

MINOR WORKS OF KṢEMENDRA

General Editor.

Dr. Āryendra Sharma

Head of the Department of Sanskrit
Osmania University, Hyderabad.

Edited by

Vidyāratna E. V. V. Rāghavāchārya, M.A.

&

D. G. Padhye, B. A.

Kāvyatīrth, Sāhityālankāra,
Editors, Sanskrit Academy.

The Sanskrit Academy
Osmania University,
Hyderabad-7.

ABBREVIATIONS

अ.भ.	अमरशतवम्	(P. O. B. A. 1959)
उ.रा.	उत्तररामचरितम्	of Bhavabhūti (Kane's edition 1915)
क.पू.	कर्पूरमंजरी	of Rājāśekhara (N.S.P. 1949)
काद.प्र.	कादम्बरी प्रस्तावना	(Bana's kādambarī. P. O. B. A. 1935)
इ.म.—	इन्द्राव्यसनात् शुच्छाः	१. २. ५. ६ (N. S. P.)
कि.	किरातार्जुनीयम्	of Bhāravi (N.S.P. 1954)
कु.सं.	कुमारसंभवम्	of Kālidās (N.S.P. 1955)
च.व.	चतुर्वर्गसंग्रहः	of Ksmendra (Present edition)
जा.ह.	जानकीहरणम्	of Kumāradāsa (Nandaragikar's edition)
दू.	दूतागदम्	N. S. P. K. M. No. 28.
ध्वन्या.	ध्वन्यालोक	of Ānanda Vardhana (N.S.P.)
प्र.पा.	प्रचण्डपाण्डवम्	of Rājāśekhara (N.S.P. 1949)
वा.रा.	बालरामायणम्	of Rājāśekhara
भ.रा.	मल्लटशतवम्	(Kāvyamālā Gutcha IV. N.S.P. 1937)
म.भा.	महाभारतम्	(Vavilla edition 1932)
मा.पा.	मालतीमाधवम्	of Bhavabhūti (N.S.P. 1936)
मेघ.	मेघदूतम्	of Kālidāsa (De's edition 1955)
र.	रघुवचनम्	of Kālidāsa (N.S.P. 1929)
रत्ना.	रत्नावली	of Shri Harsha (N.S.P. 1938)
वि.उ.	विजयमोक्षगीयम्	of Kālidāsa (N.S.P.)
वि.सा.	विद्वन्मालमञ्जरी	of Rājāśekhara (Arte's edition 1886)
वे.स.	वेणीमहारम्	of Bhaṭṭa Nārayaṇa (N.S.P.)
मु.स.	सुभाषितमण्ड	edited by Kosambi (1948)
मू.रा.	मूर्धन्यवचनम्—	of Mayūra (N.S.P. 1940)
मे.व.	मेघवचनम्	of Pravarasena (N.S.P. 1935)

अनुक्रमणिका

Introduction.	१-३२
१. स्तुतयः	१-८
(१) दसावतारस्तुतिः	५
(२) वाल्मीकिप्रशंसा	७
(३) व्यासाष्टवस्तोत्रम्	८
२. साहित्यम्—	९-११६
(१) औचित्यविचारचर्चा	११
(२) कविवण्ठाभरणम्	६३
(३) सुवृत्ततिलकम्	८५
३. नीतय —	११७-२१६
(१) धनुर्वंगेतरद्वयहः	११९
(२) धारुचर्या	१३५
(३) दण्डदलनम्	१४५
(४) सेव्यसेवकोपदेशः	२०७
४. उपहासा —	२१७-३४६
(१) कलाविलासः	२१९
(२) देशोपदेशः	२७३
(३) मर्ममाला	३०७
५. गृह्यारः—	३४७-४१६
(१) शमयमातृका —	३४९

६ आत्मवृत्तम्—

४१८-४२२

(१) दशावतारचरितोपसंहारस्थम्	४१९
(२) बृहत्कथामञ्जरीस्थम्	४२०
(३) भारतमञ्जरीस्थम्	४२१
(४) रामायणमञ्जरीस्थम्	४२२

७ परिशिष्टानि—

४२३-५९५

(१) श्लोकसूची	४२५
(२) क्षेमेन्द्रनिर्दिष्टा ग्रन्थकारा ग्रन्थाश्च	४८७
(३) क्षेमेन्द्रोदाहृता स्वग्रन्था श्लोकाश्च	४९७
(४) क्षेमेन्द्रस्य अनिरिष्टग्रन्थश्लोक सूची	५०१
(५) शब्दराक्षग्रह	५०३
(६) शुद्धिपत्रकम्	५९३

Introduction

1. Date of Kṣemendra

The tenth and the eleventh centuries of the Christian Era are marked by almost unprecedented activity in the field of Sanskrit literary criticism. Some of the most eminent scholars and authors flourished during this period, especially in Kashmir and Malva; Abhinavagupta, Mammata, Kuntaka, Mahimabhaṭṭa, Dhanañjaya, Dhanika, Halāyudha, Bhoja and others.

Kṣemendra belongs to this period. He was a protege of King Ananta of Kashmir (reign 1028-'63)¹ and of his son and successor King Kalaśa (1063-1089)². He completed his *Bṛhatkathāmanjarī* in 1037³, *Samayamātrkā* in 1050⁴, *Baudhāvadānakalpalatā* in 1052⁵ in 1061⁶ and *Daśavatāracarita* in 1066⁷. He states in the *Br. K.M.*, that he studied poetics at the feet of Abhinavaguptapāda⁸, whose literary activity falls between 990 and 1020⁹. Kṣemendra may, therefore, be assigned roughly to the first quarter of the 11th century and his literary career to the 2nd and 3rd quarters of the 11th century¹⁰.

-
1. Last verse (5) of *A.V.C.*, last verse of *K.K.A.* and *V.* 40 in *S.V.T.* (Ch. III).
 2. Vide *V.* 5 (p. 164) at the end of *Daśavatāra C.*
 3. Dr. Suryakānta's *Kṣemendra Studies*, pp. 11.
 4. Vide *V.* 2 in the Appendix to *S.M.* (p. 415) and 23 at *B.O.R.I.*, Poona 1936.
 5. Verse 16 of *Somendra's Introduction to B.A K.L.*
 6. Vide Colophon to the *A.V.C.* (p. 40 of Vol. XII of D.C. of the Govt. MSS).
 7. Vide verse 5 in the concluding portion of *Daśavatāra c.* (p. 164).
 8. Vide verse 37 in the concluding portion of *Br. K. M.*, (p. 620).
 9. Kane, *History of Poetics*, p. LXXI.
 10. Kane, *Intro.*, p. XCIX.

2. Kṣemendra's Ancestry etc.

Kṣemendra was the son of Prakāśendra¹ who was a staunch Śaivite, very wealthy and a liberal patron of the Brahmanas: he is said to have spent three crores on Devas, Bhūdevas and Maṭhas. Kṣemendra was thus born with a silver spoon in his mouth. He studied under Gangakopādhyāya, Abhinavagupta and Somācārya. He says that he was a pupil of सर्वमनीषि This has been variously interpreted: as a proper name, as an epithet of Gāṅgakopādhyāya and as a reference to all the eminent scholars under whom Kṣemendra has studied.

Like his teacher Abhinavagupta, who had studied under 20 different scholars, Kṣemendra too might have studied under a number of reputed scholars of his time. Abhinavagupta had as many as 1200 pupils of which Kṣemendra was one². Kṣemendra himself was a teacher to kings and princes³. At the suggestion of Sajjanānda³, Kṣemendra had, with the help of Vīryabhadra (an authority on Buddhism), composed 107 chapters of *Baudha* A. K. Latā Chapter 108 was later added by his son, Somendra. Sūryaśrī was a scribe under Kṣemendra. Rāmayaśas⁴ was a friend of Kṣemendra, at whose request he had composed several works

- 1 Prakāśendra's greatness, lavish liberality etc are described in V. 2 at the end (p 164) of Daśāvatāra c, and in VV 3-5 at the end of Bhāratamañjarī (pp 849-850).
- 2 E.g. Rājaputra (Lakshmanāditya one of whose VV was cited by Kṣemendra in the K K A. (p 83).
- 3 'Kṣemendra Studies', p 17.
4. Vide V. 39 of the Appendix to Br. K M., (p. 620).

Kṣemendra was a great admirer of Vyāsa. He summarised the Mahābhārata in his Bhāratamañjarī, and acquired the title Vyāsadāsa. He inherited devotion for Śiva from his father, a Paramamāheshwar and also from Abhinavagupta (who has written a number of works on Saivism). Late in life he came under the influence of Somapāda¹, and eminent Vaisnava scholar, and adhered to Vaisnavism for life. His Daśāvatāra C. appears to have been written in the spirit of a true Vaisnava.

3. Name-sakes of Ksemendra

1. Ksemendra, the author of Hastijanaprakāśa, and the son of Yaduśarmā of Gujerat.

2. Ksemerāja of Kashmir, a pupil of Abhinavagupta and a fellow student of our Ksemendra. Ksemarāja was a profound scholar in Kashmir. Saivism with a good number of works, like commentary on Śivasūtras and on Abhinavagupta's Paramārthasāra, to his credit. Dr. Peterson and after him Sir A. Stein, at first thought that Kṣemerāja and our Ksemendra were identical. Subsequently Dr. Peterson corrected his view.

It is to be noted that Ksemendra in almost all his works uses 'Vyāsadāsa' as his alias, while Ksemerāja always gives his simple as 'Ksemerāja.' Ksemarāja was the grand-son (Pautra) of Varāhagupta, while Ksemendra was the grand-son of Nīmnāśaya. (See Dr. K. C. Pandey's *Abhinavagupta: a Historical & Philosophical Study*, Banaras, 1935, pp. 153-56).

3. Ksemendra, the author of *Ekasṛṅga* (printed in 1901 at Leipzig, edited by H. Franke). This author also is perhaps different from our Ksemendra, but the question is still open.

4. Ksemendra, the author of *Spandasandoha*.

5. Ksemendra, the author of *Sāmbāpancāśikā*.

6. (Arya) Ksemīśwara, the author of the well-known play, *Caṇḍa-Kauśika*.

4. Kṣemendra's Popularity in the Literary world.

Kṣemendra was a well-known figure in the literary circle of his time. He was the Guru of princes and kings. Beginning with Jalhana (13th century) down to the present day he has been popular with Sanskrit anthologists. No important Sanskrit anthology has ignored the works of Ksemendra. At least thirteen anthologies, three of which are in MSS. have cited numerous vv. of Ksemendra.

During the last quarter of the 19th century, the Nirnayasāgara Press, Bombay, published..... minor works of Ksemendra in their *K.M. Gucchakas* and five works in the *Kāvya-mālā* Series, thus giving a wide publicity to his writings. The *B.I.* of Calcutta published Kṣemendra's *Baudhāvadāna-Kalpalatā* with a Tibetan version in two volumes-between 1888-1918. Ksemendra's fame also reached Europe in the Eighties of the last century. His *Kavikaṇṭhābharana* was translated into German by Prof. Schonberg and published in 1884, even before the 1st Ed. of the original was published by the N. S. Press, in 1887. At least nine works of Ksemendra have been translated into six Indian Languages and two European languages. This is an index to the popularity of Ksemendra, not only in his own country, but in the West as well,

5. Ksemendra as a scholar and literary critic.

Kṣemendra was a polymath and a prolific writer. Besides a number of descriptive, narrative, didactic and satiric poems, he also wrote several works on Poetics, Metrics, Poetic discipline and Erotics and versified abstracts of the Rāmāyana, the Mahābhārata. Gunādhya's Brhatkathā, the Buddhist Avadānas, Bana's Kādambarī and Vātsyayāna's Kāmasūtra. He was a versatile genius, an accomplished savant, a methodical writer and an impartial critic. He practised all that he preached to the prospective poet and writer and achieved an enviable poetic flavour and literary skill.

He thus occupies a unique place in Sanskrit Literature on account of his varied writings and his vast literary output. In this respect he has no compeers in the wide range of Sanskrit Literature except, perhaps king Bhoja and Hemacandra.

6. Ksemendra as a humourist and a witty writer.

Ksemendra was an adept in gladdening the hearts of his readers by his delightful humour and pungent wit. Humour is the rose and wit is the thorn. A humorous remark is enjoyed even by a person against whom it was passed, while a wit pricks the person at whom it was intended.

In Kalāvilāsa (IX 9), Kṣemendra says that the vendor of medicines with his head bald as a copper vessel guarantees that the medicine in his hand is an infallible cure for baldness and finds purchasers, though no one questions his own baldness.

The poor and ignorant astrologer with the help of his paraphernalia is able to calculate the exact time when the star Viśākhā approaches the Moon, though blissfully unaware of his lady indulging in the company of a variety of lovers, behind his back (Kalāvilāsa-IX. 6).

A bad or inefficient doctor administers his quack medicines to his credulous patients and thus experimenting kills a thousand patients and in the end is declared great success. (Kalā V. XI. 14).

The old man marries a youthful damsel and to rejuvenate himself partakes of highly efficacious medicines. Thanks to one of her admirers, by chance his young wife brings forth a child which is suspected by all to be natural. All near and dear and the neighbouring ladies are invited for the festivity at child-birth. All the ladies present admire the unusual strength of the dotard husband with sarcastic smiles. They sing a song about this wonder:—

“Withered and leafless tree doth yield
unexpected fruit in the field.”

(Deśopadeśa VII. 25).

A palmist examines the palm of a young lady from a high family and says that the line of prosperity in her palm is very thick and long, indicating her excessive prosperity, while her husband is fickle-minded. He thus satisfied himself by squeezing her palm, delicate as a lotus. (Kalā v. IX. 16).

7. Kṣemendra as a Satirist.

Satire is a composition, in which is employed sarcasm, or irony, ridicule in denouncing, exposing

or deriding vice, folly, foibles, or evils of any kind; it is a lampoon on individuals for the ostensible purpose of exposing and discouraging vice or folly. Satire has been deftly utilised by three well-known writers, Daṇḍin, Somadeva & Kṣemendra in Sanskrit with the pious motive of reforming the administrative machinery and the degenerating anti-social elements in the country.

Kṣemendra used political and social satire effectively. Of his works *Kalāvilāsa*, *Darpadalana*, *Deśopadeśa*, *Narmamālā* and *Samayamāṭṛkā* are replete with poignant satire.

The motive of the poet in composing these works is edification rather than entertainment. He states more than once that 'his satire is not merely for the sake of satire, but for the sake of social reform and cultural regeneration.' At the commencement and conclusion of *Deśopadeśa*, Kṣemendra begs to be pardoned for using uncivil or impolite language on his part or because of his fault-finding nature, but because of his earnest anxiety to see that the people disentangle themselves from unlawful occupations, ignoble manners and anti-social customs. He was quite aware of the utility of humour, rather than the satirical or sarcastic language in imparting discipline in morals to raw youths with hot blood. Kṣemendra saw around him in Kashmir the depraved condition of society and he was urged with a keen desire to reclaim it according to his lights. With this end in view he utilised sarcastic ridicule or satire of men, manners, customs and occupations. Endowed with an eagle-eye he could easily detect the malady under(with) which the society was ailing. He was not a misanthrope and his criticism or satire was not altogether destructive. He detected hypocrisy, sham and loopholes in society. He brings them out prominently and ridicules them.

Ksemendra's Cārucaryā, Caturvargasañgraha, Canto X of the Kalāvīlāsa and Sevyasevakopadeśa may be perused for the remedies prescribed by Ksemendra, to purge the society of its evils or ailments.

Some of the works of Ksemendra are replete with graphic caricatures of an extensive cross-section of the society around him. He was endowed with a rare and comprehensive social out-look(vision) which discloses his intimate contact with the people all and sundry. Hence his vivid 'depiction of the multifarious facts' of the contemporary society in Kashmir is both precise and effective e.g. "The unscrupulous bunglings of the Kāyastha bureaucracy, the sad plight of the common folk, the clever pranks of a grabbling money-lender; the unrelenting malevolence of a close-fisted hoarder; the peevish arrogance of an upstart scholar, the voluptuous ventures of a misguided student, the reckless preoccupations of a vain comptuary; the ludicrous hankering of a senile husband; the ostentatious piety of an orthodox brahman; the facile credulity of a victim of medical, literary and musical quacks and others like the hookwinking astrologer.. The Kāyastha, in various forms, held the Kashmir of his day in the grip and vitiated the social life into a sordid existence. The merciless exploitation to which the common people were subjected by this all-devouring tyrant must have been appalling, indeed, and Ksemendra effectively voiced the injured feelings of his age in his spirited verse.

Ksemendra's Works.

Ksemendra wrote some forty works. Of these eighteen are available and already published. Seventeen works are yet to be recovered. They are known mainly from references and citations in his works

available to us. The present collection contains the following eleven works —

(1) Auchityavichāra-carcā, (2) Kavikanthā bharana, (3) Suvṛtta Tīlak dealing with Sāhitya (Rhetoric), (4) Çaturvarga Sāṅgraha, (5) Cārucaryā, (6) Darpadālana, (7) Sevyasevakopadeśa Describe Niti (8) Kāvīlāsa (9) Deśapadeśa, (10) Narmamālā and (11) Samayamatrkā deal with ridicule and satire

These are described in detail in section (c) below

The seven major works of Ksemendra available and already published are as follows —

1 The Bṛudhāvadana Kalpalatā published in two volumes in the B I Series, Calcutta between 1888-1918. This work is also known as Bodhisattvāvadana-kalpalatā. This is again printed in 1958 in the Mithila Series.

B K L is a collection of Jataka stories or legends of Bodhisattva or Gautamabuddha or Śākyasimha. It consists of 108 chapters called Pallavas as appropriate to the name Kalpalatā, 107 chapters are written by Ksemendra, the last chapter being added by his son in order to make the number auspicious. This work was completed in 1052 A D.

2 The Bhāratamañjarī published in the Kāvya-mālā Series as No. 18. This is the only printed edition, though three parvans with notes and translations were published for the University students. The complete work is in 19 parvans with Harivamsā as a supplement. It has a total of 10692 verses.

3. *Brhatkathāmañjarī* published in the K. M. Series as No. 83. It has 18 lambakas with an upasañhāra and a pariśiṣṭa. The whole work contains 7639 verses. This is one of the three epitomes of Guṇādhyā's prākṛit work *Brhatkathā*; the other two being the *Kathāsaritsāgara* of Śomadeva—a contemporary of Ksemendra, and *Brhatkathā śloka Saṅgraha* of Buddhaswāmin (c. 900 A.D.).

4. *Daśāvatāracaritam* published in the K. M. Series as No. 26. It has ten chapters with 1764 verses.

5. *Nītikalapataru* (No. 1 of "P. G. & Research Department Series of the B.O.R.I. Poona. Critically edited for the first time by Dr. V. P. Mahajan, 1956). This is a work on Rājanīti in 138 chapters called *Kusumas*.

6. *Rāmāyanamañjarī* (Kavyamālā Series No. 83); a summary of Vālmiki's *Rāmāyaṇa*. It is in 7 Kāṇḍas and contains 6186 verses.

7. *Lokaprakāśa* published in Shetha Devachanda Labhai Jain Pustakodhāra Series Vol. 65. Bombay, 1926. This is a Lexicon. Dr. Buhler states it to be a genuine work of Ksemendra. It contains a vast amount of miscellaneous information on the daily life of the Hindus; forms of hundees and letters of exchange bonds; Titles of most Kashmirian officials and a list of paraganas into which Kashmir was partitioned.

B. Works yet to be published.

The following seventeen works are known mainly from Ksemendra's own citations:—

1. *Amṛtataraṅga*— a minor poem or *Laghukāvya* dealing with the churning of the milky ocean by Devas and Pūrvadevas.

2. Avatārasāra—probably a minor poem describing some great king, perhaps his own patron king Ananta.

3. Citrabhārata—A play based on the Mahābhārata.

4. Kanakajānakī—Most probably a play based on the story of Rama after his return from the exile.

5. Kavikarnikā—a work on poetics and is mentioned in the 2nd Introductory verse of Ksemendra's Aucitya-Vicāra Caraṇa (See Kane p. XCVIII).

6. Ksemendra-Prakaśa—The nature of this work is not known.

7. Lalītaratnamālā—a play based on the love story of Vatsarāya and Ratnavatī (cf. Harśa Ratnāvalī.)

8. Lāvanyavatī Kavya—a poem depicting the story of a courtesan Vāsantikā trying to seduce a Vedic scholar Atrivasu. Lāvanyavatī is probably the heroine of the poem, after whom, it was named.

9. Muktvāli—a poem depicting the life of an ascetic.

10. Munimatamīmāṃsā—a Kavya depicting the essence of the teachings of the great Sage Vyāsa, worshipped by Kṣemendra.

11. Nīti Kalpalatā—a didactic poem imparting moral instructions with anecdotes from the Rāmāyaṇa.

12. Nṛpavatī (Rājāvatī)—a historical poem about the Dynasties of the Kashmir Kings. Known only through the remark in the Rājatarāṅginī.

13. Padya--Kādambārī—a Kavya epitomising Bāna's famous Kādambārī in verses.

14. Pavana--pancāśikā—a minor poem in 50 verses describing wind.

15. Śaśivamśa—probably a Mahā--Kavya depicting the stories of the rulers of the lunar dynasty.

16. Vātsyāyana-Sūtra-Sāra—an abstract of Vātsyāyana's Kāmasūtra.

17. Vinayavatī—probably a poem based on some story from the Mahabharata.

C. Kṣemendra's Works in the Present Text.

1. Aucitya-Vicāra-Carcā—This is perhaps the best known work of Kṣemendra. It consists of 38 Karikas. 5 concluding verses and 107 illustrative stanzas dealing with Auchitya (appropriateness in Literary composition). Of the illustrative stanzas thirty six or about one-third are from Kṣemendra's own works. As a judicious and impartial critic Kṣemendra cites his own verses both of Auchitya and Anauchitya. He does not hesitate to point out defects in the verses of even reputed authors like Amaruka, Kālidāsa, Bhavabūti, Bāna, Kumaradāsa, Māgha and Rājaśekhara. He has not even spared Bhaṭṭendurāja the Guru of his own Guru Abhinavagupta.

In *A. V. C.* Kṣemendra propounds the theory that appropriateness is verily the soul of poetry and in its comprehensive scope are merged the other important elements such as ध्वनि, रस, गुण, रीति, अलंकार, वक्रोक्ति.

The work is not divided into chapters. The first ten Karikas and their Vyākhyas explain what is meant by Auchitya and what is its importance in poetry.

This is followed by a detailed discussion of Auchitya with reference to 27 topics such as word, sentence verb, adjective etc. Discussion regarding each of these begins with a Kārikā followed by explanation and one or two illustrative verses of earlier or contemporary poets with comments thereon. Frequently counter example is also quoted and commented upon.

Topics discussed are as follows: पद, षःक्य, प्रबन्ध, गुण, अलंकार, रस, क्रियापद, कारक, लिंग, वचन, विशेषण, उपसर्ग, निपात, काल, देश, कुल, व्रत, तत्त्व, सत्त्व, अभिप्राय, स्वभाव, सारसंग्रह, प्रतिभा, अवस्था, विचार, नाम, आशीर्वाद.

In the counter examples cited Ksemendra occasionally suggests amendments which may remove the flaw.

2. Kavi-kaṇṭhabhāraṇa—This work has 5 chapters—Sandhis and Kārikās. This is an excellent guide in literary training to the prospective poet. Chapter I has 24 Kārikās and 3 illustrative verses dealing with the acquisition of skill in the poetic art. Chapter II consists of 22 Kārikās and 9 illustrative verses. It deals with the instructions to one who has achieved mastery over speech. Chapter III deals with exposition of Poetic charm and contains only 3 Kārikās and 10 illustrations. Chapter IV deals with classification of merits and demerits. This classification is based on clarity of words, sense and aesthetic emotion. Chapter V deals with acquisition of culture. It has one introductory and three concluding verses with 28 illustrations.

3. Suvṛttatilaka—This is an interesting work on metrics dealing with some important aspects of prosody untouched in any other work till that time. how a particular metre is embellished

or spoiled, which metre is to be used in a particular context or in evolving or evoking a particular Rasa etc.

The work is divided into three chapters called Vinyasas. The first is called Vṛttavachana (choice of metres.). It contains 38 Kārikās with 26 illustrations; the second is known as गुणदोषवर्णन (exposition of merits and demerits) and contains 46 Kārikās with 47 illustrations. The Third known as वृत्तविनियोग (proper use of the various metres) contains 40 Kārikās and 16 illustrations. In this small work, he deals with 27 metres. He does not spare his own verses if they contain any blemish or flaw. The work though not comprehensive, is strikingly original, exhibiting fine critical acumen and wide experience of the author. He has tried to point out the excellences and flaws in each Chandas and to fix the usage of several metres as to how and when a particular metre is to be used.

The 27 metres are as follows:— अनुष्टुप्, भुजगशिशुमृत, दोषक, द्रुतविलम्बित, हरिणी, इद्रवज्रा, कुमारललित, मन्दाक्रान्ता, मालिनी, नवुट्टक, प्रहर्षिणी, प्रमाणी, पृथ्वी, रघोद्धता, शालिनी, शार्दूलविक्रीडित, शिखरिणी, श्लोक, स्रग्धरा, स्वागता, तनुमध्या, तोटक, उपजाति, उपेन्द्रवज्रा, विद्यन्माला, वशस्प, वसन्ततिलक.

He states that अग्निन्द was adept in handling अनुष्टुप् पाणिनि in उपजाति; भारवि in वशस्प; रत्नाकर in वसन्ततिलक, कालिदास in मन्दाक्रान्ता, and राजशेखर in शार्दूलविक्रीडित.

सुवृत्ततिलक occupies an unique place among works on metres. In this work he has discussed for the first time the merits, flaws and proper usages of several metres. This difficult task has been very well accomplished by him. He was a pioneer in this type of work without any followers till today.

4. Caturvarga-Saṅgrah—This is didactic poem in four cantoes consisting of 106 verses and describing the four पुण्यायंसधर्म, अर्थ, काम and मोक्ष. The chapter on वाम(love) is perfectly depicted.

5. Cārucaryā—This small poem contains 101 verses in अनुष्टुप् metre. It is didactic in nature. Its main purpose being instruction in law and polity and depicting as to how a house-holder should follow the daily routine in the most pleasant and attractive manner. The first half of each verse enunciates a moral maxim and the second half illustrates the truth thereof by means of some story found in one of the following classics—रामायण, महाभारत, हरिवंश, बृहत्कथा, कथा-सरित्सागर.

6. Darpadalana—This is a didactical and satirical poem consisting of 596 verses divided into 7 chapters called विचार. It is a denunciation of different types of human frailty. The human pride or arrogance is stated to be of seven varieties. These seven chapters are as follows:—

1. Noble descent of Birth, 2. Health, 3. Learning,
4. Beauty, 5. Valour, 6. Charity and 7. Austerities.

Each of these chapters deals with some appropriate general remarks about the genesis of the particular kind of pride and ends with a pertinent illustrative story wherein the proud hero of the chapter has a clear fall.

Though the didactic element is dominant and prominent, the irrepressible satirical element in the poet peeps out often and often.

7. *Sevyasevakopadeśa*—This work is a homely with shrewed reflections on the duties and responsibilities of the master and the servant. Planned with the pious motive of improving their mutual relations.

8. *Kalāvilāsa*—This work containing 557 verses divided into 10 chapters, and is the master-piece of Ksemendra. In this the poet wields his weapon of satire with lesser coarseness but with greater sense of the comical element. This work describes at full length the treachery, the various deceptive arts of cheats, a quack doctor, harlots, traders, goldsmiths, singers, beggars and pretenders. He has illustrated each item by amusing tales and interesting anecdotes. The first chapter called the *Dambhākhyāna* gives a general survey of the several forms of deception and exponents. In the 2nd known as *लोभवर्णन* describes the origin of greed residing generally in various trades. The third chapter called the *वेश्यावर्णन* exposes the seductive nature of harlots; the fourth is *कामवर्णन*; the fifth chapter called the *कामस्यचरित* is a satire exposing the unscrupulous *कामस्य* adept in crooked writing and proves the target of Ksemendra's special invective. The sixth named *मदवर्णन* denounces vanity (*मद*) or conceits. In this chapter the poet does not feel any compunction. In the 7th chapter the poet directs his pointed satire against the nomadic tribes of bards, singers, dancers and actors. The 8th chapter called *सुवर्णकारवर्णन* is also a satire against the goldsmiths who are thieves and deft swindlers. The 9th chapter known as *नानाधूर्तवर्णन* depicts the various varieties of roguery practised by the quack of a doctor, an astrologer and vendor of patent medicines, merchants etc. The tenth chapter called *सहस्रलावण* winds up the discourses and offers constructive advice as to the nature of the various arts, the pitfalls from which inexperienced youngsters should carefully guard themselves.

9. Deśopadeśa—This work is in 8 chapters called Upadesha (lectures or instruction with 300 verses. In this work Ksemendra describes in detail the results of his eagle eyed observation of the unlawful occupation, ignoble customs and manners of his time and clime. The first chapter deals with the unscrupulous and dishonest villain. In the second are described the avaricious and tight fisted miser and his miserable, dirty and desolate habits. The third chapter describes the unprincipled and deceitful courtesan and her chief and deceptive tricks. The fourth chapter depicts a ruthless and crooked bawd collecting money by cheating innocent and credulous people. The fifth chapter describes a viṭa or an ostentacious voluptuary frequenting the houses of various prostitutes. The sixth chapter describes the evil manners and vulgar behaviour of the students of Gauda, studying at the Vidyapithas in Kashmir. In the seventh chapter the author condemns mercilessly the accused marriage of an old hag with a young damsel. In the eighth chapter the daily life of all and sundry in Kashmir of those times is depicted. A poeticule, struggling with his shabby verses, a bragging alchemist, the quack. The Nirguta with a bag of rice under his armpit and the scribe with his hand and face besmeared with drops of ink.

10. The Narmamālā:—This work has three chapters called the Parihasas or jokes. This work is akin to Deśopadeśa in plan, method and theme. The style is fluent and forcible, simple and humourous. Replete with jokes and sharp satires it is intended to be a source of recreation to the Good and learned. In this work, the author mercilessly condemns the villainous administration of the former Kāyastha Cabinet and gives a sound warning to his contemporaries who were in power under King Ananta not to tread in

their course of life and administration. It contains satirical pen-pictures, composed as they are in the best literary manner. The Kāyastha whose pen was his sword, monopolised all the key-positions in the State. All top officers were Kāyasthas. The first chapter deals with the mythological origin of the Kāyastha the public activities of the Kāyastha officers, their parasites and their enormities. The rest of the work describes in outlines the graphic picture of the depraved private life of a typical Kāyastha, his lissivous wife, the quack doctor, ignorant astrologer, budhist nun acting as a procuress, the barber surgeon and Saivaguru. The concluding verses of the work depict the miserable end of the Kāyastha who was a hypocrite without any virtue, throughout his life.

11. The Samayamātrkā--This work has 639 verses divided into 8 chapters. This work is one of the finest of among the compositions of Ksemendra. It is didactic in character. In this work the author describes the varied snares and traps of harlots. It describes the social life at the time of Prime Minister of Mahārāja Jayāpīda. The first chapter describes how Kalāvati, a prospective prostitute was introduced to an old bawd Kañkati, by a barber. In the 2nd chapter the barber relates amusing and humorous account of the rambles of Kankālī in Kashmir. Kañkālī marries several persons one after another, and becomes a widow of all of them. She follows many professions and at last becomes a procuress again. In the 3rd an elegant description of the incidents happening at the prostitutes in the evening is given. In the 4th chapter, Kañkālī meets Kalāvati and imparts to her detailed instructions. The 5th chapter gives 8 classes of lovers and 23 tricks to get rid of penniless lovers. The 6th chapter gives a beautiful description at the prostitute in the morning. The 7th and the 8th chapters describe how Kalāvati

ensnares a young boy son of a merchant and cheats his parents.

Besides these the present volume contains 3 Stutis known as the दशावतारस्तुति, वाल्मीकिप्रशंसा and व्यासस्तुति culled out from his दशावतारचरित; रामायणमञ्जरी and भारतमञ्जरी in the beginning. In the end are added four autobiographical sketches from these three and the बृहत्कथामञ्जरी.

Historical Notes on the writers cited by Ksemendra.

1. *Abhinand*:—Was the son of Bhatta Jayanta and the author of Yogavāsisthasāra and the Kādambarī Kathāsāra, a poetical epitome in 8 cantos of Bana's Kādambarī. His skill excels in handling Anu-stubh. He belonged to 900-950 A D

2. *Amaruka*:—He was the famous poet of Amarusaṭaka. He has been quoted by many writers on poetics. He is supposed to be the reverend Śaṅkarācārya. He is supposed to belong to the 7th century.

3. *Ānandavardhana*:—He was a poet at the Court of Avantivarman of Kashmir (855-884 A.D.) along with Muṭṭākana, Sivaswāmī and Ratnākara. He was in fact the originator of Aṅkītya theory which was later elaborated and systematised by Ksemendra.

4. *Āryabhaṭṭa*:—He was a reputed astronomer and was born in 576 A D. He was the author of Āryasiddhānta, Daśagītīsūtra and Āryaśataka. Though a writer on scientific works he was like Bhāskarachārya and Loliṃbaraya a fine poet as well.

5. Bāṇa:—the famous author of Kadambari and Harshacharita, seems to have composed the Kādambari in verse as well, which work might have been lost even by the time of Ksemendra. He belonged to the 7th century.

6 Bhallaṭa was a poet of the Court of King Sāṅkarvarman of Kashmir (884-902 A.D.). He was obliged to lead a despicable life on account of the King's aversion to poets and scholars. He was the author of a didactic śataka containing anāypadeśas which are very nice. The Bhallata śataka is printed in the Kāvya-māla Series No. IV.

7. Bhaṭṭahari:—He was a famous poet and a grammarian. His Vākyapadiya is a well known work on Philosophy of Grammar. His subhāsitatṛiṣaṭi is known to every Hindu either in the original or in translation. He is stated to have died in 651 A.D. by Itsing the Buddhist pilgrim.

8. Bhaṭṭamenṭha was a neglected poet. He was patronised by king Mātṛgupta of Kashmir. He was the author of Hayagrīvavadha. He is also known as Hastipaka. He was an adept in the use of Vakrokti.

9. Bhaṭṭanarāyaṇa was a famous play wright. His drama Venīsamhāra was often quoted in the works on poetics. The author is known as Nīśānārāyaṇa. He belongs to the first half of the 7th century.

10. Bhaṭṭa Tauta was the Guru of Abhinavagupta. He was the author of Kāvya-kautuka available in fragments of quotations, seems to be mostly in verse. He belonged to the 10th century.

11. Bhattaendurāja was the son of Bhūtirāja and grandson of Sanetika. He was the pupil of Mukula-bhaṭṭa the poet at the Court of King Anantivarman of Kashmir. He belonged to the 9th century. Many of his verses are quoted in the anthologies.

12. Bhaṭṭi—was the author of Bhāṭṭikāvya also known as Rāvanavadha. He deliberately composed this Mahākāvya to illustrate the rules of grammar and rhetorics. He is supposed to have lived between 500-600 A.D.

13. Bhattodaya Simla—was one of the pupils of Kṣemendra. He might have been a Mahārāja. He was the author of two Mahākāvyas—Lalita Mahākāvya and Bhaktibhāvamahākāvya. He belongs to the 11th century.

14. Bhavabhūti—was the reputed author of the three dramas, the Mālatī-Madhava, Uttararāmā-charita and the Mahāvīracharita. He was a protege of the Royal Poet Yashovarman. Bhavabhūti is described to have a special liking for the Śikharinī metre. He belonged to the 8th century.

15. Bhaumala—was the author of the Mahākāvya Rāvaṇarjunīya which illustrates the whole of Pānini's Aṣṭdhyāyī. He was famous in Kashmir and belongs to the 7th century A.D.

16. Bhāravi—was the reputed author of the Mahākāvya, the Kirātārjunīya which was one of the fine mahākāvyas to be studied by Sanskrit students. His poetry is well known for sublimity of thought. He was fond of Vamśastha metre. He belongs to the 6th century.

17. *Cakrapāla* or *Chalkra* or *Chakra*—is stated to be the brother to *Muktākāṇa*, and patronised by King *Avantivarman*. He belonged to the 9th century.

18. *Chandraka* or *Chañḍaka*—was a poet at the Court of third *Tunjīna* of *Kāshmir* (319 A.D.). He was quoted by *Abhinavagupta* and *Dhanika*. He was mentioned as a *Mahākavi* in the *Rājatarāṅgiṇī* and an incarnation of the great sage *Kṛṣṇadwaipāyāna*. He belonged to the 4th century.

19. *Damodaragupta*—was the minister and constant companion of *Mahārāja Jayāpīḍa* of *Kashmir* (779-813 A.D.). His treatise, the *Kuṭṭanīmata* is an interesting work on pornography. He is extensively quoted in anthologies and by poeticians. *Ksemendra* was inspired by this work, and exclusively modelled his satires on the lines of *Kuṭṭanīmata*.

20. *Dharmakīrti*—was a famous and neglected writer. He was a reputed Buddhist philosophical writer. He was the author of some 18 works on Buddhism. *Dhadanta* was a title of *Dharmakīrti*. He belonged to the 7th century.

21. *Dīpaka*—is the most neglected poet. He was the author of a novel called *Vinayawatī* and is quoted in the anthologies.

22. *Gandinaka*—was a forgotten poet. Only one verse of his has been preserved by *Ksemendra*.

23. *Gangaka*—was one of the Teachers of *Kṣemendra*. He belongs to the 11th century.

24. *Gauḍakumbhakāra*—is identical with *Abhinanda* the author of *Rāmacharita*. The poet seems to be a potter by Caste.

25. Harsadeva—was the well known emperor who ruled North India (604-647 A.D.). He was a great scholar and a poet. Bāna, Mayūra, Mātaṅgadiivākara and a host of other learned scholars adorned his Court. He was the author of three plays the Nāganda, The Ratnāvalī and Priyadarśikā.

26. Iudrabhānu (Rissu) was described as the Sandhivigrahika of King Bhimasāhi of Udadbandapura in Gāndhara (Vide Rajat. VI. 178).

27. KalaśaMahārāja—was the son of Mahārāja Ananta and father of the royal Poet Harsha of Kashmir. Ksemendra was patronised by Kalaśa. Kalasha's valour and scholarship and liberality to the men of letters were very much praised. Vide Bilhaṇa (V. D. C. XIII. 56) and Kalhaṇa (TR. VII. 259). He belonged to the 11th century.

28. Kālidāsa—the well known poet and dramatist was highly praised by Ksemendra for wielding the Mandākrāntā metre.

29. Karpaṭika—is a forgotten poet of the 11th century.

30. Kumaradāsa—is stated to have been born blind (Vide p. 12 Kāvya-mīmamsā). He is supposed to be a king of Ceylon. His Mahākāvya, the Jāṅkīharana in 20 cantos imitated Kalidasa in style and subject. Only 10 cantos of this kāvya have seen the light of the day till now.

31. Rājaputra Laxmanāditya—was a pupil of Ksemendra.

32. Bhaṭṭa Laṭṭana—is an unknown poet. He might be a Kashmirian as can be surmised from his name.

33. Lāta Diṇḍīra—is also a forgotten poet to the world of scholars. The prefix Lāta to his name indicates that he belonged to Lāta or Gujerat.

34. Mayūra—was the father-in-law of Bāna and was at the Court of the Emperor Harsavardhana. He lives in Sanskrit Literature just in virtue of his Sūryaśataka alone. He belonged to the 7th century.

35. Māgha—was the son of Dattakasārvāśraya and grand-son of Suprabhaddeva. He wrote only one mahākāvya, the Śīsupālavadhā. He is assigned to 725-775 A. D.

36. Mālava Kuvalaya—was a forgotten poet. He must have lived earlier than 800 A.D. being quoted by Vamana in his Kāvyaṭlankāra Sūtra Vṛtti 2-5

37. Mālava Rudra—is a neglected poet. The prefix Mālava to his name indicates that he hailed from the country of Mālava. He belonged to the 9th century.

38. Mātṛgupta—was a great but forgotten poet and a writer on Nāṭya and Saṅgīta. He was the Court poet of Harsa Vikramāditya who deputed him to ascend the throne of Kashmir after Hiranya. After the death of his patron he abdicated the throne and took ascetic orders. He patronised the eminent poet Bhaṭṭamētha. He is very much quoted in anthologies.

39. Mukṭākana—was the elder brother of Rāma-kanṭha and Chakrapāla. He adorned the Court of the King Avantivarman. He belonged to the 9th century.

40. Mukṭāpīḍa—was a prince of the Kākoṭaka

Dynasty of Kashmir. He was the son of Pratāpāditya and Narendraprabha. He was not only a scholar and a poet but also a patron of poets and scholars. He was a great devotee of Vishnu for whose glorification, he built 9 temples.

41. Bhaṭṭa Mukṭikalaśa—was the great grand father of Bilhana. He was a devout sacrificer and a poet.

42. Pāṇini—the reputed author of the *Astādhyāyī* was the greatest grammarian in Sanskrit. He is also supposed to be a poet and to have written a *kāvya* called as *Jāmbavatīvijāya* or *Pātālavijaya*. This work is quoted in works on poetics and anthologies.

43. *Parimāla* (Padmagupta) was known as *Parimāla Kālidāsa*. He was a poet of the Court of King Munja of the *Paramāra* dynasty. He wrote the *Mahākāvya*, the *Navasāhasankacharita* in 18 cantos glorifying Munja and the *Paramāra* dynasty. He belonged to the 11th century-first half.

44. *Parivrājaka*—is familiar to the world in virtue of just one verse in A.V.C. v. 95.

45. *Prabhākarabhaṭṭa*—No information of this poet is available. Only one verse has been quoted in A. V. C. v. 60.

46. *Pravarsena*—was the famous author of the *Prakrit* *kāvya* '*Setubandha* or *Rāvanavadha*' in 15 cantos. Some of his verses are quoted in anthologies. According to Cunningham he is assigned to C. 432 A.D.

47. *Ratanākara*—was known as *Vākyaapati* or *Vāji-shwara*. He was a protege of King *Chapaṭṭa Jayāpīda*

of Kashmir (832-844 A.D.). He wrote the Mahākāvya Haravijaya in 50 cantos. He was praised as a poet of vast learning and imagery. He was at the Court of Avantivarman of Kashmir. Ksemendra says that he was fond of the Vasantatilaka metre.

48. Rajaśekhara—was the son of Durduka and Śilavatī. He hailed from Mahārāstra from a highly respected family of scholars and poets. He has stated that he was an incarnation of Vālmiki, Maṇṭha and Bhavabhūti. He wrote about 8 works. Ksemendra says that Rājaśekhara excels in making the śārdūla metre dance. His date is 875-925 A.D.

49. Sāhila—is a forgotten poet. Only one verse of his is quoted by Ksemendra.

50. Śivaswāmin—was a Kashmirian poet. He was during the reign of King Avantivarman of Kashmir (855-884 A.D.) and was probably a junior contemporary of Ratnākara. He wrote his poem Kāphīnābhyudaya in 20 cantos at the instance of his Buddhist preceptor Candramitra. This work is based on the story of Buddhist Avadana of Kāphīna. He however dedicates the poem to śiva which shows that he was not a Buddhist by religious profession. He is quoted in the Kāvyaaprakāśa. This work was published in the Punjab University Oriental Publications No. 26, Lahore in 1937. He is said to have composed 7 Mahākāvyas and several dramas and eleven lacs of hymns in praise of śiva. He is very much quoted in anthologies.

51. Bhaṭṭa Shyāmala—was the Guru of Mahimabhāṭṭa who flourished between 1020-1050 A.D. He is the author of Bhanapadatādhitaka (published in 1922).

52 Tunjina (Rāmāditya)—was a king of Kashmir. There were three kings of Kashmir bearing the name Tunjina. Out of these Tunjina III, whose original name was Rāmāditya was a poet. He was the brother of Narendra II and was the son of Yudhisthira and Padmāvatī. His reign is depicted by Kalhana in the *Raj Tar* 3 386 473

53 Utpalātāja—was the same as Muñja of Dhāra, who ruled between 974-997 A D. He was otherwise known as Vākapatirāja I, Śrīvallabha, Prthvivallabha and Amoghavarṣa. He was the paternal uncle of the famous Bhoja. He was vanquished and beheaded by King Tulapa II, of the Chalukya dynasty of Kalyān. He was a great poet and patron of poets and men of letters. He is quoted in anthologies and works on poetics.

54 Varāhamihira—was a famous astrologer, astronomer and Mathematician of Ancient India. He was a voluminous writer and an expert versifier. He was the author of *Brhatsamhitā*, *Brhat* and *Laghujātaka*, *Brhat* and *Swāpnavivāharpatala* and *Yogāvatāra*. He belonged to the 2nd half of the 6th century.

55 Vachaspati Bhattacha—was a poet earlier than Dharmika, the commentator on *Daśarūpakā*. He was different from Vāchस्पति Misra the Philosopher. He was quoted in anthologies.

56 Vāgbhata—was a poet and also the writer of the poetical work, the *Aṣṭāṅghrdaya*, on medicine. He belonged to the 11th century.

57 Vidyānanda—No details of this poet are available. He is remembered only because of one verse in Kṣemendra's work. He is supposed to be a grammarian by Dr. Aufrecht in c c Vol I.

58. *Viradeva*—No information of this poet is available. Ksemendra quotes a couple of verses of this poet which seem to be culled from the *Mahisāsura-mardini* stotra.

59. *Vyāsa Bhagwān*—He was the son of *Parāśara* who was the great-great grandson of *Vasiṣṭha*. He was the author of the *Mahābhārata* and a number of Puranas. Ksemendra was a staunch devotee of this *Vyāsa*, about whom he has composed an *astaka* which is printed on p. 8 of the present volume. Ksemendra summarised the *Mahābhārata* in the *Bhāratamañjarī* and got a title of *Vyāsadāsa*.

60. *Yaśovarman*—was a royal poet. He was the king of *Kanoja* and a patron of poets like *Vākapatirāja* and *Bhavabhūti* etc. He was defeated and killed by *Muktāpāda Lalitāditya* of *Kashmir* in about 750 A.D. He belonged to the 8th century. He is quoted in anthologies and works on poetics.

· BIBLIOGRAPHY

The present edition of the Minor Works of Kṣemendra published for the first time in a single volume is based upon the following printed editions. They are shown here in the same order as they are given in the work itself.—

1. THE DAŚĀVATĀRA STUTI taken from the Daśāvatara-charita printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay, in the Kāvya-mālā Series No. 26 in 1930.
2. THE VĀLMĪKI PRAŚAMSĀ taken from the Rāmāyanamanjarī printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kavyamala Series No. 83 in 1931.
3. THE VYĀSASTUTI taken from the Bhārata-mañjarī, printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kavyamala Series No. 65 in 1931.
4. THE AUCHITYA VICHĀRACHARCHA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvya-mālā Guṇḍa No. 1 in 1886.
5. THE KAVIKANṬHĀBHARANA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvya-mala Guṇḍa No. 4
6. THE SUVRTTA TILAKA printed and published by Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kavyamālā Guṇḍa No. 2 in 1932.
7. THE CHATURVARGASAMGRAHA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvya-mālā Guṇḍa No. 5 in 1937.

8. THE CHĀRUCHARYĀ printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kavyamālā Gucca No. 2 in 1932.
9. THE DARPADALANA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvyaṃālā Gucca No. 6 in 1930.
10. THE SEVYASEVAKOPADEŚA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvyaṃālā Gucca No. 2 in 1932
11. THE KALĀVILĀSA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvyaṃālā Gucca No. 1 in 1886.
12. THE DEŚOPADEŚA and NARMAMĀLĀ printed and published by Punjab University.
13. THE SAMAYAMĀTRKĀ printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kavyamālā Series.
14. KṢEMENDRA'S BIOGRAPHICAL SKETCH culled from his works the Daśāvatāra Charita, The Rāmāyanamānjari, the Bhāratamānjari and the Bṛhat-kathāmanjari, all printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay.
15. THE AUCHITYA-VICHARA-CHARCHA, KAVI-KANTHABHARANA and SUVRTTA TILAKA printed and published by the Chowkhamba Series

Appendix 5 gives a list of words and compounds with their tentative meanings in English not recorded by any of the lexicons of Monier Williams, Apte and Schmidt so far. The verses quoted as illustrations are traced to the original sources, as far as possible and noted in the proper places. Suitable headings are given to

the different topics dealt with in the above works The Kārikas and illustrations are shown in different types

Shri A G Deval helped the editors in arranging the verse Index, for which they are thankful to him

A SHARMA

E V V Raghavacharya

D G Padhye

— . ° . —

क्षेमेन्द्रलघुकाव्यसंग्रहः

Minor Works of Kṣemendra

१. स्तुतयः

(१) दशावतारस्तुतिः

अशेषविश्ववैचित्र्यरचनारुचये नम ।

मायागहनगूढाय नानारूपाय विष्णवे ॥१॥

देव पायादपायात् त्रिभुवनभवनस्तम्भभूत स युष्मा-

नायुष्मान् यस्य भक्त्या प्रभवति पुरुष स्वर्गमार्गोऽपवर्ग ।

मत्स्य कूर्मो वराह पुरुषहरिर्वपुर्मानो जामदग्न्य

काकुत्स्थ कसहन्ता स च सुगतमुनि कर्किनामा च विष्णु

॥ २ ॥

आदिमत्स्य स जयताद् य इवासोच्छ्वासितैर्जलै ।

गगने विदधेऽम्भोधिं गगनं च महोदधौ ॥३॥

त नमस्कुर्महे कूर्मं यं क्वाटमसकटम् ।

अतीतमवर्द्ध्याण्डमवशेषमिवावहत् ॥४॥

वराहं नौमि सानन्ता येनात्क्षिप्ता क्षितिं परम् ।

अधोधृतार्धच्छत्रेव तलस्थार्कातपासहा ॥५॥

जयाय नृहरिवोऽस्तु दैत्योर शोणितानवे ।

हारमोक्त्रिवगर्भास्ताश्चेत्यंघ्रस्तशुक्लय ॥६॥

त्रिविक्रमोऽस्तु भूत्यं व प्राग् लब्ध्वा मध्यमा तत ।

यस्य पञ्चादनन्ताभूत् मत्तमग्निरिवावृत्ति ॥७॥

अभग्न जामदग्न्यो वः प्रयच्छतु जयोदयम् ।
यत्कुठारकठोराग्नौ भूपालं शलभायितम् ॥८॥

तोमि रामं रिपोश्चक्रे यः काञ्चननिभैः शरैः ।
होमानलशिखारूढमिव वक्त्रवन पुनः ॥९॥

शौरिर्जयति कसस्य जीवितप्रथमातिथिः ।
यश्चक्रे चक्रदानेन वाणबाहुप्रतिग्रहम् ॥१०॥

यस्य सभ्रूभ्रमाकम्पा माररामाः ससैनिकाः ।
चक्रुर्न राग न द्वेष स शान्त्यै सुगतोऽस्तु वः ॥११॥

स्वच्छन्दप्रोच्छलन्म्लेच्छतिमिरोद्भेदसच्छविः ।
कर्कविष्णुः प्रकाशाय प्रभानार्कं इवास्तु वः ॥१२॥

अवतारकथायुक्त्या भक्त्या भगवतो हरेः ।
श्रीव्यासदासः क्षेमेन्द्रः कुरुते सरमां स्तुतिम् ॥१३॥

इति महाकविश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते दशावतारचरिते दशावतारस्तुतिः समाप्ता ॥
(१. १-१३)

(२) वाल्मीकिप्रशंसा

ज्येष्ठो जयति वाल्मीकिः सर्गबन्धे प्रजापति ।

य. सर्वहृदयालीन काव्यं रामायण व्यधात् ॥१॥

स्वच्छप्रवाहसुभगा मुनिमण्डलसेविता ।

यस्मात् स्वर्गादिवोत्पन्ना पुण्या प्राची सरस्वती ॥२॥

नृमः सर्वोपजीव्यं त ष्वीना चतुर्वर्तिनम् ।

यस्येन्दुधवलः श्लोकैर्भूषिता भुवनत्रयी ॥३॥

स वः पुनातु वाल्मीकेः सूक्तामृतमहोदधिः ।

ओकार इव वर्णानां कवीनां प्रथमो मुनिः ॥४॥

इति शंखेन्द्रविरचितायां रामायणमञ्जर्यां वाल्मीकिप्रशंसा समाप्ता ॥

(पृ. १ द्रो. २-४, पृ. ५०९, द्रो. २)

(३) व्यासाष्टकस्तोत्रम्

नमो ज्ञानानलशिखापुञ्जपिङ्गजटाभृते ।
कृष्णायावृष्णमहसे वृष्णद्वंषायनाय ते ॥ १ ॥

नमस्तेजोमयश्मश्रुप्रभाशबलितत्त्वपे ।
वक्त्रवागीश्वरीपद्मरजनेबोदितश्रिये ॥ २ ॥

नम सन्ध्यासमाधाननिष्पीतरघितेजसे ।
त्रैलोक्यतिमिराच्छेददीपप्रतिमचक्षुषे ॥ ३ ॥

नम सहस्रशाखाय धर्मोपवनशाखिने ।
सत्त्वप्रतिष्ठापुष्पाय निर्वाणफलशालिने ॥ ४ ॥

नम कृष्णाजिनजुपे बोधनन्दनवासिने ।
व्याप्तायेवालिजालेन पुण्यसौरभलिप्सया ॥ ५ ॥

नम शशिकलाकारब्रह्मसूत्राशुशोभिने ॥
श्रिताय ह्रमकान्त्येव सम्पर्कार्कमलौकस ॥ ६ ॥

नमो विद्यानदीपूर्णशास्त्राब्धिसक्लेन्दवे ।
पीयूषरमसाराय कविब्यापारवेधसे ॥ ७ ॥

नम मत्पनिवासाय स्वविकाशविलासिने ।
व्यामाय धाम्ने तपसा समारायामहारिणे ॥ ८ ॥

समाप्तमिदं भारतमञ्जरीस्य व्यासाष्टकस्तोत्रम् श्रव्यार्थमशमापरनाम्न
प्रकाशेद्गुणो धेनुस्य ॥ (पृष्ठ ८५०, रत्ना १३-२०)

२. साहित्यम्

(१) औचित्यविचारचर्चा

कृतारिवञ्चने दृष्टिर्घेनाञ्जनमलीमता ।

अच्युताय नमस्तस्मै परमौचित्यकारिणे ॥ १ ॥

कृत्वापि काव्यालकारा क्षेमेन्द्र कविकर्णिकाम् ।

तत्कलङ्क विवेक च विधाय विबुधप्रियम् ॥ २ ॥

औचित्यस्य चमत्कारकारिणश्चाश्चर्वणे ।

रसजीवितभूतस्य विचार कुण्ठेऽधुना ॥ ३ ॥ (युग्मम्)

काव्यस्यालमलकारं किं मिथ्यागणितैर्गुणैः ।

यस्य जीवितमौचित्य विचिन्त्यापि न दृश्यते ॥ ४ ॥

अलकारास्त्वलकारा गुणा एव गुणा सदा ।

औचित्य रससिद्धस्य स्थिर काव्यस्य जीवितम् ॥ ५ ॥

परस्पररोपकारकर्तृचिरशब्दार्थरूपस्य काव्यस्य उपमोत्प्रेक्षादयो ये प्रचुरालकारास्ते वटवकुण्डलकेयूरहारादिवद् अलकारा एव, बाह्यगोभाहेतु-
त्वात् । येषुपि काव्यगुणा केचन तल्लक्षणविचक्षणं समाम्नाता, तेषुपि
श्रुतमत्यशीलादिवद् गुणा एव, आहार्यत्वात् । औचित्य त्वग्रे वक्ष्यमाणलक्षण
स्थिरमविनश्वर जीवित काव्यस्य, तेन निताऽभ्य गुणाद्वारयुक्तस्यापि
निर्जीवित्वात् । रगेन शृङ्गारादिना मिदम्य प्रमिदम्य काव्यस्य धातुवादरम-
मिदम्येव तज्जीविन स्थिरमित्यर्थः ।

उक्तार्थस्यैव विशेषमाह —

उचितस्थानविन्यासादलंकृतिरलंकृतिः ।

औचित्यादच्युता नित्य भवन्त्येव गुणा गुणाः ॥ ६ ॥

अलंकृतिरुचितस्थानविन्यासादलंकृतिरुक्तमा भवति, अन्यथा त्वलंकृति-
व्यपदेशमेव न लभते । तद्वद् औचित्यादपरिच्युता गुणा गुणतामासादयन्ति,
अन्यथा पुनरगुणा एव ।

यदाह —

१ कण्ठे मेखलया नितम्बफलके तारेण हारेण वा
पाणौ नूपुरबन्धनेन चरणे केयूरपाशेन वा ।
शौर्येण प्रणते रिपौ करुणया नायान्ति के हास्यताम्
औचित्येन विना रुचिं प्रतनुते नालंकृतिर्नो गुणा ॥

किं तदौचित्यमित्याह —

औचित्यम्

उचितं प्राहुराचार्याः सदृशं किल यस्य यत् ।

उचितस्य च यो भावस्तदौचित्यं प्रचक्षते ॥ ७ ॥

यत्किल यस्यानुरूपं तदुचितमुच्यते, तस्य भावमौचित्यं कथयन्ति ।

औचि यप्रकारा

अधुना सवलवाक्यशरीरजीवितभूतस्य औचित्यस्य प्राधान्येनोपलभ्या
स्थितिं दर्शयितुमाह—

१ पदे २ वाक्ये ३ प्रबन्धार्थे ४ गुणोऽलंकरणे ५ रसे ६ ।

७ त्रियाया ८ कारके ९ लिङ्गे १० वचने ११ च विदोषणे ॥ ८ ॥

१२ १३ १४ १५ १६ १७
उपसर्गे निपाते च काले देशे कुले वते ।

१८ १९ २० २१ २२
तत्त्वे सत्त्वेऽप्यभिप्राये स्वभावे सारसंग्रहे ॥ ९ ॥

२३ २४ २५ २६ २७
प्रतिभाषामवस्थायां विचारे नाम्बन्धनाशिषि ।
काव्यास्याङ्गेषु च प्राहुरीचित्यं व्यापि जीवितम् ॥ १० ॥

एतेषु पदप्रभृतिषु स्थानेषु भर्मन्विव काव्यस्य सकलशरीरव्यापि
जीवितमौचित्यं स्फुटत्वेन स्फुरदवभासते ।

१ पदौचित्यम्

तैपूदाहरणानि क्रमेण दर्शयितुमाह—

तिलकं बिभ्रती सूक्तिर्भात्येवमुचितं पदम् ।
चन्द्राननेव कस्तूरीकृतं श्यामेव चान्दनम् ॥ ११ ॥

एकमेवोचित पदं तिलकायमानं विभ्राणा सूक्तिः समुचितपरभाग-
गोभातिशयेन हाचरतामावहति ।

यथा परिमलस्य—

२. भग्नानि द्विपता कुलानि समरे त्वत्सङ्गधाराकुले
नाथास्मिन्निति वन्दिवाचि बहुगो देव श्रुताया पुरा ।
मुग्धा गुर्जरभूमिपालमहिषी प्रत्याशया पाथस
कान्तारे चकिता विमुञ्चति मृदुः पत्युः कृपाणे दृगौ ॥”

अत्र मुग्धापदेन अर्थौचित्यचमत्कारवारिणा सूक्तिः शरदिन्दुवदनेव
श्यामतिलत्वेन, श्यामेव शुभ्रविशेषवेण विभूषिता सबलविवृल्ललाममृता
विच्छित्तिमातनोति ।

न तु यथा धर्मकीर्ते —

३. लावण्यद्रविणव्ययो न गणितः, क्लेशो महान् स्वीकृतः
स्वच्छन्दस्य सुखं जनस्य वसतश्चिन्ताज्वरो निर्मितः ।
एषापि स्वयमेव तुल्यरमणाभावाद् वराकी हता
कोऽर्थश्चेतसि वेधसा विनिहतस्तन्व्यास्तनु तन्वता ॥

अत्र 'तन्व्या' इति पदं केवलशब्दानुप्रासव्यसनितया निबद्धं न
काचिदर्थोचित्यचमत्कारकणिकामाविष्करोति । 'सुन्दर्या' इत्यत्र पदमनुरूपं
स्यात् । अन्यानि वा निरतिशयरूपलावण्यव्यञ्जकानि । तन्वीपदं तु विरह-
विधुररमणीजने प्रयुक्तमर्थोचित्यशोभा जनयति ।

यथा श्रोहर्षस्य —

४ परिमलान् पीनस्तनजघनसङ्गादुभयतः—
स्तनोर्मध्यस्यान्तं परिमलनमप्राप्य हरितम् ।
इदं व्यस्तन्यास इत्यथभुजलताक्षोपवलनं
कृशाङ्गघा सन्तापं वदति विसिनीपत्रशयनम् ॥
रत्ना २. १३

अत्र सागरिकाया विरहावस्थासूचकम् 'कृशाङ्गघा' इति पदं परम-
मोचित्यं पुष्पाति ।

२ वाक्यशोचित्यम्

वाक्यगतमोचित्यं दर्शयितुमाह—

ओचित्यरचितं वाक्यं सततं संमतं सताम् ।
त्यागोदयमिवैश्वर्यं शीलोऽज्ज्वलमिव श्रुतम् ॥ १२ ॥

ओचित्यरचिनं वाक्यं वाक्यविवेकविषयशान्तामभिमततमम् ।

३ प्रबन्धार्थोचित्यम्

प्रबन्धार्थोचित्यं दर्शयितुमाह—

उचितार्थविशेषेण प्रबन्धार्थः प्रकाश्यते ।

गुणप्रभावभावेन विभवेनेव सज्जनः ॥ १३ ॥

अम्लानप्रतिभाप्रकर्षोत्प्रेक्षितेन सकलप्रबन्धार्थाप्यायिपीयूषवर्षेण समु-
चितार्थविशेषेण महाकाव्य स्फुरदिव चमत्कारकारितामापद्यते ।

यथा कालिदासस्य—

९ जातं यशे भुवनविदिते पुष्करावर्तकानां

जानामि त्वा प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मधोनः ।

तेनार्थित्वं त्वयि विधिवशाद् दूरबन्धुर्गतोऽहं

याच्ञा मोघा वरमविगुणे नाधमे लब्धवामा ॥

मेघदूतम्-६

अत्र अचेतनस्य चेतनाध्यारोपेण मेघस्य दीप्त्ययोग्यताधानाय
प्रयितपुष्करावर्तकपर्जन्यवश्यत्वम् अमात्यप्रकृतिपुरुषत्वं च यदुपन्यस्तं तेन
समस्तप्रबन्धस्य अभिधानतोत्प्रेक्षितेतिवृत्तरुचिरतरस्य निरतिशयमौचित्यम्
उद्द्योतितम् ।

यथा वा भवभूते —

(नपथ्ये)

१०. योज्यमश्वं पतावेयमथवा वीरघोषणा ।

सप्तलोकेववीरस्य दशकण्ठकुलद्विपः ॥

उ. रा. ४ २७

लघु — (मगर्वमिव) अहो सन्तापनान्यक्षराणि । भो भो , किमक्षत्रिया
पृथिवी यदेवमुद्घुष्यते । (विहस्य) आ , किं नाम स्फुरन्ति दास्याणि
(धनुरारोपयन्)

११. ज्याजिह्वया वलयितोत्कटकोटिदंष्ट्र-

मुद्गारिघोरघनघर्घरघोषमेतत् ।

प्रासप्रसक्तहसदन्तकववनयन्न-

जृम्भाविडम्बि धिवटो दरमस्तु चापम् ॥

उ. रा. ४. २९

अत्रार्थे रामायणकथातिक्रमेण नूतनोत्प्रेक्षिता रामतनयस्य सहजविद्यमानुसारिणी शौर्योत्कर्षभूमि. परप्रतापस्पर्शसिहिष्णुता प्रबन्धस्य रसबन्धुरा-मौचित्यच्छाया प्रयच्छति ।

न तु यथा राजशेखरस्य -

रावण :-

१२. यत्पार्वतीहठकचग्रहणप्रवीणे

पाणौ स्थितं पुरभिद. शरदां मह्यम् ।

गीर्वाणमारकणनिर्मितगानमत्र

तन्मयिलीक्यधनं धनुराविरस्तु ॥

वा. रा. १. ३९.

जनक :-आविरस्तु सममगर्भसम्भवया सीतया ।

अत्र ' आविरस्तु सम सीतया ' इति जनकराजेन यदुच्यते, तेनास्य पिशिताशनाय तनयाप्रतिपादनमभिमतमिवोपलक्ष्यते । न चैतद्विषयः कथं भक्ष्यभूता बुभुक्षकोमलाङ्गी पुरुषादाय प्रतिपाद्यते । इत्यनौचित्येन प्रसिद्धेन वृत्तवैपरीत्यं परं हृदयविसबादमादधाति ।

यथा वा कालिदासस्य -

१३. ऊर्मूलनममार्गपट्टितभिस्तत्क्षणं हृतविलोचनो हरः ।

वाममः प्रणिधिलस्य मयमं कुर्वन्ती प्रियतमामवारयन् ॥

कु. ध. ८. ८७

अत्राम्बिकासम्भोगवर्णने पामरनारीसमुचितनिलंजसज्जनखराजि-
विराजितोरुमूलहृतविलोचनत्व त्रिलोचनस्य भगवत्स्त्रिजगद्गुरोर्यदुक्त
तेनानौचित्यमेव पर प्रबन्धार्थं पुष्पाति ।

४ गुणौचित्यम्

गुणौचित्य दर्शयितुमाह —

प्रस्तुतार्थोचित काव्ये भव्य सौभाग्यवान् गुण ।
स्यन्दतीन्दुरिवानन्द सम्भोगावसरोदित ॥ १४ ॥

प्रस्तुतस्यार्थस्यौचित्येनैव प्रसादमाधुर्यसौकुमार्यादिलक्षणो गुण काव्ये
भव्य सौभाग्यवत्तामवाप्त सहृदयानन्दसन्दोहमिन्दुरिव स्यन्दति ।

यथा भट्टनारायणस्य —

१४ महाप्रलयमारुतक्षुभितपुंकरावर्तक—
प्रचण्डघनगजितप्रतिरवानुकारी मुहु ।
रव श्रवणभैरव स्थगितरोदसीकन्दर
कुतोऽद्य नमरोदधेरयमभूतपूर्वं पुर ॥

वे म ३ ४

अत्रौजस्विन भट्टमुकुटमणेरश्रुत्याम्न स्फूर्जद्गुजितप्रतापानुरूप वाक्य-
मोजसा काव्यगुणेन उदग्रतामवाप्त सहस्रगुणमिव विप्रमौचित्यगौरवमावहति ।

यथा वा भट्टबाणस्य—

१५ हारो जगद्भ्रंवसन मलिनीदलानि
प्रालेपशीकरमुचस्तुहिनाशुभाम ।
यस्येन्धनानि सरसानि च चन्दनानि
निर्वाणमेप्यति कथं स मरोभवान्नि ॥

अत्र विप्रलम्भभरभयघेर्याया. कादम्बर्या विरहव्यथावर्णना माधुर्य-
सौकुमार्यादिगुणयोगेन पूर्णेन्दुवदनेव प्रियवदत्वेन हृदयानन्ददायिनी दयित-
तमतामातनोति ।

न तु यथा चन्द्रकस्य-

१६. युद्धेषु भाग्यचपलेषु न मे प्रतिज्ञा
दैवं नियच्छति जय च पराजय च ।
एषैव मे रणगतस्य मदा प्रतिज्ञा
पश्यन्ति यत्र रिपवो जघनं हयानाम् ॥

अत्र क्षत्रवृत्तिरिवीजमा काव्यगुणेनास्पृष्टा मुभटोक्तिरुचितार्थापि तेजो-
जीवितविरहिता दुर्गतगृहदीपशिखेव मन्दायमाना न विद्योतते ।

यथा वा राजशेखरस्य-

१७. एतस्याः स्मरसंज्वर. करनलस्पर्शैः परीक्ष्यो न यः
स्निग्धेनापि जनेन दाहभयतः प्रम्यंपचः पायसाम् ।
निर्वीर्योऽकृतचन्दनोपधविधौ तस्मिन्मण्डत्कारिणो
लाजस्फोटममो स्फुटन्ति मणय सर्वेऽपि हारम्भजाम् ॥
वा. रा ५. ११

अत्र विरहविधुररमणीमनोभवावस्थानुरूप माधुर्यमुत्तमृज्यतइत्वारिणो
लाजस्फोट स्फुटन्तीत्योज.स्फूर्जितोजितम्बभावाधिवामिता सूक्तिर्लावण्य-
पेगलननुललितललेनेव परमभाषिणी झटित्यनौचित्य चेनमि मंचारयति ।

५ अलसारीचित्यम्

अलङ्कारोचित्यं दर्शयितुमाह-

अर्थाचित्यवता सूक्तिरलंकारेण शोभते ।

पीनस्तनस्यतेनेव हारेण हरिणेऽजना ॥ १५ ॥

प्रस्तुतार्थस्योचित्येन उपमोत्प्रेक्षारूपकादिनालङ्कारेण सूक्तिश्चकास्ति
कामिनीवोच्चकुचचुम्बिता रुचिरमुक्तावलापेन ।

यथा श्रीहर्षस्य -

-।

१८ विश्रान्तविग्रहकथो रतिमान् जनस्य
चित्ते वसन् प्रियवसन्तक एव साक्षात् ।
पर्युत्सुको निजमहोत्सवदर्शनाय
वत्सेश्वर कुसुमचाप इवाभ्युपैति ॥

रत्ना १ ८

अत्र वत्सेश्वरस्य कुसुमचापेन उपमा शृङ्गारावसरसरसचारतरता-
मौचित्येन कामपि चेतश्चमत्वाग्निमीमाविष्करोति ।

न तु यथा चन्द्रकस्य -

१९ खगोत्क्षिप्तैरन्त्रैस्तरुगिरसि दोलेव रचिता
शिवा तृप्ताहारा स्वपिति रतिखिन्नेव वनिता ।
तृपार्तो गोमायु सरुधिरमासि लेढि बहुशो
विलम्बेपी मर्षो हतगजकराग्र प्रविशति ॥

अत्रानुचितस्थानस्थिताया पुरुषपिशिततृप्तसुप्ताया शिवाया मुरत-
केलिविलान्तवान्तया विच्छायावोपमा पर वैपरीत्य प्रकाशयति ।

यथा ना मालवखट्वस्य -

२० अभिनववधूरोपस्वाद वरीपतनूतपा-
दसरलजनान्नेपयूस्तुपाग्ममीरण ।
गलितविभवम्याजेवाद्य द्युतिर्मगूणा रवे-
विगृह्णन्तितावकश्रीपस्य विभर्ति निशाकर ॥

अत्र रोमककामिनीवोपेन वरीपवृणानो मादस्य भीतममयम्यादुतया
हृदयमवादमुन्द्रग्मप्यनुचितत्वेन महर्षेव चैनम गङ्गोचमिवादधाति ।

यया वा राजशेखरस्य -

२१. चिताचक्रं चन्द्रः कुसुमधनुषो दग्धवपुषः

कलङ्कस्तत्रत्यः स्पृशति मलिनाङ्गारकलनाम् ।

यदेतत् मज्ज्योतिर्दरदलितकर्पूरधवलं

महद्भिर्भस्मैतत् प्रसरति विकीर्णं दिशि दिशि ॥

अत्राप्यानन्दिमुधायस्यन्दसुन्दरस्य इन्दोऽत्रिताचक्रत्वमनुचिततया कर्ण-
वटुकमातङ्कमिवातनोति । योज्यंस्तु हृदयसंवादी स यद्यनोचित्यस्पर्शलेग-
रहितस्तदधिकतरामलङ्कारशोभां पुष्पाति ।

यया कार्पटिकस्य -

२२. शीतेनोद्धृपितस्य मापशिमिव च चिन्नार्णवे मज्जतः

शान्ताग्नि स्फुटिताघरस्य धमतः क्षुत्क्षामवण्ठस्य मे ।

निद्रा ययापि विमानितैव दयिता मंत्यज्य दूरं गता

मत्पात्रप्रतिपादितैव वमुघा न क्षीयते शर्वरी ॥

अत्रानोचित्यस्पर्शपरिहारेण केवलं हृदयसंवादसौन्दर्यमेव स्यादुतामा-
दधानि ।

यथा श्रीहर्षस्य—

२३ उद्दामोत्कलिका विषाण्डुररुच प्रारब्धजृम्भा क्षणा-
दायास श्वसनोद्गमैरविरलैरातन्वतीमात्मन ।
अत्रोद्यानलतामिमा समदना नारीमिवान्या ध्रुव
पश्यन् कोपविपाटलद्युति मुख देव्या करिष्याम्यहम् ॥

रत्ना २ ४

अत्रेर्ष्याविप्रलम्भरूपस्य शृङ्गारसस्य वागवदत्तायामवेक्ष्यमाणस्य
नवमालिकालताया ललितवनिनातुल्यतया विरहावस्थारोपणेन नितरा-
मौचित्यरुचिश्चमत्कारिणी दीप्तिरूपपादिता ।

यथा वा कालिदासस्य —

२४ बालेन्दुवनाण्यविक्रामभावाद् वभु पलाशान्यतिलोहितानि ।
सद्यो वसन्तेन समागताना नखक्षतानीव वनस्थलीनाम् ॥

कु स ३ २९

अत्र पार्वत्या परमेश्वरस्याभिलाषशृङ्गारे वक्ष्यमाणे प्रथममुद्दीपन-
विभावभूतस्य वसन्तस्य वर्णनाया वामुवाध्यारोपेण वनस्थलीललनाना
वृटिललोहितपलाशकलिकाभिर्नवसगमयोग्यनखक्षतानि उत्प्रेक्षितानि परमौ-
चित्यचाम्ता प्रतिपादयन्ति ।

न तु यथान्यैव—

२५ चणप्रवर्षे मति वर्णिवार दुनोति निर्गन्धतया मम नेन ।
प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणाना पराट्मुखी विश्वमृज प्रवृत्ति ॥

कु स ३ २८

अत्र केवलवर्णितान्शुभुमवर्णनामात्रेण विधान्वाच्यतागर्भेणैव प्रस्तुत-
शृङ्गागनूपयोगिना ननुद्दीपनविभावोचिन न निनिन्दमिहितम् ।

हास्यरसे यथा मम लावण्यवतीनान्नि वाव्ये-

२६ सीधुस्पर्शभयान् न चुम्बसि मुख किं नासिका गूहसे
रे रे श्रोत्रियता ततोपि विपमा मन्दोऽसि वेश्या विना ।
इत्युक्त्वा मदधूर्णमाननयना वासन्तिका मालती
लीनस्याश्रिवसो करोति बकुलस्येवासवामेचनम् ॥

अत्र श्रोत्रियस्याश्रिवसोरपवित्रसीधुस्पर्शशङ्कासकोचनिलीनस्य शुष्क-
बकुलवृक्षस्येव सरसतापादनाय वेश्याविलासिन्या यदासवासेचनं तदङ्गभूत-
शृङ्गाररसाभासस्पर्शेन हास्यरसस्य वरासवस्येव महत्काररसवेधेन सचमत्कार-
मौचित्यमाचिनोति ।

यथा वा मम लावण्यावत्यामेव-

२७ मार्गे वेतकसूचिभिर्गच्छन् सा सीत्वारिणी केरली
रम्य रम्यमहो पुनः कुरु विटेनेत्यदिता मस्मिता ।
वान्ता दन्तचतुष्कविम्बितशशिज्योत्स्नापटेन क्षण
धूर्तालावनलज्जितेन तनुते मन्ये मुग्धाच्छादनम् ॥

अत्रापि हास्यरसस्य बुटिलविटनमौक्तिवचनौचित्येन शृङ्गाररसाभा-
साधिवासितस्य सचमत्कार पर परिपोष समुन्मिषति ।

न तु यथा श्यामलस्य-

२८ चुम्बनगतं मोक्ष्या दशनं च्युतमूत्रमात्मनो वदनात् ।
जिह्वामूत्रप्राप्तं ग्राहति ब्रूवा निगच्छीवन् ॥

अत्र हास्यरसस्य बोभनगगाधिवासितस्य लज्जनलज्जस्येव बुभुक्ष-
भोगरम्यातिजुगुप्सितयादनोप्सितस्य परमानौचित्येन शमत्कारगमिरोहित ।
बुद्धापरिभुम्बने जिह्वामूत्रप्राप्तस्य च्युतदशनस्य वृष्ट्योदितं छीवनेन
बोभनस्यैव प्राधान्यम् न तु हास्यरसस्य ।

करणे यथा मम मुनिमतमीमासायाम् -

२९ प्रत्यग्रोपनताभिमन्युनिधने हा वत्स हा पुत्रके-

त्यश्मद्रावि सुभद्रया प्रलपित पार्थस्य यत्तत्पुर ।

येनोद्वाप्पविमुक्तशप्पकवलं सेनातुङ्गैरपि

न्यञ्चन्पाश्वर्गतैककर्णकुहरैर्नि स्पन्दमन्द स्थितम् ॥

अत्र प्रत्यग्रोपनतप्रियतरनयवियोगोपजनितशोकार्यस्थायिभावोचित
दृषदामपि हृदयद्रावण सुभद्रया यत्प्रलपित तदर्जुनचेतसि प्रतिफलित न
केवलमुद्दीप्ततामुपगत यावत्तिरश्चा तुरङ्गमाणामप्यन्त सक्रान्तमुद्वाप्पविमुक्त-
शप्पकवलनि स्पन्दस्थितादिभिरनुभावं उदीर्णतरुणवर्णरसप्रतिपत्ति किम-
प्यादधाति ।

न तु यथा परिमलस्य -

३० हा शृङ्गारतरङ्गिणीकुलगिरे हा राजचूडामणे

हा सौजन्यसुधानिधान हहहा वेदव्यदुग्धोदधे ।

हा देवोज्जयिनीभुजङ्ग युवतिप्रत्यक्षवन्दर्प हा

हा मद्धान्धव हा कलामृतकर वयामि प्रतीक्षस्व न ॥

अत्र हाहेति हतमहीपतिविरहे तद्गुणामन्त्रणपदव्यक्तवक्त्रगत एव
शोक केवलमुपलक्ष्यते । न तु विभावानुभावव्यभिचारिमयोगेन शोका-
र्यस्य स्थायिभावस्य उचित रमीचरण विचित्रिणतम् ।

रोद्रे यथा भट्टनारायणस्य -

३१ यो य शम्भु विभर्ति स्वभुजगुम्फद पाण्डवीना चमूना

यो य पाञ्चाग्नोन्ने शिशुरत्रिव्रया गर्भशय्या गतो वा ।

यो यन्मन्मनाशी चरति मयि रणे यश्च यश्च प्रतीप

शायान्धमस्य तस्य स्वयमपि जगतामन्त्रकम्यान्त्रजोऽहम् ॥

अत्र नूरनोवस्थापिभावात्मकस्य उन्निद्ररसरीद्रस्य उचिता शिशुम्यविर-
गर्भगतविशसननिस्त्रिजकर्मध्यवसायाधिरोहणसवादिनी द्रोणवधविधुरामर्ष-
विपविपमव्यथाकदमलशियिलमश्रुत्याम्न स्थेमान प्रतिज्ञापयति ।

न तु यथा श्रोप्रवरसेनस्य -

३२ दण्डेन्दरहिरलग्ने जस्स फुग्न्ते णहप्पहाविच्छहे ।

गुप्पन्ती विवलाआ गल्लिअ एव थणसुए महामुरलच्छी ॥

(दनुजेन्द्ररधिरलग्ने यस्य स्फुरति नखप्रभाविच्छदे ।

व्याकुला विपलायिता गलित इव स्तनाशुके महामुरलधमी ॥)

स २ १ ०

अत्र द्रोधव्यञ्जकपदविग्रहिततया 'दनुजेन्द्ररधिरलग्ने यस्य नखप्रभमूहे
स्फुरति नखप्रभाममूहे व्याकुलीभवन्ती विपलायिता गलितस्तनाशुका महा-
मुरलधमी' इति वर्णनया रधिरलग्न इति दीभत्सरससस्पर्श व्याकुलीभवन्ती
दैत्यथी पलायिता इति भयानवरममकरेण प्रवृत्तोचितप्रधानभूतस्य रौद्ररस-
म्य क्वचिद् मुख्यमपि न दृश्यते ।

वीरे यथा मम नोतिलतायाम् -

३३ शीर्षोराधितगर्भभागंमुने शम्भ्रग्रहोन्मार्गिण

मक्षेपेण निवार्य मक्षयमयी क्षत्रोचिता तीक्ष्णताम् ।

आवर्णायनवृष्टचापगुटिलभ्रूभद्रगममर्गिणा -

येनान्यायनिषेधिना शममयी ब्राह्मी प्रदिष्टा म्यिति ॥

यथा वा राजशेखरस्य-

३४ स्त्रीणा मध्ये सलील भ्रमितगुरुगदाघातनिर्नेष्टसज्ञ
सद्यो वध्योऽभवस्त्व पशुरिव विवशस्तेन राजार्जुनन ।
तस्य च्छेत्तापि योऽसौ सकलनृपरिपुर्जामदन्यो भुजाना
जित्वोच्चं सोऽपि येन द्विज इति न हतस्तापसस्त्वेव राम ॥
दूताङ्गद ३ ७८

अथ रावणकातं बीजामदग्न्योत्कर्षोत्कर्षंतरसोपानपरम्पराधिरोहण-
श्रमेण प्रधाननायकस्य प्रताप परा काटिमारोपित ।

न तु यथा भवभूते -

३५. वृद्धास्ते न विचारणीयचरितास्तिष्ठन्तु हु वर्तता
युद्ध स्त्रीदमनऽप्यखण्डयशसा लोके महान्तो हि ते ।
यानि श्रीणि कुतोमूखान्यपि पदान्यासन् खरायोधने
यद्वा कौशलमिन्द्रसूनुदमने तत्राप्यभिज्ञो जन ॥
उ रा ५ ३४

अत्राप्रधानस्य राममूनो कुमारलवस्य परप्रतापोत्कर्षसहिष्णोर्वीर-
रसोद्दीपनाय सवलप्रबन्धजीवितसर्वस्वभूतस्य प्रधाननायकगतस्य वीररसस्य
साडकादमनसररणापसरणान्यरणमसक्तवाल्गव्यापादनाविजनविहितापवाद-
प्रतिपादनेन स्ववचसा कविना विनाश कृत इत्यनुचितमेतत् ।

भयानके यया श्रोहर्षस्य-

३६. वण्डे कृत्तावगोप कनकमयमघ शृङ्खलादाम वपेन्
श्रान्त्वा द्वाराणि द्वेगाचलचरणरणविद्विषीचप्रवा ॥
दत्तातप्तोऽङ्गनानामनुमृतमरणि गभ्रमादभ्रपात्रं
प्रभ्रज्योऽयं प्लवङ्ग प्रविशति नृपतेमन्दिर मन्दुगया ॥
राना २ २

अपि च—

३७ नष्ट वर्षवरेमंनुष्यगणनाभावादकृत्वा त्रपा—

मन्त कञ्चुकिकञ्चुकस्य विशति त्रासादय वामन ।

पर्यन्ताश्रयिभिर्निजस्य सदृश नाम्न किरातै कृत

कुब्जा नीचतयैव यान्ति जनकैरात्मेक्षणाशङ्कित ॥

रत्ना २ ३

अत्र अङ्गनाना निशितदशननखशिखोल्लेखातद्धुदानेन प्रचुरतरवानरा-
भिरारणभयसभ्रान्तान्त पुरिववृद्धवामनकिरातकुब्जादीना पुरुषगणनाविहीन-
तया धैर्यविरहकातराणामुचितचेष्टानुभाववर्णनया भयानकरससवादिरचि-
रोचित्यमाचकास्ति ।

न तु यथा राजपुत्रमुक्तापीडस्य—

३८ नीमारप्रसराग्रमुष्टिकवलैर्यो वर्धित शैशवे

पीत येन सरोजपत्रपुटके होमावगप पय ।

त दृष्ट्वा मदमन्थरालिवलयव्यालोलमल्ल (ण्ड) गज

सानन्द मभय च पश्यति महददूरे स्थितस्तापत ॥

अत्र गजस्याघातकप्रिधुतचेष्टानुवर्णनाविरहिततया स्थायिभावस्य
भयास्यानुभाववर्जितस्य केवल नाममाशोदीरणेन च भयानकरसोचितसभ्रमा-
भावादुपचितमौचित्य न विन्निदुष्यते ।

धीभक्त यथा मम मुनिमतमोमामायाम् -

३९ मर्वापायचयाथयस्य नियत कुमानिकायस्य वि

शामस्यास्य विभगणं गुहमनैरानन्दनैश्चन्दनै ।

अन्तयस्य शरुशरुटुमिबुत्तवगामान्नमागुत्त

नैदिन्यल्लदिन प्रदाति विमुक्ता कोत्यववावा अदि ॥

अत्र वैराग्यसाधनात्पुण्यविशेषात्तस्य कुप्यात्तस्याविभावो-

चित्कायगतकुत्सिततरान्त्रतन्त्रादिसमुदीरणेन परा परिपुष्टि नि सार-
शरीराभिमानवैरस्य जननी प्रतिपादिता ।

न तु यथा चन्दकस्य —

४० कृश काण खञ्ज श्रवणरहित पुच्छविकल
क्षुधाक्षामो रुक्ष पिठरककपालादितगल ।
ग्रणे पूतिक्लिन्नं कृमिपरिवृतैरावृततनु
शुनीमन्वेति श्वा तमपि मदयत्येष मदन ॥

अथाशुचिचवर्णरुचेरुपचितविचिकित्सकुत्सानिकायकायस्य स्वभाव-
जुगुप्सितयोने शुनकस्य किमेतै बीभत्सविशेषणैरतिशयनिबन्धानुबद्धैरधिव-
मुद्भासितम् । एतैरेव पुरुषगतैर्जुगुप्सा पर गौरवमावहति ।

अदभुते यथा चन्दकस्य —

४१ कृष्णेनाम्ब गतेन रन्तुमधुना मृद भक्षिता स्वेच्छया
सत्य कृष्ण क एवमाह मुसली मिथ्याम्ब पश्याननम् ।
व्यादेहीति विकासितेऽथ वदन दृष्ट्वा समस्त जगत
माता यस्य जगाम विस्मयपद पायात् स व केशव ॥

अत्र पाण्डुराङ्गकरसाक्षिलक्षितमृद्भ्रक्षणाक्षेपोद्यतजननीभयवक्तितस्य
अपह्नवकारिण शिशोविकासितास्यस्यान्त समस्तजगदृशनेन मातुश्च
तत्प्रभावानभिज्ञतया वात्सल्यविह्वलाया विस्मयगमनेनात्युचितोऽयमदभुता-
तिशय ।

न तु यथा मम मुनिमतमीमासायाम —

४२ समस्ताश्चर्याणा जलनिधिरपार सयसति—
स्ततोऽप्याश्चर्यं यत् पिबति सकल त किल मुनि ।
इद त्वत्याश्चर्यं लघुबलजन्मापि यदसौ
परिच्छेत्तु वो वा प्रभवति तवाश्चयमरणिम् ॥

अनापारसरित्पतिप्रभावेण मुनिना तत्स्यैवचुलकाचमनेन मुनेश्च लघु-
कलशजन्मना क्रमाकान्तिसमारूढोऽप्यसमविस्मयमयोऽयमदभृतप्रसर ससारस्य
एवविषेयाश्चर्यसरणिर्परिच्छिन्ना न किञ्चिदेतत्कौतुकमित्यर्थान्तरन्यामसाम-
र्थ्येन सहसंवाकरोपित इत्यतिरोभूततामुपगत ।

शान्ते यथा मम चतुर्वर्गसङ्ग्रहे (४ ७) -

४३ भोगे रोगभय सुखे क्षयभय वित्तेऽग्निभृद्भूय
दास्ये स्वामिभय गुणे खलभय बन्धे कुयोपद्रुयम् ।
माने म्लानिभय जये रिपुभय काये तृप्तान्ताद् भयम्
मर्वं नाम भवे भवेद् भयमहो वैराग्यमेवाभयम् ॥

अथ सकलजनाभिमतभोगमुखवित्तादीना भयमयतया हेयता प्रतिपाद्य
वैराग्यमेव सबलभयायासन्नमनमुपादेयतया यदुपन्यस्त तेन शान्तरसस्य निर-
गलमार्गावतरणमुचिततरमुपदिष्टं भवति ।

यथा वा मम मुनिमतमीमांसायाम् -

४४ पुमुमशयन पाषाणो वा प्रिय भवन यन
प्रतनु मृगणर्पणं धामस्त्वगप्पथ तारवी ।
मरगमशन कुल्माषो वा धनानि तृणानि वा
शमगुग्गमुधापानक्षौद्र्ये मम हि महात्मनाम् ॥

अथ सकलविकल्पतत्परहिताभेदावभासमानात्मतत्त्वविश्रान्तिजनित-
मरमाप्यगमुल्लसितशममुषणीयूपपानादितनित्यानन्दधूषमानमानसाना प्रिया-
प्रियमुगदुग्धादिषु महता सद्गुणो प्रतिपत्तिरिति जीवमुक्तिममुचिन-
मभिहितम् ।

न तु यथा श्रीमदुत्पलराजस्य -

४५ अहो वा हारे वा बलवति गिणो वा मुहूर्ति वा
मनी वा श्लोष्टे वा पुमुमशयने वा द्यदि वा ।

तृणे वा स्त्रैणे वा मम समदृशो यान्तु दिवसा
क्वचित् पुष्पारण्ये शिवशिवशिवेति प्रलपत ॥

अत्र जीवन्मुक्तोचित प्रियाप्रियरागद्वेषोपशमलक्षणमोक्षक्षम सर्वसाम्य-
महिहारसुहृदरिसमदृष्टिरूपमभिदधता क्वचित् पुष्पारण्ये यदभिहित तद्वि-
कल्पप्रतिपादकमभेदवासनाविरुद्धमनुचितमवभासते । धाराधिरूढसर्वसाम्य-
विगलितभेदाभिमानग्रन्थे हि सर्वत्र सर्वं शिवमय पश्यतस्तपोवने भगव-
त्स्वरकूटे च विमलात्मलाभतृप्ततया समानदृश क्वचित् पुष्पारण्यादिवच-
नमनुचितोच्चारणमेव ।

यथा मधुरतिक्ताद्या रसा कुशलयोजिता ।
विचित्रास्वादता यान्ति शृङ्गाराद्यास्तथा मिथ ॥ १७ ॥
तेषां परस्पराश्लेषात् कुर्यादौचित्यरक्षणम् ।
अनौचित्येन सस्पृष्ट कस्पृष्टो रससकर ॥ १८ ॥

रसा कटुकमधुराम्ललवणाद्या कुशलसूदेन वेसवारपानादिषु (शुण्ठ्या-
दिचूर्णपानादिषु) योजिता विचित्रास्वादतामुपयान्ति तथैव परस्परमविरुद्धा
शृङ्गारादय इति । तेषामन्योन्यमङ्गाङ्गिभावयोजनायामौचित्यस्य जीवित-
सर्वस्वभूतस्य रक्षा कुर्यात् । अनौचित्यरजसा रससयोग स्पृष्टो न कस्यचि-
दभिमत इत्यर्थः ।

रससकरोचित्ये शान्तशृङ्गारयोरद्वयाङ्गिभावो यथा भगवतो महर्षे
व्यासस्य-

४६ सत्य मनोरमा रामा सत्य रम्या विभूतयः ।
किन्तु मत्तादृगनापात्यभद्रगिन्योऽ हि जीवितम् ।

अथ भगवता जन्तुहिताभिनिविष्टेन मोक्षक्षमोपदेने अङ्गिन शान्त-
रमस्य रागिजनानिष्टत्वात् सकलजनमन प्रह्लादने बालगुडजिह्विवया
शृङ्गारशृङ्गभावमुपनीते पयन्ते शान्तम्यैव लोल जीवितमित्यनित्यताप्रति-
पादनपरिनिर्वाहेण परमौचित्यमुच्ये वृत्तम् ।

बीभत्सशृङ्गारयोरङ्गाङ्गिभावो यथा मम बीद्वावदानकल्पलतायाम्-

४७ क्षीवस्येवाचलस्य द्रुतहृतहृदया जम्बुकी कण्ठसक्ता
रक्ताभिव्यक्तकामा कमपि नखमुखोल्लेखमासूत्रयन्ती ।
आस्वाद्यास्वाद्य यून क्षणमधरदल दत्तदन्तव्रणाङ्ग,
लग्नानङ्गक्रियायामियमतिरभमोत्कर्षमाविष्करोति ॥

अत्र श्लेषोपमया नुत्यकक्षाधिरूढयोरपि परस्परविषद्वयोरर्थयो
बीभत्सशृङ्गाराङ्गाङ्गिमात्रयोजनाया जम्बुकी तरुणशवस्य क्षीवस्येव
निश्चलस्थिते सहस्रैव हृतहृदयपद्मा कृष्टचित्ता वा, कण्ठे लग्ना शोणिते भृश-
मभिव्यक्तस्पृहा रक्ताभिव्यक्तकामा वा, नखोल्लेखमासूत्रयन्ती दत्तदन्त-
व्रणमधरमास्वाद्यास्वाद्य अङ्गगच्छेदक्रियायामनङ्गभोगक्रियाया वा लग्ना
गात्राणामूर्ध्वगत कर्पण रक्तकौशलोत्कर्ष वा, प्रकाशयतीति समानयो बीभ-
त्सशृङ्गारयो कामिनीपदपरित्यागेन केवल जम्बुक्या कर्तृत्वेन बीभत्सस्यैव
प्राधान्ये शृङ्गारेऽङ्गतामुपगते वक्तुर्बोधिसत्त्वस्यान्तर्गतगाढवैराग्यवासना-
धिवासितचेतस कुत्साहंजुगुप्सया नितम्बिनोरतिविडम्बनम् औचित्यरुचिरता-
मादधाति । यद्यप्यत्र महावाक्ये शान्तस्यैव प्राधान्य तथाप्युदाहरणश्लोकवाक्ये
बीभत्सस्यैव ।

घोरकरुणयो यथा मम मुनिमतमीमासायाम्-

४८- गाण्डीवस्तुवमार्जनप्रणयिन स्नातस्य बाष्पाम्बुभि-
श्चण्ड खाण्डवपावकादपि पर शोकानल विभ्रत ।
जिष्णोर्नूतनयोवनोदयदिनच्छिन्नाभिमन्योश्चिर
हा वत्मेति वभूव सैन्धववधारब्धाभिचारे जप ॥

अत्र त्रिगतंमग्रामगतस्य गाण्डीवधन्वन शत्रुभिर्नवयोवनोदयममयनिहत-
तनस्य वामुंक्स्तुवमुन्मार्जयत प्रमरदश्रुम्नानम्य शोकाग्निमुद्रहतश्चिर हा
पुत्रेति जयद्रथवधारब्धाभिचारे जपो वभूवेति यदुपन्यस्त तेनाग्निगये दीक्षा-
ममुचिनयतवर्णनया शोकान्नेश्चण्डत्वेन खाण्डवपदोदीरणेन वीररमस्याङ्गिन

सहस्रैवागन्तुके करुणरसे प्रज्वलिते सैन्धववधारब्धाभिचाराभिधानेन पर्यन्ते शौर्यनिवहिण परमौचित्यमुज्जृम्भते ।

शान्तशृङ्गारकरुणबीभत्सानां यथा मम तत्रैव-

४९. तीक्ष्णान्तस्त्रीकटाक्षक्षतहृदयतया व्यक्तससक्तरक्ताः

क्रोधादिशूलरोगव्रणगणगणनानीततीव्रव्यथार्ताः ।

स्नेहक्लेदातिलनैः कृमिभिरिव सुतैः स्वाङ्गजैर्भक्ष्यमाणा.

ससारक्लेशशय्यानिपतिततनवः पश्य सीदन्ति भन्दाः ॥

अत्र मुख्यस्याङ्गिनि. शान्तरसस्यैवोद्दीपने कारणीभूताः तीक्ष्णान्त-
स्त्रीकटाक्षक्षतहृदयव्यथार्तस्नेहक्लेदातिलग्रकृमि तुल्यतनयादिपदोपादानेन
शृङ्गारकरुणबीभत्सा. शान्तमुखप्रेक्षिण. सलीनतया स्तिमितवृत्तयो भूत्या
इव परमौचित्यं दर्शयन्ति ।

रससङ्करस्यानीचित्यमुद्भाविष्यतिमाह । शृङ्गारशान्तयो. यथा अमरकस्य-

५०. गन्तव्यं यदि नाम निश्चितमहो गन्तासि केयं त्वरा

द्वित्राण्येव पदानि तिष्ठतु भवान् पश्यामि यावन् भुग्वम् ।

संसारे घटिकाप्रणालविगलद्वारा ममे जीविते

को जानाति पुनस्त्वया सह मम स्याद् वा न वा सगमः ॥

अत्र प्रकरणवर्तिन. शृङ्गाररसस्य पश्यामि यावन्भुग्वमित्युत्कृष्टोत्कृष्टा-
ममुज्जृम्भमाणस्य स्वभावविरोधिनि शान्तेऽङ्गभावमुपनीते विस्तीर्णनरा-
नित्यतावर्णनया वैराग्येण रतेन्यङ्गभावमापादयन्त्याप्रधानरससंबन्धेनाधिक-
मनीनिष्पमुत्साहितम् । नि सारसंमाराचार्ताश्रवणेन हि कठिनत्रिषाशूल-
चेतमामप्युत्साहभङ्गादङ्गान्यलमीभवन्ति, विमुक्त कुमुमसुकुमारशृङ्गाररस-
कोमलमनसां विलग्नवताम् । प्रान्ते च शान्तपरिपोषनिवहिण रागव्यङ्ग्यमेव
पर्यवस्यति । नदुक्तामानन्दवर्धनेन--

विरोधी वाविरोधी वा रमोऽङ्गिनि रमानन्दे ।

परिपोषं न नतव्यग्नेन म्यादविरोधिना ॥

तदेवात्र चैपरीत्येनोपलभ्यते परिपोषविपरीते स्वभावविरोधिन्यपि प्रधाना-
नुपरोध एव ।

यथा राजशेखरस्य -

५१ माण मुचध देह बल्लहजणे दिट्ठि तरगुत्तर
तारुण्य दिअहाइ पच्च दह वा पीणत्थणत्थभण ।
इत्थ कोविलिमज्जुसिजिणमिसाहेवम्म पचेमुणो
दिण्णा चित्तमहसवेण महसा आणव्व मज्जवसा ॥

(मान मुञ्चत ददत बल्लभजने दृष्टि तरङ्गोत्तरा
तारुण्य दिवमानि पञ्च दश वा पीनस्तनस्तम्भनम् ।
इत्थ कोविलमञ्जुशिञ्जितमिपाद देवस्य पञ्चेपो-
दत्ता चैत्रमहोत्सवेन महमानेव सर्वकृपा ॥)

क म १ १८

अत्र 'मान मुञ्चत, ददत बल्लभजने दृष्टि तरङ्गिता, तारुण्य दिनानि
पञ्च दश वा पीनस्तनस्तम्भनमित्य कोविलमधुरध्वनिव्याजेन देवस्य
पञ्चेपोश्चैत्रमहोत्सवेनानेव सर्वकृपा दत्ता इति वाक्ये मुख्य शृङ्गाररस-
प्रारम्भपर्यन्तव्याप्तिशाली कतिपयदिवसस्थायि यौवनमित्यानित्यतारूप-
शान्तरसविन्दुना मध्यबुद्धितेनेव विरसता न नीत । विरहस्य परिपोषाभा-
वात् । विरहवर्णनोदितेन एतौचित्येन म्यायी कुञ्जर इव श्वभ्रपातित
पुनरन्यातु नोत्सहत इत्यत्र विस्तरेण । अनया दिशा रमसङ्करे भेदप्रपञ्चौ-
चित्य विपश्चिद्धि स्वय विचार्यम् ।

७ विद्यापदोचित्यम्

रमोचित्यविचारानन्तरम् उद्देशानुसारक्रमेण त्रयापन विद्यापदोचित्य
दर्शयितुमाह -

सगुणत्वं सुवृत्तत्वं साधुता च विराजते ।

काव्यस्य सुजनस्येव यद्यौचित्यवती क्रिया ॥ १९ ॥

काव्यस्य माधुर्यादिगुणवत्ता वसन्ततिलकादिमुवृत्तता परिपूर्णलक्षण-
साधुता च विराजते, यद्यौचित्ययुक्त क्रियापद भवति । सुजनस्येवेति तत्तु-
ल्यत्वं स्पष्टार्थमेव ।

क्रियापदौचित्यं यथा मम नीतिलतायाम् -

५२. य प्रख्यातजव सदा स्थितिविधौ सप्ताब्धिसन्ध्याचर्चने
दोदंर्पेण निनाय दुन्दुभिवपुर्गं कालकङ्कालताम् ।

य पातालममृडमय प्रविदधे निष्पिष्य मायाविन
मुग्रीवाग्र्यविभूतिलुण्ठनपटुर्वाली स किं स्मर्यते ।

अत्र सप्ताब्धिमन्ध्याचर्चनप्रख्यातजवो महिषरूपदुन्दुभिदानवोन्मायी
मायाविदानवनिष्पेषोद्भूतशोणितपूरितपातालतल. स किं वाली स्मर्यत इति
त्रियापदेन शुकसारणाभ्यां रावणस्य दुर्नैयाभिनिवेशिनस्तद्विरामाय हितो-
पदेशेन भवान् वसनकोणनियमिततनु कक्षाया नि क्षिप्त इत्युचितयुक्तियुक्त-
मुक्त्वा भवति ।

न तु यथा श्रीप्रवरसेनस्य -

५३. मग्ग अपाग्गिजाअ कोत्थुहलच्छिरहिअ महमहस्स उर ।
मुमिरामि महणपुरओ अमुद्धअन्द हरअडापव्वमार ॥

(स्वगंमपारिजात वीस्तुभलधमीरहित मधुमथनम्योर. ।

म्मगमि मथनपुरतोऽमुग्धचन्द्र च हरजटाप्राग्भारम् ॥)

मे व ४ २०

अत्र जाम्बुवताभिधीयमाने 'स्वगंमपारिजात वीस्तुभलधमीभ्यां विर-
हितं मधुमथनस्योर स्मराम्यमृत्तमथनपुरतोऽप्यलालचन्द्र हरजटाप्राग्भारम्'
इति प्रगुणाग्यानश्रमद्वये त्रियापदेन जराजर्जरगरीरत्वमात्रमेव प्रतिपा-
दितम् । न तु पौष्पोन्वयंविनोपातिशय कश्चिदुचितं समूचितं ।

८ वारणीचित्यम्

वारणीचित्य दर्शयितुमाह -

सान्त्वय शोभते वाक्यमुचितरेव कारकं ।

कुलाभरणमदवयमोदायंचरितंरिव ॥ २० ॥

उचितरेव कारकं सान्त्वयवद् वाक्य विराजते सद्गुणभूषितमंश्वर्य सच्च-
रितंरिव ।

कर्तृपदौचित्यम्

कर्तृपदौचित्य यथा भट्टबाणस्य -

५४ स्तनयुगमधुस्नात भगोपतरवति हृदयगोवाग्ने ।

चरति विमुक्ताहार व्रतमिव भवतो ग्निपुस्त्रीणाम् ॥

काद परि १०

अत्र शत्रुस्त्रियो व्रत चरन्तीति वक्तव्ये, स्तनयुग बाष्पमलिलस्नात
शोकाग्निसमीपवति विमुक्तभोजन विगतमुक्ताहार च सद् व्रत चरति इत्युक्ते
कर्तृपदौचित्यमुपनिषत् जनयति ।

न तु यथा परिमलस्य -

५५ आहार न करोति नाम्बु पिबति स्त्रेण न ससेवते

शेते यत सिकतासु मुक्तविषयश्चण्डालप सेवते ।

त्वत्पादाब्जज्ज प्रसादकणिकालोभोन्मुखस्तन्मरी

मन्ये मालवसिंह गुर्जरपतिस्तीव्र तपस्तप्यते ॥

अत्र गुर्जरपतिविद्रुतो मरुगहन प्रविष्ट परित्यक्ताहारादिसमस्तविषय-
श्चण्डालपोषेवो तपश्चरतीति यदुक्त तत्कर्तृपदस्य विशेषाभिप्रायोचित न
किंचिदुपलक्ष्यते, शत्रुत्रासतरलतया मरुकान्तारांतरावमन्न सकलविषयमुख-
भोगपरिभ्रष्ट किमन्यत् कुहताम् । स्तनयुगवत् कर्तृपदस्य चमत्कारोचित न
किंचिदभिहितम् ।

कर्मपदोचि यम्

कर्मपदोचित्य यथा मम लाघण्यवत्याम् —

५६ सदा सक्त शैत्य विमलजलधारापरिचित
घनोत्लास क्षमाभृतपृथुकटकपाती वहति य ।
विधत्ते शौर्यश्रीश्रवणनवनीलोत्पलरुचि
स चित्र शत्रूणा ज्वलदनलताप भवदसि ॥

अत्र निश्चलममलजलधारागत शैत्य सैक्ष्य शीतलत्व च, घनोत्लासो निविडोत्साह पञ्जन्यतुल्योदयश्च, क्षमाभृता सानुसंन्यनिपाती वहति स शौर्य-
श्रीश्रवणनवनीलोत्पलतुल्य त्वत्खड्गश्चित्र शत्रूणा मन्ताप करोति इति यदुक्तं
तत्कर्मभूतस्य तापस्य शिशिरतरमामग्रीजन्मन पर वैचित्र्य रविरमौचित्य-
मासूत्रितम् ।

न तु यथा मर्मवाधसरसारे —

५७ भग्राहितश्चसितवानविवोध्यमान
काष्ठाश्रयेण महसैव विवृद्धिमाप्त ।
ताप तनोति निहृतारिविलासिनीना
रहन्निद्युतिर्भुवननाथ भवत्प्रताप ॥

अत्र विद्रुतारातिनि श्वसितानिलप्रबोध्यमान काष्ठाश्रयेण दिक्चक्रपूरणेन
प्रीडना प्राप्त पावकतुल्यस्त्वत्प्रताप शत्रुवान्ताना तापमात्र तनोतीति तत्
समुचितमाश्चर्यं न किञ्चित् ।

वर्णोचि यम्

वर्णोचित्य यथा गौडकुम्भकारस्य —

५८ गदगुणेन गभग्निमान् बल्यित प्रोत शयो मोलिना
व्याधुना जग्दा मटाभिगद्वो दष्ट्राभिगन्मिता ।

प्रोत्तीर्णो जलधिर्दृशेव हरिणा स्वैराट्टहासोमिभि -

र्द्धेगम्य च लङ्घितो दिशि दिशि प्राज्य प्रतापानल ॥

अत्र हरिणा हनुमता जलनिधितरणे तरणिर्लाङ्गूलेन वलयित किरीट-
प्रान्तेन शशी प्रोत सटाभिर्मैया व्याधूतास्तारा दष्ट्राभिरायासिताऽतीर्णोऽ-
ब्धिर्दृष्ट्यैवाट्टहासतरङ्गं लङ्घेत्तस्य विस्तीर्णं प्रतापानि शमित इति बहुभि-
करणपदैस्तसाहाधिवासितं विस्मयशिखरारोहणसोपानैरिव रघुपतिप्रभावा-
रम्भविजयध्वजायमानस्य पवनमूनोरोचित्यातिशय प्रकाशित ।

न तु भट्टबाणस्य -

५९ जयत्युपेन्द्र म चकार दूरतो विभित्सया य क्षणलब्धलक्ष्यया ।

दशैव कोपाश्रया रिपोर स्वय भयाद् भिन्नमिवास्त्रपाटलम् ॥

काद प्र ३

अत्र भगवतो नृमिहस्य कोपरक्तया दृष्ट्यैव क्षणलब्धलक्ष्यया हिरण्य-
वशिपोर्वक्ष स्वय भयाद् भिन्नमिवेति यदुक्त तन्महोत्साहपराक्रमस्य प्रति-
नायकस्य रिपो प्रधाननायकप्रतापोद्दीपनोपकरणीभूताधिकधैर्यस्य स्वय
भयविह्वलतया हृदयस्फुटनमित्युपचितमनौचित्य 'दृशैव' करणपदस्य शिरसि
विभ्रान्तम् ।

मप्रदानम्

मप्रदानोचित्य यथा भट्टप्रभाकरस्य -

६० दिङ्मातङ्गघटाविभवतचतुराधाटा मही माध्यते

मिद्धा सापि वदन्त एव हि वय रोमाञ्चिता पश्यत ।

विप्राय प्रतिपाद्यते किमपर रामाय तस्मै नम

यस्मादाविरभून् कथाद्भुतमिद यदैव चास्त गतम् ॥

अत्र दिग्गजचतुर्मा भू. माध्यते, मा च मिद्धा हेलयैवाक्षमुष्टिरिवैवस्मै
विप्रमात्राय प्रतिपाद्यत इति निरतिशयोदार्पाश्चर्यचमत्काररुचिरोचित्यचर्वणया

वय रोमाञ्चाञ्चिता पश्यत, रोमाञ्चस्य प्रत्यक्षपरिदृश्यमानत्वात्। किमपरम
पूर्वत्यागिने भार्गवाय तस्मै नम इति विप्राय इति सप्रदानपदगत एव उत्कर्ष-
विशेष प्रकाशते ।

न तु यथा राजशेखरस्य -

६१ पीलस्त्य प्रणयेन याचत इति श्रुत्वा मनो मोदते
देवो नैप हरप्रसादपरगुस्तेनाधिक ताम्यति ।
तद्वाच्य स दशाननो मम गिरा दत्ता द्विजेभ्यो मही
तुभ्य ब्रूहि रसातलत्रिदिवयोर्निजित्य किं दीयताम् ॥
वा रा २ २०

अत्र रावणदूतेन परशु याचितो भार्गवो ब्रूते—' नैप हरप्रसादलब्ध
परशुर्दानयोग्य । तत्तस्मादस्मद्वचसा स दशग्रीवो वाच्य । पृथ्वी मया कश्य-
पाय प्रतिपादिता । तुभ्य पातालत्रिदिवयोर्मध्यात् किं निजित्य दीयताम्'
इत्यनुचित मुनेर्लोकहितप्रवृत्तस्य त्रैलोक्यकण्टकभूताय राक्षसाय भुवन
प्रतिपादनम् ।

अपादानोचित्यम्

अपादानोचित्यं यथा मालवन्द्यस्य -

६२ एतस्माज् जलधर्मिताम्बुकणिका काश्चिद् गृहीत्वा तत
पाथोदा परिपूरयन्ति जगती रद्धाम्बरा वारिभि ।
भ्राम्यन्मन्दरवूटकोटिघटनाभीनिभ्रमतारका
प्राप्यंका जलमानुषी त्रिभुवन श्रीमानभूदच्युत ॥

अत्र यदुक्तमेतस्मान् महोदधे परिमिताम्बुकणिका प्राप्य जलदा जगत्
पूरयन्ति तथा भ्रमन्मन्दरवूटकाटिमघट्टग्रामतारकात्तारकामेवा जलमानुषी थिय
प्राप्य श्रीमानच्युतोऽभूदिति तत्र सागरगतनिरतिशयोत्कर्षविशेष प्रदर्शित ।
एतस्माज् जलधेरित्येतत्पदमोचिन्यस्य भूम्भूमि ।

न तु यथा भट्टेन्दुराजस्य -

६३ आदाय वारि परित सरिता मुखेभ्य
किं नाम साधितमनेन महार्णवेन ।
क्षारीकृत च वडवादहने हुत च
पातालमूलकुहरे विनिवेशित च ॥

अत्र महार्णवव्यपदेशेन अन्यायोपार्जितद्रविणदुर्व्ययकारिण सत्सविभा-
गविमुखस्य कस्यचिदुच्यते । सरिता मुखेभ्य समन्तात् तोयमादायापात्रेभ्य
प्रतिपादित दूषितम् । यत्त्वत्र सरिद्भूय समादायेति वक्तव्ये सरिन्मुखेभ्य
इति यदुक्तं मुखशब्दस्य नैरर्थक्यादत्रानौचित्यमेव पर्यवस्यति ।

अधिकरणीचित्यम्

अधिकरणीचित्यं यथा कुन्तेश्वरदेवत्ये कालिदासस्य -

६४ इह निवमति मेह शेखर क्षमाधराणा
इह विनिहितभारा मागरा मत्त चान्ये ।
इदमहिपतिभोगस्तम्भविभ्राज्यमान
धरणितलमिहैव स्थानमम्मद्विधानाम् ॥

अत्र महाराजदूतोऽपि सामन्तास्थाने स्वप्रभुसमुचितगौरवपूजाहंसासनम-
नासाद्य कार्यवशेन भूमावेवोपविष्ट प्रागल्भ्यगाम्नीयैर्नैव ब्रूते यथास्मद्वि-
धाना वसुधातल एव भुजगपतिभोगस्तम्भप्राग्भारनिष्क्रम्ये धरासने स्थान
युक्त यस्मादिहैव मेहरचलचक्रवर्तीसमुपविष्ट सप्तमहाब्धयश्च तत्तुल्यता एव
अस्माकमित्यौचित्यमधिकरणपदसम्बद्धमेव ।

न तु यथा परिमलस्य -

६५ तत्र स्थित म्निनिमता वर देव देवाद
भृत्येन ते चकितचित्तमियन्त्यहानि ।

उत्कम्पिनि स्तनतटे हरिणेषणाना

हारान प्रवर्तयति यत्र भवत्प्रताप ॥

अत्र त्वदभृत्येन मया तत्र तस्मिन् देशे स्थित यत्र भवत्प्रताप कम्पतरल-
स्तनतटे हरिणदृशा हारान् प्रवर्तयतीति यदुक्त तेन शीर्यशृङ्गारगुणोत्कर्ष-
स्तुती सर्वतो दिग्गमनाविच्छिन्नप्रसर प्रताप पारिमित्य प्राप्त । एकत्र परि-
च्छिन्ने देशे मया तत्र स्थित यत्र त्वत्प्रतापस्तरुणीस्तनतटेषु हारतरलन करोत्य-
न्यदेशे विलक्षणमुपलक्षणम् । सर्वगतश्चेत् प्रताप तत् सर्वत्रैव मया स्थितमिति
वक्तव्ये तत्रेत्येकदेशाभिधायि पद नोपपद्यते । दस्युमानस्याप्येकदेशे जृम्भ-
माणप्रतापत्वात् । तदनाधिकरणपदगतमनोचित्यमुपलभ्यते । तत्र तत्र मया
स्थित यत्र यत्र भवत्प्रताप इत्येव स्तुत्युचित युक्तमुक्त स्यात् ।

९ लिङ्गोचित्यम्

लिङ्गोचित्य दर्शयितुमाह-

उचितेनेव लिङ्गेन काव्यमायाति भव्यताम् ।

साम्राज्यसूचकेनेव शरीर शुभलक्षणा ॥ २१ ॥

प्रस्तुतार्थोचितेन लिङ्गेन काव्य भावतामुपयाति राजलक्षणेनेव शरीरम् ।

यथा मम ललितरत्नमालायाम् -

६६ निद्रा न स्पृशति त्यजत्यपि धृतिं धत्ते स्थितिं न क्वचित्

दीर्घां वेत्ति कथा व्यथा न भजत सर्वात्मना निर्वृतिम् ।

तेनागधयता गुणस्तव जपध्यानेन गत्नावगी

नि मद्भक्त पराङ्मनापगिगत नामापि नो मद्भक्ते ॥

अत्र वत्सेश्वरस्य गत्नावगीविरहविधुरचेतस स्मरावस्थाममुचित
विदूषकेण मुमगतायै यदभिहित निद्रा न स्पृशति, धृतिं त्यजति, स्थितिं न
धत्ते दीर्घां कथा व्यथामिव वेत्ति, निर्वृतिं न भजते, ना विना तेन तद्गुण-
जायिना नन्दयाननियेन जनमद्भग्यागिनान्यामामद्भगनाना नाममात्रमपि न

सह्यते । स्थितिधृतिकयानिर्वृतीना स्त्रीलिङ्गाभिधानेन अङ्गनात्वाध्यारोपेण परमोचित्य प्रतिपादितम् ।

न तु यथा मम नीतिलतायाम् -

६७ वरणरणसमर्था स्वर्गमङ्गै व्रतार्था
यमनियमनशक्ता मारुतोन्माथसक्ता ।
धनर्दानधनसज्जा लज्जते मर्त्ययुद्धे
दहनदलनचण्डा मण्डली मद्भुजानाम् ॥

अत्र राक्षस कपिनिकारामर्पविषमविकाराविष्कारोचित ब्रूते । वरुणादि-
लोकपालविशालबलावलेपविप्लवकारिणी मर्त्यमात्रयुद्धे लज्जते प्रचण्डा
मद्भुजमण्डली इति स्त्रीलिङ्गेन निर्दोषमत्रैलोक्यविजयोजितस्य प्रतापस्य
वठोरतामग्रहन् अनौचित्य सूचयति ।

१० वचनोचित्यम्

वचनोचित्यं दर्शयितुमाह -

उचितैरेव वचनं काव्यमायाति चारुताम् ।
अदंग्यधन्यमनसा वदनं विदुषामिव ॥ २२ ॥

उचितैरेकवचनद्विवचनबहुवचनैः काव्यं चारुतामायाति । अदंग्योदार-
चेतसा विदुषामिव वदनमपाञ्चाक्षचिरोचित्यचारुभिर्वचोभिः ।

यथा मम नीतिलतायाम् -

६८ त्रैलोक्यात्रमणैर्वराहविजयैर्नि सम्यरत्नाप्तिभिः
प्रख्यातं स्वरसस्वयवरशतैर्युद्धावधिमध्ये श्रियः ।
माध्वैर्बलिबन्धनैश्च बहुभिनित्यं हसत्पुत्थितं
पौलस्त्यं सकृदुद्यमश्रमवशाद व्यासकतनिद्रं हरिम् ॥

अत्र शुक्सारणाभ्यां रघुपतेरग्रे दशग्रीवपराक्रमेऽभिधीयमाने यदुक्तं

पीलस्त्य शेषशायिन हरिमेकवारोद्योगथमवशेन ससक्तालस्यनिद्रमेकत्रैला-
क्यात्रमणैर्वराहविजयिना सुभटाना जयैरनेकरत्नप्राप्तिभि समरसमुद्रमध्ये
बहुवारविहितै श्रिय स्वयवरशतै बलिना च लोकपालाना बन्धनै प्रहयात
सदोत्थित सोत्साह सतत हसति इति बहुवचनै एव हरिवैलक्षण्यलक्षण-
मुपचितमौचित्यमुदञ्चितम् ।

न तु यथा मातृगुप्तस्य -

६९ नाय निशामुत्तसरोरहराजहस
वीरीयपोलतलवान्ततनु शशाङ्क ।
आभाति नाथ तदिद दिवि दुग्धमिन्दु -
डिण्डीरपिण्डपरिपाण्डु यशस्त्वदीयम् ॥

अत्र नाय शशी त्वदीयमिद दुग्धाब्धिकेनपिण्डपाण्डुर यश इति यद-
भिहित तदविच्छिन्नप्रसराणा यशसा बहुवचनेन वर्णनाया समुचितायामेव
वचनोपन्यास चन्द्रबिम्बाकारेण पिण्डभात्रपरिच्छिन्नतया सङ्कोचरूपमनौ-
चित्यमुद्भावयति ।

११ विशेषणीचित्यम्

विशेषणीचित्य दर्शयितुमाह -

विशेषणं समुचितैर्विशेष्योऽर्थं प्रकाशते ।
गुणाधिकगुणोदार मुहूर्त्भिरिव सज्जन ॥ २३ ॥

काव्ये विशेष्योऽर्थं समुचितैरेव विशेषणं शोभा लभते । गुणोदार साधु-
यंवाभ्यधिकगुणै मुहूर्द्भि ।

यथा मम मुनिमतमीमामाषाम् -

७० नैत्रे मूत्रितयीवनान्युपवनान्यामोदिनी पद्मिनी
ज्योत्स्नाप्रावरणानि रत्नबन्धनीहर्म्याणि गम्या म्रियन्ते ।

सर्वं चारुतर न कस्य दयित यस्मिन्नु तद् भुज्यते
तन् मृत्निर्मितमामभाजनमिव क्षिप्रक्षय जीवितम् ॥

अत्र युधिष्ठिरस्यामादितमहाविभूते मयनिर्मितमणिमयसभाभिमानिनो
विभवप्रभावे वर्ण्यमाने सकलभावाभावस्वरूपाभाववादोपदेशिनो महामुने-
राशयविचारावसरे यदुक्तं कुसुमसमयसमुपचितयौवनान्युपवनानि, मकरन्दा-
मोदमुन्दरारविन्दिनी, ज्योत्स्नापटप्रावृतानि रत्नवलभीहर्म्याणि, रमणीया
रमण्यश्चेति सर्वमेतच्च चारुतर सर्वस्याभिमतम् । किं तु यस्मिन् भुज्यते तज्-
जीवितमाममृत्पात्रनि सार क्षिप्रक्षयमिति तद्विशेष्यपदोत्कर्षकारिविशेषणपदो-
दिनसौन्दर्येण पर्यन्तनि सारतानिर्वेदसवादि स्फुरदौचित्यमाननोति ।

न तु यथा भट्टलट्टनस्य -

७१ ग्रीष्म द्विपन्तु जलदागममर्थयन्ता
ते सङ्कटप्रवृत्तयो विकटास्नडागा ।
अवधेस्तु मुग्धशफरीचटुलाचलेन्द्र -
निष्कम्पकुक्षिपयसो द्वयमप्यचिन्त्यम् ॥

अत्र ग्रीष्म द्विपन्तु, मेघागम सङ्कटस्वभावा विकटा विस्तीर्णाश्च
तटाका प्रार्थयन्ताम्, महावधेस्तु बालशफरीलोलाचलेन्द्रनिश्चलकुक्षिपयसो
ग्रीष्मघनागमौ अप्यगणनीयौ इति यदुक्तम्, तत्र तटागविशेषणयो सङ्कट-
विकटपदयो परस्परविरुद्धार्थयो अनौचित्य स्पष्टमवभासते । सङ्कटस्वभा-
वस्य हि विकटत्व विस्तीर्णत्व नोपपद्यते । अथ स्वभावे सङ्कटत्वमाकारे
विपुलत्व तदपि तटाकस्य निश्चेतनस्य स्वभावाभावाद् अनुपपन्नमेव ।

१२ उपसर्गाचित्यम्

उपसर्गाचित्य दर्शयितुमाह -

योग्योपसर्गसर्गेनिरंगलगुणोचिता ।
सूचितविवर्धते सम्पत् सन्मागंगमनैरिव ॥ २४ ॥

उचितै प्रादिभिरुपसर्गै सूक्ष्मैरुत्ततिमासादयति । विभूतिरिव सन्मार्गं गमनं ।

यथा मम मुनिमतमीमांसायाम् —

७० आचार भजते त्यजत्यपि मद वैराग्यमालम्बते
कर्तु वाञ्छति सङ्गमङ्गलितोत्तुङ्गाभिमान तप ।
दैवव्यस्नविपर्यये सुखशिखाभ्रष्ट प्रणष्टो जन
प्रायस्तापविलीनोऽहमदृशीमायाति कर्मण्यताम् ॥

अत्र दुर्योधनस्य घोषयात्राया गन्धर्वबन्धपराभवभग्राभिमानस्य प्राज्य-
साम्राज्यमुत्सृज्य तप प्रयत्नाभिनिविष्टस्य दुर्ग्रहे वर्ण्यमाने यदुक्तं, सर्वो जन
सुखभ्रष्ट प्रणष्टविभव सदाचार भजते, मद त्यजति, वैराग्यमाश्रयति
सङ्गमङ्गलेन विगलितोत्तुङ्गाभिमान तप कर्तु वाञ्छति प्रायो बाहुल्येन
तापविगलितलोहपिण्डसदृशी कर्मण्यतामायाति, अत्रोत्पूर्वतया सोपसर्गस्य
तुङ्गशब्दस्य स्वभावोन्नति द्विगुणतामुपयाता दुर्मदाभिमानार्थोचित्यमुच्चं
करोति ।

न नु यथा कुमारदासस्य —

७३ अयि विजहीहि दृढोपगूहन त्यज नवसगमभीरु बल्लभम् ।
अरुणवरोदगम एष वर्तते वर्तन् सप्रवदन्ति बुबुट्टा ॥
जा ह [१]

अत्र अभिनवानङ्गसगमगाढमालिङ्गननिश्चयङ्गच्छन्नाङ्गनाप्रवाधने [१]
सस्या यदुक्तं बल्लभ मुञ्च प्रभातसन्ध्यायाम् अरुणविरणोद्गमो वर्तते,
बुबुट्टादश्च सप्रवदन्ति इति, तत्र सप्रोपसर्गशून्यशब्दापूरणमात्रेण [१]
निरर्थकवादानुचितमेव ।

१२ निपातोचित्यम्

निपातोचित्य दर्शयितुमाह —

उचितस्थानाधिक्यस्तन्निपातैरयंसङ्गति ।
उपादेयैर्भषट्येव मचिर्यैरिव निश्चला ॥ २५ ॥

उपादेयैश्चादिभिर्निपातैरुचितपदविनिवेशितैः काव्यस्य अर्थमङ्गतिर-
सदिग्धा मत्सहायैरिव भवति ।

यथा मम मुनिमतमीमासायाम् -

७४. सर्वे स्वर्गमुखार्थिनः क्रतुशतैः प्राज्यैर्यजन्ते जडा -

स्तेषां नाकपुरे प्रयाति विपुलः कालः क्षणार्धं च तत् ।

क्षीणे पुण्यधने स्थितिरनं तु यथा वेश्यागृहे कामिना

तस्मान् मोक्षसुखं समाश्रयन् भो सत्यं च नित्यं च यत् ॥

अत्र स्वर्गमुखस्य वेश्याभोगवदवसानविरमचपलतायाः प्रतिपादिताया
निश्चलमोक्षसुखस्य निःसन्देहनिश्चिता प्रतिपत्तिः निपातपदोपबृंहिता वाक्या-
र्थोचित्यं जनयति ।

न तु यथा श्रीचक्रस्य -

७५. देवो जानाति सर्वं यदपि च तदपि धूमहे नीतिनिष्ठ

सार्धं सन्धाय जालान्तरधरणिभुजा निर्वृतो बान्धवेन ।

म्लेच्छानुच्छिन्धि भिन्धि प्रतिदिनमयशो रुन्धि विद्वं यशोभि

सोदन्वन्मेखलायाः पत्रिकलयः करं किं च विश्वभरायाम् ॥

अत्र क्षितिपत्तिस्तुतिप्रस्तावे ' देवो जानाति सर्वं यदपि च तदपि ' इति
यदुक्तं तत्र पूर्वपरपदयोरसंबद्धत्वेन निरर्थकं एव निरुपयोगश्चकारः प्रततो-
त्सवबहुजनभोजनपद्धतौ अपरिज्ञातः स्वयमेव मध्ये समुपविष्टः पश्चादभि-
व्यक्तः परलज्जादुर्मना इवानौचित्यं प्रतनोति ।

१४ कालौचित्यम्

कालौचित्यं दशयितुमाह -

कालौचित्येन यात्येव वाक्यमर्थेन चारताम् ।

जनायजन्तरम्येण वेपेणेव सता यपु ॥ २६ ॥

कालकृतीचित्ययुक्तेनार्थेन वाक्यं चारुतामेति वेपपरिग्रहेणैव कालयोग्येन
सतामवसरज्ञानां वपुः ।

यथा मम मुनिमतमीमांसायाम् —

७६. योऽभूद् गोपशिगुः पयोदधिशिरश्चौरः करीषंकप —

स्तस्यैवाद्य जगत्पते खगपते शीरे मुरारे हरे ।

श्रीवत्साङ्ग जडैरिति स्तुतिपदैः कर्णौ नृणां पूरितौ

ही कालस्य विपर्ययप्रणयिनी पाकक्रियाश्चर्यभूः ॥

अत्र अमर्षविपविपमाविष्कारमुमूर्षुणा शिशुपालेन अभिधीयमाने यत्
किल गोपालबालः पयोदधिशिरश्चौरः करीषकपोऽभूत् तस्यैवाद्य जगन्नाथा-
दिभिः स्तुतिपदैर्नृणां कर्णौ पूरितौ, हीवत, कालस्य विपर्ययकारिणी पाकक्रि-
याश्चर्यभूमिः इति । तत्राभूद् इतिभूतकालेन आश्चर्यपरिपोषरुचिरमारब्धाधि-
क्षेपलक्षणं वाक्योचित्यं कृतम् ।

यथा वा मालवकुवलयस्य —

७७. च्युतमुमनसः कुन्दा. पुष्पोद्गमैरलसा द्रुमा

मनसि च गिर गूढणन्तीमे किरन्ति न कोकिलाः ।

अथ च मवितुः शीतोल्लासं लुनन्ति मरीचयो

न च जरठतामालम्बन्ते क्लमोदयदायिनीम् ॥

अत्र शिशुतरवमन्तकान्तोपवननवरसोल्लाससूच्यमानमनसिजोत्कण्ठा-
वर्णनायाम् ऋतुसन्धिसमुचिताः कुन्दाः कुसुमावसानसून्यतनवः, किशुकाशोकाः
कलिकोद्गमभरालसाः, मनसि कोकिलाः कलकूजितानि अनुसंदधति, रवेर्मरी-
चय शीतोल्लासमथ च निवारयन्ति न च सन्तापदायिनी प्रीडतामालम्बन्ते,
इत्युक्ते वर्तमानकालपदेषु एव हृदयसंवादमुन्दरमोचित्यं किमप्याभ्योदते ।

यथा वा भट्टमल्लटस्य —

७८. मृत्योरागम्यमिधागत धनुरिदं मूच्छेद्विपारचेपयः

प्रिक्षा मा विजितार्जुना प्रनिलयं मर्वाङ्गलस्य गतिः ।

अन्तः शौर्यमहो गठम्य मधुर हा हारि गीत मुखे
 व्याधस्यास्य यथा भविष्यति तथा मन्ये वन निर्मृगम् ॥
 भ ३ १७

अत्र लुब्धकस्य धनुः सायकशिक्षागतिशौर्यगीतानि तथा यथा वन निर्मृग
 भविष्यति इति भविष्यकाल प्रकृतार्थपरिपोषेण हृदयमवादौचित्यमादधाति ।

न तु यथा वराहमिहिरस्य -

७९ क्षीणश्चन्द्रो विनशति तरणेमण्डल मासि मासि
 लब्ध्वा काचित् पुनरपि कला दूरदूरानुवर्ती ।
 सपूणश्चेत कथमपि तदा स्पर्धयोदेति भानो -
 नो दीर्जन्याद विरमति जडो नापि दैन्याद् व्यरसीत् ॥

अत्र रवेर्मण्डल क्षीण शशी प्रतिमास प्रविशति ततः काचिदाप्यायिका
 कला प्राप्य दूरे दूरे भवति । परिपूर्णश्च तस्यैव स्पर्धयाभ्युदेति । दीर्जन्यान्
 न विरमति न च दैन्याद् व्यरसीत् इति एतौ 'विरमति' 'व्यरसीत्' इति
 परस्परासगत कालपदद्वय चन्द्रस्य मृदशयो दीर्जन्यदैन्ययोः सर्वकालमभि-
 निर्वृत्तयो यदुपन्यस्त तत्र व्यरसीत् इति विरुद्धाद्यवाद अनुचितमेव ।

११ देशोचित्यम्

देशोचित्यं दर्शयितुमाह -

देशोचित्येन काव्यार्थं सप्तवादेन शोभते ।
 पर परिचयाशसौ व्यवहार सतामिव ॥ २७ ॥

देशविषयोचित्येन हृदयसवादिना काव्यार्थं मता व्यवहार इव परिषय-
 मूचक शोभत ।

मथा भट्टभयभूते -

८० पुरा यत्र श्रोत पुलिनमधुना तत्र मरिता
 विषयान् यानो घनविराभाव धिनिह्वाम् ।

बहोर्दृष्ट कालादपरमिव मन्ये वनमिदम्

निवेश शैलाना तदिदमिति बुद्धिं द्रढयति ॥

उ रा २ २७

अत्र बहुभि वर्षसहस्रैरतिशान्तै शम्बूकवधप्रसङ्गेन दण्डवारण्य राम पूर्वपरिचित पुन प्रविष्ट समन्तादवलोक्य एव ब्रूते - 'पुरा यत्र नदीना प्रवाहस्तत्रेदानी तटम्, वृक्षाणा घनविरलत्वे विपर्ययश्चिराद् दृष्ट वनमिदम्- पूर्णमिव मन्ये, पर्वतसन्निवेशस्तु तदेवंतद् इति बुद्धिं स्थिरीकरोति ' इत्युक्ते चिरकालविपर्ययपरिवृत्तसन्धानकाननवर्णनया हृदयसवादी देशस्वभाव परमौचित्यम् उद्योतयति ।

न तु यथा राजशेखरस्य -

८१ कर्णाटीदशनाङ्कित शितमहाराष्ट्रीकटाक्षाहत

प्रौढान्ध्रीस्तनपीडित प्रणयिनीभ्रूभङ्गविश्रासित ।

लाटीबाहुविवेष्टितश्च मलयस्त्रीतर्जनीतर्जित

सोऽय सप्रति राजशेखरकविर्याराणसी बाञ्छति ॥

अत्र कर्णाटमहाराष्ट्रान्ध्रलाटमलयललनासभोगसुभग कालेन गलित- रागमोह सप्रति राजशेखरकवि वाराणसी गन्तुमिच्छति इत्युक्ते शृङ्गार- रसतरङ्गितवराङ्गनाप्रसङ्गेऽनङ्गनिरगलदक्षिणापयदेशोद्देशमध्ये प्रणयिनी- भ्रूभङ्गविश्रासित इति देशोपलक्षणविरहितकेवलप्रणयिनीपदेन देशौचित्य- मुपनिबन्धयन्नुचितता नीतम् ।

१५ कुलोचित्यम्

कुलोचित्य दर्शयितुमाह -

कुलोपचितमौचित्य विशेषोत्कर्षकारणम् ।

वाग्यस्य पुरुषस्येव प्रिय प्राप सचेतसाम् ॥ २८ ॥

पुरुषस्येव काव्यस्य कुलोन्नतमौचित्य सविशेषोत्कर्षजनक प्रायेण बाहु-
न्येन महद्दयानामभिमतम् ।

यथा कालिदासस्य —

८० अथ स विषयव्यावृत्तात्मा यथाविधि सूनवे
नृपतिकुलं दत्त्वा यने मितातपवारणम् ।
मुनिवनतरुच्छाया देव्या तथा महं शिथिये
गन्तव्यमामिक्ष्वाकूणामिदं हि कुलव्रतम् ॥
रघु ३७०

अत्र “अथ स राजा वृद्धस्तरुणाय सूनवे राज्यं प्रतिपाद्य तथा देव्या
महं तपोवनं भेजे । विरचितचेतमामिक्ष्वाकूणामन्ते हि कुलव्रतमिदमेव”
इति उक्ते भूतवर्तमानभाविना तद्व्ययानामौचित्यमुन्मीलितम् ।

न तु यथा यशोवर्मदेवस्य —

८१ उत्पत्तिर्भण्डकुले यदभीष्टं तत्पदं ममाश्रितम् ।
भोगास्तथापि देवात् सकृदपि भोक्तुं न लभ्यन्ते ॥

अत्र समोपत्तिर्भण्डकुले समीहितपदाश्रमणं च निष्पन्नं तथापि देवा-
पिप्रियाविप्रयोगाद् भोगा भोक्तुं न लभ्यन्ते इत्यभिहिते स्वसंवेद्यमेव भण्ड-
कुलमन्यत्राश्रमिद्धं स्वयमेव निर्दिश्यमानम् उत्कर्षविशेषणविरहितवेद्यलपदो-
पादानेन निरयंकनया निरोच्यमेव । इक्ष्वाकुकुलस्य तु निर्विशेषणत्वमुपपन्नं
एव त्रिभुवनप्रमिदौचित्यचरित्रत्वात् ।

१७ यशोवर्मस्य

श्रीचिन्मय दर्शयितुमाह —

वाक्यायं माधुषाहं तद्व्रतीचिन्मयगोचरम् ।
सन्तोषनिर्भरं भवत्या करोति जनमानसम् ॥ ७९ ॥

काव्यार्थः समुचितव्रतगौरवात् साधुवादयोग्यः सन्तोषपूर्णं जनमन-
यरोति । भक्तिः विच्छित्तिः ।

यथा मग मुवतावलीकाव्ये -

८४. अत्र वल्कलजुप पलाशिनः पुष्परेणुभरभस्मभूषिता ।

लोलभृङ्गबलयाक्षमालिकास्तापसा इव विभान्ति पादपा ॥

अत्र तपोधनोचितव्रतव्यञ्जकवल्कलभस्माक्षसूत्रप्रणयिपादपवर्णनायाम्
अचेतनानामपि शमसमयविमलचित्तवृत्तिः औचित्यमुपजनयति ।

न तु यथा दीपकस्य -

८५. पुष्पे ग्रामे वने वा महति मितपटच्छन्नपालीवपाली-

मादाय न्यायगर्भद्विजहुतहुतभुग्धूमधून्मोपकण्ठम् ।

द्वारं द्वार प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुधातो

भानी प्राणी मनाथो न पुनरनुदिन तुल्यकुल्येषु दीन ॥

अत्र वैराग्यनिर्गलवर्णनाया भिक्षाकपालीमादाय क्षुक्षाम कुक्षिपूर-
णाय प्रवृत्तो मानी वर द्वार द्वार यष्टिनिविष्टपाणिः परिभ्रान्तो न पुनर-
निश तुल्यकुल्येषु दीन इत्युच्यते सहजप्रशमविमलमानसविश्रान्तिसन्तोष-
मुत्सृज्य तुल्यकुल्यद्वेषविजिगीषापरमेव चाकथं भृशमनौचित्यमुद्भावयति ।
वरमेतत् तीव्रप्रतकष्टं न तु स्यजनदैव्ययाचनमिति ससारग्रन्थिवन्धाभिमानो-
पन्यासः ।

१८ तत्त्वोचित्यम्

तत्त्वोचित्यं दर्शयितुमाह -

काव्यं हृदयसंवादि सत्यप्रत्ययनिश्चयात् ।

तत्त्वोचिताभिधानेन यात्युपादेयतां कथेः ॥ ३० ॥

तत्त्वोचितान्वयानेन वने मूकं मत्स्यप्रत्ययसन्धेयं मवादि गृह्यतां
यानि ।

यथा मम बौद्धावदानलतिकायाम् - -

८६. दिवि भुवि फणिलोके शैशवे यौवने वा
जरसि निघनकाले गर्भशय्याश्रये वा ।
महगमनसहिष्णोः सर्वथा देहभाजां
न हि भवति विनाश कर्मण प्राक्तनस्य ॥

अत्र प्राक्तनस्य कर्मण. त्रैलोक्ये शैशवयौवनवृद्धत्वावस्थासु देहिना
सहगमने समयत्वात् न विनाशोऽस्ति इत्युक्ते नि संशयसकलजनहृदय-
सवादितत्त्वाख्यानमोचित्यं व्यापयति ।

न तु यथा माघस्य -

८७. बुभुक्षितैर्व्याकरणं न भुज्यते पिपासितं काव्यरमो न पीयते ।
न विद्या केनचिदुद्धृतं कुलं हिण्यमेवाजंयं निष्फला बलाः ॥

अत्र आर्यार्षिषितापगत्वेन धनमेवाजंयं, शुधितैर्व्याकरणं न भुज्यते,
न काव्यरस. पिपासितं. पीयते, न च विद्या कुलं केनचिद् उद्धृतम्
इत्युक्ते सर्वमेतद् दारिद्र्यदैन्यविद्रुतधैर्यवानगत्या तत्त्वविरहितं विपरीत-
मुपन्यस्तमनोचित्यं सुव्यवनमेव । विद्यानामेव सर्वमपत्प्रमविनीना कुलोद्धरण-
क्षमन्व नान्यस्य ।

१९ महोचित्यम्

मन्वोचिन्यं दर्शयितुमाह -

धर्मत्कारं करोत्येव यच्चः सत्प्रोचितं वचेः ।
विचाररुचिरोदारचरितं मुमतेरिव ॥ ३१ ॥

मन्वोचितं वचैर्वनभ्रमन्तारं करोति मुमतेरिव विचार्यमाणं रुचिर-
मूदाग्रचितम् ।

यथा मम चित्रभारते नाटके —

८८ नदीवृन्दोद्दामप्रसरसलिलापूरिततनु
स्फुरत्स्फीतज्वालानिविडवडवाग्निक्षतजल ।
न दर्प नो दैन्य स्पृशति बहुसत्त्व पतिरपा—
भवस्थाना भेदाद् भवति धिक्कृतिर्नैव महताम् ॥

अत्र पयोधिव्यपदेशेन युधिष्ठिरस्य सत्त्वोत्कर्षेऽभिधीयमाने सस्तिपूर-
प्रवर्धिततनुर्वडवाग्निनिष्पीतश्च नोत्सेक न सकोचम अब्धिर्विपुलसत्त्व स्पृशति ।
न ह्यवस्थाना भेदाद् महाशयाना विकारो भवति इत्युक्ते गम्भीरधीरा
सत्त्ववृत्तिरौचित्यमातनोति ।

न तु यथा भट्टेन्दुराजस्य —

८९ आश्चर्यं वडवानलं म भगवानाश्चर्यमम्बोनिधि—
र्यत्त्वर्मातिशय विचिन्त्य मनस कम्प समुत्पद्यते ।
एकस्याशयघस्मरस्य पिबतस्तृप्तिर्न जाता जलं-
रन्यम्यापि महात्मनो न वपुषि स्वल्पोऽपि जात श्रम ॥

अत्र वडवानलममुद्रयो मत्त्वमहत्त्वे यध्यमाणे नातिविपुलाशयत्वाद्
एकस्य पिबत पयोभि तृप्तिर्न जाता, द्वितीयस्य तदुपजीव्यमानस्य न
मनागपि खेद, तदेतदुभयमाश्चर्यमित्युक्ते नि सन्तोषतया सततया च कस्य [१]
न वडवान्ने लज्जा । न च जग्निधेराश्रितैकार्यपूर्णसामर्थ्यमित्यमत्त्वे सत्त्व-
स्तुति अनौचित्यमावहति ।

२० अभिप्रायोविशेषम्

अभिप्रायीकृत्य दर्शयितुमाह —

अक्षदधनया सूक्ष्मतमभिप्रायसमर्पणम् ।

चित्तमायजं पश्येय सतां स्वस्यमिवाजं वम् ॥ ३२ ॥

अक्लेशेन अभिप्रायसमर्पक काव्य हृदयमावर्जयति सज्जनानां निर्मल-
मार्जवम् इव ।

यथा दीपकस्य -

१० श्येनाद्ग्रिग्रहदारितोत्तरकरा ज्याङ्घ्रिकोष्ठान्तर-
श्चाताम्राधरपाणिपादनयनप्रान्न पृथूरस्थल ।
मन्येऽयं द्विजमध्यगो नृपसुत कोऽप्यम्ब नि शम्बल
पु-येव यदि कोष्ठमेतु मुकृतं प्राप्तो विशेषातिथि ॥

अत्र स्वैररमणी रमणीय दिनावसाने युवान पथिकमालोक्य अभिप्राय-
सूचक जननीमेव ब्रूते । यदसौ राजपुत्राकृति श्येनग्रहनाराचपरिचयोचित
सायसमये प्राप्त इत्युक्ते मात्रापि अभिप्रायपूरकमभिहितम् । पुत्रि यद्येव
तत्कोष्ठाङ्ग प्रविशतु मुकृतंविशेषोऽतिथि प्राप्त पूज्य इत्येतेन स्फुटाभि-
प्रायसूचकम औचित्यमुपचिन्तन आचक्षास्ति ।

न तु यथा अस्यैव -

११ अपि विरहविकित्ते भर्तुरर्थे तथात्ता
सपदि निपतिता त्व पादयोश्चण्डिकाया ।
स्वयमुपहितधूपस्थालकच्छत्रशृङ्गा -
दलितमपि ललाट यन नैवाललक्ष ॥

अयं विनयवत्या सुचिरात् पत्यावागते ललाटनखोल्लेखापहनवचने
राख्या समुपदिश्यमान, हे विरहान्मत्त भर्तुरर्थे चण्डिकापादपतने स्वयं स्था-
पितधूपस्थालकोटिघातमपि न लक्षितं भवत्या ललाटमित्युक्ती स्वैरापहनव-
निक्षामात्रमेव उपलक्ष्यते । न तु नम्या मम्या वा कश्चिदभिप्रायविशेषः ।

२१ स्वभाषोचित्यम्

स्वभाषोचित्यं दर्शयितुमाह -

स्वभाषोचित्यमाभाति सूक्तीनां चारु भूषणम् ।
अश्रुत्रिममसामान्यं लाघव्यमिव योषिताम् ॥ ३३ ॥

स्वभावोचितत्व कविवाचामाभरणमाभाति अकृत्रिममनन्यसामान्य
लावण्यमिव ललनानाम् ।

यथा मम मुनिमतमीमासायाम् —

९२ कर्णोत्तालितकुन्तलान्तनिपततोयक्षणासङ्गिना
हारेणेव वृतस्तनी पुलकिता शीतेन सीत्कारिणी ।
निर्धोताञ्जनशोणकोणनयना स्नानावसानेऽङ्गना
प्रस्यन्दत्ववरीभरा न कुरुते कस्य स्पृहार्द्रं मन ॥

अत्र व्याससूनो गुक्तस्य गाढवैराग्यनि मद्गस्य गगनगङ्गातीरे स्नानो-
त्तीर्णा त्रिदशयोपितो विवसना तद्दर्शननि सकोचा पश्यत प्रशमविमल-
मनस स्मरव्यतिकरनिर्विकारस्ताया प्रतिपाद्यमानाया कर्णमूलोत्क्षिप्तालव-
पर्यन्तनिपततोयक्षणसन्तानेन स्तनयो कृतमुहूर्तहारविभ्रमा शीतेन, रोमाञ्च-
सीत्कारिणी, धौताञ्जनाखणनयनान्ता, प्रस्यन्दन्मुक्तकेशकलापा, स्नानोत्तीर्णा
तरुणी कस्य स्पृहार्द्रं न मन करोति इत्युक्ते स्वयमार्द्रस्वभाव परमप्या-
र्द्रीकरोति इत्युचितमेतत् ।

न तु यथा मम तत्रैव —

९३ भक्ति यातरता क्षमा सभयता पूज्यस्तुतिर्दीनता
धैर्यं दारुणता मति कुटिलता विद्याबल क्षीयताम् (?) ।
ध्यान वञ्चकता तप कुहकता शीलव्रत पण्डता
पैशुन्यप्रतिना गिरा किमिव या नायाति दोषार्द्रताम् ॥

अयं पिशुनस्यभावे वर्ण्यमाने भक्त्यादीना गुणाना वंपरीत्ये प्रति-
पादिते पिशुनाना वचसा किं वा दोषार्द्रता नायाति इत्यभिहिते स्वयमना-
र्द्रस्वभावस्य परार्द्रीकरणमनुचितमेव ।

२२ मारमग्रहोचित्यम्

मारमग्रहोचित्य दर्शयितुमाह —

सारसद्ग्रहवाक्येन काव्यार्थं फलनिश्चित ।

अवीर्घसूत्रव्यापार इव यस्य न समत ॥ ३४ ॥

सारसङ्ग्रहवाक्येन काव्यार्थं सुनिश्चितफल शीघ्रवाग्नि इव व्यापार
वस्य नाभिमत ।

यथा मम सुनिमतमीमांसायाम्—

१४ विविधगहनगर्भग्रन्थसभारभारै—

मुनिभिरभिनिविष्टैस्तत्त्वमुक्तं न विचित् ।

वृत्तरचिरविचार सारमेतन् महर्षे—

रहमिति भवभूमिर्नाहमित्येव मोक्ष ॥

अत्र भगवद्गीतार्थविचारे सारमग्रहोऽभिहित, यत् किल मुनिभिरनेक-
भेदभिन्नशास्त्रजडैरभिनिविष्टमतिभिस्तत्त्वमुपादेयं न विचित् कथितम् ।
भगवतो महर्षेर्व्यासस्य सुमतेर्विमलविचारोत्तीर्णं निश्चितमेतदेव, यदहंकार
समारमूलभूमि, ममतापरित्याग एव मोक्ष इति तत्सक्षेपेण भवक्षयोपदेश-
प्रश्रुत्यर्थस्य परमोचिन्य गुणाति ।

न तु यथा परिव्राजकस्य—

१५ तपो न तप्त वयमेव तप्ता भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्ता ।

जरा न जीर्णा वयमेव जीर्णान्गुणा न याता वयमेव याता ॥

अत्र वयमेव तप्ता भुक्ता जीर्णा याता इत्युक्ते निःसाराचारत्वाद्
अपर्यवमितो वाक्यार्थं फलशून्यतया सारमग्रहोचितं न विचित् प्रतिपादयति ।

२३ प्रतिभोचिन्मम्

प्रतिभोचिन्मं दर्शयितुमाह—

प्रतिभाभरणं वाच्यमुचिनं शोभते कवे ।

निर्मलं सुगुणख्येव कुरु भूतिविभूषितम् ॥ ३५ ॥

यथा मम लावण्यवत्याम्—

९६ अदय दशमि किं त्व विम्बवुद्ध्याधर मे
भव चपल निराश पक्वजम्बूफलानाम् ।
इति दयितमवेत्य द्वारदेशाप्तमन्या
निगदति शुकमुच्चैः कान्तदन्तक्षतोष्ठी ॥

अत्र कयापि द्वारदेशाप्त प्रिय ज्ञात्वा अन्यकामुकदशनखण्डितोष्ठ्या सप्रति तदागमनानभिज्ञयेव शुकमुद्दिश्य यदुक्त, निर्दय किं त्व विम्बफल-लोभादधर मम विदारयसि, पक्वाना जम्बूफलानामिदानी चपल निराशो भव, कुपिता तुभ्य नो दास्यामि इति, तेनोच्चैः प्रत्यायनापहनवनवोन्मेष-प्रज्ञाचातुर्यचारुवचनमौचित्यचमत्कार करोति ।

यदाह भट्टतौत—‘प्रज्ञा नवनवोन्मेषशालिनी प्रतिभा मता’ इति ।

न तु यथा मम तत्रैव—

९७ निषति दयिते गृहे विशयने निर्मात्यमाल्ये हृते
प्राप्ते प्रातरसह्यरागिणि परे वारावहारेऽन्यया ।
द्वारालीनविलोचना व्यसनिनी सुप्ताहमेवाकिनी—
त्युक्त्वा नीविविकर्षणं स चरणाघातेरशोकीकृत ॥

अत्र वेद्या व्यालम्बकामुकस्य वारावहार विधाय, नववामुवेन सह दापाया नीताया, प्रभाते तस्मिन् निषति, दय्याबुसुमादिसभोगलक्षणे निवारिते, वारवञ्चनकुपिते गाढानुरागग्रहग्रस्तमती पूर्ववामुवे प्राप्ते, त्यदालोकन-काङ्क्षिणी व्यसनिनी द्वारन्यस्तनयना अहमेवाकिनी सुप्ता इति प्रत्यायना-वचनविलीनमन्यु सरभससरसनीविकर्षणोद्यतावृति वृत्तेर्प्याकोपया चरण-नलिनप्रहारं अशोकीकृत, शङ्काशल्योन्मूलनात् नि शोक सपादित, सन्ततपुलकाङ्कुरत्वाद् अशोमतस्तुल्यता नीत इति वा वाक्यार्थः । देवला-मत्यविप्रलम्भप्रागल्भ्यमात्रमेव गणिकाया गाढराममूलत्वं च प्रतिपादयति ।
न तु प्रतिभोद्भूतामौचित्यवर्णना सूचयति ।

२४ अवस्यौचित्यम्

अवस्यौचित्यं दर्शयितुमाह—

अवस्योचितमाधत्ते काव्यं जगति पूज्यताम् ।

विचार्यमाणरुचिरं कर्तव्यमिव धीमताम् ॥ ३६ ॥

अवस्योचिततया काव्यं जगति श्लाघ्यतामायाति मतिमतामिव कृत्य
विचारनिर्घर्परुचिरम् ।

यथा मम लावण्यवत्याम्—

१८ मुक्तं कन्दुकविभ्रमस्तरलता त्यक्तैव बाल्योचिता

मोघ्यं निर्धुतमाश्रिता गजगतिभ्रूलाम्यमभ्यस्यते ।

यत्नमोमिषु निर्मितं मृगदृशा वैदग्ध्यदिव्यं वच-

स्तद् विषयं मुभगाभिमानलटभाभावे निबद्धो मर ॥

अत्र यदुक्तं कन्दुकव्रीडा त्यक्ता, बालचापत्यं परिहृतं, मोघ्यं
निरस्तं, गजगतिरङ्गीकृता, भ्रूलतालास्याभ्यासं त्रियते, नमोमिषु वचन-
वैचित्र्यमासूत्रितं, तेन जानीमहे शैलवाक्यस्या समुत्सृजन्त्या यौवनमाश्र-
यन्त्या प्रौढतामनास्त्वयापि नवमभोगगौरवगर्भेण मुभगाभिमानेन लटभा-
भावे बाल्या भरो निषद्ध इत्यभिहितं स्फुटमृदुसम्बद्धाया वयोवस्यामध्य-
मन्धियवर्णनायामौचित्यं स्फुरदिव्यवभासते ।

न तु यथा राजशेखरस्य—

१९ ज्यायान् धन्वी नवघ्ननधनुस्ताम्रह्मनोदरेण

क्षत्रशोदध्यनिवग्गदुन्नाटयानाडवेन ।

वर्णभ्रंशं गृन्तिगञ्जि क्षीरकण्ठेन मार्गं

शोड्धं वाञ्छन् न यथमभुना गृजते जामदग्न्य ॥

अन भार्गव स्थविरावस्थास्थित स्थिरतरपरानमकर्कशप्रौढो धनुर्धर
 शिशुना रामेण धनुर्ग्रहणारुणितकामलकरकमलतलेन, क्षत्रियक्षयसरम्भ-
 प्रगल्भा ताटकाताडकेन स्फुरदाकर्णपलित सभाव्यमानजननीस्तनक्षीर-
 कण्ठेनामुना युयुत्सु कथं न लज्जते इत्युक्ते पेशलतया राघवावस्थाया जाम-
 दग्न्यावस्थाविपरीताया प्रतिपाद्यमानाया ताटकाताडकेन इति विरुद्धाधि-
 वासोऽर्थं किमप्यनौचित्येन चेतसि सकोचमादधाति ।

२५ विचारोचित्यम्

विचारोचित्यं दर्शयितुमाह -

उचितेन विचारेण चारुता यान्ति सूक्ष्मता ।

वेद्यतत्त्वावबोधेन विद्या इव मनीषिणाम् ॥ ३७ ॥

विचारोचित्येन सूक्ष्मयश्चारुता यान्ति ज्ञेयस्वरूपज्ञानेन विद्या इव
 विदुषाम् ।

यथा मम मुनिमतमीमासायाम् -

१०० अश्वत्थामवधाभिधानसमये मत्स्यव्रतोत्साहिना

मिथ्या धर्मसुतेन जिह्मवचसा हस्तीति यद् व्याहृतम् ।

मा गत्यामृतरश्मिबन्धमसमं ससूचयन्त्या सदा

शङ्के पङ्कजमश्रयेण मलिनारम्भा विजृम्भा श्रिय ॥

अत्र द्रोणनिधनाग्याने मत्स्यव्रतोत्साहवता धर्मतनयेनापि मिथ्या लघु-
 वचसा कुञ्जर इति यदुक्तं मा सततं मत्स्यचन्द्रद्वेषं सूचयन्त्या श्रियं शङ्के
 पङ्कजमश्रयेण मलिनव्यापारा विजृम्भा इत्यभिहिते मगधादलक्ष्मीस्वभाव-
 परिभावनतया तत्त्वावबोधेन मूलविश्रान्त्या कल्पयन्वमायी विचारं महदय-
 मवेशमीचिन्त्य व्यनक्ति ।

न तु यथा मम तत्रैव -

१०१ प्रमत्ताने चिरन्तावृत्तदयिताकेषाम्परावर्धने

नूरं राक्षसवैशमं यदि कृतं भीमेन दुःशामने ।

तत्कालक्षमिणा कुशाश्मपरुषारण्यप्रवासे चिर
किं पीत तत तापमग्नमहिपस्वेदाम्बुपृक्त पय ॥

अत्र भीमसेनचर्गिते विचार्यमाणे त्रयोदशवर्षपर्युपिते कृष्णाकेया-
वर्षणपराभवे भीमेन भीम राक्षसकर्म दुःशामने यदि कृत तत् सद्य कृता-
द्रापराधकालक्षमिणा सुचिर दभंसूचीवपमाश्मपरुषवनवासे किं ग्रीष्मताप-
निमग्नमहिपस्वेदसुतिपृक्त पय पीतम् इत्यनुपपन्नकृत्ये अभिहिते कारण-
विचाराभावात् निर्मूलोपालम्भमात्रमनौचित्यम् अनुवध्नाति ।

२६ नामोचित्यम्

नामोचित्य दर्शयितुमाह -

नाम्ना कर्मनिरूपेण जायते गुणदोषयो ।
काव्यस्य पुरुषस्येव व्यक्तित्वं सवादपातिनी ॥ ३८ ॥

काव्यस्य कर्म औचित्यं तेन नाम्ना पुरुषस्येव गुणदोषव्यक्तित्वं सवा-
दिनी जायते ।

यथा कालिदासस्य-

१०२ इदमसुलभवस्तुप्रार्थनादुनिवार
प्रथममपि मनो मे पञ्चबाण क्षिणोति ।
किमुत मलयवातान्दोलितापाण्डुपत्रै-
रुपवनसहकारैर्दग्धितेष्वङ्कुरेषु ॥

वि ३ २ ६

अत्र प्रारम्भ एव ममेदं मनः पञ्चबाण सुदुर्लभवस्तुप्रार्थनादुनिवार
शक्नोतीति । किमुत लीलोद्यानसहकारैर्मलयानिलान्दोलितबालपल्लवै-
रङ्कुरेषु दग्धितेषु इत्युक्ते मदनस्य पञ्चबाणाभिधानमुचितमेव ।

यथा वा मम बोद्धावदानलतायाम् -

१०३ तारुण्येन निपीतशैशवतया सानङ्गशृङ्गारिणी
तन्वद्गुया सकलाङ्गसद्गमसखी भङ्गिर्नवाङ्गीकृता ।
नि सरम्भपराक्रम पृथुतरारम्भाभियोग विना
साम्राज्ये जगता यया विजयते देवो विलासायुध ॥

अत्र यौवननिपीतशैशवतया तन्वद्गुमानद्वगशृङ्गारवती सर्वाङ्गसगम-
सखी सा काप्यभिनवा भङ्गिर्नवाङ्गीकृता यया निष्प्रयत्नपराक्रम प्रभूततरा-
रम्भसभार विहाय, त्रिभूवनसाम्राज्ये जयति देवो विलासायुध इत्युक्ते
कामस्य विलासायुध इति नामोपपन्नमेव । तन्वद्गुभीङ्गयैव सिद्धत्रैलोक्या-
धिपत्यविजिगीषाया काममायकादीना नैरयं क्वात् ।

न तु यथा कालिदासस्य -

१०४. श्रोत्र प्रभो सहर महरेति यावद् गिर खे मरुता चरन्ति ।
तावत् स वह्निर्भवनेत्रजन्मा भस्मावशेष मदन चकार ॥
कु स ३ ७२

अत्र पश्यतो भगवत त्रिनेत्रस्य स्मरशरनिपातक्षोभे वर्ण्यमाने तन्निका-
रकोपशमाय महर महर प्रभो श्रोत्रमिति यावद् वच खे देवाना चरति, तावद्
भवनेत्रोद्भूय स वह्नि मदन भस्मराशिगेषमकार्षीद् इत्युक्ते सहारावसरे
रुद्रस्य भवाभिधानमनुचितमेव ।

२७ आग्नीर्वचनोचितम्

आग्नीर्वचनोचित्य दर्शयितुमाह -

पूर्णाच्यं वातु काव्यस्य सन्तोषितमनीषिण ।
उचिताशीर्तुपस्येव भवत्यभ्युदयावहा ॥ ३९ ॥

मपूर्णाच्यं मपत्रस्य मन्तोषितमिदुष काव्यस्य नृपतेरिवोचितम् आग्नी-
नदमभ्युदयावद् भवति ।

यथा अम्भुपाध्यायगङ्गकस्य -

१०५ स कोऽपि प्रेमाद्रं प्रणयपरिपाक्प्रचलितो
विलासोऽक्षणा देयात् सुखमनुपम वो मृगदृशाम् ।
यदाकूत दृष्ट्वा पिदधति मुख तूणविवरे
निरस्तव्यापारा भुवनजयिन पञ्च विशिखा ॥

अत्र स कोऽप्यसामान्यप्रेमप्रणयविश्रान्तिप्रगल्भकुरङ्गदृशा निरुपमो
नयनविलास मुख वो देयान्, यदभिप्रायमालोक्य भुवनविजयिन कामस्य
पञ्च सायका समाप्तव्यापारा तूणीरविवरे लज्जयेव मुख पिदधति इत्युक्ते
मुख वो देयाद् इत्यागी पदम् उचितमेव, प्रियानयनविभ्रमस्य सुखार्पण-
योग्यत्वात् ।

यथा वा मम वात्स्यायनसूत्रसारे -

१०६ काम काम कमलवदनानेत्रपर्यन्तवामी
दासीभूतत्रिभुवनजन प्रीतये जायता व ।
दग्धस्यापि त्रिपुररिपुणा सर्वलोकस्पृहार्हा
यस्याधिक्य रुचिरनितरामञ्जनस्येव याता ॥

अत्र काम प्रीतये वो जायता यस्य दग्धस्याप्याञ्जनस्य इव आधिक्य
रुचिराता इत्युक्ते, प्रीतये जायताम् इत्युचिन, कामस्य प्रीत्यात्मकत्वात् ।

न तु यथा अमरकस्य -

१०७ आलोलामलकावली विलुलिता विभ्रच्चलकुण्डल
किञ्चिन्मृष्टविशेषक तनुतरं स्वेदाम्भसा सीवरं ।
तन्वद्गया सुतरा रतान्तसमये वक्त्र रतिव्यत्यये
तत् त्वा पातु चिराय किं हरिहरस्मन्दादिभिर्देवतैः ॥

अ ण ३

अत्र तन्व्या रतिव्यत्यये लोलालव चलकुण्डल भेदमल्लिलेन विचिदु-

म्मुष्टितिलक यद् मुख तत् त्वा पातु, किं हरिहरस्कन्दादिभिर्देवतै इत्युक्ते
पातु त्वामित्यनुचितम्, आनन्दयतु त्वामित्युचितं स्यात् । अन्येषु काव्याङ्गेषु
अनर्थैव दिशा स्वयमौचित्यमुत्प्रेक्षणीयम् । तदुदाहरणानि आनन्त्यात् न
प्रदर्शितानि इत्यलमतिप्रमङ्गेन ।

उपमहार

आसीत् प्रकाशेन्द्र इति प्रकाश काश्मीरदेशे त्रिदशेश्वरश्री ।
अभूद् गृहे यस्य पवित्रसत्रमच्छिन्नमग्रासनमग्राजानाम् ॥ १ ॥

य श्रीस्वयम्भूभवने विचित्रे लेप्यप्रतिष्ठापितमानूचक ।
गोभूमिकृष्णाजिनवेश्मदाता तत्रैव काले तनुमुत्सर्ज ॥ २ ॥

तस्यात्मज सर्वमनीषिशिष्य श्रीव्यासदासापरपुण्यनामा ।
शेमेन्द्र इत्यक्षयकाव्यकीर्तिश्चक्रे नवौचित्यविचारचर्चाम् ॥ ३ ॥

श्रीरत्नसिंहे मुहुर्दि प्रयाते शार्ङ्ग पुर श्रीविजयेशराजि ।
तदात्मजस्योदयसिंहनाम्न कृते वृत्तस्तेन गिरा विचार ॥ ४ ॥

यस्यासि परिवारकृत् त्रिभुवनप्रख्यातशीलश्रुते
सर्वस्यावनतेन येन नितरा प्राप्ता विशोपोन्नति ।
आशा शीतलता नयत्यविरत यस्य प्रतापानल —
स्तस्य श्रीमदनन्तराजनुपते. काले किलाय कृत ॥ ५ ॥

इति श्रीप्रकाशेन्द्रात्मजव्यासदामापरारत्यश्रीशेमेन्द्रवृत्ता
औचित्यविचारचर्चा समाप्ता ।

काविकण्ठाभरणम्

कवित्वप्राप्तिर्नाम प्रथमः संधिः

जयति जितमुधाम्भःसंभवद्वाग्भवश्री -

रय सरससमुद्यत्कामतद्वानुभाषा ।

तदनु परमधामध्यानरालम्बमोक्षा

रविदाशिशितिरूपा श्रेयुरी मन्त्रशक्तिः ॥ १ ॥

शिष्याणामुपदेशाय विशेषाय विपश्चिताम् ।

अयं सरस्वतीसारः क्षेमेन्द्रेण प्रदर्श्यते ॥ २ ॥

तत्राकवेः कवित्वाप्तिः शिक्षा प्राप्तगिरः कवेः ।

धमत्कृतिश्च शिक्षाप्ता गुणदोषोद्गतिस्ततः ॥ ३ ॥

पश्चात् परिचयप्राप्तिरित्येते पञ्च संधयः ।

समुद्दिष्टाः धमेर्णयां लक्ष्यलक्षणमुच्यते ॥ ४ ॥

गुविभक्तिः सामन्वितं धुर्धर्गुणतत्पुनतममृक्तमौष्ठयं ।

रचितं यदर्थः मुखशब्दत् कविशृङ्गाभरणं विचार्यताम् ॥ ५ ॥

ॐ स्वस्त्यङ्क स्तुम. सिद्धमन्तराद्यमितीप्सितम् ।

उद्यद्गूर्जप्रदं देव्या ऋतुलृलृनिगहनम् ॥ ६ ॥

एकमेश्वर्यसयुक्तमोजोवर्धनमौषधम् ।

अन्तरान्तः कलाखण्डगलद्धनसुधाङ्कितम् ॥ ७ ॥

चन्द्रोच्छलज्जल प्रोज्झदज्ञान दठसंयुतम् ।

डम्बरप्रौढकिरण तथतां दधदुन्नतम् ॥ ८ ॥

परं फलप्रदं बद्धमूलोद्भवमय वपुः ।

रम्य लघुवरं शर्म वर्षत् सर्वसहाक्षरम् ॥ ९ ॥

एता नम. सरस्वत्यै यः क्रियामातृकां जपेत् ।

क्षेमैन्द्र स लभते भव्योऽभिनवघातभयम् ॥ १० ॥

श्वेता सरस्वतीं मूर्ध्नि चन्द्रमण्डलमध्यगाम् ।

अक्षराभरणा ध्यायेद् बाङ्मयामृतवर्षिणीम् ॥ ११ ॥

त्रिकोणयुगमध्ये तु तडित्तुल्या प्रमोदिनीम् ।

स्वर्गमार्गोद्गतां ध्यायेत् परमामृतवाहिनीम् ॥ १२ ॥

निर्विकारा निराकारा शक्ति ध्यायेत् परात्पराम् ।

एषा बीजत्रयी वाच्या त्रयी वाक्काममुक्तिसू. ॥ १३ ॥

काव्यक्रियेच्छाङ्कुरमूलभूमिमन्विष्य विश्रान्तिलवेन मोक्ष ।

अन्यावधाने भदनस्य मोक्षस्तृतीयबीजे सकलेऽस्ति मोक्ष ॥ १४ ॥

अथ पौरप ।

तत्र त्रय निष्या काव्यत्रियायामुपदेश्या. । अन्वप्रमन्त-
गाय्य, कृच्छ्रमाध्य, अमान्यञ्चेति ।

तत्र प्रथमः—

कुर्वीत साहित्यविदः सकाशे श्रुतार्जनं काव्यसमुद्भवाय ।
न तार्किकं केवलशाब्दिकं वा कुर्याद् गुरुं सूचितविकासविधनम् ॥ १५ ॥

विज्ञातशब्दागमनामधातुदण्डोविधाने विहितश्रमश्च ।
काव्येषु माधुर्यमनोरमेषु कुर्यादखिन्नः श्रवणाभियोगम् ॥ १६ ॥

गीतेषु गाथास्वयं देशभाषाकाव्येषु दद्यात् सरसेषु कर्णम् ।
वाचां चमत्कारयिष्यापिनीना नवार्थचर्चासु र्वाचं विदध्यात् ॥ १७ ॥

रसे रसे तन्मयतां गतस्य गुणे गुणे हर्षवशीकृतस्य ।
विवेकसेकस्वकपाकभिन्नं मनः प्रसूतेऽट्कुरवत् कवित्वम् ॥ १८ ॥

अथ द्वितीयः—

पठेत् समस्तान् किल कालिदासवृत्तप्रबन्धानितिहासदर्शो ।
कास्याधिवासप्रथमोद्गमस्य रक्षेत् पुरस्तार्किकगन्धमुग्रम् ॥ १९ ॥

महाकवेः काव्यनवक्रियायै तदेकचित्तः परिचारकः स्यात् ।
पदे च पादे च पदावशेषसंपूरणेच्छां मुहुराददीत ॥ २० ॥

अभ्यासहेतोः पदसंनिवेशैर्वाक्यार्थं शून्यैर्विदधीत वृत्तम् ।
श्लोकं परावृत्तिपदैः पुराणं यथास्मितायै परिपूरयेच् च ॥ २१ ॥

३. वाण्यर्थाविव सयुक्तौ वाण्यर्थप्रतिपत्तये ।
जगतो जनकौ वन्दे शर्वाणीशशिशेखरौ ॥

अथ तृतीय :-

यस्तु प्रकृत्याश्मसमान एव कष्टेन वा व्याकरणेन नष्टः ।
तर्केण दग्धोऽनलधूमिना वाप्यविद्वकर्णः सुकविप्रबन्धैः ॥ २२ ॥
न तस्य वक्तृत्वसमुद्भवः स्याच् छिक्षाविशेषैरपि सुप्रयुक्तैः ।
न गर्दभो गायति शिक्षितोऽपि संदर्शितं पश्यति नार्कमन्धः ॥ २३ ॥

इति तत्सुकृतानां प्राक्तनानां विपाके
भवति शुभमतीनां मन्त्रसिद्धं कवित्वम्
तवन् पुरुषयत्नेर्धोमतामभ्युदेति
स्फुरति जडधिया श्रोशारदा साधनेन ॥ २४ ॥

इति श्रीव्यासदासापराख्यक्षेमेन्द्रकृते कविकण्ठाभरणे
कवित्वप्राप्तिः प्रथमं सधि ।

प्राप्तगिर कवे शिक्षाकथनं नाम द्वितीयं सधि.

छायोपजीवी पदकोपजीवी पादोपजीवी सकलोपजीवी ।
भवेदयं प्राप्तकवित्वजीवी स्योन्नेयतो वा भुवनोपजीव्यः ॥ १ ॥

छायोपजीवी यथा भट्टभल्लटस्य -

- ४ नन्वाश्रयस्थितिरियं तव वाङ्मूढ
वेनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टा ।
प्रागर्णयस्य हृदये वृषलक्ष्मणोऽयं
कण्ठेऽगुना वगनि वाचि पुनः स्वगताम् ॥

यथा च धीमदुत्पलराजदेवस्य -

५. मात्सर्यतीव्रतिमिरावृतदृष्टयो ये
 ते कस्य नाम न खला व्यथयन्ति चेत् ।
 मन्ये विमुच्य गलकन्दलमिन्दुमौले -
 र्येषा सदा यचसि वत्सति कालकूट ॥

पदोपजीवी यथा मुक्ताकणस्थ -

६. यथा रन्ध्र व्योम्नश्चलजलदधूम स्थगयति
 स्फुलिङ्गानां रूपं दधति च यथा कीटमणयः ।
 यथा विद्युज्ज्वालोल्लसत्परिपिङ्गाश्च वक्रुभ-
 स्तथा मन्ये लग्नं पथिवतरुगण्डे स्मरदव ॥

यथा चैतद्भ्रातुदचक्रपालस्य -

७. सरस्यामेतस्यामुदरवलिवीचीविलुलित
 यथा लावण्याम्भो जघनपुलिनोल्लङ्घनकरम् ।
 यथा लक्ष्यश्चायं चलनयनमीनव्यतिकर-
 स्तथा मन्ये मग्नं प्रवटकुचकुम्भं स्मरगज ॥

पादोपजीवी यथामरकस्य -

- गन्तव्यं यदि नाम निश्चितमहो गन्तामि केयं त्वरा
 द्वित्राण्येव दिनानि तिष्ठन् भवान् पश्यामि यावन् मुग्धम् ।
 समारे घटिवाप्रणालविगलद्वारा ममे जीविते
 गो जानाति पुनस्त्वया महं मम म्याद् वा न वा गगम ॥

त्वत्सङ्गो न करोमि जन्ममरणोच्छेदं गृहीतस्त्वरः

को जानाति पुनस्त्वया सह मम स्याद् वा न वा संगमः ॥

सकलोपजीवी यथार्यभट्टस्य—

१०. शब्दैर्निसर्गकटुभिर्मलिनस्वभावा.

श्रोत्रं खला निगडवत् परितस्तुदन्ति ।

श्रव्यैरलुप्तपदबन्धतयातिमञ्जु—

मञ्जीरवत् तु मुजना जनयन्ति मोदम् ॥

यथा च भट्टबाणस्य—

११. कटु षवणन्तो मलदायका. खलास्तुदत्त्यलं बन्धनशृङ्खला इव ।

मनस्तु साधुध्वनिभिः पदे पदे हरन्ति सन्तो मणिनूपुरा इव ॥

कादं, प्र. ६

भुवनोपजीव्यो यथा भगवान् ध्याम ।

तथा चोक्तम्—

१२. इदं कविवरैः सर्वैराख्यानमुपजीव्यते ।

उदयं प्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजात इवेश्वरः ॥

म भा. ?

प्राप्तगिरः कवे शिक्षास्तावदाह—

शतं सारस्वतो यागः पूर्वं विघ्नेशपूजनम् ।

विवेकशक्तितरभ्यासः संपानं प्रौढिरश्वमः ॥ २ ॥

यत्तत्पूरणमुद्योगः पाठः परकृतस्य च ।

काव्याद्गविद्याधिगमः समस्यापत्तिपूरणम् ॥ ३ ॥

सहवासः कविवरैर्महाकाव्यायंचर्चणम् ।

आर्यत्वं मुजनैर्मैत्री सीमनस्यं सुवेपता ॥ ४ ॥

नाटकाभिनयप्रेक्षा शृङ्गारालिङ्गिता मति ।
कवीना सभवे दान गीतेनात्माधिवासनम् ॥ ५ ॥

लोकाचारपरिज्ञान विविक्ताख्याधिकारस ।
इतिहासानुसरण चाहचित्रनिरीक्षणम् ॥ ६ ॥

शिल्पिना कौशलप्रेक्षा वीरयुद्धावलोकनम् ।
शोकप्रलापश्रवण श्मशानारण्यदर्शनम् ॥ ७ ॥

व्रतिना पर्युपासा च नोडायतनसेवनम् ।
मधुरस्निग्धमशन धातुसाम्यमशोकता ॥ ८ ॥

निशाशेषे प्रबोधश्च प्रतिभा स्मृतिरादर ।
सुखासन दिवा शय्या शिशिरोष्णप्रतिक्रिया ॥ ९ ॥

आलोक पत्रलेख्यादौ गोष्ठीग्रहसनज्ञता ।
प्रेक्षा प्राणिस्वभावाना समुद्राद्रिस्थितीक्षणम् ॥ १० ॥

रवीन्दुताराकलन सर्वर्तुपरिभावनम् ।
जनसघाभिगमन देशभाष्योपजीवनम् ॥ ११ ॥

आधानोद्धरणप्रज्ञा कृतसशोधन मुहु ।
अपराधीनता यज्ञसभावित्यागृहस्थिति ॥ १२ ॥

अतृष्णता निजोत्कर्षे परोत्कषविमर्शनम् ।
आत्मश्लाघाश्रुती लज्जा परश्लाघानुभाषणम् ॥ १३ ॥

सदा स्वकाव्यव्याख्यान वैरमत्सरवर्जनम् ।
परोन्मेषजिगीषा च ध्युत्पत्यै सर्वशिष्यता ॥ १४ ॥

पाठस्यायसरजत्व श्रोतृचित्तानुवर्तनम् ।
इङ्गिताकारवेदित्वमुपादेयनिबन्धनम् ॥ १५ ॥

उपदेशविशेषोवितरदीर्घरससगतिः ।

स्वसूक्तप्रेषणं दिक्षु परसूक्तपरिग्रहः ॥ १६ ॥

वैदग्ध्यं पटुताभङ्गिनिःसङ्गैकान्तनिर्वृतिः ।

आशापाशपरित्यागः संतोषः सत्त्वशीलता ॥ १७ ॥

अयाचकत्वमग्राम्यपदालापः कयास्वपि ।

काव्यक्रियासु निर्वन्धो विश्रान्तिश्चान्तरान्तरा ॥ १८ ॥

नूतनोत्पादने यत्नः साम्यं सर्वसुरस्तुतो ।

पराक्षेपसहिष्णुत्वं गाम्भीर्यं निर्विकारता ॥ १९ ॥

अविकथ्यनता दैन्यं परेषां नष्टयोजनम् ।

पराभिप्रायकथन परसादृश्यभाषणम् ॥ २० ॥

सप्रसादपदव्यासः ससंवादाधर्मसगतिः ।

निर्विरोधरसव्यवितर्कवितर्कसमासयोः ॥ २१ ॥

प्रारब्धकाव्यनिर्वाहः प्रवाहश्चतुरो गिराम् ।

शिक्षाणां शतमित्युक्तं युक्तं प्राप्तगिरः कवेः ॥ २२ ॥

इति बहुतरशिक्षालक्षणक्षीणदोषे

प्रभवति गतनिद्रे प्रातिभे सुप्रभाते ।

कविरपिरविलुप्तव्याप्तिभिः सूक्तपाद-

नैपति नवनवत्वं भावभायस्वभावम् ॥ २३ ॥

इति श्रीव्यासदासापराव्यक्षेमेन्द्रवृत्ते कविकण्ठाभरणे

प्राप्तगिरः कवेः शिक्षाकथनं द्वितीयं सधिः ।

चमत्कारकथन नाम तृतीय सधि

अथ शिक्षितस्य कवे सूक्तिचमत्कारमाह—

सुकविरतिशयार्थो वाक्चमत्कारलोभा-

दभिसरति मनोज्ञे वस्तुशब्दार्थसार्थे ।

भ्रमर इव वसन्ते पुष्पकान्ते वनान्ते

नवकुसुमविशेषामोदमास्वादलोल ॥ १ ॥

न हि चमत्कारविरहितस्य कवे कवित्व काव्यस्य वा काव्यत्वम् ।

एकेन केनचिदनर्घमणिप्रभेण

काव्य चमत्कृतिपदेन विना सुवर्णम् ।

निर्दोषलेशमपि रोहति कस्य चित्ते

लावण्यहीनमिष यौवनमङ्गनानाम् ॥ २ ॥

चमत्कारविरहो यथा मालवकद्रस्य—

१३ वेल्गल्गल्लव समिल्लल्लत लसत्पुण स्फुटत्कुडमल

स्फूर्जद्गुच्छभर ववणन्मधुकरक्रीडाविनोदाकर ।

रक्ताशोफ सखे दया कुरु हर प्रारब्धमाडम्बर

प्राणा कण्ठमुपागता प्रिमतमो दूरे त्वमेवविध ॥

चमत्कारो यथा यशोवर्मण—

१४ रक्तरत्न नवपल्लवरहमपि श्लाघ्यै प्रियाया गुणै-

स्त्वामायायन्ति शिलीमुखा स्मरधनुर्मुक्ता सखे मामपि ।

कान्तापादतलाहतिस्तव मुदे तद्वन् ममाप्यावयो

सर्वं तुल्यमशोक केवलमह धाना मशोक वृत् ॥

तत्र दशविधश्चमत्कार—अविचारितरमणीय, विचार्यमाणरमणीय, समस्तसूक्तव्यापी, सूक्तैकदेशदृश्य, शब्दगत, अर्थगत, शब्दार्थगत, अल-कारगत, रसगत, प्रत्यातवृत्तिगतश्च ।

अविचारितरमणीयो यथा मम शशिवशे —

- १५ गूग सन्ति सहस्रश सुचरितै पूर्णं जगत् पण्डितै
सख्या नास्ति कलावता बहुतरै शान्तैर्वनान्ता श्रिता ।
त्यक्तु य किल वित्तमुत्तममति शक्नोति जीवाधिक
सोऽस्मिन् भूमिविभूषण शुभनिधिर्भव्यो भवे दुर्लभ ॥

विचार्यमाणरणोयो यथा मम पद्यकादम्बर्याम् —

- १६ अदगेऽनङ्गज्वरहुतबह्वक्षुषि ध्यान्मुद्रा
वण्ठे जीव करकिसलये दीर्घशायी कपोल ।
असे वीणा कुचपरिसरे चन्दन वाचि मौन
तस्या सर्व स्थितमिति न तु त्वा विना क्वापि चेत ॥

समस्तसूक्तव्यापी यथा मम शशिवशे —

- १७ माधुर्यानुभवेऽपि ते सुवदने तीक्ष्णा कटाक्षा पर
पर्यन्तस्थिततारका अपि नृणा रागानुबन्धोद्यता ।
नैवोज्झन्ति विवेकिनश्चपलतामुत्सेकसवादिनी —
माश्चर्यं श्रवणौ स्पृशन्ति च पुनर्मरि च कुर्वन्त्यमी ॥

सूक्तैकदेशदृश्यो यथा मम पद्यकादम्बर्याम् —

- १८ नित्यार्चा हृदयस्थितस्य भवत पद्मोत्पलैश्चन्दनै—
स्त्वद्भक्तितस्त्वदनुस्मृतिश्च मनसि त्वन्नाममन्त्रे जप ।
सर्वत्रैव घनानुबन्धवलना त्वद्भावना सुभ्रुव—
स्तस्या जीवविमुक्तिरेव दिवसैर्देव त्वदाराधनात् ॥

शब्दगतो यथा मम चित्रभारते नाटके —

- १९ इतश्चञ्चच्चूतच्युतमधुचया वान्ति चतुरा
ममीरा मतोप दिशि दिशि दिनन्तो मधुलिहाम् ।

निशान्ते कान्ताना स्मरसमरकेलिश्रममुपो
विजृम्भन्ते जृम्भाकलितकमलामोदमुहद ॥

अर्थगतो यथा मम लावण्यवत्याम् -

- २० सदासन्त द्यौत्य विमलजलधारापरिवित
घनोल्लास दमाभृतृधुवटवपाती वहति य ।
विघत्ते शीयंश्रीश्रवणनवनीलोत्पलरुचि
स चित्र शशूणा ज्वलदनलताप भवदति ॥

शब्दार्थगतो यथा मम पद्यकादम्भयाम् -

- २१ विचित्कुञ्चितकामवामुर्वलतामैत्री विचित्रा ध्रुवो-
नैर्मोक्षित स्मितकान्तिभि कुमुदिता प्रागल्भ्यगर्भा गिर ।
रागोत्सङ्गनिपङ्क्तिभि सरसतामवादिभिविभ्रमै-
रायुष्य परम तया रतिपते प्राप्त मृगादया वय ॥

अलङ्कारगतो यथा मम लावण्यवत्याम् -

- २२ स्तनी स्तब्धो तीक्ष्ण नयनयुगल निम्नमुदर
ध्रुवोर्वंश वृत्तिविहितमुनिमारोऽधरमणि ।
तयामग्रे देवादियति विपमे दुर्जनगणे
गुणी मध्ये हार स्पृशति नव दोलनरत्नाम् ॥

रमगतो यथा मम वनवजानवद्याम् -

प्रख्यातवृत्तिगतो यथा मम शशिवशे -

२४ अग्र गच्छत यच्छत स्वपृतना व्यूहक्षिति रक्षत
क्षोणी पश्यत नश्यत द्रुततर मा मा स्थिति मुञ्चत ।
यत्नात् तिष्ठत पृष्ठतस्तनुभिदामुग्रा गति पत्रिणा-
मित्यासीज् जनभञ्जने रथपथे पार्थस्य पृथ्वी श्रुति ॥

इत्युक्त एष सविशेषचमत्कृतीना

सार प्रकारपरभागविभाव्यमान ।

कर्पूरवेध इव वाङ्मधुगन्धयुक्ते-

इक्ष्वातयस्य सहकाररसाधिवास ॥ ३ ॥

इति श्रीव्यासदासापरात्यक्षमेन्द्रकृते कविकण्ठाभरणे चमत्कारकथन
तृतीय सधि ।

गुणदोषविभागो नाम चतुर्थं सधि ।

अथ गुणदोषविभाग -

काव्यैकपात्रयिलसद्गुणदोषदुग्ध-

पाय समूहपृथग्द्वरणे विदग्धा ।

जामन्ति कर्तुमभियुक्ततया विभाग

चन्द्रायदातमतय फविराजहसा ॥ १ ॥

तत्र शब्दवैमन्यमयं वैमत्य रमवैमत्यमिति त्रय वाच्यगुणा । शब्द-
वाङ्मधुमयं वाङ्मय रसवाङ्मयमिति वाच्यदोषा । सगुण निर्गुण गदोप
निर्दोष मगुणदोष च पाद्वम् ।

शब्दवैमल्यं यथा मम पद्यकादम्बर्याम्—

- २५ तत्कालोपनते वयस्यनिधने हा पुण्डरीकेति तन्
 मोहव्यञ्जनमश्मभञ्जनमल जीवस्य सतर्जनम् ।
 कुञ्जव्यापि कपिञ्जलेन करुण निस्पन्दमाक्रन्दित
 येनाद्यापि च तै स्मृतेन हरिणं शप्प परित्यज्यते ॥

अर्थवैमल्यं यथा मम शशिवशे—

- २६ स्निग्धश्यामलशाद्वले फलतच्छायानिपीतातपे
 चञ्चद्वीचिचयोच्छलत्पल कले नि सङ्गगङ्गातटे ।
 अन्योन्याभिमुखोपविष्टहरिणे स्वस्थैर्पदि स्थायते
 तत् का श्री किमवाण्डभद्रगुरमुत्तमोहस्य दत्तोञ्जलि ॥

रमवैमल्यं यथा मम पद्यकादम्बर्याम्—

- २७ अयोधयो बालमुहुत् स्मरस्य श्यामाधव श्यामलक्ष्मभङ्गा
 तारावधूलोचनचुम्बनेन लीलाविगीनाञ्जनविन्दुरिन्दु ॥

शब्दबालुप्यं यथा भट्टश्रीशिवस्वामिन -

- २८ उत्पत्ताप्रग्वरा मुग्धामुग्धमयी मृडगामिता मेलगा
 वैशृङ्गसल्यसलीवृतागिल्लगला मत्पेटवं म्यापिता ।
 गेटादुत्पन्नितु निखर्वमनमा मोम्यं मुग्धात्गवक्षट
 नि मय्यान्यनिगर्वमवंमणिभूगम्यातु सय्यानि व ॥

अर्थबालुप्यं यथा तस्यैव—

रसकालुष्य यथा भट्टनारायणस्य वेणीसहारे भानुमत्या नकुलप्राणि-
स्वप्नदर्शने पाण्डवनकुलस्वैरसगमेष्यसिद्धावश्चक्रवर्तिमहिष्या सामान्यनीच-
वनितावत ।

रागुण यथा कालिदासस्य —

३० दयामाम्बुजं चकितहरिणीप्रेक्षणे दृष्टिपात
गण्डच्छाया शशिनि शिखिना बर्हभारेषु केशान् ।
उत्पश्यामि प्रतनुषु नदीवीचिषु भ्रूविलासान् -
हन्तैकस्य क्वचिदपि न ते चण्डि मादृश्यमस्ति ॥

मेव १०१

निर्गुण यथा चन्द्रकस्य —

३१ स्तनौ सुपीनो कठिनो ठिनो ठिनौ कटिविशाला रभसा भसा भसा ।
मुखं च चन्द्रप्रतिमं तिम तिम अहो सुरूपा तरुणी रुणी रुणी ॥'

सदोष यथा भट्टश्रीशिवस्वामिन —

३२ अक्षत्वावधि शिण्डि शिण्डि दृढतागूढानि गूढेतरा
प्रोढि ढोक्य पिण्डि पिण्डि च रुज रुढापख्ढा तथा ।
मूढ मूढममूढयस्व हृदय लीढवाथ मूढवा तम
सोऽप्यूढामिति च प्रभापरिवूढाव्यूढा द्रढिम्नोऽस्तु व ॥

निर्दोष यथा श्रीभीमसाहे साधिविप्रहिरुस्येन्द्रभानो —

३३ स्नातु बाञ्छसि किं मुधैव धवलक्षीरोदफेनच्छटा-
छायाहारिणि वारिणि द्युसरितो दिक्पूग्विस्तारिणि ।
आस्ते ते कलिकालकल्मषमपीप्रक्षालनं वक्षमा
वीति मनिहितं व मत्तभुवनम्बच्छन्दमन्दाकिनी ॥

सगुणदोष यथा भट्टमयूरस्य—

३४. अस्तव्यस्तत्वशून्यो निजरुचिरनिशानश्वर कर्तुमीशो
विश्व वेदमेव दीप. प्रतिहृततिमिर य प्रदेशस्थितोऽपि ।
दिवकालापेक्षमासौ त्रिभुवनमटतस्तिग्मभानोर्नवाख्या
यात सातकृतव्या दिशि दिशतु शिवं शोचिषामुद्गमो व. ॥
सूयश. १८

इति गदितगुणार्थो ह्यक्तनिर्दिष्टदोषः
कविरुचिरपदस्थश्चक्रवर्तित्वसिद्धये ।
किमपि कृतविवेक. साधुमध्याधमानां
नृप इव परिरक्षेत् संकर वर्णवृत्तेः ॥२॥

इति श्रीव्यासदासापराग्व्यक्षेमेन्द्रवृत्ते कविकण्ठाभरणे गुणदोष-
विभागश्चतुर्थ मधि ।

परिचयप्राप्तिर्नाम पचम मधि

अथ परिचयचार्त्तमाह—

न हि परिचयहीनः केवले काव्यकष्टे
कुक्किरभिनिविष्टः स्पष्टशब्दप्रविष्टः ।
विद्युपसदसि पृष्टः क्लिष्टपीर्येति वषट्
नय इय नगरान्तर्गत्यरे कोऽप्यपृष्टः ॥१॥

तत्र तत्कव्यावर्णभरतपाणव्यवात्स्यायनभारतरामायणमोक्षोपायात्म-
ज्ञानधातुवादरत्नपरीक्षावृक्षज्योतिषधनुर्वेदगजतुर्गगनपुरलक्षणघृतेन्द्रजाल-
प्ररीर्णेषु परिचयः कविमासाज्यध्यञ्जनः ।

तर्कपरिचयो यथा मम पद्यकादम्बर्याम् -

३५. यत् प्राप्य न मनोरथैर्न वचसा स्वप्नेऽपि दृश्यं न यत्
तत्रापि स्मरविप्रलब्धमनसां लाभाभिमानग्रहः ।
मोहोत्प्रेक्षितशुक्तिकारजतवत् प्रायेण यूनां भ्रमं
दत्ते तैमिरिकद्विचन्द्रसदृशं खे नूनमाशा कृपिः ॥

व्याकरणपरिचयो यथा भट्टमुक्तिकलशस्य -

३६. द्विगुरपि सद्बन्धोऽहं गृहे च मे सततमव्ययीभावः ।
तत्पुरुष कर्म धारय येनाहं स्या बहुव्रीहिः ॥

भरतपरिचयो यथा भट्टश्रीशिवस्वामिनः -

३७. आतन्वन् सरसां स्वरूपरचनामानन्दि विन्दूदयं
भावग्राहि शुभप्रवेशकगुणं गम्भीरगर्भस्थिति ।
उच्चैर्वृत्ति सपुष्करव्यतिकरं संसारविष्कम्भकं
भिन्धाद्दो भरतस्य भापितमिव ध्वान्त पयो यामुनम् ॥

चाणक्यपरिचयो यथा मम पद्यकादम्बर्याम् -

३८. स्वामी प्रमादेन मदेन मन्त्री कोपेन राष्ट्रे व्यसनेन कोपः ।
छिद्रेण दुर्गं विपथेण संन्यं लोभेन मित्रं क्षयमेति राज्ञाम् ॥

वात्स्यायनपरिचयो यथा भट्टदामोदरगुप्तस्य -

३९. अधरे विन्दुः कण्ठे मणिमाला कुचयुगे दशप्लुतकम् ।
तव सूचयन्ति सुन्दरि कुसुमायुधनास्त्रपण्डितं रमणम् ॥

भारतपरिचयो यथा मम देशोपदेशे (४.५) - ^{कुट्ट. ४०९}

४०. भगदत्तप्रभावाद्धा कर्णशत्योत्वटस्वना ।
मेनेव कुरुराजस्य कुट्टनी किं तु निष्कृपा ॥

रामायणपरिचयो यथा भट्टवाचस्पतेः—

- ४१ जनस्थाने भ्रान्त कनकमृगतृष्णान्वितधिया
वचो वंदेहीति प्रतिपदमुदश्रु प्रलपितम् ।
वृतालङ्काभर्तुर्वंदनपरिपाटीषु घटना
मयाप्त रामत्व कुशलवसुता न त्वधिगता ॥

भोक्षोपायपरिचयो यथा मम मुक्तावल्याम्—

- ४२ निरासङ्गा प्रीतिर्विषयनियमोऽन्तर्न तु बहि
स्वभावे भावाना क्षयजुषि विमर्श प्रतिदिनम् ।
अय सक्षेपेण क्षपिततमसामक्षयपदे
तपोदीक्षाक्षेपक्षपणनिरपेक्ष परिकर ॥

आत्मज्ञानपरिचितिर्यथा मम चित्रभारतनाम्नि नाटके—

- ४३ पृथुशास्त्रकथाकन्यारोमन्थेन वृथैव किम् ।
अन्वेष्टव्य प्रयत्नेन तत्त्वज्ञैर्ग्योतिरान्तरम् ॥

धातुवादपरिचयो यथा राजशेखरस्य—

- ४४ नखदलितहरिद्राग्रन्थिगोरे शरीरे
स्फुरति विरहजन्मा कोऽप्यप पाण्डुभाव ।
बलवति सति यस्मिन् सार्धमावर्त्य हेम्ना
रजतमिव मृगाधया कल्पितायङ्गकानि ॥

रत्नपरीक्षापरिचयो भट्टभल्लटस्य—

- ४५ द्रविणमापदि भूषणमुत्सवे शरणमात्मभये निशि दीपक ।
बहुविधाभ्युपकारभरक्षमो भवति कोऽपि भवानिव सन्मणि ॥

वैद्यकपरिचयो यथा मम पद्यकादम्बयाम्—

- ४६ अङ्ग चन्दनपङ्कपङ्कजविसच्छेदावलीन मृदु-
स्ताप शाप इवैष शोषणपटु कम्प सखीकम्पन ।
इवासा सबृततारहाररुचय सभिल्लीचीनांशुका
जात प्रागतिदाहवेदनमहारम्भ स तस्या ज्वर ॥

ज्योति शास्त्रपरिचयो यथा विद्यामन्दस्थ—

४७. चामालोकयता कला कलयता छाया समाचिन्वतां
क्लेश केवलमद्गुलीर्गणयता मौहूर्तिकानामयम् ।
धन्या सा रजनी तदेव सुदिन पुण्य स एव क्षणो
यत्राज्ञातचर. प्रियानयनयो सीमानमेति प्रिय ॥

धनुर्वेदपरिचयो यथा मम कनकजानवयाम्—

- ४८ आर्यस्यास्त्रधनौघलाघववती सधानसवन्धिनी
स्थाणुस्थानकसौष्ठवप्रणयिनी चित्रत्रियालकृति ।
निष्पन्देन भयातिविस्मयमयी सत्यस्थितप्रत्यया
सहारे खरदूषणत्रिशिरसामेवैव दृष्टा स्थितिः ॥

गजलक्षणपरिचयो यथा मम कनकजानवयाम्—

४९. कर्णभ्यर्णविकीर्णंचामरमरद्विस्तीर्णं निश्वासवाज्
छद्मच्छत्रविराजिराज्यावभवेपी विलीनेक्षण ।
स्मृत्वा राघवपुञ्जर प्रियतमामेवाहिनी कानने
मन्यवना चिरमुक्तभोगवत् क्लेशोन्मणा शुष्यति ॥

तुरगलक्षणपरिचयो यथा ममामृततरगनाम्नि वाद्ये—

५०. आवनेशोभो पृथुमत्स्वराणिः पेनावदात पवनोरवेग
गम्भीरघोषोऽद्रिमर्दमेवादभ्यर्तितं वर्तुमिवोद्यतोऽधिः ॥

उच्चैःश्रवाः शत्रुमुपाजगाम स विश्वसाम्राज्यजयप्रदोऽदवः ।
जग्राह हेलोधनशङ्खशब्दनिवेदिताशेषशुभ तमिन्द्रः ॥

(युग्मम्)

पुरुषलक्षणपरिचयो यथा कालिदासस्य -

५२. व्यढोरस्को वृषस्कन्धः सालप्राशुर्महाभुजः ।
आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्मं इवाश्रितः ॥

रघु १-१३

द्यूतपरिचयो यथा चन्द्रकस्य -

५३. यत्रानेके बवचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको
यत्राप्येकस्तदनु बहवस्तत्र नैकोऽपि चान्ते ।
इत्थं नेयी रजनिदिवसौ तोलयन् द्वाविवाक्षी
कालं काल्या सह बहुकलं क्रीडति प्राणिसारः ।

इन्द्रजालपरिचयो यथा श्रीहर्षस्य -

५४. एष ब्रह्मा सरोजे रजनिकरकलाशेखर शकरोऽयं
दोर्मिर्देत्यान्तकोऽसौ सधनुरसिगदाचमचिह्नैश्चतुर्भिः ।
एषोऽप्यैरावणस्थस्त्रिदशपतिरमी देवि देवास्तयान्ये
नृत्यन्त्यो व्योम्नि चैताश्चलचरणरणद्वूपुरा दिव्यनार्यः ॥
रत्ना. ४.११

प्रकीर्णं चित्रपरिचयो यथा भगवतो व्यासस्य -

५५. अतथ्यान्वपि तथ्यानि दर्शयन्ति विचक्षणाः ।
समे निम्नोन्नतानीव चित्रकर्मविदो जनाः ॥

देशपरिचयो यथा मम शशिवंशे -

५६. भोजैर्भञ्जनभीरुभिविलुलित व्यामीलित मालवै-
मंद्रैर्विद्रुतमेव यातमसकृन् मार्गदघो भागधैः ।

वज्रानामभिमन्युकङ्कणरवैव्रति पुरः सूचिते
मीनैः संकुचितं परस्परधृतैर्नीरन्ध्रमन्ध्रैः स्थितम् ॥

वृक्षपरिचयो यथा मम कनकजानक्याम् -

५७. जम्बूविम्बकदम्बनिम्बवकुलप्लक्षाक्षभल्लातक-
द्राक्षाकिंशुककर्णिकारकदलीजम्बीरकोदुम्बरैः ।
सा संतानकवित्वत्तित्वतिलकदलेष्मातकारग्वध-
न्यग्रोधार्युनशातनासनवनश्यामान् ददर्शाश्रमान् ॥

वनेचरपरिचयो यथा मम तनैव -

५८. वामस्कन्धनिपण्णशार्ङ्गकुटिलप्रान्तापिताधोमुख-
रयन्दच्छोणितलम्बमानशशकान् पाणिस्खलच्चामरान् ।
ज्यान्तप्रोतकपोतपोतनिपतद्रवतावततूणीरकान्
सापदयत् करिकुम्भभेदजनिताक्रन्दान् पुलन्दान् पुरः ॥

औदार्यपरिचयो यथा मम चतुर्वगंसंग्रहे (१.२६) -

५९. मान्य. कुलीनः कुलजात् कलावान् विद्वान् कलाशाद् विदुषः सुशीलः
धनी सुशीलाद् धनिनोऽपि दाता दातुर्जिता कीर्तिरयाचकेन ॥

अचेतनचेतनाध्यारोपपरिचयो यथा मच्छिष्यमहाश्रीभट्टोदय-
सिंहस्य ललिताभिधाने महाकाव्ये -

६०. इह विवग्दशोकास्तोवपुष्पोपकारै-
रयमतिशयरसन. सवनगुस्तिग्धभावः ।
त्रिभुवनजयमग्ज. प्राग्यगाम्राग्यभाजः
प्रथमति गृध्रमैत्री पुण्यनापस्य संघः ॥

भक्तिपरिचयो यथास्यैव भक्तिभवनाम्नि महाकाव्ये -

- ६१ वाल्यादेव निरर्गलप्रणयिनी भक्तिभंवानीपती
जन्माभ्यासविकासवासितमन सवाससदायिनी ।
प्राय प्राक्तनकर्मनिर्मितमहामोहप्ररोहापहा
भव्याना भवभीतिभञ्जनसखी सजायते सन्मति ॥

विवेकपरिचयो यथा मच्छिष्यराजपुत्रलक्ष्मणादित्यस्य -

- ६२ आशापाशविमुक्तियुक्तममल सतोपमान्य मन
सेवायासविर्जित विहरण मायाविहीन वच ।
चण्डीशाचनमात्मशुद्धिजननी गङ्गेव सत्सगति
सोज्य सतरणे पर परिकर ससारवारानिधे ॥

प्रशमपरिचयो यथा मम चतुर्वर्गसंग्रहे (४२३) -

- ६३ चित्त वातविकासिपासुसचिव रूप दिनान्तातप
भोग दुर्गतगेहबन्धचपल पुष्पस्मित यौवनम् ।
स्वप्न बन्धुसमागम तनुमपि प्रस्थानपुण्यप्रपा
नित्य चिन्तयता भवन्ति न सता भूयो भवग्रन्थय ॥

इत्युक्ता दक्षिरोचिता परिचयप्राप्तिविभागीगिरा

दिङ्मात्रेण विचित्रवस्तुरचनार्मन्नीपवित्रीकृता ।

यद्यस्त्यत्र नवोपदेशचिपये लेशीञ्चुपादेयता

तत् सद्भिर्गुणकोतुकादवसर श्रोतु समाधीयताम् ॥२॥

कृत्वा निश्चलदंष्टरीरूपमयोपाय प्रसृत्य गिरां

क्षेमेन्द्रेण यदार्जित शुभफल तेनास्तु काव्यायिनाम् ।

निर्विघ्नप्रतिभाप्रभावसुभगा वाणी प्रमाणीकृता
सद्भिर्वाग्भवमन्त्रपूतविततश्रोत्रामृतस्यन्दिनी ॥३॥

इति श्रीन्यासदासापराव्यक्षेष्टाद्रकृते कविकण्ठाभरणे परिचय-
प्राप्ति पञ्चमः सर्गः ।

कादमोरेषु पृथुप्रतापसखितु कीर्त्यंशुतारापते
प्रौढारातिवनानलस्य धनदस्येन्द्रस्य भूमण्डले ।
विश्वाकारवत् पुनः कलियुगे विष्णोरिवोत्साहिनो
राज्ये श्रीमदनन्तराजनृपते काव्योदयोऽयं कृतः ॥

इति कविकण्ठाभरणं समाप्तम् ।

(३) सुवृत्ततिलकम् ।

प्रथमो विन्यास इत्यादिचयः ।

गणपतिगुरोर्वक्त्रश्चूडाशशाङ्ककलाङ्कुरः ।

स्फुटफणिफणारत्नच्छायाछटाछुरणारुणः ।

गिरिपतिसुतासंसक्तेर्ग्राबिलासकचग्रह-

च्युतनखशिखालेखाकान्तस्तनोतु सुखानि वः ॥ १ ॥

स्वच्छन्दलघुरूपाय त्रिजगद्गुरवे नमः ।

स्पष्टवामनवृत्ताय मायावक्राय चक्रिणे ॥ २ ॥

नमश्छन्दोनिधानाय सुवृत्ताचारवेधसे ।

तपःसत्यनिवासाय व्यासायामिततेजसे ॥ ३ ॥

क्षेमेन्त्रेण सुशिष्याणां सरस्वत्याः प्रसाधनम् ।

सुवृत्ततिलकं वर्णरुचिरं क्रियते मुखे ॥ ४ ॥

वृष्ट्वा छन्दांसि सौन्दर्यं विचार्यार्यप्रियः कृतः ।

प्रसिद्धकाव्यकर्मण्यवृत्तानामेष संग्रहः ॥ ५ ॥

दीर्घे संयोगपूर्वे च गुरुसंज्ञा प्रकीर्तिता ।

असंयोगग्रहं ह्रस्वं लघुसंज्ञं प्रकीर्तितम् ॥ ६ ॥

त्रिगुरुः प्राग्गुरुर्मध्यगुरुरन्तगुरुस्तथा ।

त्रिलघुः प्राग्लघुर्मध्यलघुरन्तलघुस्तथा ॥ ७ ॥

मभजा सनया रेफतकारौ चेति सज्जिता ।
 ज्ञेयो लघुलंकारोऽत्र गकारश्च गुरुर्मत ॥ ८ ॥ (युग्मम्)
 ष्वचिद् विक्षिप्तसस्थानं ष्वचिदेकपदस्थितं ।
 सयोगस्थे ष्वचिद् वत्तमुदाहरणमक्षरं ॥ ९ ॥

पूर्वाक्षरद्वयासक्तविरामेण षडक्षरा ।
 तकारेण यकारेण तनुमध्याभिधीयते ॥ १० ॥

यथा मम —

- १ तेन प्रविभक्ता काम वयसा सा ।
 येन प्रविलास घत्ते तनुमध्या ॥

सप्ताक्षरसमायुक्त जसाभ्या गुरुणा तथा ।
 अविराम विदुर्वत्त कुमारललिताभिधम् ॥ ११ ॥

यथा मम —

- २ जन स्मृतिदशाप्त गतानुगतिव किम् ।
 न शोचति जनोऽय कुमारललित तत् ॥

भकारयुगपर्यन्ते यत् सयुक्तगुरुद्वयम् ।
 विद्युन्मालाभिध तद्वि यत्तमष्टाक्षर विदु ॥ १२ ॥

यथा मम —

- ३ मोन ध्यान भूमौ शय्या गुर्वी तस्या वामावस्था ।
 मेघोत्सङ्गे नृत्तासक्ता यस्मिन् काले विद्युमाला ॥

लघोगुरोश्च विच्छित्या यत्रानन्तयंसगति ।
 यत्तप्रमाणनिपुणे सा प्रमाणीति शीतिता ॥ १३ ॥

यथा मम —

४. लघु ध्रुतं मदोद्धतं गुरुश्रमाय केवलम् ।
न यत् परोपकारकृद् वृथैव तत् प्रमाण्यपि ॥

पञ्चमं लघु सर्वेषु सप्तमं द्विचतुर्थयोः ।
गुरु पष्ठं च सर्वेषामेतच्च छलोकस्य लक्षणम् ॥ १४ ॥

असंख्यो भेदसंसर्गादिनुष्टुप्छन्दसां गणः ।
तत्र लक्ष्यानुसारेण श्रव्यतायाः प्रधानता ॥ १५ ॥

यथा भगवतो व्यासस्य —

५. ततः कुमुदनायेन कामिनीगण्डपाण्डुना ।
नेत्रानन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री दिगलकृता ॥

म. भा. द्रो. १८४.४६

नवाक्षरापि ननमैरक्षरैरुपलक्षिता ।
भुजगाग्रा शिशुभृता कथिता वृत्तकोविदैः ॥ १६ ॥

यथा मम —

६. न नमति चरणौ भक्त्या किमिति जडमतिर्लोक ।
भवभयशमनौ शमोर्भुजगशिशुभृतावग्रे ॥

संयुक्तं भमसैरन्ते गुरुणा च दशाक्षरम् ।
वृत्तं स्वमवती नाम कथितं वृत्तशालिभिः ॥ १७ ॥

यथा मम —

७. भस्रमसत्यै कायसहस्रैर्मोहमयीं गुर्वी भवमाया ।
स्वप्नविलासा योगवियोगा स्वमवती हा कस्य कृते श्री ॥

तकाराभ्यां जकारेण युक्तं गुरुयुगेण च ।

इन्द्रवज्राभिधं प्राहुर्वृत्तमेकादशाक्षरम् ॥ १८ ॥

यथा मम —

८. तौ जन्मगूढौ चरणेन (?) यस्य
कष्टौ निविष्टौ हृदि कामकोपौ ।

त दुःसहास्ता ज्वलदिन्द्रवज्र-

पातोपमा धलेशदशा विशन्ति ॥

जतर्जुगुरुयुग्मेन सप्तवर्त्तरूपलक्षितम् ।

षट्स्यपेन्द्रवज्राख्यं वृत्तमेकादशाक्षरम् ॥ १९ ॥

यथा मम —

९. जितो जगत्येष भवभ्रमस्ती-
गुरुदित ये गिरिज स्मरन्ति ।

उपास्यमानं कमलासनाद्यै-

रूपेन्द्रवज्रायुधवारिनाथं ॥

पदानन्तरविन्यासप्रयोगैर्बहुभिरेतयोः ।

यैचिध्यजातिरुचिरा भवन्त्येषोपजातयः ॥ २० ॥

भकारत्रयसंयुक्तमन्ते गुरुयुगान्वितम् ।

कथितं दोषकं नाम वृत्तमेकादशाक्षरम् ॥ २१ ॥

यथा मम —

१०. भो भवविभ्रमभद्रगुरभोगा

गच्छन् नास्त्यधुना मम मोहः ।

तिष्ठन्ति चेतसि चन्द्रकलाभूद्

भक्तजनाभयदोज्यं वपान्नी ॥

पूर्वाक्षरचतुष्कान्तविरतिमंततान्विता ।

गुरुद्वितययुक्ता च शालिन्येकादशाक्षरा ॥ २२ ॥

यथा मम —

११. मत्ता गोष्ठीगर्भमूढप्रलापा

प्रौढा गाढालिङ्गिता यौवनेन ।

मध्वाताम्रस्वेदमीलत्कपोला

लोला लीलाशालिनी कस्य नेष्टा ॥

रनरैरन्वितं युक्तं लघुना गुरुणा तथा ।

ख्यातं रथोद्धता नाम वृत्तमेकादशाक्षरम् ॥ २३ ॥

यथा मम —

१२. रम्यनर्भकलभोगतर्जनी

भूलतेव तरलारियोपिताम् ।

वैजयन्त्यभिमुखी रणे रणे

भाति ते नरपते रथोद्धता ॥

गुल्हययुतैरन्ते रनभैरुपलक्षितम् ।

गदितं स्वागता नाम वृत्तमेकादशाक्षरम् ॥ २४ ॥

यथा मम —

१३. रत्नभङ्गविमलैर्गुणतुङ्गै-

रथिनामभिमतार्पणसक्तैः ।

स्वागताभिमुखनम्रशिरस्कै-

र्जीव्यते जगति साधुभिरेव ॥

सकारैरन्वितं धृतं चतुर्भिर्युगपत्स्थितैः ।

उचितं स्रोटकं नाम वृत्तजैर्द्वादशाक्षरम् ॥ २५ ॥

यथा मम —

- १४ सरस स्मरसारतरो वयस
समय स्मृतिशेषदशापतित ।
गलिताखिलरागरुचिर्विजने
परितोऽष्ट कपालकर सुमते ॥

सलक्षित जतजरैर्द्वादशाक्षरमक्षरं ।
छन्दोविचक्षणा वृत्त वशस्थाख्य प्रचक्षते ॥ २६ ॥

यथा मम —

- १५ जनस्य सीव्रातपजार्तिवारणा
जयन्ति सन्त सतत समुन्नता ।
सितातपत्रप्रतिमा विभान्ति ये
विशालवशस्थतया गुणोचिता ॥

अभिव्यक्त नभभरैरक्षरैर्द्वादशाक्षरम् ।
वदन्ति वृत्तजातिना वृत्त द्रुतविलम्बितम् ॥ २७ ॥

यथा मम —

- १६ नभसि भगंगलच्छविभिर्घनै-
द्रुतविलम्बितगै परिवारित ।
सितवर कल्हस इवाभित-
स्तरति सवलितो यमुनोर्मिभि ॥

समन्वित मनजरैश्छिन्न पूर्वक्षरैस्त्रिभि ।
त्रयोदशाक्षर नाम्ना क्षीर्नयन्ति ग्रहपिणोम् ॥ २८ ॥

यथा मम —

- १७ मानोज गुरभिपुण्येण सिताना
निर्व्याजा निजभुजविम्वममाप्ता ।

सर्वाशाप्रणयिजनोपजीव्यमाना
भव्याना भवति परप्रहर्षिणी श्री ॥

अभिज्ञातं तभजजैरन्तासयतगुह्यम् ।
चतुर्दशाक्षरं वृत्तं वसन्ततिलकं विदुः ॥ २९ ॥

यथा मम —

१८ तद्भाजि जन्मसचिवे भगवन्मनङ्गे
प्राप्ते लसत्कुसुममण्डलपाण्डुरेण ।
भृङ्गावलीकुटिलकुन्तलसनिवेशा
वान्ता वसन्ततिलकेन विभूषिता भू ॥

अष्टाक्षरविरामेण युक्त ननमयै सयैः ।
यदन्ति मालिनीनाम वृत्त पञ्चदशाक्षरम् ॥ ३० ॥

यथा मम —

१९ ननननमयवाणी मेखलावृष्टिवाले
प्रविचलदिव शील नोत्सृजन्ती दुकूलम् ।
तृणलवचलनेऽपि स्वरिणी शङ्कमाना
दिशि दिशि वृत्तदृष्टिर्मालिनी वस्य नेष्टा ॥

नजभैर्जंजलैरन्तगुह्यभिर्नर्तुताभिधम् ।
वृत्तं चानष्टविच्छेद विदुः सप्तदशाक्षरम् ॥ ३१ ॥

यथा मम —

२०. निजभुजजैर्विनालगुणविश्रमवीतिमरै
प्रविदयता मुघामुघवल भवता भुवनम् ।
ययय यय वृतेयमतिरागयन्ती जनता
परितमपूर्वमेव तव परम न नर्तुट्टत् ॥

जसर्जं सयलंगेन युताष्टनवसहस्रिः ।

दशसप्ताक्षरा पृथ्वी कथिता वृत्तवेदिभिः ॥ ३२ ॥

यथा मम —

२१ जवात् स रजसा युत श्रमविसस्थुलाङ्ग पथा

व्रजन् सततसेवकं पिशुनधाम वेश्म प्रभो ।

कदाचिदवलोकनं फलविवर्जितैर्मन्यते

जडं करसर्गापितामिव मदेन पृथ्वीमिमाम् ॥

नसर्गं रसलंगेन युक्ता सप्तदशाक्षरा ।

विच्छिन्ना हरिणी पङ्क्तिश्चतुर्भिः सप्तभिस्तथा ॥ ३३ ॥

यथा मम —

२२ न समरसना काले भोगाञ्चल घनयौवन

कुरुत सुकृतं यावन्नेयं तनुं प्रविशीर्यते ।

किमपि कलना कालस्येयं प्रधावति सत्वरं

तरुणहरिणी सनस्तेव प्लवप्रविसारिणी ॥

यमनं सभलंगेन युक्ता सप्तदशाक्षरा ।

पङ्क्तादशविच्छेदवती शिखरिणी मता ॥ ३४ ॥

यथा मम —

२३ यथा मन्युर्लीनं स च विभवभग्न स्मरपद-

स्तथा जाने जाता शमसमग्ररम्या परिणतिः ।

इदानीं ससारव्यतिकरहरा तीव्रतपसे

विविक्ता युक्ता मे गिरिवरमहो सा शिखरिणी ॥

चतुःषट्सप्तविरति वृत्तं सप्तदशाक्षरम् ।

मन्दाक्रान्ता मभनतैस्तगगैश्चाभिधीयते ॥ ३५ ॥

यथा मम —

२४. मध्ये भङ्गोवलनविततापाङ्गससङ्गभाज
स्मर्यन्ते ते यदि धृतिमुप पक्षमलाक्षीवटाक्षा ।
तत् किं मिथ्या नियमनिभृतं कानने धीयते धी-
मन्दाक्रान्ता दशति निशिता पन्नगी पाणिसक्ता ॥

मसजं. सततैर्गेन युक्तमेकोनविंशत् ।
शार्दूलव्रीडितं प्राहुश्छिन्नं द्वादशसप्तभिः ॥ ३६ ॥

यथा मम —

- २५ भाद्यत्सज्जसमाततोप्रसुमटोद्भिन्नेभकुम्भस्यल-
दिलप्यन्मोवितवदन्तुर सरभसोद्वेल्लक्षकेशर ।
जृम्भारम्भभयकरव्यतिकरशस्तं समुद्वीक्षितः
शत्रूणा त्वदसि करोति समरे शार्दूलव्रीडितम् ॥

युक्तं मरभर्नयैश्च त्रिभि सप्ताक्षरैस्त्रिभि ।
छेदैश्च राग्धरावृत्तमेकविंशाक्षरं विदुः ॥ ३७ ॥

यथा मम —

२६. सारारम्भानुभावप्रियपरिचयया स्वर्गरत्नाङ्गनाना
लीलावर्णवितगश्रियमतनुगुणदण्डेपया सश्रयन्दया ।
आभाति व्यक्तामुक्ताविचविललवलीवृन्दबुन्देन्दुवान्तया
त्वत्तीर्त्या भूयितेय भुवनपरिवृद्ध मग्धरेय त्रिलोकी ॥

इति सरलतरस्यात् सर्वकाव्योचितत्वात्
मुक्तिपरिचितत्वात् कीर्णवर्णामृतत्वात् ।

परस्परविषयभात्रादुत्तरामोन्मतेय

प्रचुररश्मिरयुक्तव्यवितव्यता हिताय ॥ ३८ ॥

इति श्रीप्रधानेन्द्रात्मजव्यामदगापरनामश्रीक्षेत्रविरचिने सुवृत्ततिलके
युक्तायचयो नाम प्रथमो विन्यासः ।

द्वितीयो विन्यास गुणदोषदर्शनम्

कृते प्रसिद्धवृत्तानां लक्ष्यलक्षणसंग्रहे ।
अधुना क्रियते तेषां गुणदोषप्रदर्शनम् ॥ १ ॥

न षट्सप्ताक्षरे वृत्ते विधाम्यति सरस्वती ।
भृङ्गीव मल्लिकाबालकलिकाकोटिसंकटे ॥ २ ॥

समासैर्लघुवृत्तानामसमासैर्महीयसाम् ।
शोभा भवति भव्यानामुपयोगवशेन वा ॥ ३ ॥

अनुष्टुप्छन्दसा भेदे कश्चित् सामान्यलक्षणम् ।
यदुक्तं यञ्चम कुर्यात् लघु षष्ठं तथा गुरु ॥ ४ ॥

तत्राप्यनिषमो दृष्टः प्रबन्धे महतामपि ।
तस्मादव्यभिचारेण श्रव्यतैव गरीयसी ॥ ५ ॥

यथा कालिदासस्य—

२७ तदन्वये शुद्धिमति प्रसूत शुद्धिमत्तर ।
दिलीप इति राजेन्दुरिन्दु क्षीरनिधाविव ॥

रघु. ११२

उपजातिविकल्पानां सिद्धो यद्यपि संकरः ।
तथामि प्रथमं कुर्यात् पूर्वपादाक्षरं लघु ॥६॥

यथा श्रीमद्रुद्रपलराजस्य—

२८ हृताञ्जनश्यामरुचस्तवंते स्थूला किमित्यश्रुकणा पतन्ति ।
भृङ्गा इव व्यायतपङ्क्तयो ये तनीयसी रोमलता श्रयन्ति ॥

सूत्रस्येवात्र तीक्ष्णाग्रं श्लोकस्य लघुना मुखम्
कर्णं विदति निर्विघ्नं सरलत्वं च नोष्कति ॥७॥

गुर्वक्षरेण संरुद्धं ग्रन्थियुक्तमिवाग्रतः ।
करोति प्रथमं स्थूलं किञ्चित् कर्णकदर्शनाम् ॥८॥
यथा कालिदासस्य -

२९. अस्त्युत्तरस्या दिशि देवतात्मा
हिमालयो नाम नगाधिराज ।
पूर्वापिरो तोयनिधी वगाह्य
स्थितः पृथिव्या इव मानदण्ड ॥
कु १.१

अक्षरस्त्र्यक्षरं रेव छेदं राभाति दोधकम् ।
अतोऽल्पैरधिकैर्वापि यतिं तालमिवोज्झति ॥९॥
यथा मम -

३०. सज्जनपूजनशीलनशोभा-
मर्जय वर्जय दुर्जनसङ्गम् ।
दुस्तरससृत्तिसागरवेगे
मज्जनकारणवारणमेतत् ॥
अतोऽल्पाधिक्यं या तुज्जीरस्य -

३१. त्वन्मुखचन्द्रनिरीक्षणवर्त्या
य सुतरामिह निर्मलनेत्र ।
सर्वजनस्य पुर स्थितमेतत्
सोऽन्तकवर्त्म न पश्यति चित्रम् ॥

शालिनी श्लघयन्धैव स्वभावेन विभाव्यते ।
उत्तेजयेत् तां यत्नेन मन्ददीपशिखामिव ॥१०॥

इलया यथा मम—

३२ प्लोपक्लेश प्रोषिताना दिशन्ती

मानम्लानि मानिनीना दधाना ।

गाढ सक्ता सद्गुणग्लानिदाने

चन्द्रस्य श्रीर्दुर्जनस्येव जाता ॥

शत्रन्ताक्षरसयोगे किञ्चित्काकंश्यकारिभि ।

अन्ते विसर्जनीयंश्च शालिनी याति दीप्तताम् ॥११॥

यथा मम —

३३ लज्जामज्जल्लोलतारान्तकान्ता

स्तिर्यंनिर्यङ्क्तेतकीपत्रतीक्ष्णा ।

मग्नाश्चित्ते कस्य निर्मान्ति भूय

प्रेमोन्मीलत्पक्षमलाक्षीकटाक्षा ॥

इत्यथस्वभावान्माधुर्यं शालिन्या परिवर्ज्यते ।

रुचि प्रयाति मन्दाग्ने क्षीरेणात्यन्तमन्दताम् ॥१२॥

विसर्गपुष्पतं पादान्तं विराजति रयोद्धता ।

कलापरिचयैर्याता लट्भेव प्रगल्भताम् ॥१३॥

यथा मम—

३४ अत्र चैत्रसमये निरन्तरा

प्रोषिताहृदयकीर्णपावका ।

यान्ति कामुकमनोविमोहना

व्याललोलमल्याचलानिला ॥

अविसर्गस्तु पादान्तैर्निष्प्रभंव रथोद्धता ।

अप्रार्थनाप्रणयिनी म्लानमानेव मानिनी ॥१४॥

यथा कलशकस्य —

३५. अञ्जली जलमधीरलोचना

लोचनप्रतिशरीरशारितम् ।

आत्तमात्तमपि कान्तमुक्षितु

कातरा शफरशङ्किनी जहौ ॥

साकारार्द्यविसर्गन्तैः सर्वपादैः सविभ्रमा ।

स्वागता स्वागता भाति कविकर्मविलासिनी ॥१५॥

यथा मम —

३६. व्यावलन्ति तरला जलधाराः

पान्यसंगमधृतेः पम्हाराः ।

प्रान्तरत्ननिभविद्युदुदारा

प्रावृषः पृथुपयोधग्दाराः

न तु यथा ममैव —

३७. अम्बरेऽम्बुभरलम्बिपयोदे

मत्तबहिर्हचिरेऽद्रिनितम्बे ।

पुष्पधामनि कदम्बकदम्बे

का गतिः पथिक कालविलम्बे ॥

द्रुतताललयैरेव व्यक्तं रुक्षाक्षरैः पदैः ।

प्रनतंपति यच्च धित्तं तत् तोटकमभीक्षितम् ॥१६॥

यथा मम —

३८. मदघूर्णितलोचनपट्वरणा

धनरागमनङ्गवराभरणम् ।

कमलद्युति मुग्धवधूवदन
मुञ्जती पिवतीह सुधासदनम् ॥

असमस्तपदे पादसधिविच्छेदसुन्दरम् ।
सर्वपादैर्विसर्गान्तैर्वंशस्य यात्यनर्घताम् ॥१७॥

यथा भट्टबाणस्य —

३९ जयन्ति बाणासुरमोलिलालिता
दशास्यचहामणिचक्रचुम्बिन ।
सुरासुराधीशशिखान्तशायिन
स्तमश्छिदस्व्यम्बकपादपासव ॥

काद प्र. ३

विपरीत यथास्यैव —

४० नमामि भर्वोश्चरणाम्बुजद्वय
सशस्त्रैर्मौखरिभि कृताचनम् ।
समस्तसामन्तकिरीटवेदिका-
विटङ्कपीठोल्लुठितारुणाङ्गुलि ॥

वाद प्र ४

प्रारम्भे द्रुतविन्यास पर्यन्तेषु विलम्बितम् ।
विच्छिन्त्या सर्वपादाना भाति द्रुतविलम्बितम् ॥१८॥

यथा मम —

४१ कमलपल्लववारिकणोपम
किमिव पासि सदा निधन धनम् ।
वठभकणचलाञ्चलचञ्चल
स्थिरतराणि यशासि न जीवितम् ॥

द्रुतहीन विलम्बित यथा मम —

४२ निपतता अमता विनिमज्जता प्रविशता परिवारशतैरथ ।
तनुभृता भव एव भवार्णवे भयमये भगवानवलम्बनम् ॥

आकारमन्थरैः प्रायः पादे पादेऽक्षरैस्त्रिभिः ।

शेषाक्षरैर्द्विततरैः प्रहर्षयि प्रहर्षिणो ॥ १९ ॥

यथा श्रीहर्षदेवस्य -

४३. दुर्वारा कुसुमशरव्यथा वहन्त्या

कामिन्या यदभिहित पुरः सखीनाम् ।

तद् भूय जिह्मशुसारिवाभिहस्त

धन्याना श्रवणपथातिथित्वमेति ॥

रत्ना. २८

विपरीत यथा मम -

४४. सकोचव्यतिकरवद्विभीतिलोलै-

निर्याद्भिर्भ्रमरभरैः सरोरुहेभ्य ।

आरब्ध क्षणमिव सध्यया जगत्या-

मुत्पत्यै घनतिमिरस्य बीजबाप ॥

वसन्ततिलकस्याग्रे साकारे प्रथमाक्षरे ।

ओजसा जायते कान्तिः सविकासविलासिनी ॥ २० ॥

यथा विद्याधिपत्यपरनाम्नो रत्नाकरस्य -

४५. कण्ठस्थिय कुवलयस्तवकाभिराम-

दामानुवारिर्ववटच्छविकालवूटाम् ।

विभ्रत् सुखानि दिशतादुपहारपोत-

धूपोत्थधूममलिनामिव धूर्जटिर्ब. ॥

आकारेऽपि कृते पूर्वं बन्धेऽल्पपदपेशले ।

वसन्ततिलकं धत्ते निर्गन्धि रमणीयताम् ॥ २१ ॥

यथा परिमलस्य -

४६. अच्छामु हस टव बालमृणालियामु

भृङ्गो नयास्विव मधुद्रुगमञ्जरीषु ।

कोऽवन्तिभर्तुरपरो रसनिर्भरासु
पृथ्वीपति मुकविसूक्तिषु वद्धभाव ॥

त्रिसर्गहोतपर्यन्ता मालिनी न विराजते ।
धमरी छिन्नपुच्छेव वल्लीवालूनपल्लवा ॥ २२ ॥

यथा भट्टवल्लटस्य —

४७ वरमिह रवितापै किं न शीर्णासि गुल्मे
किमु दवदहनैर्वा सर्वदाह न दग्धा ।
यदहृदयजनीर्धैर्वृन्तपर्णानिभिर्जै-
रितरकुसुममध्ये मालति प्रोम्भितासि ॥

तपूर्णा सा यथा कालिदासस्य —

४८ अथ स ललितयोपिदभ्रूलताचारुदृङ्ग
रतिवलयपदाङ्गे चापमासज्य कण्ठे ।
सहचरमधुहस्तन्यस्तचूताङ्कुरास्न
शतमखमुपतस्थ प्राञ्जलि पुष्पकेतु ॥

कु स २१४

द्वितीयार्धे समस्ताभ्या पादाभ्या मालिनी वरा ।
प्रथमार्धे समस्ताभ्या पादाभ्यामधरा मता ॥ २३ ॥

द्वितीयार्धे समस्तपादा यथा गन्दितकस्य —

४९ वरतरलितबन्ध कञ्चुक कुवतीना
प्रतिफलितमिदानी दैपमाताम्रमर्चि ।
स्तनतटपरिणाहे भामिनीना भविष्य
न्नखपदलिपिलीलासूत्रपात करोति ॥

प्रथमार्धे समस्तपादा यथा राजशखरस्य -

- ५० इह हि नववसते मञ्जरीपुञ्जरेण
 च्छुरणघवलदेहा बद्धहेल सरन्ति ।
 तरलमलिसमूहा हारिहुकारकण्ठा
 बहुत्परिमलालीमुन्दर सिन्दुवारम् ॥

वि पा १०३०

अज्ञोऽप्यलक्ष्य मालिन्या वीणायामिव विस्वरम् ।
 ध्रुत्वैवोद्वेगमायाति याच्ना वक्तु न वेत्ति तम् ॥ २४ ॥

यथा भट्टेन्दुराजस्य -

- ५१ रहसि हृतदुकूना वीलिता तैलदीपे
 त्वदुपगतसमृद्ध प्रेयसी श्रोत्रियस्य ।
 विकिरति पटवासंहरन्ति कर्णावितसै
 शमयति मणिदीप पाणिफूत्कानिलेन ॥

गुल्लच्चादिनियमादविभ्रष्टेऽपि लक्षणात् ।
 दोषस्त्वदुपगतेत्यत्र श्रोत्रप्राहृत्योऽस्ति विस्वर ॥ २५ ॥

प्रथम द्व्यक्षरं श्लेषं ततस्त्रिचतुराक्षरं ।
 पञ्चाक्षरं च पर्यन्ते न कुट्ट याति चास्ताम् ॥ २६ ॥

यथा वीरदेवस्य -

- ५२ तव प्रतपयपन्नमृदुताम्रतलश्चरण
 अलकलहसनूपुरवर्ध्वनिना मुत्तर ।
 महिषमहामुरस्य शिरसि प्रमथ निहित
 सवल्महीधरे द्रगुरता वयमम्य गत ॥

विपरीत यथास्यैव —

- ५३ सशिखिशिखेव धूमनिचिताञ्जनशैलगुहा
सकपिशपन्नगेव यमुनोत्ततनीलशिला ।
महिषमहासुरोपहितभासुरशूलकरा
बहुलनिशेव भासि मतद्विद्गुणमेघयुता ॥

असमास पदेर्भाति पृथ्वी पृथ्वी पृथक्स्थित ।
समासग्रन्थिभि सैव याति सकोचखर्वताम् ॥ २७ ॥

पृथक्पदा यथा साहिलस्य —

- ५४ कचग्रहमनुग्रह दशनखण्डन मण्डन
दुग्धञ्चनमयञ्चन मुखरसार्पण तर्पणम् ।
नखादेनमतर्देन दृढमपीडन पीडन
करोति रतिसगरे मकरकेतन कामिनाम् ॥

समासवती यथा मम —

- ५६ वचग्रहसमुल्लसत्कमलकोपपीडाजड
द्विरेफकलकूजितानुकृतसीत्कृतालकृता ।
जयन्ति सुरतोत्सवव्यतिकरे कुरङ्गीदृशा
प्रगोदमदनिर्भरप्रणयचुम्बिनो विभ्रमा ॥

पृथ्वी साकारगम्भीरैरोजसर्जिभिरक्षरैः ।
समासग्रन्थियुक्तापि याति प्रत्युत दीर्घताम् ॥ २८ ॥

यथा भट्टनारायणस्य —

- ५७ महाप्रलयमारुतक्षुभितपुष्करावतक
प्रचण्डघनगर्जितप्रतिस्तानुकारी मुहुः ।

रव श्रवणभैरव स्थगितरोदसीकन्दर
बुतोऽद्य समरोदधेरयमभूतपूर्वं श्रुत ॥

वे म ३४

त्वरातरलबिच्छेदोवभाति हरिणी पदे ।
मन्थरैर्ग्रन्थिबद्धेव याति नि स्पन्दसङ्गताम् ॥ २९ ॥

तरुपदा यथा दीपकस्य —

५८ तनुधनहरनूरस्तेनोत्कटा विकटाटवी
तरति तरसा शौर्योत्सेकात् स्वसार्यवशाज् जन ।
पुरवरवधूलीलावल्गत्कटाक्षवलाकुले
नगरनिकटे पन्था पाथ स्फुट दुरतित्रयम् ॥

मथरैर्यथा भट्टेन्दुराजस्य —

५९ गुणपरिचयस्तीर्थे वासस्थिरोभयपक्षता
वपुर्तिदृढ वृत्त सम्यक् सखे तव किं पुन ।
सरति सुमते यस्त्वा पातु दृशा विनिमेषया
वडिष विषम तस्याक्षप करोपि सहाभुभि ॥

त्रिषु पादेषु विश्रान्तविलासैर्ललिता पदे ।
अन्ते तरङ्गितगतिर्हरिणी हारिणीतराम् ॥ ३० ॥

यथात्थैव —

६० उपपरिसर गोदावर्या परित्यजताध्वगा
सरणिमपरो मागस्तावद भवद्भिरवेक्ष्यताम् ।
इह हि विहितो रक्ताभोग क्यापि हताशया
चरणनलिनन्यासोदञ्चन्नवाङ्गुरवञ्चुक ॥

६ शिखरिण्या समारोहात् सहजं बीजसं स्थिति ।
संय लुप्तविसर्गान्तं प्रयात्यत्यन्तमुन्नतिम् ॥ ३१ ॥

यथा मुक्ताकणस्य —

६१ यथा रन्ध्रं व्योम्नश्चलजलदधूमं स्थगयति
स्फुलिङ्गानां रूपं दधति च यथा कीटमणय
यथा विद्युज्ज्वालोत्पलसनपरिपिङ्गाश्च कबुभ-
स्तथा मन्यं लघु पथिकं तमस्रण्डे स्मरदध ॥

विपरीता यथा भट्टश्यामलस्य —

६२ धृतो गण्डाभोगे मधुप इव बद्धोऽजविचरे
विलासिण्या मुक्तो बकुलतरुमापुष्पयति य ।
विलासो नेत्राणां तरुणसहकारप्रियसख
स गण्डूप सीधो कथमिव शिर प्राप्स्यति मधो ॥

शिखरिण्या पदंश्छिन्ने स्वरूपं परिहीयते ।
मुक्तालतायां नि सूत्रमुक्तैर्मुक्ताफलैरिव ॥ ३२ ॥

यथा भट्टभवभूते —

६३ असारं समारं परिमुपितरत्नं त्रिभुवनं
निरालोकं लोकं मरणशरणं बान्धवजनम् ।
अदपं वदपं जननयननिर्माणमफलं
जगज्जीर्णारण्यं कथमसि विधातुं व्यवसितं ॥

मा मा ५५०

श्लोकेऽस्मिन् सचमत्कारसरसास्थादशालिनि ।
केवलं शिखरिण्यैव स्वरूपमहारितम् ॥ ३३ ॥

मन्थराक्रान्तविस्त्रब्धैश्चतुर्भिः प्रथमाक्षरैः ।

मध्यपट्केऽतिचतुरे मन्दाक्रान्ता विराजते ॥ ३४ ॥

यथा कालिदासस्य -

६४. ग्रह्यावर्तं जनपदमधश्छायया गाहमान्.

क्षेत्रं क्षयप्रधनपिशुनं कौरवं तद् भजेयाः ।

राजन्यानां गितशरशतं यत्र भाण्डीवधन्वा

धारासारंस्त्वमिव कमलान्यभ्यपिञ्चन् मुग्यानि ॥

मेघ १.५१

आदिमध्ये तुल्या यथास्थैव -

६५. वञ्चित् कान्ताविरहगुरुणा म्वाधिकारप्रमत्त.

शापेनास्तगमितमहिमा वर्षभोग्येण भर्तुः ।

पक्षश्रुते जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु

स्निग्धच्छायानमपु वमति रामगिर्याश्रमेषु ॥

मेघ. १

साकाराद्यक्षरैः पादपर्यन्तैः सविसर्गकैः ।

शार्दूलक्रीडितं धत्ते तेजोजीवितमूर्जितम् ॥ ३५ ॥

सेव्यन्ता व्योमयात्राश्रमजलजयिनः सैन्यसीमन्तिनीभि-

दात्पूहव्यूहकेलीकलितकुहकुहारावकान्ता वनान्ता ॥

वा रा. १.६३

विपरीत यथा चक्रस्य-

७४. सत्य पातालकुक्षिंभरि चिरविलसद्विकरि प्रीणिताभ्रं
 श्रीगर्भश्च भ्रमभ्रलिहलहरि हरिस्थानमप्येव किञ्चित् ।
 कल्पान्ते ध्याप्तविश्व परिणटति सरिन्नाय पाथस्त्वदीयं
 किं त्वेतत् कुम्भयोने करकुहरदरीपूरमाचामतोऽभूत् ॥

आद्यन्ताकारविरहाद् बन्धदोषः स्फुटोऽपि यः ।

अविलुप्तं विसर्गान्तं. लघ्वरायां समोहते ॥ ४२ ॥

यथा मम-

७५. शौर्यश्रीकेशपाश करिदलनमिलन्मौक्तिकव्यक्तपुष्पः
 क्षोणीरक्षाभुजंगः कुलशिखरिलुठकीर्तिनिर्मोकपट्टः ।
 शत्रुघातप्रतापप्रलयजलधरस्फारधाराकराल.
 प्रीत्यै लक्ष्मीकटाक्ष कुवलयविजयी यस्य पाणी कृपाण ॥

एषमुद्देशलेशेन वृत्तानां दर्शितः क्रमः ।

अनयैव दिशा सर्वं श्रेयं तज्ज्ञैर्यथोचितम् ॥ ४३ ॥

मन्दाक्रान्ता भवेन् मध्ये शालिनी पूरिताक्षरा ।

उपेन्द्रवज्रं वंशस्थं पर्यन्तेकाक्षराधिकम् ॥ ४४ ॥

इत्यादि दर्शितं नेह स्वतःसिद्धो ह्ययं क्रमः ।

न वेति तदवृत्तज्ञस्तज्ज्ञस्य क्वोपयुज्यते ॥ ४५ ॥

इति परिचितनानारूपवाणीगुणानां

विदितविविधदोषोद्देशलेशान्तराणाम् ।

इवमतिशयसूक्ष्मवृत्तवर्चाविचारं—

रभिहितमभिगम्य योगितुल्याशयानाम् ॥ ४६ ॥

इति श्रीप्रकाशे शास्त्रजव्यासदासापरनामश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते सुवृत्ततिलके
गुणबोधवर्णनं नाम द्वितीयो विंशतिः ।

तृतीयो विंशतिः वृत्तविनिर्णयः

प्रबन्ध सुतरा भाति यथास्थान विवेचक (निवेशितं) ।

निर्दोषगुणसयुक्तं सुवृत्तमप्यितकंरिव ॥ १ ॥

शास्त्र काव्य शास्त्रकाव्य काव्यशास्त्र च भेदत ।

चतुष्प्रकार प्रसर सता सारस्वतो मत ॥ २ ॥

शास्त्र काव्यविद प्राहुः सर्वकाव्याङ्गलक्षणम् ।

काव्य विशिष्टशब्दार्थसहित्यसदलकृति ॥ ३ ॥

शास्त्रकाव्य चतुर्वर्गप्राय सर्वोपदेशकृत् ।

भट्टिभौमककाव्यादि काव्यशास्त्र प्रचक्षते ॥ ४ ॥

तत्र केवलशास्त्रेऽपि केचित् काव्य प्रयुज्यते ।

तियतोऽथरसोद्वेगे गुडलेदामिबोपरि ॥ ५ ॥

यथा वेल्ले याम्भटस्य —

७६ मधु मयामिव सायन प्रियाया वत्सलना परिवादिनी प्रियेव ।

गुग्गुलवपमनाह्रा च शम्पा निगमिनी रतिकव पुष्पिताग्रा ॥

शास्त्रं वृत्तात् प्रयत्नेन प्रसन्नार्थमनुवृत्ता ।

येन सर्वोपचाराय यानि सुस्पष्टमेतुताम् ॥ ६ ॥

नातश्चित्रतर निशाकरवलालावण्यदुग्धोदधे
भूमेयंद् भवता विरिञ्चिनगरी कीर्तिप्लवं प्लाव्यते ॥

विसर्जनोपस्योत्वेन पर्देनिन्मोघतैरिव ।
शार्दूलक्रीडितं याति पाठे सायासतामिव ॥ ३६ ॥

यथा भुक्ताकणस्य -

६८. लीलाचामरडम्बरो रतिपतेर्वालाम्बुदश्रेणयो
रागोद्दण्डशिराण्डिनो मुखविधूद्भूतास्तमोविभ्रमा ।
सौगन्ध्योद्धतधायदाकुलवलन्नतालिमालाकुलो
घम्मिल्लो हरिणीदृशो विजयते सस्तो रतिव्यत्यये ॥

विच्छिन्नपादं पूर्वार्धे द्वितीयार्धे समासवत् ।
शार्दूलक्रीडितं भाति विपरीतमतोऽधमम् ॥ ३७ ॥

पूर्वार्धे यथा भट्टभवभूते -

६९ अज्ञानाद् यदि बाधिपत्यरभसादस्मत्परोक्ष हृता
सीतेय प्रविमुच्यता शठ भस्तुत्रस्य हस्तेऽधुना ।
नो चेल् लक्ष्मणमुक्तमार्गणगणच्छेदोच्छलच्छोणित-
च्छत्रच्छन्नदिगन्तमन्तकपुर पुत्रैर्वृतो यास्यसि ॥

विपरीत यथा रिस्सो -

७०. स्नातु वाञ्छसि किं मुग्धैव धवलक्षीरोदफेनच्छटा-
छायाहारिणि वारिणि द्युसरितो डिण्डीरविस्तारिणि ।
आस्ते ते कलिकालकल्मषमयीप्रक्षालनैकक्षमा
कीर्ति सनिहितैव सप्तभुवनस्वच्छन्दमन्दाकिनी ।

आद्यन्तयोगुणोत्कर्षकान्त्या सर्वातिशायिनोः ।

शार्दूलक्रीडितं धत्ते मध्ये तद्गौरवोन्नतिम् ॥ ३८ ॥

यथा कालिदासस्य -

७१. गाहन्ता महिषा निषानमलिल शृङ्गं मुहुस्ताटित

छायावद्वकदम्बक मृगकुल रोमन्यमभ्यस्यतु ।

विमन्धैः क्रियता वराहपतिभिर्मुस्ताक्षति पत्वले

विश्रान्तिं लभतामिदं च शिथिलज्यावन्धमस्मदनु ॥

शा २६

भाद्यन्ताकारविरहात् पर्यन्ते चाविसर्गतः ।

शार्दूलक्रीडितं स्वस्य रूपं नैवोपलभ्यते ॥ ३९ ॥

यथा धीमशोवर्मणः -

७२. यत् वज्रेयसमानकान्ति मलिले मग्न तदिन्दीवर

मेघैरन्तरित. प्रिये तव मुखच्छायानुकारी गङ्गी

येऽपि त्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहता गता-

स्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मे दैवेन न क्षम्यते ॥

सुकुमाररसस्यात्र रक्षापे वृत्तमुद्धतम् ।

षावपापेनैव गलितं कविना नीतमल्पताम् ॥ ४० ॥

आकारगुरुमुषतादिपर्यन्तान्तविसर्गिणी ।

असंस्पृतविरामा च स्वर्ग्यरा राजतेतराम् ॥ ४१ ॥

यथा राजशेखरस्य -

७३. ताम्बूलीनदमुग्धयमुखतरलनाप्रम्वरे सानुगाभि.

पाय पायं कलापीवृत्तवदलिदत्र नारिपेलीकलाम्भः ।

काव्ये रसानुसारेण वर्णनानुगुणेन च ।

कुर्वीत सर्ववृत्तानां विनियोग विभागवित् ॥ ७ ॥

शास्त्रकाव्येऽतिदीर्घाणां वृत्तानां न प्रयोजनम् ।

काव्यशास्त्रेऽपि वृत्तानि रसायत्तानि काव्यवित् ॥ ८ ॥

पुराणप्रतिबिम्बेषु प्रसन्नोपायवत्तमं सु ।

उपदेशप्रधानेषु कुर्यात् सर्वेष्वनुष्टुभम् ॥ ९ ॥

नानावृत्तविशेषास्तु कवेः शस्तस्य शासनात् ।

यान्ति प्रभोरिवात्यन्तमयोग्या अपि योग्यताम् ॥ १० ॥

उग्रगोग्रहसंग्रामे तत्कालसदृशोपमाः ।

दृष्टास्त एव वैराटेस्त एवाश्वाः किरोटिन ॥ ११ ॥

तथाप्यवस्थासदृशं साधुशब्दपदस्थिताः ।

सुवृत्तरेव शोभन्ते प्रबन्धा सज्जना इव ॥ १२ ॥

वृत्तरत्नावली कामादस्थाने विनिवेशिता ।

कथयत्यज्ञतामेव भेल्लेव गले कृता ॥ १३ ॥

नहि नाम नवोन्मेषिकुचायाश्चारुचक्षुषः ।

चिरत्यवतस्मराचारे जराजीर्णकचे रुचिः ॥ १४ ॥

तस्मादत्र यथास्थाने विनियोगाय सगतिः ।

उदाहरणदिङ्भात्रैर्दिशिताभिमता सताम् ॥ १५ ॥

आरम्भे सर्गबन्धस्य कथाविस्तरसंग्रहे ।

शमोपदेशवृत्तान्ते सन्तः शंसन्त्यनुष्टुभम् ॥ १६ ॥

आरम्भे यथा भर्तृमेण्डस्य-

७७ आसीद्दित्यो ह्यग्नीव सुहृद्वेदमसु यस्य ता ।

प्रथयन्ति बल बाह्वो सितच्छत्रस्मिताः ध्रिय-

कथाप्रसङ्गे यथाभिनन्दस्य -

- ७८ तस्या निजभुजोद्योगविजितारातिमण्डल ।
आखण्डल इव श्रीमान् राजा शूद्रक इत्यभूत् ॥

शमोपदेजे मथा मम-

- ७९ पृथुशास्त्रकथावन्धारोमन्येन वृथैव किम् ।
अन्वेष्टव्य प्रयत्नेन तत्त्वज्ञैर्ज्योतिरान्तरम् ॥

शृङ्गारालम्बनोदारनायिकारूपवर्णनम् ।
वसन्तादि तवङ्ग च सच्छायमुपजातिभि ॥ १७ ॥

रूपवर्णनं यथा कालिदासस्य-

- ८० मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या
वलित्रयं चाह वभार वाला ।
आरोहणार्थं नवयौवनेन
कामम्य सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥

कु स १३९

वसन्तवर्णनं यथास्यैव-

८१. बालेन्दुवक्राण्यविकासभावाद्
वभु पलाशान्यतिलोहितानि ।
सद्यो वसन्तेन समागताना
नवक्षतानीव वनस्थलीनाम् ॥

कु म ३२९

रथोद्धता विभावेषु भय्या चन्द्रोदयादिषु ।
दाङ्गुल्यप्रगुणा नीतिर्यशस्त्वेन विराजते ॥१८॥

चन्द्रोदये यथास्यैव -

- ८२ अङ्गुलीभिरिव वेश्मचय
मनियम्य तिमिर मरीचिभि ।

कुङ्मलीवृतसरोजलोचन

चुम्बतीव रजनीमुख शशी ॥

नीतियंथा भारवे -

८३ श्रिय कुरूणामधिपस्य पालनी

प्रजासु वृत्ति यमयुङ्क्त वेदितुम् ।

स वर्णलिङ्गी विदित समाययो

युधिष्ठिर द्वैतवने वनेचर ॥

वि ११

घसन्ततिलक भाति सकरे वीररोद्रयो ।

कुर्यात् सर्गस्य पर्यन्ते मालिनीं द्रुततालवत् ॥१९

वीररोद्रयोयंथा रन्नाकरस्य -

८४ जृम्भाविकासितमुख तखदपणान्त-

राविष्कृतप्रतिमुख गुरुरोपगर्भम् ।

रूप पुनातु जनितारिचमूविमर्श-

मुद्वृत्तदैत्यवधनिर्वहण हरेर्व ॥

सर्गान्ते यथा कलिदासस्य -

८५ अवचितवलिपुष्पा वेदिसमार्गदक्षा १

१० नियमविधिजलानां बहिषा चोपनेत्री ।

गिरिशमुपचचार प्रत्यह सा मुकेशी

नियमितपरिखेदा तच्छिरश्चन्द्रपादं ॥

बु म १६०

उपपन्नपरिच्छेदकाले शिखरिणी मता ।

औदार्यैरुचिरोचित्यविचारे हरिणी वरा ॥ २० ॥

उपपन्नपरिच्छेदे यया भर्तृहरेः -

८६. भवन्तो वेदान्तप्रणिहितधियामत्र गुरवो

विचित्रालापानां वयमपि कवीनामनुचराः ।

तथाप्यव ब्रूमो न हि परहितात् पुण्यमपरं

न चास्मिन् ससारे कुवलयदृशो रम्यमपरम् ॥

मु स २८७

औदार्येऽप्यस्यैव -

८७. विपुलहृदयैरन्यै कंश्चिज् जगज् जनित पुरा

विधूतमपरैर्दत्त चान्यैर्विजित्य तृणं यया ।

इह हि भुवनान्यन्ये घोराश्चतुर्दश भुञ्जते

कतिपयपुरग्न्याम्ये पुमा क एष मदज्वरः ॥

मु स. १६२

साक्षेपक्रोधधिवकारे परं पृथ्वी भरक्षमा ।

प्रावृट्प्रवासव्यसने मन्दाश्रान्ता विराजते ॥ २१ ॥

साक्षेपे यया यशोवर्मणः -

८८. स यस्य दशान्धर कृत्वतोऽपि वधान्तरे

गत स्फुटमवन्ध्यतामधिपयोधि ग्राध्यो विधि ।

तदात्मज इहाङ्गदः प्रहित एष सौमिधिणा

यव स यव स दशान्तो ननु निवेद्यता राक्षसा ॥

प्रावृट्प्रवामे यया कालिदासस्य -

८९. तस्मिन्प्रद्वौ कतिचिदयलाविप्रमुक्तः स वामी

नीत्वा मागान् वनवचलयध्वनग्विनप्रकोष्ठ ।

आपादस्य प्रथमदिवसे मेघमाश्लिष्टसानु
वप्रत्रीडापरिणतगजप्रक्षणीय ददर्श ॥

मेघ २

शौर्यस्तवे नृपादीना शार्दूलक्रीडित मतम् ।
सावेगपवनादीना वर्णने लघ्वरा मता ॥२२॥

शौर्यस्तवे यथा श्रीचक्रस्य -

- ९० नेतु नोभिरिभा न यान्ति दृतिभिस्तार्या कियन्तो हया-
स्तज्जानुद्वयसेन देव पयसा सैन्य समुत्तार्यताम् ।
नो चेद भङ्गभयद्रुतारिवनितानेनप्रणालीलुठद-
वाप्साम्भ प्लवपूरितोभयतटी द्राग् वत्सर्पतीरावती ॥

सावेगपवने यथा सम पवनपञ्चाशिकायाम् -

- ९१ प्रेङ्खच्छङ्खाभिघातस्फुटदखिलचलच्छुवितनिर्मुक्तमुक्ता-
मुक्तव्यक्तादृहासा स्मरनृगसकलद्वीपसचारचारा ।
सर्पत्कर्पूरपूरप्रवणकरचिता दिग्बधूकर्णपूरा
धावन्त्याध्मातविष्वा रतविधुतबधूबन्धवो गन्धवाहा ॥

दोधकतोदकनकुट्युक्त मुक्तकमेव विराजति सूक्तम् ।
निर्विषयस्तु रसादिषु तेषां निनियमश्च सदा विनियोग ॥२३॥

शेषाणामप्यनुक्तानां यत्तानां विषय विना ।
वैचित्र्यमाश्रयात्राणां विनियोगो न दर्शित ॥२४॥

इत्येष वश्यवचसा सर्ववृत्तप्रसङ्गिनाम् ।
उक्तो विभाग सद्वृत्तविनिवेशे विशेषवान् ॥२५॥

एवस्मिन्नेव यवृत्ते कृतो द्वित्रेषु वा श्रम ।
न नाम विनियोगार्हास्ते दरिद्रा इत्येते ॥२६॥

वृत्ते यस्य भवेद् यस्मिन्नभ्यासेन प्रगल्भता ।
स तेनैव विशेषेण स्वसदर्थं प्रदर्शयेत् ॥ २७ ॥

एकवृत्तादर प्राय पूर्वेषामपि दृश्यते ।
तत्रैवातिचमत्कारादन्यत्रारब्धपूरणात् ॥ २८ ॥

अनुष्टुप् सततासक्ता साभिनन्दस्य नन्दिनी ।
विद्याधरस्य वदने गुलिकेव प्रभावभू ॥ २९ ॥

स्पृहणीयत्वचरित पाणिनेरुपजातिभिः ।
चमत्कारैकसाराभिरुद्धानस्येव जातिभिः ॥ ३० ॥

वृत्तच्छत्रस्य सा कापि वशस्यस्य विचित्रता ।
प्रतिभा भारवेर्येन सच्छायेनाधिकीकृता ॥ ३१ ॥

वसन्ततित्वाल्हटा वागवल्ली ग्राहसङ्गिणी ।
रत्नाकरस्योत्कालिका चकास्त्याननकानने ॥ ३२ ॥

भवभूते शिखरिणी निरर्गलतरङ्गिणी ।
रुचिरा घनसदर्थे या मयूरीव नृत्यति ॥ ३३ ॥

सुवशा कालिदासस्य मन्दाग्रन्ता प्रवल्गति ।
सदश्चदमकस्येव काम्बोजतुरगाङ्गना ॥ ३४ ॥

शार्दूलक्रीडितैरेव प्रख्यातो राजशेखर ।
शिलरीव पर वक्त्रे सोल्लेखेच्छशेखर ॥ ३५ ॥

इत्येव पूर्वकवय सर्ववृत्तकरा अपि ।
अस्मिन् हार इवैकस्मिन् प्रापणाभ्यधिकादरा ॥ ३६ ॥

सुवर्णाहप्रबन्धेषु ययास्थाननिवेशिनाम् ।
रत्नानामिव वृत्तानां भवत्यभ्यधिका रुचिः ॥ ३७ ॥

तस्माद् यथायं विनियोगमार्गः प्रदर्शितो वृत्तनिवेशनेषु ।
 तथैव कार्यः कविभिः कृतज्ञैरवश्यवाचा नियमस्तु नायम् ॥ ३८ ॥
 इत्यारुरुक्षो. प्रथमोपयुक्तं प्रवृत्तवाचश्च विवेककारि ।
 महाकवेरप्यतिसूक्ष्मतत्त्वविचारहर्षप्रदमेतदुषतम् ॥ ३९ ॥

इत्योचित्यप्रचुररचनाविश्रुतश्रव्यवृत्त-
 व्यक्ति- शवितप्रसृतवचसां दर्शिता संग्रहेण ।

क्षेमेन्द्रेण प्रणयिविपदा हर्तुराश्चर्यकर्तु-
 भूभृद्भुवनजयिनोऽनन्तराजस्य राज्ये ॥ ४० ॥

इति श्रीप्रकाशे-द्रात्मजव्यासदासापरनामध्रीक्षेमेन्द्रविरचिते सुवृत्ततिलके
 वृत्तविनियोगो नाम तृतीयो विन्यासः.

इति सुवृत्ततिलकम् ।

३. नीतयः

चतुर्वर्गसंग्रहः

प्रथमः परिच्छेद धर्मप्रशंसा

सत्पस्कन्धस्तरुणकरुणापूतपीयूषसिक्त

क्षान्तिच्छाय शुभमसिलतालवृत्त शीलमूल ।

भूयात् सत्त्वप्रसवविलसत्पल्लव पुण्यभाजा

धर्म प्रोद्यत्कुशलकुसुम श्रीफलो मङ्गलाय ॥ १ ॥

उपदेशाय सिष्याणा मनोपाय मनीषिणाम् ।

धर्मेन्द्रेण निजश्लोकं नियते वर्गसंग्रह ॥ २ ॥

धर्मं धर्मं परत्र चेह च नृणा धर्मोऽन्वकारे रवि

सर्वापत्प्रशमक्षम सुमनसा धर्माभिधानो निधि ।

धर्मो बन्धुरवान्धवे पृथुपथे धर्मं सुहृन् निश्चल

ससारोरुमरुस्थले मुरतरुनस्त्येव धर्मात् पर ॥ ३ ॥

कर्णे धर्मकथा मुखे परिचित धर्माभिराम वच-

श्चित्ते धर्ममनोरथ प्रणयिनी सर्वत्र धर्मस्थिति ।

काये धर्मगयो क्रिया परिकर सोऽयं शुभप्राप्तये

कल्पापायपदेऽप्युपप्लवकवैरस्पृष्टवैलाफल ॥ ४ ॥

निन्द्य जन्म प्रमोहस्थिरतरुतमगा यन् मनुष्यत्वहीन

बुद्ध्या हीनो मनुष्य शुभफलविवलस्तुल्यचेष्ट पशूनाम् ।

बुद्धि पाण्डित्यहीना भ्रमति सदसतोस्तत्त्वचर्चाविचारे
पाण्डित्य धर्महीन शुक्सदृशगिरा निष्फलवशेषमेव ॥ ५ ॥

पाण्डित्य यन् मदान्धाना परोत्कर्षविनाशनम् ।
मात्सर्यपाशुपूरेण मातङ्गगन्तानमेव तन् ॥ ६ ॥

तत् प्राज्ञत्व हरति विमल येन शील न वाम-
तद् धीरत्व प्रशमवशता यान्ति येनेन्द्रियाणि ।
तद् वैदग्ध्य नुवनजयिनी वञ्च्यते येन माया
तत् पाण्डित्य भवपरिभव यान्तिमायाति येन ॥ ७ ॥

अन्ध स एव श्रुतवर्जितो य शठ स एवार्थनिरर्थको य ।
मृत स एवास्ति यशो न यस्य धर्मे न धीर्यस्य स एव शोच्य ॥ ८ ॥

हित न किञ्चिद विहित परस्य दत्त न वित्त न च सत्यमुक्तम् ।
यस्मिन् दिने निष्फलता प्रयातमायु स काल परिदेवनस्य ॥ ९ ॥

न दानतुल्य धनमन्यदस्ति न सत्यतुल्य व्रतमन्यदस्ति ।
न शीलतुल्य शुभमन्यदस्ति न क्षान्तितुल्य हितमन्यदस्ति ॥ १० ॥

सत्य वाचि दृशि प्रसादमयता सर्वाशयाश्रासिनी
पाणी दानविमुक्तिरात्मजननक्लेशान्तचिन्ता मती ।
ससक्ता हृदये दयैव दयिता काय परार्थोद्यमो
यस्यैक पुरष स जीवति भवे भ्राम्यन्त्यजीवा परे ॥ ११ ॥

परप्राणप्राणप्रणिहितधिया धर्मजननी
दयैवैका लोके सकलजनताजीवितसुधा ।
असामा य पुण्य मुनिभिरुदित ज्ञाननयनै-
रहिंसा ससारे स्वपरकुशलश्लाघ्यसरणि ॥ १२ ॥

प्राणाना परिरक्षणाय सतत सर्वा क्रिया प्राणिना
प्राणेभ्योऽप्यधिक समस्तजगता नास्त्येव किञ्चित् प्रियम् ।

पुण्य तस्य न शक्यते गणयितुं यः पूर्णकारुण्यवान्
प्राणानामभयं ददाति मुह्यती तेषामहिंसाव्रत ॥ १३ ॥

स एव सत्त्वाभरणप्रभावभूर्भुवः प्रकामाभरणं नरोत्तम ।
मुखाम्बुजे यस्य वसत्यनत्यया सदैव सत्त्वाभरणा सगन्धर्वी ॥ १४ ॥

विलीनं कोपनिषण्णमर्थिविफलं शल्यायते यत्परं
वित्तं क्लेशनिमित्तमेव मलिनं यातुं स्वयं तत् क्षयम् ।
यत् कारुण्यपरोपकारविकलं भूभारभूतं वपुः
स्वार्थासक्तमनर्थसाथसदनं मा मास्तु तत् कस्यचित् ॥ १५ ॥

वन्द्यं स पुंसां त्रिदशाभिवन्द्यं कारुण्यपुण्योपचयत्रियाभिः ।
ससारसारत्वमुपैति यस्य परोपकाराभरणं शरीरम् ॥ १६ ॥

परद्रविणानि स्पृहं परवत्प्रणिप्तातुं
परप्रणयवत्सलं परनिवारबद्धक्षमम् ।
परस्तुतिविशारदं परगुणापवादोज्झितं
परार्तिहरणोद्यतो भवति भूरिपुण्येनैर ॥ १७ ॥

पद्मनाभिवः सा सत्ता सगुणता या मथ्यार्हा भ्रियः
सा श्रीभद्रगजेन्द्रमूर्तिर्यि या दानेन विभ्राजते ।
तद् दानं नवचन्द्रवद् यदनिगम्यमानेन मपूर्यते
मानोज्ञो तृणवन् न यः परिचयमग्नानं दानं शुक्यनि ॥ १८ ॥

शान्तिं चिन्तयता तम शमयता नत्त्वश्रुतिं शृण्वता

तसारे न परोपकारसदृशं पश्यामि पुण्यं सताम् ॥ २० ॥

तीर्थानि दीर्घाश्वपरिश्रमाणि बहुव्ययानि फलुडम्बराणि ।

तपासि मुक्त्वा तनुशोषणानि हिंसाविरामे रमता मतिर्वै ॥ २१ ॥

यज्वा विप्रं शुचिरनुचरं भयतात्मा तपस्वी

गन्त्री विद्वानवनिवनिताभूषणं भूमिपालं ।

धर्मोद्याने मुकृतसलिलासारससिच्यमाने

पूर्णं सोऽयं वृतयुगत्तरोर्भाषिनो व्रीजवापः ॥ २२ ॥

दग्धेन शीलव्रतमस्यूहत्वं विरक्तता श्रोत्रियता मृदुत्वम् ।

एतानि मूलानि निगूढगूढकोटित्यलीनानि कलिद्रुमस्य ॥ २३ ॥

यावन्ति दानानि वदन्ति सन्तस्तपासि तीर्थानि च यानि सन्ति ।

तत्पुण्यमेकत्र विभाति सर्वं महार्हमेकत्र च निःस्पृहत्वम् ॥ २४ ॥

सतामदैव्यं वधनस्य शोभा निर्लोभतान्तर्वचसामयाञ्जा ।

कायस्य सत्सेव्यमसेवकत्वं पाणेरनुत्तानतलवमेव ॥ २५ ॥

मान्यं कुलीनं कुलजात् कलावान् विद्वान्कलाज्ञाद् विदुषं सुशीलं ।

धनीं सुशीलाद् धनिनोऽपि दाता दातुर्जिता कीर्तिरयाचकेन ॥ २६ ॥

तप्तोस्तीव्रघ्नतं किं विकसति करुणास्यन्दिनी यद्यहिंसा

किं दूरैस्तीक्ष्णसारैर्यदि शमविमलं मानसं सत्यपूतम् ।

यत्नादन्वोपकारे प्रसरति यदि धीर्दानपुण्यं किमन्यै

किं मोक्षोपाययोगैर्यदि शुचिमनसामच्युते भवितरस्ति ॥ २७ ॥

इति धर्मप्रशसा नाम प्रथमं परिच्छेदः ।

द्वितीय परिच्छेद अथप्रशस्ता ।

प्रधानधाम्ना निधये धनाय तमोऽन्तु तस्मै गुणितोऽपि यत्नात् ।
यदाशया निर्गुणभूयतीनामग्रे गुणान् पण्यदशा भवन्ति ॥ १ ॥

दानादिधर्मं क्रियते धनेन धनेन धन्या धनमाप्नुवन्ति ।
धनैविना कामव्यापि नास्ति त्रिवर्गमूल धनमेव नान्यत् ॥ २ ॥

यत् क्लीवैर्भटकुक्कुटोत्पटरणनीडा समादिष्यते
यन् मूर्खे मुखलीलया कविशुकालापश्चिर चर्व्यते ।
नीचैरुच्चतरश्च सेवकहय स्वाम्येन यद् बाह्यते
तद् धित्तम्य विलासनूत्तवमतेन्द्वृत्तवृत्तायितम् ॥ ३ ॥

पूजा धनेनैव न सत्कुलेन कीर्तिधनेनैव न विप्रमेण ।
रूप धनेनैव न योवनन प्रिया धनेनैव न जीवितेन ॥ ४ ॥

वृद्धा प्रमिद्धा विदुधा विदग्धा शूरा श्रुतिज्ञा ववय कुलीना ।
विलोकयन्त सधनस्य वक्त्र जयेति जीवेति मदा वदन्ति ॥ ५ ॥

ऋद्धया युत निश्चलपदमनेन मीनान्वित देवमियाकुलीनम् ।
दीन कुलीन प्रणमन् कुलीन वृत्ताञ्जलि स्तोति धनाभिवाम ॥ ६ ॥

तन्मादत्तघट्टविणम्य लाभे लब्धम्य रक्षानियमे यतेन ।
सरक्षमाणम्य मदा विवृद्धो वृद्धम्य न स्थानविभागमर्गे ॥७॥ (युग्मम्)

धर्माधानोऽदानिशुचियम (?) प्रेयसीमिश्रबन्धु-
स्थानोऽगाहोपत्यविजयप्राणविद्याबलाप्यौ ।

दृग्ग्राह्ये देहप्रगमममये निर्विवादे विभाग
धित्तपागे न भवति गता ग्रन्थिरन्यानुबन्ध ॥ ८ ॥

गोष्ठ्यो विटंश्चारणप्रचर्या वेश्यारति गाधुविशयगन्ध ।
मर्षा मुखेपेतिजवृत्तिलज्जा श्रयामेनन् निधत धनानाम् ॥ ९ ॥

जाया शोलविर्जिता व्ययवती मायानिकायः सुहृद्
दुष्पूरो गुरुरयं भोगनिचयैर्बन्धुदरिद्रः शठः ।

दासदचीर्यपरोऽलसश्च कुपदे पुत्रः खलैः पातितः

सोऽयं क्लेशशताप्लसंचयनिधेः प्रत्यक्षलक्ष्यः क्षयः ॥ १० ॥

दाक्ष्यं वित्तस्य मूलं सुतयपरिचयः सपदुद्यानसेकः

प्रागल्भ्यं रत्नवर्षि व्यसनवनसमुन्मूलन संयतत्वम् ।

श्रीरक्षा मन्त्रगुप्तिर्विपदुपशमनं वजनं दुर्जनाना-

मालस्यं मानवानां धनवननलिनासह्यभारस्तुषारः ॥ ११ ॥

हिमासहत्वं रवितापभीतिः कथामतिमार्गिजनप्रतीक्षा ।

लज्जाभिमानः क्षणसंमुखत्वं नक्षत्रचर्चा च धनस्य विघ्नाः ॥ १२ ॥

वेपः परिव्लेशविशेषचिन्ता परोपरोधः स्ववशाद्वलेपः ।

नदीफलानामिव शीघ्रगाना हानिर्धनानां ग्रहणे विलम्बः ॥ १३ ॥

गुरुगणकैरबुधानां क्षयचतुरैश्चौरमूपकैर्वणिजाम् ।

कायस्थयायनगणैर्भूमिभुजां भुज्यते लक्ष्मीः ॥ १४ ॥

दारिद्र्येण कुलं मदेन कुशलं द्वेषेण विद्याफलं

शीलं दुर्जनसंगमेन मलिनाचारेण शुक्लं यशः ।

आलस्येन धनं प्रयाति निधनं लौत्येन मानोन्नति-

यच्छिद्रादन्यपरिग्रहेण च गुणग्रामः समग्रो नृणाम् ॥ १५ ॥

मोग्ध्यान् मृगार्थी रघुनन्दनोऽपि बाणः प्रमादाद् बलिराजंवेन ।

नलः कुसङ्गेन ययातिजश्च क्लेशासहत्वाद् व्यसनान्यवापुः ॥ १६ ॥

मोग्ध्यं प्रमादोऽविश्वासः कुसङ्गः क्लेशभीरुता ।

पञ्च सकोचदा दोषाः पश्चिन्या इव संपदः ॥ १७ ॥

कुभूपकूपान्तरलम्बनाप्तवित्तानि रन्ध्रैर्वटसनिभानाम्

असंवृतैरिन्द्रियनामधेयैः पुंसां पयांसीव परित्ववन्ति ॥ १८ ॥

सास्वादे नवसौरभे मधुलिहा पद्मोदरे वन्धन
 दीपे रूपरता प्रयान्ति सततापातात् पतङ्गा क्षयम् ।
 गीतेनैव मृगा पतन्ति करिणीस्पर्शेन नीता गजा-
 स्तस्मादिन्द्रियसक्तिरेव सहसा पुसा विपद्द्रुतिका ॥ १९ ॥

कुल कुवृत्त्या कलुषीकृतं तं कृतो गुणोधस्तृणतुल्यमूल्य ।
 मानस्य मूले निहितं कुठारं प्राप्तं न विक्तं परिरक्षितं यै । २० ॥

जातं सत्कुलजं स नीचविनयी सेवावमानैरप-
 स्तस्योग्रं पतितं स्वमानयशसोद्रोहिणं शापानलं ।
 तेनास्वस्तिमता स्वहस्तनिहितं याच्ञाविषं भक्षितं
 वित्तं येन न रक्षितं स्त्रिषुमुखं तेन स्थितं वीक्षितुम् ॥ २१ ॥

धावन् सेवितुमेति माधुरधमं वन्ध्यस्ततो यात्यसौ
 नीता मूल्यतुला गुणाश्च गुणिभिः कश्चिन् न गृह्णाति तान् ।
 याच्ञा मानमहाशनिधनकृता प्राप्तं न किञ्चित् तया
 किं किं वा न विधीयते धनधिया धन्यं स यस्यास्ति तत् ॥ २२ ॥

विद्याकलापरिचयं क्षितिपालसेवा
 दिग्दोषमार्गंगिरिभ्रमणप्रवासः ।
 युद्धक्रियाश्च भुवि भोजनलाभयोगात्
 तद्वित्तं रुभ्यमिति वित्तवना प्रसादः ॥ २३ ॥

तावद्धर्मवशा मनोभवरचिर्मोक्षस्पृहा जायते
 यावत् तृप्तिमुन्नोदयेन न जनः क्षुशामकुक्षिं क्षणम् ।
 प्राप्ते भोजनचिन्तनस्य समये वित्तं निमित्तं विना
 धर्मं यस्य धियः स्मरं स्मरति क्व येनेत्येतं मोक्षभू ॥ २४ ॥

अर्षाष्टृष्टिं विधातुं षट्पटनपटुर्दाम्निवः श्रीरक्षणा
 जाना यन्मामर्षिष्णुविषयिनामुपगन्तोषपाटेऽप्यग्नयः ।

आर्यं कुर्यान् न सेवा कुलविनयगुणस्तेन सूकोऽर्थनाया
तीक्ष्णाना मार्गणाना भवति हि पुरत क्षमापतेर्लक्षलाभ ॥ २५ ॥

इत्यथप्रशसा नाम द्वितीय परिच्छद ।

तृतीय परिच्छेद कामप्रशसा ।

ललितललनालीलोदञ्चद्विलोलविलोचनो-
त्पलवनहवा चञ्चन्तीना चयैरिव चञ्चिता ।
सुरभिमुद्गद पक्षच्छायावृतेव च पट्पदै
कुसुमधनुष दयामा मूर्तिस्तनोतु सुखानि व ॥ १ ॥

भ्रमद्भ्रमरवेतकीविकसदेकपत्रप्रभा
सनीलमणिनायका इव विमुक्तमुक्तालता ।
दृश शशिकला इव प्रचितपक्षमलेशाङ्किता
जयन्ति हरिणीदृशाममृतकालकूटच्छटा ॥ २ ॥

ऋतु धनाना फलमग्न्यमाहु फल ऋतूनामविवादि पुण्यम् ।
पुण्यस्य पूर्णं फलमिन्द्रलोको द्विरष्टवर्षा स्त्रिय एव ताक ॥ ३ ॥

एता सन्ति बधूविलासकुटिला भूवार्मुकश्रेणय
कण्ठान्तायतपातिनश्च तरुणीनेत्रत्रिभागेपव ।
निर्दग्धोऽन्धकवैरिणा नवमन क्षोभाभियोगोद्भवात्
मरम्भादविचार्य केवलमसौ मिथ्या तपस्वी स्मर ॥ ४ ॥

लज्जाबक्रो मनसिजधनुर्भूविलासेन तन्व्या-
ञ्चिन्तापाण्डु स्पृशति कृशता वक्त्रकान्त्या शशाङ्क ।
यात्येवाध प्रहसितरुचिर्दोलंताभ्या मृणाली
बलीब धत्ते कुवलयकुल कालिमान कटाक्ष ॥ ५ ॥

अयोमयाना हृदयेषु तेषा कोऽप्यस्ति नून कुलिशोपदेशः ।

सोढानि यैः प्रौढविलासिनीना कर्णान्तमुक्तानि विलोचनानि ॥ ६ ॥

कुबलयमयी लोलापाङ्गे तरङ्गमयी भ्रुवो.

शशिगतमयी वक्त्रे गात्रे मृणाललतामयी ।

मलयजमयी स्पर्शे तन्वी तुषारमयी स्मिते

दिशति विषम स्मृत्या ताप किमग्निमयीव सा ॥ ७ ॥

स्मशरनिशिताध्याः कम्पयन्ते न केपा

कुरव इव कटाक्षाः प्रौढगल्या मनासि ।

भुवनजनजिगोपोत्साहयोगाय येषा-

मधिचपलतराणा निश्चला वर्णमेश्री ॥ ८ ॥

स्तनस्थले हारिणि मुन्दरीणा नितम्बयिम्ये रसनासमाये ।

धत्ते विशेषाभरणाभिमानलीला नवोल्लेखलिपिः प्रपञ्चम् ॥ ९ ॥

वान्ताया विलङ्घिलामहसितस्वच्छाश्वश्चामरं

ससक्तावभिषेकहेमकलशौ यच्च चन्दनाङ्कौ मनो ।

यन्धार्तस्वरक्तान्नि चारु जघन मिहामन भूभुजा

मास्त्राज्य तदिदं जयाजयमम शेषस्तु चिन्तामयः ॥ १० ॥

नामादितानि वनवासदृढव्रतेन

निषाणि नेत्रचरितानि मृगंमृगाध्या ।

सन्तान्तिगज्ज्वलच्चिह्नसनादहो न

हेम्ना हृताशपननैरपि नैव गल्था ॥ ११ ॥

अभिनवपयोपरोद्गतिविषमन्पित्तारहममुगपतिता ।

शैवल्यलीव चाम्याग्निरवलिता भाति रोमलता ॥ १२ ॥

मेव गरुड्यास्त्रिबलीगरुडुर्माङ्गिनी गजनि रोमरात्रिः ।

स्नात्वा गतोऽयं स्मरवेलिवायो वज्रद्वारेणामरहाय चन्द्रः ॥ १३ ॥

वर्णं कोकिलकामितीकलरव सतप्तसूचीचय

फुल्लाशोकपलाशचम्पकवनाद्युद्दामदावानल ।

तन्वद्भ्या विरहे वसन्तसमय काल किमन्यन् नृणा

देहोच्चाटनमेव पट्पद्मटाक्वाणोऽतिथिर्मन्मथ ॥ १४ ॥

आपाण्डुता मदनकीर्तिसखी मुखेन्द्री

प्रीतिं विभर्ति विरहे हरिणायताध्या ।

अच्छिन्नबाष्पविसरारुणनेत्रकोण-

लीनप्रतापमिव मन्मथमुद्रहन्त्या ॥ १५ ॥

वियोगे तन्वद्भ्या हृदयदमने दैन्यसदने

घने भर्तृस्नेहाद् मदनदहने धैर्यचलने ।

समासत्रे चिन्ताव्यसनशमने प्राणगमने

तनुस्तापम्लाने वलति नलिनीपत्रशयने ॥ १६ ॥

दाक्षिण्यप्रणयेन पादयतिते कान्ते मया नैक्षिते

प्राणाना ज्वलित प्रवासपिशुन शापानल पश्यसि ।

एतै सभ्रमकातरे किमधुना मिथ्यासमाश्रयासने

सतापाय सखि त्वयैव ननु मे मानोपदेश कृत ॥ १७ ॥

समायाते पत्यो बहुतर्गदिनप्राप्यपदवी

समुल्लङ्घ्याविघ्नागमनचतुर चारुनयना ।

स्वय हर्षोद्धाप्ता हरति तुरगस्यादरवती

रज स्कन्धालीन निजवसनकोणावहनै ॥ १८ ॥

वास कम्पविश्रुडलल वितिलक स्वेदोद्गमादानन

सदष्टोऽधरपल्लव कलयति श्वासोष्मणा म्लानताम् ।

दूति त्वद्वचने शठस्य कठिनस्याग्रे गते कुण्ठता

मत्स्नेहाद् विहितस्त्वया कुपितया क्लेशप्रवेश कियान् ॥ १९ ॥

व्याप्तास्वशोकज्वलनेन दिक्षु निरन्तरापातशिलीमुत्तासु ।
रुद्धासु जालैर्वनमञ्जरीणा नष्टा गति पान्थकुरङ्गकस्य ॥ २० ॥

विकसति सहकारे दु सहे कर्णिकारे
मधुकरपरिहारे सस्मिते सिन्धुवारे ।
अहह विरहभीत्या कामिनी कण्ठलम्बा
त्यजति नववसन्ते हन्त कापालिक व ॥ २१ ॥

तन्वद्वया नवसगमे व्यवसिते कान्ते वलान् मेखला
भोक्तु श्वासविकासकम्पविकला कण्ठे लुठन्त्य सुधाम् ।
मौल्यपन्ननिपीडितालिरणिता क्षीया (?) किरन्ति क्षण
धन्याना नननेति नि सहतया हुकारगर्भा गिर ॥ २२ ॥

गाढालिङ्गननिश्चलाङ्गलतिका वान्तेन रुद्धा वला
दाग्म्व्यालकवल्लरी विदधता वक्त्राम्बुजे चुम्बनम् ।
वम्प्रप्रस्फुरितारुणाधरदला बाला निमोल्याक्षिणी
मन्ये मानमजन्मजीवजनन जप्य ममभ्यस्यति ॥ २३ ॥

वेनंते विशिखा स्फुरच्छिविशिखाशाखामग्ना मानिनी-
मोनीन्माथपृथुप्रथा विरहिणीनि श्वासपक्षानिला ।
सह्यन्ते रतिवल्लभस्य लटभानेश्रान्ततीक्ष्णानना
मदपटाधरपल्लवाग्रतरणीमीत्कारशूत्कारिण ॥ २४ ॥

आयुर्दोधतर तनोतु नयनद्वन्द्व कुरङ्गगीदृशा
वीर्ति ते स्मितमतति स्तननटश्रोणी विगान्श्रियम् ।
देवस्य त्रिजगज्जयाय पटहे दत्त मृगाशीगुरो
रित्पुत्मात्महे हिताय विहिता जाने जनयाशिष ॥ २५ ॥

इति कामप्रगता नाम तृतीय परिच्छेदः ।

चतुर्थं परिच्छेद मोक्षप्रशता

भोगाभोगविलोपकोपकलहैरस्तोक्थोनावुल

काम काममकामधामसमय योग वियोगानुगम् ।

रोगोद्गारविकारपाकविषम निर्मूल्य नेत्रव्यथा

सैक मोक्षफलस्य सशयतरोरेव विवेक तुम् ॥ १ ॥

उद्याने मधुचन्द्रिका शशिमुखीगीत मुहुत्सत्कथा

कस्येद न मुखाधिक सुखसखी प्रीति परा वर्यति ।

किं त्वेतत् खलसङ्गसर्परसनामातद्गणकर्णञ्चल-

प्रोढापाडगपतद्गणक्षगणिकारागेन्द्रजालोपमम् ॥ २ ॥

बाल्य दुःसहमोहसहतिहत रागोत्पन्न यौवन

वृद्धत्व सकलोपभोगवलनावैकल्यशल्यावुलम् ।

वैराग्येण विना विनष्टविमलालोक मशोक सदा

ससारे सरता पुन पुनरहो यात वृथा जीवितम् ॥ ३ ॥

दृष्टा बालकचेष्टा यौवनदर्पोऽथ वृद्धवैराग्यम् ।

सापि गता सोऽपि गतस्तदपि गत स्वप्नमायेयम् ॥ ४ ॥

पुन पुनर्जन्मसहस्रहेतुर्मलीमस स्नेहसमोऽस्ति नान्य ।

पुस प्रदीपस्य च यः करोति सेवोन्मुखत्व गृहसविभागे ॥ ५ ॥

आक्रान्त पिशुनैर्नरेन्द्रभवन विद्यागृह मत्सरै-

रापासैर्द्रविण कुल कुतनयैर्नानावियोगैः सुखम् ।

साधुत्व खलवञ्चनापरिभवैश्चिन्तासहस्रमैन-

स्तन् नास्त्येव व यत् सदोपकलुप निर्दोष एव शम ॥ ६ ॥

भोगे रोगभय सुखे क्षयभय वित्तैर्गन्निभूभुद्भय

दास्ये स्वामिभय गुणे खलभय वशे कुयोपिद्भयम् ।

माने म्लानिभयं जये रिपुभयं काये कृतान्ताद् भयं
सर्वं नाम भवे भवेद् भयमहो वैराग्यमेवाभयम् ॥ ७ ॥

कृत क्षमजलेन वैविरततीव्रतृष्णं मनः
पर भवपराभवोद्धरणधीरधुर्यैर्न ते ।
गजन्ति जननीजनप्रमृतदुग्धधाराधन-
स्तनप्रणयि तत्पुनर्दशनयून्यमास्य नरा ॥ ८ ॥

उत्सृज्य सतोषमुत्तामृतानि प्रीत्य पराराधनमाधनानि (?) ।
अहो नृ मानानि (?) धनानि पुसा धनानि निद्रासुप्तसाधनानि ॥ ९ ॥

विवेकस्वाधीने विजनगमने जन्मशमने
विचारे (?) संसारे व्यसनपरिहारेऽपि मुकुरे ।
परं लज्जा साधोः प्रमदममये शोणितमये
पुन. पाणि मूर्ध्नि क्षिपति यदि धात्रीति पतित. (?) ॥ १० ॥

आपामप्रमये विचारविरसे लज्जाजुगुप्सास्पदे
रागान्धा विरमन्ति नैव कुपदे स्त्रीभोगाग्नि च्युता ।
नितं नास्ति सचेतसामपि निजाकर्षे विमर्षे. क्षण
रत्यन्तेषु (?) पगद्धमुमत्त्वमनिश प्राप्नोति नाम जनः ॥ ११ ॥

केतापुण्ड्रे खनकतामपङ्कवपालभाजि प्रवटाम्बिदन्ते ।
पापशमनाने रमतेऽटमनानां कामाकुल वाम्बुवनाख्योप ॥ १२ ॥

अहो तूष्णा वेश्या भालज्जनतामोहवकरी
विदग्धा मुग्धानां हरिणि विषमना शमयनम् ।
विषदीक्षादक्षामह (?) तरलनारः प्रणयिनी-
वटाशः वूटाशः वण्टकुटिले वामकिन्व. ॥ १३ ॥

साल्यं कुलीज्जननीजनवप्रमोह
गद् योदन कुटमागुभगोपयोगम् ।

वृद्धत्वमप्युपचित बुक्कलप्रपुत्रं

सत्यं न किञ्चिदिदमत्र खचिनमिनम् ॥ १४ ॥

न कस्य कुर्वन्ति शमोपदेश स्वप्नोपमानि प्रियसगतानि ।

जरानिपीतानि च यौवनानि वृत्तान्नदृष्टानि च जीवितानि ॥ १५ ॥

चिन्त्यन्ते यदि नाम रामनहुषस्वेतादिराजपंथ

किं तैर्याति विशालवालकलनामीलत्कथावीतुर्कं ।

गण्यन्ता स्वदृशैव भूरिविभवा दृष्टाश्च नष्टाश्च ये

तस्मात् सर्वमनित्यतावचलित ज्ञात्वा शम स्मर्यताम् ॥ १६ ॥

यदा लोला लक्ष्मी क्षितिपतिरणारण्यहरिणी

यदा स्वप्नोन्मेपा तनुघनतडिद् यौवनरुचि ।

यदा काल काम जनजलजकिञ्जल्कमधुप-

स्तदा ससारेऽस्मिन्नविबुधमनो नोपरमते ॥ १७ ॥

सतोपाम्भ पिवन्ति निभृतस्वच्छमिच्छामयूरी

भ्रान्त्वा चान्त करणहरिणो याति विश्रान्तिमन्तः ।

लीनश्चाप शमतस्तले शीतले तापतान्ति

मीलत्कामस्त्यजति नियत मत्तचित्तद्विपेन्द्र ॥ १८ ॥

याते भोगे स्मरणपदवी सक्तनानावियोगे

शोक स्तोक स्पृशति न मन सर्वथा निर्व्यथानाम् ।

काले काले किल कलयतामन्तवत् सर्वमन्त

प्राय कायक्षयपरिचये निश्चयो निर्भर न ॥ १९ ॥

यातु व्यक्ति कुसुमसमय सचय सौरभाणा

खे खेलन्तो मलयनिलया सतत वान्तु वाता ।

काम काम क्षययतु धृति पद्मलाक्षीकटाक्षं

शान्तिश्चित्ते स्थिरसुखसखी निर्विकारे ममास्तु ॥ २० ॥

जरानिगीर्णे सुभगाभिमाने म्लाने शनैर्भूतिलताप्रदाने ।
धनावदाने क्षिणिलाभिमाने धृतिनिधाने प्रशमार्थभाधाने ॥ २१ ॥

रागेण मार्य वयसि प्रयाते गतेषु भोगेषु सह स्पृहाभि ।
देहे च मोहेन सम प्रलीने निरगेलोऽसावपवर्गमार्ग ॥ २२ ॥

चित्त वातविकासिपासुसचिव रूप दिनान्तातप
भोग दुर्गतगेहबन्धचपल पुष्पस्मित यावनम् ।
स्वप्न बन्धुसमागम तनुमपि प्रस्थानपुण्यप्रपा
नित्य चिन्तयता भवन्ति न सता भूयो भवग्रन्थय ॥ २३ ॥

अभितार्थानर्थं मुहुदरिपरिच्छेदरहित
ममावज्ञामान सदृशमुखदु खव्यतिवर ।
न मौनी नामौनी वनजलसमानासनमना
न दैन्य नादैन्य स्पृशति गुणैर्गुण्यविरत ॥ २४ ॥

सा दूरे हरिचन्दनस्य नु (?) पर हारेण किं हारिता
तो वान्ताबुचमण्डलस्य सुग्भा चन्द्रे दरिद्र कुत ।
गीत सगतिरेव नास्ति समता तस्या न मिद्धा मधो-
नैरास्ये सहमैव चेतसि दृते या प्रीतिर्ज्जम्भते ॥ २५ ॥

लब्धावधि मत्यमुखामृतस्य नवप्रमोदादभुनपूर्णवाम ।
भारावनारादिव निर्मृतोऽह त्यागेन मर्वाग्रहमग्रहाणाम् ॥ २६ ॥

धनार्जनविनिन्दन हृदयरोपिनाभावन
वृथा चरणशासन मन्त्रदयममववनम् ।
मदा व्यभननोचन प्रियवियोगद्वीनान
विनाम गृहमग्जन श्रजति पुष्पवात् तिर्जनम् ॥ २७ ॥

नास्मि श्वश्रितार पर परिभवो धर्मा मना प्राणिना-
मापत्तापमममम धनमम गान्धन् प्रियाजीवितम् ।

ससारे परमस्ति नोऽत्र सुखद रम्यं न रामाननात्
 सर्वक्लेशविनाशनिर्वृतिरसः को नाम मोक्षात् पर ॥ २८ ॥

चतुर्वर्गोपदेशेन क्षेमेन्द्रेण यदजितम् ।
 पुण्य तेनास्तु लोकोऽयं चतुर्वर्गस्य भाजनम् ॥ २९ ॥

इति मोक्षप्रशस्ता नाम चतुर्थं परिच्छेद

समाप्तोऽयं चतुर्वर्गसंग्रहः ।

(२) चारुचर्या ।

श्रीलाभगुणगः सत्यामकनः स्वर्गापवर्गद ।

जयतात् त्रिजगत्पूज्यः सदाचार इवाच्युतः ॥ १ ॥

ब्राह्मे मुहूर्ते पुरुषस्त्यजेत् निद्रामतन्द्रित ।

प्रातः प्रबुद्ध कमलमाश्रयेत् छीर्गुणाश्रया ॥ २ ॥

पुण्यपूतधारीरः स्यात् सतत स्नाननिर्मलः ।

तत्प्राज वृत्रहा स्नानान् पाप वृत्रघाजितम् ॥ ३ ॥

न कुर्वीत क्रिया वाचिदनभ्यर्च्य महेश्वरम् ।

ईशाचनरत श्वेतं नाभून् नेतु यमः क्षमः ॥ ४ ॥

श्राद्धं श्रद्धान्वितं कुर्यान् छात्रोक्तैर्नैव वर्त्मना ।

भुवि पिण्डं ददौ विद्वान् भीष्म. पाणो न शतनोः ॥ ५ ॥

नोत्तरम्या प्रतीच्यां वा कुर्वीत दायने गिरः ।

दय्याविषयमाद् गर्भो दितेः शत्रेण पानितः ॥ ६ ॥

अधिभुक्तावशिष्टं यन् तदग्नीधान् गृह्णतः ।

द्वेनोर्ध्विगृह्णन् भुक्त्वा निजमांसाशनोऽभवत् ॥ ७ ॥

जपरोमाणं कुर्वीत् गुपीतचरणः गृवि ।

पादनीचविहीनं हि प्रविशेत् नृप सति ॥ ८ ॥

न सचरणशील स्यान् निशि नि शङ्कमानस ।
माण्डव्यः शूललीनोऽभूदचौरश्चौरशङ्कया ॥ ९ ॥

न कुर्यात् परदारेच्छा विश्वास स्त्रीषु वर्जयेत् ।
हतो दशाम्यः सीतार्थे हतः पत्न्या विदूरथः ॥ १० ॥

न मद्यव्यसनी क्षीबं कुर्याद् वेतालचेष्टितम् ।
वृष्णयो हि ययु क्षीवास्तृणप्रहरणाः क्षयम् ॥ ११ ॥

ईर्ष्या कलहमूल स्यात् क्षमा मूल हि सपदाम् ।
ईर्ष्यादोषाद् विप्रशापमवाप जनमेजयः ॥ १२ ॥

न त्यजेद् धर्मं मर्यादामपि क्लेशदशा श्रितं ।
हरिश्चन्द्रो हि धर्मार्थी सेहे ऋण्डालदासताम् ॥ १३ ॥

न सत्यव्रतभङ्गेन कार्यं धीमान् प्रसाधयेत् ।
ददर्श नरकक्लेश सत्यनाशाद् युधिष्ठिरः ॥ १४ ॥

कुर्वीत सगत सद्भिर्नासद्भिर्गुणवर्जितं ।
प्राप राघवसगत्या प्राज्य राज्य विभीषणः ॥ १५ ॥

मातरं पितरं भक्त्या तोषयेन् न प्रकोपयेत् ।
मातृशपेन नागानां सर्पसन्त्रेऽभवत् क्षयः ॥ १६ ॥

जराग्रहणतुष्टेन निजयौवनं द सुत ।
वृत्तं वनीयान् प्रणतश्चन्द्रतीं ययातिना ॥ १७ ॥ (युग्मम्)

दानं सत्त्वमितं दद्यान् न पश्चात्तापदूषितम् ।
बलिनात्मापितो बन्धे दानशेषस्य शुद्धये ॥ १८ ॥

त्यागे सत्त्वनिधिं कुर्यान् न प्रत्युपकृतिस्पृहाम् ।
वर्णं कुण्डलदानेऽभूत् कलुषं शक्तियाच्छया ॥ १९ ॥

ब्राह्मणान् नावमन्येत ब्रह्मशापो हि दुःमह ।
तक्षकान्गो ब्रह्मशापात् परीक्षिदगमत् क्षयम् ॥ २० ॥

दम्भारम्भोद्धत धर्म नाचरेदन्तनिष्फलम् ।
ब्राह्मण्यदम्भकब्धास्त्रविद्या कर्णस्य निष्फला ॥ २१ ॥

नासेव्यसेवया दध्याद् दंवाधीने धने धियम् ।
भीष्मद्रोणादयो याता क्षय दुर्योधनाश्रयात् ॥ २२ ॥

परप्राणपरित्राणपर काहण्यवान् भवेत् ।
मास वपोतरक्षायै स्व द्येनाय ददौ शिवि ॥ २३ ॥

अद्वेषपेशल कुर्यान् मन कुसुमकोमलम् ।
धभूव द्वेषदोषेण देवदानवसक्षय ॥ २४ ॥

अविस्मृतोपकार स्यान् न कुर्वीत वृत्तघ्नताम् ।
हृत्वोपकारिण विश्रो नाडीजडघमघश्च्युत ॥ २५ ॥

स्त्रीजितो न भवेद् धीमान् गाढरागबन्धीकृत ।
पुत्रव्योकाद दशरथो जीव जात्राजितोऽश्वजत् ॥ २६ ॥

न स्वयं सस्तुतिपदैर्लानि गुणगण नयेत् ।
स्वगुणस्तुतिवादेन ययातिरपत्तद् दिव ॥ २७ ॥

त्यजेन् मृगव्यव्यसन हिंसयातिमलीमसम् ।
मृगमारसिक् पाण्डु घापेन तनुमत्यजत् ॥ २८ ॥

क्षिपेद् वाक्यशराम्नीशणान् न पाप्मप्यव्युपप्लुतान् ।
वाक्पाहप्यरणा चक्रे भीमः कुरुकुलक्षयम् ॥ २९ ॥

परेशा क्लेशद कुर्यान् न पैशुन्य प्रभो प्रियम् ।
पैशुन्येन गतो राहोश्च दार्कः भक्षणीयताम् ॥ ३० ॥

कुर्यान् नीचजनाभ्यस्ता न याच्छा मानहारिणीम् ।
बलियाच्छापर प्राप लाघव पुरुषोत्तम ॥ ३१ ॥

न जातूल्लङ्घन कुर्यात् सता मर्मविदारणम्
चिच्छेद वदन शम्भुर्द्वानो वेदवादिन ॥ ३२ ॥

न बन्धुसवन्धिजन दूषयेन् नापि वर्जयेत् ।
दक्षयज्ञक्षयायाभूत् त्रिनेत्रस्य विमानना ॥ ३३ ॥

न विवादमदान्ध स्यान् न परेपाममर्पण
वाक्पारुष्याच् छिरश्छिन्न शिशुपालस्य शौरिणा ॥ ३४ ॥

गुणस्तवेन कुर्वीत महता मानवर्धनम् ।
हनूमानभवत् स्तुत्या रामवार्यभरक्षम ॥ ३५ ॥

गुणेष्वेवादर कुर्यान् न जाती जातु तत्त्ववित्
द्रोणिद्विजोऽभवच् छूद्र शूद्रश्च विदुर क्षमी ॥ ३६ ॥

नात्यर्थमर्थार्थनया धीमानुद्वेजयेज जनम् ।
अब्धिर्दत्ताश्वरत्नश्रीर्मध्यमानोऽमृजद विषम ॥ ३७ ॥

वक्रैः क्रतरैर्लुब्धेन कुर्यात् प्रीतिसगतिम् ।
वसिष्ठस्याहरद् धनु विश्वामित्रो निमन्त्रित ॥ ३८ ॥

तीव्रे तपसि लीनानामिन्द्रियाणा न विश्वसेत् ।
विश्वामित्रोऽपि सोत्कण्ठ कण्ठे जग्राह मेनवाम् ॥ ३९ ॥

कुर्याद् वियोगदु खेषु धैर्यमुत्सृज्य दीनताम् ।
अश्वत्थामवध श्रुत्या द्रोणो गतधृतिर्हन्त ॥ ४० ॥

न क्रोधयातुधानस्य धीमान् गच्छदधीनताम् ।
पपी राक्षसवद् भीम क्षतज रिपुवक्षस ॥ ४१ ॥

प्रभुप्रसादे नो दद्यात् स्वविनाशास्पदे मतिम् ।
स्वक्षयायोद्धत युद्ध दाण्डव्यक्षमयाचत ॥ ४२ ॥

विद्योद्योगी गतोद्वेग सेवया तोषयेद गुरुम् ।
गुरुसेवापर सेहे कायकलेशदशा कच ॥ ४४ ॥

भक्त भक्त हित रक्त निर्दोष न परित्यजेत् ।
रामस्त्यक्त्वा सती सीता शोकशल्यातुरोऽभवत् ॥ ४३ ॥

रक्षेत् स्थाति पुन स्मृत्या यश कायस्य जीवनीम् ।
च्युत स्मृतो जनै स्वर्गमिन्द्रद्युम्न पुनर्गत ॥ ४५ ॥

न कदर्यतया रक्षेल् लक्ष्मी क्षिप्रपलायिनीम् ।
युक्त्या व्याडीन्द्रदत्ताभ्या हृता श्रीर्नन्दभूभूत ॥ ४६ ॥

शक्तिक्षये क्षमा कुर्यान् नाशक्त शक्तमाक्षिपेत् ।
कार्तवीर्य समरम्भ बन्ध दणकन्धरम् ॥ ४७ ॥

वेद्यावन्नसि विश्वासी न भवेन् नित्यकैतवे ।
ऋक्षयगृह्णोऽपि निसङ्ग गृह्णारी वेश्यया कृत ॥ ४८ ॥

अल्पमप्यवमन्येत न शत्रु बलदर्पित ।
रामेण राम गिगुना ब्राह्मण्यदययोजित ॥ ४९ ॥

जगद्वैरी जरामध पाण्डवेन द्विधा कृत ॥ ५० ॥

ओचित्यप्रच्युताचारो युक्त्या स्वार्थ न साधयेत् ।
व्याजवालिवधेनैव रामकीर्ति बलद्विता ॥ ५१ ॥

वर्जयेद्दिन्द्रियजयी विजने जननीमपि ।
पुत्रीकृतोऽपि प्रपुम्न कामित शम्बरस्त्रिया ॥ ५२ ॥

न तीव्रतपसा कुर्याद् धैर्यविप्लवचापलम् ।
नेत्राग्निशलभीभाव भवोऽनैपीन् मनोभवम् ॥ ५३ ॥

न नित्यफलहान्तान्ते सर्वित कुर्वीत व्रतवे ।
रक्मी फलवदुधर्तिर्द्युते हल्भृता हत ॥ ५४ ॥

प्रभुप्रसादे सत्याशा न कुर्यात् स्वप्नसनिभे ।
नन्देन मन्त्री निहित शकटालो हि बन्धने ॥ ५५ ॥

न लोकायतवादेन नास्तिवत्वेऽर्पयेद् धियम् ।
हरिहिरण्यकक्षिपु जघान स्तम्भनिर्गन्त ॥ ५६ ॥

अत्युन्नतपदारूढ पूज्यान नैवावमानयेत् ।
नहुष शक्रनामेत्य च्युतोऽगस्त्यावमाननात् ॥ ५७ ॥

सधि विधाय रिपुणा न नि शङ्क सुखी भवेत् ।
सधि कृत्वावधोदिन्द्रो वृत्र नि शङ्कमानसम् ॥ ५८ ॥

हितोपदेश श्रुत्वा तु कुर्वीत च यथोचितम् ।
विदुरोक्तमकृत्वा तु शोच्योऽभूत कौरवेश्वर ॥ ५९ ॥

बह्वब्राशनलोभेन रोषी मन्दरुचिर्भवेत् ।
प्रभूताज्यभुजो जाड्य दहनस्याप्यजायत ॥ ६० ॥

यत्नन शोपयेद् दोषान् न तु तीव्रव्रतैस्तनुम् ।
तपसा कुम्भकर्णोऽभून् नित्यनिद्राविनेतन ॥ ६१ ॥

स्थिरताशा न बध्नीयाद् भुवि भावेषु भाविषु ।
रामो रघु शिवि पाण्डु क्व गतास्ते नराधिपा ॥ ६२ ॥

विडम्बयेन् न वृद्धाना वाक्यकर्मवपु क्रिया ।
श्रीसुत प्राप वैरुप्य विडम्बिततनुर्मुने ॥ ६३ ॥

नोपदेशेऽप्यभव्याना मिथ्या कुर्यात् प्रवादिताम् ।

शुक्रपाङ्गुण्यगुप्तापि प्रक्षीणा दैत्यसतति ॥ ६४ ॥

न तीव्रदीर्घवैराणा मन्यु मनसि रोपयेत् ।

कोपेनापातयन् नन्द चाणक्य सप्तभिर्दिनै ॥ ६५ ॥

न सतीना तपोदीप्त कोपयेत् क्रोधपायकम् ।

यधाय दशकण्ठस्य वेदवत्यत्यजत् तनुम् ॥ ६६ ॥

गुरुमाराधयेद् भक्त्या विद्यामिनयसाधनम् ।

रामाय प्रददौ तुष्टो विश्वामित्रोऽस्त्रमण्डलम् ॥ ६७ ॥

वमु देय स्वय दद्याद् बगद् यद् दापयेत् पर ।

द्रुपदोऽपन्हवी राज्य द्रोणेनान्मय दापित ॥ ६८ ॥

साधयेद् धर्मकामार्थान् परस्परमबाधकान् ।

त्रिवर्गमाधना भूपा बभूवु सगरादय ॥ ६९ ॥

स्वकुलान् न्यूनता नेच्छेत् तुल्य स्यादथवाधिव ।

सोत्कर्षेऽपि रथोर्वशे रामोऽभूत् स्वकुलाधिव ॥ ७० ॥

कुर्यात् तीर्थाम्बुभि पूतमात्मान सततोज्ज्वलम् ।

लोमशादिष्टतीर्थेभ्य प्रापु पार्था वृत्तार्थताम् ॥ ७१ ॥

आपत्कालोपयुक्तामु कलामु स्यात् वृत्तधम ।

नृत्तवृत्तिविराटस्य विरीटी भवनेऽभवत् ॥ ७२ ॥

अरागभोगमुभय स्यात् प्रसक्तविरक्तयो ।

राज्ये जनवराजोऽभून् निर्दोऽम्भमि पद्मवत् ॥ ७३ ॥

अशिष्यसेवया लाभलोभेन स्याद् गुरुर्गु ।

सर्वतपजयाऽऽभिलंजना नेमे बृहस्पति ॥ ७४ ॥

नष्टशोला त्यजेन् नारी रागवृद्धिविधायिनीम् ।
चन्द्रोच्छिष्टाधिकप्रीत्यै पत्नी निन्द्याप्यभूद गुरो ॥ ७५ ॥

न गीतवाद्याभिरतिविलासव्यमनो भवेत् ।
वीणाविनोदव्यरानी वत्सेश शनुणा हृत ॥ ७६ ॥

उद्वेजयेन् न तैक्ष्ण्येन रामा कुसुमकोमला ।
सूर्यो भार्याभयोच्छित्त्यै तेजो निजमशातयत् ॥ ७७ ॥

पद्मवन् न नयेत् कोप धूर्तभ्रमरभोज्यताम् ।
सुरं क्रमेण नीतार्थं श्रीहीनोऽभूत् पुराम्नुवि ॥ ७८ ॥

नोपदेशामृत प्राप्त भग्नकुम्भनिभस्त्यजेत ।
पार्थो विस्मृतगीतार्थं गायूय कलहेऽभवत् ॥ ७९ ॥

न पुत्रायत्तमैश्वर्यं कार्यमायै कदाचन ।
पुत्रापितप्रभुत्वोऽभूद् धृतराष्ट्रस्तृणोपम ॥ ८० ॥

न शत्रुक्षेपदूष्याणां स्वर्ग्ये काय समर्पयेत् ।
निष्प्रतापोऽभवत् वर्णं शल्यतेजोवधादित ॥ ८१ ॥

न लब्धे प्रभुसमाने फलकलशं समाश्रयेत् ।
ईश्वरेण धृतो मूर्ध्नि क्षीण एव क्षपापति ॥ ८२ ॥

श्रुतिस्मृत्युक्तमाचारं न त्यजेत् साधुसेवितम् ।
दैत्यानां श्रीवियोगोऽभूत् सत्यधर्मच्युतात्मनाम् ॥ ८३ ॥

श्रियं कुर्यात् पलायिन्या बन्धाय गुणसग्रहम् ।
दैत्यास्त्यक्त्वा श्रिता देवा निर्गुणान् मगुणा श्रिया ॥ ८४ ॥

पदाग्निं गा गुरु देव न चोच्छिष्टं स्पृशद् धृतम् ।
दानवानां विनष्टा श्रीरुच्छिष्टस्पृष्टसपिणाम् ॥ ८५ ॥

प्रतिलोमविवाहेषु न कुर्यादुन्नतिस्पृहाम् ।
 ययाति शुक्रकन्याया सस्पृहो म्लेच्छता गत ॥ ८६ ॥
 रूपार्थकुलविद्यादिहीन नोपहसेन् नरम् ।
 ह्रन्तमशपन् नन्दी रावण वानरानन ॥ ८७ ॥
 बन्धूना वारयेद् वैर नैकपक्षाश्रयो भवेत् ।
 कुरुपाण्डवसग्रामे युयुधे न हलायुध ॥ ८८ ॥
 परोपकार ससारसार कुर्वीत सत्त्ववान् ।
 निदधे भगवान् बुद्ध सर्वसत्त्वोद्धृतो धियम् ॥ ८९ ॥
 विभूयाद् बन्धुमथन मित्र नायेत दुर्गन्तम् ।
 बन्धुमित्रोपजीव्योऽभूदधिकतपद्रुमो बलि ॥ ९० ॥
 न कुर्यादभिचारोग्रवध्यादिकुहका क्रिया ।
 लक्ष्मणेनेन्द्रजित् कृत्याद्यभिचारमयो हत ॥ ९१ ॥
 ब्रह्मचारी गृहस्थ स्याद् वानप्रस्थो यति तप्तात् ।
 आश्रमादाश्रम याता ययातिप्रमुखानृपाः ॥ ९२ ॥
 कुर्याद् व्यय स्वहस्तेन प्रभूतधनसपदाम् ।
 अगस्त्यभुवते वातापी कोपस्यान्यै कृतो व्यय ॥ ९३ ॥
 जन्मावधि न तत् कुर्यादन्ते सतापकारि यत् ।
 सस्मारैकशिर शेष मीतावशेष दत्तानन ॥ ९४ ॥
 जगशुभ्रेषु वेत्रेषु तपोवनगचिर्भवेत् ।
 अन्ते वन ययुर्धिरा कुरूपूर्वा महीभुजा ॥ ९५ ॥
 पुनर्जन्मजराच्छेदकोविद म्याद् वय क्षये ।
 विदुरेण पुनर्जन्मबीज ज्ञानानले हुनम् ॥ ९६ ॥

परमात्मानमन्तेऽन्तर्ज्योतिः पश्येत् सनातनम् ।
तत्प्राप्त्या योगिनो जाताः शुकशान्तनवादयः ॥ ९७ ॥

प्राप्तावधिरजीवेऽपि जीवेत् सुकृतसतति ।
जीवन्त्यद्यापि मान्धातृमुखा कार्ययंशोमयं ॥ ९८ ॥

अन्ते सतोपद विष्णु स्मरेद्धन्तारमापदाम् ।
शरतल्पगतो भीष्म सस्मार गरुडध्वजम् ॥ ९९ ॥

श्रव्या श्रीव्यासदासेन समासेन सता मता ।
क्षेमेन्द्रेण विचार्येय चारुचर्या प्रकाशिता ॥ १०० ॥

इति श्रीप्रकाशेन्द्रात्मजव्यासदासापराज्य-
महाकविश्रीक्षेमेन्द्रकृता चारुचर्या समाप्ता

(३) दर्पदलनम् ।

प्रथमः कुलविचारः

प्रशान्तादोषविघ्नाय दर्पमर्पमर्पणात् ।
सत्यामृतनिधानाय स्वप्रकाशविकामिने ॥ १ ॥

समारब्धतिरेकाय हृतोत्सेकाय चेतसः ।
प्रशमाभृतमेकाय विवेकाय नमो नमः ॥ २ ॥ (युग्मम्)

क्षेमेन्द्रः सुहृदा प्रीत्या दर्पदोषचिक्त्सकः ।
स्वास्थ्याय कुरुते यत्न मधुरं भूक्तिभेषजं ॥ ३ ॥

कुल वित्तं श्रुत्वा रूपं शीर्यं दानं तपस्तथा ।
प्राधान्येन मनुष्याणां सप्तैते मदहेनवः ॥ ४ ॥

अहवागभिभूतानां भूतानामिव देहिनाम् ।
हिताय दर्पदलनं क्रियते मोहशान्तये ॥ ५ ॥

कुलं कुलं बलयता मोहान् मिथ्याभिमानिनाम् ।
तस्य बोध्यं न जानीमः स्नव्यप्रोवाग्रहप्रहः ॥ ६ ॥

कुलस्य कमन्त्येव भूलमन्विष्यते यदि ।
दोषादुद्गमस्तान्नस्तदायस्य प्रकाशते ॥ ७ ॥

यथा जायतुरगस्य न शययजू (तांक्?) जायमुच्यते ।
तथा गुणवत्तं मूनिर्गुणमन्वृत्तोद्भूतः ॥ ८ ॥

एकदचेत् पूर्वंगुस्य. कुले यज्वा बहुश्रुतः ।
अपरः पापकृन् भूर्ख. कुलं कस्यानुवर्तताम् ॥ ९ ॥

लोके कुलं कुलं तावद् यावत् पूर्वसमन्वयः ।
गुणप्रभावे विच्छिन्ने समाप्त मकलं कुलम् ॥ १० ॥

कुलाभिमान. कस्तेषा जघन्यस्थानजन्मनाम् ।
कुलकूलकपा येषां जनन्यो निम्नगा. स्त्रियः ॥ ११ ॥

कुलीनस्य कुलीनस्य नवदारिद्र्यलज्जया ।
किं कुलेनाकुलीनाग्रे याच्ञादैर्न्यप्रलापिनः ॥ १२ ॥

गुणवत्कुलजातोऽपि निर्गुण केन पूज्यते ।
दोग्धीकुलोद्भूवा धेनुर्वन्ध्या कस्योपयुज्यते ॥ १३ ॥

स्वयं कुलकृतस्तस्माद् विचार्य त्यज्यता मदः ।
गुणाधीन कुल ज्ञात्वा गुणेष्वाधीयता मतिः ॥ १४ ॥

मूलान्वेषणचिन्त्यमानमनिशं नास्त्येव पुसां कुलं
स्त्रीणां यत्र परम्परैव तनुते संतानतन्तुक्रमम् ।
एतामा कृतकप्रपञ्चरचनालज्जावनीता पुरः
ससक्तस्मररूढगूढचरितं तत्त्वेन जानाति कः ॥ १५ ॥

कुलाभिमानाभरणस्य माता पितामही वा प्रपितामही वा ।
योपित् स्वभावेन यदि प्रदुष्टा तदेव दोषः कुलमूलघातः ॥ १६ ॥

सूर्यवशे त्रिशङ्कुर्यश्चण्डालोऽभून् महीपतिः ।
दिलीपरघुरामाद्याः क्षितिपास्तत्कुलोद्भूवाः ॥ १७ ॥

भूभुजा सोमवश्यानां यः पूर्वपुरुषो बुधः ।
गुरुलप्ते स चन्द्रस्य जातो जगति विधुतः ॥ १८ ॥

कन्यायास्तनय कर्ण क्षेत्रजा पाण्डुनन्दना ।
सामान्यकुलचर्चाभि किमन्याभि प्रयोजनम् ॥ १९ ॥

मथुरायामभूत पूर्व ब्राह्मण श्रीमता वर ।
यज्वा श्रुतनिधिर्नाम श्रुतिमान् विश्रुतश्रुत ॥ २० ॥

तस्य सुवतालता नाम प्राशुवशसमुद्भवा ।
वभूव धत्तभा पत्नी लाजप्यललितावृति ॥ २१ ॥

तस्या तस्याभवत कान्त सुवृत्त सगुणाग्रणी ।
पुनस्तोजोनिधिर्नाम विद्याविमलदर्पण ॥ २२ ॥

स धीमान वेदविद वादी कवि सर्वबलालय ।
सभासु विदुषा चक्रे लज्जयावनत शिर ॥ २३ ॥

त दर्पदोषज्वरित ग्रीवास्तम्भयुत रह ।
प्रशमाय पिता स्नेहात् पथ्य वक्तु प्रचनमे ॥ २४ ॥

पुत्र मिथ्याभिमानन किं प्रयातोऽसि मूढताम् ।
यन मदद्विरदालुढ पूज्यपूजासु लज्जमे ॥ २५ ॥

नास्त्युपाय न ससारे दर्पश्वभ्रनिपातिनाम् ।
मूढाना त्रियते यन क्षण हस्तावलम्बनम् ॥ २६ ॥

गष्ट केतोपदिष्टस्ते विगष्टन्ति यम्मृते ।
मद माधुजनानिष्ट बुलविद्याधनोद्भूव ॥ २७ ॥

अन्धिर कुलम्बन्ध सदा विद्या विवादिनी ।
यदो मोहाय मिथ्यैव मुहूर्तनिषन यनम् ॥ २८ ॥

एतदेव कुलीनत्वमेतदेव गुणार्जनम् ।
यत् सदैव सता सन्तु विनयावनत गिर ॥ २९ ॥

दयैव विदिता विद्या मत्यमेवाक्षय धनम् ।

अकलङ्कविवेकाना शीलमेवामल कुलम् ॥ ३० ॥

अभोगसुभगा भूतिरदन्यधवल कुलम् ।

अदर्पविशदा विद्या भवयुनतचेतसाम् ॥ ३१ ॥

द्वेष कस्य न दोषाय प्रीति कस्य न भूतये ।

दर्प कस्य न पाताय नोन्नत्यै कस्य नम्रता ॥ ३२ ॥

त्यागिना वि दरिद्रण किं कुलीनेन पापिना ।

तुष्टेन किं कदर्येण दर्पान्धेन बुधेन किम् ॥ ३३ ॥

वैरायते सुहृद्भाव प्रदान हरणायते ।

दर्पभूताभिभूतस्य विद्या मौर्व्यशतायते ॥ ३४ ॥

गुणिना मत्सर शत्रुर्लुब्धानामतियाचक ।

सर्व एव सदर्पाणा न कश्चित् प्रियवादिनाम् ॥ ३५ ॥

तस्मात् कार्यस्त्वया पुत्र नाहकार कदाचन ।

दर्पोद्ग्रीव किलोग्रेण मोहग्राहेण गृह्यते ॥ ३६ ॥

वशेनोन्नतिशालिना गुणगणेनान्तश्चमत्कारिणा

रूपेणातिमनोहरेण महता वित्तेन वृत्तेन वा ।

रोहन्मोहमहातर्म्मदमय सजायते य सदा

तस्यादौ दृढदृढमूलदलने कार्योऽभियोगस्त्वया ॥ ३७ ॥

गुणेष्वनादर पुन प्राप्तश्रीरपि मा कृथा ।

सपूर्वोऽपि घट कूपाद् गुणच्छिन्न पतत्यध ॥ ३८ ॥

कुलाभिमान त्यज सवृत्ताग्र धनाभिमान त्यज दृष्टनष्टम् ।

विद्याभिमान त्यज पण्यरूप रूपाभिमान त्यज काललेह्यम् ॥ ३९ ॥

पुत्र प्रयत्नेन विबोधितोऽसि न मुञ्चसि त्वं यदि दर्पमोहम् ।
तदेप ते यास्यति शल्यभाव तीव्राभितापप्रसवोऽभिमानः ॥ ४० ॥

विभूतिनलिनीगजः सुजनमानभङ्गाशनि-
निपातपथदैशिकः सुकृतचित्रधूमोद्गमः ।
पराशयनवज्वरश्चरितचन्द्रविम्बाम्बुद
मदा समदचेतसा गुणविनाशहेतुर्मदः ॥ ४१ ॥

अनित्यतेय यदि नित्यता स्यात्
सर्वं न पाके विरस्य यदि स्यात् ।
कुलार्थविद्यादिकृतोऽभिमान-
स्तदेप ते स्यान् न विडम्बनीयः ॥ ४२ ॥

अह वादी विद्यापरिचयगुरुः सर्वविदुषा-
मह मानी वाणीप्रसरपरिपाकेन सुकविः ।
अह लीलाहस कुवलयदृशां मानमचरः
करोत्यन्त पुमामिति मदपिशाचः परिचयम् ॥ ४३ ॥

लक्ष्मीः क्षणक्षयवती परिरक्षितापि
कायोऽप्यपायनिचयस्य निकाय एव ।
मंभोगयोगमुखसगतिरप्यतथ्या
मिष्याभिमानकलनापन एव नाप ॥ ४४ ॥

इत्युक्तोऽप्यमृत् पित्रा लीलामीलितलोचनः ।
न ययौ मत्तहस्तीव वेगादगणिनाद्भुता ॥ ४५ ॥

पादेन क्षितिमालिखन्ति ममदाः कोषोष्णानि श्वाग्निन-
सितयैर्गु जिह्वानिरीक्षणं विदधति भ्रूभङ्गभीम मुसम् ।
मस्वेदाद्गुलिवन्दलीनिवपणेस्ताम्बुललाटस्वच-
कम्पन्ते हिनमन्त्रवादममये भूताभिभूता इव ॥ ४६ ॥

स वदानिद् वराश्वेषु स्थितेषु जयकोतुवात् ।
प्रतम्ये खरमारुह्य वयस्यगृहमुत्सवे ॥ ४७ ॥

तेन तीक्ष्णप्रतोदेन चोद्यमान पुन पुन ।
परस्तीव्रव्ययार्तोऽभूत् प्रक्षरक्षतजोक्षित ॥ ४८ ॥

स्तुताशु कथितक्लेश स्वस्वनोचितसजया ।
मोऽवदत् समुखायाता गर्दभी जननी निजाम ॥ ४९ ॥

मातराह्णिणपुत्रोऽय पश्य मामधमाशय ।
निदाग्यन् प्रतोदेन वहन्त हन्तुमुद्यत ॥ ५० ॥

वि करोमि यमेनाहं लन्धोजेन कुरात्मना ।
अवटे पातयाम्येन तनु श्रभ्रे क्षिपामि वा ॥ ५१ ॥

इत्यातंराविण पुत्र साधुनेनाथ गर्दभी ।
तमुवाच मसताप स्नेहसक्रान्ततद्व्यथा ॥ ५२ ॥

वहंत दुर्मद पुन महस्व विपमा व्यथाम् ।
अस्य नास्त्येव हृदये दारुणे करुणावण ॥ ५३ ॥

रोद्र शूद्रेण जातोऽय ब्राह्मण्या ब्रह्मवर्जित ।
परदुःख न जानाति चण्ड चण्डालचेष्टित ॥ ५४ ॥

दयादरिद्र हृदय वच नवचकार्कशम् ।
योनिःकरजातानामेतत् प्रत्यक्षलक्षणम् ॥ ५५ ॥

नवनीतोपमा वाणी करुणाकोमल मन ।
एकबीजप्रजाताना भवत्यवनत शिर ॥ ५६ ॥

रष्टति कटुकाटोप कोपादकारणवैरवान्
स्पृशति न दया दैन्यापन्ने विजातितया शठ ।

क्षणरसिकतालोल सेवाश्रितानवमन्यते
गुणिषु कुरुते गर्वोद्गारानसर्वगल खल ॥ ५७ ॥

इति दुःसहमाकर्ष्यं गर्दभीवचन द्विज ।
सर्वप्राणिस्वनाभिज्ञ समोहाभिहतोऽपतत् ॥ ५८ ॥

स लब्धसज्ज सुचिरान् मेरुशृङ्गादिव च्युत ।
तत्याज सहसा दर्पं नष्टाखिलकुलोन्नति ॥ ५९ ॥

समूच्छितो विप्रेणेव स गत्वा मातुरन्तिकम् ।
यथाश्रुत निवेद्यास्यै सर्वं पप्रच्छ ता रह ॥ ६० ॥

तनुत्यागप्रवृत्तेन पृष्टा सा तेन शापिता ।
अधोमुखी तमवदद् वैलक्ष्यलुलिताक्षरं ॥ ६१ ॥

लज्जावरमसत् कर्म कथं तत् कथयामि ते ।
ससारादपि साश्चर्यं गहनं स्त्रीविचेष्टितम् ॥ ६२ ॥

अपि कुञ्जरकर्णाग्रादपि पिप्पलपल्लवात् ।
अपि विद्युद्विलसिताद् विलोल ललनामन ॥ ६३ ॥

न बाध्यन्ते गुणं पत्युनं लक्ष्यन्ते परीक्षकं ।
न धनेन निवार्यन्ते शीलरयागोद्यता स्त्रिय ॥ ६४ ॥

धनयोवनमजानदर्पकाशुष्यविष्णवा ।
वेनोन्नतपरिभ्रष्टा वार्यन्ते निम्नगा स्त्रिय ॥ ६५ ॥

देहप्रदा प्राणहरा नराणां
भीरुत्वभावा प्रविशन्ति यद्दिनम् ।

पूरा परपल्लवपेनगद्गयो
मुग्धा विदग्धानाणि यञ्जयन्ति ॥ ६६ ॥

अहं पुरा रजस्नाता काले कुसुमलाञ्छने ।
एकाकिनी पुष्पवने यौवनोन्मादिनी स्थिता ॥ ६७ ॥

श्रुतदीक्षापरे पत्न्यौ सेष्येव विनतानना ।
उन्नतस्तनविन्यस्तहस्ता चिरमचिन्तयम् ॥ ६८ ॥

एता श्वसनसोत्कम्पा सजृम्भा पदपदस्वनै ।
सोत्कण्ठमिव गायन्ति लता पुष्परजस्वला ॥ ६९ ॥

उद्भिन्नयौवनाग्रान्ता प्रियभोगवियोगिनी ।
व्रतशेषजुष पत्युर्दोषेणैवास्मि निष्फला ॥ ७० ॥

इति चिन्ताक्षणे तस्मिन् लयाभिमुखदर्पण ।
नापित परिहासारय शीलशत्रुरिवापयौ ॥ ७१ ॥

स मामेकाकिनी दृष्ट्वा नष्टसंवृतिवातराम् ।
पस्पन्नोत्कम्पिनी पादनखग्रहणलीलया ॥ ७२ ॥

तत्राह वृत्तकर्तव्या नीचमगमलज्जया ।
अधोमुखी च्युत शील वीक्षमाणेव मूर्च्छिता ॥ ७३ ॥

अविदूरे चरन्ती सा स्वरी सर्वद्वर्ग तत् ।
गूढगर्भप्रद चैतत् कर्म मे कुलपातकम् ॥ ७४ ॥

आस्ता किमनया पुत्र गुप्तवृत्तान्तचर्चया ।
संवृतान्येव शोभन्ते शरीराणि कुलानि च ॥ ७५ ॥

इति मातुर्वच श्रुत्वा यात न सहसान्धताम् ।
जातिमानाथपतनान् निर्जीवित इवाभवत् ॥ ७६ ॥

अथ गत्वा निराहार स कैलासादृहासिनीम् ।
आशा ब्राह्मण्यवद्धाशश्चचार मुचिर तप ॥ ७७ ॥

तस्योग्रतपसा तुष्टः स्वयमेव शतक्रतु ।

ब्राह्मण्य याचमानस्य न ददौ दुर्लभं भुवि ॥ ७८ ॥

पुन पुन. स तपसा सतापितजगत्त्रयः ।

सहस्राक्षवरात् प्राप देवत्वं न तु विप्रताम् ॥ ७९ ॥

छन्दोदेवाभिधानोऽय सोऽभवद् भुवि विश्रुतः ।

प्रत्यब्दमेकदिवसे ह्यर्चनीयो मृगीदृशम् ॥ ८० ॥

समोहपातालविशालसर्प-

स्तस्मान् न कार्यः कुलजातिदर्पः ।

गमक्षमादानदयाधयाणा

शील विशालं कुलमामनन्ति ॥ ८१ ॥

माता न यस्यास्त्यविवेकराशिः

पुनर्भवाद्धिर्जनको न यस्य ।

यस्य प्रसक्ता दयिता न तृष्णा

स एव लोके कुशली कुलीनः ॥ ८२ ॥

इति श्रीव्यासदासनाचार्यसंक्षेपेन्द्रविहिते दर्पदलने कुलविचारः प्रथमः.

द्वितीयो धनविचारः ।

धनेन दर्पः विमय सराणां लटमीरट्टाशाञ्चलचञ्चलेन ।

यत् वन्यरावद्धमपि प्रयाति नैव पद बालगतस्य पञ्चात् ॥ १ ॥

मुरक्षित तिष्ठति निर्निमित्तमग्धित तिष्ठति दंक्त्रोगात् ।

स्थित वदपेभ्य न बोधयुक्तामुग्मग्नृत्तोपममेव वित्तम् ॥ २ ॥

कर्मोक्तितनर्मनिर्माणं प्रातः प्रातः प्रधावताम् ।
धनं धनं प्रलपता निधनं विस्मृतं नृणाम् ॥ ३ ॥

विच्छाययोर्निर्व्यययोः कष्टकिल्बिषकलत्रयोः ।
विधाय क्लेशदोषस्य कः कदर्यदरिद्रयाः ॥ ४ ॥

ये धनादानसन्तुष्टा नैक्षन्ते निधनावधिमः ।
निन्दन्तो लब्धता तेषामन्तेऽन्ये भुञ्जते धनम् ॥ ५ ॥

उक्तं परस्यामिपतामनुक्तं यात्यदृश्यताम् ।
हृदये शल्यता धत्तं निधने धनिना धनम् ॥ ६ ॥

धनेन जीवितेनेव कण्ठम्यनं निरीक्षते ।
पर्यन्तेऽप्यप्रकाशनं बन्धूनां मुखमातुरः ॥ ७ ॥

यदर्जितं परिवर्त्तेर्जरजितं यनं न भज्यते ।
विभज्यते यदन्तेऽन्यैः कस्यचिन्मास्तु तद् धनम् ॥ ८ ॥

विद्या विवादाय धनं मदाय प्रज्ञाप्रकर्षं परवञ्चनाय ।
अत्युन्नतिलोकपराभवाय यथा प्रकाशस्तिमिरं हि तेषाम् ॥ ९ ॥

अशान्तान्तस्तप्णा घनलवणवारिव्यतिकरैः
गन्तच्छायं कायश्चिरविरसरूक्षाशनतया ।
अनिद्रा मन्दोऽग्निर्नृपसलिलचौरानलभया-
त्कदर्याणां कष्टं स्फुटमघनकष्टादपि परम् ॥ १० ॥

श्रावस्त्या साधवाहोऽभूदधनाथ इवापरः ।
नन्दो नाम निरानन्दः पीतनेनाधिनामपि ॥ ११ ॥

स कदर्यं सदा सर्वजनस्योद्वेगदुःसहं ।
मूर्धंशायी निधानानां कालव्याल इवाभवत् ॥ १२ ॥

कृत्वा समस्त दिवस धनाना निधानकुम्भीगणनाविधानम् ।
 स लाजपेयापलमानशील[?]मृदनाति रात्रावुदरसशूलम् ॥ १३ ॥
 निर्व्यञ्जन निर्लवण विनष्टममृष्टपाक विनिविष्टकष्टम् ।
 अदृष्टहास व्ययसनिरोधात् तस्याभवद् वेश्म सगोकमूकम् ॥ १४ ॥
 विच्छाद्य नि मुखानन्द निर्दोष जलवर्जितम् ।
 तस्य कष्ट कदर्यस्य परलोकमभूद् गृहम् ॥ १५ ॥
 न भवनसचये नित्यमभवत् सततामयै ।
 मुवर्णवान् विवर्णोऽभूत् सपूर्णश्चिन्तया वृश् ॥ १६ ॥
 पुण्यप्राप्या मतिर्नाम धर्माद्धिरिव रूपिणी ।
 भार्याभूत् तदयोग्यस्य तस्य दैवविपर्ययात् ॥ १७ ॥
 मदा प्रच्छाद्य सा भर्तुश्चकारातिथिसत्त्वियाम् ।
 तेन व्ययचिवादेषु गोपिता कल्हाग्निना ॥ १८ ॥
 तस्या तस्याभवत् सन्तु मगुणदचन्दनाभिध ।
 पित्रा लोभान्धकारेण नीत पथ इवान्यताम् ॥ १९ ॥
 कदाचित् स्वगृहद्वारि दृष्ट्वा लब्धप्राप्तमथिनम् ।
 चकार कलह नन्द पत्न्या घोणितपातनम् ॥ २० ॥
 सोऽवदत् कोपदण्टीष्ठ श्वसन् भार्यामिधोमुखीम् ।
 तत्स्पर्शपाप स्तनयो क्षात्रयन्नीमिवाशुभि ॥ २१ ॥
 मम दास्यति को भिक्षा त्वन्याणिक्षीणमपद ।
 दारिद्र्यजननी यभ्य म्पिता त्व दुर्भगा गृहे ॥ २२ ॥
 स्त्रियो यत्र प्रगल्भन्ते भर्तुराच्छाद्य वर्तुताम् ।
 गृहं भवन्यवश्य तदास्पद पद्मापदाम् ॥ २३ ॥

गृहमेकं गृहस्थस्य गृहाणा शतमर्थिन ।
भार्याभजितवित्तस्य नष्टा गृहपतेर्गति ॥ २४ ॥

तृप्तिव दशनेनापि जतोर्जीवितजीवितम् ।
द्रविण ये न रक्षन्ति स्वकाय भक्षयन्ति ते ॥ २५ ॥

जीवत्तप्यक्रियो नि स्व शवोऽप्यर्थेन सन्निय ।
दारिद्र्य मरण लोके धनमायु शरीरिणाम् ॥ २६ ॥

एतदेवार्थसामर्थ्य प्रत्यक्षेणोपलक्ष्यते ।
यत स्कन्धबन्धे जीर्वाद्भू शव शिञ्चिकयोद्भूते ॥ २७ ॥

प्रयच्छति किमर्थिभ्यस्त्वमन क्लेशसंचितम् ।
दीयते यत किल प्राप्स्यै तत प्राप्त किं न रक्ष्यते ॥ २८ ॥

पुनदारादितबन्ध पुन धननिबन्धन ।
क्षीणात पुत्रा पलायन्ते दारा गच्छन्ति धान्यत ॥ २९ ॥

पण्डिता कवय शूरा कलावन्तस्तपस्विन ।
वेद्यस्येव सवित्तस्य बीक्षन्ते मुखमातुरा ॥ ३० ॥

इति तस्य वच श्रुत्वा कृपणस्याथनिष्कृपम् ।
सा तमूचे समुचित सत्त्वस्याभिजनस्य च ॥ ३१ ॥

सन्त कुवन्ति यत्नन धर्मस्यार्थे धनार्जनम् ।
धर्माचारविहीनाना द्रविण मलसचय ॥ ३२ ॥

यत करोत्यशुचि क्लेश तृष्णा मोह प्रजागरम् ।
न तद धन कदर्याणा हृदयव्याधिरेव तत ॥ ३३ ॥

वर्धते यो धनव्याधि सुखभोगवियोगकृत् ।
तस्याशु शमन पथ्य राजवंद्यचिन्तित्तया ॥ ३४ ॥

लोभान् नाभूद् गृहे यस्य कदाचित् कश्चिदुत्सव ।
नृत्यन्ति पटहैस्तस्य निधने धनभागिन ॥ ३५ ॥

वृणाचामतुपाङ्गारान् यत्नेन परिरक्षसि ।
भूषकापहत कोपे रत्नराशि न पश्यसि ॥ ३६ ॥

धनेन दर्प को नाम यत् क्षणेन विनश्यति ।
रक्ष्यमाण व्ययेनैव भक्ष्यमाणमुपप्लवं ॥ ३७ ॥

विचार्यमाणस्तत्त्वेन दैवाधीनतया नृणाम् ।
न कस्याचिदवस्थाया धनलोभ प्रदास्यते ॥ ३८ ॥

बली बाले खले मित्रे पुत्रे दुर्व्यसनान्विते ।
तत्करेषु प्रवृत्तेषु लुब्धे राज्ञि धनेन किम् ॥ ३९ ॥

ऋणिकै कर्तुर्हन्तिस्वमच्छिन्नगणनागते ।
दानद्विषोऽनपत्यस्य मन्दाग्नेश्च धनन किम् ॥ ४० ॥

सहसासादितायंस्य राजद्रोहादिपातरं ।
भयादव्ययमीलस्य शल्येनेव धनेन किम् ॥ ४१ ॥

धोरप्रतिग्रहधामग्रस्तोदग्रगुणीजन ।
तद्विभागानभिगम्य पूर्वाण्यस्य धनेन किम् ॥ ४२ ॥

रात्रिमेवावमग्नस्य शीतवानानपिस्पिते ।
प्रभुदुष्टिप्रहृष्टस्य कष्टाहस्य धनेन किम् ॥ ४३ ॥

प्रभूतलाभलोभेन प्रयुक्तार्थस्य सर्वतः ।

भूर्जदृष्टेन तुष्टस्य नष्टबुद्धेर्धनेन किम् ॥ ४४ ॥

मलशीलस्य वणिजस्थूलृतस्य जुगुप्सया ।

लघुनस्याशुचेः पाकगन्धेनेव धनेन किम् ॥ ४५ ॥

काङ्क्षितेनाप्यलब्धेन भोगार्हे नवयीवने ।

जराजीर्णशरीरस्य भारेणेव धनेन किम् ॥ ४६ ॥

प्रव्रज्यात्यक्तमेहस्य जनगौरवपूजया ।

धनसंप्रदितार्थस्य बन्धनेनैव धनेन किम् ॥ ४७ ॥

निगोरहकुशशून्यस्य पातितस्यापये विटे ।

क्षणक्षयोपयोगेन स्वप्नेनैव धनेन किम् ॥ ४८ ॥

भार्यया स्वैरचारिण्या ग्रामस्थस्य नियोगिनः ।

प्रसभ भुज्यमानेन पापाप्तन धनेन किम् ॥ ४९ ॥

शिष्यसपादिताशेषभोगवस्त्रादिसपद ।

गुरोर्दम्भेन सिद्धस्य सचितेन धनेन किम् ॥ ५० ॥

राजकोपनियुक्तस्य चौर्यचिह्नेन केवलम् ।

व्ययेन शङ्कनीयस्य वधेनैव धनेन किम् ॥ ५१ ॥

अज्ञातभाविचौरादिदोषैर्नित्यविनाशिना ।

हास्यैकहेतुना लोके गणकस्य धनेन किम् ॥ ५२ ॥

पिटकस्येव पूर्णस्य पीडनीयस्य भूभजा ।

निष्पाकशकभोग्यस्य ग्रामीणस्य धनेन किम् ॥ ५३ ॥

बलमाक्रान्तविश्वस्य मयीकृष्णस्य भोगिनः ।

आसन्नबन्धनस्यान्ते दिविरस्य धनेन किम् ॥ ५४ ॥

मृहिणीविग्रहोयस्य मुहुस्तृण उपेक्षया (?) ।
कोपोपवासनि श्वामसतप्यस्य धनेन किम् ॥ ५५ ॥

मलिनस्य कुवस्त्रस्य म्वल्पाशनपरस्य च ।
दारिद्र्याधिककष्टस्य वदर्यस्य धनेन किम् ॥ ५६ ॥

निर्धनो सुखिनो दृष्टा सधनाश्चातिदुःखिता ।
सुखदुःखोदये जन्तोर्देवाधीने धनेन किम् ॥ ५७ ॥

नमानेषु व्यतीतेषु स्वजने दून्यचेतसः ।
विरसासारससारविरवनस्य धनेन किम् ॥ ५८ ॥

यथावाप्तोपयुक्तार्थनिश्चिन्तस्य विपश्चितः ।
अत्यल्पपरितुष्टस्य सतुष्टस्य धनेन किम् ॥ ५९ ॥

बालम्नृणे च वनके च ममानदृष्टि-
रिष्टं न वेत्ति विगयेष्वविगोपबुद्धिः ।
वित्तेन कोपपरिषोपसहेन तन्मिन्
काले विवेकविज्ञो यद किं करोति ॥ ६० ॥

रोगादित स्पृशति नैव दृशापि भोज्य

तीव्रव्यथ स्पृह्यते मरणाय जन्तु ।

सर्वोपधेषु विफलेषु यदा विरोति

धान्यैर्धनेन च तदा वद किं करोति ॥ ६३ ॥

निद्राच्छेदसखेदवान्धवजन सोद्वेगवैद्योज्झित

पाकववायकदर्शित परिजनैस्तन्द्रीभयात् क्षोभित ।

भग्नस्वास्थ्यमनोरथ श्रियतमावष्टब्धपादद्वय

पर्यन्ते वपुष करोति पुरुष किं शल्यतुल्यैर्धनैः ॥ ६४ ॥

अलकृत काञ्चनकोटिमूल्यैर्महार्हैरत्नैर्गजवाजिवाहैः ।

निमेषमात्र लभते न जीव कालेन काले शिखया गृहीत ॥ ६५ ॥

निश्चेतन काष्ठममानकायस्त्यक्त क्षणात् पुनकलत्रमित्रैः ।

शुभाशुभप्राक्तनकर्मभागी यत्नाप्तरत्नैर्वद किं करोति ॥ ६६ ॥

तस्मात् प्रभूतविभवोद्भूतविभ्रमेण

भूताभिभूत इव मा भव साभिमान ।

एता श्रिय प्रबललोभघनान्धकार-

विद्युल्लतापरिचिता सहसैव यान्ति ॥ ६७ ॥

नष्टे लज्जितविस्तनाथविभवे साम्राज्यभोगे पुरा

श्रूयन्ते नलरामपाण्डुतनया कष्ट प्रविष्टा वनम् ।

शत्रु श्रीविरहे विवेश तलिनीनालान्तराल हिया

कस्यास्था विविधावधानविधिना नि सनिधाने धन ॥ ६८ ॥

इत्युक्तोऽप्यसकृत् पत्न्या स्वलोभान न चचाल ग ।

स्वभाव सर्वभूताना सहज केन वार्यते ॥ ६९ ॥

तत स काले लोभेन मिषगर्भपज्यवर्जित ।

कोपे निधानकुम्भेषु लीनपृष्ठी व्यपद्यत ॥ ७० ॥

अदत्तभुक्तमृत्सृज्य धनं मुचिररक्षितम् ।
भूयसा इव गच्छन्ति कदर्या स्वक्षये क्षयम् ॥ ७१ ॥

तस्य यातस्य निरयं निनाय नृपतिर्धनम् ।
पर्यन्ते राजगामिन्यो लुब्धानां धनसम्पदः ॥ ७२ ॥

तत्सूनोश्चन्दनस्याथ शेषार्थेनापि भूयसा ।
बभूव भूरिसभारभोगव्ययमहोत्सवः ॥ ७३ ॥

मा कश्चिन् नाम नन्दस्य मन्दाग्नेरिह भाषिताम् ।
भोगभङ्गभयेनेति प्रातस्तत्राग्रीज् जनः ॥ ७४ ॥

धिग् धिग् धनं कुनिधनं नन्दस्यैवात्मजाधनम् ।
दीयतां भुज्यतां सर्वमित्यूचुः पुरवामिनः ॥ ७५ ॥

ततः काले गते बाह्यबोऽठद्वारान्तवामिनी ।
वृद्धान्धा सुपुत्रे पुत्रं चण्डाली खण्डिकाभिधा ॥ ७६ ॥

अन्धं वृद्धं वृद्धां, स्रग्ध्रं वृद्धीं स्फूलगलग्रहः ।
समूह इव दुःखानां स तस्यास्तनयोऽभवत् ॥ ७७ ॥

तदपुण्यं परिक्षीणे मातुः क्षीरे न निदचलः ।
वृषयां दान्धवस्त्रोभिः शुनीक्षीरेण वर्धितः ॥ ७८ ॥

एतदेव विरुद्धानां वैचित्र्यं पूर्ववर्मणाम् ।
वृच्छायसम्पन्ना जीवन्ति विपद्यन्ते यदीश्वराः ॥ ७९ ॥

श्रेयं स पूतिबलिलक्ष्णम्यवृत्तमितुल्लङ्घ्यते ।
पववणे कुणपावारस्तम्यो बिलम्बतृणाम्बरे ॥ ८० ॥

तस्मिन्प्राप्यतिवात्सल्यान् पुत्रास्या जगतीं निपताम् ।
यवन्धं यागतामनीं स्नेहमातो हि दुःगहः ॥ ८१ ॥

स वर्धमान शनैः स्मशानाद्भगारधूसर ।
पक्वणोग्रपिशाचानामप्युद्वेगकरोऽभवत् ॥ ८२ ॥

यष्टीनिपण्णगमन कुष्ठक्लेदजुगुप्सित ।
स जगाम पथा येन प्रययौ तेन नापर ॥ ८३ ॥

अत्रान्तरे चन्दनस्य पितु श्राद्धदिने महान ।
वभूवार्धितमूहान्नदाने कलकलस्वन ॥ ८४ ॥

तत कर्पूरमादाय स चण्डालशिशु शनैः ।
आचामयाचक वृच्छाद् द्वाराग्रभुवमाययौ ॥ ८५ ॥

त दृष्ट्वा चन्दन सौधाद् विप्राणा मार्गदूषणम् ।
निवार्यतामय प्राप्तस्तूर्णमित्यवदत् नृधा ॥ ८६ ॥

प्रभुभ्रमङ्गभीतेन लगुडेनाहतस्तत
द्वारपालेन सावर्त स कपोत इवाभवत् ॥ ८७ ॥

स निर्भितललाटास्थिप्रक्षरक्षतजोक्षित ।
क्षण समूर्च्छित प्राप क्लेशभोगाय जीवितम् ॥ ८८ ॥

अदूरवर्तिनी श्रुत्वा चण्डाली तदव्यथारवम् ।
उपसृत्य शुशोचार्ता स्पृशन्ती तस्य शोणितम् ॥ ८९ ॥

केन निष्करुणेनेद दर्शित वत् पीरुपम् ।
प्रक्लिन्नकायविकले येनास्मिन् सुभटायितम् ॥ ९० ॥

कायापायमयी दु खदशा दृष्ट्वास्य दु सहाम ।
वैराग्यावसरे केन त्रौर्यमेवविध कृतम् ॥ ९१ ॥

आर्तिमेवविधामस्य हृदयक्लेदिनीमिमाम् ।
विलोक्य कुर्यात् क पाप पाप हि पदमापदाम् ॥ ९२ ॥

यद्यनेन महत् पाप न कृत पूर्वजन्मनि ।
तदुच्यता स्फुरत्कष्टा दृष्टा कस्येदृशी दशा ॥ ९३ ॥

ये दृश्यन्ते विपत्क्लेशविशेषविषमव्यथा ।
त एव गुरव पापवापवकरणे (?) नृणाम् ॥ ९४ ॥

करुणार्हेषु क्षूराणामुपकारिषु वैरिणाम् ।
वञ्चकानामपापेषु पापसत्या करोति व ॥ ९५ ॥

तार रोदिषि किं पुत्र सहस्वाधातजा हजम् ।
अशर्मकर्मनिर्माण मर्मच्छेदि शरीरिणाम् ॥ ९६ ॥

इति तस्या प्रलापिन्या प्रेक्षावाप्ते जने जिन ।
अनाथबन्धु करुणासिन्धुस्तेनाययौ पथा ॥ ९७ ॥

भवभ्रमासक्तपरिश्रमाणा रागादिदोषैरुपतापितानाम् ।
आश्वासनेनामृतसोदरेण लिम्पन्निव द्या द्युतिचन्दनेन ॥ ९८ ॥

दृष्ट्वा तमापद्गतमुग्ररोगभग्न निमग्न व्यसने विविग्नम् ।
व्यलम्बताद्रं करुणारसेन तत्तापशान्त्यै भगवान् जिनेन्द्र ॥ ९९ ॥

तत्सन्निधानेन मुहूर्तमात्र स निर्व्यथ स्वास्थ्यमिवाससाद ।
निहन्ति पाप कुशल प्रसूते सदशनं मत्स्थहिताशयानाम् ॥ १०० ॥

ज्ञात्वाथ चन्दन प्राप्त भगवन् तयागतम् ।
विषसत्बुभुमस्मेरा पूजामादाय निर्ययौ ॥ १०१ ॥

भगवानपि सादृश्यप्रभावादुद्गत भुय ।
हंम वमःमाहस्य तस्यौ पर्यङ्कलीलया ॥ १०२ ॥

प्रणत चरणालीन पूजाव्यग्रवर पुर ।
वभाषे भगवान्प्रीता मिश्रभगदि चन्दनम् ॥ १०३ ॥

किमयं याचमानोऽपि वराकस्ताडितः क्रुधा ।

कृतं न कृपणे कस्मात् करुणाकोमलं मनः ॥ १०४ ॥

दयाद्रीः सर्वसत्त्वेषु भवन्ति विमलाशयाः

एवंविधाना दुःखाना कारणं कलुषं मनः ॥ १०५ ॥

कृतक्रूरापकारेषु विद्वेषपरुषेष्वपि ।

भवन्ति सन्त वलेशोऽभ्युपेत्य न कर्कशाः ॥ १०६ ॥

क्लिष्टः कष्टं कदर्योऽयं लोभेनापरजन्मनि ।

अप्रदानोद्यतेनाद्य कायक्लेशेन पीडितः ॥ १०७ ॥

एष नन्दस्तव पिता पूर्णार्थमलसंचयात् ।

आब्रूतः पापरोगेण चण्डालत्वमुपागतः ॥ १०८ ॥

जन्मान्तरेऽप्यतोऽन्यस्मिन् रोगयोगान् मुमुर्षणा ।

मुवर्ण दत्तमेतेन तेनाय सधनोऽभवत् ॥ १०९ ॥

अन्त्यक्लेशदशायां यन् मुमुर्षुः संप्रयच्छति ।

तच्च चाभोग्यं भवत्यस्य लोभादन्येषु जन्मसु ॥ ११० ॥

दत्तं न वित्त करुणानिमित्त लोभप्रवृत्तं कृतमेव चित्तम् ।

ये संचयोत्साहरसौ प्रनृत्त शोचन्ति ते पातकमात्मवृत्तम् ॥ १११ ॥

इत्युक्त्वा भगवान् पुण्यां विदधे धर्मदेशनाम् ।

यया क्लेशप्रहाणार्हमर्हत्त्वं प्राप चन्दन ॥ ११२ ॥

तस्मान् न दर्पः पुण्येण कार्यः प्रवर्धमानेन वनोदयेन ।

अदानभोगोपहतं हि वित्त पुसा परत्रेह च दुर्निमित्तम् ॥ ११३ ॥

इति श्रीज्यासदासापराक्षक्षेमेन्द्रविहिते दर्पदलने

धनविचारो द्वितीयः ।

तृतीयो विद्याविचारः ।

ससारदोषप्रशमकहेतुः करोति विद्या यदि दर्पमोहम् ।
तदन्धकाराय भवत्यवश्यं साध्रे नभस्वङ्गुमतोङ्गुमाला ॥ १ ॥

शिक्षाभ्यासेन सुव्यक्तं पठन्त्यपि विहंगमाः ।
क एष विद्यया दर्पः कष्टप्राप्तकदेशया ॥ २ ॥

सा विद्या या मदं हन्ति सा श्रौयार्थिषु वपेति ।
धर्मानुसारिणी या च सा बुद्धिरभिधीयते ॥ ३ ॥

यो विद्यागुरुरायाति लघुता शीलविप्लवात् ।
तस्मै पण्डितमूर्खाय विपरीतात्मने नमः ॥ ४ ॥

विद्यां प्राप्य वृत्तं येन विद्वेषकलुपं मनः ।
तेनात्मा हन्त मूर्खेण स्नात्वा पांसूत्कर्तवृत्तः ॥ ५ ॥

विद्या श्रीरिच लोभेन द्वेषेणायाति नित्यताम् ।
भाति नम्रतयैवैषा लज्जयेव कुलाङ्गना ॥ ६ ॥

स्पृहणीया मनां तावद् विद्या संतोषशालिनी ।
यावन् न पार्थिवास्थानपण्यस्थाने प्रसारिता ॥ ७ ॥

मद्गुणाः शुचयस्तावद् यावद् वादेन शोषकैः ।
प्रक्षाल्य न परीक्ष्यन्ते गटेर्भूषाङ्गममदि ॥ ८ ॥

अश्माप्यहृदयो यस्य गुणमार परीक्षते ।
उचितैव मुवर्णस्य तस्याप्रिपन्नने हविः ॥ ९ ॥

नविभिर्नृपयोगानु चित्राङ्ककारहारिणी ।
वाणी येत्येव लोभेन परोपररणीहना ॥ १० ॥

वादिभिः कलहोदकतकंसंपकंककशा ।

वाणी ऋकचधारेव धर्ममूले निपातिता ॥ ११ ॥

साधुतेजोवधायैव तार्किकैः ककंशीकृता ।

वाणी विवादिभिः क्रूरैः सौनिकैरिव कर्तरी ॥ १२ ॥

शीलं नैव विभति कीर्तिविमले धत्ते न धर्मं धियं
भात्सर्येण मनीषिणां प्रतनुते पारुष्यदोष गिरः ।

तर्कोक्त्या परलोककर्म नयति प्रायेण संदिग्धतां

यस्तस्याफलशास्त्रपाटनपटोर्मूढस्य किं विद्यया ॥ १३ ॥

ये संसत्सु विवादिनः परयशःशल्येन शूलाकुलाः

कुर्वन्ति स्वगुणस्तवेन गुणिनां यत्नाद् गुणाच्छादनम् ।

तेषां रोषकपायितोदरदृशां द्वेषोष्णनिःश्वासिना

दीप्ता रत्नशिखैव कृष्णफणिनां विद्या जनोद्वेगभूः ॥ १४ ॥

शोन्यतां यात्यशीलेन विद्वेषेणापवित्रताम् ।

दर्पशापहृता विद्या नश्यत्येव सहायुषा ॥ १५ ॥

तपोवने मुनिवरौ मान्यौ मुनिमनीषिणाम् ।

पुरा रैभ्यभरद्वाजौ मुहुदी चक्रुः स्थितिम् ॥ १६ ॥

पुत्रावभूता रैभ्यम्य विद्याविमलदर्पणौ ।

स्पृहणीयौ गुणज्ञानामर्वाविसुपरावसू ॥ १७ ॥

भरद्वाजस्य पुत्रोऽभूद् यवक्रीताभिधः सुताः ।

भवन्त्यविद्याः प्रायेण पितृप्रणयलालिताः ॥ १८ ॥

स युवा रैभ्यतनयो सर्वत्र श्रुतिविश्रुतो ।

पश्यन्नात्मनि सासूयः पश्चात्तापाकुलोऽभवत् ॥ १९ ॥

स गत्वा जाह्नवीतीरं निराहारकृशश्चिरम् ।
चचार निश्चलतनुस्तीव्रं विद्याप्तये तपः ॥ २० ॥

तं तपस्तापितात्मानं स्वयमेत्य शतक्रतुः ।
उवाच मिथ्यानिर्बन्धः कोऽयं ते मुनिपुत्रक ॥ २१ ॥

अनधीता गुरुमुखात् कथं विद्याधिगम्यते ।
अनभ्यासेन पाण्डित्यं नभःकुसुमशेखरः ॥ २२ ॥

अधुना विद्यया किं ते विद्याहं शैशव गतम् ।
यत् फलं किल विद्यायास्तस्मिन्नवहितो भव ॥ २३ ॥

शीलं परहितासक्तिरनुत्मेकः क्षमा धृतिः ।
अलोभश्चेति विद्यायाः परिपाकोज्ज्वल फलम् ॥ २४ ॥

विवेकरहिता विद्या द्वेषरोपोष्मणोपिता ।
दर्पासनिनिपातेन हता बल्लीव निष्फला ॥ २५ ॥

एतदर्थं श्रुते बुद्धिं करोति द्वेषदूषितः ।
यद् विवादैः करिष्यामि मानमनानि मनोपिणाम् ॥ २६ ॥

त्यक्त्वा प्रथमसतोषी विद्यायाः प्रथम फलम् ।
नानाविपर्ययपर्यगच्छत्ययं फलार्थिनः ॥ २७ ॥

उपकाराय यः पुस्तं न परस्व न चात्मनः ।
पत्रमञ्चयमभारैः किं तया भारविद्यया ॥ २८ ॥

अन्यायः प्रौढवादेन नीयते न्यायना ययः ।
न्यायभ्रान्यायना लोभात् किं तया दुष्टविद्यया ॥ २९ ॥

भयजिह्वाम्बुतिभिर्निन्य परनीबोद्धपाटिनामुवा ।
नियते मा यन्नामधरे किं तया धृष्टविद्यया ॥ ३० ॥

अनुष्ठानेन रहिता पाठमानेण केवलम् ।

रञ्जयत्येव या लोक किं तथा शुकविद्यया ॥ ३१ ॥

गोप्यते या श्रुतज्ञस्य मूर्खस्याग्रे प्रकाश्यते ।

न दीयते च शिष्येभ्य किं तथा शठविद्यया ॥ ३२ ॥

परोत्कर्षं समाच्छाद्य विक्रयाय प्रसार्यते ।

या मुहुर्धनिनामग्रे विं तथा पण्यविद्यया ॥ ३३ ॥

न तीर्यते यया घोरं ससारमकराकर ।

नित्यं चित्तानुबन्धिण्या किं तथा मोहविद्यया ॥ ३४ ॥

नित्याभ्यासप्रयासेन जीवितं क्षीयते यया ।

त्रिवर्गस्योपरोधेन किं तथा कष्टविद्यया ॥ ३५ ॥

न विवेकोचिता बुद्धिं न वैराग्यमय मन ।

सपादयति या पुसा किं तथा जडविद्यया ॥ ३६ ॥

शीचाशीचविवादेन त्यक्ता श्रोत्रिघता यया ।

मिथ्याभिमानयोगिन्या किं तथा दम्भविद्यया ॥ ३७ ॥

परमात्सर्यशल्येन व्यथा सजायते यया ।

सुखनिद्रापहारिण्या किं तथा शूलविद्यया ॥ ३८ ॥

परसूक्तापहारेण स्वसृभाषितवादिना ।

उत्कर्षं रयाप्यते यस्या किं तथा चौरविद्यया ॥ ३९ ॥

अनभ्यासहतोत्साहा परेण परिभूयते ।

या लज्जाजननी जाड्यात् किं तथा मन्दविद्यया ॥ ४० ॥

लोभं प्रभूतवित्तस्य रागं प्रव्रजितस्य च ।

न यया शान्तिमायाति किं तया लीकविद्यया ॥ ४१ ॥

यया भूपतिमाश्रित्य परेषा गुणनिन्दव ।

दानमानोत्तति हन्ति किं तया दोषविद्यया ॥ ४२

गृह धाराधिस्तापि सभाया न प्रवर्तते ।

प्रतिभाभङ्गसङ्गाद या किं तया मूकविद्यया ॥ ४३ ॥

चण्ड पिण्डादिना द्वेषपिशुनाना दानामिव ।

यया सजायते युद्ध किं तया वधविद्यया ॥ ४४ ॥

विःमृता यावलिप्तास्य वण्टे वृत्तगतागता ।

जीववृत्तिरिव क्षीणा किं तया मृतविद्यया ॥ ४५ ॥

रसायनी जराजीर्णश्चिररोगी यया भिषक् ।

धातुवादी दरिद्रश्च किं तया हास्यविद्यया ॥ ४६ ॥

यया मुग्धमृगा कूटं पीडयन्ते तीक्ष्णमार्गजै ।

आशापाशावलम्बिन्या किं तया लुब्धविद्यया ॥ ४७ ॥

परोपताप त्रियते वस्यादिकुहकैर्यया ।

यन्त्रतन्त्रानुमारिण्या किं तया व्याजविद्यया ॥ ४८ ॥

गुरग्वर्ति कविद्वेपाद यतिर्भोगपरिग्रहात् ।

नृप पापाद् द्विज त्रोघात् मा विद्या धार्यते यया ॥ ४९ ॥

विद्यागुणास्ते विदुषा ये विचरन्निबन्धनम् ।

स्वरपशिल्पकगनुल्या शेषा जीवितहृतव ॥ ५० ॥

वीणव धोत्रहीनस्य लोकाक्षीव विचक्षुष ।

व्यसो बुभुक्षुममानेव विद्या स्तब्धस्य निष्फला ॥ ५१ ॥

द्वयदपह्ना विद्या कामत्राघह्ना मति ।

लोभमोहह्ना वृत्तिर्येषा तथा विमादुषा ॥ ५२ ॥

दूरे व्यावरण कुरुष्व विपम धातुक्षयक्षोभित

मीमासा विरसा न शोषयति किं तर्करल कर्कशै ।

न क्षीव पतति स्मरभ्रमकरं किं नव्यकाव्यासवै-

स्तस्मान् नित्यहिताय शान्तमनसा वैराग्यमारोग्यदम ॥ ५३ ॥

इत्युक्त सुरराजेन निश्चयान न चचाल स ।

अभिमानगूहीताना दुर्निवारो हि दुर्ग्रह ॥ ५४ ॥

अथ वृद्धद्विजो भूत्वा सिकतामुष्टिभि शनै ।

शक्र प्रचक्रमे कर्तुं गङ्गाया सेतुबन्धनम् ॥ ५५ ॥

त दृष्ट्वा निष्फलबलेशविफलोद्योगनिश्चलम् ।

मुनिसूनु कृपाविष्ट पप्रच्छाभ्येत्य सस्मित ॥ ५६ ॥

ब्रह्मन् व एष निर्वन्धस्तव बन्ध्यसमुद्यमे ।

निष्कण्ट विपुलायास न प्राज्ञा कर्म कुर्वते ॥ ५७ ॥

अस्मिन् कुटिलकल्लोलदोलाविक्षोभितेऽम्भसि ।

हास्यहेतु कथं सेतु सिकतामुष्टिभिर्भवेत् । ५८ ॥

इत्युक्ते मुनिपुत्रेण ब्राह्मणस्तमभाषत ।

अहो परोपदेशेषु सर्वो भवति पण्डित ॥ ५९ ॥

अनधीता बलाद विद्या तपसा प्राप्तुमिच्छसि ।

यथा त्व निष्कलारम्भस्तथाहमपरो जड ॥ ६० ॥

एतद द्विजवच श्रुत्वा यथाथ स्थगितोत्तर ।

तथापि दृढसंकल्प स्ववृत्त्यान न चचाल स ॥ ६१ ॥

अथास्य तीव्रतपसा शक्र प्रादाद वर वरम् ।

सर्वविद्यानिधिर्येन सहसैव बभूव स ॥ ६२ ॥

प्राप्तविद्यं स सोत्साहस्तूर्णं गत्वा स्वमाश्रमम् ।
निजा तप फलावाप्तिकथा पित्रे न्यवेदयत् ॥ ६३ ॥

त मदाक्रान्तमथ्रान्तवृत्तं सस्कृतवादिनम् ।
भरद्वाजं प्रमोदेऽपि खदाकुल इवावदत् ॥ ६४ ॥

पुत्रं प्राप्ता त्वया विद्या तपस्तापात् विमुच्यते ।
किं त्वागामिभयादेतन् न युक्तं प्रतिभाति मे ॥ ६५ ॥

इतः समीपे रैभ्यस्य कोपनस्य तपोवनम् ।
विद्यामदान्धो तत्पुत्रावर्वावमुपरावन् ॥ ६६ ॥

सावथ्रान्तश्रुतोन्मादो त्वं चाभिनवपण्डित ।
तत्सगमे द्वेषमयं सदा सनिहितं कलि ॥ ६७ ॥

ग्रीवास्तम्भभृतं परोघ्नतिक्थयामात्रे निरशूलिनं
सोद्वेगभ्रमणप्रलापविपुलक्षोभाभिभूतस्थिते ।
अन्तर्द्वेषविषप्रवेशविषमश्रोघोष्णनिश्वामिनं
कष्टा नूतनपण्डितस्य विवृतिर्भूमिज्वरारम्भम् ॥ ६८ ॥

तव तत्र प्रयातस्य युक्तायुक्तविवादिन ।
भविष्यति मुने शापादवश्यं मदनिग्रह ॥ ६९ ॥

शुक्लिवारजतज्ञाननीरपीतादिदर्शनं ।
उन्मादजनयत्येव विद्यादर्पपिशाचिका ॥ ७० ॥

एष विद्योपदेशेन विनाशं प्रार्थितस्त्वया ।
रैम्माश्रमो न गन्तव्यं कर्त्तव्यं यदि मद्भव ॥ ७१ ॥

इत्युक्तोऽप्यमृष्टं पित्रा स गत्वा रैम्मापुत्रयो ।
इमं वाद् विवादिनिर्वेदं मदा विद्यामदक्षितिम् ॥ ७२ ॥

त दर्पमत्त साकोपभीमभ्रूभङ्गदुर्मुखी ।
तावूचतुर्मन सक्तविद्याविद्वेषशूलिनी ॥ ७३ ॥

कनीयानावयोर्यस्माद् वयसा त्व श्रुतेन च ।
करोपि वादैराक्षेप तस्मादायु क्षयोऽस्तु ते ॥ ७४ ॥

इत्युक्तोऽपि क्रुधा ताभ्या न दर्पाद् विरराम स
न प्रसन्न न च क्रुद्ध गणयन्ति मदोद्धता ॥ ७५ ॥

अत्रान्तरे भ्रमद्भृङ्गमालाभ्रूभङ्गविभ्रम ।
काल प्रोपितकान्ताना पुष्पकाल समाययी ॥ ७६ ॥

क्षिप्तपत्रा सुमनसा रज कलुषितेक्षणा
सद्वेपा इव विद्धासश्चेरुर्मलयमारुता ॥ ७७ ॥

माधुर्यललितोदारवाणीविलसितैर्मुहु ।
कवीनामिव सघर्ष कोकिलानामजायत ॥ ७८ ॥

रैभ्ये प्रयाते पुत्राभ्या सह स्नातु सरित्तटम्^१
भरद्वाजात्मजोऽभ्येत्य प्रविवेश तदाश्रमम् ॥ ७९ ॥

तत्र पुष्पोच्चयव्यग्रा धर्मपत्नी परायसो ।
सोऽपश्यत् सुप्रभा नाम रूपदर्पहिहा रते ॥ ८० ॥

उटजाडगनसक्ताना हरिणीना बिलोकने ।
विलासदीक्षा कुर्वाणा तरलापाडगभङ्गिभि ८१ ॥

ता दृष्ट्वा चन्द्रवदना मदनानन्ददेवताम् ।
बभूवोत्कान्तमर्माद सहस्रां व मुने सुत ॥ ८२ ॥

स द्रव्याचारी वामेन नवेन तरलीकृत ।
अभिलापोचित वपुमनभिशोऽप्युवाच ताम् ॥ ८३ ॥

उन्मादनमिदं रूपमनुरूपं मनोभुव ।

समुत्सिक्तमिवासक्तं करोति मम मानसम् ॥ ८४ ॥

विद्याविनयमुत्सृज्य सत्यं गुह्यं च गणाम् ।

त्वयि प्रवृत्तं चित्तं मे प्राजन्मप्रेमबन्धनम् ॥ ८५ ॥

जानामि यत्तु ब्रूतस्यास्य विपाके कर्मणः पलम् ।

तथाप्यभिमतं घर्तुं न शक्नोमि करोमि किम् ॥ ८६ ॥

न धुनेन न वित्तेन न वृत्तेन न कर्मणा ।

प्रवृत्तं शक्यते रोद्धुं मनोभवपथे मनः ॥ ८७ ॥

इत्युक्त्वा तां भयोद्भ्रान्तनयनामाश्रमोन्मुखीम् ।

गन्तुं प्रवृत्ता सोऽभ्येत्य जग्राहाशुक्लपल्लवे ॥ ८८ ॥

कदगीं कुञ्जरेणैव तरमां तेन निजंते ।

कृप्यमाणा तमवदत् सा निषेधचलाद्गुलि ॥ ८९ ॥

मा मा मलिनयः स्वच्छं शीलं मम तथात्मनः ।

विद्यायां निरवद्यायां किमेतदुचितं फलम् ॥ ९० ॥

शीलशुक्लाशुका त्यक्त्वा लज्जां निजवधूमिव ।

गृह्णासि परनारीणां पाणिना पटपल्लवम् ॥ ९१ ॥

किमेतदित्यनुचितं दृष्ट्वा नूनं कमण्डलुः ।

उद्घोषं शीतुनेनैव मुग्धं तपः निरीक्षते ॥ ९२ ॥

विभ्रतोऽग्नर्गतरसा कुसुमेष्टुर्नैव नवाम् ।

जटाचन्द्रमार्गस्ते तरोरिव न शान्तये ॥ ९३ ॥

पापमकल्पमात्रेण प्रपयाधोमुखी नव ।

पतिता स्पन्दभीयेयं कल्पयोगसमाश्रिता ॥ ९४ ॥

आसनाब्जे सरस्वत्या जपलोलरदच्छदे ।

दुर्नयोक्तिनं युक्तेय मुखे तव मनीषिण ॥ ९५ ॥

इय तपोषणमही विवेकजननी कथम् ।

जनयत्यभिलाष ते जननीवाजितात्मनः ॥ ९६ ॥

दुर्मदो यौवनभरस्तुरङ्ग इव हारकः ।

मर्बथा शिथिलात्मानमवटे क्षिपति क्षणात् ॥ ९७ ॥

धिग धिय किं विवेकेन दूरे विश्राम्यतु श्रुतम् ।

धार्यते यैन ससारविकारस्खलित मनः ॥ ९८ ॥

क्व विद्या यदिताशेषकार्यकार्यविमर्शधी ।

मूढता क्व च दुष्कर्ममहापापकुटुम्बिनी ॥ ९९ ॥

इत्युच्यमानोऽपि यदा न स तत्प्राज दुर्ग्रहम् ।

शीलापहारसत्रस्ता सा तदा समचिन्तयत् ॥ १०० ॥

किं करोम्यजन लब्धा विवशाह प्रमादिना ।

उत्सृष्टधर्मनियमा किं न कुर्वन्त्यवारिता ॥ १०१ ॥

अय स्मरातुरस्तावद वचसा न निवर्तते ।

वञ्च्यन्ते सान्त्ववादेन कामक्रोधमदोद्धता ॥ १०२ ॥

इति ध्यात्वा तमवदत सा शनैर्मृदुवादिनी ।

गच्छ त्व स्वयमेप्स्यामि निशि शून्यलतागृहे ॥ १०३ ॥

स्नात्वा सपुत्र काठेऽस्मिन्नायाति श्वशुरो मम ।

ज्वरज्ज्वलनतुल्यस्य तस्याग्रे किं करिष्यसि ॥ १०४ ॥

इत्युक्त स तथा प्रायात सत्य विज्ञाय तद्वचः ।

दुष्प्रापमपि मन्यन्ते सुलभ काममोहिता ॥ १०५ ॥

रैभ्यं ततः समायातमग्न्यागाराग्रतः स्थितम् ।
स्नुपा प्रोवाच कोपाग्निधूमेनेवाश्रुवर्षिणी ॥ १०६ ॥

भरद्वाजात्मजस्तात पापस्तव सुहृत्सुतः ।
ममाद्य विजने शीलविवल्लवेऽभ्यर्षिता गतः ॥ १०७ ॥

स मया दुर्ग्रहग्रस्तः समेप्यामीति वञ्चितः ।
विमुच्ये नान्यथा हस्तात् तस्य स्वतिमती सती ॥ १०८ ॥

एतदाकर्ण्य महसा प्रज्वलन् मन्युना मुनिः ।
वभूव दुर्निमित्तोल्कापातकूर इवांशुमान् ॥ १०९ ॥

विद्यावतां स्फुरत्यन्तविवेकः स्वस्थचेतसाम् ।
विकारकाले संमोहश्चित्ते विद्या च पुस्तके ॥ ११० ॥

स निःश्वसन्नथ क्रोधज्वरारम्भारुणेक्षण ।
अभिचारजपेनेव कम्पमानाधरोऽभ्यधात् ॥ १११ ॥

अहो वत भरद्वाजः पुत्रस्याध्ययने व्यधात् ।
धर्मोपदेशं यत्नेन नमोक्तुं पराङ्मना ॥ ११२ ॥

इत्युक्त्वामर्यसंरम्भादपरं वक्तुमक्षमः ।
स प्रविश्याग्निसदनं प्रतीकारपरोऽभवत् ॥ ११३ ॥

उत्पाद्य विकटाटोपकोपः प्रोढाग्निपिङ्गलाम् ।
स जुहाय जटा वह्नौ क्रूरक्रोधसटामिव ॥ ११४ ॥

द्वितीयायां हुतायां च शूलभृद् धोरराक्षसः ।
रुत्यामग्नं समुद्भूतः प्रोवाच प्रणतो मुनिम् ॥ ११५ ॥

किं करोमि मुने कस्य विनाशायाम्मि निर्मितः ।
त्रैलोक्यमपि निर्दग्धुं मत्तद्धोर्हं त्यदाश्रया ॥ ११६ ॥

इति ब्रुवाण त रैभ्य ऋराकारमभापत ।

भरद्वाजसुत गच्छ क्वत्रीकुवपण्डितम् ॥ ११७ ॥

इति तेन समादिष्ट स व्रजन कम्पितावनि ।

अर्धशौच मुनिसुत दृष्ट्वा वूरात समाब्रवत् ॥ ११८ ॥

तमिदमिदृते वेगाद दीप्तशूले निशाचरे ।

भयभग्नगतिं प्राप शरणं न मुन सुत ॥ ११९ ॥

पलायमानं संप्राप्तं स जवात पितुराश्रमम् ।

अग्न्यागारं विशन् रुद्धं शूद्रणाशौचदूषितम् ॥ १२० ॥

दासस्मृष्टं स निशौचं पतितं सभ्रामात क्षिती ।

रक्ष शूलहतं पश्चात् सहसा भस्मसादभूत् ॥ १२१ ॥

अत्रातरे भरद्वाजं प्रविशन् निजभामश्रमम् ।

विध्वस्तच्छायमालोक्य सोद्विग्नं समचिन्तयत् ॥ १२२ ॥

मम पुष्पफलादानप्रत्यावृत्तस्य बह्वनय ।

सदोत्तिष्ठन्ति पुरतस्तेऽद्य किं निश्चला इव ॥ १२३ ॥

इति सचिन्त्य दृष्ट्वाग्नं भस्मीभूतं सुतं मुनिम् ।

श्रुत्वा च दासकथितं वृत्तान्तं न्यपतद भुवि ॥ १२४ ॥

स लब्धसन्नं शनकैरवद बाष्पगदगदम् ।

रैभ्योऽपि विद्वान् कालेन प्राप्नोतु स्वसुताद वधम् ॥ १२५ ॥

हा पुत्रं रक्षितेनापि क्षणक्षयनिपातिना ।

न जीवामि सदोषेण कायनव त्वया विना ॥ १२६ ॥

इत्युक्त्वा पुत्रशोकेन चिताग्निमविशन् मुनिः ।

महत्स्वपि नवोत्सेकादभग्नप्रसरां शुचिम् ॥ १२७ ॥

अथ यांते शनैः काले बृहद्द्युम्नस्य भूपतेः ।

याजकौ जग्मतुर्गेहमर्वाविमुपरावम् ॥ १२८ ॥

प्रवृत्ते विधिवत् तस्य दीर्घसत्रे पृथुश्रियः ।

दानमानोदयः कोऽपि तयोर्याजकयोरभूत् ॥ १२९ ॥

कदाचिद् दिनपर्यन्तसंध्यायां निजमाश्रमम् ।

परावसु. समागच्छन् दृष्ट्वा पितरमग्रतः ॥ १३० ॥

कृष्णाजिनोत्तरासङ्गं दण्डेन मृगशङ्कया ।

जघान शापविवशः स तेनाभूद् विचेतनः ॥ १३१ ॥

जनकं हतमालोक्य ब्रह्महत्याभयाकुलः ।

गत्वा यज्ञभुवं भ्रात्रे स तमर्थं न्यवेदयत् ॥ १३२ ॥

अर्वाविमुस्तमवेदद् भ्रातः किं क्रियते विधेः ।

भवन्ति यस्य संकल्पादेवैरूपा विपर्ययाः ॥ १३३ ॥

धर्मार्थी पापमाप्नोति शीलार्थी शीलविप्लवम् ।

विधौ विधुरतां याते द्रविणार्थी दरिद्रताम् ॥ १३४ ॥

ब्रह्महत्याव्रतं तीव्रं भवतोऽर्थे चराम्यहम् ।

त्वमस्य कुरु भूमर्तुः संपूर्णी याजनक्रियाम् ॥ १३५ ॥

उक्तत्वेत्यर्वाविमुभ्रातुः पापशान्त्यै धृतव्रतः ।

चकार सर्वतीर्थेषु तीव्रनिष्कृतिपारणम् ॥ १३६ ॥

तं ममाप्तव्रतं प्राप्तं राज्ञो यज्ञवमुंधराम् ।

दूरात् परावमुर्जात्वा पितृघ्नः समचिन्तयत् ॥ १३७ ॥

अयं मे दक्षिणाकाले भागहर्ता ममागतः ।

मदभार्यश्चिरं तीव्रव्रतस्त्रिष्टोऽपि जीवति ॥ १३८ ॥

इति संचिन्त्य सोऽभ्येत्य प्रोवाच-पृथिवीपतिम् । -
लोभमात्सर्ययोरङ्गे पतितः पातकेच्छया ॥ १३९ ॥

राजन् यज्ञमहीमेप किल्बिषी ब्रह्महृत्यया ।
प्रविशत्यविकल्पेन मद्भ्राता वार्यतामिति ॥ १४० ॥

इत्युक्तस्तेन नृपतिः कृतघ्नेन विपर्ययात् । -
तस्य प्रवेशमज्ञानान् निष्पापस्य न्यवारयत् ॥ १४१ ॥

अन्धा इव न पश्यन्ति योग्यायोग्यं हिताहितम् ।
पथा तनैव गच्छन्ति नीयन्ते येन पार्थिवाः ॥ १४२ ॥

मिथ्यापवाददानेन नैव भ्रात्रे चुकोप सः ।
निकारे कारणं दैवं मन्यन्ते हि मनीषिणः ॥ १४३ ॥

तेन तस्यानुशंस्येन निर्विकारतया तया । -
तुष्टाः क्रतुसमाप्तीनास्तमूचुर्ब्रदिवीकसः ॥ १४४ ॥

प्रशमेन तवानेन प्रसन्नास्ते वयं मुने । -
वरहोऽसि वरचार गृह्यतां प्रवरो वरः ॥ १४५ ॥

इत्युक्तः स-सुरैः प्रीत्या तानुवाच कृताञ्जलिः ।
यदि युष्मद्वरहोऽहं दीयतां यन् ममेप्सितम् ॥ १४६ ॥

मत्पित्रा योऽभिचारेण भरद्वाजात्मजो हतः । -
स जीवत्वस्मृतकूरनिकारः स च तत्तार्ता ॥ १४७ ॥

अस्मत्पिता-मृगधिया यः परावसुना हतः ।
सोऽपि विस्मृततत्कोपः स्वस्थः प्राप्नोतु जीवितम् ॥ १४८ ॥

इत्यर्थिते वरे तेन तथेत्याख्यायि तैः सुरैः । -
यवक्रीतभरद्वाजरैर्भ्याः प्रापुः स्वजीवितम् ॥ १४९ ॥

इत्येते मुनयोऽपि दर्पविफले माते श्रुते शोच्यतां
 क्रोधान्ध्येन पुनः प्रनष्टविमलालोके विवेके व्युते ।
 शीले रागमहोष्मणा विगलिते द्वेषेण नाशं गताः
 कस्यान्यस्य घनाभिमानमलिना विद्याविधत्ते गुणम् ॥ १५० ॥

चेतःशान्त्यं द्वेषदर्पोज्जितेन
 यतनः कार्यः सर्वथा पण्डितेन ।
 विद्यादीपः कामकोपाकुलाक्षणा
 दर्पान्धाना निष्फलालोक एव ॥ १५१ ॥

अलोभः परम वित्तमहिंसा परम तपः ।
 अमाया परमा विद्या निरवद्या मनीषिणाम् ॥ १५२ ॥

शुक्रम्य विद्या घनदार्थहर्तु-
 र्मायाप्रपञ्चोपचितस्य शोच्या ।
 कचस्य वाचस्पतिजन्मनोऽपि
 व्याजेन विद्या विफलीवभूव ॥ १५३ ॥

स्पृशति मतिं न हि तेषां द्वेषविषः कलिसर्पः ।
 यदि शमविमलमलीना स्वमनसि भवति न दर्पः ॥ १५४ ॥

इति श्रीध्यासदासापराख्यश्लोमेन्द्रविहिते
 दर्पदलने विद्याविचारस्तृतीयः ।

चतुर्थो दर्पविचारः ।

पद्मोपमानां दिनसुन्दराणां कोऽयं नृणामस्थिररूपदर्पः ।
 रूपेण कान्तिः क्षणिकैव येषां ह्यग्निद्रागेण यथाशुकानाम् ॥ १ ॥

पर्यन्तरेखाङ्गविभागहीनचित्रोपम बालवपु प्रकृत्या ।
 तद् यौवनेनैव विवाममेति चत्रोत्सवेनेव शिरीषपुष्पम् ॥ २ ॥
 अलोमय पूर्णगशाङ्कुशोभ मुख तु यूना कतिचिद् दिनानि ।
 जाते तत इमध्रुविशालजाले शैवाललीनान्जतुला विभर्ति ॥ ३ ॥
 धूमेन चित्र तुहिनेन पद्म तमिध्रपक्षेण सुधागबिम्बम् ।
 गीत निदाधेन न भाति तोय जरावतारेण च चारुरूपम् ॥ ४ ॥
 रूप क्षणस्वीकृतनरवतमासग्रासप्रमक्ता कृतकामदोषा ।
 केशग्रहेणैव जरा जनानां वेश्येव वित्त कवलीकरोति ॥ ५ ॥
 पावकमेणैव विचित्रकर्मा प्रतिक्षण देहभृतामलक्ष्य ।
 करोति काल परिणामशक्त्या रूप विरूप चतुरप्रवाह ॥ ६ ॥
 न लक्ष्यते कालगति सवेगचक्रभ्रमभ्रान्तिविधायिनीयम् ।
 ह्यो य शिशु स स्फुटयौवनोऽथ प्रातर्जराजीर्णतनु स एव ॥ ७ ॥
 पुसामवस्थावितयत्रिभागे रूपप्रद यौवनमेव नान्यत् ।
 तस्मिन् मदोन्मादगदाङ्गभङ्गन्यङ्गादिदोषोपहृते क्व रूपम् ॥ ८ ॥
 यदा नर शोचति दुःखतप्तस्त्यक्ताशन शाकदिवणवक्त्र ।
 न स्नाति नोत्तिष्ठति नैव शेते तदा क्व रूप क्व च यौवनथी ॥ ९ ॥
 यदा स्थित प्रेत इवास्थिशेष कारागृहे धूसरितोर्ध्वकेश ।
 प्रकीर्णयूकामलकालवायस्तदा क्व रूपस्य गतोऽभिमान ॥ १० ॥
 यदा सदाङ्गीकृतदैत्यदुःखसेवाप्रवासेन विनष्टकाय ।
 नित्यप्रवासभ्रमभयजानुर्न रूपलुब्धस्य तदास्ति रूपम् ॥ ११ ॥
 यदा प्रहारैर्दलिताखिलाङ्ग
 खण्डोप्लगास स्फुटिताक्षिदन्त ।

युवा पिशाचत्वमिवोपयाति
तदापि रूप विगतस्वरूपम् ॥ १२ ॥

यदा न धोमानरिपु प्रमायी
न वाक्पटुश्चित्रमनुप्यतुल्य
तदा मुरुपादविचाररम्याद्
वर विरूप स्पृहणीयरूप ॥ १३ ॥

यदा दरिद्र परिधानहीन
स्त्रपानिगीन कुरुतेऽतियाच्याम् ।
कपोलमजातवलीविकार
स्तदा मुरुपोऽपि पर विरूप ॥ १४ ॥

विद्वत्सदि वादिभि कविवरंभाषानभिज्ञ पर
मूर्खं शकरवाहनस्तुतिपदैय सज्ञया हस्यते ।
विश्रीत परदेशपण्यसदने धूर्तैरिवानुत्तर
पुसश्चित्रमयूरचारुवपुष वि तस्य रूपश्रिया ॥ १५ ॥

काल मुहूर्ताङ्गुलिमण्डलेन
दिनश्रियामाञ्जलिना पिवन्तम् ।
रूप विलोक्यैव वपुश्च केपा
भङ्गेन नाङ्गान्यलसीभवन्ति ॥ १६ ॥

रूप वय गौर्यमनद्गभोग
प्रज्ञाप्रभाव विभव वपुश्च ।
अदनाति कालभ्रमर समन्तात्
पुसा हि किञ्जल्कमिवाम्बुजानाम् ॥ १७ ॥

नदाचित् सह गन्धर्वे सभास्थान शचीपतिम् ।
नूत्तेनाप्यरम सर्वा गीतेन च मियविरे ॥ १८ ॥

तासा मध्ये वभौ कान्ता वृत्तीनामिव कैशिकी ।
उर्वङ्गी स्वमुखे मैत्री चदन्तीवेन्दुपद्मयो ॥ १९ ॥

धनसेवागतास्तत्र ता दृष्ट्वेन्दुमुखी सुरा ।
भेनिरे धन्यमात्मान शृङ्गारस्याङ्गता गतम् ॥ २० ॥

नृत्यन्ती सा वभौ हारमध्यरत्नेषु बिम्बिता ।
युगपत् प्रविशन्तीव हृदयानि दिवौकसाम् ॥ २१ ॥

लीना देवविमानेषु हसास्तद्गतिर्निर्जिता ।
तत्कटाक्षजितश्चक्रे निद्रा चन्द्रे मृग क्षणम् ॥ २२ ॥

तस्या सेष्यप्तिरोनेत्रमालेव पतिता वभौ ।
स्तनयो शेखरस्रस्ता नीलोत्पलदलावली ॥ २३ ॥

उत्साहोद्धतविभ्रमभ्रमरव्यावृत्तहारान्तर-
त्रुट्यत्सूत्रविमुक्तमौक्तिकभर सक्त स्तनोत्सङ्गयो ।
वक्त्रेन्दुच्युतसततामृतकणाकारश्चकार क्षण
तस्या नृत्तरसश्रमोदितधनस्वेदाम्बुबिम्बधियम् ॥ २४ ॥

तस्या नृत्तविलोकने पुलकित दृष्ट्वा रतिर्मन्मथ
नि श्वासाञ्चितचारुचूत रजसा चक्रे पुरस्तात् पटम ।
उद्दीक्षयाक्षिपरम्परामपि हरेस्तत्रावसन्ना शची
कोपान्दोलितकेलिपद्मधुपैर्मध्येऽन्धकार व्यधात् ॥ २५ ॥

विघ्न न चक्रुर्ननु नृत्तलीला-
सदर्शन पुण्यवता नराणाम्
तत्रोर्वङ्गीरूपवशीकृताना
निमेषशून्यानि विलोचनानि ॥ २६ ॥

देवयोरश्विनोस्तत्र रूपमाधुर्यं धुर्यंयो ।
मिथ कथा समभवत् तद्गुणाकृष्टचित्तयो ॥ २७ ॥

एकोऽब्रवीदहो रूपमस्यास्तरलचक्षुष ।
निमीलन्निममा येन मुनयोऽप्याकुलीकृता ॥ २८ ॥

अस्या ससदि कम्पास्ये पतन्त्येता सुजन्मन ।
स्मरसभोगसवादलज्जाकुटिलिता दृश ॥ २९ ॥

वृत्तसगमयोरेव परस्परविलोवने ।
न्यास श्रृङ्गारसर्वस्वमनङ्गेनार्पित रह ॥ ३० ॥

रणोत्सृष्टतनो कण्ठे सौत्कण्ठा भुजबन्धनम् ।
कस्येय तरलापाङ्गमा रङ्गोत्तीर्णा करिष्यति ॥ ३१ ॥

इति द्रुवाणमपर सस्मितस्तमभापत ।
अहो नु विस्मृत किं ते भूतलैन्दु पुरुरवा ॥ ३२ ॥

विक्रमाभरण दिक्षु लावण्यतिलक भुव ।
उर्वशीभोगगुभग यस्पैतद गीयते यश ॥ ३३ ॥

तेन रूपगुणोत्साहैर्लवशीय वशीकृता ।
पुर स्थितापि शक्रस्य मनसा तत्र तिष्ठति ॥ ३४ ॥

रूपसाम्येन शीताशुवशे जातस्य (?) लज्जते ।
न करोति रतेरग्रे तत्कथा मत्सरी स्मर ॥ ३५ ॥

न जाने वत हेवाक कोऽयं कुसुमघन्वन ।
नैवापंपति यत् पाणौ तस्यैव शरपञ्चकम् ॥ ३६ ॥

भुव नमस्ताम्बुधिमेखलाया
बोद्धारमाजानुविलम्बिवाहृम् ।
लीलागुरु त हृदये वहन्ती
तन्वी कथ नृत्यति नैव विद्य ॥ ३७ ॥

दृष्टव्यं स नृपस्तावदप्रस्तावेऽपि यत्नतः ।
को वेत्ति तद्विधं रत्नं पुण्यं रास्ते कियच्च चिरम् ॥ ३८ ॥

इत्युक्त्वा तौ वृत्तक्षोणीपतिदर्शननिश्चयो ।
नृत्ये निवृत्ते जम्भारिं प्रणम्य ययतुर्भुवम् ॥ ३९ ॥

राजधानी समासाद्य तौ पुरुरवसं क्षणात् ।
अवारितौ विविशतुर्वेत्रिभिः सुरगौरवात् ॥ ४० ॥

तौ तं ददृशतु स्नानविहिताभ्यङ्गरागमम् ।
पीयूषनयनीतेन लग्नस्नेहमिवोडुपम् ॥ ४१ ॥

स्नानोत्तारितकेयूरमहाहंमणिकङ्कणम् ।
लावण्याभरणं तस्य विरराजोजितं वपुः ॥ ४२ ॥

शून्यश्रवणपाशस्य तस्य कण्ठं समाययौ ।
निर्भूषणनिवेशोऽपि विशेषरमणीयताम् ॥ ४३ ॥

विचार्यं तस्यामर्यादौ सौन्दर्योदायं मञ्चिनी ।
प्रशशंसतुराश्चर्यनिर्माणातिशयं विधौ ॥ ४४ ॥

स तौ कृताञ्जलिं प्रीत्या कृतासनपरिग्रहौ ।
पप्रच्छ स्वच्छहृदयस्त्वरामनकारणम् ॥ ४५ ॥

तावूचतु क्षितिपते महीकुसुमधन्वन ।
त्रैलोक्याभरणं रूपं तवावा द्रष्टुमागताम् ॥ ४६ ॥

निसर्गेण जगत्सर्गनिरर्गलगुणादरात् ।
कौतुकालोकसारेव दृष्ट्वा सृष्टिं प्रजापते ॥ ४७ ॥

विलोकितस्त्व वसुधामुधाशु पूर्णमण्डल ।
स्वपीयूषपात्रेन प्राप्ता प्रीतिरिति विमुच्यते ॥ ४८ ॥

इत्युक्तं प्रणयात् ताभ्या किञ्चित् कुसुमितस्मित ।
तावच्चे नृपतिर्मान्यमानेनाभ्यधिकादर ॥ ४९ ॥

भवत्सदर्शनेनाहमस्म्यनुग्रहभाजनम् ।
द्रष्टव्या द्रष्टुमायान्ति पुण्यपुण्येन केवलम् ॥ ५० ॥

तीर्थाप्ति माधुसर्पकं पूज्यपूजामहोत्सव ।
अस्मिन् विरसनि मारे ससारे सारसग्रह ॥ ५१ ॥

स्नानाभ्यक्षतेन न मया युवयोर्हचित कृत ।
पुण्यसाफल्यनि शल्यकल्याणायार्चनादर ॥ ५२ ॥

अन्यागारान्तरे तावन् मुहूर्तं त्रियता स्थिति ।
कृतस्नानं समेप्यामि पूजाप्रणयपात्रताम् ॥ ५३ ॥

इत्युक्त्वा तेन ययतुम्स्तौ हुताशनमन्दिरम् ।
स्नातं विभूषितं भूपद्रव्याव इति कौतुकान् ॥ ५४ ॥

अथ राजा कृतस्नानं सर्वाभरणभूषितं ।
पुरोहितेन सहितस्नत्समीपमुपाययौ ॥ ५५ ॥

तौ दृष्ट्वा पृथिवीपाल तारुहार किरीटिनम् ।
क्षणं नैवोचतु किञ्चित् वियण्णौ विनताननौ ॥ ५६ ॥

कृताचने नरपती तौ पप्रच्छ पुरोहित ।
अकस्माद् युवयो कस्मादप्रसाद इवेक्ष्यते ॥ ५७ ॥

विनयातिक्रमोऽस्माकं यात वञ्चिन् न हेतुताम् ।
पृष्टौ पुरोहितनेति तौ शनैस्तमभाषणम् ॥ ५८ ॥

आवयोर्न प्रिसन्नत्वं न युष्माकमतिक्रम ।
किं तु बालगल्त्यवभावाद्येव न विस्मय ॥ ५९ ॥

अधुनैव नरेन्द्रोऽयं दृष्टोऽभ्यङ्गेऽपि यादृशः ।
क्षणपाकेन कालम्य दृश्यते नैव तादृशः ॥ ६० ॥

दिनेन्धनवने नित्यं दह्यमानेऽर्कवह्निना ।
नीयते कालधूमेन रूपचित्रमचित्रताम् ॥ ६१ ॥

निश्चित्य सर्वभावानां नित्यमेतामनित्यताम् ।
रूपेऽभिमानं कः कुर्यात् स्वप्नचित्रपटोपमे ॥ ६२ ॥

जराजीर्णानि रूपाणि रोगार्तानि वपूषि च ।
आयूषि काललीढानि दृष्ट्वा कस्य भवेन् मदः ॥ ६३ ॥

योऽयं विलोच्यते लोकः स्फाराकारविकारवान्
उच्छूनतामुपगतास्त एते शुक्रविन्दवः ॥ ६४ ॥

अहो कालस्य सूक्ष्मोऽयं कोऽप्यलक्ष्यक्रमः क्रमः ।
यत् पाकपरिणामेन सर्वं यात्यन्यरूपताम् ॥ ६५ ॥

राज्ञः स्तानक्षणे याभूल् लावण्यलहरी तनोः ।
पीता क्षणेन सा तेन प्रवृत्तान्यक्षणोचिता ॥ ६६ ॥

संपूर्णस्यायुषो मात्रा रूपस्य विभवस्य च ।
होरायन्त्राम्बुधारेव गलत्येवानिश नृणाम् ॥ ६७ ॥

कलाकाष्ठामुहूर्तानां कालस्य व्रजतां जवात् ।
न लक्ष्यते विभागेन दीपस्यैवाचिषा गतिः ॥ ६८ ॥

बालः प्रभाते मध्याह्ने तरुणः स्थविरोऽस्तगः ।
दिने दिने दिनेऽपि क्रियते काललीलया ॥ ६९ ॥

शुष्यन्त्यम्बुधयश्तरङ्गगह्वरं रालिङ्गिताशाङ्गना
गच्छन्त्युद्गनतुङ्गशृङ्गमुकुटोदग्रा गिरीन्द्रा क्षयम् ।

अस्यत्येव वमुधरापि सहिता दिग्दन्तिभिर्यद्वशात्
सर्वाक्षी सतत प्रधावति महाकाल स कोऽप्याकुल ॥ ७० ॥

इत्युक्त्या नृपमामन्त्र्य दिव जन्मतुरश्विनी ।
नृपश्च तद्वचश्चिन्ताशान्तरूपमदोऽभवत् ॥ ७१ ॥

तस्मान् न कार्यं सुधिया विचार्य साश्चर्यसौन्दर्यविलासदर्प ।
ससारमोहप्रसरे घनेऽग्निन विद्युत्लताविस्फुरित हि रूपम् ॥ ७२ ॥

प्रातर्बालतरोऽथ कुडमलतया कान्ताकुचाभ शनै-
ह्लाहासविकासमुन्दररुचि सपूर्णकोपस्तत ।
पश्चान् म्लानवपुर्विलोलशिथिल पद्म प्रकीर्णोऽनिलै-
स्तस्मिन्नेव दिने स पङ्कुकलिलविलतस्तटे शुष्यति ॥ ७३ ॥

वैष्णव्य सहज जराहृतरुचिर्यातो ययाति पुरा
कान्त्या तजितवामकीर्तिरभवद् दुर्दर्शमूर्तिर्नल ।
सौदासस्य मनोहर वपुरभूत सन्नामन देहिना
रूपे कस्य भविष्यति प्रतिदिनम्लायिन्यनित्ये धृति ॥ ७४ ॥

तस्मादस्थिररूप विचार्य रूपं भवस्वरूपं च ।
अनुरूपमदनशमन स्थिरपदसंप्राप्तये सुधियाम् ॥ ७५ ॥

इति श्री०पासदासापराकृष्णमेन्द्रविहिने वपदलने
रूपविचारश्चतुर्थः ।

पञ्चमः शौर्यविचारः ।

अट शूर भूरप्रतिभटघटापाटनपटु-
रतरस्त्री सेनाया ह्यगजघटानामधिपति ।
इति प्रौढ पुसा निजभुजबलाक्रान्तजगता
भवत्यन्तर्द्वयं परिभवपद नालगलित ॥ १ ॥

शौर्येण, दर्पः पुरपस्य कोऽयं दृष्टस्तिरश्चामपि शूरभावः ।
औचित्यहीनं विनयव्यपेत दयादरिद्रं न, वदन्ति शौर्यम् ॥ २ ॥

बालस्य शौर्यं कुसुमोपमस्य मातुः प्रहारे प्रणयस्मितेषु ।
वृद्धस्य शौर्यं शिथिलाङ्गसंघेः स्वश्लाघया पूर्वकथापथेषु ॥ ३ ॥

वयस्त्रिभागे तरुणस्य शौर्यं यदेव दर्पप्रभवाभिभूतम् ।
तच्चित्तवृत्तेर्विविधस्वभावात् पर्यायशो यात्यतिवैपरीत्यम् ॥ ४ ॥

चित्तस्य जात्यानिलचञ्चलस्य नानागुणत्वात् क्रियते किमस्य ॥ ५

ह्यो येन भग्नाः पुरतोऽरिसेना भीतः स एवाद्य भवत्यधीरः ।
वृत्रेण शक्रः समरे निर्गोर्णः फेनेन शक्रः स जघान वृत्रम् ॥ ६ ॥

एक समालिङ्गति दर्पलोला क्षीबेव वेश्या नहि राजलक्ष्मीः ॥ ७

यः कार्तवीर्यस्य च दोःसहस्रं चिच्छेद वीरो युधि जामदग्न्यः ।
स सायके रामकराधिरूढे ब्राह्मण्यदैन्यप्रणयी बभूव ॥ ८ ॥

रामोऽपि साहायकलाभलोभाच्चक्रे कपेः संश्रयदैन्यसेवाम् ।
शूरप्रतापः शिशिरर्तुनेव कालेन लीढस्तनुतामुपैति ॥ ९ ॥

वाली प्रसह्य प्लवगः करेण

सोल्लामकैलाससह दशास्यम् ।

निक्षिप्य कक्षाञ्चलमधिवन्धे

सप्तान्धिमध्याविधिमन्वतिष्ठत् ॥ १० ॥

मुदोदता भूपतयः प्रसिद्धा वृद्धा जरासंधनृपेण पूर्वम् ।

म भीमसेनेन भुजायुधेन द्विधा हृतः मंधिविदारणेन ॥ ११ ॥

भीमोऽपि कर्णेन विकीर्णवैर्यं प्रमूढशक्तिं कृपया विमुक्त ।
कर्णोऽर्जुनस्याततकर्मकस्य क्षणात् क्षणं याचकता प्रयात ॥ १२ ॥

त्यक्त्वार्जुनं कृष्णकलत्रवर्गं जगाम गोपालबलाभिभूत ।
न ज्ञायते दैवपथानुयाता शौर्यस्य वृत्तिं करिकर्णलोला ॥ १३ ॥

भीरुः शूरत्वमायाति शूरोऽप्यायाति भीरुताम् ।
न क्वचिच्चपलस्यास्य शौर्यस्य नियता स्थितिः ॥ १४ ॥

वाणस्यक्षेण कतारिचक्रधारापथानिधि ।
आजन्मभक्तिप्रणयी रक्षणाहो न रक्षितः ॥ १५ ॥

वेगाप्ते कालपवने मुचुकुन्दमगिद्रियत् ।
शौरिः गयनपर्यङ्कतलसकुचितावृत्तिः ॥ १६ ॥

शिशुपालस्य शिरसि च्छिन्ने चक्रेण चक्रिणा ।
दृष्टिं कृता न चापेषु नृपैश्चक्षपातिभिः ॥ १७ ॥

भीमनिष्पीयमाणामृगं दृष्टो दुर्योधनानुजः
अशस्त्राभिरिव स्त्रीमिद्रोणकर्णकुपादिभिः ॥ १८ ॥

स्फाराजगरमरुद्धभुजद्वन्द्वो वृकोदरः ।
जननीकरुणारुन्दनिनादमुखरोऽभवत् ॥ १९ ॥

महतार्मापि पूर्वोपामेवरूपा मदक्षितिः ।
सामान्यविक्रमोद्दामश्लाघा केनाभिनश्यते ॥ २० ॥

अशक्ते रौद्रतातैक्ष्ण्य तीव्रतापेषु धीरता ।
छद्मधीर्वाचि पारुष्य नीचानां शौर्यमीदृशम् ॥ २१ ॥

निष्कारणभृशस्य शौर्यं हिंस्त्रत्वमुच्यते ।
यं गप्यं दैवमननं प्राणनाशाय देहिनाम् ॥ २२ ॥

एतदेव पर शौर्यं यत्परप्राणरक्षणम् ।

न हि प्राणहर शूरः शूरः प्राणप्रदोऽर्धनाम् ॥ २३ ॥

न कश्चिद् बुद्धिहीनस्य शौर्येण क्रियते गुणः ।

पर्जन्यगजितामर्षी इव भ्रे पतति केसरी ॥ २४ ॥

किं शौर्येण सरागस्य मदक्षीवस्य दन्तिनः ।

बन्धकीलाभलोभेन यः क्षिपत्यवटे तनुम् ॥ २५ ॥

शौर्यं विक्रीतकायस्य सेवकस्य किमद्भुतम् ।

मेपस्येव बधो यस्य सूनावद्धस्य निश्चितः ॥ २६ ॥

न दर्पविकृत शौर्यं न मायामलिन मनः ।

न द्वेषोष्ण श्रुतं येषां गण्यन्ते तद्गुणा बुधैः ॥ २७ ॥

कुल कुतनयेनेव लोभेनेव गुणोदयः ।

ऐश्वर्यं दुर्नयेनेव शौर्यं दर्पेण नश्यति ॥ २८ ॥

प्रभावभवनस्तम्भ इव दम्भोद्भवोऽभवत् ।

सप्ताब्धिपरिखालेखामेखलायां प्रभुर्भुवः ॥ २९ ॥

तस्य नि शेषिताराते सदा युद्धमनोरथः ।

अप्राप्तप्रतिमल्लस्य ययौ हृदयशल्यताम् ॥ ३० ॥

स सुरासुरयुद्धाप्तदर्पदर्पितमानसः ।

न कोऽस्ति शूरः सरम्भादित्यपृच्छत् सदा जनम् ॥ ३१ ॥

दर्पवण्डूलदोर्दण्डं पृच्छन्त रभसेन तम् ।

सर्वाविमानसनन्दं जगादाभ्येत्य नारदः ॥ ३२ ॥

नास्ति त्यत्सदृशः शूरस्त्रैलोक्ये सत्यमुच्यते ।

वि तु जाने रणार्हो ते नरनारायणावृषी ॥ ३३ ॥

वदर्याश्रमससक्ती तीव्रे तपसि निष्ठिनी ।
युद्धेच्छी ती यदि स्याता तत् पूर्णस्ते मनोरथ ॥ ३४ ॥

नारदेनेन्यभिहिते स वदर्याश्रम ययौ ।
विलोकयन् निजभुजी प्रत्यामन्नरणोत्सवी ॥ ३५ ॥

दृष्ट्वा तेजोनिधी तत्र नरनारायणी नृप ।
मनोरथपथाभ्यस्त ययात्रे युद्धमुद्धत ॥ ३६ ॥

त युद्धवामुक् तिर्यग दृशा गम्भीरधोरया ।
विलोकयोवाच सावजस्मितदिग्धाधर नर ॥ ३७ ॥

महीपते निवर्तस्व न वय युद्धकोविदा ।
युक्तस्तरेव सङ्ग्रामस्तव ये भूम्यनन्तरा ॥ ३८ ॥

इत्युक्तोऽपि यदा राजा न चचाल रणादरात् ।
तदा त दृष्टमेषीकनिशितास्त्रैरपूरयत् ॥ ३९ ॥

प्रदीप्तज्वलनाकारे शरैराकीर्णविग्रह ।
यिनष्टविग्रहश्चिर्नृपस्तत्याज धीरताम् ॥ ४० ॥

अकाण्डखण्डितोच्चण्डदर्पज्वरभरो नप ।
वृषण प्राणरक्षायै तमेव शरण ययौ ॥ ४१ ॥

वारितास्त्रस्ततस्तेन भग्नमानमनोरथ ।
लज्जाविकुण्ठकण्ठ स्वां राजधानी ययौ नृप ॥ ४२ ॥

इति मानस्य महतामपि घोराशनिर्मद ।
लोहस्य स्वमलेनेव क्षयो दर्पेण तेजस ॥ ४३ ॥

तस्मात् सदा मानधनेन गुसा दर्पे प्रयत्नेन निवारणीय ।
दर्पोऽग्नवक्त्रस्य मुहुज्जनोऽपि सर्वात्मना तीव्रनिपातराज्ज ॥ ४४ ॥

अदपंशीर्षस्पृहणीयसत्त्वा गोविप्ररक्षाक्षपितस्वदेहा ।

प्रयान्ति वीरा सुकृतामृताद्र्यंश शरीरैरजरामरस्वम् ॥ ४५ ॥

इति श्री० व्यासादासापराह्वयक्षमेन्द्रविहिते

वपंबलने शीयविचार पञ्चम ।

पष्ठो दानविचार ।

जगत्येको भद्रद्विरद इव दानाद्रंसरणि-

यंशस्वी नि स्थानामहमभिमताशाफलनह ।

इति त्यागोदग्र वहति किल दर्प मनसि य

स्तदुद्भूत सर्व सुकृतमपहाय व्रजति स ॥ १ ॥

स्वर्गादिसभोगफलाभिलापात्

पात्राय पूजा प्रतिपद्यते य ।

धर्मार्थपण्यत्रयविक्रयोऽसौ

कस्तेन दानप्रभवोऽभिमान ॥ २ ॥

यद विद्यादिगुणोत्कर्षविशेषपरितोषितै ।

दीयते प्रीतिधनयो स पण्यत्रयविक्रय ॥ ३ ॥

लोकप्रसिद्धिसिद्धिर्घं य प्रयच्छति गुणस्तवं ।

करोति वित्तयशसो स सदा त्रयविक्रयम् ॥ ४ ॥

अवमानहत यच् च दत्तमश्रद्धया धनम् ।

ऊपरे निष्फल् व्रीज क्षिप्तमक्षिप्तमेव तत् ॥ ५ ॥

त्यागिनोऽन्यस्य सपर्यं कीर्त्युत्कर्षंजिगीषया ।

दत्त वारणभूतस्य तत्संबान्ते फल्प्रदम् ॥ ६ ॥

परातिशमन वित्तमज्ञातमनुदीरितम् ।

अफलाकाङ्क्षया युक्त प्रयात्यल्पमनल्पताम् ॥ ७ ॥

कुरुक्षेत्रादिदेशेषु कालेष्वर्कग्रहादिषु ।

आत्मोपकारभात्रेण पात्रे दानेन किं मद ॥ ८ ॥

देशकालक्रियापात्राण्यविचार्यैव केवलम् ।

परेषामातिशमन दयार्द्र दानमुच्यते ॥ ९ ॥

रक्षायै सपदा पुत्रकलत्रमुखसिद्धये ।

दीयते यत् प्रयत्नेन लोभदानेन तेन किम् ॥ १० ॥

वादे खलं खलीकृत्य वेधद्रुतपरीक्षया ।

दीयते यच्च चिरकिलष्ट कष्टदानेन तेन किम् ॥ ११ ॥

त्यक्त्वाशागतसत्पात्र पूर्णायाभ्यर्घ्य दीयते ।

यत् तदुच्छ्वाससप्त दग्धदानेन तेन किम् ॥ १२ ॥

अन्यदाभाषित पूर्व दत्तमन्यत् ततोऽल्पकम् ।

यत् मदोपमयोग्य वा कूटदानेन तेन किम् ॥ १३ ॥

चिरसेवानुरोधेन लोभकृच्छ्रादनिच्छया ।

अप्रसादेन यद् दत्त बलदानेन तेन किम् ॥ १४ ॥

यत् पुष्पधूपतिलकप्रतिपत्तिप्रदर्शितम् ।

दत्तमत्यल्पनि मार दम्भदानेन तेन किम् ॥ १५ ॥

प्रभूतभारसभार राजचोरादिविष्णवे ।

दत्त्वा यद् कुष्टमुद्धुष्ट शत्यदानेन तेन किम् ॥ १६ ॥

अनास्थाद्यमविक्रयमनादेयमनीप्सितम् ।

दत्त निरुपवार यद् बन्ध्यदानेन तेन किम् ॥ १७ ॥

ऋणवच् चिरसशोध्य वचसा प्रतिपादितम् ।

यन् नित्ययाचनद्वेष याच्यदानेन तेन किम् ॥ १८ ॥

एकस्मै पूर्णमन्यस्मै कृश तुल्यगुणोदये ।

भेदाद् यदर्पित रागद्वेषदानेन तेन किम् ॥ १९ ॥

ऋणदं स्वजनै पुनर्लब्धक्षामप्रतिग्रह ।

नित्यमायास्यते येन कलिदानेन तेन किम् ॥ २० ॥

न परस्यार्तिशमन नात्मन पुण्यकारणम् ।

दत्ताल्पमूल्येनाप्त यत् स्वल्पदानेन तेन किम् ॥ २१ ॥

दुर्ग्रहेषु विरुद्धेषु दशापाकेऽतिदारुणे ।

दीयते दोषशान्त्यै यद् भयदानेन तेन किम् ॥ २२ ॥

मुमुर्षुस्त्यक्तसर्वाश शयनस्थो ददाति यत् ।

मूर्च्छारिधानेन मनसा मोहदानेन तेन किम् ॥ २३ ॥

दत्त प्रियविद्योगाग्रशोकशल्यात्चेतसा ।

यत् पश्चात्तापजनन वाप्पदानेन तेन किम् ॥ २४ ॥

पुरोहिताय गुरवे शान्तिस्वस्तिविधायिने ।

दीयते यत् प्रसङ्गेन भूतिदानेन तेन किम् ॥ २५ ॥

यत् मत्पवतफलस्पृह यदुचित सवस्वभूत च यन्

नान्यायेन यदर्जित परधनस्पर्जेन शप्त न यत् ।

दत्त्वा दुःखशत न यत् स्ववचसा पश्चान् न यद् गण्यते

तद् दान धनबीजवापतिपुण शेष प्रकार कृते ॥ २६ ॥

प्राप्तु मयैवराज्ञनाम्नतदस्पृशतिरिक्त मुन

दन्तो मेरुगि प्रयाति तृणतामामोपकारेच्छया ।

आपन्नातिविलोकने करुणया श्रद्धासुधापूरित

सत्त्वोत्साहसमन्वित तृणमपि त्रैलोक्यदानाधिकम् ॥ २७ ॥

युधिष्ठिरस्य भूभर्तुः पुरा कनकवर्षिणः ।

अश्वमेधे विधानेन वर्तमाने महाव्रतौ ॥ २८ ॥

सज्जासु राजभोज्यासु विविधास्वन्नपालिपु ।

अनिश रत्नपात्रेषु भुञ्जानेषु द्विजन्मसु ॥ २९ ॥

विप्रेषु पूर्यमाणेषु मणिकाञ्चनशामनं ।

उच्छिष्टभूमिं नकुल स्वविलात् समुपाययौ ॥ ३० ॥

दीप्तकाञ्चनवर्णेन पाश्वर्णेनैकेन शोभितः ।

अपरेणासुवर्णेन वितीर्णजनकोतुक् ॥ ३१ ॥

सोऽप्येत्य तूर्णमुच्छिष्टहेमपात्रच्युतेऽम्भसि ।

लुलोठ अफरोत्फालपरिवर्तविवर्तनैः ॥ ३२ ॥

मुवर्णपाश्वं नकुल दृष्ट्वा सर्वे कुतुहलात् ।

मज्जन्तमुच्छिष्टजले क्षितिपाय न्यवेदयन् ॥ ३३ ॥

प्राप्तेन भूभुजा दृष्ट्वा दृष्ट्वा पृष्ट इवेष्टया ।

सोऽवदद् विस्मयभुवा सुस्पष्टाक्षरया गिरा ॥ ३४ ॥

राजन्नस्यातिदानस्य न पश्याम्युचितं फलम् ।

अस्मात् प्रभूतमभारात् मक्तुपात्रं वरं परम् ॥ ३५ ॥

प्रवृत्तेऽस्मिन् महादाने महत्तस्ते महीपते ।

वित्ते वृत्ते च चित्ते च शुद्धिं को वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३६ ॥

सभारीज्य भुवनभवनव्याप्तिपर्याप्तभोगः

सर्वांशसु प्रततजनतापूरणेऽयन्तनुच्छ ।

आपन्नार्तिप्रशमनविधौ सत्त्वशुद्धिप्रदाने

सनद्धानामपि तृणकण काञ्चनाद्रित्वमेति ॥ ३७ ॥

श्रूयता यन मया दृष्ट भूपते स्वयमद्भुतम् ।

उदेत्युदीरिते यस्मिन् काय रोमाञ्चकञ्चुक ॥ ३८ ॥

शिलोज्ज्वलित्तिना पूर्व विप्रेण क्षेत्रचारिणा ।

उपवासकुशेनाप्त यवस्तोक कलत्रिणा ॥ ३९ ॥

सक्तुपात्रे तत सिद्धे कृतदेवपितृक्रिय ।

जायापुत्रविभागेन स्व भाग भोक्तुमुद्ययी ॥ ४० ॥

स प्राणाहुतितोयार्थो ददर्शातिथिमागतम् ।

क्षुत्क्षामकुक्षि सक्षिप्तसर्वाङ्गशिथिलाकृतिम् ॥ ४१ ॥

तस्मै विहितसत्कार सप्रसादेन चेतसा ।

श्रद्धासुधावसिक्त तत स ददौ निजभोजनम् ॥ ४२ ॥

निगीर्णैःतिथिना तस्मिन्नक्षीणक्षुब्धकारिणा ।

तद्भार्याप्यादरवती तस्मै स्वमग्नं ददौ ॥ ४३ ॥

तेनाप्यतृप्तिमालोक्य तत्सूनु श्रद्धयातिथिम् ।

स्वभोजनेन विदधे सपूर्णाशननिर्वृतम् ॥ ४४ ॥

गते भुक्त्वातिथौ तस्मिन्नुपवासवृशो द्विज ।

सत्त्वोत्साहयुतस्तस्थौ कलान्तोऽपि निशि निर्व्यथ ॥ ४५ ॥

अथाह सक्तुगन्धेन निर्गत क्षुधितो विलात् ।

प्राप्तस्तत्पर्णवृष्टिबामुत्पृष्टोच्छिष्टवर्गिणीम् ॥ ४६ ॥

तत्राचमनतोयेन स्पृष्टमात्रस्य मे नृप ।

पदय मे दक्षिण पार्श्वं जात हेममयच्छवि ॥ ४७ ॥

ततोऽहं वामपाश्वस्य हेमच्छायाप्तये सदा ।

निर्निद्रश्चिन्तया यातः कृशतामेव केवलम् ॥ ४८ ॥

यद्यत् प्राप्नोति पुरुषः कर्मयोगात् समीहितम् ।

तत्तत् मपूरणायैव याति चिन्ताविधेयताम् ॥ ४९ ॥

अधुना वर्तमानेऽस्मिन्नवमेधे तव ऋतौ ।

हेमपाश्वाशयायातो विप्रोच्छिष्टां महीमहम् ॥ ५० ॥

रत्नकाञ्चनपात्राम्बुसिक्तस्य लुठतश्चिरम् ।

मम कान्तिलवोऽप्यङ्गे न कश्चिदिह दृश्यते ॥ ५१ ॥

सर्वथा सत्त्वगुद्धाय दानायातिलषीयसे ।

नमो महाफलायैव न भोगाङ्गप्रसङ्गिने ॥ ५२ ॥

इत्युक्त्वा नकुले याते तत् तपेति युधिष्ठिर ।

विचिन्त्य यततोच्छ्वास क्षण स्तिमितता ययौ ॥ ५३ ॥

तस्मात् सुवर्णाम्बररत्नभूमिदानं दर्पं पुरुषेण कार्यः ।

भवत्युदारं करुणाद्रसत्त्वं दानं सदा कस्यचिदेव पुण्यं ॥ ५४ ॥

इति श्रीव्यामदासपराक्यशेखरविहिते

दर्पदलने दानविचारः पठः ।

सप्तमं तपोविचारः

तपः सदा रागघनाभिमानमोहश्रद्धाणाम् सतामभीष्टम् ।

तेनैव दर्पो यदि किं वृथैव त्यक्तो निकायः क्षपितश्च वायः ॥ १ ॥

सर्वात्मना शुद्धधिया विधेयः ससारदोषप्रशमाय यत्नः ।

कोपोपतर्प्तं घनरागदिग्धं करोति तीव्रं न तपः प्रशान्तिम् ॥ २ ॥

चित्तं विरक्तं यदि किं तपोभि-

श्चित्तं सरागं यदि किं तपोभिः ।

चित्तं प्रसन्नं यदि किं तपोभि-

श्चित्तमकोपं यदि किं तपोभिः ॥ ३ ॥

कोपेन शापस्फुरिताधराणां कामेन कम्पस्फुरिताधराणाम् ।

स्वेदाम्भसा तुल्यसमुद्भवेन निस्तोजसा किं तपसा मुनीनाम् ॥ ४ ॥

भार्याप्यहल्या किल गौतमस्य क्रुद्धस्य शापेन शिला बभूव ।

नीनो वसिष्ठेन रूपाभिशप्तश्चण्डालता भूमिपतिस्त्रिशङ्कुः ॥ ५ ॥

भूमग्रमूर्तिर्वररत्नलोभाद् विपाटयन्ती नयने सुकन्याम् ।

तत्पाणिसंस्पर्शसुखादरेण सेहे निकारं च्यवनः सरागः ॥ ६ ॥

पाण्डुः प्रियाकण्ठविलम्बिवाहुययौ स्तनन्यस्ततनुयंदस्तम् ।

दग्धः परीक्षितफणिफूलकृतैर्यत् तपस्वीकोपस्य विजृम्भितं तत् ॥ ७ ॥

विसारसंसारतरोर्न येन निःशेषमुन्मूलितमेव मुलम् ।

शापोपतापप्रभुणा परेया किं तेन मिथ्यातपसा मुनीनाम् ॥ ८ ॥

न राजसेवारजसा विलुप्तं न भूमिविद्यादिविवादतप्तम् ।

न दम्भदीक्षाकुहकाकुलं यत् कल्याणमिदं विमलं व्रतं तत् ॥ ९ ॥

ससंचयं गुप्तकलत्रपुत्र पुनर्गृहीतव्यवहारभारम् ।

दम्भाभिमानोद्धवकष्टभूतं मिथ्याव्रतं जीवितवृत्त्युपायः ॥ १० ॥

सरागरोगं बहुलप्रमोहं सारोगसंभारमावर्गवर्गम् ।

प्रदेषदोषोष्णममेयमायं ससारचिह्नं व्रतमेतदप्यम् ॥ ११ ॥

जटाक्षसूत्राजिनयोगपट्टकान्यादृढग्रन्थिनिपीड्यमानम् ।

विवेकहीनं विरतप्रकाशं व्रतं बृहदन्धनमामनन्ति ॥ १२ ॥

सरागकापायकपायचित्त शीलानुकल्यागदिगम्बर वा ।

लौल्योद्भवद्रुस्मभरप्रहास व्रत न वेपोद्भटतुन्यवृत्तम् ॥ १३ ॥

नि सङ्गयोग धनभोगसङ्ग विलम्बिक्कालकपालमालम् ।

कोपाकुल स्पर्शविवर्जनीय भारव्रत तत् वक्ष्यन्ति पापम् ॥ १४ ॥

बालस्तपस्वी किमतोऽस्ति हस्य

युवा वनेपी किमतोऽस्त्ययोग्यम् ।

वृद्ध सराग किमतोऽस्ति निन्द्य

मूर्खः प्रमाता किमतोऽस्ति शोच्यम् ॥ १५ ॥

क्षमा शमः शासनमिन्द्रियाणा मन प्रसिक्त करुणामृतेन ।

तपोऽर्हमेतत् सजने वने वा कायस्थ सगोपणमन्यदाहु ॥ १६ ॥

हिमाचले श्यामलदेवदारुवने पुरा निर्जरचाट्हास्ये ।

तपस्यता शोपजुपा मुनीना कालो ययौ वर्षेसहस्रसख्य ॥ १७ ॥

तत कदाचिद् भगवान् भवार्तिहारी विहाराय नभ पथेन ।

सम भवान्वा वृषभाधिरूढ समाययौ शीतमयूखमौलि ॥ १८ ॥

तस्योदिताना वदनप्रभाणा दीर्घीकृतानेकशशिप्रभाणाम् ।

विलासहास्येन नभो बभूव विभक्तिससक्तसितोत्तरीयम् ॥ १९ ॥

देवी विलोक्याथ तप प्रयत्नतीव्रप्रयासप्रकटास्थिशोपान् ।

मुनीन् कृपावेशविपण्णचित्ता शशाङ्कुलेष्वाभरण वभापे ॥ २० ॥

देव त्वदाराधननिश्चयाना

सत्यक्तमर्वाग्रहनिग्रहाणाम् ।

तप क्रियागोपितविग्रहाणा

नाद्यापि मुक्ति किमहो मुनीनाम् । २१ ॥

कस्मादमी वर्षसहस्रलघुक्लेशावलगास्तनुशोपमगाः ।

भवत्पदं नित्यसुखाय नैव निरामयं तन्मुनयः प्रयान्ति ॥ २२ ॥

पृथुः प्रसादः प्रथमागतेषु निरादरत्वं चिरसंश्रितेषु ।

स्वाच्छन्द्यलीलाविपुलावलेपादेऽप्यस्वभावः सुलभः प्रभूणाम् ॥ २३ ॥

इति प्रियाया. प्रणयोपपन्न-

माकर्ण्य वाक्य गिरिशोऽब्रवीत् ताम् ।

कुर्वन् विपश्यामलकण्ठकान्ति

दन्ताभाभि प्रतिभाविहीनाम् ॥ २४ ॥

देवि त्वयोक्तं दयया मुनीनां

भक्तानुरोधादुचितं ममैतत् ।

एषा भवोल्लङ्घनविघ्नभूता

शान्तिं गतौ किं तु न कामकोपी ॥ २५ ॥

वनप्रवेशनियमैरशेषैः क्रियाविशेषैः कृतकायशोषैः ।

न निर्विकारं पदमाप्नुवन्ति कोपेन कामेन च कृष्यमाणाः ॥ २६ ॥

प्रत्यक्षमेपां मनसो विकार संदर्शयाम्येष निपक्तमन्तः ।

तीव्रव्रतैः शुष्यति काय एव न वासनालीनघनप्रमोहः ॥ २७ ॥

संत्यक्तभोगाः स्पृहया विमुक्ताः

स्नेहेऽप्यरागा सुजनेऽप्यसङ्गाः ।

भजन्त्यविकलेन तपः प्रसक्ता

मुक्ता प्रकामं पदमव्ययं तत् ॥ २८ ॥

उत्सवेति शंभुर्वृषभात् सलीलं गिरिरिवाग्रादवतीर्य भूमिम् ।

क्षणादभूददभुनरूपराशिनंश्रयनः वान्तिभुधावदानः ॥ २९ ॥

तस्मामराधीनकिरीटरत्नजोषप्रभाद्राविव पादपद्मौ ।

प्रनयन्तुचिद्रुमबालवल्ग्रीनयप्ररोहाद्भुतगर्वमुर्व्याम् ॥ ३० ॥

सुस्पष्टजानु प्रचितोरशोभि नाभिहृदावर्तविमुक्तमध्यम् ।
तत तस्य रूप प्रविलम्बिवाहो पीनासमासीन मुखपूर्णचन्द्रम् ॥ ३१ ॥

अनन्यलावण्यसुधाब्धिमध्यस्नातैरिवाद्भगै स्फटिकावदातै ।
चक्रे दशाशा म पृथुप्रकाशा दिगम्बरत्वादिव जातहासा ॥ ३२ ॥

पाणिस्थितश्याममयूरपिच्छच्छायाच्छटाविच्छुरितोऽस्य कण्ठ ।
रराज लीनान्तरकालकूटमिषाग्निनेवापितधूमलेख ॥ ३३ ॥

स लोचनाभ्या पृथुपद्मलाभ्यामारक्तपर्यन्तमनोहराभ्याम् ।
व्यधादिवानङ्गनवाङ्गमङ्गो दिगङ्गनानामनुरागदीक्षाम् ॥ ३४ ॥

दृष्ट्वा त्रिलोकीकलिताभिलाप वपु रमरारेर्जनितरमर तत् ।
पूर्वापकारस्मृतिजानलज्ज चक्षु क्षण क्वापि ययौ तृतीयम् ॥ ३५ ॥

बभौ ग वान्त कुटिलानितेन भ्वन्धस्पृशा कुन्तलसचयेन ।
अन्वेष्टुमिष्टा म्बुटेन्दुलेखा निशागणनव ममागतेन ॥ ३६ ॥

लतावधूपल्लवपाणिमुक्तं स्मितावदातैर्विवभौ स पुष्पं ।
रूपान्तरे निहनुतजहनुकन्याफेनावशोपैरिव कीर्णकेश ॥ ३७ ॥

तेनान्यरूपेण कृता नवंव कान्तिश्चकाशे निजरूपगुप्त्यै ।
जूटादिवेन्दुर्मंदित कराभ्या सर्वाङ्गमभ्यङ्गपदे नियुक्त ॥ ३८ ॥

रूप विरूपीकृतमन्मथस्य तत् तस्य वान्त्या वमनीयमासीत् ।
लज्जापहाराद वनदेवताना मविम्मयोयेन नवाभिलाष ॥ ३९ ॥

विकाससस्तस्य ससङ्गमद्भ्य लज्जावतीना स्पृहयैव पेतु ।
नशाणि विद्याधरसुन्दरीणा लीलारविन्दार्धतिरस्कृतानि । ४० ॥

नभ स्थिताना त्रिदशाङ्गनाना तदगात्रसौ दयंवशीकृतानाम् ।
प्रवम्पशिञ्जानविभूषणाना नत्रोत्पवोऽमूद गतिविघ्नभूत ॥ ४१ ॥

सुसिद्धकन्याञ्जलिपल्लवाग्रविमुक्तनीलोत्पलपुष्पकुञ्जम् ।
अङ्गो जगल्लोचनवर्गमस्य सौन्दर्यससवनमिवावभासे ॥ ४२ ॥

तद्दर्शने कौतुकनिष्चलाना कर्णवितसीकृतलोचनानाम् ।
मृगाङ्गनानामपि सस्पृहाभून् नितान्तमन्त करणप्रवृत्ति ॥ ४३ ॥

तस्य प्रवेशे वदनाधिवासलोभभ्रमद्भृङ्गगणाञ्चितानाम् ।
अभूत् सजृम्भद्वमनाकुलाना गुहूर्लताना कुसुमेषु कम्प ॥ ४४ ॥

शनैः शनैराश्रमसनिर्कर्ष त यौवन मूर्तमिवापतन्तम् ।
विलोक्य कान्त मुक्तिकामिनीना मन प्रहर्षोच्छलित बभूव ॥ ४५ ॥

तासा तदालोकननिर्निमेषा दृष्टि पर कर्णपथप्रविष्टा ।
उत्सृष्टलज्जाविपुलाभिलाषादसूचयन् मुग्धमृगीविलासम् ॥ ४६ ॥

तासा तदचरितसोत्थिताना म्रस्ताशुकोत्कम्पिघनस्तनीनाम् ।
नवेन कामेन खलीकृताना जृम्भाभयोऽभूद् भुजयोविलास ॥ ४७ ॥

तामा वभी रोमलता मुयेन्दुभीता तमश्री स्तनरक्षितेव ।
रागाग्निधूमप्रसराग्र्यलेवा तनीयसी नाभिविनिर्गतेव ॥ ४८ ॥

तस्याधरे चुम्बनलालसेव कण्ठे हठालिङ्गनसस्पृहेव ।
हृदि स्तनन्यासगमुत्सुकेव पपात दृष्टि सहस्रैव तामाम् ॥ ४९ ॥

भृङ्गस्वनैराहितहृष्टाभि

पुष्प्यन्प्रमूर्ने प्रसृतस्मिताभि ।

यानाञ्चितं पल्लवपाणिभिस्ता

निवार्यमाणा इव मञ्जरीभि ॥ ५० ॥

गतज्यंमाना इव होमधूमरेग्मावरीमूभ्रमणेन दिग्भि ।

तस्यान्निवे शीतदुग्धमूक्तिगज्जा यिल्लज्जा प्रगभ यभूव ॥ ५१ ॥

निश्वासिनीनां स्मरवाणपुङ्ख
 पक्षान्तवातैरिव कम्पितानाम् ।
 तासां विलोक्यैव मनोविकार
 भ्रूभङ्गभीमा मुनिर्पर्यदासीत् ॥ ५२ ॥

कोपोत्कटव्याघ्रविदीर्यमाण-
 क्षमामृगीरक्तचित्तेव तेषाम् ।
 आसनदोषागमवासरान्त
 सव्यानिभाभूत् सहस्रैव दृष्टि ॥ ५३ ॥

दष्टाधरा कम्पविधूर्णमाना
 रवेदारद्रदैहा विषम श्वसन्तः ।
 ते भेजिरे रागसमुद्गतेष्वर्पा
 कोपाकुला कामुकवृत्तमेव ॥ ५४ ॥

अन्तर्ज्वलत्कोपकृशानुधूम-
 स काशकृष्णाजिनबद्धकक्षः ।
 त्रिदण्डमुद्यम्य जवेन कश्चि-
 दभ्याद्रवणं नम्रतनुं वृषाङ्कम् ॥ ५५ ॥

वृषी समुत्तिक्षप्य सकम्पबाहु-
 शिचक्षेप कश्चित् क्षमया विहीनः ।
 येनासनात् क्षमाविरहादिबाहु
 मोहे निरालम्बतनुं पपात ॥ ५६ ॥

कम्पण्डलु कश्चिदकाण्डचण्ड-
 सरम्भपिण्डीकृतकोपतुल्यम् ।
 आदाय मोहेन पिनाकपाणे
 पुरं प्रहाराभिमुखो बभूव ॥ ५७ ॥

तेषाममर्षाद् भृशमक्षमाणा
 सोढु निकार क्षणमक्षमाणाम् ।
 प्राप्नु प्रयाता क्षितिमक्षमाला
 भ्रूभङ्गता तस्य तपोवनस्य ॥ ५८ ॥

तत्सभ्रमादाश्रममञ्जरीणा
 कम्पाकुलाना कुसुमान्तरोत्थै ।
 आसीत् प्रमोहप्रतिमोज्ज्वकार
 शापाक्षराभैर्भ्रमरेर्भ्रमन्त्रि ॥ ५९ ॥

ते प्रापुरीर्ष्यापदमन्धकारि
 वक्त्र शशाङ्कोपमभीक्षमाणा ।
 कण्ठस्थलालोकनकालकूट-
 संपूरिताक्षा इव मोहमूर्च्छाम् ॥ ६० ॥

ते त स्मितप्रस्फुरिताधराग्रमुदग्रलावण्यविशेषतर्पा ।
 पत्नीविकारोग्रनिकारमूचु कण्ठान्तरश्चासविकीर्णवर्णा ॥ ६१ ॥
 कोऽय विजातिर्विगुण कलावान् नग्नो वृषाङ्ग प्रविशत्यलज्ज ।
 प्रदूषिता येन महर्षिजुष्टा गङ्गोव शुद्धा ललनावलीयम् ॥ ६२ ॥

अनेन ससूचयता निगूढरूपेण दर्पाद्वृलीनभावम् ।
 नीतापवित्रत्वमिय मुनीना कापालिवेनेव वनान्तर्भूमि ॥ ६३ ॥

अहो वतास्य प्रतिभा प्रसह्य गतीसमालिङ्गनसस्पृहस्य ।
 मेनापि कामात् कुह्वश्रमेण धान्त कृत रूपमनेन नूनम् ॥ ६४ ॥

उक्त्वेति तस्मै ससृजु सकोपास्ते दण्डपापाण्युसीशतानि ।
 द्वेषावृत्ताक्ष्णामविवेकजन्मा मोह प्रमादे गुग्गतामुपैति ॥ ६५ ॥

दूरे भवत्यथ धनं निनिगन्तुमौली
 तेषा प्रकोपविपुलानलतापितानाम् ।

तद्दर्शनानुसरणप्रसृतस्य यत्न

पत्नीजनस्य मुतरा विनिवर्तनेऽभूत् ॥ ६६ ॥

अथ स भगवान् भर्गं स्वर्गपिगापृथुनिर्क्षर-

प्रसृतहसितस्तस्माद् देशात् क्रमेण तिरोहित ।

प्रशमविमल व्योम व्याप्य प्रियामवदत् मय-

स्मितसितमुखी दृष्ट देवि त्वया मुनिचेष्टितम् ॥ ६७ ॥

भस्मस्मेरशरीरता पृथुजटाबन्ध शिरोमुण्डन

कुण्डीदण्डकमण्डलुप्रणयिता चर्माक्षसूत्रग्रह ।

कापायव्यसन निरम्बररुचि कङ्कालमालाधृति

कामकोधवशाद् विशेषरुचिर सर्वं वृथैव व्रतम् ॥ ६८ ॥

दर्पात् कोपात् परिणतजटामूनवन्धाच्च मोहा-

दन्त सीदस्मरसविषयाम्वादमवादसद्भगात् ।

आशापाशव्यसननिचयाद् वासनालीनदोषान्

नैया मुक्तिर्भवति तपसा कायसशोषणेन ॥ ६९ ॥

इत्युक्त त्रिपुरारिणा गिरिसुता श्रुत्वा यथार्थं वचो

निश्चित्य व्रतमप्रशान्तमनसा मिथ्यैव कायक्षयम् ।

मसारापरमाय मोहरजस शान्त्यै मुनीना पर

रागद्वेषविमुक्तये च दयया चक्रे हरस्स्यार्थनाम् ॥ ७० ॥

देव्यार्थितोऽथ भगवान् वृषया स्मरारि-

स्तेषामनुग्रहमयन विलोकनेन ।

चक्रे स्मितस्तपितदिस्वदनो मुनीना

लीनस्य मोहरजस मह्यैव शान्तिम् ॥ ७१ ॥

नपोविशेषैर्निशिनप्रयत्नैस्तस्मान् न कार्यं पृथुमोहदर्प ।

द्वेषेण रागेण महोदयेन नप क्षय याति सह मयेन ॥ ७२ ॥

प्रशान्तोऽन्तस्तृष्णाविषमपरिताप शमजलै-

रशेष सतोषामृतरविसरमानेन वपुष ।

असङ्ग सभोग कमलदलकीलालतुलया

भवारण्ये पुसा परहितमुदार खलु तप ॥ ७३ ॥

इति श्रीव्यासदायापराक्षमेद्रविहिने वपदलने

तपोविचार सप्तम ।

समाप्तोऽय ग्रन्थ ।

(४) सेव्यसेवकोपदेशः

विभूषणाय महते तृष्णातिमिरहारिणे ।

नम सत्तोपगत्नाय सेवाविपविनाशिने ॥ १ ॥

उत्सृज्य निजकार्याणि सद्भिर्वाप्पाबुलेक्षणम् ।

सेव्यसेवकमेवाना न्रियतामनुशासनम् ॥ २ ॥

दपदिक परो लोभाद् द्वाबन्धौ सेव्यसेवकौ ।

धनोऽप्यन्यविद्वृती मुखे क कस्य पश्यति ॥ ३ ॥

दुर्वारमोहलोभान्धो यदि न स्पृश्य जन ।

क कूरन्नोद्यविधुर सहेत धनिना मुखम् ॥ ४ ॥

य पृथ्वीमपि दपन्धो न पश्यति पुर स्थिताम् ।

न दैन्यलघुता यात कथ सेवकमीक्षते ॥ ५ ॥

अगतिं बाह्यत्येको बधिर स्तौति चापर ।

अहो जगति हास्याय निर्लज्जो सेव्यसेवकौ ॥ ६ ॥

दूर हुकारमात्रेण विसृष्टो मार्गेण सदा ।

गुणभ्रष्टः क्रियाहीनो नोद्वेग याति मेवक ॥ ७ ॥

मन्ये मुकृतिना तेन भागीरथ्या कृत तप ।

वैराग्यभागी ग्या य सेवासु न विगाहने ॥ ८ ॥

कथितक्लेशवापेन शापेनेव विपाकिना ।

सेवातापेन पच्यन्ते नह्यदुष्कृतिनो नराः ॥ ९ ॥

अदैन्यपुण्यमनसा यशस्तेषां विराजते ।

सेवापङ्ककलङ्कानां यैनं पात्रीकृतं शिरः ॥ १० ॥

प्रभुप्रणामे जठरं दैन्यमूलं विलोकयन् ।

प्रवेष्टुं सेवकः शङ्के विलक्ष्य क्षितिमीक्षते ॥ ११ ॥

सेवाध्वजोऽञ्जलिर्मूर्ध्नि हृदि दैन्यं मुखे स्तुतिः ।

आशाग्रहगृहीतानां कियतीयं विडम्बना ॥ १२ ॥

अकालार्गमनक्रोधेविधुरेश्वरचक्षुषा ।

क्षिप्रं स्मरन् इवायाति सेवको दग्धभूतिताम् ॥ १३ ॥

पुनः सेवावमानानां तेन दत्तं तिलोदकम् ।

प्रविश्य वाहिनीं येन खड्गपात्रीकृतं वपुः ॥ १४ ॥

कणवृत्तिपरिक्लिष्टः कष्टं सेवकचातकः ।

घनाशानिरतो नित्यमुद्ग्रीवः परिशुष्यति ॥ १५ ॥

निःसंतोषः परित्यज्य भ्रमरः पुष्पितं वनम् ।

सेवते दानलोभेन मातङ्गमपि सेवकः ॥ १६ ॥

जडसेवापरिक्लिष्टस्तीव्रदम्भवक्रव्रतः ।

कृच्छ्रेण क्षणिका प्रीतिमासादयति सेवकः ॥ १७ ॥

नित्यमुन्नतिकामोऽपि मानभङ्गादधोमुखः ।

पतुं सत्यमुभयभ्रष्टमिश्रशङ्कुरिव सेवकः ॥ १८ ॥

स्वमासविश्रयासक्तः प्रभुवेतालघट्टितः ।

निःसत्त्वः प्रलयं याति रात्रिसेवामु सेवकः ॥ १९ ॥

भूमिशायी निराहार.

शीतवातातपक्षत ।

मुनिव्रतोऽपि नरक-

क्लेशमश्नाति सेवक. ॥ २० ॥

करोति सेवक सेवा

तावदाशामिवायताम् ।

यावद् भोगरससेन

यौवनेन वियुज्यते ॥ २१ ॥

चक्षुर्द्वार्यञ्जली पाणिः

स्तुती जिह्वा नती शिर ।

अहो नु सेवकं वाय

परोपकरणीकृत ॥ २२ ॥

हन्त याच्ञावमानेन

सेवको लघुता गत ।

सेवापङ्कपदे मग्नो

यदन्विष्टो न लभ्यते ॥ २३ ॥

अविश्रान्त्या विरक्ततरय

दीर्घोच्छ्वासेन शुष्यत ।

जरेव दुःसहा जन्तो.

सेवा सकोचकारिणी ॥ २४ ॥

मुट्बति निरुततन्त्रोव

भालेव म्लायति क्षणात् ।

मेवा नारचयत्येव (?)

दिनच्छेदेन नश्यति ॥ २५ ॥

सेवासक्षपिताङ्गना
 राजरथ्यासु शुष्यताम् ।
 तीव्रतृष्णाविपातना
 शरणं शमवारिद ॥ २६ ॥

लोभस्य मोहाध्वनि वृद्धभावे
 जाता दुराशाशयितस्य सेवा (?) ।
 अधोमुखी सा सततं सलज्जा
 जरत्कुमारीव न कस्य शोच्या ॥ २७ ॥

आशेव शून्येषु विवर्तमाना
 तृष्णेव सतोषपराङ्मुखीयम् ।
 दिवानिशं कर्पणदीर्घरज्जु
 मेवा सुराणामपि दैन्यभूमि ॥ २८ ॥

निसर्गबन्ध्यासु फलाशया ये
 कुर्वन्ति सेवासु मदा प्रयत्नम् ।
 वृषिप्रवृत्ता शशशृङ्गकोट्या
 खनन्ति मूर्खा खलु स्वस्थलीं ते ॥ २९ ॥

अन्तःस्थितेऽप्यात्मनि यं त्रियन्ते
 सेवाप्रवृत्तैः पुरुषैः प्रणामाः ।
 दुग्धाद्धिक्कलोलिनि कूलवच्छे
 तृष्णातुरास्ते जलमर्थयन्ते ॥ ३० ॥

भागीरथीतीरवनान्तरेषु
 पद्मवनम्रेषु महाद्रुमेषु ।
 क्षुत्तपितृष्णाजमनेषु मग्नु
 वि दैन्यमेवाद्वयस्नावमानं ॥ ३१ ॥

नित्यप्रसक्त्या न मृजत्यवज्ञा
 न लौत्यगर्हागणना करोति ।
 अत्यन्तयाच्यामु न याति खेद
 भिक्षाभुजा पात्रमतो नु सेव्यम् ॥ ३२ ॥

जयन्ति ते स्वस्ति नमोऽस्तु तेभ्य
 प्रभुप्रणामच्युतमानरत्नम् ।
 सेवाप्रयासव्यसनेषु मिथ्या
 रथ्यारजोभाणि शिरा न येषाम् ॥ ३३ ॥

किं राजभिर्दुर्जनजन्मजाल-
 व्याप्तैरवाप्तैरपि कष्टदृष्टैः ।
 सन्त्येव सेव्या भुवि भूभृतस्ते
 तटेषु यथा मुनयो निविष्टा ॥ ३४ ॥

तृष्णातुराणा रजसावृतानां
 सेवाकुकूलानलतापितानाम् ।
 शान्त्यं हित चन्द्रकिरीटजूट-
 मंत्रीपवित्र त्रिदशापगाम्भ ॥ ३५ ॥

उत्सृज्य तीव्र विषयामिलाप
 सतोषपोष कुशलो भजस्व ।
 इत्यर्थ्यमान मुखसेवयाय-
 मात्मैव सर्वं मुधिया ददाति ॥ ३६ ॥

एकस्य जानु सुखभोगभाज
 श्लाघ्यस्य सेवाव्यसन निवृत्तम् ।
 सदैव शिष्योदरवर्जितत्वाद-
 याच्ययाच्यारहितरय राहो ॥ ३७ ॥

सेवाव्रते प्राय इवोपविष्ट
 सर्वात्मना निश्चितजीवनाश ।
 द्वाभ्यं प्रयत्नेन निवारितोऽपि
 न दुर्ग्रह मुञ्चति तष्टसन्न ॥ ३८ ॥

तमोऽध्वतापेन च चिन्तया च
 गीतेन दैन्येन च पिण्डिताङ्ग ।
 मुखाशया दुःखसहस्रभागी
 मेवाव्रत मुग्धमतिर्विभति ॥ ३९ ॥

गच्छामि गच्छामि दिन गत मे
 दिने गतोऽहं न नृपोऽद्य दृष्टः ।
 इति ब्रुवाणस्य मदा जनस्य
 जीर्णातरा तस्य तनुर्न तृष्णा ॥ ४० ॥

विच्छेदकारी सहसा कथाना-
 मनीष्मिन्तो दीप इव प्रविष्टः ।
 समवतवस्वान्तरमक्षिन्नेव
 न मेवक कस्य वरोति दुःखम् ॥ ४१ ॥

धूमायमानोऽक्षिविपक्षभूत-
 श्चादुःखमोत्पादितकर्णशूल ।
 वृत्तेष्वपि पादतटेऽव्यग्न
 पदे पदे कष्टवतामुपैति ॥ ४२ ॥

एष ममेव क्षितिमीक्षतेऽन्य
 स निर्जनार्थी स च गाढलघ्न ।
 मय्यर्वायिता तस्य भूय स चार्थी
 नय स मेव्य गग मेवातोऽस्तु ॥ ४३ ॥

छायाग्रहो मूर्त इवानुयायी
 स्थितश्चिरं वृश्चिकनिश्चलश्च ।
 अकालपाती मुखकेलिलीला-
 यन्त्रोपलः मेवकदुर्विदाघः ॥ ४४ ॥

विसृज्यमानोऽप्यनिनं न याति
 तीव्रोपरोधप्रणयेन मूर्खः ।
 भर्तुः प्रसादे विहितप्रयत्नो
 जातः पर प्रत्युत कोपहेतुः ॥ ४५ ॥

शूत्कारिदीर्घंश्चमितानुबन्धै-
 निवेदितोद्वेगगतिप्रयाम् ।
 अतिप्रवेशात् स्वरमार्गणोऽसौ
 निरस्यमानो विफलत्वमेति ॥ ४६ ॥

श्रीरत्नचन्द्रवरवाजिगजोजितेऽग्निम्-
 गम्भीरराजकुलनाम्नि महाममुद्रे ।
 अश्नाति मूढमतिरीश्वरतामवाप्नु-
 माशावशात् क्षितिपतेर्बहु बालकूटम् ॥ ४७ ॥

विरम विरम नेय पान्य नम्राभ्रमाला
 बधिम् मदिग्वाही निष्फलैषा प्रयाहि ।
 इति बहुविधमुपन मेवकोऽज्यापदेश-
 स्यजति न विपुलाशापागवद् कुमेवाम् ॥ ४८ ॥

प्रमथाना मरमत्वमेति न पुनमलिव लग्नानपा
 भद्रा बानमयीव मधिघटना योगेन न श्लिष्यति ।
 मेवा दीपनिगोव दुर्गंतगृहे मधार्पमाणा पर
 नि म्नेटा क्षयमेति रोदजनिनैश्चक्षुषामभ्यानिलैः ॥ ४९ ॥

कस्त्व गत्वर सेवकस्त्वरितता कस्मात् प्रभुर्दृश्यते
 लाभः कस्तव तत्र वेत्रिविपुलाघातैः शिरस्ताडनम् ।
 किं मृदनासि मुदा विशालचरणैर्मिथ्यैव रथ्यामिमां
 बन्धो बन्ध्यनरेन्द्रभव्यभवनभ्रान्त्या विडम्ब्यामहे ॥ ५० ॥

मुप्ताकर्षणदाम धाम महतो मोहस्य दैन्यस्य वा
 सेवानलेशमहर्निशं विपहते यो वित्तलेशाशया ।
 प्रस्फूर्जद्वडवाग्निगर्भगहनोद्भूतोर्मिमालाकुलं
 सक्षुब्धं मकराकर प्रविशति श्रीरत्नलब्धं न किम् ॥ ५१ ॥

व्यर्थात्यथंगतागतव्यतिकरैरथान्ततीव्रत्वरो
 द्वारालोकनतत्पर परिजनैस्तसार्यमाणः परम् ।
 यत्नेनैव पुरः प्रवेशकलनैः क्लेशावमानाश्रयः
 सर्वापत्तिशुनः शुनः मदृजतामालप्स्यते सेवकः ॥ ५२ ॥

कूजत्कूरकपाटपीडनरुपा दत्तप्रहारैः परं
 द्वारावस्थगनाप सुस्थिरभुजेर्द्धास्थैर्भुजं भर्त्सितः ।
 कुञ्जीभूय जनस्य जानुविवरैः क्षिप्रप्रवेशोत्सुकः
 पृच्छत्यन्नरनिर्गतानवसर मौनव्रतान् सेवकः ॥ ५३ ॥

द्वारे रुद्धमुपेक्षते कयमपि प्राप्त पुरो नेक्षते
 विज्ञप्तो गजमीलनानि कुरुते गृह्णाति वाक्यच्छलम् ।
 निर्यातस्य करोति दोषगणनां स्वल्पापराधे यमः
 स स्वामी यदि सेव्यते मरुतटे किं न पिशाचैः कृतम् ॥ ५४ ॥

निर्यं राजकुले न पूज्ययजने तद्द्राग्पालार्चनं
 भक्ति भूतिसमुद्भवे न तु भवे ध्यानं धने नात्मनि ।
 दृष्टादृष्टविचिन्तन नरपत्नी न म्योचिते कर्मणि
 श्रीहेतोर्वन्त निष्फलं प्रकुरते मवं जटः मेघाः ॥ ५५ ॥

सा तीव्र जडनिम्नपातनरता नो नित्यसक्ता त्वरा
 रथ्यापङ्ककलङ्कित न वदन न द्वारपालं कलि ।
 यस्मिंस्तच्चिरसेवकं प्रवितत पुण्य वन गम्यता
 क्रूरास्ते न भवन्ति तत्र विवृतनोघोद्धता पार्थिवा ॥ ५६ ॥

हहो कष्टविनष्ट सेवक सखे खिन्नोऽसि पोषाशया
 रागश्चेद् विभवे तदेव कुपतिः क्लीबं विमासेव्यते ।
 सेव्य कोऽपि महेश्वर स भगवान् यम्य प्रसादेक्षणै-
 रक्षुण्णैः करुणास्पदीकृतमग्नायो मग्ने वृत ॥ ५७ ॥

राजामज्ञतया वृत यदनिश दैन्यं तदुत्सृज्यता
 सतोपाम्भसि मृज्यतामपि रज पादप्रणामार्जितम् ।
 सतोप परम पुराणपुरुष सविन्मयः सेव्यता
 यत्समृत्या न भवन्ति ते सुमनसा भूयो भवग्रन्थय ॥ ५८ ॥

उत्सृज्य प्राज्यसेवा विजनसुखजुषा भूभुजा व्यजाभाजा
 छित्वाशापाशबन्धान् विमलशमजलंस्तीव्रतृष्णा निवार्यं ।
 स्थित्वा शुद्धे समाधौ विमपरममृत मृग्यता ज्योतिरन्त-
 र्यस्मिन् दृष्टे विनष्टोत्कटतिमिरभरे लभ्यते मोक्षलक्ष्मी ॥ ५९ ॥

वृत्त्या जीवति लोक सेवावृत्तिर्निजैव वेयाचित् ।
 अस्याने तीव्रतरा निन्द्या तु तर्दयिना सेवा ॥ ६० ॥

विद्वज्जनाराधनतत्परेण सतोपमेषारमनिर्भरेण ।
 क्षेमेन्द्रनाम्ना मुधिया मर्दव मुखाय सेवावसनं वृतोज्यम् ॥ ६१ ॥

इति श्रीध्यामदागपरास्यमहाकविक्षेमेन्द्रवृत्त
 सेव्यसेवकोपदेव ममाप्त

४. उपहासाः

१. कलाविलासः

प्रथम. सर्गः दम्भाख्यानम्

अस्ति विशाल कमलालितपरिष्वङ्गमङ्गलायतनम् ।
श्रीपतिवक्ष स्थलमिव रत्नोज्ज्वलमुज्ज्वल नगरम् ॥ १ ॥

मणिभूविम्बितमुक्ताप्रलम्बनिवहेन यत्र शेषाहि ।
भवनानि विभन्ति मदा बहुधात्मान विभज्येव ॥ २ ॥

विघ्नोऽभिमारिकाणा भवतगणस्फाटिकप्रभानिवर ।
यत्र विराजति रजनीतिमिरपटप्रकटलुष्ठाक ॥ ३ ॥

यत्र त्रिनयननयनज्वलनज्वालावलीशलभवृत्ति ।
जीवति मानमजन्मा शशिवदनावदनवान्निपीयूष ॥ ४ ॥

रत्निलुलितललितललनाकलमजललववाहितो मुहुयंत्र ।
दृश्यवैशकुमुमपरिमलवामितदेहा वहन्त्यनिन्दा ॥ ५ ॥

नवविमविमलयसवलनकपायवलहमवलरवो यत्र ।
कमदयनेषु प्रमग्नि लटम्पा इव नूपुरगव ॥ ६ ॥

नृत्यन्मुग्धमयूरा सरस्वतधारागृहावली मननम् ।
मेन्द्रापुष्पननिवहा प्रावृण् मूर्तेव यत्राम्ने ॥ ७ ॥

शशिकिरणप्रावरणस्फाटिकहर्म्येषु हरिणशावाक्ष्य ।
यत्र विभान्ति मुधाम्बुधिमुग्धतरङ्गोत्थिता इवाप्सरस ॥ ८ ॥

तत्राभूदभिभूतप्रभूतमायानिकायशतधूर्त ।
सकलकलानिलयाना धुर्य श्रीमूलदेवाख्य ॥ ९ ॥

नानादिदेशागतधूर्तेरुपजीव्यमानमतिविभव ।
स प्राप विपुलसपदमात्मगुणैश्चरवर्तीव ॥ १० ॥

भुक्तोत्तर सहृदयैरास्थानीसंस्थित कदाचित् तम् ।
अभ्येत्य सार्थवाहो दत्तमहार्होपहारमणिकनक ॥ ११ ॥

प्रणतो हिरण्यगुप्त सहित पुत्रेण चन्द्रगुप्तेन ।
प्राप्तासनसत्कार प्रोवाच मुहूर्तविश्रान्त ॥ १२ ॥ (युग्मम्)

अतिपरिचयसप्रतिभा तव पुरतो मादृशामिय वाणी ।
ग्राम्याङ्गनव नगरे न तथा प्रागल्भ्यमायाति ॥ १३ ॥

पिहितबृहस्पतिधिपणो रुचिर प्रज्ञामरीचिनिचयस्ते ।
तीक्ष्णाशोरिव सहज प्रोषिततिमिरा करोत्याशा ॥ १४ ॥

आजन्माजितबहुविधमणिमौक्तिककनकपूर्णकोपस्य ।
एको ममैव सूनु सजात पश्चिमे वयसि ॥ १५ ॥

मोहस्थान बाल्य यौवनमपि मदनमानसोन्मादम् ।
अनिलावलोलनलिनीदलजलचपलाश्च वित्तचया ॥ १६ ॥

हारिण्यो हरिणदृश सतत भोगाब्जमधुकरा धूर्ता ।
पतिता परम्परैषा दोषाणा मम मुतस्यास्य ॥ १७ ॥ (युग्मम्)

धूर्तैर्वरवन्दुकाना वारवधूचरणनूपुरमणीनाम् ।
धनिकगृहोत्पन्नाना मुक्तिर्नास्त्येव मुग्धानाम् ॥ १८ ॥

अज्ञातदेशकालाश्रयपलमुखाः पङ्क्तवोऽपि सप्लुतयः ।

नवविहगा इव मुग्धा भक्ष्यन्ते धूर्तमाजरैः ॥ १९ ॥

आश्रितजनतनयोऽयं तव विद्वन् निजमुताधिकः सत्यम् ।

न यथा प्रयाति नाथ तथास्य धुद्धिं प्रयच्छ पराम् ॥ २० ॥

इति विनयनम्रशिरसा तेन वचो युक्तमुक्तमवधार्यं ।

तमुवाच मूलदेवः प्रीतिप्रसरैः प्रसारितौष्ठाग्रः ॥ २१ ॥

आस्तामेष सुतस्ते मम भवने निज इव प्रयत्नपरः ।

ज्ञास्यति मयोपदिष्टं शनकैः सकलं कलाहृदयम् ॥ २२ ॥

इति तस्य शामनेन स्वसुतं निक्षिप्य तद्गृहे मतिमान् ।

नत्वाथ सार्थंवाहं प्रययौ निजमन्दिरं मुदिनः ॥ २३ ॥

अथ शिथिलविरणजालो धूसरकान्तिनिरम्बरस्तरणिः ।

अभवददृश्यः शनकैर्धूर्तैरिव निर्जितः कितवः ॥ २४ ॥

अस्तमिने दिवमकरे तिमिरभरद्विरदसमकता ।

मिन्दूरपटलपाटलकान्तिग्विवाग्रे बभौ संध्या ॥ २५ ॥

त्यक्तापि प्रतिदिवसं दिवसद्युतिग्न्युजगाम दिवमकरम् ।

न तु रक्तापि हि संध्या हृदयं जानाति कः श्रेण्याम् ॥ २६ ॥

गगताङ्गणकमलवने संध्यारागे गते शनैः क्वापि ।

अप्राप्तस्थितिर्विकलं बभ्राम भ्रमग्विभ्रमं तिमिरम् ॥ २७ ॥

तीक्ष्णाशुविग्रहमोहैस्तिमिरैरिव मीलिता बभूव महौ ।

तीक्ष्णोऽपि जनस्य गदा यातः मलं वल्लभो भवति ॥ २८ ॥

रजनी रराज मितवरताग्वमुक्ताबलापकृतगोभा ।

शबररमणीयं परिचिन्तितिमिरमयूरच्छदाभरणा ॥ २९ ॥

अथ पथिकवधूदहनः शनकैरुदभून् निशाकरालोकः ।

कुमुदप्रबोधदूतो व्यसनगुरुश्चक्रवाकीणाम् ॥ ३० ॥

मन्यथसितातपत्रं दिग्वनितास्फटिकदर्पणो विमलः ।

विरराज रजनिरमणीसिततिलको यामिनीनाथः ॥ ३१ ॥

निजकरमृणालवल्लीवलयविलासी ललास सितकान्तिः ।

गगनतटिनीतटान्ते रजनिकरो राजहंसा इव ॥ ३२ ॥

श्यामा शुशुभे शशिना तथा मनोभूर्मधूत्सवस्तेन ।

मदमुदितमानसाना तेनापि मृगीदृशा लीला ॥ ३३ ॥

धूर्ताः समृद्धिसचिवा विच्छायां पद्मिनी परित्यज्य ।

फुल्लानि विविधुरलयः सानन्दाः कुमुदवृन्दानि ॥ ३४ ॥

ज्योत्स्नाभस्मस्मेरा सुललितशशिशकलपेगलकपाला ।

तारास्थिपटलहारा शुशुभे कापालिकीव निशा ॥ ३५ ॥

तस्मिन् प्रौढनिशाकरकिरणप्रकरप्रकाशिताशेषे ।

निजमणिभवतोद्याने निर्वर्तितभावनासमाधानः ॥ ३६ ॥

स्फटिकासनोपविष्टः सह शशिना निर्विभागमित्रेण ।

कन्दलिमुख्यैः शिष्यैः परिवारितपादपीठान्तः ॥ ३७ ॥

प्रोवाच मूलदेवो वीक्ष्य चिरं सार्धं बाहयुतमग्रे ।

कुर्वन् दशनमयूर्खैर्लज्जालीनामिव ज्योत्स्नाम् ॥ ३८ ॥

(विशेषकम्)

शृणु पुत्र वञ्चकानां सकलकलाहृदयसारमतिकुटिलम् ।

ज्ञाते भवन्ति यस्मिन् क्षणमचिचपलाः त्रियोऽप्यचलाः ॥ ३९ ॥

एकोऽस्मिन् भवगहने तृणपल्लववलयजालसङ्घट्टनः ।

कूपः पतन्ति यस्मिन् मुग्धकुरङ्गा निरालम्बे ॥ ४० ॥

सौज्य निधानकुम्भो दम्भो नाम स्वभावगम्भीरः ।
कुटिलः कुहकभुजंगैः संवृतवदनः स्थितो लोके ॥ ४१ ॥

मायारहस्यमन्त्रश्चिन्तामणिरीप्सितार्थानाम् ।
दम्भः प्रभावकारी धूर्तानां श्रीवशीकरणम् ॥ ४२ ॥

मत्स्यस्येवाप्सु सदा दम्भस्य जायते गति केन ।
नास्य करी न च पादौ न शिरो दुर्लक्ष्य एवासी ॥ ४३ ॥

मन्त्रबलेन भुजङ्गा मुखकुरङ्गाश्च कूटयन्त्रेण ।
स्थलजालेन बिहगा गृह्यन्ते मानवाश्च दम्भेन ॥ ४४ ॥

जनहृदयविप्रलम्भो मायास्तम्भो जगज्जयारम्भः ।
जयति सदानुपलम्भो मायारम्भोदयो दम्भः ॥ ४५ ॥

सततावर्तभ्रान्ते दुःसहमायासहस्रकुटिलारे ।
मूल दम्भो नाभिर्विपुलतरे चक्रिकाचक्रे ॥ ४६ ॥

नयननिमीलनमूलः मुचिर स्नानार्द्रचूलजलसिक्ताः ।
दम्भतरुः शुचिकुमुमः मुखशतशाखाशतैः फलितः ॥ ४७ ॥

अतनियमैर्वन्द्यदम्भः संवृतनियमैश्च कूर्मजो दम्भः ।
निभृतगगननयननियमैर्धोरो मार्जारजो दम्भः ॥ ४८ ॥

वक्त्रदम्भो दम्भपतिर्दम्भनरेन्द्रश्च कूर्मजो दम्भः ।
मार्जारदम्भ एव प्राप्तो दम्भेषु चक्रवर्तित्वम् ॥ ४९ ॥

नीचनग्नमध्रुवनश्चूली जटिल प्रलम्बकूर्चो वा ।
बहुमृत्तिवापिशाय परिमितभापो प्रयत्नपादत्र ॥ ५० ॥

म्यूलाग्रन्यपवित्रवपुष्ठापितहेमवल्लीवः ।
वृक्षार्पितपटपल्लवरत्नमुजो भाण्डहन्त इव ॥ ५१ ॥

अद्भुलिभङ्गविकल्पनविविधविवादप्रवृत्तपाण्डित्य ।
जपचपलोष्ठ सजने ध्यानपरो नगररथ्यासु ॥ ५२ ॥

साभिनयाञ्चितचुलनैराचमनै सुचिरमज्जनैस्तीर्थे ।
सरद्धसकललोक पुन पुन कर्णकोणसस्पर्शां ॥ ५३ ॥

सीत्कृतदन्तनिनादावेदितहेमन्तधु सहस्नाम ।
विस्तीर्णतिलकचर्चासूचितसर्वोपचारसुरूपज ॥ ५४ ॥

शिरसा बिभर्ति कुसुम विनिपतिता काकादृष्टिमिव रचयन ।
एवरूप पुरुषो यो य स स दाम्भिको ज्ञेय ॥ ५५ ॥

निर्गुणलोकप्रणत सगुणे स्तब्ध स्वबन्धुषु द्वेषी ।
परजनकरुणाबन्धु कीर्त्यर्थी दाम्भिको धूर्त ॥ ५६ ॥

कार्योपयोगकाले प्रणतशिराश्चाटुशतवारी ।
सन्नूभङ्गो मीनो कृतकार्यो दाम्भिक क्रूर ॥ ५७ ॥

स्तम्भितविवुधसमृद्धिर्देवो योऽभूत् पुरा जम्भ ।
दम्भ सोऽय निवसति भूमितले भूतदेहेषु ॥ ५८ ॥

शुचिदम्भ शमदम्भ स्नातकदम्भ समाधिदम्भश्च ।
नि स्पृहदम्भस्य तुला यान्ति तु नैते शताशेन ॥ ५९ ॥

शौचाचारविवादी मृक्षयकारी स्ववान्धवस्पर्शी ।
शुचिदम्भेन जनोऽय विश्वामित्रत्वमायाति ॥ ६० ॥

सहृत्बहुविधसत्त्वो नि क्षेपद्रविणवारिवहुतृष्ण ।
सततमहिंसादम्भो वडवाग्नि सर्वभक्षोऽयम् ॥ ६१ ॥

मुण्डो जटिलो नग्नश्छत्री दण्डी कपायचीरी वा ।
भस्मस्मेरशरीरा दिशि दिशि भोगी विजृम्भते दम्भ ॥ ६२ ॥

खल्वाट स्थूलवपुः शुष्कतनुर्मुनिसमानहृषो वा ।
शाटकवेष्टितशीर्षश्चैत्योन्नतशिखरवेष्टनी वापि ॥ ६३ ॥

लोभः पितातिवृद्धो जननी माया महोदर कूटः ।
कुटिलाकृतिश्च गृहिणी पुत्रो दम्भस्य हुकारः ॥ ६४ ॥

भगवान् पुरा स्वयम्भूः कृत्वा भुवनानि भूतसर्गं च ।
विरतव्यापारतया मुचिर चिन्तान्वितस्तस्थौ ॥ ६५ ॥

दृष्ट्वा स मर्त्यलोके दिव्यदृशा मानुषान् निरालम्बान् ।
आर्जवयोगविशेषादप्राप्तघनादिसभोगान् ॥ ६६ ॥

मीलितनयन. क्षिप्रं स्थित्वा मायामये समाधाने ।
असृजन् नृणां विभूत्यै दम्भं सभावनाधारम् ॥ ६७ ॥

विभ्राण. कुशपूली पुस्तकमालं कमण्डलुं शून्यम् ।
निजहृदयकुटिलशृङ्गं दण्डं कृष्णाजिनं खनित्रं च ॥ ६८ ॥

स्थूलतरकुक्षपवित्रकलाञ्छितकर्णः पवित्रपाणिश्च ।
सुव्यक्तमुण्डमस्तककुशवेष्टितचूलमूलसितकुसुम. ॥ ६९ ॥

वाप्लस्तब्धग्रीवो जपचपलीप्ल समाधिलीनाक्षः ।
रुद्राक्षवलयहस्तो मृत्पारिपूर्णं वहन् पात्रम् ॥ ७० ॥

नयनाञ्चलैः सकोपैर्भ्रुकुटीहुकारबदनसङ्गाभिः ।
बहुविधकदर्थनाभि. कथिताखिलहृदयवाञ्छितो मौनी ॥ ७१ ॥

रक्षन् परसंस्पर्शं शौचार्यं ब्रह्मलोकेऽपि ।
दम्भ. पुरोऽस्य तस्यावुत्थित एवासनाकाङ्क्षी ॥ ७२ ॥

आकल्पेन सुमहता सहसास्य वशीकृता पर तेन ।
सप्तर्षयोऽपि तस्मै प्रणतास्तस्य कृताञ्जलयः ॥ ७३ ॥

तं दृष्ट्वा परमेष्ठी लीलाकृतसकलसर्गवर्गोऽपि ।
गौरवविस्मयहर्षेण स्पन्दान्दोलितस्तस्थौ ॥ ७४ ॥

तस्यातितीव्रनियमाद् अस्तेऽगस्त्येऽतिविस्मयेनेव ।
अल्पतपोव्रतलज्जाकुञ्चितपृष्ठे वसिष्ठे च ॥ ७५ ॥

अतिसरलनिजमुनिव्रतपरिगतकुत्से च कूणिते कौत्से ।
डम्बररहितात्मतपोनिरादरे नारदे विहिते ॥ ७६ ॥

निजजामुसधिशिखरे जमदग्नौ मग्नवदने च ।
अस्ते विश्रामित्रे वलितगले गालवे भृगौ मग्ने ॥ ७७ ॥

सुचिरोत्थितमतिकोपादासनकमले निविष्टदृष्टि च ।
शूलप्रोतमिवाग्रे नि स्पन्दममन्दगर्वगुरुगात्रम् ॥ ७८ ॥

ज्ञात्वा तमासनार्थिनमवदद् देवश्चतुर्मुखः प्रीत्या ।
विकसन्निजदशनरुचा विहसन्निव वाहन हसम् ॥ ७९ ॥

उपविश पुत्र ममाङ्घ्रे नियमेन महीयसातिचित्रेण ।
अर्होऽसि गुणगणोद्गतगौरमवादिनानेन ॥ ८० ॥

इत्युक्तो विश्वमृजा तस्याङ्गुमशङ्कया सप्तकोच ।
अभ्युक्ष्य वाग्निमुष्ट्या कृच्छ्रेणोपाविशद् दम्भ ॥ ८१ ॥

दम्भ उवाच—

नोच्चैर्वाच्यमवज्य यदि वाच्यं हस्तपद्मेन ।
आच्छाद्य चक्ररत्नं स्पृष्टो न स्या यथास्यवाताशौ ॥ ८२ ॥

तत् तस्य शीघ्रमतुलं दृष्ट्वा स्मेराननो ब्रह्मा ।
दम्भोजीति जगाद प्रायो हस्ताग्रमाकम्प्य ॥ ८३ ॥

उत्तिष्ठ सकलजलनिधिपरिखावलमेखला महीमखिलाम् ।
अवतीयं भुङ्क्ष्व भोगान् विबुधैरपि तत्त्वतो न विज्ञात ॥ ८४ ॥

इत्यादराद् विसृष्टो विधिना ससारमागरगतानाम् ।
कण्ठे शिला निवधन् मर्त्यानामवततार महीम् ॥ ८५ ॥

अथ मर्त्यलोकेत्य भ्रान्त्वा दम्भो वनानि नगराणि ।
विनिवश्य गौडविषये निजजयकेतु जगन्म दिश ॥ ८६ ॥

वचने बाल्लीकाना व्रतनियमे प्राच्यदाक्षिणात्यानाम् ।
अधिकारे कौरुणा दम्भ सर्वेन गौडानाम् ॥ ८७ ॥

एते दम्भसहाया प्रतिग्रहश्चाद्वसिद्धचूर्णेन ।
कुर्वन्ति य प्रभाते यतस्ततो भम्मना तिलकम् ॥ ८८ ॥

तूर्ण सहस्रभागैर्भुवनतले सविभज्य भूतानि ।
मूर्त सतत निवसति दम्भो वदनेऽधिकरणभट्टानाम् ॥ ८९ ॥

गुरुहृदयमविशदग्रे बालकहृदय तपस्विहृदय च ।
कुटिल नियोगिहृदय दीक्षितहृदय स्वय दम्भ ॥ ९० ॥

तदनु च गणकचिकित्सकसेवकवणिजा सहेमकाराणाम् ।
नटभटगायनवाचकचक्रचराणा च हृदयानि ॥ ९१ ॥

अशै प्रविश्य हृदय विविधविकारं समस्तजन्तूनाम् ।
दम्भो विवेश पश्चादन्तरमिह पक्षिवृक्षाणाम् ॥ ९२ ॥

मत्स्थार्थं चरति तप मुचिर निस्पन्द एकपादेन ।
तीर्थेषु वक्तपस्वी तेन विहृगन् गता दम्भा ॥ ९३ ॥

विपुलजटाबल्कलिन शीतातपवातर्कशिता सततम् ।
वृक्षा जलार्थिनो यद् दम्भस्य विजृम्भित तदपि ॥ ९४ ॥

एव विचारणीय सर्वगत सर्वहृत सदा दम्भ ।
चाते तस्मिन् विविध विफला मायाविता माया ॥ ९५ ॥

दम्भविकार पुरतो वञ्चकचक्रम्य कल्पवृक्षोऽयम् ।
वामनदम्भेन पुरा हरिणा त्रैलोक्यमाक्रान्तम् ॥ ९६ ॥

इति श्रीव्यासदासापराह्यमहाकविश्रोक्षेमेन्द्रविरचिते कलाविलासे
बम्भारयान नाम प्रथम सर्ग ।

द्वितीय सर्गं लोभवर्णनम्

लोभ सदा विचिन्त्यो लुब्धेभ्यः सर्वतो भय दृष्टम् ।
कायकार्यविचारो लोभादृष्टस्य नास्त्येव ॥ १ ॥

मायाचिनिमयविभ्रमनिह्नववैचित्त्यकूटकपटानाम् ।
सचयदुर्गपिशाच सर्वहरो मूलकारण लोभ ॥ २ ॥

सत्त्वप्रशमतपाभि सत्त्वधनैः शास्त्रवेदिभिर्विजित ।
लोभोऽवट प्रविष्ट कुटिल हृदय किराटानाम् ॥ ३ ॥

क्रयविक्रयकूटतुलालाघवनिक्षेपरक्षणव्याजैः ।
एते हि दिवमचौरा मुष्णन्ति मुदा जन वणिज ॥ ४ ॥

हृत्वा धन जनानां दिनमखिल विविधकूटमायाभि ।
वितरति गृहे किराट कपटेन वराटकत्रितयम् ॥ ५ ॥

आख्यायिकानुरागी व्रजति सदा पुण्यपुस्तक श्रोतुम् ।
दष्ट इव कृष्णसर्पे पलायते दानधर्मैभ्यः ॥ ६ ॥

द्वादश्या पितृदिवसे सक्रमणे सोमसूर्ययोर्ग्रहणे ।
सुचिर स्नानं कुरुते न ददाति कपर्दिकामेकाम् ॥ ७ ॥

दत्त्वा दिशि दिशि दृष्टिं याचकचकितोऽवगुण्ठनं कृत्वा ।
चौर इव कुटिलचारी पलायते विकटरथ्याभि ॥ ८ ॥

न ददाति प्रतिवचन विक्रयकाले शठो वणिङ् मीनी ।
निक्षेपपाणिपुरुष दृष्ट्वा सभायण कुरुते ॥ ९ ॥

उत्तिष्ठति नमति वणिक् पृच्छति कुशलं ददाति च स्थानम् ।
निक्षेपपाणिपुरुष दृष्ट्वा धर्म्मा कथा कुरुते ॥ १० ॥

वञ्चिद् वदति तमेत्य द्रविण निक्षिप्य हन्त गन्तास्मि ।
भ्रात पर प्रभाते विष्टिदिन किं करोम्यद्य ॥ ११ ॥

तच्च श्रुत्वा विकसितदृग् वदति स मिथ्यैव नाटयन् खेदम् ।
कार्ये प्रसारिताक्ष पुन पुन पार्श्वमवलोक्य ॥ १२ ॥

त्वदधीन स्थानमिदं किं तु चिर व्यासपलान बलिम् ।
विपमौ च देशवाली साधोस्तव तदपि दामोऽहम् ॥ १३ ॥

भद्रा न दूषितं पा निक्षेपक्षेमकारिणी शस्ता ।
इत्यनुभूत बहुश कायं ज्ञेयं तु जानासि ॥ १४ ॥

विष्टिदिने किमपि पुरा न्यस्त केनापि मित्रेण ।
तूर्णं पुनश्च शनैर्कर्त्तुं क्षेमेण कुशलेन ॥ १५ ॥

इत्यादि मुग्धबुद्धेरसमञ्जसवर्णनं रह कृत्वा ।
गृह्णाति वनकनिवर नृत्यस्तत्तन्मनोरथं पाप ॥ १६ ॥

तत् सचर्णेन जातं क्रयविक्रयलाभराशिभिरनन्तैः ।
भाण्डप्रतिभाण्डचर्यैरपहसति घनाधिनाथ स ॥ १७ ॥

पूर्णा वदयं वणिजः नि सभोगा निधानधनकुम्भा ।
सीदन्ति कुचतटा इव दुःखफला बालविधवानाम् ॥ १८ ॥

दानोपभोगविरहितहिरण्यरक्षाकृतक्षणा मत्ततम् ।
मसारजीर्णमन्दिरविषममहामूपका वणिज ॥ १९ ॥

अटति समुत्फटवेष्टितविकटपटस्फुटफटाटोपः ।

कुटिलः कण्टकनिचितः पुरपतिनामा निघ्निव्यालः ॥ २० ॥

अथ पुरुषः स दिगन्तं भ्रान्त्वा केनापि दैवयोगेन ।

नष्टधनो जनरहितः प्राप्तः सुचिरान् निजं देशम् ॥ २१ ॥

पृच्छति कमपि सशङ्कः स किराटः क्व नु गतो महासत्त्वः ।

तमुपेत्य वदति कश्चित् तस्याद्य सखे विभूतिरन्येव ॥ २२ ॥

विविधनवांशुकमृगमदचन्दनकपूरमरिचपूगफलैः ।

खटिकाहस्तः स सदा गणयति कोटीर्मुहूर्तेन ॥ २३ ॥

अस्मिन् मेरुविशाले वरभवने रुचिरभित्तिकृतचित्रे ।

पुरपतिनाप्यनुयातो वसति मुखं स हि महाजनो यत्र ॥ २४ ॥

श्रुत्वंतदनुलविस्मयलोलितमौलिः स तद्गृहं गत्वा ।

द्वारे स्थगितस्तिष्ठति निष्प्रतिभो जीर्णकर्पटः सुचिरम् ॥ २५ ॥

तं तुङ्गभवनबलभीजालान्तरतो वणिक् परिज्ञाय ।

नोच्छ्वसति नष्टचेष्टस्ताडित इव मूर्ध्नि वज्रेण ॥ २६ ॥

उपसृत्य मन्दमन्दं कथमपि संप्राप्तनिर्जनावसरः ।

तं याचते स पुरुषो द्रविणं स्वं प्रकटिताभिख्यः ॥ २७ ॥

तं वदति सोऽन्यदृष्टिः सभ्रूभङ्गं विधूतहस्ताग्रः ।

वञ्चकवचनः पापो वृत्तिक्षीणः कुतोऽयमायातः ॥ २८ ॥

कस्त्वं कस्य कुतो वा दर्शनमपि न स्मरामि किं कथनेः ।

अहह कदा कुत्र त्वं वद कस्य किमपितं केन ॥ २९ ॥

पश्यत कण्टमनिष्टः कलिकालः कीदृशोऽयमायातः ।

मत्तोऽर्थमेव वाञ्छति लोको जानाति वा सर्वम् ॥ ३० ॥

हरगुप्तकुलेऽस्माक निक्षेपग्रहणमप्यतभाव्यम् ।

किं पुनरपह्नवोद्गतघोरमहापातवस्पर्श ॥ ३१ ॥

तदपि सतताभिशासी प्रत्याख्येयो जन कथ महताम् ।

कथय दिन तद् दिवसे लिखित सर्वं स्वय पश्य ॥ ३२ ॥

वृद्धोऽह न्यस्तभर पुत्रे सर्वं ममास्ति लिखित हि ।

इति तेन विनष्टधृति स विसृष्टस्तत्सुतान्तिक प्राप्त ॥ ३३ ॥

तातो जानाति सुतो जानाति पितृव लिखति सकल यत् ।

इति तस्य भवति सुचिर गतागत कन्दुकस्येव ॥ ३४ ॥

राजकुलद्वारगते तस्मिन् प्राप्तप्रवासदत्तार्थे ।

सहते नरपतिकोप त्यजति किराटो न रूपकस्याशम् ॥ ३५ ॥

परिपीडित स राज्ञा विविर्धरपि यातनाशस्त्रे ।

मम हस्ते निक्षिप्त किञ्चिन् नास्तीति वक्त्येव ॥ ३६ ॥

एव स्वभावलुब्धा भवन्ति धनलवणवारिवहुनृणा ।

तृणलवमिव निजदेह त्यजन्ति लेश न वित्तस्य ॥ ३७ ॥

देव धनाधिनाथ वैश्रवण सकलसपदा निलयम् ।

शुत्र प्रोवाच पुरा वित्तार्थी बालमित्रमभ्येत्य ॥ ३८ ॥

पूर्णं सख तवाय विभवो विजितामरामुरेश्वर्य ।

हर्षं विदधाति पर सुहृदा शोक च शत्रूणाम् ॥ ३९ ॥

त्ययि सुहृदि वित्तनाथे नि स्वोऽह बहुकुटुम्बसभार ।

समदु खसुख मित्र स्वाधीनतयोदित प्रशसन्ति ॥ ४० ॥

यशसि विहितादराणामर्थिभिरूपजीव्यमानविभवानाम् ।

अभिजातवशजाना सुहृदुपभोग्या श्रियो महताम् ॥ ४१ ॥

उपनतमतिपुण्यचर्यं सपूर्णं रक्षितं च यत्नेन ।
सपदि विपदि त्राण भवति निधानं च मित्रं च ॥ ४२ ॥

इत्युक्तं सप्रणयं दैत्यान्नायैण निर्जने धनद ।
तमुवाच विचिन्त्य चिरं स्रुद्धं स्नेहलोभाभ्याम् ॥ ४३ ॥

जानामि बालमित्रं त्वामहमत्यन्तसभृतस्नेहम् ।
किं तु न जीवितजीवं द्रविणलव त्वक्तुमीशोऽस्मि ॥ ४४ ॥

स्नेहार्थी बन्धुजनं कार्यैर्बहुभिर्भवन्ति मित्राणि ।
दारा सुताश्च सुलभा धनमेकं दुर्लभं लोके ॥ ४५ ॥

अतिसाहसमतिदुष्करमत्याश्चर्यं च दानमर्थिनाम् ।
यौऽपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्तलेशमपि ॥ ४६ ॥

इत्याशापरिहारं प्रत्याख्यातो धनाधिनाथेन ।
भग्नमुखो लुलितमतिर्लज्जावक्रो ययौ शुक्र ॥ ४७ ॥

स विचिन्त्य गृहं सुचिरं सचिवं सह मायया महायोगी ।
हर्तुं द्रविणमशेषं विवेश हृदयं धनेशस्य ॥ ४८ ॥

शुक्राविष्टशरीरो वैश्रवणं सकलमद्भुतत्याग ।
तत्कृतसक्तेभ्यः प्रददौ वित्तं द्विजातिभ्यः ॥ ४९ ॥

कौबेरं धनमखिलं हृत्वा यातेऽयं दानवाचार्ये ।
सुचिरं धनाधिनाथं शुशोच विज्ञाय तां मायाम् ॥ ५० ॥

हस्तग्न्यस्तललाटं सह शङ्खमुकुन्दकुन्दपद्माद्यैः ।
सचिन्त्यं शुक्रविकृतिं स जगादोष्णं विनिश्चस्य ॥ ५१ ॥

सुहृदा मर्मज्ञेन व्याजान् मायाविनातिलुब्धन ।
धूर्तेन वञ्चितोऽहं दैत्याश्रयदुर्जयेन शुक्लेण ॥ ५२ ॥

अधुना द्रव्यविहीन क्षणेन तृणलाघव प्राप्त ।
कथयामि कस्य दुःख करोमि किं वा क्व गच्छामि ॥ ५३ ॥

धनरहित त्यजति जनो जनरहित परिभवा समायान्ति ।
परिभूतस्य शरीरे व्यसनविकारो महाभार ॥ ५४ ॥

दयितेषु शरीरयता वन धर्मलतालवालेषु ।
द्रविणेषु जीवितेषु च सर्वं याति प्रयातेषु ॥ ५५ ॥

विद्वान् सुभगो मानी विश्रुतकर्मा कुलोत्त शूरः ।
वित्तेन भवति सर्वो वित्तविहीनस्तु सद्गुणोऽप्यगुणः ॥ ५६ ॥

इति दुःसहघनविरहक्लेशानलशोषिताशयो धनपः ।
मुचिरं विमृश्य सचिर्वैदेव शर्वं ययौ शरणम् ॥ ५७ ॥

प्राक्प्रतिपन्नमग्नौऽसौ विद्वदशरण्यो महेश्वरस्तेन ।
विज्ञप्तो निजवृत्तं दूतं विसमर्जं शुक्राय ॥ ५८ ॥

दूताहूतं सहसा प्राप्तं शुक्रं धनप्रमाणकम् ।
अञ्जलिविरचितमुकुटं प्रोवाच पुरं स्थितं पुरजित् ॥ ५९ ॥

मित्रमयं द्रविणपतिर्भद्रता वत वञ्चितं कृतज्ञेन ।
मित्रद्रोहे प्रसरति न हि नाम जनं कृतघ्नोऽपि ॥ ६० ॥

अगणितमशसा त्यक्तस्फितिना क्रियतेऽथ याकृतज्ञेन ।
मित्रे सुहृदि सरागे मित्रे तव वञ्चना न युक्ता सा ॥ ६१ ॥

एतत् किं श्रुतसद्गुणं त्वद्भक्तयोम्यं कुलानुरूपं वा ।
कृतवानमि यत् मुमते परिभूतगुणोदयं कर्म ॥ ६२ ॥

विमयं मुनयाम्याम प्रशमो वा गुहजनोपदेशो वा ।
यतिविभवः सहजो वा वञ्चनता येन यातोऽपि ॥ ६३ ॥

कस्य न दयित वित्त चित्त हियते न कस्य वित्तेन ।

किं तु यशोधनलुब्धा वाञ्छन्ति न दुष्कृतैरयान् ॥ ६४ ॥

मा मा मलिनय विमल भृगुकुलममल मलेन लोभेन ।

लोभजलदो हि शत्रुर्विशदयशोराजहसानाम् ॥ ६५ ॥

त्यक्त्या कीर्तिमनन्तामनिलाकुलतृणलवोपमानयान् ।

गृह्णाति य स मध्ये धूर्ताना कीदृशो धूर्त ॥ ६६ ॥

उत्सृज्य साधुवृत्त कुटिलधिया वञ्चित परो येन ।

आत्मैव मूढमतिना वृतमुक्तो वञ्चितस्तेन ॥ ६७ ॥

नियता दूषितयशसा वत विसर्गकोमला प्रकृत्येव ।

अपवादविपतरुत्थैरामोदैर्मूर्छिता लक्ष्मी ॥ ६८ ॥

न हि नाम सज्जनाना शुद्धयण स्फटिकदर्पणो विमल ।

परिभवदु खितजनतानि श्वासैर्मलिनतामेति ॥ ६९ ॥

असमञ्जसमतिमलिन मोहाद् व्यक्ति समागत कर्म ।

तस्य विशुद्धि क्रियता परवित्तममर्पणेनैव ॥ ७० ॥

अपवादधूलिधूसरममलयशो मृज्यता स्वहस्तेन ।

अस्मद्वचन क्रियता परधनमुत्सृज्यतामेतत् ॥ ७१ ॥

इत्युक्त सानुनय त्रिभुवनगुरुणापि देवदेवेन ।

परधननिबद्धतृष्ण प्रोवाच कृताञ्जलि शुक ॥ ७२ ॥

भगवन् भवत शासनममरेन्द्रकिरीटकोटिविश्रान्तम् ।

लङ्घयति को नु मोहाद् दौर्गत्य सत्त्वहारि यदि न स्यात् ॥ ७३ ॥

यस्य क्षीणस्य गृहे भृत्या दारा मुताश्च सीदन्ति ।

वार्यावार्यविचारो द्रविणादानेषु कस्तस्य ॥ ७४ ॥

मित्रमय धननाथो विपदि त्राण विचिन्तित सततम् ।
वृद्धि यात सुमहानाशावन्धश्च मे हृदये ॥ ७५ ॥

अभ्येत्य याचितोऽपि त्यक्त्वा लज्जा मया विगतलज्ज ।
चिच्छेदैप ममाशा सहसा प्रतिपेधशस्त्रेण ॥ ७६ ॥

तेन प्रहृतमशस्त्र दाहोज्ज्वलिश्च निर्विप मरणम् ।
विहित शठेन मोहादाशाभङ्ग कृतो येन ॥ ७७ ॥

तस्मान् ममैष शत्रु सुकृतसम शत्रुवञ्चनापापम् ।
रिक्तस्य निरपवादो व्याजेनोपाजितोऽप्यर्थ ॥ ७८ ॥

अणु धनमपि न त्याज्य मम भवता आपिते सत्यम् ।
वित्त जीविनमग्न्य जीविनहानिर्धनतयाग ॥ ७९ ॥

इति सभापिणमसबुद्ध दैत्यगुरु प्रार्थित पुनर्वहुश ।
क्वलीचकार सहसा प्रतिपेधरूपा विरूपाक्ष ॥ ८० ॥

जठरान्तरे पुरारे प्रलग्नानलविपुलभीषणाभोगे ।
प्रक्वाण्यमानकाय शुक्रश्चुक्रोश साक्रोश ॥ ८१ ॥

त्यज धनमिति विपमदृशा पुन पुन प्रेरितोऽवदन् छुक् ।
निधन ममास्तु भगवन् धनदधन न त्यजामि किञ्चिदपि ॥ ८२ ॥

अथ धारणाप्रवृद्धज्वलनज्वालासहस्रानिकरान्ते ।
शुक्रश्चुक्रोश भृश घोरगभीरे हरोदरे पतित ॥ ८३ ॥

तमुवाच देवदेवस्त्यज दुर्षहदग्ध परवित्तम् ।
अस्मिन्नुदरमहोदधिवडवाग्नी मा गम प्रलयम् ॥ ८४ ॥

गाज्वददतिशयतापस्फुटितास्थिवसाप्रवाहबहलान्गी ।
परमिह मरण श्रेयो द्रविणवण न त्यजामि सोच्छ्वास ॥ ८५ ॥

पुनरपि धोरतरोद्गतकालानलधारणानलज्वलित ।
शुक्रश्चक्रे देव्या स्तोत्र क्षणलेशशेषायु ॥ ८६ ॥

स्तोत्रपदाराधितया गौर्या प्रणयप्रसादिते रुद्रे ।
तद्वचसा लब्धधृति शुत्रद्वारेण निर्ययौ शुक्र ॥ ८७ ॥

एव स्वभावलुब्धास्तीव्रतरा यातनामपि सहन्ते ।
न तु सत्यजन्ति वित्त कौटिल्यमिवाधम सहजम् ॥ ८८ ॥

तस्माल्लोभसमुत्था वपटकला कुटिलवर्तिनी माया ।
लुब्धहृदयेषु निवसति नालुब्धो बन्धवना कुस्ते ॥ ८९ ॥

इति श्रीव्यासदासापराख्यमहाकविक्षेमेद्विरचिते कलाविलासे
सोभषणन नाम द्वितीय सग ।

तृतीय सग कामवर्णनम् ।

काम कमनीयतया किमपि निकाम करोति समोहम् ।
विषमिव विषम सहसा मधुरतया जीवन हरति ॥ १ ॥

एते हि कामकलिता परिमल्लीनालिवलयहुकारं ।
सूचितदाना करिणो बध्यन्ते क्षिप्रमवलाभि ॥ २ ॥

पादाघातशिताङ्कुशघटनानिगडादिसरोधम् ।
विषयमुपित करीन्द्र किं न स्मरवञ्चित सहते ॥ ३ ॥

दीर्घव्यसननिरुद्धो भ्रूभङ्गजो विधेयता यात ।
विषयविवशो मनप्य केलिशिखण्डीव नर्त्यते स्त्रीभि ॥ ४ ॥

रक्ताकर्षणसक्ता मायाभिर्मोहतिमिररजनीषु ।
नार्यं पिशाचिका इव हरति हृदयानि मुग्धानाम् ॥ ५ ॥

रागिमृगवागुराणा हृदयद्विपबन्धशृङ्खलौघानाम् ।
व्यसननववलरीणा स्त्रीणा न हि मुच्यते वशम् ॥ ६ ॥

ससारचित्रमाया शम्बरमाया विचित्रिमाया च ।
यो जानाति जितात्मा सोऽपि न जानाति योपिता मायाम् ॥ ७ ॥

कुसुमसुकुमारदेहा वज्रशिलाकठिनहृदयसद्भावा ।
जनयन्ति कस्य नान्तर्विचित्रचरिता स्त्रियो मोहम् ॥ ८ ॥

अनुरक्ताजनविरक्ता नम्रोत्सिक्ता विरक्तरागिण्य ।
वन्धकवचनासक्ता नार्यं सद्भावशङ्किन्य ॥ ९ ॥

जात स एव लोके बहुजनदृष्टा विलासकुटिलाङ्गी ।
धैर्यध्वगपताका यस्य न पत्नी प्रभुर्गहे ॥ १० ॥

विजितस्य मदविवारे स्त्रीभिर्मुक्म्य नष्टसज्ञस्य ।
गृहधूलिपटलमखिल वदने निक्षिप्यते भर्तु ॥ ११ ॥

वृत्ताकापरिस्फुटाक्षरकामकलाभि म्बभावमुग्धेव ।
निलकाय चन्द्रविम्ब मुग्धपति याचने प्रोढा ॥ १२ ॥

स्वैरविहारगतागतखिन्नायास्तीर्थदर्शनव्याजं ।
भर्ता विलासविजितश्चरणौ मृदनाति चपलाया ॥ १३ ॥

नयनविकारैरन्य वचनैरन्य विचेष्टितैरन्यम् ।
रमयति सुरतेनान्य स्त्री बहुरूपा स्वभावेन ॥ १४ ॥

निजपतिचपलकुरङ्गी परतरुभृङ्गी स्वभावमातङ्गी ।
मिथ्याविभ्रमभृङ्गी कुटिलभुजङ्गी निजा कस्य ॥ १५ ॥

बहुविधतरुणनिरगलसमोगसुखार्थभोगिनो वेश्या ।
धन्येति वदन्ति सदा मोच्छ्वामा निर्जने नार्यं ॥ १६ ॥

चपला तिष्ठति हर्म्ये गायति रथ्यावलोकिनी स्वैरम् ।
धावत्यकारण वा हसति स्फटिकादममालेव ॥ १७ ॥

पशुरिव वक्तुं कर्तुं किंचिदयं मम पतिर्न जानाति ।
उक्त्येति गृहे स्वजनं पुरपव्यापारमङ्गनां कुरुते ॥ १८ ॥

प्रसुत्थानं कुरुते व्यवहारगतागतं स्वयं याति ।
उच्चैर्वन्दति च गेहे गृहिणी जीवन्मृतस्यैव ॥ १९ ॥

ईर्ष्यालुवृद्धभार्या सेवकपत्नी नियोगिभार्या वा ।
कारुकुशीलवतारी लुब्धवधू सार्धवाहवनिता वा ॥ २० ॥

गोष्ठीविहरणशीला तरणजने वत्सला प्रकृत्यैव ।
परगुणगणने सक्ता निजपतिदोषाभिधायिनी सततम् ॥ २१ ॥

अल्पधना बहुभोगा रूपवती विकृतरूपभार्या वा ।
मुग्धवधू सकलकलामानवती नीचसगमोद्विष्टा ॥ २२ ॥

दूतमधुपानसक्ता दीर्घकथागीतरागिणी कुशला ।
बहुपुञ्जलीवयस्या दूरजने प्रकृतिपक्षपातैव ॥ २३ ॥

त्यक्तगृहव्यापारा बहुविधधेया निरगंलाभ्यासा ।
प्रत्युत्तरसप्रतिभा सत्यविहीना स्वभावनिर्लज्जा ॥ २४ ॥

कुशलानामयवार्ताप्रश्नपरा प्रीतिपेशलालापा ।
विजने विविधत्रीडाडम्बरशीण्डा प्रकाशसावित्री ॥ २५ ॥

क्रतुतीर्थसुरनिकेतनगणकभिषग्वन्धुगेहगमनपरा ।
भोजनपानबहुव्यययात्रोत्सवकारिणी स्वतन्त्रेव ॥ २६ ॥

भिक्षुकतापसभक्ता स्वजनविरक्ता मनोरमासक्ता ।
दर्शनदीक्षास्क्ता दयितविरक्ता समाधिसंयुक्ता ॥ २७ ॥

.....

गोष्ठीरञ्जनमित्रा विज्ञेया नष्टचारित्रा ॥ २८ ॥

सततानुरक्तदोषा मोहितजनता बहुग्रहाश्रयला ।
मध्या स्त्रियः पिशाच्यो रक्तच्छायाहराः क्रूरा ॥ २९ ॥

कस्य न बाहनयोग्या मुग्धधियस्तुच्छसाधने लग्ना ।
प्रीततया प्रशमरुचश्चपलासु स्त्रीषु येऽदान्ता ॥ ३० ॥

शृङ्गारशौर्यंकथनमममञ्जसदानवर्णना विविधा ।
एतावदेव तासाममन्त्रयन्त्र वशीकरणम् ॥ ३१ ॥

कलिकालतिमिररजनीरजनिचरीणा सहस्रमायानाम् ।
रश्रीणा नृशसचरितैः कस्य न सजायते कम्प ॥ ३२ ॥

निर्जितधनपतिविभवो बभूव भुवि विश्रुतो वणिङ्नाथ ।
धनदत्तो नाम पुरा रत्नारामाश्रय पयोधिरिव ॥ ३३ ॥

तस्याभवद् विभूतिर्मूर्तेव मनोमुव सुललिताङ्गी ।
तनया नयनविलासैर्विजिताशा वसुमती नाम ॥ ३४ ॥

प्रददौ स तामपुन पुत्रपदे विनिहिता प्रिया पुत्रीम् ।
वणिजे विभवकुलोदयतुल्याय समुद्रदत्ताय ॥ ३५ ॥

रममाण स तया सह हरिणाक्ष्या शशुरमन्दिरे सुचिरम् ।
प्रययौ वदाचिदग्रे द्वीपायातस्य सारथ्यम् ॥ ३६ ॥

पत्यौ याते तरुणी जनकगृहे हर्म्यंशिखरमाब्ध्वा ।
विलास विलाममयी केलिविलोला मखीभिः सा ॥ ३७ ॥

सौधे मन्मथरूप पृथुनयना पथि ददर्श पुरुष सा ।
य दृष्ट्वैव गतास्या क्वापि धृतिं वुमतिकुपितेव ॥ ३८ ॥

सा तेन चपलनयना सहसा मुषितेव हारितविचारा ।
अभवदशक्ता नितरां सवरणे स्मरविकारस्य ॥ ३९ ॥

शीलं पालय चपले मा पातय निम्नगेव कुलकूलम् ।
इति तामवददिवोच्चैः कम्पाकुलमुखरमेखला सुचिरम् ॥ ४० ॥

सा कृत्वा विदितकथां रहसि सखीमानिनाय तं तरुणम् ।
चलित हि कामिनीनां धर्तुं शवनोति कश्चित्तम् ॥ ४१ ॥

कामं कामविकासैः मुरतविलासैः सुनर्मपरिहासैः ।
सहजप्रेमनिवासैर्मुमुदे सा स्वरिणी तेन ॥ ४२ ॥

अथ कृतनिजधनकृत्यस्त्वरितं दयिताविलोकनोत्कण्ठः ।
अविशत् समुद्रदत्तः श्वशुरावासं महारम्भः ॥ ४३ ॥

विपुलमहोत्सवलीलाव्ययजनैर्भोगसंपदा निचयैः ।
अतिवाह्य दिन दयितासहितः शय्यागृहं स ययौ ॥ ४४ ॥

विरचितवरतरशयने बद्धवित्ताने मनोरमस्थाने ।
जृम्भितसौरभधूपे मुरगृहरूपे प्रदीप्तमणिदीपे ॥ ४५ ॥

तत्र स मधुमदविलुलितलोचनकमला प्रिया समालिङ्गय ।
मदगज इव नवनलिनी भेजे रतिलालसः शय्याम् ॥ ४६ ॥

सापि हृदयान्तरस्थितपरपुरुषध्यानबद्धलक्षैव ।
तस्थौ निमीलिताक्षी ध्यानपरा योगिनीव चिरम् ॥ ४७ ॥

आलिङ्गनपरिचुम्बननीविविमोक्षेषु बहुतरोच्छ्वासा ।
पश्यौ सकुचिताङ्गी सस्मार तमेव शीलहरम् ॥ ४८ ॥

प्रणयकुपितेति मत्वा भुग्धपतिस्ता समुद्रदत्तोऽपि ।
प्रणिपत्य चाट्टुकारैः किमपि ययाचे प्रसादाय ॥ ४९ ॥

परपुरुषरागिणीना विमुखीना प्रणयकामवामानाम् ।
पुरुषपशवो विमूढा रज्यन्ते योपितामधिकम् ॥ ५० ॥

किं क्रियते कामोऽयं परगतकाम स्वतन्त्रकामश्च ।
घनशतरक्तायामपि सन्ध्याया भास्करो रागी ॥ ५१ ॥

गूढोपवननिकुञ्जे न्यस्त सा वल्लभ ससकेतम् ।
सचिन्त्य चिर स्वपतिं विपमिव समूर्छिता मेने ॥ ५२ ॥

निद्रामुद्रितनयने प्रणयश्रान्ते समुद्रदत्ते सा ।
उत्थाय रचितवेपा शनकैर्गमनोन्मुखी तस्थौ ॥ ५३ ॥

चौर क्षणे च तस्मिन् मधुमत्तजन प्रविश्य तद्भवनम् ।
गमनोत्मुकामपश्यन् मुखराभरणामलक्ष्यस्ताम् ॥ ५४ ॥

अत्रान्तरे शशाङ्कः शनकं सुरराजवल्लभा ककुभम् ।
चकित इवाशु चकम्पे मीलिततारा समालिङ्ग्य ॥ ५५ ॥

सकोचितकमलाया कुमुदविजृम्भाविराजमानाया ।
प्रसमार तुहिनकिरणो यामिन्या कपटहास इव ॥ ५६ ॥

रविपरितापश्रान्ता वीक्ष्य दिव प्रसरदिन्दुसानन्दाम् ।
जहसुर्वि कुमुदवृन्दैरलिकुलहुकारनिर्भरा वाप्य ॥ ५७ ॥

जग्राह रजनिरमणी शशिकरहृततिमिरवञ्चुकावरणा ।
लज्जान्वितेव पुरतः कुमुदामोदाकुलालिपटलपटम् ॥ ५८ ॥

सुप्तजनेऽयं निशार्धे चन्द्रालोके च विपुलता याते ।
तमसोऽयं निर्विगङ्गा सा शनकरूपवन प्रययौ ॥ ५९ ॥

अथ सा विवेश विवशा विपमशरप्लोपिता निजोपवनम् ।
छन्न भूषणलोभादनुमाता विस्मितेन चोरेण ॥ ६० ॥

तत्र ददर्श विभूषितमुज्ज्वलललिताशुक लसत्कुसुमम् ।
शङ्काजनक विपिने पक्षिभिरुपलक्षित दयितम् ॥ ६१ ॥

हृदयदयितावियोगज्वलनज्वालावलीतप्तम् ।
दिङ्मुखविलसितरुचिना चन्द्रेण करानलैर्दग्धम् ॥ ६२ ॥

चिरसक्रेतस्थित्या मुवताश प्रियतमापुनर्मिलने ।
वृक्षालम्बितचल्लीवलयालम्बेन विगलितप्राणम् ॥ ६३ ॥

त दृष्ट्वैव विलीना विलपन्ती व्यसनशोकसत्रासै ।
निपपात वल्लरीव क्वणदसिवलयाकुला तन्वी ॥ ६४ ॥

समोहमीलिताक्षी स्थित्वा सुचिर मही समालिङ्ग्य ।
शनकैरयाप्तजीवा विललाप लघुस्वरै स्वैरम् ॥ ६५ ॥

हा हा नयनानन्द क्व नु ते विशदेन्दुसुन्दर वदनम् ।
द्रक्ष्यामि मन्दपुण्या विमिद क्वाह क्व मे कान्त ॥ ६६ ॥

इति तरुणकरुणमबला विलप्य पाश विमुच्य यत्नत ।
अङ्ग धृत्वास्य मुख चुचुम्ब जीव क्षिपन्तीव ॥ ६७ ॥

सा तस्य वदनकमल निजवदन मोहिता कृत्वा ।
ताम्बूलगर्भमकरोत् प्रकटितसाकाररागव ॥ ६८ ॥

अथ तस्या कुसुमोत्करमृगमदधूपादिसौरभाहृत ।
आविश्य श्वशरीर नासा चिच्छेद वेताल ॥ ६९ ॥

सा प्राप्य चापलोचितमनयफल छिन्ननासिका गत्वा ।
भवन प्रविश्य भर्तुस्तार हा हेति चक्रोश ॥ ७० ॥

प्रतिबुद्ध मवलजने नादग्रस्ते समुद्रदत्त च ।
सा नासिका ममेय भर्त्रा छिन्नेति चक्रद ॥ ७१ ॥

श्वशुरादिवन्धवर्गे पृष्ट कुपितं समुद्रदत्तोऽपि ।

विक्रीत परदेशे भूक इवोचे न किंचिदपि ॥ ७२ ॥

अथ चास्य सुप्रभाते बन्धुभिरावेदिते नृपसभायाम् ।

तत्राभून् नृपकोपो बहुधनदण्ड समुद्रदत्तस्य ॥ ७३ ॥

चौरोऽपि निखिलवृत्त प्रत्यक्षमवेक्ष्य विस्मयाविष्ट ।

आवेद्य भूपपुरतः प्राप्य च बलयादिसत्कारम् ॥ ७४ ॥

उद्याने शवबदने तस्यास्ता नासिका च सदृश्यं ।

निष्कारणसुहृदुचिता शुद्धिं विदधे समुद्रदत्तस्य ॥ ७५ ॥

इत्येता कुटिलतरा क्रूराचारा गतत्रपाश्चपला ।

यो नाम वेति रामा स स्त्रीभिर्नैव बञ्च्यते मतिमान् ॥ ७६ ॥

इति महाकविश्रीक्षेमेन्द्रविरचित कलाविलासे

कामवर्णनं नाम तृतीयं सर्ग

चतुर्थं सर्गं वेश्यावृत्तम् ।

तत्रापि वेश्योपा कुटिलतरा कूटरागहृतलोका ।

कपटचरितेन यासा वैश्ववर्ण भ्रमणतामेति ॥ १ ॥

हारिण्यश्चटुलतरा बहुलतरङ्गाश्च निम्नगामिन्य ।

नद्य इव जलधिमध्ये वेश्याहृदये कलाश्चतुःपट्टि ॥ २ ॥

वेशकला नृत्यकला गीतकला वक्रवीक्षणकला च ।

कामपरिज्ञानकला ग्रहणकला मित्रवञ्चनकला च ॥ ३ ॥

पानकला केलिकला सुरतकलालिङ्गनान्तरकला च ।

चुम्बनकला परकला निलंज्जावेगसभ्रमकला च ॥ ४ ॥

ईर्ष्याकलिकेलिकला रुदितकला मानसक्षयकला च ।
स्वेदभ्रमकम्पकला पुनरेकान्तप्रसाधनकला च ॥ ५ ॥

नेत्रनिमीलननि सहनिस्पन्दकला मृतोपमकला च ।
विग्हासहरागकला कोपप्रतिषेधनिश्चयकला च ॥ ६ ॥

निजजननीकल्हकला सद्गृहगमनोत्सवेक्षणकला च ।
हरणकला जातिकला केलिकला चौग्यार्थिवकला च ॥ ७ ॥

गौरवशैथिल्यकला निष्कारणदोषभाषणकला च ।
शूलकलाभ्यङ्गकला निद्राक्षिरजस्वलाम्बरकला च ॥ ८ ॥

रुक्षकला तीक्ष्णकला मलहस्तगृहार्गलार्पणकला च ।
रात्यक्तकामुकाहूतिदर्शनयात्राम्तुतिकला च ॥ ९ ॥

तीर्थोपवनमुरालयविहरणहेलाकला गृहकला च ।
वश्योपधमन्त्रकला वृक्षकला केशरञ्जनकला च ॥ १० ॥

भिक्षुकतापसबहुविधपुण्यकला द्वीपदर्शनकला च ।
खिन्ना कलात्रिपट्या पर्यन्ते कुट्टनीकला वेद्या ॥ ११ ॥

अज्ञातनामवर्णेष्व्वात्मापि ययाप्यन्ते धनाशेन ।
तस्या अपि मद्भावं मृगयन्ते मोघसकल्पा ॥ १२ ॥

निखिलजनवञ्चनार्जितमलिनधनं रागदग्धहृदयानाम् ।
खादति गुणगणभग्नो नग्नो हीनोऽथवा कश्चित् ॥ १३ ॥

नीचस्तुरगारोहां हस्तिपक्व खलतरोऽथवा शिल्पी ।
वञ्चितसकलजनानां तामामपि यत्कम्भो भवति ॥ १४ ॥

राजा विक्रमासिंहा वल्बद्धिर्भूमिपं पुरा विजितं ।
मानी ययौ विदभान् गुणयशसा मन्त्रिणा सहित ॥ १५ ॥

तत्र स वेश्याभवन प्रविश्य भुवि विथ्रुता विलासवतीम् ।
भेजे गणिका बहुधनभोग्यामप्यल्पविभवोऽपि ॥ १६ ॥

न राजलक्षणोचितभाजानुभुज विलोक्य पृथुसत्त्वम् ।
विविधमणिकनककोष चक्रे सा तद्व्ययाधीनम् ॥ १७ ॥

सहजमनुरागमद्भुतमौचित्य वीक्ष्य भूपतिस्तस्या ।
विस्मयविवश प्रेम्णा जगाद्र विजने महामात्यम् ॥ १८ ॥

चित्रमिय बहु वित्तं क्षपयति वेश्यापि मत्तुते तृणवत् ।
प्रीतिपदवीविसृष्टो वेश्याना धननिबन्धनो रागः ॥ १९ ॥

मिथ्या धनलबलोभादनुराग दर्शयन्ति बन्धक्य ।
तदपि धन विसृजति या कम्तव्या प्रेम्णि मदेह ॥ २० ॥

इति वचन भूमिपते श्रुत्वा मन्त्री विहस्य सासूय ।
तमुवाच कस्य राजन् वेश्याचरितेऽस्मि विश्वास ॥ २१ ॥

एता सत्यविहीना धनलवलीना सुलक्षणाधीना ।
वेश्या विशन्ति हृदय मुल्लमधुरा निर्विचाराणाम् ॥ २२ ॥

प्रथमममागममुखदा मध्ये व्यसनप्रवासकारिण्य ।
पर्यन्ते दुःखफला पुतामाशाश्च वेश्याश्च ॥ २३ ॥

अद्यापि हरिहरादिभिरमरंरपि सत्त्वतो न विज्ञाताः ।
भ्रमविभ्रमब्रह्ममोहा वेश्या ममात्मायाश्च ॥ २४ ॥

इति सचिववचो नृपति श्रुत्वा वृत्त्वा च मविद तेन ।
मिथ्यामृतमात्मान चक्रे वेश्यापरीक्षायै ॥ २५ ॥

तस्मिन् कुणपशरीरे विन्यस्ते मन्त्रिणा चितावहनी ।
महसैव विलासवती बह्निभुव भूमिपता प्रययौ ॥ २६ ॥

ता प्रबलज्वलितोज्ज्वलवह्निज्वालातिपातसावेगाम् ।
दोभ्यामालिङ्ग्य नृपो जीयामीत्यभ्यघान् मुदितः ॥ २७ ॥

तत् तस्याः प्रेम दृढं सत्यं च विचार्य संभृतस्नेहः ।
राजा निनिन्द मन्त्रिणमसकृद् वेद्यागुणाभिमुखः ॥ २८ ॥

अथ वेद्याधनसंचयमात्माधीनं महीपतिर्विपुलम् ।
आदाय गजतुरंगमभटविकटामाददे सेनाम् ॥ २९ ॥

संभृतविपुलबलोघैर्जित्वा वसुधाधिपान् स भूपालः ।
निजमाससाद मण्डलमिन्दुरिवानन्दकृत् पूर्णः ॥ ३० ॥

सा चान्तःपुरकान्तामूर्ध्नि कृता भूभुजा विलासवती ।
शुशुभे श्रीरिव चामरपवनाकुलितालका तन्वी ॥ ३१ ॥

साथ कदाचिन् नरपतिमेकान्ते विरचिताञ्जलिः प्रणता ।
ऊचे नाथ मया त्वं कल्पतरुः सेवितश्चिरं दास्या ॥ ३२ ॥

यदि नाम कुवचिदहं याता ते हेतुता विभो लक्ष्म्याः ।
तन् मम सफलामाशामर्हसि कर्तुं प्रसादेन ॥ ३३ ॥

पुण्यफलप्राप्त्याना हृतपररजसा स्वभावविमलानाम् ।
तीर्थानामिव महता न हि नाम समागमो विफलः ॥ ३४ ॥

अभवन् मम कोऽपि युवा दयितो धनजीविताधिकः प्रणयी ।
वद्ध स विदर्भपुरे दैववशाच् चोररूपेण ॥ ३५ ॥

तन्मुक्तये मया त्वं शक्ततरः मेवितो महीनाथः ।
अधुना क्रियतामुचितं सत्त्वस्य कुलस्य शौर्यस्य ॥ ३६ ॥

इति वञ्चनामवाप्तो विस्मित इव तद्वचो नृप श्रुत्वा ।
मुचिर विलोक्य वसुधा सम्मारामात्यवचनं स ॥ ३७ ॥

अथ ता तथैव राजाश्वस्य विदभेषु भूभुजं जित्वा ।
 वन्धनमुक्तेनास्याश्चोरेण समागमं चक्रे ॥ ३८ ॥
 इत्येव बहुहृदया बहुजिह्वा बहुकराश्च बहुमायाः ।
 सत्त्वेन सत्यरहिताः को जानाति स्फुटं वेश्याः ॥ ३९ ॥
 वर्णनदयितः कश्चिद् धनदयितो दासकर्मदयितोऽन्यः ।
 रक्षादयितश्चान्यो वेश्यानां नर्मदयितोऽन्यः ॥ ४० ॥

इति महाप्रविश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते कलाविसाते
 चेष्टाधृत्तं नाम चतुर्थः सर्गः ।

पञ्चम सर्गः कायस्थचरितम् ।

मोहो नाम जनानां सर्वहरो हरति बुद्धिमेवादौ ।
 गूढतरः भू च निवसति कायस्थानां मुखे च लेखे च ॥ १ ॥
 चन्द्रबला इव पूर्णा निष्पन्ना मस्यसक्तिः ।
 प्रस्ता धनेन दृष्टा निःशेषा दिविरराहुकलयैव ॥ २ ॥
 ज्ञाता समारकला योगिभिरपयातसंमोहे ।
 न ज्ञाता दिविरकला केनापि बहुप्रयत्नेन ॥ ३ ॥
 गूढकलाप्रतगिद्विरजं धनदिवरंः क्षयक्षपातिभिरैः ।
 दिविरैरेव समस्ता प्रस्ता जनता न बालेन ॥ ४ ॥
 एते हि बालपुरुषाः पुष्पदण्डनिपातहतलोका ।
 गणनागणनयिजापाश्चरन्ति भूर्जेष्वजा लोके ॥ ५ ॥
 वस्त्रेषा विश्रामं यममहिषविषाणकोटिष्ठुटिलानाम् ।
 यजति न यम्य विपश्यन् कल्ले पाशे कृत्वा न्नस्य ॥ ६ ॥

कलमाग्रनिगंतमपीविन्दुव्याजेन साञ्जनाश्रुकणैः ।
कायस्थलुण्ठ्यमाना रोदिति खिन्नेव राज्यश्रीः ॥ ७ ॥

अङ्कन्यासैर्विपमैर्मायावनितालकावलीकुटिलैः ।
को नाम जगति चरितैः कायस्थैर्मोहितो न जनः ॥ ८ ॥

मायाप्रपञ्चसचयवञ्चितविश्वैर्विनाशितः मततम् ।
विषयग्रामग्रामैः कायस्थैरिन्द्रियैर्लोकः ॥ ९ ॥

कुटिला लिपिविन्वासा दृश्यन्ते कालपाशसंकषायाः ।
कायस्थभूर्जशिखरे मण्डललीना इव व्यालाः ॥ १० ॥

एते हि चित्रगुप्ताश्चित्रधियो गुप्तकारिणो दिविराः ।
रेखामात्रविनाशात् सहित कुर्वन्ति ये गहितम् ॥ ११ ॥

लोके कलाः प्रमिद्धा स्वल्पतराः सचरन्ति दिविराणाम् ।
गूढकलाः किल तेषां जानाति कलिः कृतान्तो वा ॥ १२ ॥

वक्रलिपिन्यासकला सकलाङ्कनिमीलनकला च ।
सततप्रवेगसंग्रहलोककला व्ययविवर्धनकला च ॥ १३ ॥

ग्राह्यपरिच्छेदकला देयधनादानकारणकला च ।
शेषस्य विवेककला सकलितराशिसर्वभक्षणकला च ॥ १४ ॥

उत्पन्नगोपनकला नष्टविशीर्णप्रदर्शनकला च ।
क्रयमाणैर्भरणकला योजनचर्यादिभिः क्षयकला च ॥ १५ ॥

निःशेषभूर्जदाहादागमनाशश्च पर्यन्ते ।
येन विना धनहारी भूर्जग्रहणे निरालोकः ॥ १६ ॥

मकलङ्कस्य क्षयिणो नवनवरूपस्य वृद्धिभाजश्च ।
दिविरस्य कला कुटिला, पौडश दोषाकरम्यता ॥ १७ ॥

वूटस्था कायस्या सर्वनकारेण सिद्धमन्त्रेण ।
गुरव इव विदितमाया वृत्तिच्छेद क्षणेन कुर्वन्ति ॥ १८ ॥

हारितधनपशुवसनश्चौर्यभयाद् बन्धुभि परित्यक्त ।
बभ्राम महीमखिला तीव्रव्यसन पुरा कितव ॥ १९ ॥

स कदाचिदाप पुण्यैरुज्जयिनी तत्र मज्जन कृत्वा ।
त्रिचरन विजने पुरहरमन्दिरमवलोकयामास ॥ २० ॥

शून्यायतने गत्वा वरद देव सदा महाकालम् ।
उपलेपनकुसुमफलैर्निर्व्यापार मियेवे स ॥ २१ ॥

स्तोत्रजपगीतदीपैविपुलध्यानैर्निशामु निर्निद्र ।
तस्थौ तत्र च मुचिर दु सहदीर्घत्यनाशाय ॥ २२ ॥

तस्य कदाचिद् भक्त्या शुभगतकृतया प्रमादित सहसा ।
भवभयहारी भगवान् भूतपति सबभाषे तम् ॥ २३ ॥

पुत्र गृहाणेत्युक्ते देवेन कपालमालिना शिखरे ।
एव कपालममङ्गच् चक्रे सज्ञा पुराराते ॥ २४ ॥

अर्धोक्ते स्थगिततर सपीडनसज्ञया कपालम्य ।
तूष्णीं बभूव रद्रो दारिद्र्यात् कितवपुण्यानाम् ॥ २५ ॥

स्नातु याते तस्मिन् विजने देव कपालमवदत् तम् ।
दन्ताशुपटम्पाशो गङ्गामिव दण्डयन्त्रे ॥ २६ ॥

अस्य कितवस्य माधोभेवनस्य चिगम्यिनस्य वरदाने ।
कम्मात् त्वया भर्मेपा विहिता सपीडनं सज्ञा ॥ २७ ॥

इति भगवता कपाल पृष्ट प्रावाच सस्मित दानव ।
विगमनयनोष्मविगन्मोलोन्दुमुधारमर्जीवत् ॥ २८ ॥

शृणु भगवन् येन मया विज्ञप्तोऽस्ति स्वभावसरलात्मन् ।
मुलभोऽपि बोध्यते वा निष्कारणमीश्वर केन ॥ २९ ॥

एष वित्तबोऽस्तिदु खी दारिद्र्याद् विरतसकलनिजवृत्त्य ।
प्रासादेऽस्मिन् रचयति लेपनवलिकुमुमधूपाद्यम् ॥ ३० ॥

दु खी भवति तपस्वी धनरहित सादरो भवति ।
भ्रष्टाधिकारविभव सर्वप्रणत प्रियवदो भवति ॥ ३१ ॥

अर्चयति देवविप्रान् नमति गुरुन् वेत्ति निर्धनो मित्रम् ।
कठिनोऽपि लोहपिण्डस्तप्त कर्मण्यतामेति ॥ ३२ ॥

व्यसनपरितप्तहृदयस्तिष्ठति सर्वं सदाचारे ।
विभवमदमोहिताना कर्मस्मरणे कथा केव ॥ ३३ ॥

ऐश्वर्यार्थी भगवन्नाशापाशन लम्बमानोऽसौ ।
कुरुते परा मपर्या प्राप्तार्थो दृश्यते न पुन ॥ ३४ ॥

स्वार्थार्थिन प्रयत्ना प्राप्तार्था मेवका सदा विफला ।
न हि नाम जगति कश्चित् वृत्तकाय सेवको भवति ॥ ३५ ॥

देव प्रासादेऽस्मिन् फलजलकुमुमादिभोगसामग्रीम् ।
पूर्णं जाते वित्तवे विजन नान्य करिष्यन्ति ॥ ३६ ॥

तस्मात् पुण्यायतन कितव सरक्ष सेवक मततम् ।
वरदानमस्य भगवन् निर्वासनमात्मपूजाया ॥ ३७ ॥

श्रुत्वा तद वनतर वचन पृथुविस्मयस्मेर ।
त पप्रच्छ पिनाकी कस्त्वं तत्त्वेन मे कथय ॥ ३८ ॥

इति पृष्ठ पुनरुच्चे सपदि कपात् विचिन्त्य सद्भावम् ।
मगधानामहम्भव कायस्थकुले स्वकर्मणो विमुख ॥ ३९ ॥

स्नानजपद्वतनिरतरतीर्थरतो विदितसकलशास्त्रार्थं ।
त्यक्त्वा भागीरथ्या शरीरक त्वत्पद प्राप्तः ॥ ४० ॥ (युग्मम्)

आकर्ष्यैव भगवानूचे कायस्थ एव सत्य त्वम् ।
चित्र कौटिल्यकला न त्यजसि कपालशेषोऽपि ॥ ४१ ॥

इत्युक्त्वा स्मितविरणं कुर्वन्नाशान्ता कुसुमशुभ्रा ।
स्नात्वागताय तस्मै कितवाय वर ददौ वरद ॥ ४२ ॥

कृत्वा तत् कितवहित पश्यत एवाशु तस्य शशिमौलि ।
निष्कासितवास्तच्छिर उत्तमतममालिकापङ्कजे ॥ ४३ ॥

इत्यव कुटिलकला सहजा मलिना जनक्षये निरताम् ।
यमदष्टामिव मुञ्चति कायस्थो नास्थिशेषोऽपि ॥ ४४ ॥

सुस्थ वो नाम जन सततानुचिभावदूषितकलानाम् ।
दोषवृत्ता शकृतामिव कायस्थानामवष्टम्भे ॥ ४५ ॥

असुररचितप्रयत्नाद् विज्ञाता दिविरवञ्चना येन ।
मरक्षिता मतिमता रत्नवती वसुमती तेन ॥ ४६ ॥

इति महाकविभोक्षेभेऽविरचिते कलाविलसे
कापरष्वरिते नाम पञ्चम सर्गः ।

पण्ट सर्गं मदघर्णनम् ।

एव गवज्जनाना हृदयेषु कृतास्पदो मद शत्रु ।
येनाविष्टशरीरो न शृणोति न पश्यति स्तथ ॥ १ ॥

विजितारमना जनानामभवद् यः कृतपुगे दमो नाम ।
मोज्य विपरीततया मद स्थित कल्पिपुगे पुमाम् ॥ २ ॥

मीन वदननिकूणनमूर्ध्वेक्षणमन्यलक्ष्यता चाक्ष्णो ।
गानविलेपनवेष्टनमग्न्य रूप मदस्यैतत् ॥ ३ ॥

गौर्यमदो रूपमद शृङ्गारमद कुलोन्नतिमदश्च ।
विभवमदमूलजाता मदवृक्षा देहिनामेते ॥ ४ ॥

शूलारूढसमानो वातस्तन्धोपमोऽथ भूतसम ।
बहुभोगे विभवमद प्रथमज्वरमनिपातसम ॥ ५ ॥

गौर्यमदो भुजदर्शी रूपमदो दपणादिदर्शी च ।
काममद स्त्रीदर्शी विभवमदश्चैव जात्यन्ध ॥ ६ ॥

अन्त सुखरसमूर्च्छामीनितनयन समाहितध्यान ।
धनमद एष नराणामात्मारामोपम काऽपि ॥ ७ ॥

उन्मादयत्यविषये विविधविकार समस्तगुणहीन ।
मूढमदस्त्वन्योऽय जयति विचित्रो निरालम्ब ॥ ८ ॥

स्तम्भान न पश्यति भुव खेचरदर्शी सदा तपस्विमद ।
भक्तिमदोऽद्वयभक्तकारी विस्मृतवेहृन्मल प्रकृत्यैव ॥ ९ ॥

आकोपरक्तनयन परवाङ्मन्त्रासह प्रलापी च ।
विषम श्रुतमदनामा धातुक्षोभो नृणा मूर्त ॥ १० ॥

सततभ्रुकुटिकराल परुषाक्रोशी हठाभिधातपर ।
अधिकारमद पुसा सर्वांगी राक्षस क्रूर ॥ ११ ॥

पूर्वपुरुषप्रतापप्रथितकथाविस्मृतायनिजकृत्य ।
कुलमद एक पुसा मुदीर्घदर्शी महाज्ञान ॥ १२ ॥

यजितमकलस्पर्श सर्वाङ्गुचिभावनानिरालम्ब ।
आवागेऽपि मलेष गीचमदो नित्यसकोच ॥ १३ ॥

सावधय सर्वमदा निजनिजमूलक्षये विनश्यन्ति ।
वरमद एक कुटिलो विजृम्भते निरवधिभोगी ॥ १४ ॥

पानमदस्तु जघन्य सर्वजुगुप्सास्पद महामोह ।
क्षणिकोऽपि हरति सहसा वर्षसहस्राजित शीलम् ॥ १५ ॥

विद्यावति विप्रजने गवि हस्तिनि कुक्कुरे श्वपाके च ।
मद्यमद समदर्शी स्वपरविभाग न जानाति ॥ १६ ॥

विगलितसदसद्भेद समकाञ्चनलोष्टपापाण ।
नाप्तो योगिदशामपि नरवे क्षीव स्वय पतति ॥ १७ ॥

रोदिति विहसति गायति विलपत्युच्चैरुपैति समोहम् ।
भजत विविधविवारान् मसाराद्वामण्डल क्षीव ॥ १८ ॥

परपतिचुम्बनगवता पश्यति दयिता न याति मत्तायम् ।
क्षीयोऽतिगाढराग पीत्वा मधु वीतराग किम् ॥ १९ ॥

विमृजति वसन दूरे व्यसन गृह्णाति दु मह क्षीव ।
अञ्जलिपात्रे पिवति च निजमूत्रविजृम्भित चन्द्रम् ॥ २० ॥

च्यवन पुरा महर्षिर्द्यौवनमश्विप्रयोगतो लब्ध्वा ।
यज्ञे स्वय वृत्तजस्तौ चित्रे मोमपानार्हौ ॥ २१ ॥

प्लुष्टस्तमेत्य शत्र प्रोवाच मृने न जानासि ।
भिषजावपट्विनयोग्यो मोमार्हाविश्विनो यज्ञे ॥ २२ ॥

इति बहुना मुरपतिना प्रतिपिद्धोऽपि स्वतेजसा च्यवन ।
न चचाल निश्चितारमा निजवृत्त्यादश्विनो प्रीत्या ॥ २३ ॥

मत्तोपोद्यतवप्य जम्भारेरायन भुजस्तम्भम् ।
अम्नम्भयन् मुनीन्द्र प्रभायनभावनापात्रम् ॥ २४ ॥

असृजच् च तद्वधाय प्रलम्बकालोपम चतुर्दष्टम् ।
योजनसहस्रविपुल कृत्यारूप महासुर घोरम् ॥ २५ ॥

तेनाविष्ट सहसा भीतो वज्जी तमाययौ शरणम् ।
सोमोऽस्तु देवभिपजोरिति चोवाच प्रणष्टधृति ॥ २६ ॥

मुनिरपि करुणासिन्धुर्भोति प्रणत महेन्द्रमाश्वत्थ ।
मदमुत्ससर्ज घोर द्यूतस्त्रीपानमृगयासु ॥ २७ ॥

सौज्यमसुर प्रमाथी मुनिना क्रुद्धेन निर्मितो हृदये ।
निवसति शरीरभाजा स्तम्भाकारो गुणैर्बद्ध ॥ २८ ॥

मौने श्रीमत्ताना नि स्पन्ददृशि प्रबृद्धविभवानाम् ।
भ्रूभङ्गमुखविकारे घनिकाना भ्रूयुगे विटादीनाम् ॥ २९ ॥

जिह्वासु दूतविदुषा रूपवता दशनवसनकेशेषु ।
वैद्यानामोष्ठपुटे ग्रीवाया गुणिनियोगिमणकानाम् ॥ ३० ॥

स्कन्धतटे सुभटाना हृदये वणिजा करेषु शिल्पवनाम् ।
गलपत्राङ्गुलिभङ्गे छात्राणा स्तनतटेषु तरुणीनाम् ॥ ३१ ॥

उदरे श्राद्धार्हाणा जडघासु च लेखहारपुरुषाणाम् ।
गण्डेषु कुञ्जराणा बर्हे शिखिना गतेषु हसानाम् ॥ ३२ ॥

इत्यव मदनामा महाग्रहो बहुविकारदृढमोह ।
अङ्गे वाष्ठीभूतो वसति सदा सर्वभूतानाम् ॥ ३३ ॥

इति महाकविश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते कलाविलासे
मदवर्णन नाम षष्ठ सर्ग ।

मप्तमः सर्गः गायनवर्णनम् ।

अथो नाम जनानां जीवितमखिलक्रियाकलापस्य ।
तमपि हरन्त्यतिधूर्ताः श्लक्ष्णगला गायना लोके ॥ १ ॥

निःशेषं कमलाकरकोपं जग्ध्वापि कुमुदमास्वाद्य ।
क्षीणा गायनभृङ्गा मातङ्गप्रणयतां यान्ति ॥ २ ॥

घटपटशकटस्कन्धा बहुङ्किम्भा भुक्तकेशककलापाः ।
एते योनिपिशाचा भूपभुजो गायना लोके ॥ ३ ॥

तमसि वराकश्चोरो हाहाकारेण याति सत्रस्तः ।
गायनचोरः प्रकटं हाहाकृत्वैव हर्ति सर्वम्बम् ॥ ४ ॥

पापापधनिनिगममाधाधामामागमामगाधामा ।
कृत्वा स्वरपदपाली गायनधूर्ताश्चरन्त्येते ॥ ५ ॥

कुटिलावतं भ्रान्तं वैपविकारैश्च मुखविकारैश्च ।
गायति गायनसघो मदलहस्तश्चिर मौनी ॥ ६ ॥

आमन्त्रणजयशब्दः प्रतिपदहुकारधर्षरारावः ।
स्वयमुक्त्वासाधुवादेरन्तरयति गायनो गीतम् ॥ ७ ॥

जलपतिते स्रवतुक्के मत्स्यैर्भुक्तेऽस्ति कापि धर्माप्तिः ।
गायनदन्तामु पर कोटिप्रपि नास्ति फल्लेयः ॥ ८ ॥

भुग्धनाना विधिना ग्दानामन्धकूपकोपेषु ।
विहितो विवृतमहाम्यो गायननामा प्रणालोच ॥ ९ ॥

नेनत् प्रवटिनदशना गायनधूर्ताः मदैव गायन्ति ।
एते गतानुगतिकान् ह्रमन्ति धूर्ता गृहीतार्थान् ॥ १० ॥

प्रातर्गायनधूर्ता भवन्ति धीरा सहारकेयूरा ।

गध्याह्ने द्यूतजिता नग्ना भग्ना निराधारा ॥ ११ ॥

स्तुतिवागुरानिबद्धैर्वचनशरं वपटकूटरचनाभि ।

गीर्तर्गायनलुब्धा मुग्धमृगाणा हरन्ति सर्वंस्वम् ॥ १२ ॥

नष्टस्वरपदगीर्त क्षणेन लक्षाणि गायनो लब्ध्वा ।

दास्या सुतेन दत्त किमिति वदन् दु खितो याति ॥ १३ ॥

वर्जितसाधुद्विजवरवृद्धाया सकलशोककलिताया ।

शापोऽयमेव लक्ष्म्या गायनभोज्यं व यत सततम् ॥ १४ ॥

देव गुरा सुराणामधिनाथो नारद चिरायात्तम् ।

पप्रच्छ लोकवृत्त महीतले भूमिपालानाम ॥ १५ ॥

सोऽवददवनिपतीनः जयिना बहुदानधमयज्ञानाम ।

चरता मया नृलोके सुरपतियोग्या श्रियो दृष्टा ॥ १६ ॥

ते तु त्वा स्पर्धन्ते विभवैर्वरुण धनाधिनाथ च ।

शतमखसज्ञाममवृद्ध बहुतरयज्ञा हसन्त्येव ॥ १७ ॥

श्रुत्वा तन् मुनिवचन जातद्वेष शतत्रतु कोपात् ।

हर्तुं धन पिशाचान् विमसर्ज भुव नरेन्द्राणाम् ॥ १८ ॥

ते गीतनाममन्त्रा सुरपतिदिष्टा पिशाचसघाताः ।

हर्तुं सकलनृपाणा धनमखिलं भूतल प्रययु ॥ १९ ॥

मायादास प्रथम डम्बरदासश्च वज्रदासश्च ।

अयदासलुण्ठदामो अरहरदास प्रसिद्धदासश्च ॥ २० ॥

बाडवदासश्चाष्टौ ते गत्वा मर्त्यलोकमतिभयदा ।

विवृतास्यघोरकुहरा गायनसृष्टिं ससर्जुरतिविबटाम् ॥ २१ ॥

यैरेतंहंतविभवा दिशि दिशि हंतमकललोकमर्वस्वा ।
यज्ञादिषु भूपतयो जाता शिथिलोद्यमा सर्वे ॥ २२ ॥

एतेऽ हि कर्णविवरे प्रविश्य गीतच्छलेन भूपानाम् ।
महसा हरन्ति हृदय कर्णपिशाचा महाघोरा ॥ २३ ॥

तस्मादेषा राष्ट्रे न ददाति विकारिणा प्रवेश यः ।
तस्य सकलार्थसंपद्यज्ञवती भूमिराधीना ॥ २४ ॥

नटनर्तकचक्रचराः कुशीलवाश्चारणा विटाश्चैव ।
ऐश्वर्यशालिशलभाश्चरन्ति तेभ्यः श्रिय रक्षेत् ॥ २५ ॥

गायनमधस्यैक्यादुत्तिष्ठति गीतनि स्वन सुमहान् ।
अस्थाने दत्ताया लक्ष्म्या इव मभ्रमात्रन्दः ॥ २६ ॥

इति महानविश्रोक्षेमेऽविरचिते कलाविलासे
गायनवर्णनं नाम सप्तमं सर्गं ।

अष्टमं सर्गः सुवर्णकारोत्पत्तिः ।

तत्रापि हेमकारा हरणश्लायोगिन पृथुभ्याना ।
ये धाम्नि बहुललक्ष्म्या शून्यत्व दर्शयन्त्येव ॥ १ ॥

गार सकलधनाना मपत्सु विभूषण विपदि रक्षा ।
एते हरन्ति पापा मनत तेजः पर हेम ॥ २ ॥

महर्षेय द्रूपयन्ति स्पर्शेन सुवर्णमुपहतच्छायम् ।
निन्यागुचय, पापाश्चण्डाला हेमवाराट्च ॥ ३ ॥

ममृणवपादमनि निवयो मन्दरचित्रमगता बला तेषाम् ।
येषा परपवपादमनि विप्रयवालेऽपि लाभकला ॥ ४ ॥

सोपस्नेह स्वेद्य सिक्थकमुद्रोऽपि बालुकाप्राय ।
सोष्मा च युक्तिभेदात् तुलोपलाना कला पञ्च ॥ ५ ॥

द्विपुटा स्फोटविपाका सुवर्णरसपायिनो सुताम्रवला ।
सीसमलकाचचूर्णग्रहणपरा पटकला मूषा ॥ ६ ॥

वक्रमुखी विषमपुटा सुपिरतला न्यस्तपारदा मृद्वी ।
पक्षकटा ग्रन्थिमती सिक्थवला बहुगुणा पुरोनम्रा ॥ ७ ॥

वातभ्रान्ता तन्वी गुर्वी वा परुषवातधृतचूर्णा ।
निर्जीविता सजीवा षोडश हेमन्स्तुलामु कला ॥ ८ ॥

मन्द सावेगो वा मध्यच्छिन्न सशब्दफूत्कार ।
पाती गीकरकारी फूत्कार पटकलस्तेषाम् ॥ ९ ॥

ज्वालावलयी धूमो विस्फोटी मन्दक स्फुलिङ्गी च ।
पूर्वधृतताम्रचूर्णस्तेषामपि पटकलो वह्नि ॥ १० ॥

प्रश्न कथा विचित्रा कण्डूयनमशुकान्तराकृष्टि ।
दिनवेलाकैनिरीक्षणमतिहासो मक्षिकाक्षेप ॥ ११ ॥

बौतुकदर्शनमसकृत भ्वजनकलि सलिलपात्रभङ्गश्च ।
बहिरपि गमन बहुशो द्वादश चेष्टाकलास्तेषाम् ॥ १२ ॥

घटितस्योपरि पाक कृत्रिमवर्णप्रवाशनोत्कर्षी ।
तनुगोमयाग्निमध्ये लवणक्षारानुलेपेन ॥ १३ ॥

भामान्यलोहपात्राद भमिन्यस्तेऽपि कान्तलोहत्ले ।
धावति यदनेन तुला रिक्तापि मुहु सुपूर्णव ॥ १४ ॥

प्रतिबद्धे जतुयोग्ये प्रक्षिप्तनिगूढकान्तवक्त्रणम् ।
तुलित पूरणकाले सुखेन हतु समायाति ॥ १५ ॥

उज्ज्वलनेऽपि च तेषा पातनमतिमुकरमश्मकाले च ।
मदृशविचित्राभरणे परिवर्तनलाघवप्रमाग्श्च ॥ १६ ॥

पूर्णादाने घटने नेक्षा मापार्षण प्रभायोग ।
बालाहरणविनाश प्रनिपूरणयाचन बहुश्लेष ॥ १७ ॥

एकादश युक्तिबलास्तेषामेता ममासेन ।
एवं वला महती निशि गमन सर्वमादाय ॥ १८ ॥

एता हमकराणा बिचाग्लभ्या जगत्पटु पट्टि ।
अन्या गूढाश्च बला मह्यमेतरोऽपि नो वत्ति ॥ १९ ॥

मेघ स्थितोऽतिदूरे मनुष्यभूमि चिगात् परित्यज्य ।
भीतोऽन्यश्च चौर्यादि घोरगणा हेमवाराणाम् ॥ २० ॥

तनवनिगणतसधिप्रभृतमहाबिवग्वाटिमघातं ।
उत्कीर्णनिग्लिगिगर पुरा कृतो मूपकंमैर ॥ २१ ॥

तत्राग्निराग्न्युमनानिग्नानग्वरावलेग्ननोग्गार्गं ।
शिपिन्निगूल गहमा बभूव मेघ पुरा नियतम् ॥ २२ ॥

श्रुत्वैतन् मुनिवचन धूमेन विलावली समापूर्य ।
शापेन पूर्वदग्धान् जग्धुस्त्रिदशा महामूपान् ॥ २७ ॥

एते त एव मूपा सुवर्णकारा क्षितौ पुनर्जाता ।
जन्माभ्यासादनिश काञ्चनचूर्णं निकर्षन्ति ॥ २८ ॥

तस्मान् महीपतीनामसभवे गरदचोरदस्यूनाम् ।
एक सुवर्णकारो निग्राह्य सर्वथा नित्यम् ॥ २९ ॥

इति महाकविश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते कलाविलासे
सुवर्णकारोत्पत्तिर्नामाष्टम सर्ग

नवम सर्गं नानाधूर्तवर्णनम् ।

वञ्चकमाया महती महीतले जलधिमेखले निखिले ।
नष्टधिया मत्स्याना जालाली धीवरैर्विहिता ॥ १ ॥

सर्वस्वमेव परम प्राणा येषा कृते प्रयत्नोज्यम् ।
वैद्या वैद्या सतत येषा हस्ते स्थितास्तेऽपि ॥ २ ॥

एते हि देहदाहाद् विरहा इव दुःसहा भिषज ।
ग्रीष्मदिवसा इवोग्रा बहुतृष्णा शोषयन्त्येव ॥ ३ ॥

विविधोपधपरिवर्तयोंर्गजिज्ञासया स्वविद्याया ।
हत्वा नृणा सहस्र पश्चाद् वैद्यो भवेत् सिद्धः ॥ ४ ॥

विन्यस्य राशिचक्रं ग्रहचिन्ता नाटयन् मुसविकारैः ।
अनुवदति चिराद गणको यत् किञ्चित् प्राश्निकेनोक्तम् ॥ ५ ॥

गणयति गगने गणवश्चन्द्रेण समागम विशाखाया ।
विविधभुजगश्रीडामवता गृहिणी न जानाति ॥ ६ ॥

प्रथम स्वचित्तमखिल वनकार्थी भस्मसात् कृत्वा ।
पश्चात् सधनान् रमिकान् विनाशयत्येव वर्णिकानिपुण ॥ ७ ॥

शतवेधी सिद्धो मे सहस्रवेधी रसोऽपि निर्यात ।
इति वदति धातुवादी नग्नो मलिन वृशो रूक्ष ॥ ८ ॥

ताम्रघटोपमशीर्षो धूर्तो हि रसायनी जराजीर्ण ।
वेशोत्पादनवधया खल्वाटानेव मुष्णाति ॥ ९ ॥

प्रल्हादनशुचितारवशम्बररमणोजनेऽपि वद्धाश ।
वित्त्वादिभिरतिकामी हुत्वा धूमान्धतामेति ॥ १० ॥

श्वेचर्यं मुत्तसाभ्या यत्नाद् यदि लभ्यते नभकुसुमम् ।
उक्ता प्रयोगविद्भिर्मंशकास्थिषु मिदयो बहुधा ॥ ११ ॥

वृष्णाश्वशङ्खद्वय्या पश्यति गगने सुरेन्द्रभवनानि ।
मण्डूकवसालिप्तो भवति पुमान् बरलभोऽप्सरसाम् ॥ १२ ॥

इत्युक्त्वा पुनराशा दिशि दिशि विलसन्ति धूर्तसघाता ।
यविविधमिद्विलुब्धा क्षिप्ता शतशो नरा श्वश्रे ॥ १३ ॥

वश्याकर्षणयोगी पथि पथि रक्षा ददाति नारीणाम् ।
गतिवामतन्त्रमूल मूल मन्त्र न जानाति ॥ १४ ॥

बह्वो रथ्यागुरवो लघुदीक्षा स्वल्पयोगमुत्पाद्य ।
व्याधा इव वर्धन्ते मुग्धाना द्रविणदारहरा ॥ १५ ॥

हस्तस्था धनरेखा विपुलनगरया पतिश्च चलयित्त ।
मृदनाति कुलपधूनामित्युक्त्वा कमलवोमल पाणिम् ॥ १६ ॥

वद्वेऽद्भगुष्टे मलिले पश्यति विविध जनभ्रम कन्या ।
न प्राप्यते च चोरो मोहोऽमाविन्द्रजालस्य ॥ १७ ॥

खादति पिबति च धूर्तं प्रलापकारी नृणा तलाधातं ।
चेटावेश कृत्वा निर्मन्त्रक्षुद्रधूपेन ॥ १८ ॥

वक्षपुटे नागार्जुनलिखिता युक्तिर्विधीयता धूपे ।
यो हर्तुं मोहादिति धूर्तोऽज्ञो क्षिपति परवित्तम् ॥ १९ ॥

यक्षीपुत्रादचोरा विज्ञेया कूटधूपकर्तार ।
येषा प्रत्यक्षफल दारिद्र्य राजभङ्गश्च ॥ २० ॥

बहुतरधनेन वणिजा पुत्री सा पुत्रवद् गृहीतैव ।
मदधीनेति कथाभि कन्यार्थं भुज्यते धूर्ते ॥ २१ ॥

चिन्त्य स्वेङ्गितवादी मर्मज्ञो हृदयचोर एवासौ ।
तिष्ठति परप्रयुक्तो मिथ्याबधिरोज्यवा मूक ॥ २२ ॥

भस्मस्मेरा वेश्या वृद्धा श्रमणा सदैवता गणिवा ।
एता कुलनारीणा चरन्ति धनशीलहारिण्य ॥ २३ ॥

विधवा तण्णी सधना वाञ्छति दिव्य भवद्विध रमणम् ।
धूर्तो जडमित्युक्त्वा सर्वैस्व तस्य भक्षयति ॥ २४ ॥

प्रत्यहवेतनयुवता कर्मसु ये कारुणित्पिनो धूर्ता ।
विलसन्ति वर्मविघ्नैर्विज्ञेया कालचोरास्ते ॥ २५ ॥

अक्षव्याजैर्विविधगंगनाहस्तादिलाघर्षनिपुणा ।
धूर्ताश्चरन्ति गूढ प्रसिद्धकितवा विदेशेषु ॥ २६ ॥

भोजनमात्रोत्पत्तिर्बहुव्यया द्यूतमद्यवेश्याभि ।
विज्ञेयो गृहचोरो बन्धुजनो वेश्मदासो वा ॥ २७ ॥

श्रुतक शास्त्रमसत्य साक्षाद् दृष्टश्च केन परलोका ।
इति वदति यः स शङ्खयो निरङ्कुशो मत्तमातङ्ग ॥ २८ ॥

बहुलाभलुब्धमनसा हरन्ति ये दु सहेन लाभेन ।
ऋणधनमधिकविदग्धा विज्ञेया लाभचोरास्ते ॥ २९ ॥

अधिकरणाम्बुधिमध्ये ज्वलन्ति वटवाग्रयः सततभक्षा ।
जनधनघनमनसो ये भट्टाख्या न्यायचोरास्ते ॥ ३० ॥

विभवाम्भोग्महमधुपा दु सहविपदनिलवेगविमुखा ये ।
सुहृदस्ते सुखचोराश्चरन्ति लक्ष्मीलताहृता ॥ ३१ ॥

यद्यत् किञ्चिदूर्ध्वं पश्चिन्नित कल्पनादसद्वदम् ।
वर्णयति हर्षकारी बहुवचनः कर्णचोरोऽसौ ॥ ३२ ॥

दोषपु गुणस्तुतिभिः श्रद्धामुत्पाद्य चतुरवचना ये ।
बुर्वन्त्यभिनवमृष्टि स्थितिचोरास्ते निगचारा ॥ ३३ ॥

आत्मगुणरयातिपरा परगुणमाच्छाद्य विपुलयत्नेन ।
प्रभवन्ति परमधूर्ता गुणचोरास्ते विमूढहृदयेषु ॥ ३४ ॥

वत्सलमतामुपयाता परवाल्लभ्य विचित्रपैशुन्यै ।
ये नाशयन्ति धूर्ता मात्मर्याद् वृत्तिचोरास्ते ॥ ३५ ॥

क्षमदमभवितविहीनस्तीव्रव्रतदुर्यहग्रस्तः ।
अभिभवन्ति प्रतिपत्त्या माघुजन कीर्तिचोरोऽसौ ॥ ३६ ॥

देशान्तरसभविभिर्भोगवरैर्वर्णनारम्यै ।
येऽपि नयन्ति विदेश पशुसदृशान् देशचोरास्ते ॥ ३७ ॥

नानाहासविकारैर्वद्वैदगर्भैः मनमवैचित्र्यै ।
रमयति दिवसमशेष प्रकृतिव्यापारचोरोऽसौ ॥ ३८ ॥

भक्षितनिजबहुविभवा परविभवक्षपणदोक्षिताः पश्चात् ।
अनिश वेश्यावेशस्तुतिमुखरमुखा विटाश्चिन्त्या ॥ ३९ ॥

अतिशुचितया न वित्त गृह्णाति करोति चाग्र्यमधिकारम् ।
यो नियमसलिलमत्स्य परिहार्यो नि स्पृहणियोगी ॥ ४० ॥

रथ्यावणिज पापा स्वयमेत्य गृहेषु यत् प्रयच्छन्ति ।
तत्स्वकरापितमखिल भवति पर काचशबलमपि ॥ ४१ ॥

छन्दानुवर्तिनो ये श्वभ्रापातेऽपि साधुवादपरा ।
सर्वस्वहारिणस्ते मधुरा विषवद विशन्त्यन्त ॥ ४२ ॥

तव नरपति प्रसादी गुणगणनपर पर विजने ।
उक्त्वेति राजदासैः सेवकलोक सदा मुपित ॥ ४३ ॥

स्वप्ने मयाब्जहस्ता दृष्टा श्रीस्त्वदगृह प्रविष्टा सा ।
मासोपवासनुष्टा देवी श्री सादरा प्राह ॥ ४४ ॥

मद्भूक्तस्ते दास्यति सर्वं तत्त्व मया लब्ध ।
इत्युक्त्वा सरलाना विलसन्ति गृहे गृहे धूर्ता ॥ ४५ ॥

पुरविप्लवनगरोदययज्ञविवाहोत्सवादिजनसङ्घे ।
प्रविशन्ति बन्धुवेया परेषुपि सर्वापिहाराय ॥ ४६ ॥

परिजनपानावसरे पिवति न मद्य निशासु जागर्ति ।
ध्यानपर सेवार्थी किमपि च न्तु कृतोद्योग ॥ ४७ ॥

न ददाति प्रतिवचन ददाति वा गदगदाक्षरैर्विषमम् ।
नष्टमुख सोच्छवास प्रवेपते तत्क्षण चोर ॥ ४८ ॥

पद्व्याधिकपरिशुद्धि प्रार्थयत् रटति पद्व्य साटाप ।
घोरापहनवकारी शङ्कायतन स पाप स्यात् ॥ ४९ ॥

प्रत्यक्षऽपि परोक्षे कृतमकुत बधिनमप्यनुवत् च ।
य कुरते निविष्टति स पर पुसा भयस्यानम् ॥ ५० ॥

कृतकृतकमुग्धभाव पण्ड इव स्त्रीस्वभावसलाप ।
 विचरति य स्त्रीमध्ये स कामदेवो गृहे धूर्त ॥ ५१ ॥
 सततमधोमुखदृष्टि सति विभवे मलिनदशनवसनश्च ।
 विलिखन् कोपनियुक्त कोपगृहे मूषकश्चिन्त्य ॥ ५२ ॥
 तिष्ठति य सकलदिन गृहदास प्रीतवेश्मभवनेषु ।
 गृहदीर्घकथा कथयन् स चर सर्वात्मना त्याज्यः ॥ ५३ ॥
 निन्द्ये बहुदण्डाहं कर्मणि य सर्वथा प्रताप्यति ।
 आजीवभीतिभोज्यस्तेन निवद्धः स्थिरो राशि ॥ ५४ ॥
 दृष्ट्वा गुह्यमशेष तस्य रहस्य च लीलया लब्ध्वा ।
 धूर्तेन मुग्धलोकस्तेन शिलापट्टके लिखित ॥ ५५ ॥
 राजविरुद्ध द्रव्य रूप वा कूटलेख्यमन्यद् वा ।
 निक्षिप्य यात्यलक्ष्य धूर्तो धनिना विनाशाय ॥ ५६ ॥
 क्षुद्र क्षीणोऽपि गृहे लब्धास्वाद कृतो धनैर्येन
 शम्भविपपाशहस्त स पाशहस्तो धृतस्तेन ॥ ५७ ॥
 लज्जाधनः कुलीन सभावितशुद्धशीलमर्याद ।
 नारीक्रियते धूर्ते प्रायेण सगर्भनारीभि ॥ ५८ ॥
 दृष्टाभिरदृष्टाभि क्रूराभि कृतकवचनमुद्राभि ।
 धूर्तो मुष्णाति वधू मुग्धा विप्रोषिते पत्यौ ॥ ५९ ॥
 सजनेऽपि साधुवेपा विधृताभरणाश्च हेलया धूर्ता ।
 धीरा हगन्ति सकल दृष्टे हासोऽन्यथा लाभ ॥ ६० ॥
 देशे कृत्वा स्फीते कुम्भधनो डम्बरैर्गृह पूर्णम् ।
 निक्षेपलक्षहारी बर्येण पत्यायते धूर्त ॥ ६१ ॥

गुचित्तरक्तनकविभूषणतनुवस्त्रा सभ्रमेण पूज्यन्ते ।
रिपुभारराजपुत्रव्याजेन गृहे गृहे धूर्ता ॥ ६२ ॥

आदाय देशवृषभ पुण्य छाग च धूर्तवित्रीतम्
मुग्धस्य दुग्धपाक समर्घलाभोदितो हर्ष ॥ ६३ ॥

माधिक्षेपत्यागो महता सपन्मु य कृतामूय ।
तस्मै भयेन वित्त रिक्तोऽपि ददाति यत्नेन ॥ ६४ ॥

नि मारभूर्जसारं धृत्वा युक्त महासार्थम् ।
धूर्तो दिशि दिशि विचरन् धनिकसहस्राणि मुष्णाति ॥ ६५ ॥

धूर्तो वसन् विदेशेऽपूहिष्य मुरापगागवायात्राम् ।
मृतबन्धूनामर्थे द्रविण गृह्णाति मृग्धेभ्य ॥ ६६ ॥

मुष्णाति सार्थरमणी शाटीमादाय निद्रया मुग्धान् ।
धूर्तेन कूटरूप दत्त्वा निशि वञ्च्यते सापि ॥ ६७ ॥

वधिर वा मूक वा यणिज नि क्षिप्य भाण्डशालायाम् ।
धूर्तो नयति त्वरया बहुमूल्य वणकद्रव्यम् ॥ ६८ ॥

किञ्चित् परिचयमात्रे किञ्चिद धाष्टर्ये मकल्पनै किञ्चित् ।
किञ्चिद् विवादकलहं सर्वज्ञो वञ्चकश्चरति ॥ ६९ ॥

मिथ्याडम्बरधनिक पुस्तकविद्वान् कथाज्ञानी ।
वर्णनशूरश्चपलश्चतुर्मुखो जृम्भते धूर्त ॥ ७० ॥

सर्वावयवविधूननकृतसकेतान् विसृज्य गेहेषु ।
भोक्तु व्रजति दिगन्तान् स्वेच्छाचारी महाधूर्त ॥ ७१ ॥

शतवार्षिकमामलक भुक्त्वा श्रीपर्वतादह प्राप्त ।
धूर्तो वदति गुरुणा पुरतः शकुन स्मरामीति ॥ ७२ ॥

एता लेशेन मया कथिता मायाश्चतुःषष्टिः ।
को वेद वञ्चकानां मायानां शतसहस्राणि ॥ ७३ ॥

इति महाकविश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते कलाविलासे
नानाधूर्तवर्णनं नाम नवमं सर्गं ॥

दशमं सर्गं सकलकलानिरूपणम् ।

एता वञ्चकमाया विज्ञेया न तु पुन स्वयं सेव्या ।
धर्म्यं कलाकलापो विदुषामयमीप्सितो भूत्यर्थं ॥ १ ॥

धर्मस्य कला ज्येष्ठा भूतदयाख्या परोपकारश्च
दानं क्षमानसूया सत्यमलोभ प्रसादश्च ॥ २ ॥

अर्थस्य सदोत्थान नियमपरीपालनं क्रियाज्ञानम् ।
स्थानत्याग पटुतानुद्वेग स्त्रीष्वविश्वास ॥ ३ ॥

कामस्य वेषशोभा पेशलता चारुता गुणोत्कर्षः ।
नानाविधाश्च लीलाश्चित्तज्ञानं च कान्तानाम् ॥ ४ ॥

मोक्षस्य विवेकरतिः प्रशमस्तृष्णाक्षयश्च सतोप ।
सङ्गत्याग स्वल्पस्थान परमप्रकाशश्च ॥ ५ ॥

एताश्चतुष्टयकला द्वात्रिंशत् क्रमधृताः समस्ता वा ।
ससारवञ्चकानां विद्या विद्यावतामेव ॥ ६ ॥

मात्सर्यस्य त्याग प्रियवादित्व मर्धैर्यमक्रोधः ।
वैराग्यं च पगर्थं सुखस्य सिद्धाः कला पञ्च ॥ ७ ॥

सत्सङ्गं कामजयः शौचं गुह्यसेवनं सदाचारः ।
श्रुतममलं यशसि रतिर्मूलकला मष्टं शीलस्य ॥ ८ ॥

तेज सत्त्व बुद्धिर्व्यवसायो नीतिरिङ्गितज्ञानम् ।

प्रागल्भ्य मुमहाय वृत्तजता मन्त्ररक्षण त्याग ॥ ९ ॥

अनुराग प्रतिपत्तिभिन्नार्जनमानुशम्यमस्तम्भ ।

आश्रितजनवात्मल्य मन्तदण कला प्रभावम्य ॥ १० ॥ (युग्मम्)

मीनमलौत्यमयाञ्जा मानस्य च जीवित कलाश्रितयम् ।

एता कला विदग्धं स्वगता कार्याश्चितु पट्टि ॥ ११ ॥

शयनविगोधे गमन तत्प्रणतिर्वा बलोदये वरम् ।

आनम्य धर्मचर्या दु खे धर्म्य मुनेष्वनत्सेव ॥ १२ ॥

विभवेषु गविभाग गत्तु रतिर्मन्त्रमगये प्रजा ।

निन्द्येषु पराङ्मुखता भेषजमेतत् कलादशकम् ॥ १३ ॥

गुरुवचन सत्याना कार्याणा गोद्विजातिसुरपूजा ।

लोभ पापतमाना क्रोध सर्वोपतापजनकानाम् ॥ १४ ॥

प्राज्ञ सर्वगुणाना यशस्विता विपुलवित्तविभवानाम् ।

सेवा दु खतमानामाशा पृथुकालभुजगपाशानाम् ॥ १५ ॥

दान रत्ननिधीना निर्वैरत्व मुखप्रदेशानाम् ।

याञ्जा मान्हगणा दारिद्र्य चोपतापसार्थानाम् ॥ १६ ॥

धर्म पाथेयाना सत्य मुखपद्मपावनकराणाम् ।

व्यसन रोगगणानामालस्य गृहसमृद्धिनाशानाम् ॥ १७ ॥

नि स्पृहता श्लाघ्याना प्रियवचन सर्वमभुराणाम् ।

दर्पस्ति मिरकराणा दम्भ सर्वोपहासपात्राणाम् ॥ १८ ॥

अद्रोह शौचानामचापल व्रतविशेषनियमानाम् ।

पैशुन्यमप्रियाणा वृत्तिच्छेदो नृयसचरितानाम् ॥ १९ ॥

कारुण्य पुण्याना कृतज्ञता पुरुषचिह्नानाम् ।
माया मोहमतीना कृतधृता तरकपातहेतूनाम् ॥ २० ॥

मदनश्छलचोराणा स्त्रीवचन ज्ञातिभेदानाम् ।
क्रूरश्चण्डालाना मायावी कलियुगावताराणाम् ॥ २१ ॥

शास्त्र मणिदीपानामुपदेशश्चाभिषेकानाम् ।
वृद्धत्व क्लेशाना रोगित्व मरणतुल्यदु खानाम् ॥ २२ ॥

स्नेहो विषमविषाणा बेभ्यारागो विसर्पकुष्ठानाम् ।
भार्या गृहसाराणा पुत्र परलोकबन्धूनाम् ॥ २३ ॥

शत्रु शल्यशताना दुष्पुत्र कुलविनाशानाम् ।
तारुण्य रमणीना रूप रुचिरोपचारवेषाणाम् ॥ २४ ॥

सतोपी राज्याना सत्सङ्गश्चक्रवर्तिविभवानाम् ।
चिन्ता शोषकराणा विद्वेष कोटराग्निदाहानाम् ॥ २५ ॥

मंत्री विस्रम्भाना नियन्त्रणता महार्हभोगानाम् ।
सकोचो व्याधीना कौटिल्य निर्जलान्धकूपानाम् ॥ २६ ॥

आर्जवममलकराणा विनयो वररत्नमुकुटानाम् ।
द्यूत दुर्व्यसनाना स्त्रीजितता भक्तटीपिशञ्जानाम् ॥ २७ ॥

त्यागी मणिवलयाना श्रुतमुज्ज्वलकर्णरत्नानाम् ।
रत्नमैत्री चपलाना दुर्जनसेवा वृथाप्रयानानाम् ॥ २८ ॥

निवृत्तिरद्यानाना प्रियदर्शनममृतवर्षाणाम् ।
तत्त्वरतिलभ्याना मूर्खमभा सद्विवेकनाशानाम् ॥ २९ ॥

कुलज सफलतरूणा सोभाग्य कृतयुगावताराणाम् ।
राजकुल शङ्कवाना स्त्रीहृदय प्रवृत्तिकुटिलानाम् ॥ ३० ॥

ओचित्य स्तुत्यानां गुणरागश्चन्दनादिलेपानाम् ।
वन्या शोकवराणां बुद्धिविहीनोऽनुवम्प्यानाम् ॥ ३१ ॥

विभव सीभाग्यानां जनराग कीर्तिकन्दानाम् ॥
मद्य वेतालानां मृगया गजगहनयक्षाणाम् ॥ ३२ ॥

प्रशम स्वाम्थ्यकराणामात्मगतिस्तीर्थमेवानाम्
लुब्ध फलरहितानामाचारविवर्जित श्मशानानाम् ॥ ३३ ॥

नीति स्त्रीरक्षाणामिन्द्रियविजय प्रभावाणाम् ।
ईर्ष्या यक्षमशतानामपश बुस्थानमग्णानाम् ॥ ३४ ॥

माता भङ्गल्यानां जनक मुवृत्तोत्सवोपदेशानाम् ।
घातस्तीक्ष्णतराणां छेदस्तीक्ष्णासिगश्चाणाम् ॥ ३५ ॥

प्रणतिर्मन्युहराणां मौहार्द कृच्छ्रयाच्ञानाम् ।
मान पुष्टिवराणां कीर्ति ससारसाराणाम् ॥ ३६ ॥

प्रभुभक्तिर्नीतीनां युधि निधन सौम्यव्रीधीनाम् ।
विनय कल्याणानामुत्साह सर्वसिद्धीनाम् ॥ ३७ ॥

पुण्य प्राप्यतमानां ज्ञान परमप्रकाशानाम् ।
कीर्ति ससारेऽस्मिन् सारतरा सर्वलोकानाम् ॥ ३८ ॥ (बुलबुल)

ज्ञेय कलाकलापे कुशल सर्वार्थतत्त्वविज्ञानी ।
प्रवरतरो लोकेऽस्मिन् ब्राह्मण इव सर्ववर्णानाम् ॥ ३९ ॥

इत्युक्त शतमेतद यो वेत्ति शुभाशुभोदयकलानाम् ।
तस्यैव व्यवहारे दृष्टा दृष्टप्रयोजना लक्ष्मी ॥ ४० ॥

उक्त्येति मूलवेवो विसृज्य शिष्यान्कृतोचिताचार ।
किरणकलिकाविकामा निनाय निजमन्दिरे रजनीम् ॥ ४१ ॥

केलीमयः स्मितविलासकलाभिरामः

सर्वाश्रयान्तरकलाप्रकटप्रदीपः ।

लोकोपदेशविषयः सुकथाविचित्रो

भूयात् सता दयित एष कलाविलासः ॥ ४२ ॥

कलाविलासः क्षेमेन्द्रप्रतिमान्भोधिनिर्गतः ।

शशीव मानसानन्दं करोतु सततं सताम् ॥ ४३ ॥

इति महाकविश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते कलाविलासे

सकलकलानिरूपणं नाम दशमः सर्गः ।

समाप्तः कलाविलासः ।

—

(२) देशोपदेशः

प्रथम उपदेशः दुर्जनवर्णनम् ।

देवा जयन्ति हेरम्ब स्वदन्तविसखेलनै ।
यस्योन्मत्तप्रभा शुभ्रा ह्यन्तीव दिशो दश ॥ १ ॥

जयन्ति वेद्या व्यसनाभ्रविद्यतो
जयन्ति कौटिल्यकलानटा विटा ।
जयत्यजस्र जनवृक्षपातिनी
प्रवृष्टमायातटिनी च कुट्टनी ॥ २ ॥

ये दम्भमायामयदोपलेश-
लिप्ता न मे तान् प्रति कोऽपि यत्न ।
किन्त्वेव ह्यमव्यपदेशवृत्त्या
देशोपदेशः त्रियते मयाद्य ॥ ३ ॥

हासेन लज्जितोऽन्यन्त न दोषेषु प्रवर्तते ।
जनस्तदुपकाराय ममाय म्वयमुत्तम ॥ ४ ॥

मदा खण्डनयोग्याय तुषपूष्पाशयाय च ।
नमोऽस्तु बहुबीजाय खलायोलूखलाय च ॥ ५ ॥

ममः शत्रो च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
वृत्तिच्छेददृष्टान्भ्याम शत्रो निर्वाणदीक्षित ॥ ६ ॥

जिह्वाद्विपितमत्पायः पिण्डार्थो कलहोत्कटः ।

तुल्यतामशुचिर्नित्यं विभर्ति पिशुनः शुनः ॥ ७ ॥

मन्दः पापग्रहः क्रीडादिनिष्टः शुभकर्मणाम् ।

पिशुनः शनितुल्योऽपि चित्रं यदगनिर्नृणाम् ॥ ८ ॥

अहो वन खलः पुण्यमूर्खोऽप्यश्रुतपण्डितः ।

स्वगुणोदीग्णे शेषः परनिन्दामु वाक्पतिः ॥ ९ ॥

खलः मुजनपेशुन्ये सर्वतोऽक्षिशिरोमुखः ।

गर्वतः श्रुतिमान् लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १० ॥

गत्माधुवादे मूर्खस्य मात्सर्यगलरोगिणः ।

जिह्वा कङ्कमुखेनापि कृष्टा नैव प्रवर्तते ॥ ११ ॥

मायामयः प्रकृत्येव रागद्वेषमदाकुलः ।

महतामपि मोहाय संसार इव दुर्जनः ॥ १२ ॥

लज्जाव्यमनमम्मोहहेतुना कामकारिणा ।

को नाम जघनेनेव खलेन न खलीकृतः ॥ १३ ॥

निकटस्थः प्रभोर्नित्यं विस्मृतस्वपराशनः ।

कर्णं पठति पेशुन्यं ब्रह्मविद्याभिवाधमः ॥ १४ ॥

खलो वक्त्येव सर्वस्य दोषं वक्ति खलस्य कः ।

दोषो मलिनवस्त्रस्य कदा केन विचार्यते ॥ १५ ॥

खचित्रमपि मायावी रत्नयत्येव लीलया ।

लघुश्च महता मध्ये तस्मात् खल इति स्मृतः ॥ १६ ॥

खलेन धनमत्तेन नीचेन प्रभविष्णुना ।

पिशुनेन पदस्थेन हा प्रजे क्व गमिष्यसि ॥ १७ ॥

भग्नदन्त इव व्याल श्रेयान् मूर्खखलो वरम् ।
पक्षवानिव कृष्णाहिर्न त्वेव खलपण्डित ॥ १८

तूष्णानुगता नित्य जनस्थानविनाशकृत् ।
दुर्मंदो विबुधद्वपी पुरुषपाद खर खल ॥ १९ ॥

खल प्रववृते दैवादार्यवे सुजनस्य यत् ।
तद्गर्ध्वबाहुविपिने मर्कट कुरुते तप ॥ २० ॥

गुणान् स्तोतीत्यसम्बद्ध स्निह्यतीत्यममञ्जसम् ।
ददानीति विरुद्धाथ ग्लो हन्तीति नानृतम् ॥ २१ ॥

अनिश जपता कर्णे मन्ये पैशुन्यमातृकाम् ।
ऋत्वश्वर वशे ग्रस्ता खलेन निखिला दिश ॥ २२ ॥

त दोषा एव न गुणा कस्तेषामर्जनं गुण ।
येषा खलसभाद्वारि मस्तके पतित रज ॥ २३ ॥

भ्रुकुटिकुटिलदृष्टिर्घातुरन्यैव सृष्टि—
घनलवमदलिप्त प्रौढवादानुलिप्त ।
सदसि कुटिलदोषैर्दुजन सज्जनानां
मलिनयति यशामि स्फारवंलासभासि ॥ २४ ॥

इति श्रीव्यासदासावराह्यक्षत्रेविवर्णने
देशोपदेशो दुश्चरवर्णनं नाम प्रथम उपदेश ॥

—

द्वितीय उपदेश कदर्यवर्णनम् ।

वर्कशाय नमस्तस्मै सर्वाशानिष्कलाय च ।
पयस्ते विटभोज्याय लुब्धाय खदिराय च ॥ १ ॥

यनेन्द्रिय गामुगार्थी नि सगं प्रमृतिपत्र ।
 कदर्यो मुनिरक्रुद्ध विन्तु तृष्णाम्य वर्धते ॥ २ ॥
 लुब्धात् मर्वजनानिष्टात् कष्टचेष्टानिवेतनात् ।
 विमुग्धा सतत यान्ति श्मशानादिव बान्धवा ॥ ३ ॥
 शूत्रतस्य जनैर्नित्य निर्निद्रम्य निशाम्वपि ।
 उलूनस्येव लुब्धस्य न कल्याणाय दर्शनम् ॥ ४ ॥
 कोपविकृतवक्त्रस्य मन्ये सर्वात्मना हितम् ।
 कदर्यम्यातिपूर्णस्य पिटवम्येव पीडनम् ॥ ५ ॥
 धन भूमिर्गृह दारा सर्वथा जन्ममञ्चितम् ।
 परार्थमेव पर्यन्ते कदर्यस्य जिनस्य च ॥ ६ ॥
 महन्नाक्षस्तृणतुपे वज्रहस्तो गृहव्यये ।
 अशनाच्छादनच्छेदात् कदर्य पावशासन ॥ ७ ॥
 नीरसस्य कदर्यस्य माधुर्य वचने कथम् ।
 गृहे लवणहीनस्य लावण्य वदन कुत ॥ ८ ॥
 कदर्यश्चर्मवसनो रूक्षोऽस्नानान् सदा जटी ।
 गलेन व्यागलगल शूली विलवणाशनात् ॥ ९ ॥
 कार्यपीडानिरोधेऽपि नार्थ मञ्चति सग्रह ।
 मचयेष्वेकदृष्टिश्च कदर्य श्रुता गत ॥ १० ॥
 नि सत्त्वस्य ममुद्रस्य विच्छायास्य पलाशिन ।
 लुब्धस्यावनिमक्तस्य लोकातीत विचेष्टितम् ॥ ११ ॥
 कोऽन्य कदर्यसदृशा दाता जगति जायते ।
 नाशनात्यदत्त्वा योऽर्थिभ्यो गले हस्त गृहेऽर्जलम् ॥ १२ ॥

नक्ताग्निं शाकमूलशुद्धयावकभोजिन ।

अहो वत कदर्यस्य तथापि नरवे स्थिति ॥ १३ ॥

पटी पितामहप्रीता तन्पूर्वाप्तिश्च शाटक ।

दिव्यवस्त्रस्य लुब्धस्य क्षीयते न युगैरपि ॥ १४ ॥

नष्टो सचस्य लुब्धस्य त्यक्तपुण्यदिनस्थिते ।

अदृष्टलवणा भार्या प्रातिवेश्यैर्निमग्न्यते ॥ १५ ॥

मुष्टिमानेन दत्त्वापि लुब्धो धान्यं गृह्यये ।

मृतो मुष्टिं समादाय केशमूल्यं न गच्छति ॥ १६ ॥

पितु पितृदिने लुब्धो देशोन्मवदिनेषु च ।

मृतस्योचमाचष्टे ज्वरव्याजं करोति वा ॥ १७ ॥

वदरं स्वजनं दृष्ट्वा मदृच्छोपनतं गृहे ।

करोति दारकल्हव्याजेनानशनघ्नतम् ॥ १८ ॥

वदरं कुण्डप्रक्षतं न करोति शृणोति वा ।

अभ्यागतस्य मायाहने पश्चाद्भोजनशङ्कया ॥ १९ ॥

गीतादुद्विज्जे स्पर्शं नेच्छति द्वष्टि भोजनम् ।

विमुग्धं सौरभे रूपेऽलुब्धं सर्वेन्द्रियोज्जितं ॥ २० ॥

सर्वं वृत्ताधिक्यं हात् वदरदुत्तमं शव ।

यं गमौतो निरच्छ्वाम् अत्यादिरूपजीव्यत ॥ २१ ॥

जीवत मञ्चिताद् यस्य न निर्याति कपटिका ।

स्निग्धमाणस्य तस्यैव मृतं सर्वं प्रयाति च ॥ २२ ॥

भट्टव्ययं निवार्यैव व्ययभीरो वरायणम् ।

पुत्रतार्यै वदर्यस्य भार्या जारागव्ययम् ॥ २३ ॥

चण्डालस्यापि साहाय्ये दृष्ट्वा लाभलवोद्गतिम् ।
चरणौ चूपति चिरं कदर्यं नार्थगोत्रवात् ॥ २४ ॥

पञ्चात् मशुद्धिमन्त्रामान् नियमं समुदाहरन् ।
विषवद् वर्जयत्येव कदर्यं पानभाजनम् ॥ २५ ॥

नैष्ठुर्यं नैरपेक्ष्य च शाठ्यं त्रौर्यमनाजं वम् ।
वृत्तविस्मरणं यन् च तन् कदर्यस्य लक्षणम् ॥ २६ ॥

वित्तव्ययवशाद् दोषमुपकारेऽपि वक्ति यः ।
वृत्तघ्नो गहितं मद्भिः स कदर्या विचार्यताम् ॥ २७ ॥

अचुलरीपात्रमस्मेरममुत्र निर्जेन च यतः ।
पदुत्तमवक्त्राहीनं तत् कदर्यगृहं विदुः ॥ २८ ॥

मन्दाग्निं पाण्डुरोगी च लालास्यश्चुल्ललोचनः ।
दुर्गन्धवदनो यस्य स कदर्योऽभिधीयते ॥ २९ ॥

दन्तेषु मलपूर्णेषु कम्बले धूमपिङ्गले ।
नूनं स्थिता श्रीर्लुब्धस्य जघन्यजनवामिनी ॥ ३० ॥

दन्ता ज्वरितमूत्राभा मुखे पक्वफलोपमम् ।
शुष्काग्निः कदर्यस्य शुष्कचर्मनिभं वपुः ॥ ३१ ॥

कुम्भीपाकेषु येनार्थादिचरं गतं पीडिताः ।
स लुब्धस्तेन पापेन मन्ये कुम्भीषु पच्यते ॥ ३२ ॥

सोऽपि सर्वङ्गेषु कालं सत्यं लुब्धस्य विस्मृतः ।
पट्टिवर्षस्य धान्यस्य यः करोति न विक्रयम् ॥ ३३ ॥

नृत्यत्यवृष्टिषु पुरा ह्यतिवृष्टिषु नृत्यति ।
दुर्भिक्षोपप्लवाकाक्षी कदर्या धान्यगौरवात् ॥ ३४ ॥

या निशा सर्वभूताना तस्या जागर्ति सयमी ।
यस्या जाग्रति भूतानि मा रात्रिर्लुब्धचेतस ॥ ३५ ॥

विरमति मतिहीनो लाभलोभेन वित्त
जरयति यतिरूप सयमादिन्द्रियेच्छाम् ।
चरति च रतिविघ्न सव्ययत्वाद् गृहिण्या
स्वधननिधनरक्षाचार्यवर्य कदर्य ॥ ३६ ॥

इति श्रीव्यासदामापराख्यक्षेमेन्द्रविरचिते देशोपदेशे
कथ्येवर्णनं नाम द्वितीय उपदेशः ॥

—

तृतीय उपदेश वेश्यावर्णनम्

अर्थलुब्धामतिप्रोढा चित्रालकारहारिणीम् ।
प्रोढा वाणीमिव कवे स्वच्छन्दा बन्धकी नुम ॥ १ ॥

स्पृहारागविनिर्मुक्ता निष्कामा वामचारिणी ।
स्वध्यानशीला गणिका योगिनीव गुणोज्झिता ॥ २ ॥

नीचोपभोग्यविभवा सदाचारपराद्धमुखी ।
दुर्जनश्रीरिव चला वेश्या व्यसनकारिणी ॥ ३ ॥

न लोभात् स्थानमस्थान जानीते सर्वगामिनी ।
आवेशमूढमनसा वेश्या पर्यन्तनिष्फला ॥ ४ ॥

नोपशाम्यति वृद्धापि ममस्ताहृणोन्मुखी ।
तृष्णेव बन्धकी नित्य दुष्पूरा केन पूर्यते ॥ ५ ॥

मकोचिताङ्गी मुरते रक्तापचयवारिणी ।
जरेव वारवनिता जननारूपहारिणी ॥ ६ ॥

न सिध्यति विद्या भवत्या शक्त्या युक्त्या गुणेन वा ।
कुलटा पलसेवेव मानम्लानिकरी परम् ॥ ७ ॥

न बालेऽपि सम्यग्ज्ञेहा तरणेऽपि न मम्पृष्टा ।
न सानुरोधा वृद्धेऽपि मृत्योर्मतिरिवासती ॥ ८ ॥

अपि वर्षशतं स्थित्वा सदा वृत्रिमराणिणी ।
वेश्या शुकीव निश्वासा निःसङ्गेभ्यः पलायते ॥ ९ ॥

पणेन हृतसर्वस्वा वृत्तलोलाक्षविभ्रमा ।
वश्या वित्तवमायेव धूर्तानामपि मोहनी ॥ १० ॥

वृत्रिमं देश्यते सर्वं चित्तमद्भावनविजिता ।
मूत्रप्रोतेव चपला नतवी यन्त्रपुत्रिका ॥ ११ ॥

निर्यात्येको विशत्यन्यः परो द्वारि प्रतीक्षते ।
यस्याः सभव मा वेश्या कार्यार्थशतसङ्कुला ॥ १२ ॥

मधुधारेव वचसि क्षुरधारेव चेतसि ।
वेश्या कुठरधारेव मूलच्छेदाय कामिनाम् ॥ १३ ॥

मोग्ध्ये बाला रतो प्रौढा वृद्धा गायशतेषु च ।
सा कामरूपिणी वेश्या रक्तमासैर्न तृप्यति ॥ १४ ॥

धीमान्, मूढो धनी निःस्वः शुचिश्चौरो लघुर्गुरुः ।
भवितव्यतपवाय वश्यया त्रियते जनः ॥ १५ ॥

असूचिभक्ष्यामासात्र बाला प्रौढाभिलाषिणीम् ।
हा वष्टं मुपितोऽस्मीति प्रभाते वक्ति वामुकः ॥ १६ ॥

स्पष्टकूटकुचा भाटी प्रौढेवादाय बालिका ।
मुष्णाति सुरतायोग्या केवलं परिचुम्बनं ॥ १७ ॥

मात्रा ममपिता लोभादभियुक्तैर्विचारिता ।

जन्मावधि विना वेत्ति वेश्या पुरुषसङ्गमम् ॥ १८ ॥

शयनेऽहं तवाद्यैव बाला प्रथमपुष्पिता

इत्युक्त्वा कामुकान् प्रातर्वेश्या भुङ्क्षते सदोत्सवम् ॥ १९ ॥

न निर्विचारमुक्तन्यापारोपरम् क्वचित् ।

आगैशयादनिच्छन्त्या यस्या सा कस्य गणिणी ॥ २० ॥

वश्याया जयनोद्यानं फुल्लं यौवनपादपम् ।

दिवानिशं भवत्येव मुवर्णकुसुमाञ्चयम् ॥ २१ ॥

पुष्पं पण्यवधूलग्नं यौवनाख्ये शरत्फले ।

महस्रभगमात्मानं शत्रुरूपं समीहते ॥ २२ ॥

स्तनौ नखमुखोच्छिष्टौ वेश्याया खण्डितोऽधरः ।

न रागाय न लज्जायै केवलं पण्यवृद्धये ॥ २३ ॥

पर्यन्तविश्रमा सर्वे भावा समारवर्तिनः ।

आदिमध्याह्नविरमो वश्या रतिसमागमः ॥ २४ ॥

वर्तिवटशतैर्बृष्टा पान्थपीतोर्जितं मुखम् ।

स्तनौ महस्रमृदिता यस्या कस्यास्तु सा निजा ॥ २५ ॥

स्पाष्टं वगशः त्यक्त्वा भुङ्क्षते कदम्बं रहः ।

विश्रवञ्चनशालिन्या वेश्या मापि वञ्च्यते ॥ २६ ॥

याम कथाभिः पानेन परमार्प्याख्या परम् ।

वेश्या क्षिपति मृगयाम्येव कृतकनिद्रया ॥ २७ ॥

माक्षगामि मनो मन्य वेश्याया रतिसङ्गमे ।

लिप्यते यन् न रागणं पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ २८ ॥

ब्रूते प्रभाते मिथ्यैव दामो जन्मदिनोत्सवम् ।
भुक्त्यैव बन्धुनिधन शिर मूल करोति वा ॥ २९ ॥

विरमा मेव्यते वेश्या जनैर्नित्यरजस्वला ।
न कामाय न धर्माय धननाशाय केवलम् ॥ ३० ॥

प्रमलाने यौवने शुक्लवेशरज्जनतत्परा ।
वश्ययोगाधिनी याति वेश्या कस्य न शिष्यताम् ॥ ३१ ॥

मत्स्ययूपरसं दामी घृतक्षीरपलाण्डुभि ।
प्रिय पराद्मुखमिव प्रत्यानपति यौवनम् ॥ ३२ ॥

पण्डितर्षापि यद् वेश्या बालेबोन्मार्जितानना ।
तद्युगादौ तया पीत नून काकं महामृतम् ॥ ३३ ॥

कूटविश्रयदोषेण ब्रह्मम्बहरणेन च ।
पतिनी पण्यवनिता स्तनी यत्नेन गूहते ॥ ३४ ॥

क्व तदस्ति न जानीम पिबाम किं न तद् विषम् ।
तथैव दृश्यते येन प्रपुराणापि पुञ्चली ॥ ३५ ॥

छद्धाननार्धा प्रोत्क्षिप्तस्तनी शीर्णजिरोहृहा ।
मुष्णाति तरुणीभ्रान्त्या मुग्धान् वृद्धापि बन्धकी ॥ ३६ ॥

क्षीणध्वान्तपटा वृद्धा सबाष्पा नष्टतारका ।
वेश्या प्रभातवेलेव सर्वस्वापहृतिक्षमा ॥ ३७ ॥

रक्तच्छाया पाण्डुमुखी प्रसवं कृशता गता ।
मा गुरुन् मूत्रक रक्षा याचते भूतशङ्कया ॥ ३८ ॥

मस्तके भुजयो वण्डे जतुरक्षागतान्विता ।
भूतविश्रामजननी मा भूतबलिमिच्छति ॥ ३९ ॥

सुवीतवसना तीर्थे स्थित्वा पुण्यदिनेऽस्तकृत् ।
गण्डावेशेन कुरुते वेद्या मैथुनविनयम् ॥ ४० ॥

प्रमिद्धायनने वेद्या कृत्वा लिङ्गार्चनञ्जनम् ।
महाह्वेतेव निर्पाति शैवल्लोकजिगीषया ॥ ४१ ॥

सा रागकोशशपथक्षीणजिह्वाकराश्रया ।
गीताम्बरा निष्पुरुषा निशि गीतेन कूजति ॥ ४२ ॥

नित्याभ्यवता वनिलिप्तनयना सा मलीममा ।
न म प्रतीपमायानि यस्यायानि पुर पथि ॥ ४३ ॥

अर्थाथिनी देवपूजास्वप्नोपश्रुतितत्परा ।
मदा गणकमेहं सा प्रष्टु याति ग्रहम्भितिम् ॥ ४४ ॥

वाराणसी व्रजाम्बेव विन्तु दोषोऽस्ति दुःमह ।
पलाण्डुना विना तत्र न जीवामीति वक्ति सा ॥ ४५ ॥

प्रम्लाननयना दैन्यजननी घर्गस्वना ।
दुःसोच्छ्रयामवती वृद्धा नीचयाच्चेव मोचिता ॥ ४६ ॥

नष्टच्छायाञ्जनवती रोगार्था धातुवादिनी ।
भूतावेशोन्वणा वेद्या युक्ता मिद्वगुणैरिव ॥ ४७ ॥

हृदयनयनधारी चारवेशेन वेद्या
ललितवलितरङ्गिभ्रूलता तावदेव ।
म्रियत इह धनिकोऽथ प्रातरागच्छ गच्छे-
त्यनुचितमुचिन वा वक्ति यावन् न किञ्चित् ॥ ४८ ॥

इति श्रीभगवद्गीतासाराख्येमेन्द्रविरचिते वेगोपदेशे
वेद्यावर्णनं नाम तृतीय उपादेनः ।

चतुर्थ उपदश कुट्टनीवर्णनम्

हागहृत्त्वणा काली कुट्टिग कुट्टनी नुम ।
वदयारनिनिधानस्य क्षयरक्षामहोर्गीम ॥ १ ॥

शक्रराज्यापहरणक्षमा विबुधवर्जिता ।
कुट्टनी ब्रह्महृत्यव भवस्यापि भयप्रदा ॥ २ ॥

वाग्वापालिकोत्ताग्कङ्कालाकृतिराकुला ।
कुट्टनी मानुषानति खताक्पणशालिनी ॥ ३ ॥

क्षणाव बधोऽप्यनुवता गमुद्रोऽपि विमुद्रताम ।
कुट्टनीदष्टिपतित शपोऽप्यायात्यशपताम ॥ ४ ॥

भगदत्तप्रभावाढ्या वणशल्योत्वटस्वरा ।
मेनत्र वृक्षराजस्य कुट्टनी विन्तु निष्ठृपा ॥ ५ ॥

न वान्त न कशवन्त न दूर सहते सदा ।
प्रतीपचारिणी घोरा राहुच्छायव कुट्टनी ॥ ६ ॥

नापेक्षते परित्रय नापकार स्मरत्यपि ।
मवदैव विरागाता खलमैत्रीव कुट्टनी ॥ ७ ॥

सदष्ट्रा कुट्टनी नूरा भुजङ्गाकृष्टिकारिणी ।
याता मूर्ति कृतान्तस्य नूनमयप्रकारताम ॥ ८ ॥

जनपुण्यैरसामान्यै कुट्टनी कुट्टनी नृणाम ।
बद्धाली बाणबद्धाली भक्षिता व्रजतु क्षयम् ॥ ९ ॥

रामेण ताटका मिथ्या हता कृष्णन पूतना ।
विश्वकृष्णना याता निहता किं न कुट्टनी ॥ १० ॥

नून विभेति कुट्टन्या सोऽपि सर्वहरो यमः ।
स्नायुचर्मास्थिशेषापि सा मायेव यदक्षया ॥ ११ ॥

कलहोल्लुञ्चितकचा त्रुटितश्रवणद्वया ।
छिन्ननासा पिशाचीव घटय-येव कुट्टनी ॥ १२ ॥

श्रपुच्छैरछागशृङ्गैश्च व्यालैरुद्रगले खलैः ।
कुट्टनीहृदयान् मन्ये कौटिल्यमुपजीव्यते ॥ १३ ॥

यावने मूल्यकुल्येव तुलेव रतिविक्रये ।
पण्यस्त्रीणामनेकार्था वृता देवेन कुट्टनी ॥ १४ ॥

जाने जाम्बवतो ज्येष्ठा जर्जरा बृद्धकुट्टनी ।
रामायणमहन्त्राणा साक्षिणी कथमन्यथा ॥ १५ ॥

मधन कामुक् धृष्टा बिलोकयानिगमागतम् ।
जिह्वा प्रसार्य निर्याति कुट्टनी कार्यगौरवात् ॥ १६ ॥

कुट्टन्या प्रविशन्नेव नरः साभरणाम्बर ।
सविपाण्युरो मेघ मीनिकेनेव गण्यते ॥ १७ ॥

वात्मल्यपेशलगिरा सर्वमातेव कुट्टनी ।
करोति पुत्रेत्याह्वान पुराणम्यापि वेधस ॥ १८ ॥

न हृद्यस्त्वत्परः काण खलवाट शोभसे परम् ।
इति वितार्थिनी स्तौति कुरूपमपि कुट्टनी ॥ १९ ॥

हरत्यपक्वमनिश पक्व गिलति लाघवान् ।
बहन्छिष्ट विधत्ते च लुण्ठिता कुट्टनी नृणाम् ॥ २० ॥

कामिनः मप्रयत्नस्य बन्धकीभोजकारिणा ।
न तृप्यति महाकाली महिषस्यापि कुट्टनी ॥ २१ ॥

अदृश्योपक्रमैस्तैस्तैः करोति मुक्षिरं नरम् ।
यत् मृत्यु जृम्भमाणस्य जिह्वां नयति कुट्टनी ॥ २२ ॥

रात्रौ विपूचिकाक्रान्ता क्रन्दती वान्तभोजना ।
परिप्यक्ता बन्धुजनैः पुनर्जतिव कुट्टनी ॥ २३ ॥

छिन्नार्धनामिका मात्रा विकृतानना ।
जिह्वां प्रमार्य महती ॥ २४ ॥

... ..
... .. ॥ २५ ॥

... ..
... .. ॥ २६ ॥

भृगुतुङ्गं व्रजामीति कृत्वा पुण्यदिनावधिम् ।
भुङ्क्ते नानारसाहारं कुट्टनी बान्धवाहृतम् ॥ २७ ॥

ज्वरातीसारक्षोफार्ता तीर्थं नीता स्वबान्धवैः ।
दिनैः प्रतीपमायाति कुट्टनी विजयेश्वरात् ॥ २८ ॥

चौराः सर्वे स्थिताः केन नीता सा हेमवालिका ।
इत्युक्त्वा कुट्टनी स्वस्था निष्कासयति बान्धवान् ॥ २९ ॥

कामिनः सुरतेच्छायां वेद्याविन्यस्तनक्षुणः ।
पूर्वराजकथाव्याजैर्विध्नं चरति कुट्टनी ॥ ३० ॥

क्षीणं व्यसनितं मूढं दुर्दशेव विनाशिनी ।
कुट्टनी प्रेरयत्येव सपत्नकलहादिषु ॥ ३१ ॥

विरक्ता रिक्तहस्तस्य प्रच्छन्नव्यक्तयुक्तिभिः ।
मक्ता निष्कासनोपाये निद्रां नायाति कुट्टनी ॥ ३२ ॥

सर्वस्वेनाप्यसन्तुष्टा रुक्षा स्नेहशतैरपि ।
निर्मिता कामिना विघ्न कृतघ्ना केन कुट्टनी ॥ ३३ ॥

नयननयनसक्ता रवनमासप्रमथना
सकलसकललोक्प्रासमुक्ताट्टहासा ।
क्लितक्लितरङ्गस्फारसचारचारा
भ्रमति जगति पुता कुट्टनी कुट्टनी सा ॥ ३४ ॥

इति श्रीव्यासदामापराम्पक्षमेन्द्रविरचिते देशोपदेशे
कुट्टनीवर्णनं नाम चतुर्थं उपदेश ॥

पञ्चम उपदेश विटवर्णनम्

क्षीणाय गुणहीनाय सदोपाय कलाभूते ।
विटाय कृष्णपक्षेन्दुवृट्कालाय नमो नम ॥ १ ॥

मर्बोद्वेगवरी चेष्टा भुजङ्गस्य विलासिन ।
विटस्यानेकजिह्वस्य भोगमात्राभिमानिन ॥ २ ॥

परदागन्धद्वयस्य मरागस्य विकारिणः ।
विशेष नाधिगच्छामि विषम्य विटकस्य च ॥ ३ ॥

सदा विप्लवशीलेन कोपनेन प्रमादिना ।
खटुलेन विट. स्पष्ट मर्बटेनोपमीयते ॥ ४ ॥

अन्तर्मुखोऽन्तरालीनो ध्यानवान् सहृतेन्द्रिय ।
क्षणादवाप्तो योगित्वमात्मारामस्थितिर्विट ॥ ५ ॥

वेद्याभिस्मृतृतमुक्ष मुजनेन विवर्जित ।
अमङ्गलाकृतिरिव भ्राम्यतेऽविरत विट ॥ ६ ॥

मूचीहस्तः सूत्रधारः सकङ्कणप्रवेशकः ।

क्षीणो मृटायते स्पष्टं विटः कपटनाटके ॥ ७ ॥

विटो राम इवाभाति फाकुत्स्थः कुलटागृहे ।

निकृत्तकुट्टनीशूर्पणखाश्रवणनासिकः ॥ ८ ॥

गतागतेष्वखिप्तेन सततं चत्रचारिणा ।

सरस्वनेन प्रकट विटेन शकटायते ॥ ९ ॥

शूरो दोषाकरः स्त्रीणा वयश्चित्ते खलो बुधः ।

गुरु पापे व्यये शुक्रो विटः पथि शनैश्चरः ॥ १० ॥

वेद्याभिर्विप्रलब्धोऽपि निरस्तोऽप्यराकृद् विटः ।

पुनर्विधति तद्गृहे श्वा हतो लघुडैरिव ॥ ११ ॥

क्षीण कृतोपवासोऽपि दून्यदेवकुले क्वचित् ।

मिथ्यैव भोगानाचष्टे यैर्विराटायते विटः ॥ १२ ॥

निदाये स्थूलवसन माघे तनुतराम्बरम् ।

पिष्टग धत्ते विटो वेश्याहस्तोत्पुमनकुडकुर्मं ॥ १३ ॥

विलेपनाङ्कितपटः स्वदत्तनग्नमण्डितः ।

वेश्यासम्भोगसौभाग्य याति प्रकटयन् विटः ॥ १४ ॥

फणाटोपकृतास्फोटविचटपटपल्लवः ।

विटस्ताम्बूलगण्डूपैर्वेद्याभिः परिपूर्यते ॥ १५ ॥

उदञ्चितकचः किञ्चित् चिबुकश्मश्रुवेष्टने ।

दिने देवगृहाधीशवदनं वीक्षते विटः ॥ १६ ॥

दपयन् दन्तताम्बूलो दन्त्यप्रायाक्षरैः पदैः ।

अलम्नोष्ठपुटो वक्ति कत्ययः कटुको विटः ॥ १७ ॥

रुक्षं पश्चात् पुर ग्निगर्धं कचं कृत्रिमकुञ्चितं ।
शिरो विशीलयन् ब्रूते वेद्या केयधनो विट ॥ १८ ॥

मुचिर बालकं कृत्वा हस्ते प्रस्ताववर्जितम् ।
अद्भुत्या वर्णयत्येव सर्वं सर्वोद्भवो विट ॥ १९ ॥

यत्नेन खादिरं गग रक्षन् बद्धमिवावरे ।
प्रपाया मण्डकं भुङ्क्ते वेशमात्रधना विट ॥ २० ॥

निद्रा न याति विवर्लनं पणालशयने निशि । •
तूम्हप्रावरणं दृष्ट्वा ॥ २१ ॥

मज्जते जननीं पुनः ।
ममेव कुम्भदामीति ब्रूति मानधनो विट ॥ २२ ॥

टक्कराकोटिटाङ्गारविम्फुटन्मस्तको रत्न ।
खल्वाटं शङ्कितो याति वेद्यावेष्टम् जरद्विट ॥ २३ ॥

ऋणेन खण्डितो रागी पुश्चलीनखमण्डितः ।
मपत्नैर्दण्डिता याति विदेशं विटपण्डितः ॥ २४ ॥

माममात्रं शठं स्थित्वा क्वचित् खशकुटीरके ।
प्रगल्भते दाक्षिणात्यभङ्गगोभणितिभिर्विट ॥ २५ ॥

दुर्निमित्तमिवामह्यं यूकानां विपुलं पटम् ।
जूटं बध्नाति हा कष्टं बहिर्देशगतो विट ॥ २६ ॥

रमायनं बिलज्ज्ञानैर्योगशास्त्रैरसङ्गतं ।
गन्धयुक्किंकयाभिश्च मुग्धान् भुङ्क्ते जरद्विट ॥ २७ ॥

क्षपितविक्रकाग्रो धातुवादी विटाग्र्यः
सततमलिनभन्त्राभस्ममूपाङ्गहस्तः ।

विवलकचकराल वज्जलात्पित्तभाल-

श्ररति रमविदग्धो दग्धचीर पिशाच ॥ २८ ॥

इति धाव्यामदामागर म्यक्षेमेन्द्रविरचित देशोपदेशं

षिटवर्णनं नाम पञ्चम उपदेश ।

पठ उपदेश छात्रवर्णनम्

नमःछात्राय सतत सत्रे वामार्धहारिणे ।

उग्राय विषभक्षाय शिवाय निशि शलिने ॥ १ ॥

कालिकङ्कालमदृशश्छात्रो देशान्तगगत ।

कङ्कुजङ्कुया दूरात् मजने वर्ज्यते जनं ॥ २ ॥

क्षत्रिण सपवित्रस्य स्पर्शहुङ्कारवारिण ।

लज्जन्ते मुनयोऽप्यग्रे गौडस्यापरपाविन ॥ ३ ॥

ग्रहवारेषु भुञ्जान स्नातक सशितव्रत ।

प्रणनश्चात्मकादक्षी जपति ग्रहद्वयम् ॥ ४ ॥

अवाप्ततिलक सत्रे भोज्यैरुद्धतनंश्च म ।

भुजङ्ग कञ्चुकमिव त्यक्त्वा सजायते नव ॥ ५ ॥

भाटी पृच्छति वेद्याना द्यूत पृच्छति निर्जितम् ।

मास सपृच्छति भोज्य व्रतखिन्नेषु दैशिक ॥ ६ ॥

छात्र प्रवृत्त पाण्डित्ये वृद्धकीरजिगीषया ।

कष्टेन जानात्योकार स्वस्तिज्ञाने कथैव वा ॥ ७ ॥

अलिपिजोऽप्यहकारस्तब्धो विप्रतिपत्तये ।

गौड. करोति प्रारम्भ भाष्ये तर्के प्रभाकरे ॥ ८ ॥

स्पर्श परिहरन् याति गौड कक्षाकृताञ्चल ।

कुञ्चितेनैकपाद्वेने दम्भभारभरादिव ॥ ९ ॥

अलवतकाङ्क्षितोद्घुष्टनखश्चित्राम्बरोऽथ स ।

लज्जते मलपत्रेण चक्रताराचमञ्चये ॥ १० ॥

क्रुद्ध कर्मकरान् सर्वान् निरम्य ऋगुडाहतान् ।

तमेव महते दाम तरुणी यस्य गेहिनी ॥ ११ ॥

उपानम्बुन्मितागवगविन स शनैर्ब्रजन् ।

लोहितधुरिकापट्टवेष्टिता वीक्षते कटीम् ॥ १२ ॥

लीलाञ्चितलतापाणिभ्रूविलामविकारकृत् ।

वेद्यावेदमायस्यामु माय भ्रमति दैशिक ॥ १३ ॥

वित्तव कुट्टनी वेद्या चर्मकार मनापित ।

पञ्च गौडशरण्टस्य वरण्डग्रन्थिभेदिन ॥ १४ ॥

निर्दीपपात्रतुल्यास्यकान्त्या जितशनेश्चर ।

गीयते रूपवन्दर्पच्छात्रो दुर्गतगायने ॥ १५ ॥

यात प्रसिद्धिं काठिन्यादविश्रान्तरति सदा ।

त्रिगुणेनापि मूल्येन वेद्या नाप्नोति दैशिक ॥ १६ ॥

यदैव शयने गाढ जूट बध्नाति दैशिक ।

तदैव हा मृतास्मीति वेद्या त्रूते भयादिता ॥ १७ ॥

भाटी गूह्णाति या वेद्या परनाम्नापि दैशिकात् ।

सैव नम्या कटीमूलपथ्ये याति चतुर्गुणा ॥ १८ ॥

यस्योपस्पृशत शीचे पर्याप्ता नाभवन् नदी ।

स एव भुङ्क्ते वेद्याभिरुमृष्ट मधुभोजनम् ॥ १९ ॥

शीतकाले क्षिरं शाटी वदयावेष्मसु दैशिक ।

हसन् कालमुखं शुक्लदशनो दानरायते ॥ २० ॥

रण्डा परबधू वापि यत्नादन्वेष्टुमिच्छति ।

पितुर्नाम्ना परिचयं स करोति गृहे गृहे ॥ २१ ॥

हसन्ति विं भणन्तीति मग्धोक्त्या परयोपित ।

विश्राम्य सेवते ब्रूतं सत्रभोजनवर्णनं ॥ २२ ॥

चञ्चत्कर्णसुपर्णाङ्गं स्थूलत्रिगुणबालकी ।

प्रभाते धनदाकारस्तूर्णं निर्याति दैशिक ॥ २३ ॥

स पिशाच इवाभाति दिनान्ते द्यूतनिर्जित ।

नमो भग्नमुखं पामुलिप्तसत्रपसत्रप ॥ २४ ॥

उदरावद्धवस्त्रेण ग्रन्थिजूटनं नादिना ।

लगुडोद्धतहस्तेन छात्रेणोन्मूल्यते मठ ॥ २५ ॥

अनेकक्षुरिकाघातक्षुण्णकुक्षे क्षयैषिण ।

को नाम गौडयक्षस्य सत्रे याति त्रिपक्षताम ॥ २६ ॥

भुक्तं करोति न प्रीत्या न भयानं न च गौरवात् ।

गौडश्चरति लोकेऽस्मिन् दुर्ग्रहोऽपि सविग्रह ॥ २७ ॥

द्वादश्यामन्यवदं गौडं सत्रच्छदादुपोपित ।

स्वयं पक्वेन कुर्वते मत्स्यमासेन पारणम् ॥ २८ ॥

नापितश्चर्मकारो वा धीवरः सौनिकोऽपि वा ।

स्वदेशे दैशिको नूतं सन्ध्यापाठं न वेत्ति यत् ॥ २९ ॥

सत्रे छात्रेण पात्रेण कृते भोज्यप्रतिग्रहे ।

तुल्यन्ति दैवता वेद्या धीरिणीधृतमोदकं ॥ ३० ॥

वेद्यासक्तो द्यूतकरश्चाक्रिक प्रायकृत सदा ।
 बुक्षिभेदी मठवने छात्र पञ्चनपा मुनि ॥ ३१ ॥
 न ब्रह्मचारी न गृही न वनस्थो न वा यति ।
 पञ्चम पञ्चभद्राख्यश्छात्राणामयमाश्रम ॥ ३२ ॥
 दैशिक वृषया येन पीतकोश प्रवेधित ।
 नस्यैव लिखति प्राये ब्रह्महत्या विपाशन ॥ ३३ ॥
 वेद्यावरज्वर मन्त्रमन्त्रिपातो मठक्षय ।
 न मङ्गग्रहं हृदयं माध्यन्तामेति दैशिक ॥ ३४ ॥
 शृङ्गग्राही दधिक्षीरे सूदापानेषु दण्डवृत् ।
 मठच्छात्र मदाच्छ्री न तथापि स दीक्षित ॥ ३५ ॥
 चात्रिक शिवता यानश्चोर कर्मवरं धृत ।
 गौडो गजोन्नतग्रीवश्चक्रुरोज्ज्मीति भाषते ॥ ३६ ॥
 सत्रानेनोदरस्येन ये मृता बुद्धदैशिका ।
 ते मन्त्रतूर्ये शोभन्ति जानाम्नात्रैव कुक्कुटा ॥ ३७ ॥
 याचने पण्यमधिरा मूत्रमल्प प्रयच्छति ।
 वणिजस्मिष्ठति पुत्र प्रभाने दैशिक कति ॥ ३८ ॥
 मत्स्या मत्स्यमिवाप्नन्ति भागीकृत्यातुर क्षणात् ।
 छात्राश्छत्रवर्णनादिपटशाटववम्भते ॥ ३९ ॥
 श्राद्धपक्ष मठच्छात्रो भूषया ठक्कगृहे वसति ।
 न पश्यत्यूर्ध्वनयन शूण्ड इव क्षितिम् ॥ ४० ॥
 नाय मज्ज मज्जमठ प्रागुहंठमज्जोऽपि वा ।
 वृद्धगभमपूर्णैव योग दानगिरेर्गुहा ॥ ४१ ॥

मठश्मशाने बैताला पिशाचा स्नानकोष्ठके ।
घट्यन्ति जन छात्रा मग्ने सन्नासभैरवा ॥ ४२ ॥

बुपित कपिमालिङ्ग्य कण्ठे वद्धया महोरगम् ।
गोष्ठ चातुर्गमामाद्य वैद्यस्य कुशलं कुत ॥ ४३ ॥

स्नाने दाने व्रते श्राद्धे निष्कारणरूपा ज्वलन् ।
मातरं चीदयामीति वदन् सर्वं वरोति म ॥ ४४ ॥

प्रजतिं दिनमखिलं सद्यपा मत्रपायी
रमयति च कुमारी दन्तरूपो विलम्प ।
क्षपयति भजमानं स्वा कुलाली कुलाली
विलम्पति मठचट्टं पापवारी विकारी ॥ ४५ ॥

इति श्रीकामदासापराङ्मुखे द्रविरचिते देशोपदेने
छात्रवचनं नाम षष्ठ उपदण ।

मन्त्रम उपदेशं बृद्धभार्याविर्जनम्

तुम पुष्पवती काता कन्या यौवनशालिनीम् ।
पुरपस्पर्शरहिता श्वभ्रजाता लतामिव ॥ १ ॥

अविद्ययव जरया स्पृहया च विमाहित ।
कुमारी याचते वद्धं कदर्यं इव सपदम् ॥ २ ॥

विवाहं परलोकार्थं करोत्यपि विचक्षण ।
इति वृद्धस्य वरणं वक्ति स्मितमुखो जन ॥ ३ ॥

कृतारुचि पृथुश्रासतमोदृष्टिविरागवान् ।
कन्याया वरणे वृद्धो मूर्तो ज्वर इवागत ॥ ४ ॥

धन्या त्व वृद्धदयिते पुत्रिवाविधवाधुना ।

गृहिणी स्त्रीभिरित्युक्ता वाप्य नोज्ञत्यमङ्गलम् ॥ २७ ॥

अभियुक्तंस्तथा चोक्त केश्वित कुशलवादिभि ।

भाग्ययोग्य न नारीणा यौवने म्रियते पति ॥ २८ ॥

मा श्रोष मापि क्व द्राक्ष निन्य सर्वापदा पदम् ।

स्थविर तन्मणीभार्य वेश्यामक्त च निर्धनम् ॥ २९ ॥

क्व कियत् किं तवास्तीति कण्ठप्राप्तार्धजीवितम् ।

वृद्ध चीरमिवाभ्यत्य धन पृच्छति गेहिनी ॥ ३० ॥

विरतमुरनगवित स्पर्शमात्रेकभवित-

निशि निशितवचोभिर्भत्स्यमानो गृहिण्या ।

भुजभुजगनिवद्ध स्वक्षय वृद्धयक्ष

मुभगभगनिधान रक्षति न्यस्तहस्त ॥ ३१ ॥

इति श्रीव्यासदासापराधयक्षेन्द्रविरचिते

देशोपदेशे वृद्धभार्याविषये नाम सप्तम उपदेश ।

अष्टम उपदेश प्रकीर्णवर्णनम्

एकत्र सक्षिप्तधिया प्रकीर्णजनवर्णनम् ।

देशभापापदैर्मिश्रमधुना क्रियते मया ॥ १ ॥

गुरु

रागद्वेषसमाकुल-

मुग्धमहामोहलोभदम्भभयम् ।

गुरुमपि लाघवहेतु

भवमिव बहुविभ्रम वन्दे ॥ २ ॥

गुणरहितो रूतवारी
 शिष्यवधूना मदा गुरुर्गदित ।
 दीनाग्नयवस्थाद्
 दीक्षेत्युवता कृता तेन ॥ ३ ॥

मुलभमहो बत पुता
 बलिकाले लीलयां व मोक्षपदम् ।
 हीपामण्डकमधुना
 वक्ति गुरुर्जनिमर्त्यम् ॥ ४ ॥

दिविर

लुण्ठितसवलसुरद्विज -
 पुरनगरग्रामघोषमर्त्यम् ।
 पुनरपि हरणाकाङ्क्षी
 व्रजति गुरु दीक्षितो दिविर ॥ ५ ॥

बलमशिखाहतजनता -
 दीनतराकन्दलब्धविभवस्य ।
 दिविरस्योन्नतिहेतो -
 यागविधाने मतिर्भवति ॥ ६ ॥

वञ्चनविरचितपटली -
 सग्रहमिश्रैश्च दीर्घसञ्चार ।
 निगिलति मेघमशेष
 तालक्षुद्रोऽथ वाचाल ॥ ७ ॥

शुलबधू

बकालोकिनि सदाने
 प्रागल्भ्याद् दामभावमानीते ।

अकाले जरया पुत्रि व्याप्तोऽय धनिना वर ।

इति वृद्ध पिता ब्रूते तनयामश्रुवपिणीम् ॥ ५ ॥

वृद्धहस्तेन कुचयो स्पर्शो मे पथमेतयो ।

इत्युच्छ्वासवती कान्त कन्या शोचति यौवनम् ॥ ६ ॥

आलभ्य कन्यामञ्जया विवाहे पाणिपल्यम् ।

वृद्ध कुचफलन्यस्तबदनो वानरायते ॥ ७ ॥

वधूर्वरोत्सवायातनरणन्यस्तशोचना ।

नोपसर्पति वृद्धस्य शय्या वध्यशिलामिव ॥ ८ ॥

भार्यामिमागमे वृद्ध प्रणामाननमस्तव ।

पादास्फाटनभग्रास्य पतितो मूर्छित क्षिनी ॥ ९ ॥

शालापूर्णेन वक्त्रेण परिचुम्बनमीहते ।

धिगहो वत नष्टा धीरिति वृद्ध ब्रवीति सा ॥ १० ॥

पितु पितामहोऽस्तीति त्वत्तुल्य किं न लज्जसे ।

आनीताह कुपतिना वद कस्य कृते त्वया ॥ ११ ॥

इति प्रलापिनी वृद्ध शयन याचते वधूम् ।

वाक्यं पतितदन्ता गीगलल्लालालवाकुलं ॥ १२ ॥

वधूर्वृद्धभुजङ्गेन स्पृष्टा हावट्टवादिनी ।

दष्टेव खट्वामुत्तृज्य गेहाद् गेह पलायते । १३ ॥

बलाद् बन्धुजनैर्नीता पुन शय्यानिकेतनम् ।

वधूर्वृद्धस्य सस्पर्श चण्डालस्येव रक्षति ॥ १४ ॥

पृथगशुकसवीता मुक्तामालिङ्गत प्रियाम् ।

वृद्धम्ब निद्रा नायाति कुपितेव तदीर्षया ॥ १५ ॥

रजस्वलोत्सवे यन्वा पूर्वजाग्समागमात् ।

प्रातः क्षिपति मिन्दूर वृद्धस्य वदने जन ॥ १६ ॥

विधेय मक्लजासु पुष्पालवारवस्त्रदम् ।

षट्कोपधवद वृद्ध मुहूर्त सहते वधू ॥ १७ ॥

मुहुः यकिनदरिद्रस्य गूढाङ्ग स्पृशतो मुहुः ।

न रतिर्विरतिर्वापि स्थविरस्य प्रजायते ॥ १८ ॥

प्रमादाद यदि वृद्धस्य शक्तिराकाङ्क्षिकी भवेत् ।

तदर्थं तस्य निर्यान्ति शुक्लैव महासव ॥ १९ ॥

पीनस्तनोरजघना जीर्णवीणोपमावृत्ति ।

तरुणी मस्पृशन् वृद्ध शुष्काऽप्यायाति शुष्कताम् ॥ २० ॥

वृद्धस्य वृष्पैराहारैर्वजीकरणमिच्छन्

अतीसारं सवमर्नर्नप्य पुष्टिस्त्रिवापिकी ॥ २१ ॥

अहा वृद्धस्य पर्यन्ते लग्नं सुकृतमञ्चय ।

भार्या सुरतमन्त्रणं नामग्रहणकारिणी ॥ २२ ॥

गभिणी परबीजन वृद्धस्योत्सववारिण ।

ददात्यनुज्ञां सततं पादसवाहने वधू ॥ २३ ॥

प्रहर्षति पादपतनं बन्धुमध्ये वध्वगिरा ।

पुत्रजन्मनि वृद्धन मपत्नोऽपि निमन्त्रित ॥ २४ ॥

घुण्जस्य दग्धस्य तरोर्जातोऽयमड्कुर ।

इति ब्रुवाणा वृद्धस्य प्रनृत्यन्त्युत्सवे स्त्रिय ॥ २५ ॥

पण्ठीप्रजागरेणेव वृद्धस्याजीर्णकारिण ।

पर्यन्तवारी विषम श्वासं समुपजायते ॥ २६ ॥

पत्न्यो विरचितवेशा

याति गुरु दीक्षिता पत्नी ॥ ८ ॥

पशुसस्पर्शदि विमुखो

समयविहीनस्य गेहिनी भर्तु ।

आयाति सदा वृत्वा

गुरुमुरतपविश्रमात्मात् ॥ ९ ॥

परतत्पृष्ठकटीतट-

मन्थरगमना गृहानेत्य ।

पादाघाते पत्नी

हन्ति पति भोजनस्य चिरात् ॥ १० ॥

भट्ट

मधुपान वृतपुष्टि

होत्वधामष्टजातिमकोच ।

मत्स्यशरावकहस्तो

गुरुगृहमायाति दीक्षितो भट्ट ॥ ११ ॥

घटगलग्नगलग्नद्वै-

गंगपूर भैरव मित्रं भट्ट ।

मलक्षयत प्रवाहे

वृष्टि इवाम्भोभरात् मित्र ॥ १२ ॥

मीन्या निर्गम्य रात्रि

क्षीवो वान्तामव श्रुतीदाम्य ।

अभिवादनपरिशुद्ध

प्रातर्भट्टोऽन्यभट्टे ॥ १३ ॥

वणिक्

निक्षेपक्षयकारी

निह्नवदक्ष. कलाक्षपायक्ष ।

• वणिगर्थोदयकाङ्क्षी

गुरुगृहमाप्तो न मोक्षार्थी ॥ १४ ॥

मार्जनरेणुकगलो

गुडमधुघृतपिङ्गुतल्लिप्तकर. ।

ग्राहकघट्टनसक्तो

हट्टपिशाचो वणिङ् मूर्तः ॥ १५ ॥

दुर्गन्धोत्कटसंचित-

धननिचयविलग्नहट्टनिगडरय ।

वणिज, कृतो विधाया

श्रीगुरुनाथ. प्रणालनिष्कर्ष ॥ १६ ॥

कविः

मारम्बतमन्त्रार्थी

किञ्चित् सस्कारलिप्तजिह्वाग्र ।

कुलवागीशीसिद्ध्यै

याति गुरुं काव्यहेवाकी ॥ १७ ॥

अज्ञातधातुलिङ्ग

मुखकूणनमुत्त्रणगपक्वम् ।

अज्वरमिव वमति कवि.

श्लोकं कृच्छ्रात् सह प्रार्णः ॥ १८ ॥

शुष्कश्लोकध्यानात्-

कुण्ठाति दिवानिश हृदयम् ।

मन्दः काव्येन विना

गत्वा कुम्भे न वृत्ति स्याम् ॥ १९ ॥

धातुवादी

जरया जीर्णशरीर

वासश्वासप्रयासहतशक्ति ।

व्रजति रसायनमिदम्.

स्वगुहं वृद्धोज्येष्ठाया ॥ २० ॥

मूणामुद्यविस्तीर्ण-

भूरिसुवर्णः करोमि सम्पूर्णम् ।

निजजनमपर च रस-

मृत्युक्त्वा निर्धनो म्रियते ॥ २१ ॥

पर्यन्तातीतारं

लग्ने वृद्धस्य सूतगिद्धस्य ।

शुद्धिदेहमलानां

जानेन्युपजायते ह्यं ॥ २२ ॥

द्युतकरः

ध्येतार्कातिगणपति-

मन्त्रार्थी चित्तवचनविजयाय ।

चित्तय शफरीमण्डक-

मिन्दूरारो गुहं यानि ॥ २३ ॥

मूषानिगोषान् वृक्षश्री

मननमननप्रतो जितो मोनी ।

धने तापमवृत्ति

चित्त सगारवज्रय. चित्तवः ॥ २४ ॥

भस्मविलिप्तशरीर

सतत नम्र कपात्पाणिश्च ।

ईश्वररूपोऽपि भृश

दारिद्र्यनिवेतन कितव ॥ २५ ॥

युद्धिविहीन

गुरुरिति वितरति सर्वं

पशुसकाशो गनानुगति

युद्धिविहीन शिष्य

केवढभक्ता गन्दाट मय ॥ २६ ॥

गुरुभक्त

यागगृहेष्वासनो

भोजनपानंकमेवव शिष्य ।

चोरस्याप्यतिचोर-

श्चरति सदा यञ्चकस्य गुरो ॥ २७ ॥

जय जय भगवन् मोक्ष-

क्षपणैकनिमित्तदत्तससार ।

मग्नमधर्मपथ मा-

मुद्धर नाथ स्वहस्तेन ॥ २८ ॥

इत्यादिस्तुतिवचनै

पादाग्रास्त्रीनमस्तक स गुरो ।

भुङ्क्ते पिबति च दम्भाद्

भक्तिविहीनो महाधूर्त ॥ २९ ॥

वैणिक

आह्वानेऽपि विमर्जन-

कारी देवस्य घर्घरेर्गति ।

तुम्बकवीणास्वन्ध

प्रविशति यागे गुरो शिष्य ॥ ३० ॥

नो ऋणेषु श्रोतृषु

कृच्छ्राद् दिवसेन सारणा दत्त्वा ।

तन्त्रीधर्पणखपखप-

ग्रन्दं श्रुतिगूढमाधत्ते ॥ ३१ ॥

नाग्दतुम्बुगर्व

स्वरटावाग्दत्त ।

मुहुरीक्षते मुग्धानि

श्रोतृणा माधुवादाय ॥ ३२ ॥

यैद्य

आतुरवनमम्पूर्ण-

चूर्णार्धश्लोकपाठपाण्डित्य ।

बैद्यो गृहमेति गुरो

शिष्यवनव्याधिभक्षस्य ॥ ३३ ॥

हृदयविहीनो धूर्त

सग्रहग्रहित म बञ्चको वैद्य ।

वक्ति न दोषान् दोषी

चरकश्चरक न जानाति ॥ ३४ ॥

घटाटोपैर्मयवृद्

दु महतरमनिपातहृत्तलोक

बैद्यो विद्युदिवोग्र

पतति निधानेषु सवनेषु ॥ ३५ ॥

निर्गुट

यूकाङ्गश्चुरत्मुस-

श्रन्द्रापीडान्वयी नयनपीड ।

कुल्लगुरुमेति ग्रामात्-

तण्डुलतस्या (?) वहन् वक्षे ॥ ३६ ॥

चूर्णहृदिद्वारञ्जिन-

नवहिममूत्राभगीपंशाटाव ।

सञ्जन्त्या सितसङ्कट-

विक्वामोचाटनिर्गताङ्गुष्ठ ॥ ३७ ॥

अणराशिर्लेश्वशतै-

भुक्तफलो निर्गुट वुट्ठम्विभटं ।

नीराजदण्डभीत्या

प्रविशति वपेण राजकुलम् ॥ ३८ ॥

पण्डित

चरितैर्गौरवहेतु-

भूर्खाणा पण्डितो गुरु याति ।

पदमन्दसानुनासिक-

दीर्घपदंजंनितशिरशूल ॥ ३९ ॥

वायसमन्वयहीनो

मैलाकलमस्फारभारमलयत्र ।

विपरीतच्छितार्थे

पठति पदैष्टिपिवाबन्धं ॥ ४० ॥

विद्वानसाधुशब्दोविस्मृतलिङ्गो नपुंसकप्रकृति ।

अविदितसकलगमामोऽस्तु सदा द्वन्द्वमेव जानाति ॥ ४१ ॥

नासा (?) म्भूलूतिमिश्रैर्मिथ्याकामैः सकण्ठटाङ्कारैः ।
पृष्टो विघ्नं कुरुते विस्मृतलट्प्रत्यग्रो विद्वान् ॥ ४० ॥

लेखक

मिथ्या प्रातः प्रातर्दाना सर्वस्य चर्मकार इव ।
लिखति भगार्चनकल्पं याति गुरुं लेखको भक्तः ॥ ४३ ॥

मकरकृद् वर्णानां विप्रधाना पतितपङ्क्तिभिर्भयदः ।
मननामेध्य पापी कलिकालो लेखकः माक्षात् ॥ ४४ ॥

आकारशीर्षहारी नववरकारी पदार्थसहारी ।
अक्षरभक्षकमेकालिप्तमुखो लेखकः कालः ॥ ४५ ॥

जटाधर

नयनशिव खल्वाटो .. दन्तुरश्च रूपशिवः ।
जटिनो विगन्ति यागे ध्यानशिवस्तन्त्रमन्त्रहीनश्च ॥ ४६ ॥

त्रिफलाक्षालनविमलो धूपाद्यो भस्ममुष्टिहतयूकः ।
वेष्ट्यानामुपधानं धन्यो जटिना जटाजूटः ॥ ४७ ॥

तन्त्रस्थानायातः प्रायतपोभिः शटीजपध्यानं ।
अग्न्याति मठनपस्वी शिवतामिद्ध्यं पुनर्विषमः ॥ ४८ ॥

रण्डा

कुञ्जतिलराजतवालि कलितकरा स्नानदानजपनिरता ।
मधुमायाजनहीना रण्डा त्राणं गुरुं स्मरति ॥ ४९ ॥

धात्रे भर्तुरविद्या त्यक्त्वा सा भट्टभोजकश्राद्धम् ।
भक्त्या मृतकोद्वारे जपनं हस्ते गुरोः क्षिपति ॥ ५० ॥

मण्डितपीवरजघना घनकुचकलशा विलोलाक्षी ।
अस्तु मुखाय विटाना नवरतरमचाहिनी रण्डा ॥ ५१ ॥

इत्युद्देशनिदर्शनेन विविध यत् किंचिदुक्त मया
तत् सर्वं स्मिनकारण सहृदया शृण्वन्तु सन्त क्षणम् ।
क्षेमेन्द्र प्रणतिं करोति न पटुर्लोकोपहासेष्वल
किन्त्वेव व्यपदेशत प्रतिपद देशोपदेश वृत्त ॥ ५२ ॥

इति श्रीव्यासदामापरास्यक्षेमेन्द्रविरचिते देशोपदेशे
प्रकीर्णवर्णनं नाम अष्टम उपदेश ।

दीर्घा दूरे दुराशा खलमुखरमुखालोकने वा कथं व
सेवासन्तापशान्ति प्रशमपरिचिता स्वान्तसन्तोषलक्ष्मी ।
मर्वं श्लाघ्य वदन्ते पयसि बुमरज किन्त्वय दोषलेशाद्-
यस्योन्मेप कथाना हृदयपरिमल शुध्यते केन मार्धम् ॥ १ ॥

दर्पाग्धो नगरे तथा परगुणोत्कर्षे महामत्सरो
ग्रामे शेषवृषाणयन्तरशिलाप्राय परो गह्वर ।
सोन्मेपप्रतिभ प्रगल्भवचसामन्तश्चमत्कारिणा
चित्र नास्ति विचारचारुचतुर प्रत्युत्तरार्हं मुहुत् ॥ २ ॥

कृति क्षेमेन्द्रस्येति शम् ॥
देशोपदेश समाप्त ॥

३ नर्ममाला

प्रथम परिहाम गृहकृत्याधिपति ।

येनेद स्वेच्छया सर्वं मायया मोहित जगत् ।
स जयत्यजित श्रीमान् पायस्थ परमेश्वर ॥ १ ॥

अस्ति स्वस्तिमत्तामग्र्य मण्डित बुधमण्डलं ।
खण्डिताखण्डलावासदर्पं वश्मीरमण्डलम् ॥ २ ॥

यस्मिन् प्राज्यभुजस्तम्भस्तम्भिताहितविभ्रम ।
त्रिविक्रम इव श्रीमाननन्तो बलिजित नृप ॥ ३ ॥

तेन प्रजोपसर्गेषु वारितेषु विवेकिना ।
दुनियोगिषु सर्वेषु नीतेषु स्मृतिशेषताम् ॥ ४ ॥

विदग्धचूडामणिना केनचित् केलिशालिना ।
विद्वदगोष्ठीगरिष्ठेन कश्चित् सहृदयो जन ॥ ५ ॥

हामायासीतकायस्थचरित कर्तुमीरित ।
करोति तत् प्रसङ्गेन दुराचारविडम्बनाम् ॥ ६ ॥

कृतविश्वप्रपञ्चाय नमो मायाविधायिने ।
उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिणे पुरहारिणे ॥ ७ ॥

व्यापिने जन्महीनाय निर्गुणाय कलाभूते ।
सर्वाधिकारिणे सर्वकालकूटाशनाय ते ॥ ८ ॥

पुरा हतेषु दैत्येषु विष्णुना प्रभविष्णुना ।
दुःखितो दीर्घवैराग्यस्तद्गेहगणनापतिः ॥ ९ ॥

गत्वा वैतरणीतीरं तपो वार्षसहस्रकम् ।
स्वमूत्रचुलकाहारः मुरवैराच् चकार सः ॥ १० ॥

तुष्टस्तमेत्य वरदः कलिः माक्षादभापत ।
नन्ददेवविनाशाय गच्छ वत्स महीतलम् ॥ ११ ॥

अनेन कलमास्त्रेण मद्भुतेन प्रहारिणा ।
विच्छिन्नदीपकुसुमान् धूपहीनान् निरम्बरान् ॥ १२ ॥

भ्रष्टालयान् धूलिलिप्तान् हाहाभूतान् श्वभिवृत्तान् ।
करिष्यसि मुरान् सर्वान् भक्तपानीयकाञ्छिणः ॥ १३ ॥

जगति ब्राह्मणानां च वृत्तिच्छेदे त्यया कृते ।
यशच्छेदाद् विनश्यन्ति दिवि देवा न संशयः ॥ १४ ॥

दैत्यक्षये कृते यस्माद् भवता दिवि रोदितम् ।
तस्मात् त्वं दिविरो नाम भुवि ख्यातो भविष्यसि ॥ १५ ॥

भयी मकलमा यस्य काली कवलिनाखिल्या ।
सदा मकलमायम्य तस्य सर्वार्थमिद्विदा ॥ १६ ॥

त्वद्भोग्यं भविष्यन्ति दैत्या दिविरूपिणः ।
यैरियं लब्धयिभवैः पृथिवीं न भविष्यति ॥ १७ ॥

इत्युक्त्वान्तर्हिते तस्मिन् कलौ कल्मषमानस ।
याति काले सुविपुले महीमवततार स ॥ १८ ॥

सीनिकेन प्रजातोऽथ भूतले मर्मघातिना ।
स कुदालकभायया जगदुन्मूलनव्रत ॥ १९ ॥

तीक्ष्णैस्तदन्वये जातं सर्ववृत्तिविलोपिभि ।
रुक्षेनं बभ्यचिन् मित्रे पापे सर्वापहारिभि ॥ २० ॥

कल्पान्तरिव सर्वत्र अस्तस्थावरजङ्गमे ।
मयीविलिप्तमर्वाङ्गं कालेनालिङ्गितैरिव ॥ २१ ॥

अधोगतैर्मृदुतरैः स्तब्धैरभ्युदगतैः क्षणात् ।
पुरीषैरिव कायस्थैः कायस्थैर्दोषकारिभि ॥ २२ ॥

मेवाकाले बहुमुखैर्लुब्धकैर्बहुबाहुभि ।
वच्चने बहुमार्यश्च बहुरूपं सुराग्निभिः ॥ २३ ॥

व्याप्तासु नगरग्रामपुरपत्तनभूमिषु ।
तस्मिन् काले मयीलिप्तकलमेन खमुल्लिखन् ॥ २४ ॥

ननर्तं कर्तरीहस्तो भूर्जप्रावर्ण कलि ।
भस्त्राकक्ष्याभिधानोऽयं सर्वभक्षो महासुर ।
जातो जगत्क्षयायेति पिशाचनिचया जगुः ॥ २५ ॥

देवापहाग्निना तेन गोघासलवणच्छिदा ।
भुज्यते पीयते भूरि दिविरेण दिवानिशम् ॥ २६ ॥

भक्त्या भगवतो विष्णोस्त्रैलोक्याक्रमणे पुरा ।
धर्मं प्रयातो द्रवता मयीरूपेण तिष्ठति ॥ २७ ॥

देवनागमनुष्याणा नित्यनैमित्तिकच्छिद ।

तस्य कायस्यनाथस्य त्रैलोक्याक्रमणे पुन ॥ २८ ॥

कलि प्रयातो द्रवता मपीरूपेण तिष्ठति ।

यथा स्वर्गप्रदा गङ्गा तथैषा नरकप्रदा ॥ २९ ॥

व्यथित प्रथितैर्गामैर्निगडैर्लगुडैस्तथा ।

भयाद् वंराग्यमापन्न स बभूव महाव्रती ॥ ३० ॥

भगव्यथोऽथ सन्त्यज्य व्रत प्रायाद दिगन्तरम् ।

कालेन विस्मृतोऽभ्येति भूजंज्ञोऽलीकनि स्पृह ॥ ३१ ॥

क्रमाद् ग्रामनियोगेन नगरे गणनापते ।

दम्भसम्भावित प्राप गृहकृत्य विधेर्वशात् ॥ ३२ ॥

तस्यानुजीविभि क्रूरैरनुवर्तनजीविभि ।

वमुहोना वमुमती कृता प्रकटतस्करं ॥ ३३ ॥

दम्भध्वजो निष्प्रपञ्चो लुब्धक कलमाकर ।

सूचीमुखो भूजंगुप्तो महीमण्डश्च दुसह ॥ ३४ ॥

दैत्यावतारा सप्तैते तन्माहात्म्यान् नियोगिन ।

लुण्ठ्या यध्याश्च पूज्या ये सर्वे इत्यवदन् मदात् ॥ ३५ ॥

उपतापो वज्रताप परिघो द्वारभञ्जक ।

धूमकेतु वपिमुख कुक्षिभेदो गृहोल्मुक ॥ ३६ ॥

भण्टो पिशाचास्तस्यैते भटमुष्या पुरसरा ।

भर्त्यलोकविनाशाय वभ्रमुर्येष्टिपाणय ॥ ३७ ॥

म वृत मेवकशतं सदा दम्भहरार्चने ।

स्तोय पठति हाहेति कुर्वन् मान्नुबिलोचन ॥ ३८ ॥

सुगिरा चित्तहारिण्या पश्यन्त्या दृश्यमानया ।

-ह्य कियन्तो मया दत्ता प्रायम्या विजयेश्वरे ॥ ३९ ॥

जयत्युल्लामितानन्तमहिमा परमेश्वर ।

-आदौ स्थितानामुपरि प्रयान्त्वेते त्रिसप्तति ॥ ४० ॥

य स्फीतः श्रीदयाबोधपरमानन्दसम्पदा ।

-प्रायम्याने मृता भट्टा कृष्यन्ता गुल्फदामभि ॥ ४१ ॥

विद्योदद्योतितमाहात्म्य म जयत्यपराजितः ।

-निर्धामधूमकर्तारो ग्रामान् यान्तु नियोगिन ॥ ४२ ॥

सर्वानन्दस्वरूपाय सर्वमङ्गल्यहेतवे ।

-सर्वस्वहरण कृत्वा वध्या दण्डनिपेधिनः ॥ ४३ ॥

मत्रंक्लेशापहर्त्रे च चिद्रूपब्रह्मणे नमः

-पीडिता प्रत्यवन्त्येव प्रजा गुग्गुलुबीजवत् ॥ ४४ ॥

इत्यादिस्तोत्रमुखरो घण्टावधिरिताखिल ।

ममादिग्याविगच्छ चाशु नियोगिनिविडा सभाम् ॥ ४५ ॥

मरीचः प्रथितस्थानमास्थितो जनदुष्टृतं ।

ददशं दूरादायान्त कार्यदूत नियोगिनम् ॥ ४६ ॥

पदालपाशिव देवगृहोच्चाटनचात्रिवम् ।

मुसूक्ष्मदलविन्यासविभागोन्नतटिप्पिकम् ॥ ४७ ॥

अनसीबुमुमच्छायं मृदुस्पर्शाङ्गरक्षकम् ।

जात्यवस्तूङ्गिबामोदस्थूलतूलपटीवृतम् ॥ ४८ ॥

हम्गाङ्गुलीन्यस्तहंमन्निगुणावतंवालिबम् ।

दृगाध्वकलमसोच्छ्रवामातृकुर्वाण विवृतीमुंवे ॥ ४९ ॥

दृष्ट्वा पिशूनमायान्त त भागवत्तमन्तिके ।
उत्थाय हर्षादालम्ब्य पाणी पाश्वे न्यवेशयत् ॥ ५० ॥

चाक्रिक पुश्चलको वा-

पिशुनेभ्यो नमस्तेभ्यो यत्प्रसादान् नियोगिनः ।
दूरस्था अपि जायन्ते सहस्रशोत्रचक्षुष ॥ ५१ ॥

सोऽब्रवीत् त्वामहं श्रुत्वा स्थित शक्तिमता धुरि ।
प्राप्तो देवगृहादेय राणिमार्गप्रदर्शक ॥ ५२ ॥

वस्त्रालकाररत्नादि यत् किञ्चिद् देववेश्मसु ।
विद्यमानमशेष तत् करिष्ये प्रकट तव ॥ ५३ ॥

विजयेश्वरवाराहमातङ्गादिषु विद्यते ।
त्वद्भ्राग्योपचयाद् राशिरपोग्यपरिपूरक ॥ ५४ ॥

अभीरुरपवादेषु नि शङ्क पातकेषु च ।
तत्र तीक्ष्णो भृश यद्वत् क्रियता पग्निपात्रक ॥ ५५ ॥

न चाग्निं भुवि विख्यात कायस्थो भवता सम ।
विना धनं विनायाम सर्वस्वहरणं विना ॥ ५६ ॥

ब्रह्महत्या न गण्यन्ते गोवधेषु वर्धय वर ।
प्रभुभक्तिकरा येन मूलादुन्मूल्यते जन ॥ ५७ ॥

अन्येऽपि मन्ति सर्वत्र नद्विधस्तु न लभ्यते ।
नीतः स्वजनतो येन निधनं बन्धने धनी ॥ ५८ ॥

यदि नाम भवत्पुण्यं न समेप्यति मद्गिरा ।
तत् स्वयेह निधानानां विद्धि स्वच्छन्दमन्दिरम् ॥ ५९ ॥

इति श्रुवाणममहृत् कर्णं विहितसविदम् ।
महत्तमस्तमवदत् तूर्णमानीयतामिति ॥ ६० ॥

नत स मत्वञ्च द्वित्रैरादराय गमागते ।
तमानिनाय निश्चित्य पापिन परिपालकम् ॥ ६१ ॥

परिपालक

वाप्लम्नन्धोन्नतग्रीव मनि स्पन्दोर्ध्वलोचन ।
कामलाहस्तच्छायशिर शाटवकञ्चुक ॥ ६२ ॥

लम्बमानन महता मेन्यग्रीडानुवाग्निना ।
उदरण दरेणेव व्याप्त पिशितवेष्टमना ॥ ६३ ॥

तीव्रदर्पो महाकांक्ष प्राणहन् निष्प्रतिप्रिय ।
मोषद्रव मोपनाग मक्षिपान इव ज्वर ॥ ६४ ॥

न महान्त ममामाद्य दुःसह दमन विटम् ।
लीलयैव वशीकृत्य लेभे देवगृहान् बहून् ॥ ६५ ॥

ततो भूर्नेत्रिवायामं महमंघ पुर मरं ।
अर्षेवग ययौ कर्तुममद्वस्ये परिवारित ॥ ६६ ॥

वाचरोज्य द्विग्न्याक्ष पूर्वधैरमनुस्मरन् ।
देवानवाप्य महर्तुमिति त मुमुधे जन ॥ ६७ ॥

सहसा हृतवस्त्राणा गृहिणीना समाययो ।
सन्त्रस्तबालकाना च कण्ठो रोदनध्वनि ॥ ७० ॥

लेखकोपाध्याय

अथाययो चिरावाप्तबहुर्हर्षस्त्रलद्गति ।
वृश शनैश्चराकारो धूसर क्षुत्क्षतोदर ॥ ७१ ॥

बहुच्छिद्रशिखरशाटलदरपर्यन्ततूम्भक ।
शतचक्रलिकास्पृतमललिप्ताङ्गुरक्षक ॥ ७२ ॥

शीर्णजीर्णपटीगुप्तकक्ष्यानियमिताञ्चल ।
याचितानीतसमुष्कपादत्रयधित खल ॥ ७३ ॥

त्रेखाधिकारी नि स्वोऽपि त्रेखमस्कारगवित ।
पणिपालकनिदिष्टो वायुभक्ष इवोरग ॥ ७४ ॥

तद्गेहिनी शीर्णवस्त्रखण्डावृतकटीतटा ।
कज्जलालिप्तनासाग्रा लङ्घनमत्कर्णभूषणा ॥ ७५ ॥

धुधिनापत्यनुपिता शूर्पाधिवृतमस्तरा ।
ममुत्थाय मशूत्कार कपन्नी बहुश स्मिजौ ॥ ७६ ॥

पत्यौ चिरात् प्राप्तपदे हृष्टादाय यतस्तत ।
साधतापूपधूपाद्यैर्गणाधिपमपूजयत् ॥ ७७ ॥

माऽप्यनेकार्थमन्दगानावर्ण्यविहित प्रभो ।
दाप्यग्रमारिक्वरो त्रेखानस्पन्निनोऽग्निश्चित ॥ ७८ ॥

थायत्वन्मचीत्तारागार अपिगियाहृत ।
दीनारान् गणयन्नाशु ददौ त्रेखनद्वयम् ॥ ७९ ॥

परिपालकपादाना यत् किञ्चिदुपयुज्यते ।
दर्वी वृषी पटलिका वृण्डभाण्डवरण्डिका ॥ ८० ॥

इत्यादिलेखदानेन प्रसिद्धिं परमा गत ।
सोऽचिरेणाभवत् पुष्टं पूर्णपाणिमदोद्धत ॥ ८१ ॥

त्रैलोक्यपाणि विगलल्लोचन परिवाचयन् ।
चकार विबुधीस्तास्ता नानाभूनेत्रकुञ्चनै ॥ ८२ ॥

गञ्जदिविर -

ततो गृहीतमध्यस्थच्छत्रमङ्गव्यवस्थया ।
आमयो गञ्जदिविरा भट्टभागवताधित ॥ ८३ ॥

न प्रायश्चय्ययीकारान् मानी सन्त्यक्तकपट ।
गिर शात्रुबिन्द्यासश्रित्रिनाथं लण्डभू ॥ ८४ ॥

सर्वदेवगृहपामरागिसंहारतत्पर ।
रज्जुशेषीवृत्ताशेषनिर्जर परिपालक ॥ ८५ ॥

न प्राप्य प्रददौ दीर्घां शरत्पणमामकल्पनाम् ।
यस्या मध्यर्ज्मिन् लिखित मार्घं ऋक्षचतुष्टयम् ॥ ८६ ॥

स्वार्थोपाय तत् पृष्टस्तेन स्वीकारमविदा ।
उवाच भागमन्तोषान् विञ्चिमद्भावमास्थित ॥ ८७ ॥

अग्निन् दवाहू ते ते प्रमिद्धा परिपाठका ।
त्रिप्रोतनिजमर्वम्बा प्रयाना मद्विराधिन ॥ ८८ ॥

भयनोज्य तु कर्तव्या स्नहादुपशृतिमंया ।
शुलाचार्यं न भगवानेको हि गुग्गवया ॥ ८९ ॥

स्वीकृतैरिह दानेन पञ्चपैश्चक्रिकाशिवै ।
भुज्यते निम्बिल देवद्रव्य भुक्तिश्च पार्वदी ॥ ९० ॥

विक्रीतशेष यत् किञ्चिद् विद्यते सुरमण्डले ।
तन्मतेनैव तत् सर्वं भुज्यते निजवत् त्वया ॥ ९१ ॥

तथाहि ताम्रज पूर्वं महान् नीतो घटो मया ।
भक्तितस्तच्छताशेन कृता घण्टा सुरालये ॥ ९२ ॥

कालेन घण्टा विक्रीय तदशेन कृता घटी ।
क्रमेण भक्षिता सापि कृता शेषेण घण्टिका ॥ ९३ ॥

चिर मञ्चूणिता सापि कृता सूक्ष्मजिलीमली ।
इति कृत्वा ततः स्तोकघण्टाशः परिपालितः ॥ ९४ ॥

एव चतुर्भुजा लुण्ठि क्रियते शिवपूजया ।
मन्ति धान्यसहस्राणि क्रियता भवताश्च तु ॥ ९५ ॥

श्रयविभक्तिका नाम ततो विज्ञप्यमे मया ।
इत्युपायशतैस्तैस्तैस्तदुक्तैः परिपालकः ।
जरठाखुरिवाक्षोटं शून्यं च त्रे सुरालयम् ॥ ९६ ॥

मार्गपति , व्यापारिको वा

अथान्यराशिप्रवणं प्रवीणं साधुलण्ठने ।
आगतप्रशमनं प्राप आमन्त्रस्मान् नियोगवित् ॥ ९७ ॥

तम्पावस्वग्मछद्ममहारोगवसोदरे ।
मण्डस्फुटितनासाग्रधारिधानीमहाधने ॥ ९८ ॥

दामप्रोतजग्द्द्वारम्बलत्सङ्खडारवे ।
यस्य स्थितिर्भूद् गेहे कुकुट्रीकोटगोदरे ॥ ९९ ॥

दग्धकम्बलिकण्डकृतमुण्डावगुण्ठन ।

श्वजग्धजीर्णशीर्णाश्रोपानत् खञ्ज शनैर्ब्रजन् ॥ १०० ॥

कर्पटीतिलमृद्भंषविनाशे ममुदगकै ।

दात्पात्री वहन पूर्णा भग्नमावुविखण्डिताम् ॥ १०१ ॥

स्नायी जपोच्चलत्वूर्ध्वं सदाचारपथे स्थित ।

दिनार्धमपठत् स्तोत्र गत्वा य मुरमन्दिगम् ॥ १०२ ॥

गोप्रदक्षिणकृद विप्रप्रणतो द्वादशीव्रत ।

द्वौ दीनजन मार्गे यत्नैर्नैककपर्दिकाम् ॥ १०३ ॥

तम्यैव दैवादायातकार्यस्याशु नियोगिन ।

उपस्करणभाण्डादिपरिपूर्णमभूद् गृहम् ॥ १०४ ॥

शिशिरे यस्य नाङ्गार प्रददु प्रातिवेदिमन ।

अपाचित ददुस्मस्य वस्त्राङ्कुरणेष्वितम् ॥ १०५ ॥

नत मुधाधवलित तस्य मम्मार्जिताङ्गनम् ।

बहुदाममभूद् गेह मित्रूरोदरमन्दिगम् ॥ १०६ ॥

मिष्टभाजनमञ्जातनबलावण्यराच्छवि ।

नम्याभूत्तृणी भार्या दिनैरप्यगम ममा ॥ १०७ ॥

ततोऽपि व्रजतो ग्राम कण्डशयनादिवम् ।

निर्ययो पुरतश्छत्र कलश ताम्रकुण्डकम् ॥ १०८ ॥

शक्ति एतदग्रहो घण्टा ताम्रपात्रमुपानही ।

वर्गिका भगवत्पादा भूर्जभस्त्राय मृकध्रुवी ॥ १०९ ॥

अशमूत्र मपीभाण्ड दर्पण स्नानशाटिका ।

मम्पुटीटपिवाद्यङ्गा पादुके मन्त्रपुस्तिका ॥ ११० ॥

मक्षत्रपत्रिका खड्गपत्र लोहितवम्बल ।

पवित्रसूत्रक तन्त्री सूची कलमकर्तरी ॥ १११ ॥

बन्धा जतुमयी रक्षा क्षुरिका योग्यपट्टक ।

स्तोत्रमन्त्राणि गङ्गामृद् बिल्वमुच्छिष्टफालकम् ॥ ११२ ॥

इत्येकीकृत्य तस्याग्रे भाण्डोपस्करणाययी । ॥ १ ॥

इतस्तत्र समानीतमपुनर्दानचेतसा ॥ ११३ ॥

उच्चैर् कृतलतापाणिभटिकानीतघोटक ।

भाङ्गारपाणिप्रहतिर्वन्दनेनाञ्चता मुहु ॥ ११४ ॥

सन्तर्जयन्निव जन ज्यो तंमिव कुर्वता ।

शिथिलम्भूलवमन मययी पुरम्च्छलन् ॥ ११५ ॥

प्रविदेश ततो ग्राम सुधीनसितवर्षट ।

क्षयाय ग्राममत्स्याना वृद्धो वक् इवागत ॥ ११६ ॥

अथ भोजनचर्यादिव्यपदेशं महमश ।

तस्य यक्षेश्वरस्येव निधानान्यायय पुर ॥ ११७ ॥

यागी हरणचिन्तासु प्रयोगी भूजयोजने ।

वियोगी निजदागणा भोगी तरुसम्पदाम् ॥ ११८ ॥

नोपयोगी फलोत्पत्तो दोषोद्योगी तु नेवलम् ।

अशोक् सतत रोगी नियोगी जयति प्रभु ॥ ११९ ॥

युक्षारोहमहस्रेषु प्राय कगान्नगतसु च ।

ग्रामे तस्य विपत्रेषु नग्नप्रतिमाभवत् ॥ १२० ॥

गवा दण्डाय यश्चत्रे निधनायधि बन्धनम् ।

करन्ताम् गणना तस्य नृप सर्वविनायिषु ॥ १२१ ॥

सर्वस्वहरणं बन्धो निग्रहो गृहभञ्जनम् ।
इति तस्य मुखाद् घोरं न च्छालं वचः मदा ॥ १२२ ॥

पञ्चपाः सतन तस्य करभा इव भारिका ।
धूनमाक्षिकदीनारमरिचार्द्रकसन्धवम् ॥ १२३ ॥

मुद्गकम्बलमायूरोपानन्मेपविहङ्गमम् ।
विमद्राक्षामधुघटाक्षोटपर्यङ्गपीठिकम् ॥ १२४ ॥

काश्मिताम्रायमानेकगृहोपस्करणादिकम् ।
निन्युस्तत् तदविश्रान्ता गृहं यच्च चावदद् वचः ॥ १२५ ॥

दण्डत्याजनलेखाश्च स प्राप्तान् स्वामिनोऽन्तिकात् ।
माधिक्षेप मधूत्कार चकार तिलशो नखैः ॥ १२६ ॥

नित्यं मामघृताहारं स गजपुरुषे स्थिते ।
भुङ्क्षते विलवणं दम्भादेको मुद्गपलद्वयम् ॥ १२७ ॥

ग्रामदिविर.

निरस्य मूलदिविरं वीर्याणामचिकित्सकम् ।
चकार दारिकं सोऽथ चिक्वित्माचतुरं परम् ॥ १२८ ॥

स मुक्तो बन्धनात् तेन क्षिप्रं द्वादशवार्षिकात् ।
लिलेख बूटकपटप्रकटाक्षरकोविदः ॥ १२९ ॥

श्रुताद्गुप्यं स वामेन पाणिना दिविरो रह ।
वल्लस्तस्य गृहं गत्वा विदधे भूर्जयोजनम् ॥ १३० ॥

गृहीत्वा मद्यकलशं स जानुयुगलान्तरे ।
गृह्णन्तः परिमितं पिबन् बहून्तरं शनैः ॥ १३१ ॥

लिलेख चोरीचीत्कारतार कलमरेखया ।

अन्त्याङ्गुल्या सनिर्घोष लालयोपुसिताक्षर ॥ १३० ॥

विलुम्पन् विप्रगोदेवनित्यनैमित्तिकव्ययम् ।

श्रीचर्मकारगुरुणा हणनाथेन भाषितम् ॥ १३३ ॥

शिवभक्तिभराकन्द मुहुर्गयिन् खरस्वर ।

यूका पिपन् नखाग्रेण मुहुरुच्चित्त्य कम्बलात् ॥ १३४ ॥

मुहुनि श्रस्य नि श्रस्य निन्दन् समारचेष्टितम् ।

व्ययेन न समो कुर्वन् प्रवेश हर्षनिर्भर ॥ १३५ ॥

आविष्ट इव वेतालश्चकम्प मद्यघूणित ।

उत्तरत्पटलीमिश्रकङ्कावलयमाग्नि ॥ १३६ ॥

स्थूलभूर्जफटकारस्फारवाद्यरसाकुल ।

कर्परीच्छिद्रनिर्यातिव्यावस्तिगवृषणदम् ॥ १३७ ॥

लुठस्तूर्णमघीमाण्डच्छटाच्छुरितविप्रद्र ।

नतन्तं दिविर् अधीवो नग्नो भागवृगीधन् ॥ १३८ ॥

धूमरा मलदिग्धाङ्ग न पिशाच इवोत्थित ।

जनजीवापहारेण ननन्द मदनिर्भर ॥ १३९ ॥

वक्षाकुट्टनसङ्घट्टाङ्कुरारावधारिण ।

स्वन्धवाद्यग्म कौण्ठि तस्याभून् निजं चिन्म ॥ १४० ॥

कायस्थमुन्दरी

ध्यापृतोऽप्यनिश तेन दिविरेणापहाग्निः ।

दाननसान् मार्धं जग्मा जनकाननम् ॥ १४१ ॥

अचिरादथ सवृत्ते गृहे तस्य महाधने ।

अलङ्कृता माल्यवती ताम्बूलदलनप्रता ॥ १४२ ॥

गृहिणी दर्पणपरा राजमार्गविलोकिनी ;

वभार तद्विरहिता भूपालललनामदम् ॥ १४३ ॥

हारो भारायते हेमताटङ्क मे न वल्लभम् ।

धिग् वणिग्नितायाग्या गुर्वी कनकसूत्रिकाम् ॥ १४४ ॥

एवंवैजायगे वान्ता ललितेय प्रिया मम ।

इति दर्पणिग तस्या नाभवत् वस्य त्रिस्मय । १४५ ॥

अहो भगवती कार्यमर्वसिद्धिप्रदा मयी ।

अहो प्रलवान् कौञ्जि कलम कमलाश्रय ॥ १४६ ॥

या पपौ यात्रित चाम भग्नस्यूताश्मभाजने ।

तयैव पीयत रीप्यपात्र वस्तूग्वामधु ॥ १४७ ॥

इत्यधस्ता ममागेक्य हर्म्ये कायस्थमुन्दरीम् ।

नप्रातिवेष्मिक्मुना कुत्रीना जगुरङ्गना ॥ १४८ ॥

इति श्रीकामदामापराम्यक्षेमेन्द्रविरचिताया

नममालाया प्रथम परिहास ॥

चारुसौरभलिप्ताङ्गी न सा जग्राह कञ्चुकम् ।
दर्शयन्ती स्तनाभोगमर्धस्रस्तशिरोशुका ॥ ३ ॥

जृम्भमाणा परावृत्य माचीकृतविलोचना ।
जनमैक्षत लोलाक्षी वलितत्रिवलीलता ॥ ४ ॥

अयत्नसाध्या ता वीक्ष्य विटा ललितलोचनाम् ।
वभ्रमुस्तद्गृहोपान्ते निर्व्यपारगतागता ॥ ५ ॥

चिर तदर्शिनश्चित्रवस्त्रवेपविभूषिता ।
मुगन्धितैलताम्बूलधूपादिव्ययकारिण ॥ ६ ॥

नियोगिधनबद्धाशा स्त्रीरत्नप्राप्तिसोत्सुकाः ।
सस्मिताक्षिनिकोचादिविकारशतवारिण ॥ ७ ॥

तज्जैरप्यपरिज्ञातपदाश्लिद्धप्रतीक्षिण ।
दशकामा भुजङ्गास्ते लीलाकुटिलगामिन ॥ ८ ॥

शून्या देवकुटी गत्वा प्रतिद्धा पागदारिका ।
द्वित्रास्तत्सङ्गमोपाय प्रातिवेश्या व्यचिन्तयन् ॥ ९ ॥

एवोज्वदत् तत्र विट मुलभंपा न सजय ।
खल्वाट तुन्दिल वृद्ध म्वपति महते कथम् ॥ १० ॥

नित्यप्रवामिन लुब्धमीर्ष्यालु मुरनामहम् ।
मत्तच्छागमदामोद बहलप्टीविन घठम् ॥ ११ ॥

मुतांपरोधो बन्ध्याया नाम्पा न च वय क्षय ।
न च दुःखाभिभूतामौ रागदग्धा न लक्ष्यते ॥ १२ ॥

एतैर्हि दोषैर्नायान्ति दुःखीला अपि योषित ।
अपर प्राह भवता साभिप्राय विचिन्तितम् ॥
प्रणयामस्या परिचये विन्तु यन्नो विधीयताम् ॥ १३ ॥

विवाहयज्ञतीर्थादिदेवयात्रोत्सवैर्विना ।

न लभ्यते परिचय परदारोपसर्पण ॥ १४ ॥

सुचिर प्रेक्षण लोलकुन्तलोत्तालन मुहुः ।

तत्सम्बद्धा सापदेशा कथास्त्यागप्रकाशनम् ॥ १५ ॥

भोगसौभाग्ययशसा प्रसिद्धिप्रतिपादनम् ।

मन्दमन्द वच स्वैर तद्वाक्यश्रवणादर ॥ १६ ॥

तन्मुखन्यस्तनयन चुम्बनान्निद्रगत शिशोः ।

शिल्पसम्पादन चास्या वस्त्रालङ्करणोप्सितम् ॥ १७ ॥

जाते परिचये मातृशतम्बुलादिसमर्पणम् ।

भित्तौ निपीडन गाढ विजने परिचुम्बनम् ॥ १८ ॥

गुह्यस्पर्शो गतिश्चेति शीलविध्वमयुवतय ।

इत्थ वा नाम न मया कृता शीलपराङ्मुखी ।

नियोगिभार्या लभ्यैव सर्वदा गमनोन्मुखी ॥ १९ ॥

जीवन विचिर

अथावदत्त तृतीयोऽपि स्वाधीन सर्वमेव न ।

किन्त्वत्र विधिवैमुक्याद् विघ्न समुपलक्ष्यते ॥ २० ॥

योऽय तीक्ष्णाक्षिपटले चित्रगुणविचेष्टित ।

निशेषजीवनातङ्कविधायी निर्गुणान्तक ॥ २१ ॥

भारवोच्छृङ्खलायामगण्डलेभ्यादियुक्तिभिः ।

निर्गुणा प्राणिना येन गोपालपशुपालताम् ॥ २२ ॥

न बाला यदि नामासी तन्वि जीवनहन् नृणाम् ।

पथाघातो न गेगश्चेत् तन् विमेकाङ्गनाशन ॥ २३ ॥

कियन्तोऽद्य मृता कुत्र पृच्छन्निति मुहुर्मुहुः ।
मृतजीवी श्वतुल्योऽसौ भुङ्क्ते कापालिकव्रतम् ॥ २४ ॥

हरणोद्यतहस्तोऽसौ साधूनामपि वर्तने ।
सदोपेदीयतेऽस्माभिरनरकाय तिलाञ्जलि ॥ २५ ॥

यद्यप्यसौ स्तुपाकामी कल्पपालकुलोज्ज्वलः ।
तथापि सर्वे सर्वज्ञ परदोषानुदर्शने ॥ २६ ॥

अथवास्त्येव मे मित्र शक्तिमान राजवन्लभः ।
वाङ्मात्रेणैव न सर्वं सरक्षिष्यति जीवनम् ॥ २७ ॥

अगारदाहिनो धेनुस्त्रीशिगुब्राह्मणान्तवा ।
बहवो रक्षितास्तेन दिग्वात्तामाश्रमेववा ॥ २८ ॥

श्रमणिका

गृहं नियोगिवान्ताया प्रविशत्यतिनिर्भङ्गम् ।
एषा श्रमणिवा नित्यं कुट्टनी वञ्चयोगिनी ॥ २९ ॥

या माता वश्ययोगाना जाराणा मिद्धदूतिवा ।
नरोपपत्तिदीक्षामु स्त्रीणा समयदेवता ॥ ३० ॥

अरन्धतीमपि क्षिप्रं प्रतारयति लीलया ।
पुराणपुञ्चली सा हि जाह्नवी मन्यते तृणम् ॥ ३१ ॥

सा समीहितमम्मावमचिरेण विधास्यति ।
इत्युक्त्वा ते ययुर्भूता नृदश्रमणिपागहम् ॥ ३२ ॥

दारकोपाध्याय

यदाचिश्च तामव हर्म्ये हरिणोच्यताम् ।
सन्नभोजनपूर्णाङ्गं पुनरायातयीव न ॥ ३३ ॥

निर्दग्धचन्दनस्फारतिलक पृथुजूटभृत् ।
मायूरोपानदामन्दमन्दरारावगवित ॥ ३४ ॥

वक्षान्तसवृतपटो ब्राह्मणानपि न स्पृशन् ।
रे रे दासीमुतेत्यादि जन कोपेन भर्त्सयन् ॥ ३५ ॥

मलपत्र वहन् मुखो ददर्श मठदेशिक ।
महमा विस्मयाविष्टो दष्टा मकरवेतुना ॥ ३६ ॥

निधोगिगृहबालानामुपाध्यायमुपेत्य स ।
आमयी माशमूल्येन नित्यमक्षरशिक्षक ॥ ३७ ॥

लब्धप्रवेशस्तामेव ध्यायन धूर्तः पपाठ स ।
जानन्नपि लिपि मर्कामोवारमलिवच् छने ॥ ३८ ॥

सौतुवाद् गृहनारीभिर्वृतस्तम्बो नहुन्मुख ।
उपाध्यायोऽपि दीनारगणता मिदधद् धिया ॥ ३९ ॥

अष्टायतारस्तोत्रेण सर्वज्ञ इव गवित ।
देशिक पाठयामीति मोऽभदधिकमुद्धन ॥ ४० ॥

पान्तु नो भगवत्पादा जघन्यजनप्रत्मला ।
परलोचस्य हन्तारो गमने क्षेमवाग्नि ॥ ४१ ॥

भाभूतो बुड्बुमाद्रो रहनऽमदृगो (?)
...मुमिमुमिलक्षणी केनपर्वो (?)
.. मणिवनराधरौ दिव्यगन्धानुलिप्ता
महश्रामेण प्रविष्टो पल्लव (?).. नो लभ्यता राजगृहमी ॥ ४२ ॥

गङ्गायमुनपोवित्ववृषभ कूर्णबुम्भयो ।
पञ्चनन्दन गी गृहग्रन्थ भविष्यति (?) ॥ ४३ ॥

इत्यादि दत्त्वा बालानां नित्य सुफलकेषु स
वर्षं तिष्ठति नि यको गणयन् मासवेतनम् ॥ ४४ ॥

कर्तनं लिखनं सूचीपट्टिकावानमोपधम् (?) ।
कुर्वन्नवैति पुरतः स्थितान् नोवा कुमारकान् ॥ ४५ ॥

उपाध्यायेत्यभिहितो बभूव क्रोधाग्निना ज्वलन् ।
गान्धर्विकश्चर्मकृद् वा किं तयास्मीति निष्ठुर ॥ ४६ ॥
मठदेशिक

सस्मित सस्मितालाप मुहुर्गोष्ठीविधायितम् ।
नियोगिकान्ता पश्यन्ती दैशिक नाचलत् ततः ॥ ४७ ॥

स भाषा बुद्धयमानोऽपि तत्तत्स्त्रीभिरुदाहृतम् ।
किं भणन्तीति पप्रच्छ प्रोत्सदभूलतो मुहुः ॥ ४८ ॥

ग ताभिर्नमसोत्प्रासमाधिक्षेपविडम्बनं ।
आयास्यमानो मत्ताभिरभूत् प्रहसिताननः ॥ ४९ ॥

नाय किञ्चिन् महाभागो जानाति न च बुध्यते ।
इति नो भेजिरे लज्जा विवम्त्रा अपि तस्य ताः ॥ ५० ॥

ऋष्यभृङ्गव्रत सोऽयं वि ।
तासां गोष्ठीरसाभिज्ञ स्तनो पस्पर्श पाणिना ॥ ५१ ॥

स बीजाश्च इवोत्सृष्टो वडवामण्डले युवा ।
सिपेवे ललना मर्वा प्रोपितस्य नियोगिनः ॥ ५२ ॥

भ्रातृजाया स्वसारं च तां च भार्या मृगोदृशम् ।
अन्यान्ध्राम्य सदा स्वैरमवामयत दैशिक ॥ ५३ ॥

साम्नेन जारगुह्या कृतदीक्षा वराहगना
बभूवुः सयंगामिन्यो निर्विलस्यव्रते स्थिता ॥ ५४ ॥

सभर्तृका

तया श्रमणिवाद्भूत्या ततस्तेऽपि वृत्तोद्यमा ।
धूर्ता स्वाधीनता प्राप्ता स्वैरिणी ता सिपेविरे ॥ ५५ ॥

अथाधिकारी तरणी सोन्कण्ठस्ता स्मरन् प्रियाम् ।
भृतवस्त्रो विवेशाशु मिथ्याग्रामचिकित्सया ॥ ५६ ॥

स सेवार्थं ममानीतधृतमाक्षिक्कसर्पिषाम् ।
भारिवैचंनिर्वर्भीत्या नगर समपूरयत् ॥ ५७ ॥

प्राप्त विलोक्य मुचिरात् त दृष्टानेवचामुना ।
पीवर ग्राम्यभासन्नरोग पूर्णमिवाम्बुना ॥ ५८ ॥

ता च मेपधृतामिक्षाविशटमधुमम्पदम् ।
रुरोदैकेन नत्रेण जहामान्येन तद्वधू ॥ ५९ ॥

इद मुरचिर वस्त्र श्रीनमाभरण च ते ।
तस्येतिवादिनो दृप्ता गा चत्रे सर्वमश्रुतम् ॥ ६० ॥

मा विरोवेदनाव्याञ्जनियद्धाभ्यङ्गपट्टिका ।
म्लान्नी मस्यन पत्युर्नाभवत् पार्श्ववतिनी ॥ ६१ ॥

ततो वाचालवानालमालावल्बलानुदे ।
गृहे तस्याभवद् व्यग्रग्रामदामे महोन्मव ॥ ६२ ॥

दिनान्ते यदुभवनामी श्लोहिनामवदुर्मद ।
नियोगी नयने तस्यो कुम्भरगे इवाप ॥ ६३ ॥

अथ वृच्छादिवाभ्येत्य रात्रिशेषे तददगना ।
आग्निदग्ने ममुद्रिषा चुम्बने बलिानना ॥ ६४ ॥

हन्धाना जघनस्पर्शमूहस्वस्तिकनिश्चला ।

गृहव्यापारखिन्नेष निद्रा चक्रे मुधैव सा ॥ ६७ ॥

तत प्रभाते प्रसृते भूर्जभाण्डादिवे पुर ।

वदन्ती सर्वगान्नेषु गूल साप्यकरोत् क्लमम् ॥ ६८ ॥

अथाहूत परिजनैर्वैद्यो मद्यामिषप्रिय ।

निधि हस्तगत देवान मन्यमान समाययौ ॥ ६९ ॥

वैद्य

नमो विद्याविहीनाय वैद्यायावद्यकारिणे ।

निहतानकलाकाय मर्षयिवापमृत्यव ॥ ७० ॥

भ्रान्तो गृहशत तूर्ण भाराकान्त इवोच्छ्वमन् ।

ल्लाटस्वेदमलिल पाणिना विक्षिपन् मुहु ॥ ७१ ॥

वहन्नीपघसङ्केतनामसयागचीरिक्वाम ।

वृत्तान्ताधिकृतस्याग्राद य प्रायस्थ (?) इवागत ॥ ७२ ॥

चिकित्सकोऽथप्राणाना व्याधीनामचिकित्सक ।

आजीवमीश्वर शूली यन् न त्यज्यते जन ॥ ७३ ॥

स वैद्य कालकूटा वा व्याला वेताल एव वा ।

भूयसा याति मासेन य क्षिप्रमनुकूलताम् ॥ ७४ ॥

स वैद्य एव कृपितो वायुरायु क्षयङ्कुर

हस्तस्पर्शेन त्रिमलक्षालक क्षपितेन्द्रिय ॥ ७५ ॥

वृच्छमन्यासकृत पमा प्राणाचार्य विमुच्यते ।

म्रियत भुक्त्वा नु पीत नु वैद्यननि प्रलापित ।

योऽर्ति विधत्ते यत्नेन भिषगानोपजीवक ॥ ७६ ॥

नगरोत्सवयात्रामु विवाहप्वतिभाजनात् ।

जनता याति यन् मान्य तद् वैद्यस्य शने पश्यम् ॥ ७७ ॥

गुह्याङ्गस्पर्शकृत् स्त्रीणा बह्वाशी जीवितापह ।
नृणा त्रिदोषकृत् मत्स्य वैद्य एव न तु ज्वर ॥ ७६ ॥

विद्याविरहिता वैशा कायस्था प्रभविव्णव ।
दुराचाराश्च गुरव प्रजाना क्षयहेतव ॥ ७७ ॥

उपसृत्य स पस्पर्शं स्तनी तस्या मुसहती ।
कठिनौ सततस्पर्शौ खल खलनगाविव ॥ ७८ ॥

लङ्घन सहते नैषा हित शूले न वृहणम् ।
करोतु मम चिन्तासु सर्वाहार मया सह ॥ ७९ ॥

जडा ह्यस्या स्थिता बुद्धिर्धातुश्च विषम स्थित ।
तस्मान् म्निग्ध दधि पूर्वमत्र योज्य सगर्करम ॥ ८० ॥

इत्युवते वैद्यनाथेन स्त्रीभिस्तूर्णं ससम्भ्रमम् ।
आहृत पादपतनैर्ज्योतिर्गणक आययी ॥ ८१ ॥

गणक

ज्याति शाम्भविद नम्मे नमोज्जु ज्ञानचक्षुषे ।
वर्ष पृच्छत्यवर्ष वा धीवरान् यो विनष्टधी ॥ ८२ ॥

ग्रहनक्षत्रतागणा मस्थानेऽप्यकृतश्रम ।
अनीतानागनज्ञानदम्भाय मत्पश्यभृत् ॥ ८३ ॥

तव वर्षत्रयामध्य कश्चिद वित्तव्ययो भवेत् ।
श्वरश्च नेत्रपीडा च लभाशोऽप्यविचिन्तित ॥ ८४ ॥

न कश्चिदुपकार ते मन्यने शत्रवश्च ते ।
मन्त्रि तेभ्यो नय देहरक्षाया नैव वाधत ॥ ८५ ॥

दुर्बलो दुग्धमे भ्रानर्यूप न कुरूपे कथम् ।
अप्यग्नि कामला नून ना मन्त्रेण नृदाम्यहम् ॥ ८६ ॥

इति साधारणज्ञानमन्त्रबन्धकमिश्रितम् ।

ज्योतिःशाम्भ विगणयन् ग्यो मुष्णाति जडाशयान् ॥ ८७ ॥

प्राद्वनियोगिवधूवृत्त जानन्नपि जनश्रुतम् ।

धूर्तो धूलिपटे चक्रे राशिचक्र मुधैव स ॥ ८८ ॥

क्षिप्ते नियोगिना तत्र दीनारकुसुमोत्करे ।

दम्भस्तब्धश्चिर तस्थौ स्वाद्यगुलीगणनापर ॥ ८९ ॥

ततोऽवदन् मन्दमन्द प्राक्षिप्तभ्रूलतो मुहु ।

इयमापाण्डुरमुखी रतिकामेन पीडिता ॥ ९० ॥

दुर्निवारश्च नारीणा पिशाचो रतिरागवृत् ।

पुन शून्यगृहे स्नाता गुह्यवेन निरम्बरा ।

गृहीतेत्यन पश्यामि चक्रे शुक्रममागमात् ॥ ९१ ॥

व्याशपति (?) तूणरक्षको वा

तत प्रयाते गणके चिन्तिते शुभपूजने ।

निर्यन्त्रलालपूलीक पादतो धलिधूमर ॥ ९२ ॥

दामव्रद्धवटिर्ग्राम्य दीर्णवम्बलकावृत ।

विसृष्ट त सहायेन ददौ लेख नियोगिन ॥ ९३ ॥

एडिकाव्यपदेशेन गाव पादहृता दश ।

तासा मध्यान् मृता पञ्च पञ्च शेषा स्थिता यत्र ॥ ९४ ॥

तन्मुक्तय त्वरायाता महन्तोऽपि दिनत्रयम् ।

तदभावेऽपि लाभस्त ग्रामे दण्ड पतिप्यति ॥ ९५ ॥

धृतनाडीनिमित्तेन यच्चामौ बन्धने धृत

मोऽपि विप्रो निराहारस्तीक्ष्ण पञ्चचमागत ॥ ९६ ॥

पादान्तिके च प्रहित तस्य प्रघनपत्रकम् ।
वद्ध मया तत्कलत्र मुद्रित सकल गृहम् ॥ ९७ ॥

यान् स्कन्धकनिमित्तेन प्रायस्थान् परिपालक ।
प्रददौ मासवृत्त्यैव ते मया तद्गृहे धृता ॥ ९८ ॥

धान्यराशि प्रभूतोऽस्ति तूर्णमागम्यतामिह ।
तात्पर्यमिति विज्ञप्ता पादा ज्येष्ठार्कवासरे ॥ ९९ ॥

गुरु

वाचयन्नित्यसी लेख तस्य कर्मण्यता तत ।
प्रशशस महायस्य नियोगी हर्षनिर्भर ॥ १०० ॥

मोऽभून् पूर्वतर बोद्धस्ततो दम्भाय वैष्णव ।
रक्षार्थमथ भार्याया जातकीलागमादर ॥ १०१ ॥

आनिनाय गुरु गर्वदम्भलाभनिकेतनम् ।
मायाकुहकदौल्याना दीक्षायमयमण्डलम् ॥ १०२ ॥

नमस्ते गुरुनाथाय धनदारापहारिणे ।
क्षोभिणे सर्वभक्षाय पक्षायेव क्षपाशिने ॥ १०३ ॥

तालुन्यस्तार्धसिन्दूरपत्रिकापुष्पगुच्छिक ।
विन्दूपविन्दुनित्यद्रिमहालालाटकर्पर ॥ १०४ ॥

कर्णमूलशिवामात्रप्रथितम्बतपजूटिक ।
बुद्धकुमाङ्कितवर्णाग्र वाचराक्षा महाहनु ॥ १०५ ॥

गल्वाटो विरलश्मश्रुर्दोषैवाक् प्रम्यन् वरन्ति ।
विभ्राणो वदन वृद्धमहिषीभगविभ्रमम् ॥ १०६ ॥

क्षणान् पिबन्ति यो मद्यघट घटघटाग्वै ।
तस्य वण्डप्रणालस्य स्थौन्य वेनोपमीयताम् ॥ १०७ ॥

मद्यमांसदुरामोदमलिनं योगपट्टकम् ।

दधानः स्तनसम्पूर्ण वक्षसा राक्षसाकृतिः ॥ १०८ ॥

सिन्दूरपूर्णगम्भीरनाभिरन्ध्रोपशोभितः ।

लोपिकापूपशफरीमिश्राभृतमहोदरः ॥ १०९ ॥

मधुमांसकृताजीर्णप्रत्यग्रामोददुःसहान् ।

धूमोद्गारगडङ्कारान् मुञ्चन् मेघ इवाकुलः ॥ ११० ॥

गुरुगुरुतराविद्यावद्यमद्यमदान्धधीः ।

अहङ्कार इवाकारमागतः प्रत्यदृश्यत ॥ १११ ॥

आकारेण गुरुगुरुश्च वचसा कौसीद्यमोर्त्यैर्गुरु-

मैट्टेणातिगुरुस्तथास्यकुहरश्मश्रूदरस्फिगुरुः

वेश्याकामिनियोगिवञ्चनगुरुः मद्वृत्तशून्यो गुरु-

दिचित्रं सर्वगुरुः शिवोदितमहाशिक्षासु नित्यं लघुः ॥ ११२ ॥

अपि नाम स जायेत पवित्रचरितः क्षितो ।

अशौचनिधयो येन गुरवो नोपसेविताः ॥ ११३ ॥

अहंपूविकया सर्वे पतितास्तस्य पादयोः ।

चक्रुः शिरोभिर्भूकम्पलुठत्पिठिरकभ्रमम् ॥ ११४ ॥

रक्षायै निजभार्यायाः सम्पदां च विवृद्धये ।

नियोगिना यागविधौ विज्ञप्तो भगवान् गुरुः ॥ ११५ ॥

ल्लित्वा कुड्कुमेनागु म्वल्पसम्भारचीरिवाम् ।

हृष्टः प्रातः गमेप्यामीन्युक्त्वा प्रायात् गहानुगैः ॥ ११६ ॥

आस्थानदिविरः

श्रयुरो यागसम्भारे यत्नाहृतो नियोगिना ।

पाप्माधर्माधिकरणदिविरोऽय ममाययो ॥ ११७ ॥

तस्मै नमोऽस्तु नगराचार्यवर्याय भोगिने ।
यस्य हस्ते स्थिता भूमिः सशैलवनवानना ॥ ११८ ॥

करोति प्रश्रयः वक्ति मधुर दिविर पुर ।
जरच्छगलशृङ्गाभा न च त्यजति वक्रताम् ॥ ११९ ॥

कल्पाद्भित्तकर्णेन भूर्जपत्रकपाणिना ।
आस्थानदिविरेणेयः ग्रस्ता भगवतो मही ॥ १२० ॥

मिथ्या महावराहणं दैत्येष्वाम्बरं वृत्त ।
आस्थानदिविरग्रस्ता यदियं नोद्धता क्षितिः ॥ १२१ ॥

उत्थाय वेश्याशयनात् प्रभाते मञ्जुपूर्णितः ।
धनार्थी दिविरः शस्तमुखं द्रष्टुं प्रतीक्षत ॥ १२२ ॥

नूनं निशि भगवत्पानं करोति दिविरः सदा ।
प्रातः प्रातःमृदा वक्त्रं क्षात्यत्यन्यथा कथम् ॥ १२३ ॥

स्नातो मृदुदभं तिलभृतं करोति मुचिरः जपम् ।
दिविरः कूटसङ्केतपटीपात्राणि चिन्तयन् ॥ १२४ ॥

विप्रं पुरं ममयान्तं शूतृद्वयं त्वरितं पुनः ।
प्रविश्य गेहं निर्याति शङ्कमानः पराभवम् ॥ १२५ ॥

श्रीकामो गामयन्नान्त्या वन्दतश्च शत्रुत् पथि ।
पुरद्वारं सिद्धिकामश्चण्डाली सपरण्डवाम् ॥ १२६ ॥

मुप्रभाततः गायतं मक्कष्टशटिर्भूतः ।
आस्थानं यानि कल्पन् भृष्टमासं सपानकम् ॥ १२७ ॥

भूर्जपोडालद्वित्वरममीमुभूतभाजनः ।
पथयन्निव गन्धेन भाविनीं नगवन्धितम् ॥ १२८ ॥

मपीविपार्द्रया निघ्नन् साधून् कलमदष्ट्या ।
आस्थानजलधेरन्तदिविरो मकरायते ॥ १२९ ॥

तन् मपीविप्रुपस्तस्य दृश्यन्ते कलमच्युता ।
भुवो विलुण्ठ्यमानायाः साञ्जनाश्रुकणा इव ॥ १३० ॥

अधोमुखा विमानेभ्यः पतन्तो दिवि रोदनम् ।
कुर्वन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्ते दिविरोदनम् ॥ १३१ ॥

जामातुः श्रीमतो दृष्ट्वा स गृहं हर्षनिर्भरः ।
अचिन्तयत् कदास्यापि शटिर्दद्याद् भवेदिति ॥ १३२ ॥

अधिकरणभट्टा, सात्रिका वा
तत्सङ्कृत्याप्यदृश्यन्त भूर्जभट्टा भयङ्करा ।
तद्गृहे कलयन्तीञ्जस्तस्य स्थावरविप्लवम् ॥ १३३ ॥

सहरन्ति सदा लोकान ये सस्यावरजङ्गमान् ।
तेभ्यः प्रलयकारिभ्यो भट्टेभ्योऽस्तु नमो नमः ॥ १३४ ॥

शटीपाजसमाकृष्टः प्राप्तोऽधिकरण भयात् ।
साधुनिगीर्यते भट्टैर्मत्स्यैरिव जले वलि ॥ १३५ ॥

भट्टैर्भट्टैः सदिविरैः शटीनिपतितो जनः ।
मुच्यते नास्थिगोपोऽपि खतक्षीरैरिव इवभि ॥ १३६ ॥

ब्राह्मण्याद् ये हता नैव रामेण ब्रह्मराक्षसाः ।
भास्थानभट्टास्ते मन्ये सदा स्यादन्ति मानुषान् ॥ १३७ ॥

शृत्वा पराजितो जेता जधी यैश्च पराजितः ।
तेषां स्वतन्त्रवचमा वचमा केन जीव्यते ॥ १३८ ॥

अन्ते नरकपाल्यै वृता वेतालता गता ।
शदपन्त वृतहृदपन्ता भट्टास्ते वस्य नान्यथा ॥ १३९ ॥

पश्यन्नन्धो वदन् मूक शृण्वश्च बधिरोऽधम ।
उत्कोचेन विना भट्टश्चिरं निद्रायते शक ॥ १४० ॥

उत्कोचभक्षण छिद्रशिक्षण साधुतक्षणम् ।
गटिसन्धुक्षण कूटरक्षण भट्टलक्षणम् ॥ १४१ ॥

चमंष्टन् नर्तकीभ्राता सङ्गत्या नर्तकोऽभवत् ।
सोऽप्य गारुडकल्पज प्रयात मस्यपालताम् ॥ १४२ ॥

सोऽपि ग्रामगणेशस्य प्राप्त प्रासादपालताम् ।
सन्धिविग्रहकायस्थचक्रिनासेवकोऽधम ॥ १४३ ॥

भट्टत्वमाप्तवान् दूतो द्रङ्गदेशगतागतात् ।
तस्य पुत्राश्च पीत्राश्च सर्वेऽधिकरणद्विजाः ॥ १४४ ॥

वृत्तोऽन्यथा भवत्येषा वचश्चमंष्टतामिव ।
षष्ठं सुमहती भस्त्रा गटिदीनारभाजनम् ॥ १४५ ॥

इति श्रीध्यामदासायगान्धर्वक्षेत्रेन्द्रविरचित यां
नर्ममालाया द्वितीय परिहास

तृतीय परिहास

गुरुभटा

अथ यागोत्सवे तस्मिन् सर्वे दिविरवान्धवा ।
अन्तद्वृत्ताश्च ललना नियोगिगृहमाययुः ॥ १ ॥

षटिका वरणी हंमी पारलो रत्नमूटिका ।
मिन्दूराद्या रजोभेदा पञ्चरत्नवसूत्रकम् ॥ २ ॥

शालिचूर्णं सितच्छत्रं श्वेतवस्त्रं वितानकम् ।
नाराचा क्षुरिका सूत्रं दर्पणं वीरकर्तरी ॥ ३ ॥

पताका व्यजनं कूर्चं पुष्पलक्षाणि षोडश ।
वार्धानीकलशौ ताम्रौ तिलाम्बूलं मृगाजिनम् ॥ ४ ॥

सुवसुवो समिधो दर्भा लाजा सिद्धार्थका धृतम् ।
विल्वपूगफलाक्षोटजातीफल्यवाक्षतम् ॥ ५ ॥

धूपकुडकुमकपूरकौतुकौपविचन्दनम् ।
पादुकापीठपर्यङ्कघण्टिकाघटकुण्डकम् ॥ ६ ॥

मद्यमामसुरापूपपलाण्डुशफरीदनम् ।
पिष्टभृष्टरसस्वच्छभक्ष्यरोचकमोदकम् ॥ ७ ॥

चटिकापूर्णपात्राणि क्षीरिणी वृमरा दधि ।
दश कृष्णा दश श्वेताञ्छागा मेपाञ्चतुर्दश ॥ ८ ॥

भस्त्रा चेत्यादिसम्भारश्चोरिवाल्लिखितं क्षणात् ।
सज्जीकृतं श्रीसचिवैर्भोगमित्रैर्नियोगिनः ॥ ९ ॥

ततो नित्यावधानेन भगलिङ्गविभूषितम् ।
चकार मण्डलं शिष्यं मिन्दूरान्तरितान्तरम् ॥ १० ॥

अथात्मारामतादम्भमीलिताधूर्णितेक्षणः ।
गुरुर्गृहीतं शिष्याभ्यां मय्यदक्षिणहस्तयोः ॥ ११ ॥

यतमात्रेणानुयात् शिष्याणामस्यस्योऽन्ते ।
शुण्ठिं वर्तुमिवात्युग्रो नगराधिपतिः स्वयम् ॥ १२ ॥

चर्मवृत् मोनिवन्धनी धीवरो हृष्टतापसः ।
वृद्धवेद्या वल्यपालो मद्यभट्टो जरद्विटः ॥ १३ ॥

पञ्च नारङ्गका रुग्णास्त्रिटाङ्कारोऽथ पाचकः ।
गोभक्षो भैरवाचार्यः कुलाचार्योऽथ वायकः ॥ १४ ॥

चूलिकाकृतसूत्राक्षो घटिलिच्छिन्ननासिकः ।
महाव्रती भगमुखः शैवाचार्यस्त्रिघण्टिकः ॥ १५ ॥

नग्नो वेलारवती मोनी स्तोत्रकृज् जानुघण्टिकः ।
द्वित्राश्चोन्मत्तवनिताः श्वभिः परिवृतास्तथा ॥ १६ ॥

गूथलिप्तस्तथोन्मत्तो मन्त्रवादी रसायनी ।
इन्द्रजाली लतावेणी विज्ञानी कामतात्त्विकः ॥ १७ ॥

भट्टाश्चान्ये गुरोर्धूर्तः पानभोजनमेवकाः ।
विविधः स्विन्नमैवेद्यामोदमतोदकाकुलाः ॥ १८ ॥

अथामपववसंहारकारिणः सर्वहारिणः ।
मत्ता गुरुभटाश्चद्रुम्बिलधूपधृतक्षयम् ॥ १९ ॥

एको द्वौ बहवः पञ्चान् निन्युस्ते भम्बया तथा ।
शालिनूर्णयवाक्षोटबिन्वार्धधृतचन्दनम् ॥ २० ॥

रण्डा

ततः स्वभगिनी रण्डा बालैव व्रतशालिनी ।
धृता निमोगिना यागपरिचर्याविधौ गुरोः ॥ २१ ॥

जयत्यगण्डनीतांगुमण्डलद्युनितस्कारी ।
पुण्डरीकमुग्धी गण्डा नवयीवनमण्डिता ॥ २२ ॥

भदगीण्डं ममुद्दण्डचण्डं मुग्गरण्डकम् ।
विना चण्डनरोद्धूष्टं रण्डा मण्डितमानमा ॥ २३ ॥

विस्तीर्णश्रोणिपुलिना पीवरोरुकुचस्थली ।
हरिणीहारितयना रण्डा नेत्ररसायनम् ॥ २४ ॥

रण्डा स्कन्धद्वयासक्तमृगतकेशी विराजते ।
नेत्रोत्पलमुखाम्भोजभृङ्गव्याप्लेव पद्मिनी ॥ २५ ॥

नि सूत्ररुचिर कण्ठ सुवर्णसुभगो भग ।
रण्डाया कर्णपाशो च निरामरणमुन्दरी ॥ २६ ॥

पुष्पताम्बूलरहिता रण्डा सत्यवतभूषणा ।
लावण्येनातिमात्रेण सविभक्तेव वेधसा ॥ २७ ॥

हारेण वि सुमध्याया मुकेश्या-वुसुमेन विम् ।
किमञ्जनेनायताक्ष्या रण्डाया मण्डनेन किम् ॥ २८ ॥

कि धर्मो यत्र नो रण्डा धिक् सुख रण्डया विना ।
रण्डाहीनोऽस्तु मा मोक्ष प्रोडेरित्युदित विटं ॥ २९ ॥

रण्डा विलोत्रय तरुण करोति भ्रुकुटि मृषा ।
कण्ठग्रह चिन्तयन्ती मनसा तु प्रहृष्यति ॥ ३० ॥

सस्मरन्ती रतिमुख पीवरोरुकुचस्थली ।
रण्डा भगस्थली रात्री मृदनात्युच्छ्वासिनी सदा ॥ ३१ ॥

वीक्षते तरुण तिर्यक् शान्त सुभगमानता ।
स्रवन्ती निर्भर रेतो रण्डा धेनु पयो यथा ॥ ३२ ॥

गौर मुपीवरो धत्ते रण्डाया मुण्डितो भग ।
मेरोरवंहयोल्लीटशष्पहेमतटभ्रमम् ॥ ३३ ॥

तुरगाद्याचितानोतस्तद्व्यदीर्घध्वजो नर ।
यदि नाम रते शक्नो रण्डा तोषयितु न या ॥ ३४ ॥

श्राद्धेषु मुग्धविप्राणा जटिना च तपस्विनाम् ।
वने पतति धन्याना रण्डा रसनरङ्गिणी ॥ ३५ ॥

चूलिकान्यस्तकुसुम वर्णे कृतपवित्रक ।
युवा रण्डाप्रियो विप्र वन्दर्पणोपमीयते ॥ ३६ ॥

उदञ्चद्गुरुदण्डस्य चण्डस्य ब्रह्मचारिण ।
रण्डा ददाति सतत श्रद्धया मृतभोजनम् ॥ ३७ ॥

तमेव तीर्थयात्रामु पञ्चान् नयति सर्वदा ।
बहन्ती मृद्गपात्रेण बलिघूपसमुद्गिकाम् ॥ ३८ ॥

परस्परप्रार्थनया सुमुण्डितभगध्वजी ।
भूकम्पवारिणी रात्री तौ रण्डाब्रह्मचारिणी ॥ ३९ ॥

दिवा दम्भनिधानाय नमस्तीर्थोपमेविने ।
रात्री रण्डाभगापानक्षीवाय ब्रह्मचारिणे ॥ ४० ॥

रण्डा जटाभूता भीत्या गोडलाटतपस्विनाम् ।
ददाति जिता प्रीत्या तलिशृप्तोर वामकृत् ॥ ४१ ॥

गया गुरुगृह रण्डा पत्यु पर्वदिने मती ।
वपन्ती कटिमाभीक्ष्ण्याद् रण्डा निर्दयमेहनै ॥ ४२ ॥

रण्डा तत्तन्मृतोद्धारदीक्षादिग्रन्थवारिणी ।
ददाति निशि नि शङ्का काममत्र तपस्विनाम् ॥ ४३ ॥

लिङ्गार्चनापदेशेन दत्त्वा वेदमनि तालवम् ।
वगेति चर्मलिङ्गेन रण्डा कण्डूविगण्टनम् ॥ ४४ ॥

तपोपचर्यमाणोऽय मृगाशया गुरुराकुल ।
शिष्याश्च ता पपुनेत्रे शुधार्ता क्षीरिणीमिव ॥ ४५ ॥

गुरुकृत्यमहत्तमः

ततः प्रविविगुस्ते ते दीक्षासमयिनो नराः ।
वदन्नेत्रपटा मिथ्या मोहेनेवान्धकारिताः ॥ ४६ ॥

अथ व्यजिज्ञपद् भूमिन्यन्तजानुः कृताञ्जलि ।
गुरु नियोगिनः श्रद्धाशुद्धान्तं हृदुतापसः ॥ ४७ ॥

इहैव मुचिर नाथ यागव्यग्रे त्वयि स्थिते ।
प्रतीक्षन्ते परे शिष्या यागोत्सवसमुत्सुकाः ॥ ४८ ॥

य एष प्रथितो लोके गृहकृत्ये महत्तमः ।
कृतयागममारम्भः स भवन्तमुदीक्षते ॥ ४९ ॥

ब्रह्महत्यादि पाप यन् नि सख्य तस्य विद्यते ।
एकघण्टाटनत्कारमात्रेण भवता हृतम् ॥ ५० ॥

मन्यते स तृण सर्वं सर्वसंहारपातकम् ।
यतो मूर्ध्नि त्वया हस्तरतम्य पञ्चफणो घृतः ॥ ५१ ॥

त्वत्प्रगादात् समुत्तीर्णा स कामपि दनां श्रितः ।
शङ्करायतनेभ्योऽपि शैवः सर्वं जहार यत् ॥ ५२ ॥

सर्वस्वहरणं धर्मसत्कार्यं ब्राह्मणक्षयः ।
यत् तस्य निर्विकल्पस्य तत् सर्वैव विजृम्भितम् ॥ ५३ ॥

येदया

श्यामिन् नाथ गणिका निमग्नप्रियतुमागता ।
घटीप्रतिष्ठा गेहेऽश्याः त्रियन्ता शिष्यवत्सल ॥ ५४ ॥

दिनीर्णभंवता नित्य वशीकरणचूर्णकैः ।
अश्विगेपाः कृतास्ते ते यया धनिनयामुवाः ॥ ५५ ॥

मशानकोशमपथं क्षीणजिह्वाकराधरा ।

त्वद्रक्षारक्षितैर्वपा वामुकच्छद्यचाग्निनी ॥ ५६ ॥

तं त्रोन्मृष्टे मनार् ग्नेहो वदने न तु चक्षुषि ।

वेद्याया क्षीणवित्तेषु मकोचो नान्त्यजातिषु ॥ ५७ ॥

यदि मद्भाविनी वेद्या यदि बाल कृपापर ।

अचोरो यदि वायम्यस्तद्वेद्याप्यनुगगिणी ॥ ५८ ॥

चक्षुर्वेद्य

चक्षुर्वेद्योऽप्यभायातस्तपस्वी भवंतश्चय ।

किंनारवृत्तिभिर्वेन सर्वमन्त्रीकृत जगत् ॥ ५९ ॥

श्रील्लेखिषोपबाहुल्यादम्य लग्ने शरत्फले ।

गम्पूर्णं धियता याग पाण्डुवन्दीनिरन्तर ॥ ६० ॥

शान्यहर्ता

नापित शान्यहर्तापि नृणा येनोपजीविता ।

नीतान्यण्डानि दुर्लभै म्थूलम्धलीप्रमाणताम् ॥ ६१ ॥

प्राक् प्रतिष्ठापिता येन चामुण्डा मण्डवायिना ।

यागो तस्यास्त्यया वर्षदिने याग समीहते ॥ ६२ ॥

मूष्येन महता धीमान् नागागणेषणाय य ।

मागपेयीमपि छिडत्वा ददानि स्वयधूमगान् ॥ ६३ ॥

आरुढाऽपि रते यत्नादुत्थानोपहतवज्र ।

वृद्ध प्राप्नोति नो निद्रामृण मयायन्निवाधन ॥ ६६ ॥

निष्पीडिताग्रसकाशशिश्नोऽपि सुरतोत्सुक् ।

ह्रस्त दत्त्वा भगे वृद्धो निधानमिव रक्षति ॥ ६७ ॥

मासक्षीरघृताहार कृत्वा वृद्धो रताशया ।

रानो वमति तत् सर्वं भजते वा विपूच्चिकाम् ॥ ६८ ॥

शुष्कचर्मोपम वृद्ध मधुपर्के क्षण पतिम् ।

गजन तरणी वृष्ट्वा ह्रीता याति रसातलम् ॥ ६९ ॥

एतेन वृद्धवणिजा द्रव्येर्वृद्धविटोदितै ।

लिप्तलिङ्गन मत्त दग्धवायासिता वधू ॥ ७० ॥

म एष ब्रह्मनिक्षपमभक्षणवृत्तक्षण ।

द्रविणावस्करक्षत्र वणिग् वासरतम्बर ॥ ७१ ॥

नृत्यति व्याभिवार्येण कुटिल वल्गिन्नम ।

अज्ञाततृणवाष्ठादिविन्नयी द्रव्यनामभि ॥ ७२ ॥

तरुणावाडक्षिणी वृद्ध प्रियामविचक्षण ।

सोज्य निरीक्षत दूरान मिष्ट भोज्यमिवातुर ॥ ७३ ॥

तस्मात् पीप्सिवभागाद्य त्रियता मग्नसपद ।

गृहिणी रागिणी यत्न लब्धशयत्त प्रजायत ॥ ७४ ॥

इत्यादि शिष्यस्याख्यान श्रुत्वा तत्त निवेदितम् ।

सर्वं करोमीत्यवदद् भूविवागकुण्डे गुर ॥ ७५ ॥

तदा दिवान्त त्रिपुरा वृत्त्याय त्रिवकुण्टिकाम् ।

गुरुणा गत त शिष्या पपृर्भुवोन्नर चिरम् ॥ ७६ ॥

नियोगिललनाः सर्वास्ति च तन्मित्रवान्धवाः ।

कपालेषु तदुच्छिष्टं वन्दित्वा बहुशः पपु ॥ ७७ ॥

कश्चिद् गातुं प्रवृत्तोऽथ कश्चिद् रोदिति सस्वनम् ।

कश्चिद् व्याघूर्णते कश्चित् प्लवते कृतशूकृतिः ॥ ७८ ॥

कश्चिदत्यन्तवैकल्यं नाटयन् भक्तिसम्भवम् ।

निश्चेष्टस्तिष्ठति चिरं संप्राप्त. शवतामिव ॥ ७९ ॥

कश्चिद् विलोलम्बादामभूषितो मदनिर्भर. ।

कृतकण्ठग्रह. पुसा चुचुम्ब ललना अपि ॥ ८० ॥

ततः क्षीवो गुरु किञ्चित् स्वकाव्यं देशभाषया ।

वीणावशरवोदग्रं कोच्छिकावाद्यकृज् जगौ ॥ ८१ ॥

अधेकभुजमानन्दादुद्यम्यैकेन पाणिना ।

गुरन्ततं द्वाभ्या च शनैस्तथाय चासनात् ॥ ८२ ॥

ततः शिष्याः समुत्तस्फुरदृहामनिनादिन ।

वृत्ताङ्गनापरिष्वङ्गा विभ्रस्तकटिकर्पटाः ॥ ८३ ॥

शनै. प्रयाते गन्धर्वे विनष्टे दीपमण्डले ।

निर्विभागोऽभवत् तेषां रतिचक्रमहोत्सव. ॥ ८४ ॥

प्रभाति गुरुग्न्याय त्वरया बलश्रवदः ।

ग्रन्वद् विदधे मयं शिष्यैरन्यैर्निमन्त्रितः ॥ ८५ ॥

ज्वरादिकाले वंद्यानां शरत्काले नियोगिनाम् ।

पुण्यकाले गुरुणा च हेमपूर्णां यमुन्धरा ॥ ८६ ॥

अयाविशन् पुमुश्चाम. वम्पमानः स्फुटन्निव ।

पाश्वर्वालोकी पुण्यः तस्मात्तो नियोगिनः ॥ ८७ ॥

सोऽन्नवीदद्य रात्र्यर्थे गृहकृत्यमहत्तम ।

राजराशिधन भूरि हृत्वा यात स हानुग ॥ ८८ ॥

अनुक्त्वापसृते तस्मिंस्तत्सम्बन्धिनियोगिनाम् ।

पलायनव्यतिकर कोऽपि जातो गृहे गृहे ॥ ८९ ॥

चपेटोत्स्फोटितमुखस्त्वत्स्वामी बन्धन भटे ।

नीत पतत्पुरीषोऽग्रे स तावत् परिपालक ॥ ९० ॥

यावन्नोल्लुण्ठितमथुर्वध्वा त्वमपि नीयमे ।

तावद् राजभय घोरे नीतिरस्मिन् विधीयताम् ॥ ९१ ॥

इति द्रुवाणे तन्मित्रे तैः शिष्यैः सहिते गुरौ ।

तूर्णं प्रयाते नि श्वस्य नियोगी दु पितोऽब्रुवत् ॥ ९२ ॥

अहो नु कालदीरात्म्याद् घोरता मियती बले ।

सावय मवंथा नाष्टा कष्ट धर्मोऽन्यमागत ॥ ९३ ॥

इत्युक्त्वा सानुगो यावत् पलायनवृत्तोद्यम ।

म मुन्नाव भयान् मूत्र तावदेत्य भटैर्वृत ॥ ९४ ॥

म राजा हृतमर्वम्ब प्रविलम्बो बन्धने चिरम् ।

धनेन वेश्यया स्वग्रा मोचितो निरगान् ततः ॥ ९५ ॥

ततो विभवहीनोऽग्रे जापी स्वप्ननिरीक्षय ।

बभूव मवंप्रगतश्चाटुकार त्रियश्वद ॥ ९६ ॥

योऽभूदभ्युत्थितस्तत्पथो नियोगी जिह्ममग्निभ ।

अधिकाग्निभ्रिगान् स वृद्धवृणायते ॥ ९७ ॥

अधिकाग्निदान्धाना दृष्टिकोणवता गदा ।

नेत्रनैर्मल्यजनन बन्धन परमाञ्जनम् ॥ ९८ ॥

य पादपनितानार्तान् पूज्यान्प्यवमन्यते ।
भ्रष्टाधिकान्श्रवणी शकृल्लिप्ती म वन्दते ॥ ९९ ॥

अहो व्रत मुहूर्तेन भवन्ति न भवन्ति च ।
पलालदहनज्वालाचपला दिविरश्रियः ॥ १०० ॥

स्वयमुत्थाय याताया जायाया निर्धनोऽथ स ।
वभ्राम लौत्यनिलय पिण्डार्थी बन्धुवेदममु ॥ १०१ ॥

रूक्ष वृशोर्गतिमलिन स्यूतदग्धपटञ्चर ।
पिगाच इव दुष्प्रक्षयो दिनरेव बभूव स ॥ १०२ ॥

तुपाग्निकुण्डिकात्तापदग्धस्फिक्स्वृणोदर ।
वानगूलापनोदाय जानुग्रथितदामव ॥ १०३ ॥

देवद्विजघनग्रामजातबोण्डगलग्रह ।
क्षुत्क्षामकुक्षि शुष्कास्य पतितोऽवम्करे भ्रमन् ॥ १०४ ॥

श्वजग्धजानुचरण प्रस्रवद्भूरिगोणित ।
वृषाद्रौञ्छिष्टभुग् दत्तभवनगोलकनिर्वृत ॥ १०५ ॥

दग्धार्धैर्कपटीनिर्यत्सकेऽववृणद्वयः ।
भस्मप्रच्छिप्तशीपीगवक्ष पाश्वर्षो गतत्रप ॥ १०६ ॥

प्रलपन् काञ्चिकाकाङ्क्षी केनचिद् दत्तमण्डक ।
प्रपापालिकया डोम्बभ्रान्त्या पाने तिरस्कृत ॥ १०७ ॥

रजस्वलापलालेन चञ्छाङ्गस्तुहितागमे ।
शरावकर्परादानब्रलहे याचकार्भकै ॥ १०८ ॥

वह्निपात्रप्रहारेण दग्धभ्रूश्मश्रुलोचन ।
चण्डालै प्रेतवार्येषु लगुडैराहत सकृत् ॥ १०९ ॥

पङ्कशायी स चुक्रोश सत्रतीर्थाग्रवर्त्मसु ।

नूपुरीपप्रणालेज्य पतितोऽसावधोमुखः ॥ ११० ॥

उच्चैःकृतकटिः प्राणानुत्सर्जं नराधमः ।

इति दौर्गत्यतपसा प्रयातः सोऽस्थिशेषताम्

सशरीरः स्वयं प्राप्तो नरकं नरकण्टकः ॥ १११ ॥

एवं क्रमेण शान्तेषु नियोगिदिविराग्निषु ।

मोदते गतसन्तापः सन्तोषसुभगो जनः ॥ ११२ ॥

इति दिविरनियोगिवातदुश्चेष्टिताना

कुसृतिचरितचर्चा नर्ममाला कृतेयम् ।

अपि सुजनविनोदायोम्भिता हास्यसिद्ध्यै

कथयति फलभूत सर्वलोकोपदेशम् ॥ ११३ ॥

इति श्रीब्दासदासापराक्षधोमेन्द्रविरचिताया

नर्ममालाया तृतीयः परिहासः

समाप्त्यं नर्ममाला ।

५. शृंगारः

(१) समयमातृका ।

प्रथम समय चिन्तापरिप्रश्न

अनङ्गवातलाश्रय जिता येन जगत्त्रयी ।
विचित्रशक्तये तस्मै नमः कुसुमधन्वने ॥ १ ॥

यस्या दुर्धरघोरवक्त्रकुहरे दिश्वक्षये ऽक्षयते
क्षब्धाब्धाविव लोलबालशफरी कुत्रापि लोकत्रयी ।
सामज्ञातविशालबालकलना तैस्तैः पुराणैरपि
प्रौढा देहिसमूहमोहनमयी काली कराश नुम ॥ २ ॥

क्षमन्द्रण रहस्यार्थमन्त्रतन्त्रोपयागिनी ।
क्रियते वारणामाणामिय समयमातृका ॥ ३ ॥

अस्ति स्वस्तिमता विलासव्रमते सभोगभङ्गीभुव
केलिप्राङ्गणमङ्गनाकुलगुरोर्देवस्य शृङ्गारिण ।
वश्मीरेषु पुर पर प्रवरताल्लाभाभिधाविश्रुत
सोभाग्याभरण महीवरतनो सङ्केतमद्य धिय ॥ ४ ॥

यत्र त्रिनेत्रनानास्त्रिभुजस्त्यक्त्वा जगत्त्रयीम् ।
पीरन्त्रोधिबलीकूले वसत्यसममायक ॥ ५ ॥

तन्नाभूदभिभूतेन्दुद्युतिः कन्दर्पदर्पभू. ।

कान्ता कलावती नाम वेश्या वश्याञ्जनं दृशो ॥ ६ ॥

कुचयो. कठिनत्वेन कुटिलत्वेन या भ्रुवो. ।

नेत्रयोः श्यामलत्वेन वेश्यावृत्तमदर्शयत् ॥ ७ ॥

सा हर्म्यंशिखरारूढा कदाचिद् गणिकागुरुम् ।

कामिनां नर्मसुहृदं ददर्श पथि तापितम् ॥ ८ ॥

दमथुराशीचितमुख काचकाचरलोचनम् ।

पीवर तीरमण्डूकर्मज्जरमिव शारदम् ॥ ९ ॥

विटाना केलिपटहं तप्तताम्रघटोपमम् ।

दधानं रोममालान्त स्थूलखल्वाटकर्परम् ॥ १० ॥

ताम्बूलप्रीवनवासादुपरि क्षिप्तचक्षुषम्

आनिनाय तमाहूय सा नेत्राञ्चलमश्रया ॥ ११ ॥

म समभ्येत्य ता दृष्ट्वा चिन्तानिश्चललोचनाम् ।

पप्रच्छ विस्मित. कृत्वा नर्मप्रणयसंवृतिम् ॥ १२ ॥

ध्यानालम्बनमाननं करतले व्यालम्बमानालकं

लुप्तव्यञ्जनमञ्जनं नयनयोनिःश्वामतान्तोऽधरः ।

मौनक्लीवनिलीनकेलिबह्व निद्रायमाण गृहं

वेपः प्रोपितयोनिनां गमुचित. कस्मादकस्मात् तव ॥ १३ ॥

किं मेखला मदनवन्दिवधूतितम्बे

मुश्रोणि नैव वत गायति मङ्गलानि

भङ्ग कृशाङ्गि किमनङ्गयन.प्रभेण

वर्णचन्दनग्नेन न लिप्तमेतन् ॥ १४ ॥

प्राप्त पुर प्रचुरलाभमसस्पृशन्ती
 भाविप्रभूतविभवाय कृताभियोगा ।
 किं वेनचित् मुचिरसेवननिष्फलेन
 मिथ्योपचारवचनेन न वञ्चितसि ॥ १५ ॥

लोभाद् गृहीतमविभाव्य भय भवत्या
 दर्पात् प्रदर्शितमशङ्कितया सखीभि ।
 दत्त तवाप्रतिममाभरणं नृपार्ह
 चोरेण किं प्रलपितं नगराधिपाय ॥ १६ ॥

दानोद्यतेन धनिकेन विषयमद्भगात्
 सवसोऽयमित्यथ शनैरवसायितन ।
 लब्धान्तरस्वजनमित्रविरोधितेन
 किं त्वतिकारकुपितेन कृता विवाह ॥ १७ ॥

शस्त्रा सकृत् तनुविभूषणमशुभं वा
 यद् वानुबन्धविरहीकृतकामुवेन ।
 यक्षणं भवजनतासुखभू प्रपव
 तीक्ष्णं भीरुं किमु केनचिदावृतासि ॥ १८ ॥

वित्तप्रदानविक्रमेन पलायमाना
 कोटिल्यचारुचटुला शफरीव तोय ।
 गूढं वशीकरचूणमुचा कचेपु
 किं केनचिन् न कुह्वेन वशीकृतासि ॥ १९ ॥

निष्वासितुं हृदयमचिततोयवरे
 सदृशितप्रवट्कूटधनोपचारे ।
 लोभात् त्वयानपचर्य पुनरावृतव (?)
 प्राप्त् किमु प्रसभमर्थवगादनर्थं ॥ २० ॥

कैन्तिप्रसभवनिज वणिज त्यजन्त्या
 यान्त्या तृणज्वलनदीप्तिनियोगलक्ष्मीम् ।
 नष्टे . वस्त्रविभवे विरते पुराणे
 जातस्तव स्तवकितोभयलाभभङ्ग (?) ॥ २१ ॥

मिद्ध प्रयत्नविभवै परितोषितस्य
 दातु ममुद्यतमति स्वयमर्थशास्त्रम् ।
 नीतस्तव प्रचुरमत्नरम्यान्यया वि
 गेहान् निधिर्वहुधन स्वसावीमुखेन ॥ २२ ॥

वि वायमादपदवीमतिवाह्य कष्टा
 लब्धाविकारविभवेन विवर्जितासि ।
 कि मूर्च्छितानि विरतासि पुण्योज्झितासि
 ध्यानावधानदधिरामि निमीलितासि ॥ २३ ॥

अप्युद्दामव्यमनमरणे सगमे कामुवाना
 भद्र भद्रे भुवनजमिनस्त्वत्कलावीमलस्य ।
 अप्युत्साहप्रचुरमुहद कामवेलीनिवासा
 प्रौढोत्साहास्तव सुवदने स्वस्तिमन्तो विलम्बा ॥ २४ ॥

इत्यादि तेन हितमनिहितेन पृष्टा
 स्पृष्टा भृगु विभवभङ्गभयोद्भवेन ।
 मा त जगाद मुखदुःखमहायभूत
 निन्नानिनेपविवशा बहवश्चमन्ती ॥ २५ ॥

शृणु बद्ध ममानन्ता चिन्ता मतापवाग्निनीम् ।
 ययाहमवमीदामि ग्रीष्मरग्नेय मञ्जरी ॥ २६ ॥

मा मये वरभर्षीया मातुर्माता शिष्यश्मिति ।
 व्याग्री गृहनिधानस्य रत्ना वैशाखमे मे ॥ २७ ॥

योऽनावबद्यविद्याविद् वैद्य सद्य क्षयोद्यतः ।

दर्पादातुरयित्तेन वृद्धोऽपि तरणायते ॥ २८ ॥

तेन रोगधराभ्येन दत्ता रसवती मम ।

त्रिभागशेषता नीता लौल्यलोभोद्भवात् तथा ॥ २९ ॥

प्रपञ्चवञ्चनावरात् सा तेनातुरता गता ।

काञ्चन्या पञ्चना नीता पश्यन्ती काञ्चन जगत् ॥ ३० ॥

हिरण्यवर्णा वमुधा तस्मिन्नन्तक्षणेऽपि सा ।

दृष्ट्वा मामब्रवीद् वत्से गृह्यता गृह्यतामिति ॥ ३१ ॥

नतस्तम्यामतीनाया गृह मे शून्यता गनम् ।

पराभवास्पदाभूत कामुकै स्वेच्छया वृतम् ॥ ३२ ॥

श्रितः शक्तो न निर्याति नाप्नोम्यवमर धनी ।

शून्यशालेव पथिकैर्निरुद्धा कामुकैरहम् ॥ ३३ ॥

तस्माद् विदेश गच्छामि नेच्छाम्युच्छृङ्खला स्थितिम् ।

कथं रक्ताविरक्तानां तुल्या स्वायत्तता सहे ॥ ३४ ॥

इत्युद्धाप्यदृशस्तस्या प्रलाप वृद्धनापितः ।

आकर्ण्य ता समाश्राम्य सोच्छ्वाम प्रत्यभापत ॥ ३५ ॥

भवत्या वित्तलोभेन निविचारतया परम् ।

भिषग् दुष्टभुजङ्गोऽसौ स्वयमेव प्रवेशितः ॥ ३६ ॥

जनन्यो हि हनास्तेन वेद्याना पथ्ययुक्तिभिः ।

किं कुट्टनीकृतान्तोऽसौ वैद्यो न विदितस्तव ॥ ३७ ॥

स रोगिमगवर्णाणा मृगयानिर्गतः पथि ।

उत्पादिभिः स्तुतिपदैर्विटनेटैः प्रणम्यते ॥ ३८ ॥

यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ।

वैवम्यताय कालाय सर्वप्राणहराय च ॥ ३९ ॥

अधुना दुःखमुत्सृज्य मनः स्थित्यै विधीयताम् ।

कृत्रिमं त्रियता गेहे रक्षायै जननीजनः ॥ ४० ॥

व्याघ्रीव कुट्टनी यत्र रक्तपानामिषैपिणी ।

नास्ते तत्र प्रगल्भन्ते जम्बुका इव कामुका ॥ ४१ ॥

यत्र तत्र निमग्नानां वेश्यानां जननी विना ।

मध्ययोर्दिवसम्यापि मुहूर्तार्धम्य न क्षण ॥ ४२ ॥

न भवत्येव धूर्तस्य वेश्यावेश्मन्यमातृके ।

चुल्लीमुप्तस्य हेमन्ते मार्जारस्त्वेव निर्गम ॥ ४३ ॥

प्रविष्टा कुट्टनीहीनगृहं क्षीणपटा बिटा ।

गाथाः पठन्ति गायन्ति व्यग्रद्विणमखिता ॥ ४४ ॥

अवष्टका पुष्पमही वेश्योपिदमातृका ।

मन्त्रिहीना च राज्यश्रीर्भुज्यते विटचेटव ॥ ४५ ॥

अयं पीनस्तनाभोगसौभाग्यविषवोचित ।

द्रविणोपार्जनस्यैव बाल कुवलयेक्षणे ॥ ४६ ॥

खला इवातिचपलाः वृतालिङ्गनमङ्गमा ।

न गता पुनरापान्ति बाले धीवदयामरा ॥ ४७ ॥

प्रथमं ।

..... ना पुष्पवतीनां लगानां च ॥ ४८ ॥

तस्मान् मानिनि वापि हेमवृगुसाराभोच्चयाय त्वया

माना नावदनेकवूटवुट्टिला वाचिन् समन्विष्यताम् ।

एता सुभ्रु भवन्ति यौवनभरारम्भे विजृम्भामुवो
वेद्याना हि नियोगिनामिव शरत्वाग्ने घना सपद ॥ ४९ ॥

अम्येव सा बहुनराङ्कवती तुगेव
कालस्य सर्वजनपण्यपरिग्रहेषु ।
क्षिप्रप्रकृष्टपलकल्पनया ययासौ
भागी कृत परिमितत्वमुपैति मेघ ॥ ५० ॥

यामौ रामामल्यजलतागाढसरोधलीला
नियन्त्राणा नियमजननी भोगिना मन्त्रमुद्रा ।
विश्व यस्या फलकलनया लक्ष्यतामेति पाणी
तस्या जन्मत्रमपरिगत श्रूयता वृत्तमतत ॥ ५१ ॥

तद्वृत्तमात्रश्रवणन कोऽपि सजायते बुद्धिविशेषलाभ ।
तयोपदेश स्वयमेव दत्ते भवत्यसौ हस्तगता त्रिलोकी ॥ ५२ ॥

इति श्रीध्यासदागापरारत्यक्षेमेन्द्रनिमिताया समयमातृकाया
चिन्तापरिप्रश्नो नाम प्रथम ममय ।

द्वितीय ममय चरितोपन्यास ।

अथ दत्तावधानाया कलावत्या यथाविधि ।
कथामकथयत कङ्क कुट्टन्या कपटाश्रयाम् ॥ १ ॥
सर्वभक्षा नमस्कृत्य तामेव भवभैरवीम् ।
वदामि चरित तस्या कुक्षी यस्या जगन्त्रयी ॥ २ ॥
परिहामपुर पूव पान्थावसथपात्रिका ।
वभूव भूमिका नाम ॥ ३ ॥

कन्यका ।

जाता धरट्टमालायामधधर्षट्टिकाभिधा ॥ ४ ॥

मा वर्धमाना मुमुखी पौरैः पर्वमु पूजिता ।

तद्गृहेष्वकरोच् चौरी पूजाभाजनसक्षयम् ॥ ५ ॥

गप्तवर्षेव मा लोभाद् वाक्प्रौढा हृदुनोर्णे ।

जनन्या पण्यता नीना लोके जालवधाभिधाम् ॥ ६ ॥

मुवृत्तशङ्खलतिका सकूटकुचकञ्चुका ।

वाम्बुकाराधन चक्रे चुम्बनालिङ्गनेन सा ॥ ७ ॥

पुङ्गुमार्थी वणिवसूनुरथ तेनाययो युवा ।

मुन्दर पूणिको नाम पूर्णवर्णमुवर्णवान् ॥ ८ ॥

मभाया नेत्रवलनालोलभ्रूलास्यविभ्रमे ।

कृष्टः कौतुकवान् भेजे चपलामङ्गम निशि ॥ ९ ॥

मा तम्य धौव्यमुप्तस्य निशि कण्ठावलम्बिनी ।

निगीर्य शनकं मयं कर्णाभिरणकाञ्चनम् ॥ १० ॥

अद्भुलीभ्य समाकृष्य हेमवालकबालिवा ।

चोरप्रस्तेव चुक्रोश हा हतास्मीति सम्बनम् ॥ ११ ॥

प्रतिबुद्धोऽथ सहसा म तया मुपितो वणिक् ।

वाममाच्छादिनशिरा गयो म्वजनलज्जित ॥ १२ ॥

तत मा यौवनयती दक्षिणभ्रग्णाम्बरा ।

उवाम शङ्करपुरे मङ्गणेति कृताभिधा ॥ १३ ॥

भूरिभाग्यभरे गवता मा वामिकुमुमोच्चय ।

लेभे मभोगविश्रान्ति न रजन्या न वासरे ॥ १४ ॥

निगच्छता प्रविशता प्रतिपालयता बहि ।

वभर तद्गृहं मय्या न दानामय वामिनाम् ॥ १५ ॥

कूपे प्रपायामुद्याने सूदपोष्पिकवेश्मसु ।
सखीगृहे च तुल्याप्तान् सा सिपेवेऽहिं कामुकान् ॥ १६ ॥

क्षयारम्भे क्षीब शिशुकमिव निक्षिप्य शयने
जगामान्य तस्मिन् सुरतघननिद्रापरमपि ।
निशाशेषे शूलाकुलनिजसखीवेश्मगमना-
पदेशेनान्य सा सततमगमन स्वक्रयभरे ॥ १७ ॥

नानावहारकुपितं सान्विष्टा मुभगंभृशम् ।
पलायमाना गुप्तेषु तस्यौ कामुकवेश्मसु ॥ १८ ॥

तत प्रासादपालेन नन्दिसोमेन सा निशि ।
गौरीगर्भगृहं रात्रौ रागान्धेन प्रवेशिता ॥ १९ ॥

नि श्रामनिद्रया तस्मिन् प्रयाते काष्ठभूतताम् ।
देवालङ्घरणं सर्वं सा गृहीत्वा ययौ जवात् ॥ २० ॥

ततः समरसिंहस्य डामरस्यावरुद्धिका ।
भूत्वा नागरिका नाम प्रतापपुरवासिन. ॥ २१ ॥

प्रभूतपिशिताहारसभारंः स्थूलता गता ।
सा तस्य भीमसेनस्य हिडिम्बेवाभवत् प्रिया ॥ २२ ॥

सर्वस्वम्बामिभाव सा संप्राप्ता तस्य रागिण. ।
प्रेरण बन्धुयुद्धेषु विदधे निधनैपिणी ॥ २३ ॥

हृते पितृशत्रे तस्मिन् बद्धमूला पर गृहे ।
माभूदपरपुत्रस्य श्रीसिंहस्यावरुद्धिका ॥ २४ ॥

विगलद्यौवना यूनः सा सपत्नीजिगीपया ।
चकार तस्य स्वीकारं वशीकरणमूलकै. ॥ २५ ॥

मत्स्ययूपघृतक्षीरपलाण्डुलशुनादिभि ।

प्रत्यायनप्रमथनाभूद् यौवनस्य प्रियस्य मा ॥ २६ ॥

अथ भूपभयात् तस्य प्रत्यासत्तेऽथ भूतपे (?) ।

भूरि द्रविणमादाय साविशन् नगरान्तरम् ॥ २७ ॥

तनग्ननुतरस्वच्छवसना विनतानना ।

रण्डा मृगवती नाम माभूत् स्पर्शस्पृहामही ॥ २८ ॥

सदा सुरेश्वरी गत्वा गतधारातटे चिरम् ।

निलवालुकदर्भाङ्का सा चक्रे पितृतर्पणम् ॥ २९ ॥

तत्र बन्धुरमारात्यमश्वारोह महाधनम् ।

तीर्थस्थिता मा जग्राह मत्स्य बकवधूरिव ॥ ३० ॥

गृह् मुष्ट्या गृहीत्वेव चित्तग्रहणकोविदा ।

सर्वाप्यव्ययकार्येषु सैव तस्याभवद् विभुः ॥ ३१ ॥

गमेन मा गते तरिगन् पञ्चना बहुसचये ।

तस्थौ पादाववष्टभ्य तस्यानुगमनोद्यता ॥ ३२ ॥

तद्वान्धवंवापिमाणा मिथ्यंवाग्व्यदुर्ग्रहा ।

धैर्याविष्टम्भनम्भीरमुवाचार्याङ्गनेव मा ॥ ३३ ॥

कृते महति बंधव्य बंधव्ये शीलविप्लव ।

शीलधने वियोगोऽय बहिनता मम याम्यनि ॥ ३४ ॥

इत्पुस्वा तीक्ष्मकल्पनिश्चलादममयीव मा ।

तद्वितायाप्तहर्षेण मत्स्वव्यक्तिमिवावहत् ॥ ३५ ॥

ननस्तद्द्रविणम्बाम्य राजादेशादवाप्य मा ।

प्राणिता राजपुर्ण्यस्तम्यो लीलावलम्बिनी ॥ ३६ ॥

सा तत्र पाहकाभावान् मृष्यन्ती पधिकाश्रलान् ।
सध्यायामञ्चलावर्पेः स्वल्पभाटीमयाचल ॥ ५७ ॥

तपस्विनी शिखाव्या सा सटग चक्रे तपस्विना ।
तत्र भैरवसोमेन भिक्षाभक्ताधंदायिना ॥ ५८ ॥

भम्मम्मेशरीरमचितरुचिर्दत्ताक्षिजीवाञ्जना
विभ्राणा स्फटिकाक्षसूत्रममल वंचित्र्यमित्र गले ।
नि मडकोचनिलीनकञ्चुकवचसुस्तब्धबाहुस्तनी
साभूत् क्षोभविधायिनी त्रतधिया भिक्षाक्षणे निर्गता ॥ ५९ ॥

जाते तत्राथ दुर्भिक्षे भिक्षाभक्तेऽतिदुर्लभे ।
सा रात्रौ देवमात्रादि ययौ हृत्वा तपस्विन ॥ ६० ॥

सा कृत्याश्रमक गतना बिहार हारितस्थिति ।
भिक्षुकी वज्रघण्टारूपा बभूव ध्याननिश्चला ॥ ६१ ॥

पात्र तत्र गुणोन्नित करले ब्रुत्वाथ भिक्षास्पदं
जीर्णं कामुककूटरागमदृश कापायमादाय गा ।
चक्रे मुण्डनमण्डन परिणमतकुम्भाण्यम्बण्डोपम
पिण्डाक्ष्यं विटटक्कनापत्रिचयश्रेणीविहार शिरः ॥ ६२ ॥

पट्वी मण्डलशिक्षायै प्रणनाना मदंब सा ।
गृहे गृहे कुलम्बीणा ददौ दी शीन्यवेशनाम ॥ ६३ ॥

वश्यप्रयोगवैश्याना वणिजामृद्विबधंतः ।
मन्त्रवादेन मूर्खाणा सा पर पूज्यता ययौ ॥ ६४ ॥

नयोपामकदामेन मङ्गलाख्येन मङ्गता ।
गा गर्भं दम्भभोगाना मूर्तं विघ्नमिवादधे ॥ ६५ ॥

विच्छिन्ने पिण्डपाते सा लम्बमानमहोदरी ।
प्रमृता धर्ममुत्सृज्य जगाम नगर पुन ॥ ६६ ॥

वूटकेशवती तत्र चित्रसेनस्य मन्त्रिण ।
पुनजन्मनि सा पुण्यं पत्न्या धात्री प्रवेशिता ॥ ६७ ॥

मार्घक्षीराभिधा धात्री सिंहपादवृक्षीम्थिता ।
वालोत्सङ्गा गृह सर्व आसीकर्तुमिवैक्षत ॥ ६८ ॥

क्षीरसक्षयरक्षायै गप्राप्तसरमाशना ।
सा मन्त्रिभवन धात्रा धात्री पानीवृता श्रिय ॥ ६९ ॥

वण्ठे विद्रुममालिका श्रवणयोस्ताडीयुग राजत
स्थूलस्थूलविभक्तिमक्तवटकप्राग्भारभाजी भुजो ।
गुल्फास्फाठविलम्बिक्म्बलघनारम्भा नितम्बरधली
धात्र्या समृतभोजनैर्गभितवीभूत पुराण वपु ॥ ७० ॥

ततस्तदपचारण शिशो जातज्वरे व्यधान ।
वैद्यदत्तोपचामा सा मत्स्यमूपपरिक्षयम् ॥ ७१ ॥

पानीय विनिवारणीयमहित भक्तस्य वार्तेव वा
द्वित्राण्येव दिनानि धात्रि दयया धात्रीरस पीयताम् ।
जीववेध शिशुर्भजस्व विविधैरस्योत्सवै गपद
वैद्येनति निवेशमानमवरान सा भवमेयाश्रुतम् ॥ ७२ ॥

दृष्ट्वा तत्रानुग बाल तृणवत् मुतरागिणी ।
सा ययौ निदया रात्रौ गृहीत्वा हेममूत्रिकाम् ॥ ७३ ॥

तत प्रत्यन्तविगये प्रभूतच्छागमाचरा ।
ग्याता धनयन्ती नाम स्फीता चने गृहस्थितिम् ॥ ७४ ॥

अथाश्वशालादिविरं स्वीकृत्य रतिवाडवम् ।

सा चक्रे जीवलोकस्य म्वनामपरिवर्तनम् ॥ ३७ ॥

तल्लाभसेवया नित्य सा तस्य स्नानकोष्ठके ।

विलासस्वरिचालापदिविरम्याहरन् मनः ॥ ३८ ॥

३५

व्रत्वा लुण्ठ दिवममखिल भूरिभूर्जप्रयोगं-

भुक्त्वा पीत्वा निशि बहुतर कुम्भकर्णायमान ।

प्रातः स्नानव्यतिकरकलादम्भसभावनाभू-

माद्य दाह नयति दिविरः शान्तिमन्त्रजलेन ॥ ३९ ॥

प्रवृद्धापरपुत्राथ दिविराराधनव्रता ।

निखिल जीवलोक सा विक्रीय धनमाददे ॥ ४० ॥

सा वेश्मविक्रयादाने पुत्रैराकृष्य वारिते ।

गत्वाधिकरण चक्रे मठिभट्टोपमेवनम् ॥ ४१ ॥

उत्कोचारब्धसघट्टंभट्टैः कूटरथादिभि

मादिष्टाभीष्टमपत्तिर्जग्राह जयपट्टकम् ॥ ४२ ॥

गृह विक्रीय सर्वस्व गृहीत्वा पुत्रशङ्किनी ।

सा चित्रवेपप्रच्छन्ना ययी शाकतमठाश्रयम् ॥ ४३ ॥

कृष्णीकृतश्वेतवचा रङ्गाभ्यङ्गेन भूयमा ।

... .. जलेव सा तत्र नवपण्याङ्गनाभवत् ॥ ४४ ॥

चलित्वाभ्यागता वणिक्वधू ।

इति तस्या प्रवादेन बभूवाधिकविशय ॥ ४५ ॥

सत्यासत्यवचातत्त्वमविचार्यैव धावति ।

गतानुगतिकत्वेन प्रवादप्रणयी जन ॥ ४६ ॥

क्षीणजिह्वाधरकरा कोपपानेन कामिनाम् ।

छिन्नाद्गुलि सा जग्राह रागवेला पुन पुन ॥ ४७ ॥

सा चौरद्रविणादानाद् गृहीता शठचेटकैः ।

प्रत्यक्षापह्नववती सुबद्धा बन्धने धृता ॥ ४८ ॥

तत्र बन्धनपालेन भुजङ्गाख्येन सङ्गता ।

निर्विकल्पसुखा चक्रे मत्स्यापूपमधुक्षयम् ॥ ४९ ॥

साथ बन्धनपालस्य गाढालिङ्गनगङ्गमे ।

क्षीवस्य चुम्बनामक्ता जिह्वा चिच्छेद मुक्तये ॥ ५० ॥

सा जिह्वाछेदनिःसृज्य तमानन्दविवर्जितम् ।

श्रीवेष स्वाशुकैः कृत्वा जगामोक्षितशृङ्खला । ५१ ॥

सा भग्ननिगडा प्राप्य रजन्या विजयेश्वरम् ।

मलमात्यमुताम्मीति जगादानुपमाभिधाम् ॥ ५२ ॥

सा तत्र भोगमित्रस्य प्रीत्या रत्नैरुवाचिगत् ।

पुगणचित्ररूपस्य जीवनस्याल्पशयताम् ॥ ५३ ॥

यन्तोर्क्षितकुचा वचायततया करे

वद्वपाटलपट्टवेन मरलस्थूलाञ्जनव्यञ्जना ।

नामार्पावपि वामना च वदन मल्लाय विद्याधरी

येय नूतननिर्गन्तेति विदधे सा मुग्धममोहतम् ॥ ५४ ॥

नामैकवार दृष्ट्वैव नम्रा प्रथममोनुकात् ।

पयापि तेन चरम्यान् न कश्चित्पुनरापयी ॥ ५५ ॥

नीतनालेय निनिरे दीपमालेय यागरे ।

जीर्णा निर्मात्यमालेश्वर्येया कस्योपयुज्यते ॥ ५६ ॥

साथ मेघापघातेन तस्मिन् पशुधने वने ।
स्ववाय इव सापाये याते चर्माविशेषताम् ॥ ७५ ॥

गृहीत्वा पशुपालस्य स्थूल निक्षेपकम्बलम् ।
गत्वावन्तिपुर चक्रे तारारयापूपविक्रयम् ॥ ७६ ॥

ग्रीन्वा गणेशनैवेद्यमण्टकाना वरुण्डकम् ।
पुन पाकाष्मणा नित्यमकरोद विनय पथि ॥ ७७ ॥

सामुद्रस्त गृह्ननारीणा प्रभूतोज्जामतण्डुलम् (?) ।
प्रभूतलाभकुब्धाना मूलस्यापि परिक्षय ॥ ७८ ॥

पान्थकन्या घृताभ्यक्ता कृत्वा कुशलिकानिधा ।
मिश्यामन्नविवाहार्थमयाचत गृहे गृहे ॥ ७९ ॥

तत सा पञ्जिवा नाम द्यूतशालापुर स्थिता ।
वपटाक्षशलाकानामकरोद् गूढविक्रयम् ॥ ८० ॥

सा पीष्टिकी मुकुलिका कृत्वा निर्माल्यविक्रयम् ।
देवप्रासादपालाना मूल्य भुक्त्वा यमो निधि ॥ ८१ ॥

ग्रामयात्रामु सा वारिसत्रदात्री हिमाभिधा ।
रङ्गप्रेक्षणबालाना निनाय बलयादिकम् ॥ ८२ ॥

सा नक्षत्रपरावृत्ति कृत्वा पट्वाष्टकेष्वपि ।
विवाहेष्वकरोद् यत्न वर्णाया कूटवर्णनै ॥ ८३ ॥

गणविज्ञानिवा मुग्धप्रत्ययै ख्यातिमाययी ।
नामाभिज्ञानमात्रज्ञा न तु चौरान विवेद सा ॥ ८४ ॥

भावसिद्ध्यभिधाना सा देवतावेशधाग्नी ।
उपहारान् प्रयच्छेति वदन्ती नावदत् परम् ॥ ८५ ॥

तत उन्मत्तिका भूत्वा सा नग्नलिङ्गिता श्वभि ।
कुम्भादेवीति विख्याता प्राप पूजापरम्पराम् ॥ ८६ ॥

क्षिप्रोपदेशलुब्धन कुलदासेन मन्त्रिणा ।
माचिता प्रययौ हृत्वा पूजाराजतभाजनम् ॥ ८७ ॥

साथ तक्षकयात्राया चलहृष्टा दिनत्रयम् ।
कल्पपाली कला नाम विदध मद्यविक्रयम् ॥ ८८ ॥

कटिघण्टाभिधानस्य सा क्षीबस्य तपस्विन ।
रात्रौ तत्र प्रमुप्तस्य घण्टा मप्य समाददे ॥ ८९ ॥

तत सा भरिधत्तूरमधुना नष्टचेतसाम ।
पान्थाना सवमादाय निशि शूरपुर ययौ ॥ ९० ॥

एव कृत्वा लवणसरणी भारिक भतृमज्ञ
तस्मिन् निद्रावशमुपगते रात्रिमन्यै क्षिपन्ती ।
प्रानबद्ध्वा पृथुकन्तिट सङ्कटे दीर्घदाम्ना
मूर्ध्ना भार दिवसमखिल मा विलामैरुयाह ॥ ९१ ॥

नि गुष्करतटेमहाहिमपथैरल्लङ्घ्य धाराम गिरीन
वस्या नाम दिनावसानसमय मान्याङ्गनाल्पिणी ।
हेमन्ते वमनावगुण्ठितमुखी पञ्चालधागमठ
शीतार्ता घनउम्प्रकम्प्रलवनी चक्रे स्पृहा कानगा ॥ ९२ ॥

साथ मत्यवती नाम वृद्धा ब्राह्मण्यवादिनी ।
वभ्राम गागरद्वीपश्चनाभरणा भुवम् ॥ ९३ ॥

क्वचिद् यागकथाभिज्ञा क्वचिन् मामोपवामिनी ।
क्वचित् तीर्थार्थिनी मिथ्या मा पर पूज्यता ययौ ॥ ९४ ॥

वेदधूननधूपेन मूर्खं श्रद्धाविवायिनी ।

महती प्रतिपत्ति मा लेभे भूपतिवेदमसु ॥ ९५ ॥

मेनास्तम्भ करिष्यामि राज्ञा कृत्वेति वर्णनम् ।

भुक्त्वा हेम ययौ रात्रौ प्रत्यामघ्रे रणोद्यमे ॥ ९६ ॥

वेदागम्युगयाश्राद्धगङ्गाभानादिवादिनी ।

तत्फल बन्धमाधाय सार्थेभ्य साग्रहीद् धनम् ॥ ९७ ॥

नष्टच्छायोपदेशार्थ मार्थिना पयि दम्पुभिः ।

रुद्धा शिविकया वर्ष प्रपलाय्य ययौ तन ॥ ९८ ॥

चीनानवानामण्डानि साथ रुद्राक्षसज्जया ।

ददौ मूल्येन शिष्याणा रुद्राक्षाधिक्यवादिनी ॥ ९९ ॥

विलमिद्धिधनश्रद्धागृहीताभरणाम्बरान् ।

मा चिक्षेपान्धकूपेषु पातालललनोत्सुकान् ॥ १०० ॥

अद्भगविद्विष्यामीति मुस्तिग्धविपगण्डकं ।

मा बबन्ध गले माला विपजाद्गुलिकाभिधा ॥ १०१ ॥

शुल्कस्थानेषु सर्वेषु शौल्किकेभ्य स्वभावतः ।

मुहूर्तमोहन पुष्प सा दत्त्वा स्वेच्छया ययौ ॥ १०२ ॥

वर्षाणां मे सह्य गतमधिकतर वेदम्यह धातुवाद

मिद्धो मे वाक्प्रपञ्च करतलकलित त्रैपुर कामतत्त्वम् ।

उर्वर्यां गर्दखर्वीकृतसकलगुरग्रामभक्त्या तयास्या-

मिन्यारूपानेन नीताश्चरणतललिहृष्टकुरा रुक्कुरत्वम् ॥ १०३ ॥

पूजामग्जा भजन्मे जयनुतिषु नति दिक्षु काम्बोजभोज

सेवानुष्णाम्स्तुरष्वा परिचरणगते वि च चीना. प्रत्रीनाः ।

उत्कण्ठातार्त्तिस्त्रिगर्ता परिचरणविधौ पीडयन्त्येव गौडा

दम्भारम्भेण तस्या विदधति कुसुमोत्सङ्गतामद्भगवद्भगाः ॥ १०४

भ्रान्त्वा मही जलनिधिप्रथितामशपा

मायाविनीतिविदिताविरतोन्नति सा ।

प्राप्ता पुनर्निजपद तन्वीरशेषा

क्षीणोऽपि देहमिव कस्त्यजति स्वदेशम् ॥ १०५ ॥

सा सर्वदेशपरिशीलितवेपभाषा

प्रभ्रष्टभूपतिमुत्ताहमिति ब्रुवाणा ।

छिन्नाङ्गुलिदेशनखण्डितनासिकाग्रा

लालाटनीलतिलकैर्विदिता ममैव ॥ १०६ ॥

सा चेत् प्रकीर्णधनगेहनिधानसर्पी

गूह्णाति लोभजननी जननीपद ते ।

तत्त्वामिलोकराकलार्थसमृद्धिमेता

यत्नाद् विना मुतनु हस्तगतामवेहि ॥ १०७ ॥

तस्मात्तामहमेव कूटकुटिला गत्या स्वय त्वत्कृते

सर्वज्ञा सकलार्थसार्थसरणेः मिद्ध्ये समभ्यर्चये

क्वि क्वि वा कथयामि सैव जगती जानाति जेतु धिया

नास्त्यन्या गतिरित्युदीर्य हितवृत्तं तूर्णं ययी नापित ॥ १०८ ॥

इति श्रीव्यासदासापराक्षक्षेमेन्द्रनिर्मिताया समयमातृकायां

अरितोष-पातो नाम द्वितीय समय ।

तृतीय ममय ।

प्रदोषवेद्यालापवर्णनम् ।

अथ सर्वावजननी जननी वेद्यापिताम् ।

मित्रे स्वभावमलितामानेतु गन्तुमुद्यते ॥ १ ॥

गच्छकोचक्लेशमजाना धूरतामिव रागिणाम् ।

आमघ्नश्रीवियोगाना स्वापग्लानिरजायत ॥ २ ॥

शनेदिनघने क्षीणे स्वल्पशेषाम्बर परम् ।

अलम्प्रत क्षण रागी मध्याधाम्नि दिनेश्वर ॥ ३ ॥

सध्यया क्षिप्ररागिण्या निरस्त परितापवान् ।

नीगग मागग्जले चिक्षेप तपनस्ननुम् ॥ ४ ॥

तामिमिममभारैर्वारामाप्रमाधन ।

गृष्णागुरभरोद्भूतधूपभूमोद्गमायिनम् ॥ ५ ॥

यामिनीकामिनीगीर्णवेद्यापिणोपम तम ।

दीपचम्पकमालाभिविश्रान्तिनियम ययो ॥ ६ ॥

अथ मयैवनिनामापन्यक्कहच्युतम् ।

अदृश्यत शशाङ्कार्ध दन्तपद्ममिवाम्बरे ॥ ७ ॥

रजनीरमजीवान्ते दिनान्ते नृहिनचिपि ।

उदिने मुदिने श्लेवे बभूव मदनोग्र ॥ ८ ॥

भुक्ता मत्स्यात्मपदमम्यश्री

श्रुत्या जनस्मरणमात्रदशावशेषाम् ।

वेद्येव काममनपेक्षितपक्षपाता

क्षिप्र तनात्कृयिभयामरणा बभूव ॥ ९ ॥

तत कर्तुं प्रवृत्तेषु वेश्यावेशमाग्रवर्त्मसु ।

विटपु मधुलुब्धपु निर्व्यापार गतागतम् ॥ १० ॥

द्वाराग्रदत्तवर्णामु ग्रहणग्रहणप्सया ।

कुट्टनीषु तृणापातेऽप्युन्मुखीषु मुहुर्मुहुः ॥ ११ ॥

दिनकामुकनिर्मल्यमान्यताम्बूलिनी भुवम् ।

समृज्य सज्जशय्यासु वश्यास्वन्यप्रतीक्षया ॥ १२ ॥

आस्तीर्यमाणखटवान्त किङ्किणीक्वाणमज्ञया ।

गारावतेषु विस्तैर्ब्रजत्सु स्मरवन्दिताम् ॥ १३ ॥

गृहीतम्योपरि कश्च गृह्यते ग्रहण पुन ।

पूर्वं किं नागतोऽस्मीति वदतीष्वपरामु च ॥ १४ ॥

उदरावद्धवसनैर्जटाग्रन्थिनिपीडनम् ।

कुर्वाणर्वारकलहे प्राग्ध्व शठदेशिर्ब ॥ १५ ॥

श्वय मात्रा च युगपद गृहीत ग्रहणद्वय ।

रारे प्राप्त तृतीय च यान्तीष्वन्यास्वदर्शनम् ॥ १६ ॥

अनायात परिचिते प्रत्याग्यात नयागते ।

उभयभ्रगशोकेन मीदन्तीष्वपगमु च ॥ १७ ॥

भुवताज्जितानामन्यामु पुन प्राप्तार्थमपशम् ।

जननी दुजनीकृत्य कुर्वाणामु प्रसादनम् ॥ १८ ॥

यदि तया मा मुजननी न जानीयात् शुभामयम् ।

अभ्रिप्यदुपायो न तत कोऽस्मी प्राणधारण ॥ १९ ॥

नित्यापहारकुपित मर्दार्यैरुपवाग्निम् ।

अञ्जुमात्रजयन्तीषु त्रिदशामु तवेरिषु (?) ॥ २० ॥

अन्यनाम्ना प्रविष्टानां कलहे कूटकामिनाम् ।

कुट्टनीषु रटन्तीषु घट्टारणरणोत्कटम् ॥ २१ ॥

प्रमुत्तकटकक्षीवक्षीणक्षुद्राभूते गृहे ।

मखीभवनमन्यासु यान्तीप्वादाय कामुकम् ॥ २२ ॥

बालमार्जारिकाह्वानव्याजेनान्यासु वर्त्मनि ।

कटाक्षैः कलयन्तीषु तूरात् कामुकमामिषम् ॥ २३ ॥

एकः स्थितोज्ज्वलः प्राप्तोज्ज्वलः परम्याद्यैव दुर्ग्रहः ।

किं करोमीति जननी पृच्छन्तीष्वपरासु च ॥ २४ ॥

निशा दीर्घा नवः कामी तनयेयं कनीयमी ।

व्यग्रेति कालहाराय वृद्धावर्गे कथोद्यते ॥ २५ ॥

नामाताद् गृह्यते भाटी चरन्ति भ्लेच्छगायनाः ।

इत्यन्यासु वदन्तीषु शून्यशय्यासु लज्जया ॥ २६ ॥

आयाने वार्यमाणेऽपि निर्माने क्षीणकामुके ।

व्याजकुक्षिनिगूलावन्दिनीषु पगसु च ॥ २७ ॥

मुग्धकामुकमित्राणां स्वेच्छया व्ययकारिणाम् ।

प्रस्तुते स्थिरलाभाय कुट्टनीभिर्गुणमनवे ॥ २८ ॥

लज्जामहे वयं स्वल्पधनेनेति विभाविति ।

गण्यमाने दशगुणे धूर्तैः प्रथमकामिनाम् ॥ २९ ॥

प्रयामयवनेरधिकारिभूतोः स्थितावगृह्णा ननया ममेति ।

काचिद् वदन्ती विजने विगूह्य जग्राह भाटीं त्रिगुणां समृद्धात् ॥ ३० ॥

अप्ये ममेतद् दुहितुनं योग्य

न च क्षणोऽग्निं त्वमदृष्टपूर्वः ।

इति ब्रुवाणापि विट पटान्ते

गाढ गृहीत्वा न मुमोच काचित् ॥ ३१ ॥

अमात्यपुत्रेण मुताद्य नीता

क्षमम्ब रात्रिं प्रणयान् ममैवाम् ।

उरुवेति काचित् जरती चकार

रिक्तस्य सक्तस्य च विप्रलम्भम् ॥ ३२ ॥

दानव्य न ददाति वारविरहे टक्कोऽद्य लब्धस्थल

कूर सैन्यपतिः प्रयाति रिपुनामद्यैव वार विना ।

वृत्तिर्देवगृहात् कथं नु दिविरे वारोज्झिते लभ्यते

वाटीपेटकवारता गतवती प्रोवाच काचित् सखीम् ॥ ३३ ॥

अन्यास्ता सखि कूटपाशनिचयैराकृष्टमुग्धश्रिय

कुर्म किं वयमेव वञ्चनकला जात्या न जानीमहे

सद्भावे सतत स्वभावविमुख गवर्वाभिगच्छी जनो

वाक्यं काचिदिति प्रकाशमकरोत् सक्तार्जवावर्जितम् ॥ ३४ ॥

.. सवलैव सा रमवती नीता क्षणेन क्षपा

पापेन क्षपित दिन निशि तथा शय्यावहार कृतः ।

इत्युद्वेगपरिग्रहग्लपितधीः पृष्ट महासंविटे-

व्याचिष्टे वदुकुट्टनीकुण्डलतामकिलष्टकूटा विटः ॥ ३५ ॥

नाम्नदगेहप्रवेश सगुणजनकधावेलिमात्रोपचारं-

व्यापागरम्भसारप्रयमदवसरे वासरे कामुवानाम् ।

वृत्तिर्वृत्तानुरोधात् क्वमपि विदिताद् गृह्यते यामवत्या

इत्युच्चं काचिदूचे बहुगनगणितावर्गगर्वापयान्त्र्यं ॥ ३६ ॥

मुष्ट तग्लिचे हार कण्ठे गृहाण मनोहरे

वयस्यमुगठ ग्रीले लोलां विलोक्य मेगलाम् ।

भज मलयज चित्रे रात्रि प्रयाति कठोरता-

मिति चतुरताचार्यस्तासा वभूव मसीजन ॥ ३७ ॥

इति श्रीव्यामदामायराक्षसेन्द्रनिर्मिताया समयमातृकाया

प्रबोधवेश्यालापवर्णन नाम तृतीय समय ।

चतुर्थ समय. पूजाधरोपन्यास ।

अस्मिन्नवमरे धूर्तवान्तालीना मुबुट्टनी ।

नापिताभ्येन तमसा रजनीव सहाययो ॥ १ ॥

अस्थियन्त्रशिरातन्त्री लीनान्योदरकृत्तिना ।

शुष्पवायवरङ्गाङ्गावृतेव वटपूतना ॥ २ ॥

यहन्ती मुखदुच्छिद्र शरीर चर्मगन्धनम् ।

अन्तर्गतजगद्व्याजशिक्षाशकुनिपञ्जरम् ॥ ३ ॥

सर्गस्वग्रहणेनापि लम्बमानमुखी सदा ।

तृलेवाङ्गमहसाङ्गा प्रलोभयतुलने वते ॥ ४ ॥

गमा ममधने पाप सपापाधमगाधमे ।

धात्रा वृत्रिमरागस्य स्वरमादेव निमिता ॥ ५ ॥

मुष्पष्टदृष्टदीर्घोद्गदशना भीषणावृति ।

प्रमयकूरकोपेन मस्थिताम्यग्ना शूनी ॥ ६ ॥

उड्गकवदना कायश्रीवा मार्जालोचना ।

निमिता प्राणिनामङ्गंरिव नित्यविराधिनाम् ॥ ७ ॥

वेश्यायनैकपालिण्या यया रागमहाप्रो ।

वृता कामुताशस्य मट्वाट्टगदशना तनु ॥ ८ ॥

सवताश्रुपातजननी ता विलोक्य कलावती ।

अभिचारहुतस्याग्ने काली धूमजिह्वामिव ॥ ९ ॥

समभ्रमोत्थिता तस्या वृत्वा चरणवन्दनम् ।

दत्त्वा निजासन चक्रे स्तुति पूजापुर सराम् ॥ १० ॥

वेश्योपदेशविषये चतुराननत्वान्-

मायाप्रपञ्चनिचयेन जनार्दनत्वात् ।

स्मिक्तप्रसक्तकलहैरतिभैरवत्वात्

सर्गस्थितिक्षयविधातृगुणा त्वमेव ॥ ११ ॥

उद्भिन्नद्यौवनमनोहररूपशोभा-

मभाविताभिनवभोगमनोभवानाम ।

एणीवृशा त्वदुपदेशविवर्जिताना

मातर्भवन्ति न हि नाम समीहितार्था ॥ १२ ॥

तस्माद् भजस्व परिकल्पितपुत्रिका मा

भवनामनन्यशरणा शरण प्रपन्नाम् ।

जात्मार्षणप्रणयिना नवदर्शनेऽपि

जात्यैव पेशलधिय सदया भवन्ति ॥ १३ ॥

दृश्ययिता कलावत्या प्रत्यामग्नमुखस्थिति ।

मनुष्यामिषकङ्काली कङ्काली तामभापन ॥ १४ ॥

मशान्तहृदयस्नेहा नि गूलप्रसवोद्भवा ।

गर्भभार विना पुत्रि त्व सुताभिमता मम ॥ १५ ॥

कञ्चेन जन्ममुद्भवा त्वदर्पमहमयिता ।

म्यूतेम मे विटच्छिन्ना नागा येन पुन पुन ॥ १६ ॥

पात्र मदुपदेशस्य त्वमेव त्रिदशोचिता ।

सद्भिर्तिलिपिन चित्र चित्रनामेति नेत्रयो ॥ १७ ॥

श्रूयता प्रथम पुत्रि भूत्यं यत् कथयाम्यहम् ।
कलाकोप तु कालेन नित्याभ्यासादवाप्स्यमि ॥ १८ ॥

न कुलेन न शीलेन न रूपेण न विद्यया ।
जीविताभ्यधिक बुद्धिलभ्य धनमवाप्स्यते ॥ १९ ॥

प्रायेण जगति प्रज्ञा नाना " स्ति वस्यचित् ।
इयती जगती वेक्षि पूर्णामूर्णयिभिर्जडं ॥ २० ॥

अज्ञातकालोचितकर्मयोगा रोगा इवाह्निशपच्यमाना ।
जगत्त्रये देवमनुष्यनागा प्रज्ञादरिद्रा खलु सर्व एव ॥ २१ ॥

ज्येष्ठेन तावत् परमेष्ठिनेव विचारशून्येन वृत विमेतत् ।
यत् कामिनीपीनपयोधराणा विद्युद्विलोला विल यौवनश्री ॥ २२ ॥

वा नाम बुद्धिहीनस्य विधेरस्ति विदग्धता ।
दूष्माण्डाना न यश्चक्रे तलमूर्णां च दन्तिनाम् ॥ २३ ॥

रत्नाविना जलनिधौ मधुमूदनेन
क्लेश किलाद्रिवलनप्रभयोजुभूत ।
वि सैव पूर्वमखिलार्थविलुण्ठनाय
कान्ताकृति कण्टकाममयी न मृष्टा ॥ २४ ॥

निद्रा महीभारपग्रहश्च श्रीमश्रयत्वं पर्याचन च ।
अत्युन्नतत्वं गुणहीनता च किं युक्तमेतत् पुण्योत्तमस्य ॥ २५ ॥

कुश शशी गणा नम्रा भार्या वस्त्रार्धहारिणी ।
शभोधनपतिप्रीतिनं विद्या वसोपयुज्यते ॥ २६ ॥

भस्मान्न प्रकट विभाति ललना योज्ज्वले न किं युक्तम्
नि मद्भग सतत गणेषु रमते य किं न मत्प्रसन्न ।

य सक्त परमेश्वरोऽपि वृषभृद्वर्गे स किं नीतिमान्
गोप्या य कुटिला कला स्फुटतया धत्ते स किं धीधन ॥ २७ ॥

किं कामिनीप्रणयिना दिननायकेन
संशतित भ्रमकृता वृत्तिना स्वतेज ।
अर्थेन किं न विहिताभिमुखा मृगाक्षी
वित्तेन तीक्ष्णतरमप्यवला सहेत ॥ २८ ॥

चन्द्रम्येस्वरसेवया कृतगतनो क्षैण्य न निर्मूलित
मानी मूर्ध्नि जड स्थित कथमिव प्राप्नोति सपूर्णताम् ।
वृद्ध्यर्थी यदि किं करोति चरणोपान्ते न तस्यास्पद
हन्त्येव स्वसमीहित गुणमदादुच्चं स्थिति सेवक ॥ २९ ॥

यात प्रतारयितुमीश्वरमङ्गनाया
माग पुरा किमिति वार्मुकबाणपाणि ।
नाग्रे तनान धनितागुणवर्णनाना
यत् सो तेन नियत विननाश मूर्ख ॥ ३० ॥

रक्तोऽप्यशोकविटपी परपुष्टग्रन्धा
प्राप्नोति यस्य विभव नरणप्रहारम् ।
तस्मै नमृद्धिमचिबंभंधुर्पनिपत्य
धूर्तैर्निपीतमधवे मधव नमोऽस्तु ॥ ३१ ॥

स्याम्य भवजगत्सु दिव्यमुनयस्तत्रोचिता मन्त्रिणो
राष्ट्र भवर्गमही महामणिगुरु कोट मुधाम्भोनिधि ।
दुर्ग मेगधिर स्यमैव्यममरा श्रीमान् मुरारि सुहृत्
मा बुद्धिबिबुषाधिपस्य तु यया व्याप्त भगार्द्धैर्वेषु ॥ ३२ ॥

रुग्णस्यापराधालूटवटुकत्रोधस्य निम्नेजम्
मर्जान्निनिपीडितस्य जरुधेर्दानु प्रयूनस्य ते ।

सह्यातीतसमस्तरत्नवमतेर्मूर्त्वा किमेतावता
मोहादेकगजाश्वपादपसुरामाश्रेण तुष्टा भुग ॥ ३३ ॥

गमेण हेमहरिणाहरणोन्सुवेन
बूटाक्षवेलिसरणेन युधिष्ठिरेण ।
ईर्यारूपा द्विजरूपा जनमेजयेन
दत्त पर मनुजवर्त्मनि मौग्ध्यमेतु ॥ ३४ ॥

नागैस्ताक्षर्यममपित तदमृत यत्नश्रमंदुर्लभ
नो पीत न विलोकित न पिहित मोहात् पर हारितम् ।
तस्मान् नास्ति जगत्त्रयेऽपि विमल प्रजाकण कम्यचित्-
सर्वं प्राक्तनजन्मकर्म वशादर्थोल्लभे धावति ॥ ३५ ॥

एव जडेषु लोकेषु स्त्रीषु मृगधासु का कथा ।
वद्विहीनप्रमादेन जीवाम केवळ वयम् ॥ ३६ ॥

मुग्ध पश्ययमायानि प्रत्यक्षेऽप्यन्यथा ज्ञते ।
मायाप्रपञ्चमारश्च वेद्याना विभवोद्भव ॥ ३७ ॥

पुग मठरकाभ्यस्य मया पाणी द्विजन्मन ।
ताम्बूलवत्त्ववलिन प्ठीविन हाम्यलील्या ॥ ३८ ॥

मुग्धस्तपोऽवमानन मोऽभिजानोऽभिमानवान् ।
जनममदि जज्वाळ त्राधादात्मवधोद्यत. ॥ ३९ ॥

माधो धानुप्रक्षेपेन मिथ्या पश्यमि विभ्रमम् ।
न मया प्ठीविन किञ्चिद् भित्ती पाणि प्रमृश्याताम् ॥ ४० ॥

जात्या चर्ममय चक्षुश्चक्षिन् व प्रत्यक्षतव ।
मम मन्त्रावलीयाता प्रमाण वचन न किम् ॥ ४१ ॥

इत्युक्त्वा तीग्नशपथंगलहस्तादिचादनैः ।

स मया प्रकृतिं नीतस्तथेति प्रत्ययं ययौ ॥ ४२ ॥

पदे पदे जगत्यस्मिन् निधिर्देवेन निर्मितः ।

विटचारणवेश्यानां बुद्धिहीनावलम्बनम् ॥ ४३ ॥

नवयौवनकाले मे गृह विप्रमुतः पुरा ।

विवेश रात्रिभोगाय ताम्ना शकरवाहनः ॥ ४४ ॥

घाण्ड्यादिवातिकठिनं पीन प्रथमयौवनम् ।

त ब्रह्मचारिणं दृष्ट्वा सोद्वेगाहमचिन्तयम् ॥ ४५ ॥

कठिनोयं निशा दीर्घा क्षपिता कामुकैरहम् ।

तस्माद् भोगावहारोऽस्य मया कार्यः प्रयत्नतः ॥ ४६ ॥

इति सचिन्त्य नुचिरं मया तैस्तैः कथाक्रमैः ।

आसन्नशय्यावसरे याम. पूर्वोऽतिवाहित. ॥ ४७ ॥

आस्ता किमन्यद् वक्तव्य श्रुतमेतदितस्ततः ।

पतिता नेत्रयोर्निद्रेत्युवाच स पुन. पुन. ॥ ४८ ॥

कथाबन्धेऽथ विरते तत्सङ्गमनिवृत्तये ।

शूलापदेनेन मया कृतः कृतकनि.स्वन. ॥ ४९ ॥

सोऽथ मुग्ध. प्रकृत्यैव सत्यप्रत्ययमोहित. ।

चित्रे शूलोपशान्त्यै मे चित्रे (?) सर्वाङ्गमर्दनम् ॥ ५० ॥

गादर मृद्यमानेषु तेनाङ्गेषु दर्शनैः दर्शनैः ।

प्रययौ गोपरोभेय क्षणदा क्षणवन् मम ॥ ५१ ॥

नत. प्रभाने नङ्गो गवञ्चने चिन्तित मया ।

पनुबुद्धिर्नगलोऽयं मया नूत्नेन बाहित. ॥ ५२ ॥

अनेन मेपमुग्धेन दत्ता भाटी चतुर्गुणा ।

भोगावहारन्यायेन ध्रुव तामनुयाचते ॥ ५३ ॥

तस्मादेव रतिस्पृष्टीकार्यस्तावद् यथा तथा ।

न्यायाय सुरतोच्छिष्ट कथ समुपसर्पति ॥ ५४ ॥

इति ध्यात्वाहमारब्धरतिभोगा क्षपाक्षये ।

प्रीत्येवाकरव तस्य पण्यानृण्याय चुम्बनम् ॥ ५५ ॥

आरुढरतियन्त्रो मे शूलक्लेशकृपाकुल ।

अल मत्सङ्गमेवेति सानुरोधोऽवदत् स माम् ॥ ५६ ॥

आवर्जनाय तस्याथ निर्व्यजिर्जवचेतस ।

मया मिथ्याप्रियालार्पविहितो रञ्जनयम ॥ ५७ ॥

अहो यतामृतस्पर्शस्तवाङ्गेषु विभाव्यते ।

अधुनैव मया दृष्ट यम्मा प्रत्यक्षलक्षणम् ॥ ५८ ॥

गूढाङ्गेन त्वया स्पर्शे ममाम्मिन् रमणम्यले ।

न जाने क्व गत शूल मत्पुण्यैस्त्वमिहागत ॥ ५९ ॥

इति श्रुत्वंव मद्वाक्य सहसा माश्रुलोचन ।

अन्यर्धविरत शोकात् सोऽन्त मानुषाय परम् ॥ ६० ॥

निज वक्षो ललाट च ताडयिष्या म पाणिना ।

हा वष्ट हा हताऽस्मीति वदन् मामिदमब्रवीत् ॥ ६१ ॥

पूर्वं नैतन् मया ज्ञात यन् मदङ्गममागम ।

शूल हरति नारोणा मणिमन्त्रोपघादिवत् ॥ ६२ ॥

मन्दपुण्यस्य जननी वात्मत्यञ्जननी मम ।

मुचिरस्यायिना भद्रे शूलेन निधन गता ॥ ६३ ॥

विदितोऽय प्रकारश्चेदभविष्यदसशय ।

तज्जनन्या वियोगो मे नाभविष्यद विचेतस ॥ ६४ ॥

इत्युक्त्वा वञ्चितोऽस्मीति स रुदित्वा विनिर्ययौ ।

पुरुषाकारसदिग्धनिविषाणवृषोपम ॥ ६५ ॥

नित्य भोजनमैद्युनप्रणयिनस्त्यक्तान्यकार्या पर

लोकेऽस्मिन् गलगर्तमात्रसुखिन सन्त्यक् शून्याशया ।

य भेषप्रतिमा क्षयोद्यतमते सर्वस्वहर्तु क्षणा-

दाप्तस्यैव विनिक्षिपन्ति नितरा नि शङ्कमङ्क गिर ॥ ६६ ॥

इत्यबुद्धिधनावाननिधानं विविधोदयं ।

कूटपण्येरसामान्यैस्तारुण्यमतिवाह्यते ॥ ६७ ॥

असत्यनैव जीवन्ति वेश्या सत्यविवर्जिता ।

एता सत्यन नश्यन्ति मद्यन्तव कुलाङ्गना ॥ ६८ ॥

मत्य विनाशाय पराङ्गनाना

ममत्यसाग गणिकागणश्री ।

मत्येन वेद्या विल दृष्टसारा

दग्निद्रशात्र इव कस्य मेद्या ॥ ६९ ॥

दानेन नश्यति वणिङ्नश्यति सत्यन सर्वथा वेश्या ।

नश्यति विनयेन गुरुनश्यति कृपया च कायस्थ ॥ ७० ॥

वेश्याजनस्य निनवस्येव वञ्चनमायया ।

अहो बंदग्ध्यमियुक्त्वा परोऽपि पश्नुष्यति ॥ ७१ ॥

पुगह पृथिवीमेता भ्रान्त्वा जग्धिमयगम् ।

माप्ता वेश्यास्पद लाभात् पुर पाटन्पुत्रकम् ॥ ७२ ॥

कुट्टन्यस्तत्र सर्वज्ञा दृष्ट्वा मामल्पकौशलाम् ।
जहसुः मस्वन येन हीताह क्षमामिवाविशम् ॥ ७३ ॥

ततस्तेनावमानेन गणेशायतनाग्रतः ।
स्थिता वृतोपवासाहमहङ्कारविवर्जिता ॥ ७४ ॥

अथ स्वप्ने गणेनाह पृष्टा शकरसूनुना ।
उपवासा कियन्तस्ते प्राप्ता इति पुनः पुनः ॥ ७५ ॥

स मयाभिहितः कूटवृतप्राणान्तचेष्टया ।
मामद्वयमतिक्रान्तं व्रतादनशनस्य मे ॥ ७६ ॥

तच्च क्षुब्धा स स्मितमुख्यः सर्वज्ञः प्राह मां गण ।
अहो व्रतेऽपि स्वप्नेऽपि नासत्यादमि ते च्युति ॥ ७७ ॥

परितुष्टोऽस्मि ते भद्रे निश्चलासत्यनिश्चयात् ।
महामामामयकला लब्धभोगा भविष्यमि ॥ ७८ ॥

गणेशानुचरः पूर्वमिति मह्यं वरं ददौ ।
अमत्येनैव वेद्याना भवन्ति धनसंपदः ॥ ७९ ॥

धनप्रधानः जनजीवभूतः लोकेषु तत्रापि विशेषयोगात् ।
जनाभिमारप्रतिपत्तिभाजा महीभुजा वेदामृगीदृशा च ॥ ८० ॥

धनेन लभ्यते प्रज्ञा प्रज्ञया लभ्यते धनम् ।
प्रज्ञार्थो जीवलोकेऽस्मिन् परस्परनिबन्धनी ॥ ८१ ॥

ईश्वरः स जगत्पूज्यः स वाग्मी चतुराननः ।
यस्यास्ति द्रविणं श्लोके स एव पुण्योत्तमः ॥ ८२ ॥

म एवाहृदयो गह्वरलसः स शनैश्चरः ।
यत्र बुजन्मा मनसः वित्तं यम्य न विद्यते ॥ ८३ ॥

मुजातस्य प्रयातस्य माङ्गल्यस्पृहणीयताम् ।
धनिकस्य विकारोऽपि क्षीवस्येव जनप्रिय ॥ ८४ ॥

धनिनश्चन्दनस्येव सच्छायस्य मनोमुग ।
निष्फलस्यापि लोकोऽय सपक्वं बहु मन्यते ॥ ८५ ॥

निस्त्रिशा अपि सस्नेहा भवन्ति श्रीमत परम् ।
स्वकेशा अपि नि स्वाना नि स्नेहा यागन्ति रूक्षताम् ॥ ८६ ॥

मेव्य कविबुवासीना गुर शूरकलावताम् ।
गतिप्रदोऽर्थवानेव व्योममार्ग इषोन्नत ॥ ८७ ॥

विक्रीय स्वगुण नि स्व स्वय मासमिव द्विज ।
मद्य पतति नि मत्त्व पतित केन पूज्यते ॥ ८८ ॥

गुणिना चित्तवैकल्याद गुणा निर्गुणवाञ्छया ।
हृदयेष्वेव सीदन्ति विधवानामिव स्तना ॥ ८९ ॥

विद्वद्भि परिवारिता सगुणतामायान्ति वित्तैर्नरा
शूरत्व मुभटे कुलोन्नतरै प्रख्यातसद्व्रताम् ।
तस्माद वित्तसमाश्रय गुणगणे वित्ते च नान्वाश्रये
वित्त वित्तमनन्यनिननियता सपद्मिचित्त नृम ॥ ९० ॥

अभ्यानमाल्याभग्णाम्बरस्य वराङ्गनानन्दनमिदरस्य ।
वित्तप्रकाशान्मयमेवित्तस्य स्वयस्य वित्तस्य च यो विशेष ॥ ९१ ॥

अशेषदापापगमप्रकाशमित्रागमोत्साहमहात्मवाहम् ।
विवासगोभा जनयत्यजस धन जनाना दितमम्युजानाम् ॥ ९२ ॥

वित्तेनाभिजनी गुणी पण्डिनी मानी प्रभाणीकृत
सद्विजन्तुर्पति माभुषदयी वि वा बहु श्रूमेहे ।

वित्तेन व्रततीर्थसाथंसरणक्लेशाभियोग विना -

तीर्थन्ते ततपातकव्यतिकरास्ते ब्रह्महत्यादयः ॥ ९३ ॥

श्रूयता यत् पुरा वृत्त वाराणस्या स्वयं मया ।

श्रुत विश्रुतसत्त्वस्य चरितं गृहमेधिनः ॥ ९४ ॥

तत्राभवद् गृहपतिर्धरातलघनाधिपः ।

द्विजन्मा श्रीधरो नाम महाब्धिरिव रत्नवान् ॥ ९५ ॥

अधिकल्पतरीस्तस्य राजार्हवरभोजनं ।

अवारितमभूद गेहे भोज्यसत्रं सदैरिणाम् ॥ ९६ ॥

तस्य विप्रसहस्रेषु भुञ्जानेषु सदा गृहे ।

लोके युधिष्ठिरकथा श्लयादरकथा ययौ ॥ ९७ ॥

ततः कदाचिदाचारनिधेस्तस्य समाययौ ।

नियनात्मा यतिर्गेहं ज्ञानात्मा नाम दिव्यधीः ॥ ९८ ॥

स पूज्य पूजितस्तन श्रद्धयापनिमन्त्रितः ।

पाकशाला ययौ द्रष्टुं भक्ष्यराशिगतान्विताम् ॥ ९९ ॥

तत्रापश्यत् स सर्वान्नव्यञ्जनादिगणोपरि ।

मितयज्ञोपवीताङ्गं लम्बमानतनुं शबम् ॥ १०० ॥

स्रवद्भिस्तस्य गात्रभ्यः सूक्ष्मशोणितविन्दुभिः ।

अत्र सर्वजनादृष्टेः सिच्यमानं ददर्श स ॥ १०१ ॥

दृष्ट्वा तदतिशीमलं घृणासकुचिताशयः ।

सम्पृष्टवर्णं स ययौ ततस्तूर्णमलक्षितः ॥ १०२ ॥

अथ सवत्सरे माते पुनरभ्येत्य कौतुकात् ।

मोक्षदयनं मासहीनं तन् स्नायुबद्धं कठेवग्म् ॥ १०३ ॥

शिरामुखशतैस्तम्य किल तस्नेहकणैश्चितम् ।

स दृष्ट्वा भोज्यमगमत् जुगुप्सामीलितेक्षण ॥ १०४ ॥

वर्षेण पुनरायात सोऽम्बिशेषशबन्धुते ।

अन्नव्यञ्जनमद्राक्षीद् व्याप्त द्विश्रैर्वसावर्णं ॥ १०५ ॥

वीतुक्ताद वत्सरे याते मोऽपश्यन् पुनरागत ।

कपालशेषकलनादन्नोपरि रजश्च्युतम् ॥ १०६ ॥

पडभिर्मसैरथायात शुद्ध शवविवर्जितम् ।

रम्य महानस दृष्ट्वा पुरोहितमुवाच स । १०७ ॥

अहो गृहपतेरस्य महासयेण पातकम् ।

क्षीणमल्पेन कालेन लीढ याचककोटिभि ॥ १०८ ॥

यभूव पूर्वपुरषोषार्जितास्य गृहाश्रया ।

ब्रह्महत्या यतवती साय दानात् क्षय गता ॥ १०९ ॥

यैस्तस्य भवने भुक्त तैस्तत्पाप समाहृतम् ।

पापमनाश्रय पुसा भोक्तारमुपमपति ॥ ११० ॥

ब्रह्महत्या भवस्यापि या बभूव भयप्रदा ।

धनेन क्षपिता सेयमहो धनमहो धनम् । १११ ॥

इत्युक्त्वा स शिष्टपट्टं लिप्तिवा दग्धावमादरात् ।

पुरोहितेनार्च्यमान प्रययौ ज्ञानत्रोचन ॥ ११२ ॥

वाच्यमान न विद्वद्भि सस्तवाद्भुतवादिभि ।

दग्धोवाऽथगौरवरमान् मया तत्र स्वयं श्रुत ॥ ११३ ॥

धमयति चित्तं पापं यापं विदुष्पति दुमह

कथयति कुत्र कल्याणानां कल्याणोऽपि जितम् ।

धनमवलुप तीर्थ पुमा तदेव महत्तप

मुकृतनिधये श्रद्धाधाम्ने धनाय नमो नमः ॥ ११४ ॥

एतदावर्ण्य युवतार्थमर्थस्तुतिमय मया ।

नीत दशापदेशाना समये सारतन्त्रताम् ॥ ११५ ॥

कुरु वित्तार्जनं तूष्णं .. भवति योपिता ।

न यौवनमहायोऽय तनये कायविक्रय ॥ ११६ ॥

तनुवल्लीवमन्तश्चीवंदनेन्दुशरस्त्रिणा ।

पयोधरोद्गमप्रावृद् चपला यौवनद्युति ॥ ११७ ॥

तारुण्ये तरले सुभ्रूभ्रमद्भ्रूभङ्गविभ्रमे ।

श्रीणा पीनस्तनाभोगा भोगा द्वित्रिदिनोन्मत्ता ॥ ११८ ॥

अय मुखमरोरहभ्रमरविभ्रम सुध्रुवा

कुचस्थलकुरङ्गक पृथुनितम्बलीलाशिखी ।

न यौवनमदोदयश्चरति चारुकान्तिच्छटा-

कुलत्रिवर्णिकूलिनीपुलितराजहमश्चिन्म ॥ ११९ ॥

आलानमुन्मूल्य सुखाभिधान

तारुण्यनागे गमनोद्यतेऽस्मिन् ।

पलायिते कामिगणेऽद्भुताना

विमर्दभीत्येव कुचा पतन्ति ॥ १२० ॥

युवतिरतिनीप्रावृत्ताल मपीनपयोधर

कृतमदन्नरारम्भ कामी विलामशिलण्डिनाम् ।

मदनपवनलोल

.. .. . ॥ १२१ ॥

श्रीशालक्रीकुसुमसमये रागपद्याकराव

दर्पोद्याने वदनशशभ्रूलोमुदीर्घान्तिकेऽस्मिन् ।

याते मुग्धद्रविणतुलया यौवने कामिमित्रे

पण्यश्रीणां व्रजति महसा दुर्दशाशेषता श्री. ॥ १२२ ॥

न तु यौवनमात्रेण लभन्ते ललनाः धियम् ।

भोगार्हा वृद्धकरिणी तल्ली हरिणी वने ॥ १२३ ॥

स्पवत्यद्भुतास्मीति कान्ते त्याज्यस्त्वया मदः ।

वने मयूरा दुप्यन्ति बलिमश्नन्ति वायमाः ॥ १२४ ॥

पूर्णां वक्रचला ते जनाः ।

क्षीणोऽपि वृद्धिमायाति कुटिलैककल. शर्मा ॥ १२५ ॥

भ्रूपुग्मं कुमुमेपुकार्मुकलतालावण्यलीलाहर

वक्त्र न्यक्कृतचन्द्रबिम्बमधरो विम्बप्रभातस्कणः ।

रूपं नेत्ररसायनं किमपर मुश्रोणि तत्रापि ते

शिक्षाहीनतया मदद्विरदवत् प्राप्नोति नार्थंश्रियाम् ॥ १२६ ॥

तवेयं यौवनतरोऽच्छाया विस्मयकारिणी ।

यथा कामुकलोकस्य स्मरतापः प्रवर्तते ॥ १२७ ॥

रागमागर्म्मजातविद्रुमद्रुमपल्लवैः ।

तवाधरे स्मितकचि. करोति कुमुमभ्रमम् ॥ १२८ ॥

भानि सचन्दनतिलकं कालागुरुकुटिलपल्लवाभरणम् ।

वदनं नन्दनमेतद् भूलतिवालाभ्यललितं ते ॥ १२९ ॥

यान्. मुन्दरि मुतरां स्तनभारपश्चिमः शनकैः ।

प्रोपितशैशवश्रीकादिव मध्यः कृशवग्धं ते ॥ १३० ॥

तथाप्युपायशून्येन रूपेणानेन मुन्दरि ।

न प्राप्यन्ते प्रकृष्टेन प्रयत्नेनेव नन्दनः ॥ १३१ ॥

गुणवती ललितापि न शोभते
तनुनराथकदथनयान्विता ।

मुक्कविमूक्किनरिवार्थवती पर
व्रजति वेगवधू स्पृहणीयताम् ॥ १३२ ॥

समक्तेषु मुरामयी धनगुणाधानेषु लक्ष्मीमयी
स्फीतार्थेषु सुधामयी विपमयी निष्क्रान्तवित्तेषु च ।
वेद्या शङ्खमयी नितान्तकुटिला सद्भावलीनेषु या
देवानामपि सुधु मोहजननी क्षीरोदवेलेव सा ॥ १३३ ॥

इति तया वचनामृतमपित
श्रवणपेयमवाप्य कलावती ।
जननि मे द्रविणाधिगमोचित
परिचय कथयेति जगाद ताम् ॥ १३४ ॥

इति श्रीव्यासदासापराध्यक्षमेन्द्रविरचितायां समयमातृकायां
पूजाधरोपग्यासो नाम चतुष्ठा ममय

पञ्चम ममय रागविभागोपन्यास

अथ ममथमत्ताना करिणामिव कामिनाम् ।
बन्धाय बन्धकीनिक्षामाचक्षते जरञ्जिता ॥ १ ॥

श्रूयता पुत्रि सर्वत्र विचित्रोपायवृत्तय ।
मया दुहितृवात्सल्यादर्थ्यं किञ्चित् तदुच्यते ॥ २ ॥

पूर्वं भावपरीक्षैव कार्या यत्नेन कामिनाम् ।
जातरागविभागाना कर्तव्यो त्यागमग्रही ॥ ३ ॥

कुसुम्भराग सिन्दूरराग कुङ्कुमरागवान ।
लाक्षारगोऽथ माञ्जिष्ठो राग काषायरागभूत ॥ ४ ॥

हारिद्रो नीलरागश्चेत्यष्टौ वर्णानुकारिण ।
सुवर्णरागस्ताम्राम्यो रीतिरागस्तथापर ॥ ५ ॥

राग सीसकराजश्च लौहो मणिसमुद्भव ।
काचरागस्तथा शैलो ह्यष्टौ धात्वनुकारिण ॥ ६ ॥

साध्यरागस्तथा चान्द्रस्तथेन्द्रायुध एव च ।
वैद्युताङ्गारकेत्वारयरविरागास्तथैव च ॥ ७ ॥

राहुरागोऽष्टमश्चेति रागा गगनसङ्गिन ।
श्रोत्ररागोऽक्षिरागश्च रसनाराश्रयस्तथा ॥ ८ ॥

त्वग्रागो घ्राणरागश्च मानसो बुद्धिसम्भव ।
अहकाराभिधानश्चेत्यष्टाविन्द्रियसङ्गवा ॥ ९ ॥

वृषरागोऽश्वरागश्च कृकलामाह्वयस्तथा ।
मेपराग श्वरागश्च खररागस्तथापर ॥ १० ॥

मार्जाररागो हस्त्यारयश्चेत्यष्टौ प्राणिभदजा ।
शुकरागो हंसरागस्तथा पारावताभिध ॥ ११ ॥

मायूरश्चटकारयश्च वृकवाकुसमुदभव ।
कोकिलो जीवजीवारयश्चेत्यष्टौ पक्षिजातय ॥ १२ ॥

पेशरागोऽस्थिरागश्च नखारय पाणिसंगत ।
दतरागस्तथा पादरागस्तिलक रागवान् ॥ १३ ॥

वृषपूराभिधानश्चेत्यष्टावङ्गविभाविन ।
छायारागस्तथा भूतरागोऽपस्मारवानपि ॥ १४ ॥

ग्रहरागोऽथ गान्धर्वो यक्षाख्य क्षोभरागभृत् ।
पिशाचराग इत्यष्टौ महारागा प्रकीर्तिता ॥ १५ ॥

कौसुम कुम्भरागश्च नारङ्गाङ्कोऽथ दाडिम ।
मद्यराग कुष्ठरागो विमर्षाख्यश्चिताभिध ॥ १६ ॥

भ्रामरोऽप्यथ पातङ्गो वृश्चिवाख्यो ज्वराभिध ।
भ्रमाख्य स्मृतिजन्मा च रतिरागो ग्रहाभिध ॥ १७ ॥

रागो रधिरसज्ञश्च षोडशैते प्रकीर्णका ।
सक्षिप्त लक्षण तेषां क्रमेण श्रूयतामिदम् ॥ १८ ॥

कौसुम्भो रक्षित स्थायी क्षणान् नश्यत्युपेक्षित ।
स्वभावरूक्ष सैन्दूर स्नेहद्व्येपेण धार्यते ॥ १९ ॥

अल्पजीन मुखार्यं च घनो दुःखाय कौटुकम् ।
तप्त क्षिप्यति लाक्षाङ्गं दलेप नायाति शीतल ॥ २० ॥

तप्त जीतश्च माञ्जिष्ठ स्थिरभोगक्षम मम ।
स्थिरो रौक्ष्येण कापाय स्नेहयोगेन नश्यति ॥ २१ ॥

मुरक्षितोऽपि हारिद्रं क्षणेनैव विरज्यते ।
नीलो देहक्षयस्थायी वार्यमाणोऽपि निश्चल ॥ २२ ॥

मौर्वणश्छेदनिर्घर्षतापैस्तुल्यरुचि सदा ।
मृज्यमानस्य वैमल्यं ताम्रसज्ञस्य नान्यथा ॥ २३ ॥

रीतिनाम्नस्तु मालिन्यं स्नेहेनाप्युपजायते ।
संसर्पादौ च मध्ये च क्षये च मलिना एचि ॥ २४ ॥

तीक्ष्णस्वभावात्लोहस्य वाठिन्याच् च न नम्रता ।
मणिनामा च निर्व्याज सहजस्वच्छनिश्चल ॥ २५ ॥

स्वभावभिदुरः काचसंज्ञश्छलनिरीक्षकः ।

शैलोऽपि गौरवस्थायी हृदयाभावनीरसः ॥ २६ ॥

सांध्यश्चलश्च नित्यश्च कल्पदोषो दशाश्रयः ।

चन्द्ररागः प्रशान्तार्तिशीतलः क्षयवृद्धिभाक् ॥ २७ ॥

ऐन्द्रायुधो बहुरुचिर्वक्रमायाविलासभूः ।

वैद्युतस्तरलारम्भदृष्टनष्टविकारकृत् ॥ २८ ॥

भङ्गारः स्त्रीजनावज्ञाज्वलितो लोहिताननः ।

केतुसंज्ञः स्फुटानर्थकारी बन्धवधादिभिः ॥ २९ ॥

आर्कस्तीक्ष्णतया नित्यसंतापः सततोदयः ।

मित्रक्षयैषी विषमो राहुरागो महाग्रहः ॥ ३० ॥

श्रोत्रं कर्णमुक्ताभ्यासाद् गुणाकर्णनतत्परः ।

अक्षिजन्मा परं रूपमात्रे परिणतस्पृहः ॥ ३१ ॥

रामनो विविधास्वादभोज्यसंहारलौत्यवान् ।

त्वदमयः सर्वमुत्सृज्य सर्वाङ्गगालिङ्गनोत्सुकः ॥ ३२ ॥

घ्राणाख्यः पुष्पधूपादिभूरिसौरभलोभभृत् ।

मानसः सतताभ्यस्तस्पृहामात्रमनोरथः ॥ ३३ ॥

बुद्ध्यन्वयो गुणवत्कान्तासक्तिव्यसनवर्जितः ।

अहङ्काराभिधः श्लाघ्यसङ्गमोन्नतिलक्षणः ॥ ३४ ॥

वृषसंज्ञश्च तारुण्यात् कायदर्पबलोद्भवः

अश्वस्तु रतमात्रार्थी तत्कालोद्यतकातरः ॥ ३५ ॥

कृकलासाभिधानश्च स्वैणदर्शनचञ्चलः ।

मेवाख्यः शष्पकवलाभ्यासतुल्यरतिस्पृहः ॥ ३६ ॥

श्वाख्यो रत्यन्तविमुख स्थीरहस्यप्रकाशक ।
गार्दभ क्रूरसमर्दतृप्तिमात्रपरायण ॥ ३७ ॥

मार्जारजन्मा सातत्यादत्यन्ननिकटस्थिति ।
बौञ्जर क्लेशवन्धादिनिरपेक्षसमागम ॥ ३८ ॥

शुवाभिधोऽन्तर्नि स्नेह काम मुखमुखस्थिति ।
हमसज सुखस्थित्या गुणदोषविभागवृत् ॥ ३९ ॥

पारावताख्य सम्नेहरतिसर्वस्वलक्षण ।
मायूर स्ववपु स्फीतरूपप्रमदनृत्तावान् ॥ ४० ॥

बहुश मुरतामङ्गमात्रार्थी चटकाभिध ।
वृकवाकुभव कान्ताक्लेशलेशविभागवान् ॥ ४१ ॥

बोविलो मधुगलाय प्रभूतप्रमरत्वथ ।
जीवजीवकमज्जदच परिचुम्बननिश्चल ॥ ४२ ॥

केशाख्य मृगदिवसस्थायी वृच्छानुरञ्जव ।
अम्बिसंस्थाऽन्तरस्थदच प्रच्छन्नस्नेहजीवित ॥ ४३ ॥

नखाभिष्यो मासमात्रस्थायी याति शनै शनै ।
प्राणिनामा प्रबुद्धोऽपि बद्धमुष्टन लक्ष्यत ॥ ४४ ॥

दन्ताभिधो यस्नाम्बूललीलामाप्ररुचि सदा ।
पादारयश्चरणालीन प्रणामैरेव कवलम ॥ ४५ ॥

तिलकप्रतिमो नीचभ्यात्तमस्त्रीसमागम ।
कर्णपूरश्च कौटिल्यात् कण्ठगनाऽतिक्थन ॥ ४६ ॥

सवप्रानुचर शोपकारी छायाग्रहाभिध ।
अज्ञातचित्त स्तब्धाख्यो भूतगजो विचेतन ॥ ४७ ॥

अपस्माराभिध कूरकोपाक्षेप क्षणे क्षणे ।
ग्रहो वस्त्राञ्चलग्राही मजने विजने पथि ॥ ४८ ॥

गान्धर्वो गीतनृत्तादिरमसमक्तमानस ।
यक्ष क्षिप्तो न निर्यानि गृहावृत्तिविचक्षण ॥ ४९ ॥

यत्तत्प्रलापमुत्तर क्षोभाख्यस्त्यक्तयन्त्रण ।
पंशाचश्चाशुचिरतस्तीव्रक्षतविदारण ॥ ५० ॥

कीमुम क्षणिकोदार, पूजामानपग्निग्रह ।
भान्तोऽपि कौम्भ शकलश्लेष शिष्ट इवेक्ष्यते ॥ ५१ ॥

नारदस्य मरसोऽप्यन्तर्वहिस्तीक्ष्ण वट परम् ।
बहुगर्भतया रुढो हृदये दाडिमाभिध ॥ ५२ ॥

क्षणक्षेधोपमो माद्य स्वस्थो वैलक्ष्यलक्षण ।
बीभत्साचारवैरस्यात् कुण्ठारयोऽतिजुगुप्सित ॥ ५३ ॥

वैरूप्य च समायाति च्छेदेनेवाङ्गमर्मणाम् ।
चिताभिधान सर्वाङ्गदाही वश्यप्रयोगज ॥ ५४ ॥

भ्रामर कौतुकास्वादमात्रो नवनवोन्मुख ।
पातङ्ग कामिनीदीप्तिरसिव क्षयनिर्भर ॥ ५५ ॥

वृश्चिकास्यो व्यथादायी द्वेष्योऽप्यत्यन्तनिश्चल ।
त्यक्ताहारोऽतिसतापनष्टच्छायो ज्वराभिध ॥ ५६ ॥

भ्रमनामा मतिभ्रशाच चक्राम्बु इवाकुल ।
स्मरणाद्य प्रियस्मृत्या वृत्तान्यस्त्रीसमागम ॥ ५७ ॥

रतिग्रह मदा स्वप्ने मप्राप्तसुरतोत्सव ।
रोधिर बलहे र्वतपातैर्गोचस्य वर्धत ॥ ५८ ॥

इत्यगीति समासेन रागभेदा प्रकीर्तिता ।
विस्तरेण पुनस्तेषां कं सम्या कर्तुमर्हति ॥ ५९ ॥

सुहृज्जनाजनं कुर्यात् पूर्वं वारविलासिनी ।
वेद्यानां पश्चिनीनां च मित्रायत्ता विभूतयः ॥ ६० ॥

सुहृद्भिरेव जानाति कामुकानां धनं गुणम् ।
हृदयग्रहणोपायं शीघ्रं रक्तापरवतताम् ॥ ६१ ॥

महाधनस्य सुहृदां कामिनां प्रमशालिनाम् ।
प्रच्छन्नसुरतेनापि कुर्यादाराधनं मदा ॥ ६२ ॥

एको वित्तवत् सूनुं पितृहीनं सुयीवनम् ।
मुग्धं भूभुजि कायस्थं कामिस्पर्धीं वणिक्सुतम् ॥ ६३ ॥

नि यातुरामात्यवैद्यप्रमिद्धस्य गुरोः सुतः ।
प्रच्छन्नकामो जाड्यधनः ॥ ६४ ॥

नपुंसकप्रवादस्य प्रशमार्थी फलाशनः ।
मत्तो धूतसहायश्च राजसूनुर्निरङ्कुशः ॥ ६५ ॥

ग्राम्यो धातृद्विजमुत् प्राप्तशान्तिश्च गायनः ।
मद्यमाद्यपतिः प्राप्तश्रीमान् देवपरायणः ॥ ६६ ॥

गतानुगतिको मूर्खः शाम्ब्रान्मादश्च पण्डितः ।
नित्यक्षीवश्च वदयानां जङ्गमा बल्पादपाः ॥ ६७ ॥

प्रथमं प्रार्थनां वेद्यां न क्षणोऽस्तीत्यदाहरेत् ।
जनस्थायं स्वभावो हि मुलभामवमयतः ॥ ६८ ॥

गिरगूलादिव द्याधिमनित्यमजुगुप्सितम् ।
अवहारोपयोगाय पूर्वमेव समादिशतः ॥ ६९ ॥

पत्नीव बुर्यादिनुवृत्तिपूर्वं पूर्वं महार्थस्य वरोपचारम् ।

द्रव्यैस्त्वया मन्त्रजपादिभिर्वा वशीकृतास्मीति वदेन् च सर्वम् ॥ ७०

स्वयं प्रदत्तेऽपि नम्यशक्ते च शङ्केत तद्भवितविवादशीलम् ।

निन्देत् प्रकाम जननी विरुद्धा गच्छेत् स्वयं वेष्टम च कामुकस्य ॥ ७१

विदेशयात्रामपि मन्त्रपेत तेनैव सार्धं विहितानुबन्धा ।

मुप्तस्य कुर्यात् परिचुम्बनं च गुणस्तुतिं चार्धविबोधभाज ॥ ७२

स्वप्ने मदैव प्रल्पेत् सरागं सर्वं च तन्नामनिबद्धमेव ।

न चास्य तृप्तिं मुरतेषु गच्छेद् व्ययस्य कुयच्च च मुहुर्निषेधम् ॥ ७३

तस्माच्च च पुत्रार्थमनोरथा स्यात् प्राणात्ययं तद्विरहे वदेच्च च ।

इत्यादिभिः स्वीकरणाद्युपायैर्निबद्धबुद्धेर्द्रविणं लभत ॥ ७४ ॥

तावन् च तूर्णं धनमाहरेत् यावत् स रागेण विनष्टसज्ज ।

प्रणान्तरागानल्लगीतलस्तु स लोहपिण्डीवठिनत्वमेति ॥ ७५ ॥

याचेत मवं सुरतातिवाले तमूरवन्धेन निरुद्धकायम् ।

प्रायेण तृप्ताय न रोचते हि विनम्रशाखापरिपक्वमाम्रम् ॥ ७६ ॥

सधारयत् तं च विनोपवित्तं यावन् न निःशेषधनत्वमेति ।

पुनः पुनः स्नहलवार्द्रववन्ना दीपं यथा दीपकदीपवति ॥ ७७ ॥

निष्पीतसारं विरतोपकारं क्षुण्णक्षशल्कप्रतिमं त्यजेत् स ।

लब्धाविवासक्षयकारिशुष्कं पुष्पं त्यजत्येव हि केशपाश ॥ ७८ ॥

हेमन्तमार्जारं इयातिलीनं स चेन् न निर्वीर्यं निरस्यमानं ।

तदेव कार्यंस्तनुमर्मभेदी प्रवर्धमानं परतोपचार ॥ ७९ ॥

शय्यावहारैर्वचनप्रहारैः कोपप्रकारैर्जननीविकारैः ।

शौटिल्यसारैर्विविधप्रसारैर्विपट्टिचारैर्गणितापचारैः ॥ ८० ॥

याञ्चाविवादैरधनापवाददन्तानुवादैः परसाधुवादैः ।
निन्दाप्रवादैः परमप्रवादैर्विटप्रवादैः कथितावसादैः ॥ ८१ ॥

मुहुः प्रवासं कलहोपवासं मांयानिवासं वटुवाधिकासं ।
सभ्रूविलासं व्यसनोपवासं निष्कासनीयं स पृथुप्रवासं ॥ ८२ ॥

स चेत् पुना रागजतुप्रसक्तस्तीव्रावमानंरपि न प्रयाति ।
तदा तमुत्क्षिप्तभुजान्यवकत्रा दासी वदेद् वित्तवियोगदीनम् ॥ ८३ ॥

यत्राभवत् कामुकलोकयात्रा
विचित्ररूपा सततं विभूतिः ।
गृहे चतुर्थं दिनमद्य तस्मिन्
दृष्टस्य दृष्टस्य वधूत्सवस्य ॥ ८४ ॥

कलीवस्य यस्यास्ति न भोगमपत् स किं भुजिष्याभवने करोति ।
न यस्य हस्ते तरमूल्यमस्ति स किं समारोहति नावमग्रे ॥ ८५ ॥

प्रक्षिणवित्तेन निरुद्यमेन किं रूपयुक्तेन करोति वेश्या ।
विच्छिन्नदुग्धा न पुनः सगर्भा सा कस्य गौश्चास्तयोपयुक्ता ॥ ८६ ॥

मित्येव रिक्तं कुस्ते जडानामावर्जनं प्रेममयैर्वचोभिः ।
क्षीरक्षये चुम्बनलालनेन वाग्यस्य वृद्धिं विदधाति धानी ॥ ८७ ॥

इत्यादिभिस्तद्वचनावमानैस्तस्मिन् गते शीघ्रमतुषारतुल्ये ।
क्षीणं निरस्तं पुनराप्तवित्तं भजेत यन्नाहूतवित्तमन्यम् ॥ ८८ ॥

प्राप्ते कान्ते कथमपि घनादानपात्रे च वित्ते
त्वमे सर्वं त्वममि हृदयजीवितं च त्वमेव ।
इत्युक्त्वा न क्षपितविभवः कञ्चुकाभभुजङ्गी
त्यक्त्वा गच्छेत् सधनमपरं वैशिकोऽयं समाम् ॥ ८९ ॥

उद्देशलेणेन यदेतदुक्तं तत् कार्यकाले विविधप्रयोगम् ।
तस्मात् स्वबुद्ध्यैव विचार्य कार्यमुक्त्वेति तूष्णीं जग्ती चकार ॥ १० ॥

इति श्रीव्यासवासापराज्यक्षेमेन्द्रविरचिताया समयमातृकाया
रागविभागोपन्यासो नाम पञ्चमः समयः ।

पाठः समयः ।

अथ क्षणक्षीणधनायमाने जनैः जनैर्निष्प्रतिभे यशाद्धे ।
शोर्दोषमुक्तेव विलोकनेन सविप्लवा मीलिततारकाभून् ॥ १ ॥

इन्दो प्रयाते कृतरात्रिभोगे पवेशकाले चिरकामुकस्य ।
वेद्येव सभ्या गगनाङ्गनाथ निर्दिष्टताराबुधुम चकार ॥ २ ॥

अद्योदिते स्वस्थितिदानदक्षे बाले रवौ श्रीमति पद्भुजिन्या ।
विनासकाले मधुपागकेलिरभूद् विटानामिव पट्पदानाम् ॥ ३ ॥

कलावती मौक्तिकभूषणाङ्गा धम्मिल्लमाल्यप्रणयप्रसक्तं ।
भृङ्गैर्वृता दर्पणमीक्षमाणा मतारका चन्द्रवती निशेव ॥ ४ ॥

स्मराङ्गनाकेलिशुकायमानकरस्थनाम्बूलविलासपूर्णा ।
समातृका नापितदत्तहस्ता कान्ता तनु पण्यदशा नयन्ती ॥ ५ ॥

सलीलमानान्तविलोलकाञ्चीरवेण पागवतदत्तसजा ।
अर्थार्थिनी राजपथप्रकार हर्म्य प्रियोत्सङ्गमिवारुरोह ॥ ६ ॥

ताम्रवती त्परिभोगयोग्य प्रानर्नव कामुकमीक्षमाणा ।
विलोक्य वङ्ग शयनोत्थिताना पण्याङ्गनाना गणयन् विचेष्टा ॥ ७ ॥

आमन्त्रमित्रागममुच्यमानसमागमे वासरवल्लभस्य ।
निर्यान्ति दोषा इव रात्रिभोग्या पश्य प्रभाते गणिकागृहेभ्यः ॥ ८ ॥

एष प्रबुद्ध सहसा जटाभृल्लीलाशिव कुक्कुटकूजितेन ।
गृहान् नलिन्या परिहृत्य राजरथ्या कुमारेण मठ प्रयाति ॥ ९ ॥

एते निर्वेतिग्रहभट्टसूनो पृष्ठा विटा रात्रिसुख प्रभाते ।
कर्तुं प्रवृत्ता पृथुभोज्यभूरिव्ययाय भद्राभवने विभागम् ॥ १० ॥

प्राप्ते गृहद्वारमनद्वगसारे महाविटे पश्य वसन्तसेना ।
दून्यप्रसुप्तापि पुर ममेत्य निशीथभोग कथययमत्यम् ॥ ११ ॥

भग्राङ्गदा त्रोटितकर्णपाली मतङ्गनाम्ना गणपालकेन ।
आत्मापराध विनिगूहमाता विरीति रामा जननीजनाग्रे ॥ १२ ॥

निर्गच्छतो ग्रामनियोगिनोऽस्य ददाति गुप्तम्य ममेत्य पश्चात् ।
इदं तथेदं च पुर प्रहेयमित्यादि सदेशगतानि वृद्धा ॥ १३ ॥

सप्रस्थितेय सह माधवेन कोश ध्रुव पातुमनङ्गलेखा ।
अग्रे यदस्या मधुकुम्भवाही मेघ विवर्पन् पुरुष प्रयाति ॥ १४ ॥

टक्कस्य सा च्चलितस्य विप्राय यत स्कन्दकदानकाले ।
प्रमाधनाय स्वयमेव गन्तु समुद्यता पश्य शशाङ्कलेखा ॥ १५ ॥

उत्थानलीलागमने निशाया मुनिश्चिते मल्लिकयार्जुनस्य ।
वृत्त प्रभाते नवचीनवम्शदान विना पश्य मुहूर्तविघ्न ॥ १६ ॥

मेघप्रदस्येन्द्रवसोद्विजस्य मुक्त्वा प्रभूत निशि काल्पवण्डम ।
विपूचिकार्ता विटहर्षहेतुर्वैद्याधिनी वन्दति कुट्टनीयम् ॥ १७ ॥

वैद्योऽप्यसौ मण्डलपुलमनामा प्रभातचारी नगराजितानि ।
समुद्यत पूगफलानि दातु कुरङ्गिकायै निजमुष्टिपूरै ॥ १८ ॥

कक्षालनाम्ना निशि गायनेन वारावहारान् निज(?) भग्नभाण्डा ।
गृह्णाति वा नो(?) चरणस्पृशोऽस्य वराशुव कुण्ठघटादिमूल्यात् ॥ १९ ॥

प्राप्तस्य शभोर्वणिजस्तु वारे सुप्तस्य शून्ये शयने निशायाम् ।
नन्दा ममेत्यापरवामिगेहात् सविप्रलम्भ शपथ करोति ॥ २० ॥

पितुर्गृहाद् भूरिविभूषणानि प्राप्त गृहीत्वा मदन मृणाली ।
निगूह्य सदशंयति स्वगेह शून्य तमन्विष्टमुपागतानाम् ॥ २१ ॥

भोज्य विना पाटलिका प्रविष्ट मुष्टिप्रद श्रोत्रियमत्रिरात्रम् ।
शुष्कान्नदाता पितृकार्यमेतत् किं किं करोषीत्यसकृद् ब्रवीति ॥ २२ ॥

मार्जारजिह वा जननी हरिण्या
पदम्य भोज्य निशि लुण्ठित यत् ।
तस्मिन् गते तद्विजने विशङ्का
पदय प्रभाते कञ्जलीकरोति ॥ २३ ॥

ईर्ष्याविशेषात् वृत्तवोपवादमूर्छिताया मत्प्य रमण्याम् ।
विभूषण तोषणमाशु किञ्चिदस्यै प्रयच्छेति वदन्ति सरय ॥ २४ ॥

रागेण कृष्णीकृतवेश एष बलीविशेषस्तुष्टवृद्धभाव ।
योगागृह शम्बरसारनामा यागाय युग्येन गुरु प्रयाति ॥ २५ ॥

अयं जनस्थानविनाशहेतु केतु खरकूरतया प्रसिद्ध ।
आस्थानभट्टश्चिट्टिवत्सनामा प्रयाति युग्येन विशीर्णवस्त्र ॥ २६ ॥

उच्चैश्चिरात् सोधनिपक्तदृष्टिरश्वाधिरूढ कमलोऽधिकारी ।
बलावति त्वामयमीक्षमाण शूलार्पिताकारतुला विभर्ति ॥ २७ ॥

श्रीखण्डोज्ज्वलमतिलकातिलकवानक्षामहेमाङ्गद-
शिछन्नश्लिष्टविनष्टनासिकतया प्रख्यातजारज्वर ।
एष त्वामवलोक्य मालवपतेर्दूत प्रपञ्चाभिध
पश्योद्विष्टविवेष्टनानि कुरुते भोगीव मन्त्राहत ॥ २८ ॥

एष प्रख्यातकूट वपटविटघटानमं वमं प्रगल्भ
 श्रीगुप्तो नाम धूर्त सकलकलिकलाकल्पनामूलदेव ।
 दृष्ट्वा दूरात् प्रसिद्धा तव नवजननीमञ्जलिरिलिप्तहस्त
 पदयाक्षणा दत्तसज्ज स्मितचलचिबुक स्तोतुमेता प्रवृत्त ॥ २९

पातालोत्तालतालुप्रविततवदनस्पष्टदृष्टो ग्रदष्ट्रा
 विश्वग्रासावहेलाकुलितशिखिशिखाविभ्रमोद्भ्रान्तजिह्वा ।
 मेघाणा चण्डमुण्डाहरणकटकटारावपिष्टास्थिसस्था
 मिद्धा गुष्कातिपूर्णा जयति भगवती कुट्टनी चण्डघण्टा ॥ ३०

एष स्फीतधनस्य लोभवसते पापस्य मूर्तिस्पृज
 शङ्खारयस्य महार्घहृद्वणिज पङ्काभिधान मुत ।
 आवृष्ट प्रतिवेशमनिर्गतविटं सारङ्गगममुग्ध शिशु
 सुभ्रु त्वा तुपराशिलोलचटकाकार समुद्रोक्षते ॥ ३१ ॥

एष निधिविधिना तव नून मेघमतिविधित प्रहितो वा ।
 स्थूलमुख पृथुचूलवलाप स्कन्धयुगाञ्चितकर्णसुवर्ण ॥ ३२ ॥

इत्यादि वङ्गेन वितर्क्यमाण वणिवसुत दृक्पतित विचार्य ।
 मनोरयाभ्यर्थितलाभतुष्टा वडकालिवा सस्मितमित्युवाच ॥ ३३

निर्यस्ताम्बूललालबलबलवन्दग्रीववक्त्रावलाकी
 रक्तोपानद्युगोद्यत्सरसरमुखरप्रस्खलत्पादचारं ।
 एवरूपाऽतिमग्ध शिशुरखिलधनावाप्तय गन्धर्वाना-
 मवल्लभाराधनार्हं स्वयमुपनमति प्रायश पण्यपुण्यै ॥ ३४

बलावति त्वन्मुखनिश्चलोऽय महाविटध्वारणचक्रचारं ।
 निवेदितोऽग्रे तव देवताया शिशु पशुभोगविभूतिवामं ॥ ३५

पार्श्वे त्वमेपा व्रज वडक तूर्णं दूत करिष्यन्ति भवन्तमेते ।
तयेति दत्तोचितशामनोऽसौ जगाम सीधादवरुह्य हृष्ट ॥ ३६ ॥

इति श्रीध्यादासापरास्यक्षेमेन्द्रविरचिताया समयमानुवाया
पष्ठ ममय ।

सप्तम ममय । कामुकसमागम

अथाययौ धने श्रीमान् नवोद्भूतमनोभव ।
लतालिङ्गनवृद् बाल काल कुसुमलान्छन ॥ १ ॥

सभोगमुखसपत्ति पराधीनेव कामिनाम् ।
आललम्बे धनेशाशामित्तीवाकलयन रवि ॥ २ ॥

दक्षिणानिलसोच्छवासा लसत्कुसुमपाण्डरा ।
जातजृम्भा ययुस्तन्व्यो लता सात्कण्ठतामिव ॥ ३ ॥

दग्धज्ज्वकद्विपा रोपात पुराणे पञ्चमायवे ।
नव विनिर्गमे काममृतुराज प्रजापति ॥ ४ ॥

प्रस्रलत्कोकिलालापा गायन्त्यो भृङ्गविज्जिते ।
वेदया इव मधुक्षीबा विरेजुर्वनराजय ॥ ५ ॥

नवकिसयलेखा पङ्क्तिस्तङ्गे लताना
नखमुखलिपिलीलालोभिनीमाकलय्य ।
मधुमदपरिरम्भे भेजिरे लोहितत्व
म्यलकमलवनानामीर्ष्येवाननानि ॥ ६ ॥

क्षैण्यक्षाम शिशिरमम्य वृद्धमुत्सृज्य दूरे
त्यक्त्वा जीन तरणमसमृद्ध गाढरागानुबन्धम् ।
उद्यानश्रीर्मधुमभिमत बालमेवालिलिङ्ग
प्राय स्त्रीणा वयसि नियतिर्नास्ति कार्याधिनीनाम् ॥ ७ ॥

अथ नापितद्वतेन कृतद्वित्रगतागता ।

मिथ्याकृतनिषेधापि ग्रहणाग्रहणे शिशो ॥ ८ ॥

वयचिदभ्यर्थनया गृहीतार्था कलावती ।

सध्याया मण्डनासक्ता ययी वासकसज्जताम् ॥ ९ ॥ (युगलकम्)

कपोले कस्तूरीस्फुटकुटिलपत्राडकुरलपि-

लंलाटे कार्पूर तिलकमलकालीपरिमरे ।

तनौ लीला हेमद्युतिपरिचिता कुडकुमरुचि

स तस्या कोज्यासील ललितमधुरो मण्डनविधि ॥ १० ॥

प्रीद्वामुक्सभोगसाक्षिणी बालसगमे ।

नोचितास्मीति तामूचे लज्जया नतमेखला ॥ ११ ॥

हारिणी सा तनुलता हारिणी च कुचस्थली ।

दृष्टिश्च हारिणी तस्या बभौ स्मरविहारिणी ॥ १२ ॥

अत्रान्तरे वणिक्मूनुविवेश गणिकागृहम् ।

आसन्नलाभाभिमुखैरावृत क्षेत्रवासिभि ॥ १३ ॥

कर्णससक्तमुक्ताङ्कवनवस्थूलवालक ।

बहुहेमभरानान्तिमव्ययध्रुवणद्वय ॥ १४ ॥

कण्ठाभरणमध्यस्वह्रमरक्षाचतुष्टय ।

जननीहस्तचिन्त्यस्तसर्पपाङ्क्तिचूलिक ॥ १५ ॥

राजावतमणिस्थूलगुलिकाभ्या विराजितम् ।

राजत चरणालीन विभ्राण वटकद्वयम् ॥ १६ ॥

मुहुर्दीर्घान्चलदशा सस्ता सक्लयन पटीम् ।

बहुचूर्णकताम्बूलदग्धास्यवृतसीत्पुन ॥ १७ ॥

म प्रविश्य प्रनागाशा ददर्शदर्शमादरात् ।
 वरावती मलाकान्तललितामिव धवंरीम् ॥ १८ ॥
 वयं लालनयोग्योऽयं बालः सभोगभाग् भवेत् ।
 इतीव तार्हारेण सस्मितस्तनमण्डलात् (?) ॥ १९ ॥
 त्रविणक्षयदीक्षायां वैचक्षण्यकृत्तक्षणा ।
 ऋत्विजः सप्त विविशुः पुरस्तस्य महाविदा ॥ २० ॥
 निर्गुटः क्षीणसाराग्यो दिविरः कमलानरः ।
 रेचको भरतानार्यः क्षुण्णपाणिस्तुलाधरः ॥ २१ ॥
 गणकः सिंहगुप्तश्च तिवतनामः भिषक्मुतः ।
 वटिः कुटिलश्चेति भोगाम्भोरुहपट्टदा ॥ २२ ॥
 वेश्याममागमे शैली शिक्षितः स विटवंहि ।
 प्रविश्य कामिनीपादवे प्रौढवत् समुपाविशतः ॥ २३ ॥
 वामसाच्छाद्य नासार्धमप्रस्तावकटूतटाम् ।
 नमंगोष्ठीः स विदधे शिक्षिता शुकपाठवत् ॥ २४ ॥
 ततः प्रविश्य बङ्काली गृहीतोच्चतरामना ।
 गञ्जनाय पुरश्चक्रे विटानां कपटस्तुतिम् ॥ २५ ॥
 धन्योऽयं बालकः श्रीमान् भवद्भिर्यस्य सङ्गतिः ।
 युष्मत्परिचयः पुण्यपरिपावेन लभ्यते ॥ २६ ॥
 शिशुरप्ययमस्माकं वामुकोऽभिमतः परमः ।
 बाल एव महमाणुः कमलिन्या विवामकृत् ॥ २७ ॥
 इत्यादिभिः स्तुतिपदैः कुट्टन्या विटमण्डले ।
 मवीकृत भूरभूतः क्षिप्रं ताम्बूलावेलपाटला ॥ २८ ॥

ततः काली कलावत्या धात्री वेतालिकाभिधा ।
ताम्बूलदानावसरप्रहर्षवृत्तितावदत ॥ २९ ॥

अत्यल्प परिवारोऽयं ताम्बूलप्रणयी म्रियते ।
नाम्नाकमन्यवेश्यानामिवामन्य परिग्रह ॥ ३० ॥

कङ्क प्रथमपूज्योऽयं देवावृत्तिरदारधी ।
यस्यानुरोधात् सुलभा दुर्लभापि कलावती ॥ ३१ ॥

जामाता गौरवार्होऽयं पूज्य वयार्पणेन न ।
शाङ्खिना वमन्ते नाम समान पूर्वमर्हन्ति ॥ ३२ ॥

अयं पितुः कलावत्या प्रेतकार्यप्रतिग्रही ।
ह्यपरेन्दिवमावाप्तः ॥ शक्तिर्महावती ॥ ३३ ॥

अयं स्थगपते मूनुः कपिः कलाभिधः ।
गुरुभ्राता कलावत्या कल्पपात्रो मधुप्रदः ॥ ३४ ॥

मृदङ्गगोदरनामाय कलावत्या स्वमुपपत्तिः ।
मातुलः कलहो नाम विन्दुसार महोदरः ॥ ३५ ॥

इयं दत्तकपुत्रस्य कलावत्या कलायुषः ।
धात्री कलावती नाम रत्नचन्द्रश्च तत्पतिः ॥ ३६ ॥

अयं भरतभाषाज्ञः काम्बो भागवतात्मजः ।
गायनः कलासौष्ठव्य महामात्यस्य कलाभिधः ॥ ३७ ॥

निगिष्ठः सूपकाराण्यः कुम्भकारश्च कर्पूरः ।
वक्त्रश्चपरदयायः सङ्गतो युग्यवाहनः ॥ ३८ ॥

रतिशर्मा द्विजन्माय गणिवाग्रहशान्तिवृत्तः ।
आगमिव कलालोऽयं कील्यतश्च नायिव ॥ ३९ ॥

उद्यानपालः कन्दोज्यं मुकुलास्यश्च पौष्पिकः ।
नमंकृद् वमंदत्तोऽयं मारच्छिद्रश्च धावकः ॥ ४० ॥

बहिरास्ते न नाण्डाली कोशन्ती घर्षराभिधा ।
डोम्यश्चण्डरवास्यञ्च कोष्ठागारप्रहारिकः ॥ ४१ ॥

ताम्बूलं देयमेतेभ्यः प्रहेयं प्रातरेव तु ।
सम्यग् शम्बरमालायै गुरवे दम्भभूतये ॥ ४२ ॥

उक्त्वेति पूगफललुष्टिनिविष्टचित्ता
वैतालिका विविधवेशवनीप्रविष्टाः ।
चक्रुः प्रभूतमधुपानविघूर्णमाना—
स्ताम्बूलदानबहुमानगतागतानि ॥ ४३ ॥

ततः क्षीब्ररमभाव्य कथमानंविष्टैः परम् ।
उद्वेजितेव रजनी धूपव्याजेन निर्ययी ॥ ४४ ॥

नृपस्य बाहुयुधि दक्षिणोऽहं
ममैव राज्य कलमान्तरस्थम् ।
मयि स्थिते तिष्ठति नाट्यशास्त्रं
मूढे तुला वित्तपतिश्रियं मे ॥ ४५ ॥

त्रैलोक्यवृत्तं गणितेन वेद्यि मयैव भोजस्य कृता चिन्तिता ।
भुक्ता मया भूपतयः स्वसुक्तरित्यूचिरे मद्यमदोद्धतास्ते ॥ ४६ ॥

विसृष्टास्ते कलावत्या ताम्बूलार्पणलीलया ।
निर्ययुः कलयन्तोऽन्तर्भाविनी भोज्यसपदम् ॥ ४७ ॥

अथ विततवितानं हंसशुभ्रोपधानं
शयनममलचीनप्रच्छदाच्छादिताम्रम् ।
अभजत हरिणाक्षी क्षीब्रमादाय बालं
निजपरिजननमस्मेरववत्राम्बुजश्रीः ॥ ४८ ॥

शिशुतररमणेऽन्या कौमुमामोदलुभ्यद्-

भ्रमरभरनिपार्तधूर्णमाना प्रवामम ।

प्रभरदगुरुधूमय्यामन्याया बभूवु-

र्वलितविरतवक्त्रा लज्जयेव प्रदीपा ॥ ५० ॥

इति श्रीव्यासदासापराभ्यक्षेमेन्द्रविरचिताया समयमातृकाया

कामुकसमागमो नाय सप्तमः समयः ।

अष्टम समय कामुकप्राप्ति

अथ सितकिरणरतिश्रमनिश्रेव विनिव्रतारवा रजनी ।

प्राभातिवगलिललवस्वेदवती क्षामता प्रययो ॥ १ ॥

गणिका तत प्रभाते सकलनिशाजामरेण ताम्राक्षी ।

रात्रिमुखप्रश्नवरा प्रोवाच समेत्य वङ्कालीम् ॥ २ ॥

शृणु मात शिशुवयसस्तस्य स्फुटतामकालपुष्टस्य ।

यस्याल्पकम्य बहुल मरिचकणम्येव तीक्ष्णत्वम् ॥ ३ ॥

आरोपित म चेद्या सट्ट्वामन्युनता दनं शिशुव ।

निश्चलननुर्मुहूर्त धूर्त म च वृतकमुप्तोऽभूत् ॥ ४ ॥

ललनामुलभवुतूहलचपलतयालिङ्गित स्वय म मया ।

तत्क्षणनवमुरनान्ते महता निश्चेष्टता प्रययो ॥ ५ ॥

पूरुफलमस्य लग्नं ज्ञात्वेति मया म दीप्तमलिङ्गादेम् ।

दत्त्वा वक्षमि हस्तं प्रलपभयाल् लम्बित मजाम् ॥ ६ ॥

बालमुखं तरुणतरं रभसरसेन प्रबोधयन्त्या तम् ।

कष्टं मयैव कृष्टो ज्वलिताङ्गारः स्वहस्तेन ॥ ८ ॥

रोदिति शिशुरिति दयया यस्य न दशनक्षतं मया दत्तम् ।

तेन ममाधरधिवं पश्य शुकेनेव खण्डितं बटुगः ॥ ९ ॥

मुट्टुरारोहणहेलापरिरम्भैर्वामिनोऽकृतं तेन ।

शिशुसंगमात् क्षणं मे लज्जितमिव नोन्नतम कुचयुगलम् ॥ १० ॥

अहमस्थाननखक्षतविक्षततनुबत्तलरी परं तेन ।

गुप्तिं कथं करिष्ये विदग्धजनसंगमेऽङ्गानाम् ॥ ११ ॥

उक्त्वेति वाररमणो निखिलनिशीथप्रज्ज्वारोद्विष्टः ।

क्षोणीं निरीक्षमाणा वैलक्ष्येण क्षणं तस्थौ ॥ १२ ॥

तामवदत् कङ्काली सस्मितवदना विटङ्कुदंष्ट्राभिः ।

भोगोद्भवे विटाना मनोरथं पाटयन्तीव ॥ १३ ॥

एवंविधं मुग्धे परिशीलितहृद्वेककटुकानाम् ।

प्रीतिः कण्टकतीक्ष्णा भवति परं पण्यजीवनशिशूनाम् ॥ १४ ॥

पितृभवनहृतं नियतं हस्तगतं विद्यते धनं तस्मै ।

भवति न तद्विधमधिकं प्रागल्भ्यं रिक्तहस्तस्य ॥ १५ ॥

विलङ्घितद्विणकणञ्चपलगतिर्मूपकीऽप्यल प्लवते ।

दानक्षीणस्तन्त्री मुषिरकरः कुञ्जरो भजते ॥ १६ ॥

विटविनियारणयुक्त्या निर्मक्षिकमाक्षिकोपमं सहमा ।

गत्वा करोमि तावत् तवोपजीव्यं वणिक्तनयम् ॥ १७ ॥

अस्माकमङ्गमङ्गं पण्योपनतं महाघननिधानम् ।

दासीमुताः किमेते ग्रादन्ति विटाः प्रसङ्गेन ॥ १८ ॥

इत्युक्त्वा तूर्णतर जय्याभवनस्थित समभ्येत्य ।

निशुमवदत् कङ्काली विजनकथाकेलितन्त्रेण ॥ १९ ॥

अपि पुत्र रादिरखिला सुखेद ते कुमुदहासिनी याता ।

बन्धनयोग्योऽस्माक कलावतीहृदयचोरस्त्वम् ॥ २० ॥

ध्यान बलन जृम्भणमुच्छ्वसन वेपन परिस्खलनम् ।

त्वत्सगमेऽपि यस्या कि कुरते निर्गते त्वयि मा ॥ २१ ॥

लङ्घिततत्पणममुद्रा कलावती यत्पटाञ्चले लप्ता ।

यामथंयते दूतंदेक्षिणदिग्वल्लभो भोज ॥ २२ ॥

जन्मान्तरेऽनुबद्धा यदि नेय मगति कृता विधिना ।

तत्कि त्वयि मम जाता परलोके पुनकार्याशा ॥ २३ ॥

विघ्नस्तु सगमेऽस्मिन्नेव परिचिन्तितोऽग्नि मे भयद ।

यदय विटसघात कण्टकजालायते परित ॥ २४ ॥

भुक्त्वा पीत्वा भवत परधनवर्णा म्ववित्तपरिहीणा ।

धूर्तस्त्वामेव पितुर्वन्धनयाम्य प्रयच्छन्ति ॥ २५ ॥

तस्माद् यदि दिनमेक तिष्ठमि मुतरामदृश्यरूपस्त्वम् ।

नदय वृटिलविटाना नैराश्याद् भिद्यते यूथ ॥ २६ ॥

इत्युक्ते वृट्टन्या शैशवभरलाशयो वणिक्मूनु ।

तामवदत् मत्स्यमिद स्नेहान् मातस्त्वया कथितम् ॥ २७ ॥

अस्मि ग्रन्थिनिबद्ध मम किञ्चिज् जनकभाण्डशालात्तम् ।

तदिद गृहाण दुहितुर्मण्डनभोगव्यये योग्यम् ॥ २८ ॥

इत्युक्त्वा मार्गतर दत्त्वा तस्यै निशुर्गुन्द्रविणम् ।

नमदर्शिनमविशच् छन्नपथ पृथुलहर्म्यतल्कोष्ठम् ॥ २९ ॥

त प्रच्छाद्य सहर्षा कृत्वा मिथ्या मुख नवविषादम् ।
अभ्येत्य विटानयदत् वङ्काली कलालारम्भे ॥ ३० ॥

आजन्ममहजमुहदामस्मत्प्रणयोपचारतुष्टानाम् ।
उचित किमयमवम्माद् भवता निन्ध समाचार ॥ ३१ ॥

दस्युमुतस्तीक्ष्णतर स भवद्भि कि वणिक्सुतव्याजात् ।
रत्नाभरणाकीर्ण प्रवेशितोऽस्मद्गृह गत्री ॥ ३२ ॥

अन्यगणिकाप्रयुक्ता यदि यूय प्रहसनोयता प्रमभम ।
तत् किं स्त्रीवधमदृश त्रियते पृथुमाहम पापम् ॥ ३३ ॥

स पर प्रभातनिद्रालवविवशाया क्षण क्लावत्याम् ।
आदाय हारमहित केयूरयुग गत कामी ॥ ३४ ॥

श्रूयन्ते प्रतिनगर भूषणलब्धै पणाङ्गना निहता ।
निजदेवताप्रसादात् क्लावती किं तु मुक्ताद्य ॥ ३५ ॥

तेन यदेतन् नीत राजकुले कस्य मूर्ध्नि परिपतति ।
प्रतिभूर्भवद्विधाना नव गृहीत पण्यललनाभि ॥ ३६ ॥

पश्यत पश्यत लोका कलिकाल कीदृश प्रवृत्तोऽयम् ।
स्निग्धा मुहद सधना स्त्रीवधपाप भजन्ते यत ॥ ३७ ॥

को वेत्ति गुणविभाग हस्तेन परीक्ष्यते कथं जाति ।
दुर्ज्ञेय कुटिलाना चेष्टितमन्यद वचश्चान्यत् ॥ ३८ ॥

इत्युक्त्वा गृहपरिजनकलकलहोदग्रदु गृहविकारा ।
वङ्काली राजपथे चुक्रोध गतागनैस्तारम् ॥ ३९ ॥

तद्भीत्येव विटास्ते मपदि विप्रर्णा निरुत्तरप्रतिभा ।
निर्गत्योत्पथविवरैर्दूतरे सङ्गम चक्रु ॥ ४० ॥

अथ ते विचार्य मुचिर भोगभ्रष्टा. ममापतितकण्टा ।
मिथ्यापवादनाष्टा विफटविलष्टा मिथो जग्मुः ॥ ४१ ॥

जाताक्षपटलदोषैस्त्रि नाम्नाभिर्त्रजन् वणिग् दृष्टः ।
वङ्गाल्यैव हृतोऽनावित्यवदन् निर्गुटस्तत्र ॥ ४२ ॥

राशि निर्गूह्य वणिज पश्यत भूर्जेत निग्रहोऽस्माकम् ।
पुट्टन्यैव कृतोऽय परिशोचन्नब्रवीद् दिविरः ॥ ४३ ॥

विहिताद्गहारयुक्ति कुट्टन्या पूर्वरेतगयोग्योऽयम् ।
अम्मन्तुत वृत्त किमन्यदिति नाट्यवित् प्राह ॥ ४४ ॥

वपटतुला वटकालोमटनक्षनाद्भ्रकामह वेद्यि ।
विहितस्तथा भ्रमोऽनावित्याह तुलाधर. कोपात् ॥ ४५ ॥

आवृत्त्य भेषभोगाद् दूरतर मित्रमण्डल वणिज ।
कालकल्येव नीत वड्ढकात्या गणक इत्युक्ते ॥ ४६ ॥

पेया मद्यसमृद्धिस्तयैव सा कृतचिकित्सायाम् ।
लङ्घनमिदमुपदिष्ट तापादिन्यत्रब्रवीद् वैद्य ॥ ४७ ॥

नवमुखचग्नि नष्ट वष्ट विभ्रष्टनियमवृत्तानाम् ।
अस्माकमेतदनुपममित्याह कवि श्रसन् विरम ॥ ४८ ॥

इति दुःखकोपविम्बयलज्जाकुलिता कथा मिथ कृत्वा ।
कुमुमाराभ्रष्टा इव मधुपान्ते बिटा प्रययु ॥ ४९ ॥

अथ वङ्गाली गूढ निःशक्त्या कामभोगमामग्रीम् ।
आम्बाय निशामनयन् निःशङ्कमहोत्सवोत्साहा ॥ ५० ॥

प्रातर्विचिन्त्य युक्ति सा गन्वा हट्टभाष्टशालायम् ।
कामिजनकभ्य वणिज गफीनार्धमृद्धिमद्राशीन् ॥ ५१ ॥

सोऽपि महाधनसचयलाभविशेषेऽपि सद्ग्राह ।

पुनहृतहेमचिन्तासनापात् कातरतरोऽभूत् ॥ ५२ ॥

उन्नतवृसीनिविष्ट कोटित्रयलेग्यसपुटीहस्त ।

अर्थिजनवदनदर्शनगीलितनयनप्रसक्तमततान्ध्य ॥ ५३ ॥

बन्धादिमोक्षणागतलाभपरित्यागयाचने बधिर ।

अन्यल्पपण्यदानप्रश्नप्रतिवचनजल्पने मूव ॥ ५४ ॥

तैलमलवलललाञ्छितमूपकजग्धार्घटुप्पिकाविवट ।

शीर्णोर्णाप्रावरणप्रलम्बघनवञ्चुकाञ्चलालोल ॥ ५५ ॥

नग्नोरुजानुजर्जरधूमामृणपृथुलशिथिलमोचोट ।

ऋक्षश्मश्रुकलापस्थूलप्रचलल्लटुम्पकग्रन्थि ॥ ५६ ॥

निजगृहदिवसपरिब्रथययाच्ञागतवन्यवाप्रहारोन्न ।

रज्जुग्रथितबुभुक्षितमार्जारीरावनिर्दयप्रवृत्ति ॥ ५७ ॥

दूराद् वितर्क्यमाण स तथा नामार्पिताङ्गुलीलतया ।

म्यान् स एव वणिगयमिति विदधे ग निश्चित तस्याः ॥ ५८ ॥

माय शनैरपसृत्य प्रविग्लजननिर्मलावमरे ।

नमभापत भाण्डपते वक्त्रव्य किञ्चिदन्ति मम विजने ॥ ५९ ॥

पुत्रस्ते मुग्धमतिमृगशिशुरिव लुधकंविटं वृष्ट ।

हारितभूषणमनः मग्याया ह्यो मया दृष्ट ॥ ६० ॥

दयया प्रवेगितोऽगो मया स्वगेह मनोहरावाग ।

अविशत् क्षण न जाने केन पथा मन्मुताहृदयम् ॥ ६१ ॥

ग तथा म्नागानन्तग्ननिगम्यरभूषणार्पणप्रणय ।

राजाहंविप्रिधभोगै वाम द्वाभ्यचिनो भवत्या ॥ ६२ ॥

वशजगीरवयोगात् भुवृत्तताश्लाघ्यरूपसभार ।

वण्टे ह्यङ्ग इवामी वृत्तमनया गुणगणोदार ॥ ६३ ॥

कायपणार्जितवहुविधराजमुनामात्यवहुवनेन मह ।

अधुना त्वत्तनयोऽस्या स्वामी प्राग्जन्ममबन्धात् ॥ ६४ ॥

उचिततरमङ्गमुभगा दृष्ट्वाैव कलायती रागयीरनोन्मत्ताम् ।

तव हस्ते निक्षिप्त स्त्रीधनमहित मया गेहम् ॥ ६५ ॥

याताया मयि तीर्थं कचिन काल त्रया कलावत्या ।

मुद्रामुद्रितमङ्गि सर्वम्ब पालनीय तत् ॥ ६६ ॥

अत्र तु भवता कार्यं पुनस्नेहात् स्नुषानुरोधाच्च ।

अम्मद्गेहे स्वल्पो भोज्योत्सवमङ्गलाचार ॥ ६७ ॥

उक्तेति माश्रुनयना वडवाली तस्य वज्रहृदयस्य ।

निपपात चरणपुगले सुतलाभविज्ञेपतुष्टस्य ॥ ६८ ॥

स च तामुवाच भद्रे सर्वमिदं हर्षकारि कुशलतरम् ।

किं तु त्वद्गमनं मे नाभिमनं महं गमिष्याव ॥ ६९ ॥

परभोजननियमवता भोक्तव्यं त्वद्गृहे कथं नु मया ।

सभोजनमूतय मे गृह्णामि तदा गमिष्यामि ॥ ७० ॥

इत्युक्त्वाम्या हस्ते दत्त्वा हृष्टः स रूपकं माधम् ।

तामन्तस्मिन्तवदना विसृज्य पश्चाद् ययी भोक्तुम् ॥ ७१ ॥

तत्र पुनः सखिलाम दृष्ट्वा कान्तामनश्चमभोगम् ।

निर्व्ययभोज्यसमृद्ध्या निश्चिन्तं प्रीतिमानभवत् ॥ ७२ ॥

कर्पूरैरपरिमलरमवासितविविधभोजनं भुक्त्वा ।

पीत्वा च भूरि मद्यं जगाद लुब्धः स कङ्कालीम् ॥ ७३ ॥

सतत दिनव्यय व सर्वमह समृचित प्रदाम्यामि ।

एतविधस्तु न पुन वार्य स्थूलव्ययारम्भ ॥ ७४ ॥

इत्युक्त्वा स गृह निजमगमद् गगनस्थलीकृपिकृताश ।

लाभप्रदर्शन तिल लुब्धविया वञ्चनोपाय ॥ ७५ ॥

अन्येद्यदिवसव्ययमानेतु कुटिलचेतमस्तस्मात् ।

चित्तग्रहणाय निजा विमसर्ज वलावती दासीम् ॥ ७६ ॥

मुचिरात् ममेत्य दामी शगवचञ्चत्महिद्गुक्णभूर्जा ।

हृत्तेन विस्फुटन्ती वलावती मस्मितामवदत् ॥ ७७ ॥

श्वशुरेण ते महार्घं प्रहितोज्य भूरिभोज्यमभार ।

उत्तिष्ठ कुरु विभाग निमन्त्र्यता वन्धुपुंगवश्च ॥ ७८ ॥

तैलस्य तोलकमिद तोलकयुगल च चूर्णलवणस्य ।

दत्त्वा मामिदमूचे श्रुवुटीकुटिलानन म परम् ॥ ७९ ॥

तैलमिद लवणमिद शाकाय श्वेतिकाद्वय दत्तम् ।

वेद्याया वि वामी ददाति दिवसव्यये लक्षम् ॥ ८० ॥

इत्युक्त्वा तत्प्रहित दागी गदशयं थूतृत बहुश ।

क्षिप्त्वा दूरे तन्मुग्धदर्शनमलिना निनिन्द दृशम् ॥ ८१ ॥

अन्येषु कङ्काली विचिन्त्य तद्वञ्चने मुग्धोपायम् ।

प्रययौ कृत्वा विजने वलावती त्रिदितवृत्तान्ताम् ॥ ८२ ॥

सा वर्णमानमुद्रामदृशममुद्गद्वय विधाय नवम् ।

एतस्मिन्नाभरणान्यन्यस्मिन्नुपलब्धविदधे ॥ ८३ ॥

स्थूलतन्मूलपट्टिनाप्रावरण प्राप्य भाण्डशालाग्रम् ।

मा यश्चाञ्चरगवृत्तगमुद्गयुगलारदद् वणिजम् ॥ ८४ ॥

वाराणसीप्रयाणे नक्षत्र क्षिप्रकृन् ममापनतम् ।
नास्ति पुनरमुनातरदर्शनमात्र त्वयि गतायाम् (?) ॥ ८५ ॥

इदमाभरण सर्व समुद्गम्यन्तमस्ति रत्नाङ्गम् ।
स्त्रीबालघन भवता प्राणमग भवथा रक्ष्यम् ॥ ८६ ॥

इत्युक्त्वा तत् सर्व मदस्य पुन मुमुद्रित कृत्वा ।
निक्षिप्य पुर प्रचुर सा तमवादीत महेष्टेव ॥ ८७ ॥

पाथेयमत पृठात् लाभन ममापयुज्यते लक्षम् ।
त्व दातुमर्हमि मख देवालयधान्यभुक्तिमशोध्यम् ॥ ८८ ॥

इति लीलया युवाणा समुद्गम्यन्त्य विनिमय कृत्वा ।
लक्ष क्षणाद् गृहीत्वा जगाम निजवेदम कङ्काली ॥ ८९ ॥

अथ निर्वर्तितकृत्या ज्ञात्वा तामागता वणिग्भवनात् ।
शरत्सुत हर्म्यगता प्रोवाच कलावती विजने ॥ ९० ॥

त्वयि मे हृदयमवम्मादन्त मक्त बलान् न निर्याति ।
त्व तु धनवान विवाह करिष्यमीत्येव मे शङ्का ॥ ९१ ॥

दिनरमणीय पुसा जन्मजघन्यस्तु गेहिनीसङ्ग ।
तदपि विचाहे मोहादविचारान्तरादरा पशव ॥ ९२ ॥

नित्यप्रमूतिहनमुष्मिरयीवनपु
वेशोपचाररहितेषु मदोज्यतेषु ।
गोप्योविलासस्मकेलिनिरादरेषु
दारेषु वा स्मरन्निच कल्हाद्भुरेषु ॥ ९३ ॥

जात्यैव कामिजनरञ्जनजीवितामु
वेशोपचारनिष्तामु समोरभामु ।

कामप्रमोदमभकासु (?) सविभ्रमासु

वेद्यासु कस्य न रति मततस्मितासु ॥ ९४ ॥

कुर मे प्रत्ययहेतोर्धनधारणपत्रिका विवाहे त्वम् ।

विहिता संव त्वान्ते मत्तगजस्पाडकुदशिवेव ॥ ९५ ॥

इत्युक्तः स रमण्या स्थूलतरोज्जासपत्रिकामलिखत् ।

नाम्ना विजयशक्तेर्नृपमहिषीभ्रातृपुत्रस्य ॥ ९६ ॥

अथ शय्याभवनगत प्रातः स्वयमेत्य वङ्काली ।

जामातरमिदमनन्दन् मिथ्यैव सखेदवदनेव ॥ ९७ ॥

आसन्नयोवनस्त्वं दुहितुर्मे योवन त्वया प्राय ।

क्षपितमलक्ष्य स्त्रीणा गलति हि सहस्रेव तारण्यम् ॥ ९८ ॥

स्थिरयोवना प्रवृत्त्या पुष्पा विल तालसालमवाशा ।

ह्य वन्यकाद्य तरणी प्रातर्वृद्धा भवत्येव ॥ ९९ ॥

मासादधिवायात दिनद्वय पुष्पदर्शनस्नाने ।

अद्यैव बलावत्या गर्भाशङ्काकुल चेतः ॥ १०० ॥

यीवनविभ्रमशापस्तनुनलिनीतुहिननिकरधनपानः ।

प्रगवदित नारीणा पानकमुग स्तनयुगस्य ॥ १०१ ॥

प्रमवहृतयोवतानामधोमुमे लज्जयव कुचमुगले ।

भवति न पण्यवधना विश्रयनर्त्ता तूणेतापि ॥ १०२ ॥

म्यविरत्वे पुरपाणा भवन्ति मुष्यजीविनाः परिज्ञानं ।

योवननाशे वेद्या यदि परमटति स्फुट भिक्षाम् ॥ १०३ ॥

तस्मात् जनवाभावादयिवलमापन्यमाननिजविभवम् ।

अभिनश्यपश्रित्तिरित प्रयच्छ मुमते बलावर्ग्यं ॥ १०४ ॥

इत्युक्ते कुट्टन्या मोत्माह प्रीतये वणिक्तनय ।
आपत्स्यमानमखिर प्रददौ हृष्ट कलावत्यै ॥ १०५ ॥

अथ शिथिलादरया म द्वित्रैदिवमै समेत्य कङ्कात्या ।
वृतसकेत कङ्क श्रुत्यै कलावतीमूचे ॥ १०६ ॥

अयि रागदग्धहृदये कलावति व्रतवतीव कस्य त्वम् ।
एष त्वामर्थयते ठक्कुरपुत्रो रणविलाम ॥ १०७ ॥

देवगृहगञ्जदिविग्म्व सततप्रार्थनानुरन्धेन ।
पदमुक्षितधन्यकाले गणयति चण्ड मकरगुप्त ॥ १०८ ॥

अद्यापि महामात्य सत्यरथस्त्वत्कृते समर्घदिने ।
प्रहिणोति वस्त्रयुगल न च प्रमादस्त्वयास्य कृत ॥ १०९ ॥

प्रेक्षणवे त्वा दृष्ट्वा माहमगजेन गजपुत्रेण ।
त्वद्गत सरभसमनमा वामबमेनावद्विक्वा त्यक्ता ॥ ११० ॥

विरजमि वयमि नवेऽस्मिन्नेकश्चेदीप्सितस्तव स्वामी ।
तत्किं यौवनभङ्गे ददाति कश्चिद धन मुग्ध ॥ १११ ॥

याभिर्यौवनसमये रागण वनार्जन पणित्यक्तम् ।
ता एता पयन्ते भम्माङ्ग्यश्चोवरिण्यश्च ॥ ११२ ॥

बुचवाञ्चनकलशवती नितम्बसिंहासना स्मितच्छत्रा ।
एकपुष्पोपसेया नून त्व रतिरमणराज्यधी ॥ ११३ ॥

भक्त मयाम्य वित्त दाक्षिण्यमिति प्रनष्टविभवेऽपि ।
मा त्व कृया मुमध्ये ह्यो भुक्त नाद्य नृप्तिवरम् ॥ ११४ ॥

दामी दामी तावद यावत् पुरुषस्य किञ्चिदस्ति करे ।
क्षीणधनपुण्यगायोर्दुःप्रापा स्वर्गनगरीव ॥ ११५ ॥

ह्यो दत्तवार्थं कथमिव गच्छाम्यद्येति निवसते प्रापम् ।

कं वुस्त वश्याना तत्क्षणवनवानभोग्यानाम् ॥ ११६ ॥

इति वङ्कवदननिर्गतवचनशरैर्दारितो वणिक्वनय ।

निश्चेष्ट क्षणमभवद वैलक्ष्याद वीक्षमाण क्षमाम् ॥ ११७ ॥

अथ शूलबन्धुनिधनव्यसनाद्यङ्गप्रसङ्गकथनाद्यं ।

शय्यावहारमकरोत कलावती गडग्वतनयस्य ॥ ११८ ॥

अद्य व्रतनियमो मे दुःस्वप्ननिरीक्षणात् परं मातु ।

गण्ठीप्रजागरेऽद्य च राजकुलं तत्र मे शय्या ॥ ११९ ॥

अद्य वयस्यामूनोश्चूडाकरणं मृगाङ्कदत्तस्य ।

इत्यादिभिरपदेशैः सा प्रययौ कामिना भवनम् ॥ १२० ॥

त्वरिता तत् प्रभाते वदाच्चिदभ्येत्य कम्पविकलाङ्गी ।

कङ्काली शङ्खमुत्त जगाद भयतभ्रमार्तव ॥ १२१ ॥

उत्तिष्ठ पुत्र तूर्णं व्रज दत्त्वा शिरसि किञ्चिद्विभाव्यम् ।

अस्मत्कृतं यूनो मपत्नवलहे वधो वृत्त ॥ १२२ ॥

नगरगतिविषमतरं कलावती मित्रमन्दिरं याता ।

त्वं तु वणिक्मुत साधर्वनगन्धे धावन्ति क्षमा ॥ १२३ ॥

तूलपटी त्यज पृष्ठाद् गृहाण तृस्ती (?) षष्टमालात् ।

को जानीते वर्मनि किं कुरते कं पश्याय ॥ १२४ ॥

इत्युक्ते कङ्काल्या मिथ्यैव विनश्यवेश्मवरणाय ।

वृत्त्वा तद्वनमसिञ्च पङ्क प्रययौ वृमार्गेण ॥ १२५ ॥

वश्यालता मरागं पूर्वं तदनु प्रथीनतनुरागम् ।

पञ्चादपगतरागं पत्यवमिव क्षीयन्ति निजतरिणम् ॥ १२६ ॥

इति समयमातृकाया वङ्काल्या बुद्धिसविभागेन ।
भुक्त्वा वणिजं सक्त्वा कलावती पूर्णविभवाभूत् ॥ १२७ ॥

इति बहुभिरूपायं कुट्टनी कामुवाना
कृतसुकृतविहीना वञ्चना सा कृतघ्ना ।
वनभुवि मृगबन्धं हन्त पश्यन्ति नित्यं
तदपि हरिणशावा कूटपाशं विगच्छन्ति ॥ १२८ ॥

समयन मातृका सा कृत्रिमरूपा कृता कलावत्या ।
तन्नाम्नैव निबन्धं क्षेमेन्द्रेण प्रबद्धोज्यम् ॥ १२९ ॥

इति श्रीव्यासश्रमापरायण्येमेन्द्रकृतायां समयमातृकाया
कामुकप्राप्तिर्नामाष्टमः समयः ।

मालङ्कारतया विभक्तिरचिरच्छाया विशेषाश्रया
वक्त्रा सादरचर्वणा रसवती मुग्धार्थलब्धा परम् ।
आश्रयोचितवर्णनानवनवास्वादप्रमोदाक्षिता
वेद्या मत्कविभारतीव हर्षति प्रौढा कलाशालिनी ॥ १ ॥

मयसरे पञ्चविंशे पौषदुक्कलादिवामरे ।
श्रीमता भूतिरक्षायै रचितोज्यस्मिन्तोत्सवः । २ ॥

अद्रिच्छिद्रवितिद्रोद्रफणिनामनास्ति कालकुल
मत्तास्तत्र वसन्ति दन्तिपतय मिहाश्रयेय गुहा
इत्यातिप्रतिबद्धवृद्धशबरीवर्गेण मार्गाग्रगा
यद्रेरिप्रमदा सदा वनमहोमादग्रहे वारिता ॥ ३ ॥

वीरम्यार्तदयाविधेयमनस शीलव्रतालकृते—

निस्त्रिंश परदारकृज् जयविधौ यस्यैकवार्यं मुहुत् ।
तस्यानन्तमहीपतेविरजस प्राज्याधिराज्योदये
क्षमेन्द्रेण सुभाषितं कृतमिदं सत्पक्षरक्षाक्षमम् ॥ ४ ॥

इति श्रीव्यासदामापरान्यक्षेमे ऋता समयमातृका समाप्ता ॥

६. आत्मवृत्तम्

आत्मवृत्तम्

१

दशावतारचरितोपसहारस्य अन्तिमा. श्लोका. १-५

यो मत्स्यकूर्मादिविचित्ररूपरादचर्यकारी हृदयस्थरत्नः ।

श्रीमाननन्तः स्फुटशङ्खवन त्रियेऽस्तु विष्णुर्विभवोदधिर्व ॥ १ ॥

कश्मीरेषु वभूव सिन्धुरधिक मिन्धोश्च निम्नाशय

प्राप्तस्तस्य गुणप्रकर्षयशसा पुत्रः प्रकाशेन्द्रताम् ।

धिमेन्द्रप्रणिपादिताग्रधनभूगोसंवद्वाष्णाजिनैः

प्रख्यातातिशयस्य तस्य तनयः क्षेमेन्द्रनामाभवत् ॥ २ ॥

तेन श्रीत्रिपुरेशशैलशिखरे विश्रान्तिमन्तोषिणा

विष्णो. स्वल्पविलोकिताकृतिमुधा संवधितोत्कण्ठया ।

वाक्पुष्परमलैर्गुणप्रणिहितैरम्लानशोभै. स्थिरैः

भक्तिव्यक्तदशावनारसरसः पूजाप्रबन्धं कृतः ॥ ३ ॥

स्तुतिसङ्कीर्तनाद् विष्णोर्विपुल यन् मयाजितम् ।

तेनास्तु सर्वलोकानां कल्याणकुशलोदयः ॥ ४ ॥

एकाधिकेऽब्दे विहितश्चत्वारिंशे सकांतिके ।

राज्ये कलशभूभर्तु कश्मीरेष्वच्युतस्तवः ॥ ५ ॥

इति श्रीव्यासदामोपराज्यक्षेमेन्द्रविरचितदशावनार-
चरितोपसहारभूतात्मचरितम् ।

२

मृदुतरयामञ्जया उपमत्तान्त्वस्वस्वग्रहस्तोका ३१-४१

काश्मीरका गुणाधारप्रवण्डश्चाभिवोऽभवत् ।

नानार्थिजनमकल्पपूरणे कल्पपादप ॥ १ ॥

यस्य मेरोरिवोदारकत्याणापूर्णसपद ।

अगण्यमभूद् गेहे यस्य भोज्य द्विजन्मनाम् ॥ २ ॥

सूर्यग्रहे त्रिभिर्दशैर्दत्त्वा ऋणाजिनमयम् ।

अल्पप्रदोऽस्मीत्यभवत् स लज्जानतकन्धर ॥ ३ ॥

स्वयम्भूनिलये श्रीमान य प्रतिष्ठाप्य देवता ।

दत्त्वा कोटिचतुर्भागं देवद्विजमठादिषु ॥ ४ ॥

पूजयित्वा स्वयं शम्भु प्रस्तरद्वाप्पनिर्भर ।

गाढ दोर्भ्यां समालिङ्ग्य यस्तत्रैव व्यपद्यत ॥ ५ ॥

क्षेमेन्द्रनामा तनयस्तस्य विद्वत्सु विश्रुत ।

प्रयात कविगोष्ठीषु नामग्रहणयोग्यताम् ॥ ६ ॥

श्रुत्वाभिनवगुप्ताग्यात साहित्य बोधवारिधे ।

आचार्यगेयरमणेविद्याविवृतिवारिण ॥ ७ ॥

श्रीमद्भागवताचार्यमोमपादाब्जरेणुभि ।

धन्यता य पर यात नागयणपरामण ॥ ८ ॥

कदाचिदय निप्रेण स द्वादश्यामुपोषित ।

प्रार्थितो रामयशसा मग्ग स्वच्छन्देत्ता ॥ ९ ॥

कथामेतामनुव्यायन् दिनेषु विपुलेक्षण ।
विदधे विबुधानन्दमुधास्यन्दतरङ्गिणीम् ॥ १० ॥

स श्रीदेवधरायस्य द्विजराज्यपदस्थिते ।
सर्वज्ञस्याज्ञया चक्रे कथामेता विनोदिनीम् ॥ ११ ॥

इति श्रीव्यामदामापरारूपशेमेन्द्रवृत्ताया
गृह्यकथामञ्जरी स्वचरित्रम् ।

— —

३

भारतमञ्जर्युपमहारम्य १५ श्लोका

काश्मीरको गुणाधार प्रकाशेन्द्राभिधोऽभवत् ।
नानार्थिसार्थमवलम्ब्य पूरणे कल्पपादप ॥ १ ॥

सम्पूर्णदानमन्तुष्टा प्राहुस्त ब्राह्मणा सदा ।
इन्द्र एवामि किं त्वेव प्रकाशस्ते गुणोऽधिक ॥ २ ॥

कदाचिद् ब्राह्मणेनैत्य स रामयशसायित ।
सक्षिप्ता भारतकथा कुरुष्वेत्यायं चेतमा ॥ ३ ॥

स तमूचे करोम्येव प्रागेतच्च चरित मम ।
दृष्ट मयवनीमूनु स्वप्न ज्ञाननिधिर्ददी ॥ ४ ॥

त नममृत्य वरद सज्जोऽह त्वस्ममीहिते ।
इत्युक्त्वा स्वप्नदृष्टस्य मुनेस्तुष्टाव तद्वपु ॥ ५ ॥

इति श्रीव्यामदामापरारूपशेमेन्द्रविरचितभारतमञ्जरी-
समृद्धत स्वकीयचरितम् ।

रामायणमञ्जर्युपसंहारस्य १-७ श्लोका

वक्ष्मीरेष्वभवत् सिन्धुजग्मा चन्द्र इवापर ।
प्रकाशेन्द्र स्थिरा यस्य पृथिव्या कीर्तिकौमुदी ॥ १ ॥

मदा दयार्द्रहस्तेन महता भद्रमूर्तिना ।
माधु कुञ्जरिता येन प्राप्ता कीर्तिपताविना ॥ २ ॥

विद्वज्जनसपर्याप्तपर्याप्तस्वजनोत्सव ।
कथासारमुधासार क्षेमन्द्रस्तत्मुतो व्यधात् ॥ ३ ॥

मुक्तात्मना रणत्तारहारनूपुरमेखला ।
विलासलामिका यस्य वदन भाति भारती ॥ ४ ॥

लोभाभिमानमलिनानि धनानि नित्य
कान्तावटाक्षचटुलानि च जीवितानि ।
जात्वेति चन्द्रधवलानि यशसि यन
राव्ये स्थिराणि भुवनेषु निवशितानि ॥ ५ ॥

आमोदयन्ति सम्मान्यतिकोमलानि
त्रिप्रेण रामयशसा प्रणयार्थितानि ।
येनानिश्च प्रणयभूषणता जनस्य
नीतानि काव्यकुसुमायमितानि तानि ॥ ६ ॥

गुणा गुणितया भान्ति येषु वरतेषु विस्मय ।
निर्गुणेषु गुणानेव ये वदन्ति जयन्ति ते ॥ ७ ॥

इति श्रीव्यासगोपापराक्षक्षेमेन्द्रविरचितरामायण-
मञ्जरीगम्यतन स्वस्तीषोढाम ।

७. परिशिष्टानि

श्लोकानामनुक्रमसूची

अंशैः प्रविष्ट्य	२२७।९२	अच्छामु हंम इव	९९।४६
अकण्टका पुष्पमही	३५४।४५	अज्ञातदेशकाला.	२२१।१९
अकदर्शनया	५२।३२	अज्ञातनामवर्ण	२४४।२
अकाण्डखण्डिनोच्चण्ड	१९१।४१	अज्ञानकालोचित	३७३।२१
अकारेऽपि कृते	९९।२१	अज्ञातभाविचौरादि	१५८।५२
अकाशगमनशोध	२०८।१३	अज्ञातधातुलिङ्ग	३०९।१८
अवाले जग्ग्या पुत्रि	२९५।५	अज्ञानाद् यदिवाधिपत्य	१०६।६९
अक्षव्याजैर्विविधैः	२६२।२६	अज्ञोऽप्यलक्ष्यम्	१०१।२४
अक्षमूत्र मयीभाण्डम्	३१७।२१०	अञ्जली जलमधीर	९७।३५
अंन्यामैर्विपम	२४८।८	अटति ममुत्कट	२३०।२०
अगणितयशसा	२३३।६१	अणुधनमपि	३५।२७९
अगति बाह्यत्येको	२०७।६	अतश्चान्यपि तथ्यानि	८१।५५
अगारदाहिनः	३२४।२८	अतसौ कुमुमच्छायम्	३११।४८
अभ्यागाराशन्तरे	१८५।५३	अतिपरिचयसप्रतिभ	२२०।१३
अग्रं गच्छन् यच्छत	७४।२४	अतिमुचितया न	२६४।४०
अङ्गचन्दनपत्रज	८०।४६	अतिमरलनिज	२२६।७६
अङ्गाग्र म्प्रीयतावशा	३८८।२९	अतिमाहसमति	२३२।४६
अङ्गविद्विषया	३६५।१०१	अतृष्णता निजोत्कर्ष	६९।१३
अङ्गुलिभग	२२४।५२	अन्यलः परिवारः	४०१।३०
अङ्गुलिभिरिव	१११।८२	अत्युन्नतपदार्ढ	१४०।५७
अङ्गुलीभ्यः समामृष्य	३५६।११	अत्र चैवसमये	९६।३४
अङ्गेऽनङ्गवर	७२।१६	अत्रान्तरे वणिक्मूनुः	३९९।१३
अचिरादय नवृत्तं	३२१।१४२	अत्र यत्कान्दजुषः	५०।८४
अचुन्वीपावमम्मेर	२७८।२४	अत्रान्तरे चन्द्रम्य	१६२।८४

अग्रान्तरे भरद्वाज	१७६।१२२	अथ वद्धद्विजो भूत्वा	१७०।५५
अग्रान्तरे भ्रमन्	१७०।७६	अथ व्यजिज्ञपद् भूमि	३४०।४७
अग्रान्तरे शशाक	२४१।५५	अथ शिथिलादरया	४१३।१०६
अत्रार्यं खरदूषण	७३।२३	अथ शूलबन्धुनिधन	४१४।११८
अथ वकालिगूढम्	४०७।५०	अथ पथिकवधूदहन	२२२।३०
अथ कृच्छादिव	३२७।६४	अथ वेद्याधन	२४६।२९
अथ कृतनिजधन	२४०।४३	अथ शय्याभवनशतम्	४१२।९७
अथ क्षणक्षीण	३९४।१	अथ शिथिलकरण	२२२।१४
अथ गत्वा निराहार	१५२।७७	अथ सवत्सरे याते	३८१।१०३
अथ नास्य सुप्रभाते	२४३।७३	अथ स भगवान्	२०५।६७
अथ तस्या कुसुम	२४२।६९	अथ स ललितयापित	१००।४८
अथ ता तथैव	२४७।३८	अथ स विषयव्यावृत्त	४९।८२
अथ ते विचार्य	४०७।४१	अथ सर्वार्य	३६।७१
अथ दत्तावधानायाम्	३५५।१	अथ सा विवेश	२४१।६०
अथ धारणाप्रवृद्ध	२३५।८३	अथ सितवरण	४०३।१
अथ नापितदूतेन	३९९।८	अथ स्वप्ने गणन	३७९।७५
अथ निर्वर्तित	४११।९०	अथ स्वर्वेशवनिता	३६७।७
अथ पुरुष सदिगन्तम्	२३०।२१	अथात्मारामतादम्भ	३३६।१२
अथ भूपभयात्	३५८।२७	अथाधिकारी तरुणी	३२७।५६
अथ भोजनचर्या	३१८।२१७	अथान्यराशि	३१६।९७
अथ मर्त्यलोकेत्य	२२७।८६	अथामपक्वसहार	३३७।१९
अथ ममथमत्तानाम्	३८५।१	अथाययी चिरावाप्त	३१४।७१
अथ यागात् सर्वे	३३५।१	अथाययी शने	३९८।१
अथ याते शने	१७७।१२८	अथावदत्तृतीयोऽपि	२२३।२०
अथ राजा वृत्तस्नान	१८५।५५	अथाविशत्पृथुदवास	३४३।८७
अथ वास्त्येव मे	३०४।०७	अथाश्वशाला	३५९।३७
अथ विततयितानम्	४०२।४८	अथाऽज्य तीव्रतपसा	१७०।६२

अथाह मक्तुरागेण	१९६।४६	अधोगतं मृदुतरं	३०९।२२
अवाहूतः पग्जिनैः	३२८।६७	अधोमुखा विमनिभ्यः	३३८।१३१
अथैकभुजम्	३४३।८२	अनगवातलास्त्रेण	३४९।१
अयोदिते स्वस्थितिम्	३९४।३	अनधीता गुरुमुखात्	१६७।२२
अयोद्ययी वालमुहत्	७५।२७	अनधीता बलाद् विद्याम्	१७०।६२
अदत्तभुक्तमुत्सृज्य	१६१।७१	अनन्यलावण्य	२०१।३२
अदय दगसि कि	५६।९६	अनभ्यासहेतोः साह	१६८।४०
अदर्पशौर्यम्पूहणीय	१९०।४५	अनायाते परिचिते	३६८।१७
अदूरवर्तिनी श्रुत्वा	१६२।८९	अनास्वाद्यमवित्रेय	१९३।१७
अदृश्योपक्रमैस्तै	२८६।२२	अनित्यतेय यदि	१४९।४२
अदैन्यपुण्यमनमा	२०८।१०	अनिश जपताम्	२७५।२२
अद्य तु भवता कार्यं	४०९।६७	अनुक्त्वापमृते	३४४।८९
अद्यत्वावधि	७६।३२	अनुस्वनजनविरक्त	२३७।९
अद्य वयम्यासूनो	४१४।१००	अनुराग प्रतिपत्ति	२६८।१०
अद्य त्रतनियमो	४१४।११९	अनुष्टुप्च्छदसाम्	९४।४
अद्यापि महारमान	४१३।१०९	अनुष्टुप् सतताराक्ता	११५।२९
अद्यापि हरिहरादि	२४५।२४	अनुष्ठानेन रहिता	१६८।३१
अद्रिच्छिद्रविनिद्र	४१५।३	अनेकच्छुरिवाधात	२९२।२६
अद्रोह गीचानाम्	२६८।१९	अनेन कलमाम्त्रेण	३०८।१२
अद्वेपपेशलम्	१३७।२४	अनेन मेघमुग्धेन	३७७।५३
अगरे बिन्दुकमले	७८।३९	अनेन समूचयता	२०४।६३
अधिकरणाम्बुधि	२६३।३०	अन्तमुष्मोऽन्तर्गात्रेण	२८७।५
अधिवारमदान्धाना	३४४।९८	अन्तर्ज्वरान्वोष	२०३।५५
अधुना दुःखमुत्सृज्य	३५४।४०	अन्तर्मुखम्	२५२।७
अधुना द्रव्यविहीन	२३३।५३	अन्तर्स्थितेऽप्यान्मनि	२१०।३०
अधुना यत्तमाने अस्मिन्	१९७।५०	अन्ते नरवपात्रे	३३८।१३९
अधुना विद्यया तिते	१६७।२३	अन्ते मन्तोषदम्	१४८।९९
अगुनेन गरेन्द्रोऽयम्	१८६।६०	अन्तर्बन्धदमायाम्	१६६।११०

अन्ध कुञ्ज	१६१।७७	अभोगसुभगा भूति	१४८।३६
अन्ध स एव	२२०।८	अभ्यासहेतो	६५।२
अन्धा इव न पश्यन्ति	१७८।१४२	अभ्येत्य याचित	२३५।७६
अन्यगणिक्वा प्रयुक्ता	४०६।३३	अमस्तपदे	९८।३७
अन्यदाभापित पूर्वम्	१९३।१३	अम्बरेऽम्बुभि	९७।२७
अन्यनाम्ना प्रविष्टाना	३६९।२१	अम्भानमाल्याभरण	३८०।९१
अन्याय प्रौढवादेन	१६७।२९	अमात्यपुत्रण सुताद्य	३७०।३२
अन्यास्ता सखि	३७०।३४	अयत्नसाध्या ता	३२२।५
अन्यद्युदिवस	४१०।७६	अय च तरुणीभाय	३४१६४
अन्येद्यु ककाली	४१०।८२	अय जनस्थानविनाश	३९६।२६
अन्येऽपि सन्ति	३१२।५८	अय पितु कला	४०१।३३
अपर ग्राह भवता	३२२।१३	अय पीनस्तनाभोग	३९४।४६
अपवादघूलि	२३४।७१	अय भरतभापाज्ञ	४०१।३७
अपस्माराभिध-	३९०।४८	अय मुखसरोरह	३८३।११९
अपि कुञ्जर कर्णाग्रा	१५१।६३	अय मे दक्षिणाकाले	११७।१३८
अपि नाम स जायेत	३३२।११३	अय स्थलपते सूनु	४०१।३४
अपि पुत्र रात्रिरखिला	४०५।२०	अय स्मरातुर	१७४।१०२
अपि वर्षशतम्	२८०।९	अयाचकत्वमप्राप्त्य	७०।१८
अप्युद्दामव्यसन	३५२।२४	अयि रागदग्धहृदय	४१३।१०७
अभग्न जामदग्न्य	५।८	अयि विजहीहि	४४।७३
अभवत् ममवोऽपि	०४६।३५	अयि विरहविक्षिते	५३।९१
अभिज्ञात तभजर्ज	९१।२९	अयोमयाना	१२७।६
अभिजनवधू	२०।२०	अरागभोगसुभग	१४१।७३
अभिनवपयोधर	१२७।१२	अरुन्धतीमपि क्षिप्रम्	३२४।३१
अभिधार्थानार्थं	१३३।२४	अर्चयति देवविप्रान्	२५०।३२
अभियुक्तस्तथा	२९७।५८	अर्थरुद्धामतिप्रौढाम्	२७९।१
अभि ध्यक्त नभभरं	९०।२७	अथम्य सदोत्थानम्	२६७।३
अभीररपवादेपु	३१२।५५	अर्थाष्टिम्	१२५।२५

अर्थाधिनी देवपूजा	२८३।४४	अगक्ते रीदनातैश्म्यम्	१८९।२१
अर्थिकल्पतरो	३८१।९६	अशान्तान्तस्तृष्णा	१५४।१०
अर्थभुक्तावशिष्टम्	१३५।७	अशिष्यमेवया	१४१।७४
अर्थो नाम जनानाम्	२५५।१	अशेषदोषापगम	३८०।९१
अर्थोचित्यवता	१९।१५	अशेषविश्ववैचित्र्यम्	५।१
अर्घोक्ते स्थगितर	२४९।२५	अश्माप्यहृदय	१६५।९
अर्वावसुस्तमवदत्	१७७।१३३	अश्वत्यामवधाभिधान	५८।१००
अलकृतकाञ्चन	१६०।६५	अष्टाक्षरविरामेण	९१।३०
अलकारास्त्वल	१।५	अष्टावतारस्तोत्रेण	३२५।४०
अलक्तवाक्षि	२९१।१०	अष्टो पिशाचा	३१०।३७
अलिपिज्ञोप्यह	२९०।८	असत्पथो भेदसंसर्गात्	८७।१५
अलोभ परम वित्तम्	१७९।५	असत्येनैव जीवन्ति	३७८।६८
अलोमन पूर्ण	१८०।३	असमञ्जस	२३४।७०
अल्पमप्यवमन्येत	१३९।४९	असमस्तपदे	९८।१७
अल्पघना बहुभोगा	२३८।१२	असमासे पदं भाति	१०२।२७
अल्प ममेतद्	३६९।३२	असार समार परिमुपित	१०४।६३
अस्पृशीन मुग्धार्थेव	३८७।२०	अमुररचितप्रयत्न	२५१।४६
अवचित्तबलिपुष्पा	११२।८५	अमूर्चिभेद्यामामाद्य	२८०।१६
अवतारवया	५।१३	अमृजच्च नद्वधाय	२५४।२५
अवमानहृत यत्	१९०।५	अम्नमिते दिवगक्रे	२२१।२५
अवस्थोचितमादधे	५७।३६	अस्तव्यस्तत्वगून्ध	७७।३४
अवाप्ततिलक मन्त्रे	२९०।५	अस्तिक्विणालम्	२१९।१
अविश्वयनतान्दयं	७०।२०	अन्तिग्रन्थिनियद्धम्	४०५।२८
अविहूरे चरन्ती गा	६५२।७४	अन्तिह्यस्तिमतामन्यम्	३०७।२
अविद्ययेव नरसा	२९४।२	अस्तिस्वस्तिमनाम्	३४९।४
अविग्रान्त्या विग्यास्य	२०९।२४	अम्यत्तग्या दिनि	९५।२९
भक्तिसौस्तु	९७।१४	अस्त्येव गा.	३५५।५०
अभिम्भूतोपरारः	१३७।२५	अन्धियन्त्रनिरानन्वी	३७१।२

अम्बिर कुम्भम्बन्ध	१४७।२८	आकृतेन मुमहता	२२५।७३
अस्मत्पिता मृगधिया	१७८।१४८	आकारगुरुयुक्त्य	१०७।४१
अस्माकमगभगम	४०४।१८	आकारमन्थरै	९९।१९
आम्भन कुटिल	१७०।५८	आकारेण गुरु	३३२।११२
अस्मिन् देवगृहे ते	३१५।८८	आकात पिशुनं	१३०।६
अस्मिन्नवसरे	३७१।१	आकारशीर्षं हारी	३०५।४५
अस्मिन्नेरुविशाले	२३०।२४	आकारेऽपि कृते	९९।२१
अस्य कितवस्य	०४९।२७	आकृष्यमेव भोगो	४०७।४६
अस्या मस्रदि कस्या	१८३।०९	आकोपरवतनयन	२५२।१०
अहमस्थाननख	४०४।११	आरयायिकानुरागी	२२८।६
अहवाराभिभूतानाम्	१४५।५	आचार भजते	४४।७२
अह पुरा रज स्नाता	१५२।६७	आजन्मसहज	४०६।३१
अह पूर्विकया	३३२।११४	आजन्मार्जित	२२०।१६
अह वादी विद्या	१४९।४३	आतन्वन सरसा	७८।३७
अह शूर कूर	१८७।१	आतुरधनसम्पूण	३०३।३३
अहो काशस्य मूढमोक्ष्यम	१८६।६५	आत्मगुणरयाति	२६३।३४
अहो गृहपतेरस्य	३८२।१०८	आदाय देशवृषभ	२६६।६३
अहो तज्ज्ञा वेद्या	१३१।१३	आदिमत्स्य स जयताद्य	५।३
अहा नु काल	३४४।९३	आद्यतयोर्गुणोत्कर्षं	१०७।३८
अहो वत खल	२७४।९	आद्यन्ताकारविरहात्	१०७।३९
अहो वत भरद्वाज	१७५।११२	आद्यन्ताकारविरहात्	१०८।४२
अहो वत महूर्तेन	३४५।१००	आद्यत्वावधि शिष्टि	७६।३२
अहो वतामृतस्पश	३७७।५८	आधानोद्धरणप्रज्ञा	६९।१२
अहो वनास्य प्रतिभा	२०४।६४	आनदसदोहपदार	६५।१
अहो भगवती	३२१।१४६	आनिनाय गुरुम्	३३१।१०२
अहा वृद्धस्य पर्यन्ते	२९६।२२	आपत्वाग्रेपयुक्ताम	१४१।७२
अहो वा हारे वा	२९।४५	आपाण्डुतामदन	१२८।१५
आवर्ष्यैव भगवान्	२५०।४१	आमत्रणजयशब्दै	२५५।७

इति दुःसहमाकप्यं	१५१।५७	इति सरलतररत्वात्	९३।३८
इति ध्यात्वा तमवदत्	१७४।१०३	इति साधारणज्ञान	३३०।८७
इति न्यात्वाह	३७७।५५	इत्यधस्ता समालोक्य	३२१।१४८
इति परिचितं नाना	१०८।४६	इत्यनुभूतं बहुश	२२९।१५
इति पृष्टं पुनरुच्ये	२५०।३९	इत्यबुद्धिधना	३७८।६७
इति प्रियाया प्रणयो	२००।२४	इत्यर्थिता कलावत्या	३७२।१४
इति बहुतरशिक्षा	७०।२३	इत्यर्थिते वरे तेन	१७८।१४९
इति बहुभिरुपायं	४१५।१२८	इत्यशीति समासेन	३९१।५९
इति बहुश सुरपतिना	२५३।५३	इत्यादराद् विसृष्ट	२२७।८५
इति प्रलापिनी वृद्ध	२९५।१२	इत्यादि कङ्क्षेन	३९७।३३
इति ब्रुवाणम्	३१३।६०	इत्यादि तेन	३५७।२५
इति ब्रुवाण त रंभ्य	१७६।११७	इत्यादि दत्त्वा	३२६।४४
इति ब्रुवाणमपर	१८३।३०	इत्यादि दर्शितं नेह	१०८।४५
इति ब्रुवाणे तन्मित्रे	३४४।९२	इत्यादि मुग्धबुद्धे	२२९।१६
इति भगवता कपाल	२४९।२८	इत्यादिभिस्तद्वचन	३९३।८८
इति मातुर्बचं श्रुत्वा	१५२।७६	इत्यादिभिः स्तुतिपदै	४००।२८
इति मानस्य महता	१९१।४३	इत्यादिलेखदानेन	३१४।८१
इति लीलया	४११।८९	इत्यादिशिष्यस्य	३४२।५७
इति वचनं भूमिपते	२४५।२१	इत्यादिस्तोत्र	३११।४५
इति वज्रवनामवात्पे	२४६।३७	इत्यादिस्तुति	३०२।२९
इति विनयनम्	२२१।२१	इत्यारूढक्षो प्रथमो	११६।३९
इति श्रुत्वाैव मद्वाक्य	३७७।६०	इत्यार्तराविण पुत्र	१५०।२२
इति सचिन्त्य	३७६।४७	इत्याशापरिहारं	२३२।४७
इति सचिन्त्य	१७८।१३९	इत्युक्त एव	७४।३
इति सचिन्त्यं दृष्ट्वा	१७६।१२४	इत्युक्तं त्रिपुरारिणा	२०५।७०
इति सचिववचो	२४५।२५	इत्युक्तं शतमेतद्यो	२७०।४०
इति सभापिणम्	२३५।८०	इत्युक्ता प्रणयात्	१८५।४९
इति समयमातृकाया	४१५।१२७	इत्युक्ता रचिरोचिता	८३।२

इदमाभरण सर्वं	४११।८६	उचितस्थानविन्यस्तं	४४।२५
इद कविवरै	६८।१२	उचितेन विचारेण	५८।३७
इद सुखचिर	३२७।६०	उचितेनैव लिगेन	४०।२१
इन्दो प्रपाते	३९४।२	उचितरेव वचनं	४१।२२
इय तपोवनमहो	१७४।९६	उचितस्थानविन्यास	१२।६
इय दत्तकपुत्रस्य	४०१।३६	उचितार्थविशेषेण	१६।१३
इय हि नववसन्ते	१०१।५०	उच्चं कृतकटि	३४६।१११
इह निवसति मेह	३९।६४	उच्चं कृतजल	३१८।११४
इह विक्रमद्	८२।६०	उच्चश्चिरात्	३९६।२७
इहैव सुचिर नाथ	३४०।४८	उच्चैश्च वा शकम्	८१।५१
ईर्ष्या कलहमूल	१३६।१२	उज्ज्वलनेऽपि च	२५९।१६
ईर्ष्या कलिकेलिकला	२४४।५	उदजागनसक्तानाम्	१७२।८१
ईर्ष्यालुब्धभार्या	२३८।२०	उ कोचभक्षण	३३५।१४१
ईर्ष्याविशेषात्	३९६।२४	उत्कोचारव्य	३५९।४२
ईश्वर स जगत्पूज्य	३७९।८२	उत्खातप्रखरा	७५।२८
उ		उत्तिष्ठति नमति	२२९।१०
		उत्तिष्ठ पुत्रतूष्णे	४१४।१२२
उक्ता परस्याभिपता	१५४।६	उत्तिष्ठ सकलजल	२२६।८४
उक्तवेति तस्मै	२०४।६५	उत्थाय वेश्यागमनात्	३३३।१२२
उक्तवेति पूगफल	४०२।४३	उत्पत्तिर्भण्डकुले	४९।८३
उत्त वेति मूलदेवो	२७०।४४	उत्पन्नगोपनकला	२४८।१५
उक्त्वेति धाररमणी	४०४।१२	उत्पाटय विकटा	१७५।११४
उत्त्वेति राम्भु	२००।२९	उत्साहोद्धतविभ्रम	१८०।२४
उत्त वेति साधुनयना	४०९।६८	उत्सृज्य तीव्र	२११।३६
उत्त्वेति अर्षाविमु	१७७।१३६	उत्सृज्य निजसार्वाणि	२०७।२
उत्तगोश्रहमग्रामे	११०।११	उत्सृज्य प्राज्यसेवा	२१५।५९
उचिततरसगम्	४०९।६५	उत्सृज्य साधु	२३४।६७
उचित प्राहु	१२।७	उत्सृज्य सतीपशुनानि	१३१।९

उदञ्चद्गुरु	३३९।३७	उपसृत्य स पस्पशं	३२९।७८
उदञ्चितकचः	२८८।१६	उपाध्यायेत्यभिहिते	३२६।४६
उदरावद्धवसनैः	३६८।१५	उपानत्कुत्तिता	२९१।१२
उदरावद्धवस्त्रेण	२९२।२५	उलूकवदना	३७१।७
उदरे श्राद्धार्हाणाम्	२५४।३२	ऊरुमूलनखमार्गं	१७।१३
उद्दामोत्कलिकाम्	२२।२३		
उद्देश्यलेशेन	३९४।९०	ऋ	
उद्भिन्नयौवन	३७२।१२	ऋणदं. स्वजनैः	१९४।२०
उद्भिन्नयौवनाक्रान्ता	१५२।७०	ऋणवन्धिर सशोध्यं	१९४।१८
उद्यानपाल. कन्दोऽय	४०२।४०	ऋणराशिलेख	३०४।३८
उद्यानलोलागमने	३९५।१६	ऋणिकैः कलहैः	१७०।४०
उद्याने मधुचन्द्रिका	१३०।२	ऋणेन खण्डितो	२८९।२४
उद्याने शववदने	२४३।७५	ऋद्धघायुतं	१२३।६
उन्नतवृसीनिविष्ट.	४०८।५३	ऋष्यभृगव्रतः	३२६।५१
उन्मादनमिदं रूप	१६३।८४		
उन्मादयत्यविषये	२५२।८	ए	
उद्वेजयेन्न तैश्च्येन	१४२।७७	एकत्रसंक्षिप्त	२९७।१
उपकाराय या पुसा	१६७।२८	एकमैश्वर्यसंयुक्तम्	६४।७
उपतापो वय्यतापः	३१०।३६	एकममालिगति (उत्तरार्ध)	१८८।७
उपजातिविरुत्पानां	९४।६	एकवृत्तादरः	११५।२८
उपदेशविशेषोक्तिः	७०।१६	एम्बेत्पूर्वपूरय.	१४६।९
उपदेशाय शिक्ष्याणाम्	११९।२	एक स्थितोऽन्तः	३६९।२४
उपनतमनिपुण्यवचनैः	२३२।४२	एकमिन्नं यं वृत्तो	११५।२६
उपपन्नपरिच्छेदकाले	११३।२०	एकस्मै पूर्णमन्यस्मै	१९४।१९
उपपरिगर गोदावरीः	१०३।६०	एवस्य जाने	२११।३७
उपधिग पुत्र	२०६।८०	एकः सकलजनानां	२५१।२
उपसर्गो निपाते च	१३।९	एकस्वमेव	२१२।४३
उपनृत्य मन्दमन्द	२३०।२७	एकादशयुवित	२५९।१८

एकाधिकेऽद्वे	४१९।५	एताः सन्ति विलास	१२६।४
एकैके केनचित्	७१।२	एता हेमकराणा	२५९।१९
एकैवैकावली	३२१।१४५	एते त एव भूपा	२६०।२८
एको द्वौ बहवः	३३७।२०	एते दम्भसहायाः	२२७।८८
एकोऽन्नवीदहो	१८३।२८	एतेन वृद्धवणिजा	३४२।७०
एकोऽवदत्तम्	३२२।१०	एते निधिनिग्रह	३९५।१०
एको वित्तवतः	३९१।६३	एतेऽपि कर्णविवरेः	२५७।२३
एकोऽस्मिन् भव	२२२।४०	एते हि कामकलिताः	२३६।२
एडिकाव्यपदेशेन	३३०।९४	एते हि कालपुरुषाः	२४७।५
एतत्किं श्रुतसदृशं	२३३।६२	एते हि चित्रगुप्ताः	२४८।११
एतदर्थं श्रुते बुद्धि	१६७।२६	एते हि देहदोषात्	२६०।३
एतदाकर्ण्य सहसा	१७५।१०९	एतंहि दोषैः	३२२।१३
एतदाकर्ण्य युक्तायं	३८३।११५	एवं चतुर्भुजा	३१६।९५
एतदेव कुलीनत्वम्	१४७।२९	एवं क्रमेण	३४६।११२
एतदेव परं शौर्यं	१९०।२३	एवंविधैव मुग्धे	४०४।१४
एतदेव विरुद्धानां	१६१।७९	एवमुद्देशलेशेन	१०७।४३
एतदेवार्थसामर्थ्यम्	१४७।२७	एव कृत्वा लवण	३६४।९१
एतद्विजवच. श्रुत्वा	१७०।६१	एव जडेप लोकेषु	३७५।३६
एतस्माज्जलघेः	३६।६२	एव विचारणीयः	१२७।९५
एतस्याः स्मरसंज्वरः	१९।१७	एव विधैव मुग्धे	४०४।१४
एतां नमः	६४।१०	एव स्वभावलुब्धाः	२३१।३७
एता लेशेन मया	२६७।७३	एव स्वभावलुब्धाः	२३६।८८
एता वच्चकमामा	२६७।१	एष वित्तवो ऽतिदुःखी	२५०।३०
एताश्चतुष्टयकला	२६७।६	एष नन्दस्तव पिता	१६४।१०८
एताः स्वसनोत्कम्पाः	१५२।६	एष निधिविधिना	३९७।३२
एताः सत्यविहीनाः	२४५।२२	एष प्ररयातकूट	३९७।२९
एता सकलजलानां	२५१।१	एष प्रबुद्धः सहसा	३९५।९
		एष अह्मा सरोजे	८१।५४

एष विद्योपदेशेन	१७१।७१	कठिनेय धिशा	३७६।४६
एषस्फीतघनस्य	३९७।३१	कणवृत्तिपरिविलष्ट	२०८।१५
ऐ		कण्ठधिय कुबलय	९९।४५
ऐन्द्रायुधो बहुहचि	३८८।२८	कण्ठाभरण मध्यस्थ	३९५।११
ऐश्वर्यायी भगवान्	२५०।३४	कण्ठे कृत्तावशेष	२६।३६
ओ		कण्ठे मेघलया	१२।१
ॐ स्थस्त्यङ्कं स्तुमः	६४।६	कण्ठे विद्रुममालिका	३६२।७०
ओचित्य ग्रन्थुताचारः	१३९।५१	कथचिदभ्यर्थनया	३९९।९
ओचित्यरचितं वाक्य	१४।१२	कथ लालनयोग्योऽयं	४००।१९
ओचित्यस्य चमत्कार	११।३	कथावन्धेऽय विरते	३७६।४९
ओचित्य स्तुत्याना	२७०।३४	कथामेकामनुध्यायन्	४२०।९
घ		कथितकलेशवापेन	२०८।९
कक्षपुटे नागार्जुन	२६९।१९	कदर्यं कुशलप्रदन	२७७।१९
कक्षाकट्टन	३२०।१४०	कदर्यश्चर्मवसन	७७६।९
कक्षान्तरावृत्तपटो	३२५।३५	कदर्यं स्वजन	२७७।१८
कक्षालनाम्ना निशि	३९५।१९	कदली कुञ्जरेणैव	१७३।८९
कव प्रथमपूज्य अय	४०१।३१	कदाचित् सह गन्धर्वै	१७१।१८
कवेन जन्ममु	३७२।१६	कदाचित् स्वगृहद्वारि	१५३।२०
कनप्रदमनुग्रह	१०५।५४	कदाचिदथ सामेव	३२४।३३
कनप्रदममुत्सत्	१०२।५६	कदाचिद्दिन पर्यन्त	१५६।१२०
कणाचाम तुषाङ्गरा	१५७।३६	कदाचिदेव विप्रेण	८००।८
कटि कण्ठाभिधानस्य	३६४।८९	कदाचिद् द्राक्षणेनेव	४२१।३
कटिचिदगतं	२८१।२५	कनकशिलागत	२५९।२१
कटिचिदगतं	६८।११	कनीयानावयो	२७०।७४
		कन्या-जाताधरट्ट	३५६।६
		कन्यामास्त्रनय तप	१६३।१९
		कपटनुला रराशो	८०३।५
		कपोते कङ्करी	३९९।६०

कामस्यवेषशोभा	२६७।४	किं करोम्यजने	१७४।१०१
कायपणार्जितबहु	४०९।६४	किं कामनीप्रणयिना	३७४।२८
कामिनःसप्रमत्तस्य	२८९।२१	किं क्रियते कामोऽय	२४१।५१
कामिन सुरतेच्छायां	२८६।३०	किञ्चित्कुचित	७३।२१
कायापायमयी	१६२।९१	किञ्चित्परिचयमात्रं:	२६६।६९
कारुष्य पुष्पाणा	२६९।२०	किं धर्मो यत्र नो	३३८।२९
कार्यपीडानिरोधेऽपि	२७६।१०	किं मेखलामदन	३५०।१४
कार्योपयोगकाले	२२४।५७	किमयं याचमानोऽपि	१६४।१०४
कालकवाल	२९०।२	किमयं मुनयाभ्यास	२२३।६३
कालाकपालिका	२८४।३	किमेतदित्यनुचितं	१७३।९२
कालेन घण्टा विप्रीय	३१६।९३	किं राजभिर्दुर्जन	२११।३४
कालीचित्येन	४५।२६	किं वाद्यसाद	३५२।३३
काल मुहूर्ताद्यगुलि	१८१।१६	किं शीर्षेण सरागस्य	१९०।२५
काव्य क्रियेच्छा	६४।१४	क्रियन्तोऽद्य मृता	३२४।२४
काव्यस्पालं	११।४	कुतुभार्यो वणिक्	३५६।८
काव्यं हृदयसंवादे	५०।३०	कुचकाचन	४१३।११३
काव्यार्थं साधु	४९।२९	कुचयो कठिनत्वेन	३५०।७
काव्ये रसानुसारेण	११०।७	कुटिलावर्तभ्रान्ते.	२५५।६
काव्यक पात्र	७४।१	कुट्टन्यस्तत्र सर्वज्ञा.	३७९।७३
काश्मीरको गुणाधारः	४०१।१	कुट्टन्या प्रविशन्निव	२८५।१७
काश्मीरको गुणाधार	४२०।१	कुटिला लिपिविद्यासा	२४८।१०
काश्मीरेषु पृथु	८४।४	कुतोऽयमथा	३३५।१४५
काष्ठस्तब्धोन्नत	३१३।६२	कुपित कविमालिङ्य	२९४।४३
काष्ठस्तम्भप्रवीचः	२२५।७०	कुभूपकूपान्तर	१२४।१८
विनय. कुट्टनी	२९१।१४	कुम्भीपात्रेषु यत्र	२७८।३२
किं करोमि मुने यम्य	१७६।१६	कुह तरलिवे	३७०।३७
किं करोमि यमेनाह	१५०।५१	कुम्भेनादिदेवेषु	१९३।८
		कुम्भं निताजं न तूर्णम्	३८३।११६

कुरु मे प्रत्ययहेतो	४१२।९५	कूटकेशवती	३६२।६७
कुर्यात्तीर्थांभुभि	१४१।७१	कूटविक्रयदोषेण	२८२।३४
कुर्याद व्यय स्वहस्तेन	१४३।९३	कूटस्था कायस्था	२४९।१८
कुर्यात्तीचजनाभ्या	१३८।३१	कूगे प्रपायाम्	३५७।१६
कुर्याद वियोगदु खेपु	१३८।४०	कुकलासाभिधान	३८८।३६
कुर्वन् सर्वाशये	२१।१६	कुच्छस्रन्यासकृत्	३२८।७४
कुर्वीत सगत	१३६।१५	कुणाश्वशकृत्	२६१।१२
कुर्वीत साहित्यविद	६५।१५	कृतकशास्त्रमसत्य	२६२।२८
कुल कुल कलयता	१४५।६	कृत शमजलेन	३३१।८
कुल कुतनयेनेव	१९०।२८	कृतकापरिस्फुराक्षर	२३७।१२
कुल कुवृत्त्या	१२५।२०	कृतकृतकमुग्ध	२६५।५१
कुलज सफलतरूणा	२६९।३०	कृतनूरापकारेषु	१६४।१०६
कुलस्य कमलस्य	१४५।७	कृत पराजितो जेता	३३४।१३८
कुल वित्त श्रुत रूप	१४५।४	कृतविश्वगपञ्चाय	३०८।७
कुलाभिमान त्यज	१४८।३९	कृतार्चन नरपती	१८५।५७
कुलाभिमान कस्तेपा	१४६।११	कृत्रिम देश्यते सर्वम	२८०।११
कुलाभिमानाभरणस्य	१४६।१६	कृत्वा तत्कितवहितम्	२५१।४३
कुलीनस्य कुलीनस्य	१४६।१२	कृत्वा निश्चलदंढ	८३।५३
कुले महति	३५८।३४	कृत्वापि काय्यालकारा	११।२
कुलोपचितमौचित्य	४८।२८	कृतारिवचने	११।१
कुवलयमयी लोला	१२७।७	कृतारुचि पृथु	२९४।४
कुशतिजराजतवालि	३०५।४९	कृते प्रसिद्धवृत्ताना	२९४।१
कुशलानामयतन्तो	२३८।२५	कृत्ताद्वगुण्ठ	३१९।१३०
कुसुमशयन पाषाण	२९।४४	कृत्वाल्फि	३५९।२९
कुसुमसुकुमार देहा	२३७।८	कृत्वा समस्त दिवस	१५५।१३
कुसुम्भराग सिन्दूर	३८६।४	कृश काण खञ्ज	२८।४०
कूजत्तूरवपाट	२१४।५३	कृश शशी	३७३।२६
कूटवलाशत	२४७।४	कृष्णाजिनोत्तरासगम	१७७।१३७

कृष्णाश्वशकृद्धयी	२६१।१२	कृपविक्रमकूट	२२८।४
कृष्णीकृतश्वेतकवा	३५९।४४	कृपविक्रयिका नाम	३१६।९६
कृष्णेनाम्ब गतेन	२८।४१	क्रीडावल्ली	३८३।१२२
केदाराम्बुजया	३६५।९७	क्रीत्वा गणेश	३६३।७७
केन निष्करणेनेद	१६२।१०	क्रुद्ध कर्मकरान्	२९१।११
केनैते विशिखा.	१२९।२४	क्रुद्धस्तमेत्य शक्र	२५३।२२
केलीमय स्मितविलास	२७१।४२	क्रोध प्रभो सहर	६०।१०४
केशरागोऽस्थि	२८६।१४	विलम्बं कोपनिषण्ण	१२१।१५
केशाकुले रक्त	१३१।१२	विलष्टः कष्ट कदर्यो	१६४।१०७
केशारयः सप्त	३८९।४३	क्लीबम्य यस्यास्ति	३८५।८५
कनित्य सभव	३५२।२१	क्व कियत् किं	२९७।३०
कोकिलो मधुरालापः	३८९।४२	क्वचिद योगकथा	३६४।९४
कोन्य कदर्यंसदृश	२७६।५	क्वचिद्विक्षिप्त	८६।९
कोपविकृत	२७६।५	क्व तदस्ति न जानीम	२८२।३५
कोपेन शायस्फुरिता	१९८।४	क्व विद्या विदिता	१७४।९९
कोपोत्कटव्याघ्र	२०३।५३		
कोय विजातिविगुणः	२०४।६२	क्ष	
को वेत्तिगुणविभाग	४०६।३८	क्षणापायेन कालस्य	
कोतुवदशंससृत्	२५८।१२	क्षणाद् बृधोऽप्यबुधतः	२८४।४
कोतुवादू गृह्णारीभिः	३२५।३९	क्षणात् पिबति	३३१।१०७
कोतुवाद्दत्तसरे	३८२।१०६	क्षत्रिण स पवित्रस्य	२९०।३
कौवेर धनमखिल	२३२।५०	क्षपारम्भे क्षीव	३५७।१०
कौमुम बुम्भराग	३८७।१६	क्षपितविकलकाली	२८९।२८
कौमुम क्षणिकोदार	३९०।५९	क्षमा क्षम शासन	१९९।१६
कौमुम्भो रक्षित स्यायी	३८७।१९	क्षिपेद् वाक्यशरान्	१३७।२९
ऋतुतीर्थ सुरनिवेतन	२३८।२६	क्षिप्तपत्रा सुमनसा	१७७।७७
ऋतुधनाना	१२६।३	क्षिप्ते नियोगिता	३३०।८९
रमाद् ग्रामनिषोमेन	३१०।३०	क्षिप्रोपदेश	३६४।८७

क्षीणजिह्वाधरा	३६०।४७	खेचर्यं मुखसाध्या	२६१।११
क्षीणध्वान्तपटा	२८२।३७		
क्षीण व्यसनिन मूढ	२८६।३१	ग	
क्षीण वृतोपवास	२८८।१२	गगनाङ्गणकमलवने	२२१।२७
क्षीणश्चन्द्रो विशति	४७।७९	गगायमुनयो	३२५।४३
क्षीणाय गुणहीनाय	२८७।१	गच्छामि गच्छामि दिन	२१२।४०
क्षीबस्येवाचलस्य	३१।४७	गणक सिंहगुप्तदच	४२०।२२
क्षीरसक्षयरक्षायै	३६२।६९	गणपतिगुरो	८५।१
क्षुद्र क्षीणोऽपि	२६५।५७	गणपतिगणने	२६०।६
क्षुधितापत्यकुपिता	३१४।७६	गणविज्ञानिका	३६३।८४
क्षेमेन्द्र सुहृदा प्रीत्या	१४५।३	गणिका तत प्रभाते	४०३।२
क्षेमेन्द्रनामा तनय	४२०।६	गणेशानुचर	३७९।७९
क्षेमेन्द्रेण रहस्यार्थं	३४९।३	गतागतेषु अखिन्नेन	२८८।९
क्षेमेन्द्रण सुशिष्या	८५।४	गतानुगतिवो भूर्ख	३९१।६७
क्षैण्यक्षाम शिशिर	३९८।७	गते भुक् वातिथौ	१९६।४५
		गन्तव्य यदि नाम	३२।५०
ख			६७।८
खगोत्क्षिप्तैरस्त्रं	२०।१९	गत्वा मुहुगूह रण्डा	३३९।४२
खचित्रमपि मायावी	२७४।१६	गत्वा वतरिणीतीर	३०८२०
खटिकाकरणी	३३५।२	गणिणी परबीजन	२९६।२३
खरतरपृष्ठ	२९९।१०	गवा दण्डाय यश्चक्र	३१८।१२१
खल प्रववृते	२७५।२०	गाढालिगननिश्चला	१२९।२३
खल सुजन	२७४।१०	गाण्डीवस्त्रुवमार्जन	३१।४८
खला द्वातिचपला	३५४।४७	गान्धर्वो गीतनृत्तादि	३९०।७१
खलेन धनमत्तेन	२७४।१७	गायनसप्तस्यैक्यात्	२५७।२६
खलोक्यव	२७४।१५	गाहन्ता महिषा	१०७।७१
खल्वाट म्पूलयपु	२२५।६३	गीतादुद्धिजते	२७७।२०
खल्वाटो विरल	३३१।१०६	गीतेषु गाथा	६५।१७
खादति पिबति च धूतं	२६२।१८		

गुणपरिचयस्तीर्थे	१०३।५९	गृहिणी दर्पणपरा	३०१।१४३
गुणरहितो	२९८।३	गृहीतस्योपरि	३७८।१४
गुणवत्कुलजातोऽपि	१४६।१३	गृहीत्वा पशुपालस्य	३६३।७६
गुणवती ललितापि	३८५।१३२	गृहीत्वा मयकलश	३१९।१३१
गणस्तवनेन कुर्वीत	१३८।३५	गृहे धाराधिरूढापि	१६९।४३
गुणा गुणतया भान्ति	४२२।७	गृह नियोगिकान्ताया	३२४।२९
गुणिना चित्तवैकल्यात्	३८०।८९	गृह मुष्ट्या	३५८।३१
गुणिना मत्सरं गन्तु	१४८।३५	गृह विक्रीय सर्वस्व	३५९।४३
गुणान् मतीति	२७५।२१	गोप्यते या श्रुतज्ञस्य	१६८।३२
गुणेष्वादरं कुर्यात्	१३८।३६	गोप्रदक्षिणकृत्	३१७।१०३
गुणेष्वादानादरं पुन	१४८।३८	गोष्टीरञ्जनमित्र	२३९।२८
गुरुगणकैरबुधानां	१२४।१४	गोष्ठीविटे	१२३।९
गुरुगर्वात् कवि	१६९।४९	गोष्ठीविहरणशीला	२३८।२१
गुरुगुह्यतरा	३३२।१११	गौरवसंश्लिष्यकला	१४४।८
गुरुद्वययुतं	८९।२४	गौर सुपीवरो	३३८।३३
गुरुमाराधयेद भवत्या	१४१।४७	ग्रहनक्षत्रताराणां	३२९।८३
गृहरिति वितरति	३०२।२६	ग्रहरागोऽय	३८७।१५
गुरुलघ्वादिनियमात्	१०१।२५	ग्रहवारेषु भुजान्.	२९०।४
गुरुवचनं सत्यानाम्	२६८।१४	ग्रामयानासु	३६३।८२
गुरुवक्षरेण सख्यम्	९५।८	ग्राम्यो धातृद्विज	३९१।६६
गुरुहृदयम्	२२७।९०	ग्राह्यपरिच्छेदकला	२४८।१४
गुह्यं सदृशं रति	३२३।१९	ग्रीवास्तम्भभूत	१७१।६९
गुह्यागम्यशंकृत्	३२९।७६	ग्रीष्म द्विप तु	४३।७१
गूढाङ्गेन त्वया स्मृष्टे	३७७।५९	ग्रीष्मेऽक्षिकोप	३४१।६०
गूढोपवेन निकुञ्जे	२४१।५२		
गूथलिप्तस्तथोन्मती	३३७।१७		
गृहणीविग्रहोप्रस्य	१५९।५५		
गृहमेकं गृहस्थस्य	१५६।२४		
		घ	
		घटशलगल	२९९।१२
		घटपटनकटम्बस्थ	२५५।३

घटितस्योपरि	२५८।१३	चारुसौरमलिप्तागी	३२२।३
धुणजन्धस्य दग्धस्य	२९६।२५	चिकित्सको ज्यप्राणाना	३०८।७१
धृतनाडीनिमिरोन	३३०।९६	चिताचक्र चन्द्र	२१।२१
घोरप्रतिग्रहग्राम	१५७।४२	चित्त वातविकासि	८३।६३
घ्राणास्य पुष्प	३८५।३३	चित्त वातकि कासि	१३३।२३
च		चित्तस्य जात्यनिल	१८८।५
चक्षुर्द्वारि च	२०९।२२	चित्त विरक्त यदि	१९८।३
चक्षुर्वैद्योऽयम	३४१।५९	चिन्त्यते यदि	१३२।१६
चटिकापूर्णपात्राणि	३३६।८	चिन्त्य रवगितवादी	२६२।२२
चण्ड पिण्डार्थिना	१६९।४४	चित्र तावदिद	१०५।६७
चण्डालस्यापि साहाय्ये	२७८।२४	चित्रमिय बहु	२४५।१९
चञ्चत् कर्णमुवर्ण	२९२।२३	चिर तदर्थिन	३२२।६
चतुर्वर्गोपदेशन	१३४।२९	चिर सचूर्णिता	३१६।९४
चतुर्व्यापि		चिरसेवानुरोधेन	१९३।१४
चतुर्व्यायञ्जली	२०९।२२	चिरसकेतस्थित्या	२४२।६३
चतु पट्सप्तविरति	९२।३५	चीनानकाना	३६५।९९
चन्द्रकला इव	२४७।२	चुबनसक्त सोऽस्या	२३।२८
चन्द्रस्यश्वरसेवया	३७४।२९	चूर्णहरिद्रा	३०४।३७
चन्द्रोच्छलज्जल	६४।८	चूलिकाकृतरुद्राक्षा	३२७।१५
चपला तिष्ठति हर्म्ये	२३८।१७	चूलिकान्यस्तकुसुम	३३७।३६
चपेटोत्स्फोटित	३४४।९०	चेत शान्त्यै द्वपदर्पो	१७९।१५९
चमत्कार करोत्येव	५१।३१	चैन सूत्रितयोवग	४२।७०
चमकृतको	३३५।१४२	चौर क्षण स तस्मिन्	२४१।५४
चमकृत्स्नीनिव	३३६।१३	चौरा सर्वे स्थिता	२८६।२९
चरितेगीरिव	३०४।३९	चोरोऽपि निखिलवृत्त	२४३।७४
चलित्वाभ्यागता	३५९।४५	च्यवन पुरा महर्षि	२५३।२१
चात्रिक शिवता	२९३।३६	च्युतमुमनस	४६।७७

जात्या चर्ममय	३६५।४१	ट	
जात्यैव कामिजन	४११।९४		
जानामि बाल मित्र	२३२।४४	टक्कस्य सा	३९५।१५
जानामि यत्कृतस्यास्य	१७३।८६	टक्करावोटि	२८९।२३
जाने जाम्बवत	१८५।१५		
जामाता गौरबाहो	४०१।३२	त	
जामातु श्रीमत	३३४।१३२		
जाया शीलविवर्जिता	१२४।१०	तकाराभ्या जकारेण	८८।१८
जितो जगत्येव	८८।९	तत उन्मत्तिका	३६४।८६
जिह्वादूषित	२७४।७	तत कदाचित	१९९।१८
जिह्वाभु दूतविदुषाम्	२५४।३०	तत कदाचित	३८१।९८
जीवत सचिताद्यस्य	२७७।२२	तत वर्तु प्रवृत्तेषु	३६८।१०
जीवन्नप्यक्रियो नि स्व	१५६।२६	तत कपग्मादाय	१६२।८५
जृम्भमाणा परावृत्य	३२२।४	तत कालो कलावत्या	४०१।२९
जृम्भाविकासितमुख	१ २।८४	तत काल गते	१६१।७६
ज्याजिह्वा बलपित	१७।११	तत कुमुदनाथन	८७।५
ज्यायान् घन्वी	५७।९९	तत क्षाबं	४०२।४४
ज्यष्ठो जयति वाल्मीकि	७।१	तत क्षीवो गुह	३४३।८१
ज्यष्ठन तावत्	३७३।२२	तत प्रत्यन्त	३६२।७४
ज्योति शास्त्रविदे	३२९।८२	तत प्रभाते	३७६।५२
ज्योत्स्ना भस्म	२२२।३५	तत प्रभाते प्रसृते	३२८।६६
ज्वरादिभमस्शोकाती	२८६।२८	तत प्रयाते गणके	३३०।९२
ज्वरादि काले बंधाना	३४३।८६	तत प्रविदिशु ते	३४०।४६
ज्वालावलयी धूमो	२५८।१०	तत प्रविश्य ककाली	४००।२५
ज्ञाता ससारकला	२४७।३	तत प्रासादपालेन	३५७।१९
ज्ञात्वा तमासनाथि	२२६।७९	तत शिष्या	३४३।८४
ज्ञात्वाय चन्दन	२६३।१०१	तत स काले	१६०।७०
ज्ञेय कलापे	२७०।३९	तत समरसिहस्य	३५७।२१

तत स सत्वर	३१३।६१	तत्प्राज्ञत्व	१२०।७
तत सा पञ्जिका नाम	३६३।८०	तत्र केवलशास्त्रेऽपि	१०९।५
तत सा भूरि	३६४।९०	तत्र ददर्श विभूषित	२४२।६१
तत सा यौनवती	३५६।१३	तत्र पुष्पोच्चयव्यग्राम्	१७२।८०
तत सुधाधवलित	३१७।१०६	तत्र बन्धनपालेन	३६०।४९
तत तदमचारेण	३६२।७१	तत्र बन्धुरसार	३५८।३०
ततस्तद्रविण	३५९।३७	तत्र वर्णवयी	३२९।८४
ततस्तनुतर	३५८।२८	तत्र स मधुमद	२४०।४६
ततस्तस्याम्	३५३।३२	तत्र स वेश्याभवन	२४५।१६
ततस्तिमिरसभारै	३६७।५	त राजलक्षणोचित	२४५।१७
तत तेनावमानेन	३७९।७४	तत्र सुत सविज्ञास	४०९।७२
तत स्वभगिनी रण्डा	३३७।२१	तत्राकवे कविताप्ति	६३।६
ततो गृहीतमव्यमथ	३१५।७३	तत्राखिलाखुसेना	२५९।२२
ततो दिनान्ते विपुत्रा	३४२।७६	तत्राचमनतायेन	१९६।४७
ततो नित्यावधानेन	३३६।१०	तत्रापश्यत स सर्वान्	३८१।१००
ततोऽपि व्रजतो	३१७।१०८	तत्रापि वेशयोपा	२४३।१
ततो मूर्ते इव	३१३।६६	तत्राभूदभिभूत	३५०।६
ततोऽवदन् मन्द	३३०।९०	तत्रापि हेमकारा	२५७।१
ततो वाचाल	३२७।६२	तत्राप्यनियमो	९४।५
ततो विभवहीनो	३४४।९५	तत्राभवद् गृह	३८१।९५
ततोऽह वानपाश्वर्यम्	१९७।४८	तत्राभूदभिगत	२१९।९
तत्कोपोद्यतवज्रम्	२५३।२४	तत्रास्थित स्थिति	३९।६५
तच्छ्रुत्वा विकसित	२२९।१२	तत्राह वृत्तकतव्या	१५२।७२
तच्छ्रुत्वा सस्मित	३७९।७७	तत्रोपासकदासन	३६१।६५
तज्जैरप्यपरिज्ञात	३२२।८	तत्सम्भ्रमादाश्रम	२०४।५९
तत्कालोपनते	७४।२५	तत्लगत्वाप्य	३३४।१३३
तत्तस्य शौचम्	२२६।७३	तत्स्मचूर्णनजातै	२२९।१७
तत्तस्या प्रेम दृढे	२४६।२८	तत्स्मनिधानेन	१५३।१००

जात्या चर्ममय	३६५।४१	ट	
जात्यैव कामिजन	४११।९४		
जानामि बाल मित्र	२३२।४४	टक्कस्य सा	३९५।१५
जानामि यत्कृतस्यास्य	१७३।८६	टक्करावोटि	२८९।२३
जाने जाम्बवत	१८५।१५		
जामाता गौरवाहो	४०१।३२	त	
जामातु श्रीमत	३३४।१३२		
जाया शीलविर्वजिता	१२४।१०	तकाराभ्या जकारेण	८८।१८
जितो जगत्येव	८८।९	तत उन्मत्तिका	३६४।८६
जिह्वादूषित	२७४।७	तत कदाचित	१९९।१८
जिह्वासु दूतविदुषाम्	२५४।३०	तत कदाचित	३८१।९८
जीवत सचिताद्यस्य	२७७।२२	तत कर्तु प्रवृत्तपु	३६८।१०
जीवन्नप्यक्रियो नि स्व	१५६।२६	तत वपग्गादाय	१६२।८५
जृम्भमाणा परावृत्य	३२२।४	तत काली कलावत्या	४०१।२९
जृम्भायिकासितमुख	१२।८४	तत काल गते	१६१।७६
ज्याजिह्वया बलयित	१७।११	तत कुमुदनाथन	८७।५
ज्यायान् घन्वी	५७।९९	तत क्षावै	४०२।४४
ज्यष्ठो जयति वाल्मीकि	७।१	तत क्षीवो गुरु	३४३।८१
ज्यष्ठन तावत्	३७३।२२	तत प्रत्यन्त	३६२।७४
ज्योति शास्त्रविदे	३२९।८२	तत प्रभाते	३७६।५२
ज्योत्स्ना भस्म	२२२।३५	तत प्रभाते प्रसृते	३२८।६६
ज्वरादिभमश्चोकार्ता	२८६।२८	तत प्रयाते गणके	३३०।९२
ज्वरादि काले वैद्याना	३४३।८६	तत प्रविविशु ते	३४०।४६
ज्वालाबलयो धूमो	२५८।१०	तत प्रविश्य ककाली	४००।२५
ज्ञाता ससारकला	२४७।३	तत प्रासादपालेन	३५७।१९
ज्ञात्वा तमासनाधि	२२६।७९	तत शिष्या	३४३।८४
ज्ञात्वाथ चन्दन	२६३।१०१	तत स काले	१६०।७०
ज्ञय कलापे	२७०।३९	तत समरसिंहस्य	३५७।२१

तव शतपत्रपत्र मृदु	१०१।२७	तस्मिन्नप्यति	१६१।८१
तवेय यौवनतरोः	३८४।१२५	तस्मिन्नभिद्रुते वेगात्	१७६।११
तस्माच्च पुत्रार्थं	३९२।७४	तस्मिन्कुणपक्षरीरे	२४५।२६
तस्माज्जनिकाभावात्	४१२।१०४	तस्मिन्प्रौढ	२२२।२६
तस्मात्कार्यस्त्वया पुत्र	१४८।३६	तस्मै नमोज्जु	३३३।११८
तस्मात्तामहमेव	३६६।१०८	तस्मै विहितसत्कारा	१९६।४२
तस्मात्पुण्यायतने	२५०।३७	तस्य कदाचित् प्रकृत्या	२४९।२३
तस्मात्पीष्णिकमारुह्य	३४२।७४	तस्य निशेषितारातेः	१९०।३०
तस्मात्प्रभूत विभवो	१६०।६७	तस्य प्रवेशे वदना	२०२।४४
तस्मात्सदा मान	१९१।४४	तस्य मुक्तालता नाम	१४७।२१
तस्मात्सुवर्णाम्बर	१९७।५४	तस्य यातस्य निरय	१६१।७२
तस्मादथ यथास्थाने	११०।१५	तस्य विप्रसहस्रेषु	३८१।९७
तस्मादलब्ध	१२३।७	तस्यात्मजः सर्वमनीषि	६२।३
तस्मादस्थिररूप	१८७।७५	तस्यातितीव्र नियम	२२६।७५
तस्मादेव रति	३७७।५४	तस्याधरे चुम्बन	२०२।४९
तस्मादेवा राष्ट्रे	१५७।२४	तस्यानुजीविभिः	३१०।३३
तस्माद् भजस्व	३७२।१३	तस्यानूत्तविलोकने	१८२।२५
तस्माद्यथायं	११६।३८	तस्याभवद्विभूतिः	२३९।३४
तस्माद्यदि दिनमेकं	४०५।२६	तस्यामराधीश	२७०।३०
तस्माद् विदेश गच्छामि	३५३।३४	तस्या तस्याभवत्कान्तः	१४७।१२
तस्मान्न कार्यः सुधिया	१८७।७२	तस्या तस्या भवत्सूनुः	१५५।१९
तस्मान्न दपः पुरुषेण	१६४।११३	तस्या निजभुज	१११।७८
तस्मान्ममैव	२३५।७८	तस्यावस्करसंछन्नः	३१६।९८
तस्मान्महीपतीना	२६०।२९	तस्याः सेष्याप्सरो	१८२।२३
तस्मान्मानिनि	३५४।४५	तस्यैव दैघात्	३१७।१०४
तस्मात्लोभ	२३६।८९	तस्योग्रतपसा तुष्टः	१५३।७८
तस्मिन्जर्जरशिररे	२५९।२४	तस्योदितानां वदन	१९९।१९
तस्मिन्नद्री कतिचित्	११३।८९	नातो जानाति	२३१।३४

तत्सूनोश्चन्दनस्याध	१६१।७३	तप्त शतिञ्च	३८७।२१
तथाप्यवस्थासदृशं	११०।१२	तप्तस्तीव्रव्रतं	२२२।२७
तथाप्युयामसून्यन	३८४।१३१	तमसि वराकश्चोर	२५५।४
तथाहि ताम्रज	३१६।९२	तमुवाच देवदेव	२३५।८४
तदनु च गणक कला	२२७।९१	तमेव तीर्थयात्रासु	३३९।३८
तदन्वये शुद्धिमति	९४।१७	तमोऽध्वतापेन	२१०।३९
तदपि सतताभिश्चसी	२३१।३२	त तपस्तापितात्मनम्	२६७।२१
तदपुण्ये परीक्षीण	१६१।७८	त तुङ्गभवनवलभी	२३०।२६
तदगहिनी गीण	३१४।७५	त दप दोषज्वरित	१४७।२४
तद्दशन कौतुक	२०२।४३	त दर्पं मत्त सत्कोप	१७२।७३
तद्वाधर्वर्दीयमाणा	३५८।३३	त दृष्ट्वा चन्दन	१६२।८६
तदभाजि जन्म सचिवे	९१।१८	त दृष्ट्वा निष्फल	१७०।६६
तदभीत्यव विटास्ते	४०६।४०	त दण्वा परमेष्ठी	२२६।७४
तद्वृत्तमात्रश्रवणन	३५५।५२	त दृष्टवव विलीना	२४२।६३
तनुत्पागप्रवत्तन	१५१।६१	त नमस्कुम्हे कूर्म	५।४
तनुधनहरकूर	१०३।५८	त नमस्कृत्य वरदे	४२१।५
तनुवल्लीवसना	३८३।११७	त प्रच्छाद्य सहसा	४०६।३०
तत्र स्थानायात	३०५।४८	त मदाक्रान्ता	१७१।६४
तन्मयीविप्रुपस्तस्य	३३४।१३०	त युद्धकामुक	१९१।३७
तन्मुक्तय त्वरायाता	३३०।९५	त वदति सोऽन्य	२३०।२८
तन्मुक्तय मय	२४६।३६	त नमाप्तव्रत प्राप्त	१७७।१३७
तन्मुख्यस्त	३२३।१७	तया श्रमणिकया	३२७।५५
त वङ्गचनिबरागमे	१२९।२२	तयोपचयमाणोऽथ	३३९।४५
तपोवन मुनिवरी	१६६।१६	तद्वणाकाक्षिणी वृद्ध	३४२।७३
तप मदारोगधनाभि	१९७।१	तल्लामसेवया	३५९।३८
तपस्विनी गिखारया	३६१।५८	तव तत्र प्रयातस्य	१७१।६९
तपो न तप्त वयमेव	५५।९५	तव नरपति प्रसादी	२६४।४३
तपोविशपैर्निशित	२०५।७२	तव वपत्रयी	३२९।८४

तव द्युतपत्रपत्र मृदु	१०१।०७	तस्मिन्नप्यति	१६१।८१
तवेय यौवनतरो	३८४।१२५	तस्मिन्नभिद्रुते वेगात्	१७६।११
तस्माच्च पुनार्थं	३९२।७४	तस्मिन्कुणपक्षरीरे	२४५।२६
तस्माज्जगिकाभावात्	४१२।१०४	तस्मिन्प्रौढ	२२२।२६
तस्मात्कार्यस्त्वया पुन	१४८।३६	तस्मै नमोऽस्तु	३३३।११८
त मात्ताग्रहमेव	३६६।१०८	तस्मै विहितसत्कारा	१९६।४२
तस्मात्पुण्यायतने	२५०।३७	तस्य कदाचित् प्रकृत्या	२४९।२३
तस्मात्पौष्णिकमाहृत्य	३४२।७४	तस्य निशेषिताराते.	१९०।३०
तस्मात्प्रभूत विभवो	१६०।६७	तस्य प्रवेशे वदना	२०२।४४
तस्मात्सदा मान	१९१।४४	तस्य मुक्तालता नाम	१४७।२१
तस्मात्सुवर्णाश्वर	१९७।५४	तस्य यातस्य निरय	१६१।७२
तस्मादत्र यथास्थाने	११०।१५	तस्य विप्रसहस्रेषु	३८१।९७
तस्मादलब्ध	१२३।७	तस्यात्मज सर्वमनीषि	६२।३
तस्मादस्थिररूप	१८७।७५	तस्यातितीव्र नियम	२२६।७५
तस्मादेव रति	३७७।५४	तस्याधरे चुम्बन	२००।४९
तस्मादेवा राष्ट्रे	१५७।२४	तस्यानुजीविभि	३१०।३३
तस्माद् भजस्व	३७२।१३	तस्यानुत्तदिलोके	१८२।२५
तस्माद्यथाय	११६।३८	तस्याभवद्विभूति	२३९।३४
तस्माद्यदि दिनमेक	४०५।२६	तस्यामराधीश	२७०।३०
तस्माद् विदेश गच्छामि	३५३।३४	तस्या तस्याभवत्वान्त	१४७।१२
तस्मान्न कार्यः सुधिया	१८७।७२	तस्या तस्या भवत्सूनु	१५५।१९
तस्मान्न दर्पः पुरुषेण	१६४।११३	तस्या निजभुज	१११।७८
तस्मान्ममैव	२३५।७८	तस्यावस्करसङ्घः	३१६।९८
तस्मान्महीपतीना	२६०।२९	तस्याः सेप्याप्तिरो	१८२।२३
तस्मान्मानिनि	३५४।४५	तस्यैव दैवात्	३१७।१०४
तस्मात्लोभ	२३६।८९	तस्योग्रतपसा तुष्ट	१५३।७८
तस्मिज्जर्जग्धिसरे	२५९।२४	तस्योदिताना वदन	१९९।१९
तस्मिन्नद्री कतिचित्	११३।८९	नातो जानाति	२३१।३४

ताम्रवीत् तत्	३९४।७	तीर्थाप्ति साधुसपकं	१८५।५१
ताम्रवदत्ककाली	४०४।१३	तीर्थापवनसुरा	२४४।२०
तामेकवार दृष्ट्वैव	३६०।५५	तीव्रदर्पो महाकोपः	३१३।६५
तां च मेघधृता	३२७।५९	तीव्रेतपसि	१३८।३९
तादृष्ट्वा चन्द्रवदना	१६२।८२	तुरगाद्याचिता	३३८।६४
ता प्रबलज्वलित	२४६।२६	तुपाग्निकुण्डिकाताप	३४५।१०३
ताम्बूलं देयमेतेभ्यः	४०२।४२	तुष्टस्तमेत्य वरदः	३०८।२१
ताम्बूलप्लीवन	३५०।११	तूर्ण पुनश्चशनकैः	२२९।१५
ताम्रघटोपमशीर्षं	२६१।९	तूर्णसहस्रभागैः	२२७।८९
तारं रोदियि किं पुत्र	१६३।९६	तूलपटी त्यज पृष्ठात्	४१४।१२४
तारुण्यं तरालेसुधु	३८९।११८	तृप्तिद दर्शनेनापि	१५६।२६
तारुप्येन निषीत	६०।१०३	तृष्णातुराणां रजसा	२११।३५
तावच्च तूर्णधनम्	३९२।७५	ते गीतनाममन्त्रा	२५६।१९
तालुन्यस्ताधं	३३१।१०४	तेजः सत्त्व बुद्धिः	२६८।९
तावथान्तश्रुतो	१७१।७२	ते तं स्मितप्रस्फुरिता	२०४।६१
तावद्धर्मकथा	१२५।०४	ते तु त्वा स्पर्धन्तो	२५६।१७
ताचूचतुः क्षितिपते	१८४।४६	ते दोषाः एव	२७५।२३
तासा तदर्चारभमा	२०२।४७	तेन तीक्ष्णप्रतोदेन	१५०।४८
तासा वभौ रोमलता	२०२।४८	तेन तस्यानृशसेन	१७८।१४४
तामा मध्ये वभौ	१८२।१९	तेन प्रजोपसर्गेषु	३०७।४
तास्तेन जारगुण्या	३०६।५४	तेन प्रविभवना	८६।१
तिलकप्रतिभः नीच	३८९।०५	तेन प्रहृतमशस्त्र	२३५।७७
तिलकं विभ्रतो	१३।११	तेन यदेतश्चीत	४०६।३६
तिष्ठति य सकल	२६४।५३	तेन रूपगुणोत्साहं	१८३।३४
तीक्ष्णस्वभावान् लोहस्य	३८७।२५	तेन रोगधरा	३५३।२९
तीक्ष्णान्तस्थीवटाक्ष	३२।४९	तेन श्रोत्रिपुरेश	४१९।३
नीक्षणाशुविरह	२२१।०८	तेनाग्निरूपेण	२०१।३८
तीक्ष्णस्तदन्वये	३०९।००	तेनाप्यनृप्तिमालोचय	१९६।४४
तीर्थाणि दीर्घाध्य	१०२।०१		

तेनाविष्टः सहसा	२५४।२६	त्रैलोक्यवृत्त गणितेन	४०२।४६
ते प्रापुरीर्ष्यापदम्	२९४।६०	त्रैलोक्याक्रमणं.	४१।६८
तेषामपपदिभृश	२०४।५८	त्र्यक्षरम्त्र्यक्षरं	९५।९
तेषां परस्परालेपात्	३०।१८	त्र्यक्षरप्रस्तर	
तैलमलकललाञ्छित	४०८।५५	त्वग्रागो घ्राणराग.	३८६।९
तैलमिदं लवणमिद	४१०।८०	त्वत्प्रसादात् समुत्तीर्णा	३४०।५२
तैलस्य तोलकमिद	४१०।७९	त्वदधीनस्थान	२२९।१३
तैलोन्मृष्टे मनाक्	३४१।५७	त्वद्वशेऽत्र भविष्यति	३०८।१७
तौ जन्मगूढौ	८८।८	त्वन्मुखचन्द्रनिरीक्षण	९५।३१
तौ त ददृशतुः	१८४।३१	त्वयि मे हृदयम्	४११।९१
तौ दृष्ट्वा पृथ्वीपाल	१८५।५६	त्वयि सुहृदि वित्तनाशे	२३१।४०
त्यक्तगृहव्यापारा	२३८।२४	त्वरारतरलविच्छेदं.	१०३।२९
त्यक्त्वा कीर्तिमन्ताम्	२३४।६६	त्वरिता तत प्रभाते	४१४।१२१
त्यक्त्वा प्रशमसन्तोषी	१६७।२७	त्वामियं नाय गणिका	३४०।५४
त्यक्त्वाशागतसत्पात्र	१९३।१२	यूक्तस्य जनैः	२७६।४
त्यक्त्वार्जुन कृष्ण	१८९।१३		
त्यज धनमिति	२३५।८०	द	
त्यजेन्मृगव्यसन	१३७।०८	दक्षिणानिलमोन्द्वाप्त	३९८।३
त्यागिना कि दरिद्रेण	१४८।३३	दग्धकम्बलि	३१७।१००
त्यागिनः अन्यस्य	१९२।६	दग्धार्धकपटी	३४५।१०६
त्यागे सत्त्वनिधिः	१३६।१९	दग्धेऽन्धकटिपा	३९८।४
त्यागो मणिबलयानां	२६९।२८	दण्डत्याजनलेखाश्च	३१९।१०६
त्रिकोणयुगमध्ये	६४।१२	दणु इन्द्र	२५।३२
त्रिगुहः प्राग्गुहः	८५।७	दत्त न वित्त	१६८।६११
त्रिफलाक्षालन	३०५।४७	दत्त त्रियवियोगोय	१९८।०८
त्रिविक्रमोऽस्तु	५।७	दत्त्वा दिशि दिशि	००८।८
त्रिषु पादेषु विभान्त	१०३।३०	दत्त्वा सवृत्तनु	३५१।१८
त्र्युद्यति विलसतन्धोव	२०९।२५		

दन्ता ज्वरितमूत्राभा	२७८।३१	दामवद्धकटिग्राम्य	३३०।९३
दन्ताभिदो य	३८९।४५	दारिघ्रेण कुल	१२४।१५
दन्तेषु मलपूर्णेषु	२७८।३०	दासस्पृष्ट स नि शोच	१७६।१२१
दम्भञ्जो निष्प्रपञ्च	३१०।३४	दासी दासी तावत्	४१३।११५
दम्भविकार पुरत	२२८।९६	दिङ्मातगघटा	३७।६०
दम्भारम्भोद्धत धर्म	१३७।२१	दिनकामुक	३६८।१०
दम्भन शीलव्रतम्	१२२।२३	दिनरमणीय पुता	४११।९०
दयया प्रवेशितोऽसौ	४०८।६१	दिनान्ते बहुभवत	३२७।६३
दयादरिद्र हृदय	१५०।५५	दिनेन्धनवने	१८६।६१
दयार्द्रा सर्वसत्त्वेषु	१६४।१०५	दिवा दम्भानिधानाय	३३९।४०
दयितेषु शरीरवता	२३३।५५	दिवि भुवि फणि	५१।८०
दयैव विदिता विद्या	१४८।३०	दीप्तकाञ्चनवर्णेन	१९५।३१
दर्पकण्डूलदोर्दण्ड	१९०।३२	दीर्घव्यसन निरुद्धो	०३६।४
दर्पयन् दन्तताम्बूल	२८८।१७	दीर्घादूरे दुराशा	३०६।५२
दर्पात् कोपात् परिणत	२०५।६९	दीर्घे सयोगपूर्वे च	८५।६
दर्पात् एक परो	२०७।३	दुःखीभवति	२५०।३१
दर्पाङ्घो नगरे	३०६।२	दुर्गन्धोत्कटसचित	३००।१६
दष्टाधरा कम्पविधूर्ण	२०३।५४	दुर्गप्रहेषु विरुद्धेषु	१९८।०२
दस्युसुतस्तीव्रतर	४०६।३०	दुर्निमित्तमिवासह्य	०८०।२६
दाक्षिण्यप्रणयन	१२८।१७	दुर्निवारश्च	३३०।९१
दाक्ष्य वित्तस्य मूल	१२४।११	दुर्बलो दृश्यस	३२९।८६
दातव्य न ददाति	३७०।३३	दुर्मदो यौवनभर	१७४।९७
दान रत्ननिधीनाम्	२६८।१६	दुर्वाग्मोहलाभ	२०७।४
दानादिधर्म क्रियत	१२३।२	दुर्वारा मुमुक्षुशरव्यथा	९९।४३
दानेन नश्यति	३७८।७०	दृताहृत सहसा	०३३।५९
दानोद्यतन	३५१।१७	दूर दुर्कारमात्रेण	००७।७
दानोपभोगविगृहित	०२९।१९	दूराद्वितर्प्यमाण --	४०८।५८
दामप्रोतजरद्वार	३१६।९९	दूरे भवत्यथ दर्श	००४।६६

दूरे व्याकरण	१७०।५३	देव्ययितोऽथ	२०५।७१
दूषणानुगतो नित्य	२७५।९	देशकालक्रियापात्र	१९३।९
दृष्टा बालकचेष्टा	१३०।४	देशान्तरसम्भवि	२६३।३७
दृष्टाभिरदृष्टाभि	२६५।५९	देशे कृत्वा स्फीते	२६५।६१
दृष्ट्वा गुह्यमशेष	२६५।५५	देशीचित्पेन	४७।२७
दृष्ट्वा छदांसि	८५।५	देहप्रदा प्राणहरा	१५१।६६
दृष्ट्वा तत्रातुर	३६२।७३	दैत्यक्षये कृते	३०८।१५
दृष्ट्वा तदति	३८१।१०२	दैत्यावतारा सत्पते	३१०।३५
दृष्ट्वा तमापद्गत	१६३।९९	दैशिक कृपया येन	२९३।३३
दृष्ट्वा तेजोनिधी	१९१।३६	दोधकप्रोटक	११४।२३
दृष्ट्वा त्रिलोकी	२०१।३५	दोषयु गुणस्तुतिभि	२६३।३३
दृष्ट्वा पिशुनमायाना	३१२।५०	द्यामालोकयता	८०।४७
दृष्ट्वा स मत्स्यलोवे	२२५।६७	शूतमधुपानसक्ता	२३८।२३
देवगृहगञ्जदिविर	४१३।१०८	द्रविणक्षयदीक्षाया	४००।२०
देवस्त्वेराधन	१९९।२१	द्रविणमार्पाद भूषणम्	७९।४५
देवद्विजधनग्राम	३४५।१०४	द्रष्टव्य स नृप	१८४।३८
देव घनाधिनाथ	२३१।३८	द्रुतताललघं	९७।१६
देवनागमनुप्याणा	३१०।२८	द्वादश्यामयवत्	२९२।२८
देव प्रासादेर्जस्मिन्	२५०।३६	द्वादश्या पितृदिवसे	३२८।७
देवपोरदिवनोस्तत्र	१८२।२७	द्वाराग्रन्तवर्णामु	३६८।११
दा पापादपायात्	५।७	द्वार रज्जुमुपेक्षते	२१८।५४
देव पुरा सुराणाम्	२५६।१५	द्विगुरपि सद्गन्धो	७८।३६
देवापहारिणा तेन	३०९।२५	द्वितीयाया हृताया च	३७५।११५
दयि त्वयोपत	२००।२५	द्वितीयायै समस्ताम्याम्	१००।२३
देवी विजोषयाथ	१९९।२०	द्विपुटा स्फोटविपावा	२५।१६
देवो जयति हेरम्ब	२७३।१	द्वेपदर्वहना विद्या	१६०।५०
दशो जानाति सर्व	४५।७५	द्वेप बस्य न दोषाय	१४८।३०
देवो दयादात्	१५।५		

घ

घनप्रधान जन	३७९।८०
घन भूमिगृह	२७६।६
घनयोधनसजात	१५१।५५
घनार्जनविचिन्तन	१३३।२७
घनरहित त्यजति	२३३।५४
घनिनश्चन्दनस्यैव	३८०।८५
घनन जीवितेनेव	१५४।७
घनन दर्प किमय	१५३।१
घनेन दर्प को नाम	१५७।३७
घनन लभ्यते प्रज्ञा	२७९।८१
घन्या त्व वृद्धदयिते	२९७।२७
घन्याऽय बालक	४००।२६
घम पाथयाना	२६८।१७
घर्म शम परन चेह	११९।३
घर्मस्य कला ज्येष्ठा	२६७।२
घर्माधानोऽशशिसु	१२३।८
घर्मार्थो पापमाप्नोति	१७७।१२४
धान्यराशि	३३१।९९
धावत्कलमग्रीत्	३१४।७९
धावन् सेवितुमेति	१०५।२२
दिग्धिग्वन कुनिघन	१६१।७५
धिग्धिय कि विवेकेन	१७४।९८
धोमान्मूढो घनी	२८०।१५
धीर स किर्मीर	३३६।६
धूप वृकुमवपूरे	३३६।६
धुमायमानोऽक्षि	२१२।४०

धूमेन चित्र तुहिनेन

१८०।४

धूर्तकरवान्दुकाना

२२०।१८

धूर्ता समृद्धि

२२२।३४

धूर्तो वसन् विदेशेणु

२६६।६६

धूसरो मलदिग्धाग

३२०।१३९

धृतनाडी निमित्तेन

३३०।९६

धृतो गण्डाभोगे मध्प

१०४।६२

ध्यान बलन जृम्भणम

४०५।२१

ध्यानालम्बनमानन

३५०।१३

न

नक्षत्रपत्रिकाखण्ड

३१८।१११

न कदर्यंतया

१३९।४१

न कश्चिदुपकार

३०९।८५

न कश्चिद बुद्धिहीनस्य

१९०।२४

न कस्य कुर्वन्ति

१३२।१५

न कान्त न कलावन्त

२८४।६

न कालो यदि नामासौ

३२३।२३

न कुर्यात् परदारेच्छा

१३६।१०

न कुर्यादभिचार

१४३।९१

न कुर्वीत क्रिया

१३५।४

न कुलेन न शीलेन

३७३।१९

नक्ताशिन शाकमूल

२७७।१३

न नोधयातुधान

१३८।४१

नखदलितहरिद्रा

७९।९४

नखाभिख्या

३८९।४४

नगरपतिविपम

४१४।१०३

न गीतवाद्याभिः	१४१।७६	न वन्धुसंबन्धिनः	१३८।३३
न गरीसवयात्रासु	३२८।७५	न बाध्यन्ते गुणैः	१५१।६४
न ग्नोरुजानु	४०८।६६	न बालेष्वपि	२८०।८
न ग्नो वेलाप्रती	३३७।१६	न ब्रह्मचारी न गृही	२९३।३२
न जभैर्जजलं.	९१।३१	न भवत्येव धूर्तस्य	३५४।४३
न जातूल्लघनं	१३८।३२	न भ.स्विताना	२०१।४१
न जाने बत हेवाकः	१८३।३६	न भंसि भर्गलच्छविः	९०।१६
न टनर्तकचक्रचराः	२५७।२५	नमः कृष्णाजिनजुषे	८।५
न तस्य वक्तृत्व	६६।२३	नमः छंदोनिधानाय	८५।३
न तीर्थेते यया	१६८।३४	नमः छात्राय सतत	२९०।१
न तीव्रतपसा	१४०।५३	नमः शशिकला	८।६
न तीव्रदीप	१४५।६५	नमः सत्यनिधामाय	८।८
न तु योवनमात्रेण	३८४।१२३	नमः मन्त्रासमाधानं	८।३
न त्यजेद्धर्म	१३६।१३	नमः महम्मशायाय	८।४
न ददाति प्रति	२६४।४८	न मद्यव्यसनो	१३६।२१
न ददानि प्रतियचनं	२२९।९	नमस्ते गुरुनाथाय	३३१।१०३
न दयंयितुं शीर्षे	१९०।७७	नमामि भवोच्चरण	९८।४०
न दानतुल्यं	१२०।१०	नमो ज्ञानानल	८।१
न दीपन्दोहान	५०।८८	नमो विद्यानदी	८।७
न ननं कर्तरीहस्त.	३०९।२४	नमो विद्याधिहीनाय	३०८।६८
न नननमगवाणी	९१।१९	नमस्तेजोमय	८।२
न नमतिचरणौ	८३।६	नयननयनसक्ता	२८३।३४
न निग्नदलहानान्ते	१४०।५४	नयननिमीलन	२२३।८३
न निविचारमुरत	२८१।२१	नयनविकारंरुमं	२३३।१४
न न्याधयग्निति	६६।८	नयनगिय	३०५।८६
न नरग्यानितामनः	१९८।२१	नयनाम्भनः सकोपः	२०५।७१
न नुमनप्रवादस्य	१९१।६५	न राजमेवारजसा	१९८।९
न नृनापणमैःवयम्	१४१।८०	न लक्षणे बालगतिः	१८०।३

न लब्धे प्रभु	१४१।८२	न हि नाम नवोन्मेषि	११०।१४
न लोकायतवादेन	१४०।५६	न हि नामसञ्जनाना	२३४।६९
न लोभात् स्थानम्	०७९।४	न हि परिचयहीन	७७।१
नवकिसमयलेप्ता	३९८।६	न हृद्यस्त्वत्पर	०८५।१९
नवनीतोपमावाणी	१५०।५६	नागस्ताक्षर्य	३८९।३५
नवविसकिसलय	२१९।६	नाज्ञानाद् गृह्यते	३६९।२६
नवयौवनकाले	३७६।४४	नाटकाभिनयप्रेक्षा	६९।५
नवमुखचरितम्	४०७।४८	नात्ययमर्थार्थं	१३८।३८
नवाक्षराणि ननमै	८७।१६	नानादिदेशागत	२२०।१०
न विवादमदाग्ध	१३८।३४	नानावहारकुपितं	३५७।१८
न विवेकोचिता	१६८।३६	नानावृत्तविशेषा	११०।१०
न शत्रुगणदूष्याना	१४१।८१	नानाहासविकारं	२६३।३८
न श्रुतेन न वित्तेन	१७३।८७	नापित् शून्यहृत्परि	३४९।६१
न षट्सप्ताक्षरे	९४।२	नापित्श्चमकारी	२९२।२९
नष्टच्छायाञ्जनवती	२८३।४७	नापेक्षते परिचय	२८४।७
नष्टच्छायोपदेशार्थं	३६५।९८	नाम्ना कर्मानुरूपेण	५९।३८
नष्ट वर्षवर्	२७।३७	नाय किञ्चनमहाभागी	४०६।५०
नष्टशीला त्यजेक्षारी	१४१।७५	नाय निशामुख	४२।६९
नष्टस्वरपदगीतं	२५६।१३	नाय मठः शठमठ	२९३।४१
नष्टे लज्जितवित्त	१६०।६८	नारग सरस	३९०।५२
नष्टोत्सवस्य दुग्धस्य	२७७।१५	नारतुम्बुरुगर्व	३०३।३२
न सचरणशील	१३६।९	नारदेनेत्यभिहिते	१९१।३५
न सतीना तपोदीक्ष	१४१।६६	नार्थं शृणोति न पुन	१५९।६२
न सत्यव्रतमगेन	१३६।१४	नाले शौर्यमहा	१५।८
न समरसना	९२।२२	नासादितानि वनधरा	१२७।११
न समं रत्नलैंगेन	९०।३३	नासास्थूत	३०५।४०
न सिध्यति धिया	२८०।७	नासेव्यसेवया दयात्	१३७।०२
न स्वय मस्तुतिपदं	१३७।०७		

नास्त्युपाय सप्तसार	१४७।२६	निदाघ स्थूय्वसन	२८८।१३
नास्ति व्यत्सदृश	१९०।३३	निद्राच्छेदसखेद	१६०।६४
नास्ति स्वस्तिकर	१३३।२८	निद्रा न याति	२८०।२१
नास्मदमेहप्रवेश	३७०।३६	निद्रा न स्पृशति	६०।६६
निवटस्य प्रभो	२७८।१४	निद्रामहीभार	३७३।२५
निक्षपक्षयकारी	३००।१४	निद्रामुद्रितनयने	२४१।५३
निखिलजनवञ्चना	२५४।१४	निन्द्य जन्म	११९।५
निगिल सूपकार	४०१।३८	निन्द्य बहुदण्डाहं	२६५।५४
निर्गोणोऽतिथिना	१९६।४३	निपतता भ्रमता	९८।४२
निज वक्षा ललाट च	३७७।६१	नियता दूषितमनसा	२३४।६८
निजकरमृणाल	२२२।३२	नियोगिगृहवालाम्	२०५।३७
निजगृहदिवस	४०८।७७	नियागिधनबद्धाशा	३२२।७
निजजननीकलह	२४४।७	नियोगिललना	३४३।७७
निजजानुसन्धि	२२६।७७	निरस्य मूलदिविर	३१९।१२८
निजपतिचपलकुरगी	२३७।१५	निरामगा प्रीति	७९।८२
निजभुजजै	९१।२०	निगच्छता प्रविशता	३५७।१५
निय भोजनमथुन	३७८।६६	निर्गुट क्षीरसाराख्य	४००।२१
नित्य मासधृताहार	३१९।१२७	निगुणलाकप्रणत	२२४।५६
निय राजकुल	२१४।५५	निर्जितधनपतिविभव	२०९।३३
नित्यप्रवासिन	३२२।२१	निदग्धचन्द्रन	३२५।४३
नियप्रसत्या न	२११।२२	निर्दीपपात्रतुल्य	२९१।१७
नियप्रसूतिहृत	४११।९२	निधना सुखिन	१७९।५७
नियमुत्रतिवामो	२०८।१८	नियस्ताम्बूल	३९७।३८
नित्यार्चा हृदयस्थितस्य	७२।१८	नियति दयित गृह	५६।९७
नित्यातुरामय	३९१।६४	नियायका	२८०।१०
नित्यावहारकृपित	२६८।२०	निर्विकारां निराकारा	—६८।१०
नित्याभ्यक्ता यति	—२८३।४२	निर्व्यञ्जन निर्लवण	१७५।१४
नित्याभ्यासप्रपासेन	१६८।३५	निवृतिरुचानानां	२६९।२९

निशा दीर्घो नव	३६९।२५	नीवारप्रसराग्रमुष्टि	२७।३८
निशाशेषे प्रबोधश्च	६९।९	नुम पुष्पवती कान्ता	२९४।१
निश्चित्य सर्वभावाना	१८६।६२	नुमः सर्वोपजीव्यम्	७।३
निश्चेतन काष्ठ	१६०।६६	नूतनोत्पादने यत्न	७०।१९
निश्वासनिद्रया	३५७।२०	नून निशि भगापान	३३३।१२३
निश्वासिनीना	२०३।५२	नून विमेति बुद्ध्या	२८५।११
निष्कारणनृशसस्य	१८९।२०	नृत्यति व्याधि	३४२।७२
निष्कासितु हृदय	३५१।२०	नृत्यन्ती सा वमी	१८२।२१
निष्पीतसार विरत	३९२।७८	नृत्यत्यवृष्टिपु	२७८।३४
निष्पीडिताऽत्र	३४२।६७	नृत्यन्मुग्धमयूरा	२१९।७
निसर्गधन्व्यासु	२१०।२९	नृपस्य बाहुदीर्घ	४०२।४५
निमर्गेण जगत्	१८४।४७	नेतु नीभिरिभा	११४।९०
नि शेषऽमलाकर	२५५।७	नेत्रनिमीलननि सह	२४४।६
नि शोभूर्जदाह	२४८।१६	नेय तरण्यास्त्रिवली	१२७।१३
नि शुष्केरतटे	३६४।९०	नेतत्प्रतिदितदणना	२५५।१०
नि मगयोग घन	१९९।१४	नैष्ठुर्यं नैरपेक्ष्य	२७८।२६
नि मारभूर्जसारः	२६६।६५	नोच्चैर्वाच्य	२२६।८०
नि मूत्ररुनिर वण्ट	३३८।२६	नोत्तरस्या प्रनीच्या	१३५।६
नि मन्तोप परित्यग्य	२०८।१६	नोपदेशामून प्रात्य	१८०।७९
निमिश्रा अपि	३०८।८६	नोपदेशेऽप्यभ्याना	१८१।६६
निम्बुहतादलाध्याना	२६८।१८	नोपयोगी फलोन्मनी	३१८।११९
निस्तवस्य समुद्रस्य	२७६।२१	नापताम्यति युद्धापि	२७९।५
नीचतुरंगारोहो	२४४।१८	नीमि गम रिपो	५।९
नीवात्मन्मथु	२०३।५०		
नीषोपभोग्यविभवा	२७९।३	य	
नीति ह्रीरक्षाणाम्	२७०।३८		
नीत्या नितिलां	२९९।१३	पञ्चायी स पुत्रोऽन	३४६।११०
नीरमग्य वार्यस्य	२०६।८	पञ्चातरङ्गका	३३७।६८

पंचमं लघु	८७।१४	परमात्सर्यशल्येन	१६८।३८
पञ्चपाः सतत	३१९।२३	परस्परप्रार्थनया	३३९।३९
पटी पितामहक्रीता	२७८।१४	परातिशमन वित्तं	१९३।७
पट्वी मण्डलशिक्षायै	३६१।६३	परिजनपानावसरे	२६४।४७
पठेत् समस्तान्	६५।१९	परितुष्टोऽस्मि -	३७९।७८
पणेन हृतसर्वस्वा	२८०।२०	परिपालकपादाना	३१५।८०
पण्डिताः कवयः शूराः	१५६।३०	परिपीडितः स राज्ञा	२३१।३६
पताकाव्यञ्जन	३३६।४	परिम्लान पीन	१४।४
पत्नीव कुर्याद्	३९२।७०	परिहासपुरे	३५५।३
पत्न्यौ चिरात् प्राप्त	३१४।७७	परेषा क्लेशद	१३७।३०
पत्न्यौ याते तरुणी	२३९।३७	परोत्कर्ष समासाद्य	१६८।३३
पदान्तरविन्यास	८८।२०	परोपकार ससार	१४३।८९
पदालग्नशिख	३११।४७	परोपताप क्रियते	१६९।४८
पदे पदे जगत्यस्मिन्	३७६।४३	पर्यन्तरेखाङ्गविभाग	१८०।२
पदे वाक्ये प्रबन्धार्थे	१२।८	पर्यन्तविरसा सर्वे	२८१।२२
पद्मवन्न नयेत्	१४२।७८	पर्यन्तातीस्मारे	३०१।२२
पद्मानामिव सा	१२१।१८	पलायमानः सप्राप्त	१७६।१२०
पद्मोपमाना दिन	१७९।१	पशुरिव वक्तु कर्तुम्	२३८।१८
परदारानुवद्धस्य	२८७।३	पशुमस्पर्शात् विमुखी	२९९।९
परद्रविणनि स्पृहः	१२१।१७	पश्चात्परिचय	६३।४
परपतिचुम्बनसक्ता	२५३।१९	पश्चात्सशुद्धि	२७८।२५
परपुम्परागिणीना	२४१।५०	पश्यत कष्टमनिष्ट	२३०।३०
परप्राणत्राण	१२०।१२	पश्यत पश्यत लोका	४०६।३७
परप्राणपरित्राणपर-	१३७।२३	पश्यन्नधो वदन्मूकः	३३५।४०
परभोजननियमवता	४०९।७०	पाकक्रमेणैव	१८०।६
परमात्मानमन्त्रे	१४४।७७	पाठस्यावसरज्ज्वलं	६९।१५
परं कण्ठप्रदं	६४।९	पाणिस्थितश्याम	२०१।३३
परभूतनापहारेण	१६८।३९	पाण्डित्य यन्मदान्याना	१२०।६

पाण्डु प्रियाकण्ठ	१९८।७	पुण्यपूतशरीर	१३५।३
पातालोत्ताल	९७।३०	पुण्यप्राप्या मतिर्नाम	१५५।१७
पात्र तत्र गुणोचित	३६१।६२	पुण्यफलप्राप्यानाम	२४६।३४
पात्र मनुपदेशस्य	३७२।१७	पुण्ये ग्रामे वने वा	५०।८५
पाथेयमत पृष्ठात्लाभे	४११।८८	पुण्ये पण्यवधू	२८१।२२
पादाघात शिताकुश	२३६।३	पुत्र गृहाण	०४९।२४
पादान्तिके च प्रहित	३३१।७७	पुत्रदारादि-सम्बन्ध	१५६।२९
पादेन क्षितिमालिखन्ति	१४९।४६	पुत्र प्रयत्नेन	१४९।४०
पानकला केलिकला	२४३।४	पुत्र प्राप्ता त्वया	१७१।६५
पादमदन्तु जघन्य.	२५३।१५	पुत्र मिथ्याभिभावेन	१४७।२५
पानीय विनिवारणीय	३६२।७२	पुत्रस्ते मुग्धमति	४०८।६०
पान्तु नो भगवत्पादा	३२५।४१	पुत्रावमृता रंभ्यस्य	१६६।१७
पान्यकन्या धृताभ्यवता	३६३।७९	पुन पुनर्जन्म	१३०।५
पापसकल्पमात्रण	१७३।९४	पुन पुन रातपसा	१५३।७९
पापाधघनिनिगमसा	२५५।५	पुनर्गपि घोरतरो	२३६।८६
पारावताराख्य	३८।४०	पुनर्जन्मजरा	१४३।९६
पाश्वे त्वमेवा	३९८।३६	पुन सेवावमानाना	२०८।१४
पिटकस्येव पूर्वस्य	१५८।५३	पुरविप्लवनगरोदय	२६४।४६
पितु पितामहोज्ज्वीति	२९५।१७	पुराणप्रतिबिम्बेषु	११०।९
पितु पितृदिने	२७७।१७	पुरा मठरकारयस्य	३७५।३८
पितुर्गृहाद् भूरि	२९६।२१	पुरा यत्र स्रोत	४७।८०
पितृभवनहृत	४०४।१५	पुराहतेषु	३०८।९
पित्रापि त्रायते यान	७५।२९	पुराह पृथ्वीमेता	३७८।७२
पिशुनेभ्य नमस्तेभ्य	३१२।५१	पुरोहिताय गुरवे	१९४।२५
पिहितवृहस्पति	२२०।१४	पुष्पताम्बूलरहिता	३३८।२७
पीनस्तनोरुजघना	०९६।२०	पूगफलमस्य	४०३।६
पुंसामवस्थात्रितय	१८०।८	पूजयित्वा स्वय	४२०।५
पुण्य प्राप्यतमाना	०७०।३८	पूजाघनेनैव	१२३।४

पूजासज्जा भजन्ते	३६५।१०४	प्रतिलोमविवाहेषु	१४३।८६
पूर्णं सखे तवाय	२३१।३९	प्रत्यक्षमेया मनसो	२००।२७
पूर्णा कदर्यवणिजा	२२९।१८	प्रन्यक्षेऽपि परोक्षे	२६४।५०
पूर्णार्थिदानु काव्यस्य	६०।३९	प्रत्यग्रोपनताभि	२४।२९
पूर्णादाने घटन्ते	२५९।१७	प्रत्यहवतनयुक्ता.	२६२।२५
पूर्णा वक्त्रचला	३८४।१२५	प्रत्युत्थान कुल्ले	२३८।१९
पूर्ण भावपरीक्षैव	३८५।३	प्रथम .लताना च	३५४।४८
पूर्वपरूपप्रताप	२५२।१२	प्रथम द्व्यक्षरं छेदं	१०१।२६
पूर्वं नैतन्मया ज्ञातम्	३७७।६२	प्रथम प्रायिता	३९१।६८
पूर्वाक्षरचतुष्क	८९।२२	प्रथमसमागम सुखदा	२४५।२३
पूर्वाक्षरद्वया	८६।१०	प्रथम स्ववित्तमखिल	२६१।७
पृच्छति कमपि सशक	२३०।२२	प्रददौ स तामपुत्र	२३९।३५
पृथगशुकसवीता	२९५।१५	प्रदीप्तज्वलनाकारै	१९१।४०
पृथु प्रसाद प्रथम	२००।२३	प्रधानधाम्ना निघये	१२३।१
पृथुशास्त्रकथा	७९।४३	प्रपञ्चवञ्चन	३५३।३०
पृथुशास्त्रकथा	१११।७९	प्रबन्ध सुतरा भाति	१०९।१
पृथ्वी साकारगभीरः	१०२।२९	प्रभाते गुरुस्त्याग	३४३।८५
पेया मद्यसमृद्धि	४०७।४७	प्रभावभवनस्तम्भ	१९०।२९
पीलस्त्य प्रणयेन	३६।६१	प्रभुप्रणामे जठर	२०८।२१
प्रक्षीणवित्तेन	३९३।८६	प्रभुप्रसादे नो	१३९।४२
प्रणत चरणालीन	१६३।१०३	प्रभुप्रसादे सत्याशा	१४०।५५
प्रणतिमन्युहराणाम्	२७०।३६	प्रभुभक्ति नीतीनां	२७०।३७
प्रणतो हिरण्य	२२०।१२	प्रभुभक्तभीतेन	१६०।८७
प्रणयकृपितेति	२८०।४९	प्रभूतपिशित	३५७।२२
प्रतिपद जतुयोग्ये	२५८।१५	प्रभूतभारसम्भार	१९३।१६
प्रतिबुद्ध मवलजने	२४२।७१	प्रभूतलाभलोभेन	१५८।४४
प्रतिबुद्धोऽय	३५६।१०	प्रमादाद्यदि वृद्धस्य	२०६।९
प्रतिभाभरण	५४।३५	प्रम्लाननयना	२८३।६६
प्रतिभायामवस्थाया	१३।१०		

प्रम्लाना सरसत्पमेति	२१३।४९	प्राज्ञ सवंगुणाना	२६८।१५
प्रम्लाने चिरकाल	७८।१०१	प्राणाधिवस्य सुहृद	१५९।६१
प्रम्लाने यौवने	०८२।३१	प्राणाना परिक्षणाय	१२०।१३
प्रयच्छसि किमर्थिभ्य	१५६।२८	प्रातरगायनधूर्ता	२५६।२१
प्रलपन् वाचित्	३८५।१०७	प्रातर्बालितरोऽथ	१८७।७३
प्रवाससक्तेरधिवा	३६९।३०	प्रातर्विचिन्त्य	४०७।५१
प्रविवेश ततो	३१८।११६	प्राप्तपुर प्रचुर	३५१।१५
प्रविष्टा वृद्धकुट्टनीहीन	३५४।४४	प्राप्त विलोक्य	३२७।७८
प्रवृत्ते विधिवत्तस्य	१७७।१२९	प्राप्तविद्य स सोत्साह	१७१।६३
प्रवृत्तऽम्मिन्महादाने	१९५।३६	प्राप्तस्य गमो	०९६।००
प्रवृद्धापरपुत्राश्च	३५९।४०	प्राप्ते वान्ते कथमपि	३९३।८९
प्रव्रज्या त्यक्तगेहस्य	१५८।४७	प्राप्तावधिरजीवेऽपि	१४४।९८
प्रथम स्वाध्यकराणाम्	०७०।३३	प्राप्त स्वर्गवराङ्गना	१९४।२७
प्रथमामृतसेकाय	१४५।२	प्राप्ते गृहद्वारम्	३९५।११
प्रथमेन तवानन	१७८।१४५	प्राप्तन भूभुजा दृषटा	१९५।३४
प्रशान्ताशेषविघ्नाय	१४७।१	प्रायण जगति प्रज्ञा	३७३।००
प्रशान्ताऽन्तस्तृष्णा	००६।८६	प्रारब्धकायनिर्वाह	७०।०२
प्रश्न कयाविचित्रा	०५८।११	प्रारम्भे द्रुतविन्यास	९८।१८
प्रसवहृतयोवना	४६२।१०२	प्रद्वलच्छवाभिधान	११४।९१
प्रसिद्धायतन वश्या	२८३।४१	प्रेक्षणके त्वा	४१३।११०
प्रसुप्तकटक	३६९।२२	प्रोवाच मूलदवा	२२२।३८
प्रस्रलत्कोकिलालापा	३९८।५	प्रोढकामुकसमोग	३९९।११
प्रस्तुतार्थोचित	१८।१४	प्लोपकलश प्रपिताना	९६।३२
प्रहर्षोत्पादपतनै	२९६।२४	फणाटोप कृत	२८८।१५
प्रह्लादनशुचितारक	२६१।१०		
प्राक् प्रतिपन्नसख	०३३।७८		
प्राक्प्रतिष्ठापिता	३४१।६२		
प्राट्नियोगिवधू	३३०।८८		
		व	
		वकदम्भो	२२३।४७

बदर्याथमसंसक्ती	१९१।३४	वात्यं दु सहमोहे	१३०।३
बधिर वा मूकं वा	२६६।६८	वात्यादेव निरगल	८३।६१
बद्धेन्द्रगुष्ठे	२६१।१७	विभूयाद् बन्धुमघनं	१४३।९०
बन्धादिमोक्षण	४०८।५४	विभ्रतोऽन्तर्गतं रसां	१७३।९३
बन्धूनां वारयेत्	१४३।८८	विभ्राणः कुक्षपूली	२२५।६८
बभूव पूर्वपुरुषः	३८२।१०९	विलनिहितद्रविण	४०४।१६
बभौ स कान्तः	२०१।३६	विलसिद्विधृत	३६५।१००
बलाद् बन्धुजनैर्नीत	२९५।१४	बुद्ध्यारम्यो गुणवत	३८८।३४
बलसिद्धधृत	३६५।१००	बुभुक्षितः व्याकरणं	५१।८७
बहवो रघ्यागुरयः	२६१।१५	वृत्ती ममुक्षिप्य	२०३।५६
बहिस्तास्ते च चांडाली	४०२।४१	ब्रह्मचारी गृहस्थः	११४३।१९२
बहुच्छिद्रशिरः	३१४।७२	ब्रह्मन् क एव	१७०।५७
बहुतरघर्षे नैन वणिजा	२६२।२१	ब्रह्महत्यादिपापं	३४०।५०
बहुलाभलुब्धमनसा	२६३।२९	ब्रह्महत्या न गण्यन्ते	३१२।५७
बहुविधतरण	२३७।१६	ब्रह्महत्या भवस्यापि	३८०।१११
बहूनाः गुरतामंग	३८९।४१	ब्रह्महत्यायत तीर्थं	१७७।१३५
बह्वन्नाशनलोभेन	१४०।६०	ब्रह्मावर्तं जनपदम्	१०५।६८
		ब्रह्मणाचे इता	३३४।१३७

भक्त्या भगवत्	३०९।२७	भस्मस्मेरगरीर	३६१।५८
भगदत्तप्रभावाढ्या	७८।४०	भस्मस्मेरगरीरमा	२०५।६८
भगदत्तप्रवाढ्या	२८४।५	भस्मस्मेग वेद्या	२६२।२३
भगवन् पुरा स्वयम्भू	२०५।६५	भस्माग प्रकट	३७३।२७
भगवन् भवत	२३४।७३	भत्या चेत्यादि	३२६।९
भगवानपि साश्चर्यं	१६३।१०२	भागीरथीतीर	२१०।३१
भग्नदन्त इव	२७५।१८	भाटी गृह्णाति वेद्या	२९०।६
भग्नमसत्यं कायसहस्र	८७।७	भाटी पृच्छति वेद्या	२९०।६
भग्नव्यथोऽथ	३१०।३१	भाति सचन्दनतिलक	३८४।१२९
भग्नागदा नोटित	३९२।१२	भाभूतो कुकुमाद्री	३२७।४०
भग्नाहितस्वसित	३६।५७	भारकोच्छृङ्खलायास	३२३।२२
भट्टत्वमात्पवान्	३३५।१४४	भार्याप्यहत्या	१९८।५
भट्टव्यय निवार्येव	२७७।२३	भार्यासमागमे वृद्ध	२९५।९
भट्टाश्चान्ये गुरो	३३७।१८	भार्यया स्वैरचारिण्या	१५८।४९
भट्टं भट्टं सदिवरं	३३४।१३६	भावसिद्ध्यभिधाना	३६३।८५
भट्टमंगलित	३१३।६९	भिक्षुकतापस	२४४।२१
भद्रा न दूषितेपा	२२९।१४	भिक्षुकतापस भवत्या	२३८।२७
भभजा सनया	८६।८	भीमनिष्पीयमाणा	१८९।१८
भयात पलाय्य	३१३।६८	भीमोर्जपि कर्णेन	१८९।१२
भरद्वाजस्य पुत्र	१६६।१८	भीरु शूरत्वमायाति	१८९।१४
भरद्वाजात्मजस्तात	१७५।१०७	भुक्त करोति प्रीत्या	२९२।२७
भवतोऽथ तु कर्तव्या	३१५।८९	भुक्त मयाध्य	४१३।११४
भक्त्या वित्तलोभेन	३५३।३३	भुक्ता सहस्र	३६७।९
भवत्सन्दर्शननाह	१८५।५०	भुक्त्वा पीत्वा भवत	४०५।२५
भवन्नो वेदान्त	११३।८६	भुक्तोऽजितानाम	३६८।१८
भवभूते शिखरिणी	११५।३३	भुवतोत्तर सहृदयं	२२०।२१
भवभ्रमासक्त	१६३।९८	भुव ममन्ताम्बुधि	१८३।३७
भस्मविलिप्तशरीर	३००।२५		

भूमग्नमूर्तिर्वररत्न	१९८।६	मग्नानि द्विपती	१३।२
भूमुजां सोमवन्श्यानां	१४६।१८	मठश्मशाने वेतालाः	२९४।४२
भूमिशापी निराहारः	२०९।२०	मणिभूविम्बित	२१९।२
भूरिभाग्यभरैः	३५६।१४	मण्डितपीवरजघना	३०९।५७
भूजंपीडालडत्	३३३।१२८	मत्ता गोष्टीगर्भ	८९।११
भृङ्गस्वनैराहित	२०२।५०	मत्पित्रा यो ऽभिचारेण	१७८।१४७
भृगुतुंगं ग्रजामीति	२८६।२७	मत्स्ययूप	३५८।२६
भोगसौभाग्य	३२३।१६	मत्स्ययूपरसैः	२८२।३२
भोगाभोगविशेष	१३०।१	मत्स्यस्येवाप्सु	२२३।४३
भोगे रोगभयं	२९।४३	मत्स्या मत्स्यमिव	२९३।३९
भोगे रोगभयं	१३०।७	मत्स्यार्थी चरति	२२७।९३
भोजनमात्रोत्पत्तिः	२६२।२७	मधुरायामभूत् पूर्वं	१४७।२०
भोजेभञ्जन	८१।५६	मदधूणितलोचन	९७।३८
भोज्यं विना पाटलिका	३९६।२२	मदनः छलचौराणाम्	२६९।२१
भो भवविभ्रम	८८।१०	मदशीण्ड समुद्गण्ड	३३७।२३
भ्रमनामा मति	३९०।५७	मद्भुक्तः ते दास्यति	२६४।४५
भ्रमद्भ्रमरकेतकी	१२६।२	मद्यमांसदुरारोह	३३२।१०८
भ्रष्टालयान् धूलि	३०८।१३	मद्यमांससुरापूप	३३६।७
भ्रातृजाया स्वसारं	३२६।५३	मधुघारेव वचसि	२८०।१३
भ्रान्तौ गृहसत	३२८।६९	मधुपाने कृतबुद्धिः	२९९।११
भ्रान्त्या मही	३६६।१०५	मधुमांसकृता	३३२।११०
भ्रामरः कीतुका	३९०।५५	मधुमुलमिव	१०९।७६
भ्रामरोज्य	३८७।१७	मध्येन सा वेदि	१११।८०
भुबुटिबुटिल	२७५।२४	मध्ये भंगी	९३।२४
भूधुमं बुधुमेपु	३८४।१२६	मन्त्रबलेन भुजंगा	२२३।४४
		मन्थराप्रान्ता पित्तार्थः	१०५।३४
		मन्द्रः पापग्रहः	२७४।८
		मन्द्रः सावेगः वा	२५८।९
म			
मकारपुण्यवन्ते	८६।१२		
सो-स-४१-१०			

मन्दपुण्यस्य जननी	३७७ । ६३	मातर्ब्रह्मणपुत्रोऽयं	१५० । १०
मन्दाक्रान्ता भवेन्मध्ये	१०८ । ४४	मात्रा समपिता	२८१ । १८
मदाग्निः पाण्डुरोगी	२७८ । २९	मात्सर्यतीव्रतिमिर	६७ । ५
मन्मथसितातपत्रं	२२२ । ३१	मात्सर्यस्य त्यागः	२६७ । ७
मन्यते तृप्त्यं सर्व	३४० । ५१	माता न यस्यास्य	१५३ । ८२
मन्ये सुकृतिना	२०७ । ८	माता भंगल्यानां	२७० । ३५
मभजाः सनया	८६ । ८	माद्यत्सज्जसमा	९३ । २५
मम पुष्पफलादान	१७६ । १२३	माधुर्यं ललितोद्गार	१७२ । ७८
मय्यैव रिक्त.	३९३ । ८७	माधुर्यनिभवेऽपि	७२ । १७
मरीचप्रथितस्थान	३११ । ४६	मानौजः सुरभिगुणैः	९० । १७
मलपत्रं वहन्	३२५ । ३६	मान्यः कुलीनः	१२२ । २६
मलशीलस्य वणिज	१५८ । ४५	मान्यः कुलीनः	८२ । ५९
मलिनस्य कुवस्त्रस्य	१५९ । ५६	मा मा मलिनय	२३४ । ६५
मपीसकलम	३०८ । १६	मा मा मलिनय स्वच्छं	१७३ । ९०
मपीविपाद्वया	३३४ । १२९	मायादासः प्रथम	२५६ । २०
मतर्जः सततैः मेन	९३ । ३६	मायाप्रपञ्चसचय	२४८ । ९
मसृणकपाश्मनि	२५७ । ४	मायामयः प्रकृत्यैव	२७४ । १२
मस्तके भुजयो. कण्ठे	२८२ । ३९	मायारहस्यमन्त्र	२२३ । ४२
महतामपि पूर्वेषाम्	१८९ । २२	मायूरञ्चटकाख्यः	३८६ । १२
महाकवेः काव्य	६५ । ८०	मायाविनिमय	२२८ । १२
महाधनस्य सुहृदा	३९१ । ६२	मार्गे केतकसूचिभिः	२३ । २७
महाप्रलयमास्तः	१८ । १७४	मार्जनरेणुकराली	३०० । १५
महाप्रलयमास्त	१०२ । ५७	मार्जारजन्मा	३८९ । ३८
महीपते निवर्तस्व	१९१ । ३८	मार्जारजिह्वाजननी	३९६ । २३
मा कश्चिन्नाम	१६१ । ७४	मार्जाररागो हस्त्याख्य	३८६ । ११
मार्गे केतकसूचि	२३ । २७	मा श्रौप मापि	२९७ । २९
माण मुच्य	३३ । ५१	मासक्षीरघृताहारं	३४२ । ६८
मातरं पितरं भक्त्या	१६१ । ६३	मासमात्रं शठः स्थित्वा	२८९ । २५

मासादधिकायात	४१२।१००	मूलान्वेषणचिन्त्यमान	१४६।१५
मासेन सा गते	३५८।३२	मूल्येन महता	३४१।६३
मित्रमय द्रविणपति	२३३।६०	मुपकनखरोत्वात	२५९।२३
मित्रमय घनलाभ	२३५।७५	मूषामुखविन्तीर्ण	३०१।२१
मिथ्याद्ववरधनिक्	२६६।७०	मृत्योराभ्यम	४६।७८
मिथ्याधनलव	२४५।२०	मृदगोदरनामाय	४०१।३५
मिथ्यापवाददानन	१७८।१४३	मरुस्थितोऽपि	२५९।२०
मिथ्या प्रात	३०५।४३	मेघप्रदस्मेन्द्रवसो	३९५।१७
मिथ्यामहावराहेण	३३३।१२१	मैत्री विन्मभानाम	२६९।२६
मिष्टभोजनसज्जात	३१७।१०७	माक्षगामिमनो	२८१।२८
मीलितनयन	२२५।६७	मोक्षस्य विवेकरति	२६७।५
मुक्तकन्दुक	५७।९८	मोहस्थानत्राल्य	२२०।१६
मुक्तामनारणता	४२२।४	मोहो नामजनाना	२४७।१
मुद्गकम्बल	३१९।१२४	मोक्ष्य प्रमादो	१२४।१७
मुग्धकामुक्मित्राणा	३६९।२८	मोक्ष्यान्मृगार्थी	१२४।१६
मुग्धघनाना	२५५।९	मोक्ष्ये वाला	२८०।१४
मुग्ध प्रत्ययमापाति	३७५।२७	मोन ध्यान भूमौ	८६।३
मुग्धस्ततोऽवमानन	३७५।३९	मोनमलीघमयाञ्चा	२६८।११
मुग्धा जटिला	२२४।६२	मोन वदननिवृणन	२५२।३
मुनिरपि करणामिधु	२८४।२७	मोने श्रीभवतानां	२५४।२९
मुमूर्षुस्यक्नसर्वाणि	१९४।२३		
मुष्टिमानन दत्त्वापि	२७७।६७	य	
मूत्रदोषाञ्चलदना	३९९।१०		
मुहुनि श्वस्य	३००।१३५	य वातंवीर्यस्य च	१८८।८
मुहु प्रवासं	३९३।८२	य पादपतिता	३६५।१९
मुहुराराहणहेला	४०४।१०	य पृथ्वीमपि दर्पान्ध	२०७।५
मुहु शक्तिरद्विदस्य	२९६।१८	य प्रस्थातजन	३४।५२
मूत्रतिरोपान् कृच्छ्री	२०१।२४	य एष प्रथितो न्यवे	३४०।४९

यक्षोपुत्राश्चोरा	२६२।२०	यदा पहारैर्दलिता	१८०।१२
यज्वा विप्र	१२२।२२	यदर्जित परिकलेशी	१५४।८
यत्करोत्यर्चि कलेश	१५६।३३	यदा लोला लक्ष्मी	१३२।१७
यत्तत्प्रलापमुखर	३९०।५०	यदा सदाङ्गीकृत	१८०।११
यतेन्द्रिय पासुशायी	२७६।२	यदा स्थित प्रत	१८०।१०
यत्कलीबैर्भट	१२३।३	यदि त्वा सा	३६८।१९
यत्नेन शोषयेत्	१४०।६१	यदि नाम कुत्रचिदह	२४६।३३
यत्नोक्षिप्तकुचा	३६०।५४	यदि नाम भवत्पुण्ये	३१२।५९
यत्नेन खादिर राग	२८९।२०	यदि सदभाविनी	३४१।५८
यत्र निनत्र	३४९।५	यदैवशयन गाढ	२९१।१७
यत्र निनयन	२१९।४	यद्यत् किञ्चिदपूर्वं	२६३।३२
यत्र यत्र निमग्नाना	३५४।४२	यद्यत् प्राप्नोति पुरुष	१९७।४९
यतपार्वतीहृठ	१७।१२	यद्यनेन महत्पाप	१६३।९३
यत्पुष्पधूपतिलक	१९३।१५	यद्यप्यसौ स्नुपावामी	३२४।२६
यत्प्राप्य न मनोरथं	७८।३५	यद्विद्यापि गुणोत्कष	१९२।३
यत् त्वन्नेत्रसमान	१०७।७२	यवर्त्त सभलैर्गेन	९२।३४
यत्रानेके ववचिदपि	८१।५३	यमाय धर्मराजाय	३५४।३९
यत्राभवत् वामुक्	३९३।८४	यया भूपतिमाश्रित्य	१६९।४२
यत्सत्यक्तफलस्पृह	१९४।२६	यया मुग्धमृगा	१६९।४७
यथा जात्यतुरङ्गस्य	१४५।८	यशसि विहितादराणाम्	२३१।४१
यथा मन्वुलीन	९२।२३	यश्चाधिकपरिशुद्धिम्	२६४।४९
यथा मधुरतिक्ता	३०।१७	य श्रीस्वयम्भू	६२।७
यथारन्ध्र व्योम्न	६७।६	यष्टीनिपण्णगमन	१६७।८३
यथारन्ध्र व्योम्न	१०४।६१	यस्तु प्रकृत्याश्म	६६।७२
यथा वाप्तोपयुक्तार्थ	१५९।५९	यस्मिन् प्राज्यभुज	३०७।३
यदा दरिद्र परिधान	१८१।१४	यस्य क्षीणस्य गृहे	७३४।७४
यदा न धीमान् अरिपु	१८१।१३	यस्य राभूध्रमावग्ना	६।११
यदा नर शोचति	१८०।९	य माता परमेश्वरा	३७४।७७

यस्या दुर्धरघोरं	३४९।२	युवतितटिनी	३८३।१२१
यस्यासिः परिवार	६२।५	यूकांगश्चुल्लमुख	३०४।३६
यः स्फीतः श्रीदया	३११।४१	ये दम्भमाया	२७३।३
यस्योपस्पृगतः	२९१।१९	ये दृश्यन्ते विपत्	१६३।९४
यागगृहेष्व्यासन्नो	३०२।२७	ये धनादानसन्नद्धा	१५४।५
याचते पण्यमधिकं	२९३।३८	येनेद स्वेच्छया	३०७।१
याचेत सर्व	३९२।७६	ये ससत्सु विवादिनः	१६६।४
याच्ञाविवादः	३९३।८१	यैस्तस्य भवने	३८२।११०
यातः प्रतारयितुम्	३७४।३०	यैरेतैर्हृतविभवा	२५७।२२
यातः प्रसिद्धिम्	२९१।१६	योगी हरणचिन्ता	३१८।११८
यातः सुन्दरि	३८४।१३०	योग्योपसर्ग	४३।२४
यातायां मयि तीर्थ	४०९।६६	यो मत्स्यकूर्म	४१९।१
यातु व्यक्ति	१३२।२०	यो यः शस्त्र त्रिमूर्ति	२४।३१
याते भोगे स्मरण	१३२।१९	योऽभूदभ्युत्थित	३४४।९७
या निशा सर्वभूताना	२७१।३५	योऽभूदोपशिष्टः	४६।७६
यान् स्कन्धकनिमित्तेन	३३१।९८	योऽयमश्वः पताकेयम	१६।१०
या पपो याचित	३२१।१४७	योऽय तीक्ष्णाक्षि	३२३।२१
याभिर्यौवनसमये	४१३।११२	योऽय विलोक्यते	१८६।६४
यामं कथामिः	२८१।२७	यो विद्यागुरुरायाति	१६५।४
या माता वश्य	३२४।६४	योऽसाववद्य	३५३।२८
यामिनो कामिनी	३६७।३०	यौवनविभ्रमशाप	४१५।१०१
यावन्ति दानानि	१२२।२४	यौवने मूल्यकुल्येव	२८५।१४
यावन्नोल्लुण्ठित	३४४।९१		
यासी रामा मलय	३५५।५१		
युषतं मरभनैः	९३।३७		
युद्धेषु भाग्यचपलेषु	१९।१६	रक्तकाञ्चनपात्राम्बु	१९७।५१
युद्धोद्धता भूपतयः	१८८।११	रक्ताकर्णपतकता	२३६।५
युधिष्ठिरस्य भूभर्तुः	१९५।२८	रक्तच्छायापाण्डुमुखी	२८२।३८

रक्तस्त्व नवपल्लवै	७१।१८	रत्नदुतारा	६९।११
रक्ताप्यशोकविटपी	३७४।३१	रतिलुलितललित	२१९।५
रक्षत ख्याति	१३९।४५	रसायनी जराजीर्ण	१६९।४६
रक्षन् परसस्पशम्	२२५।७२	रसायनैर्बिलज्जातं	२८९।२७
रक्षायै निजभार्याया	३३०।११५	रसे रसे तन्मयता	६५।२८
रक्षायै सम्पदा पुत्र	१९३।१०	रहसि हृतदुकूला	१०१।१७
रजनी रमणीकान्ते	३६७।८	रागद्वयसमाकुल	२९७।२
रजनी रराज	२२१।२९	राजकुलद्वारगते	२३१।३५
रजस्वला पलानन	३४५।१०८	राजकोप निमुक्तस्य	१५८।५१
रजस्वलोत्सवे	२९६।१६	रागसागरसजात	३८४।१२८
रटति कटुकाकोप	१५०।५७	राग सीसकसज	३८६।६
रणोत्सृष्टतनो	१८३।३२	रागिमृगवागुराणा	२३७।६
रण्डा जटाभृता भीत्या	३३९।४१	रागण कृष्णीकृता	३९६।२६
रण्डा तत्तन्मृतो	३३९।४३	रागण साधम्	१३३।२२
रण्डा परवधू	२९२।२१	रागो रुधिरसज	३८६।१८
रण्डा विलोक्य तरुण	३३८।३०	राजधानी समासाद्य	१८४।४०
रण्डा स्वध्वज्यासक्त	३३८।२५	राजतस्यातिदानस्य	१९५।३५
रतिग्रह सदा	३९०।५८	राजन्यज्ञमहीमेप	१७८।१८०
रतिशर्मा द्विजन्मा य	४०१।३९	राजविहृद द्रव्य	२६५।५६
रत्नकाचन	१९७।५१	राजावतमणि	३९९।१६
रत्नभगविमलं	८९।१३	राजा विक्रमसिंहो	२४४।१५
रत्नार्थिना जल	३७३।२४	राज्ञ स्नानक्षण या	१८६।६६
रथोद्धता विभावेपु	१११।१८	राशामशतया वृत्त	२१५।६८
रथ्यावणिज पापा	२६४।४१	रात्रिसेवा वसन्तस्य	१५७।४३
रनरेरन्धित	८९।२३	रात्री विपूचिकाक्राता	२८६।२३
रममाण म तया	२३९।३०	राशि निगूह्य वणिज	४०७।८३
रम्यनमवलभोग	८९।१०	रासनो विविधावाद	३८८।२२
रविपरितापश्राता	८९।५७	राहुरागोऽष्टमचेति	२८६।८

रामेण ताटका	२८४।१०	लघो गुरो च	८६।१३
रामेण हेमहरिणा	३७५।३४	लज्जाकरमसत्कर्म	१५१।६२
रामोजि साहाय्यक	१८८।९	लज्जाधन कुलीन	२६५।५८
रिवत शक्त	३५३।३३	लज्जामज्जल्लोल	६।३३
रु धाना जघन	३२८।६५	लज्जामहे वय	३६९।२९
रुक्ष कुशोऽतिमालिन	३४९।१०२	लज्जावक्रो मनसिज	१२६।५
रुक्षकला तीक्ष्णकला	२४४।९	लज्जाव्यसन	२७४।१३
रुक्षं पश्चात्पुर	२८९।१८	लतावधूपल्लव	२०१।३७
रूप क्षणस्वोक्त	१८०।५	लब्धप्रवेशस्तमिव	३२५।३८
रूप वय शौर्य	१८१।१७	लब्धावधि सत्य	१३३।२६
रूप विरपीकृता	२०१।३९	लब्धाम्वाद	४०४।७
रूपवदद्भुत	३८४।१२४	लम्बमानन महता	३१३।६३
रूपमाम्यन शीतानु	१८३।३५	ललनासुलभ कुतूहल	४०३।५
रूपायकुल	१४३।८७	ललितललना	१२६।१
रैभ्य तत समायात	१७५।१०६	लागूलेन गभस्ति	३६।५८
रैभ्य प्रयात पुत्राभ्याम्	१८२।७९	लालापूणेन वक्त्रेण	२९५।१०
रोगादित स्पृशति	१६०।६३	लालिना मृतनयेण	३४१।६६
रोदिति विहसति	२५३।१८	लावण्यद्रविणव्यय	१४।३
रोदिति शिग्रुरिति	४०४।४	लिखित्वा कुकुमेनाशु	३३२।११६
रोद्र गूढेण जातोऽय	१८०।५४	लिगाचर्नापदेशन	३३९।४४
ल		लिलल चिरी	३२०।१३२
लक्ष्मी क्षणक्षयवती	१४९।४४	लीना देवविमानपू	१८२।२२
लक्ष्मी दानफला	१२१।१९	लीलाचामरडम्बरो	१०६।६८
लघन महते	३२९।७०	लीलाञ्चित	२९१।१३
लघितनरणसमुद्रा	४०५।२२	लुठत्पूणमयी	३२०।१३८
लघुभुत भदोद्धत	१७।४	लुण्ठितमवल	२९८।५
		लुब्धात सब	७७६।३
		लुब्धम्याफल्वा	३७४।३३

लेखपत्राणि विगलत्	३१५।८२	वयस्त्रिभागे तरुणस्य	१८८।४
लेखाधिकारी निरस्य.	३१४।७४	वरमिह रवितापं	१००।४७
लोभप्रसिद्धिसिद्धयं	१९२।४	वराह नीमि सानन्ता	५।५
लोकाचारपरिज्ञानं	६९।६	वरणरणसमर्था	४१।६७
लोके कला प्रसिद्धा	२४८।१२	वर्जयेदिन्द्रियजयी	१३९।५२
लोके कुल कुल	१४६।१०	वर्जितसकलस्पर्शं	२५२।१३
लोभ पितातिवृद्धो	२२५।६४	वर्जितसाधुद्विज	२५६।१४
लोभ प्रभूतवित्तस्य	१६८।४१	वर्णनदयित वस्त्रित्	२४७।४०
लोभ सदा विचिन्त्य	२२८।१	वर्णप्रकर्षे सति	२२।२५
लोभस्य मोहाम्बुनि	२१०।२७	वर्धते यो धनव्याधि	१५७।३४
लोभाद् गृहीतम्	३५१।१६	वर्षाणि मे सहस्त	३६५।१०३
लोभानाभूद् गृहे यस्य	१५७।३५	वर्षेण पुनरायात	२८०।१०५
लोभाभिमानमलिनाति	४२२।५	वल्लभतामुपयाता	२६३।३५
		वशजगौरवयो	४०९।६३
व		वशनोन्नतशालिना	१४८।३७
		वश्यप्रयोगैर्वैश्याना	३६१।६४
वक्रमुखी विषमपुटा	२५८।७	वश्याकर्षणयोगी	२६१।१४
वक्रलिपिन्यासकला	२४८।१३	वसन्ततिलक	११२।१९
वक्रत्रालोकिनी	२९८।८	वसन्ततिलकस्याधे	९९।२०
वक्त्रे नूरतरं	१३८।३८	वसन्ततिल्काशुद्धा	११५।३२
वचने बाह्यलोकाना	२२७।८७	वसु देय स्वय	१४१।६०
वचा जतुमयी रक्षा	३१८।१२२	वस्त्रालकाररत्नादि	३१०।५३
वञ्चकमाया महती	२६०।१	वहन्तीसुबहु	३७१।३
वञ्चनविरचितपटली	२९८।७	वहन्तीपथ	३२८।७०
वधूर्वरोत्सवायात	२९५।८	वहैन दुर्भेद पुत्र	१५०।५३
वधूर्वद्वभुजगेन	२९५।१३	वह्नि पानप्रहारेण	३४५।१०९
वनप्रवेशनियमं	२००।२६	वागर्थार्थिव सपूवन्नै	६५।२
वन्द्य स पुता	१२१।१६	वाचयन्त्रित्यमो	३३१।१००

वाक्यसमन्वयहीनः	३०४।४०	विच्छिन्नपादं पूर्वार्धे	१०६।३७
वाण्यर्थाविव	६६।३	विलिप्ते पिण्ड	३६२।६६
वाडवदासः चाष्टौ	२५६।२१	विच्छेदकारी सहमा	२१२।४१
वातमान्ता तन्वी	२५८।८	विज्ञानशङ्काप	६५।१६
वात्सल्यपेशलगिरा	२८५।१८	विजयेश्वरवाराह	३१२।५४
वादिभि कलहो	१६६।११	विजितस्य मदविकारः	२३७।११
वादे. खलः खलीकृत्य	१९३।११	विजितात्मनां जनानाम्	२५१।२
वामस्कन्धनिषण्ण	८१।५८	विटविनिवारण	४०४।१७
वाराणसीप्रयाणे	४११।८५	विटाना केलिपटह	३५०।१०
वाराणसी ब्रजाम्येव	२८३।४५	वटो राम इवाभाति	२८८।८
वारितास्त्रस्त	१९१।८२	विडम्बयश्रेय	१४०।६३
वाली प्रसन्नप्लवग	१८८।१०	वितीर्णभवता	३४०।५५
वास कम्पविशृङ्खल	१२८।१९	वित्तप्रदानविकले	३५१।१९
वामसाच्छाद्य नासायं	४००।२४	वित्तव्ययवशात्	२७८।२७
वाच्यमान सविद्वडिभ	३८२।११३	वित्तेनाभिजनी गुणी	३८०।९३
विकसति सहकारे	१२९।२१	विदग्धचूडामणिना	३०७।५
विक्रमाभरण दिक्षु	१८३।३३	विदितोऽय प्रकारश्च	३७८।६४
विक्रीनशेष यत्	३१६।९१	विदेशयात्रामपि	३९२।७२
विक्रीय स्वगुण	३८०।८८	विद्याकलापरिचय	१२५।२३
विगलद्योवना	३५७।२५	विद्यागुणास्ते	१६९।५०
विगलितसदसद्भेदः	२५३।१७	विद्या प्राप्य कृत	१६५।५
विघ्नं न चतुर्ननु	१८२।२६	विद्यावता स्फुरत्यन्त	१७५।११०
विघ्नस्तु सगमेऽस्मिन्	४०५।२४	विद्यावति विप्रजने	२५३।१६
विघ्नोऽभिसारिका	२१९।३	विद्याविनयमुत्सृज्य	१७३।८५
विचार्य तस्या मर्यादं	१८४।४४	विद्याविरहिता वैद्याः	३२९।७७
विचार्यमाणस्तत्त्वेन	१५७।३८	विद्या विवादाय	१५४।९
विच्छाद्य निःमुखानन्द	१५५।१५	विद्याश्रीरिव लोभेन	१६५।६
विच्छाद्ययोनिर्वययो.	१५४।४	विद्योद्योगी गतोद्वेगः	१३९।६३

विद्योद्योतित	३११।४२	विरसा सेव्यते	२८२।३०
विद्वज्जनसपर्याप्त	४२२।३	विरोधी वाविरोधी	३२।५०अ
विद्वज्जनाराधन	२१५।६१	विलुम्पन् विप्र	३२०।१३३
विद्वत्संसदि वादिभिः	१८१।१५	विलेपनांकितपटः	२८८।१४
विद्वद्भिः परिवारितः	३८०।९०	विलोकितस्त्वं	१८४।४८
विद्वान्नाधु	३०४।४१	विवासन्तस्य ससंग	२०१।४०
विद्वान् सुभगः	२३३।५६	शिवाह परलोकार्थ	२९४।३
विधवा तरुणी	२६२।२४	विवाहयज्ञतीर्थ	३२३।१४
विधेयं सकलाज्ञासु	२९६।१७	विविधगहनगर्भं	५५।९४
विनयातिक्रमोऽस्माकं	१८५।५८	विविधनवांशुक	२३०।२३
विन्यस्य राशिचक्रं	२६०।५	विविधोपघपरिवर्तः	२६०।४
विपुलजटावलिङ्गः	२२७।९४	विवेकरहिता विशा	१६७।२५
विपुलमहोत्सव	२४०।४४	विवेकस्वाधीने	१३१।१०
विपुलहृदयैरन्यैः	११३।८७	विशेषणैः समुचितैः	४२।२३
विप्र पुरः समाग्रान्तं	३३३।१२५	विश्रान्त विग्रहकथो	२०।१८
विप्रेषु पूर्वमाणेशु	१९५।३०	विष्टिदिने किमपि	२१९।१५
विभवः सौभाग्यानां	२७०।३२	विसर्गंयुवतं.	९६।१३
विभवाम्भोरुहमधुपाः	२६३।३१	विसर्गहीनपर्यन्ता	१००।२२
विभवेषु सविभागः	२६८।३३	विसर्जनोपस्थोत्वेन	१०५।३६
विभूतिनलिनीगजः	१४९।४१	विसारसंसारतरो	१९८।८
विभूषणाय महते	२०७।१	विसृजति वसनं	२५३।२०
वियोगे तन्वङ्गया	१२८।१६	विसृज्यमानोऽप्यनिशं	२१३।४५
विरक्ताविरक्तहृन्तस्य	२८६।३२	विसृष्टास्ते कलावत्या	४०२।४७
विरचितवर्तरशयने	२४०।४५	विस्तीर्णं श्रेणि	३७८।२४
विरजसि वयसि	४१३।१११	विस्तीर्णैः भवता	३४०।५५
विरतमुस्तशक्तिः	२९७।३१	विस्मृता यावलिप्तस्य	१६९।४५
विरमति मतिहीनो	२७९।३६	विहितागहारयष्टिः	४०७।४४
विरम विरम नेयं	२१३।४८	वीक्षते तरुणं	३ः८। २

वीणेव श्रोत्रहीनस्य	१६९।५१	वेद्यालता सराग	४१४।१२६
वीरस्यातंदया	४१६।४	वेश्यावचसि किशवासी	१३९।४८
वृक्षारोहसहस्रपु	३१८।१२०	वेशावारज्वर	२९३।३४
वृत्र सारस्वत	६८।२	वेश्योपदेश	३७२।११
वृत्तपूरणमूहोग	६८।३	वेष परिकल्प	१०४।१३
वृत्तरत्नावली	११०।१३	वैदग्ध्य पटुता	७०।१७
वृत्तसगमयोरेव	१८३।३०	वैद्योऽयसी मण्डल	३९०।१८
वृत्त यस्य भवेत्	११५।२७	वैरायते मुहुदभावा	१४८।३४
वृत्त्या जीवति	२१५।६०	वैरूप्य च समायाति	३९०।६४
वृत्र छत्रस्यसा	११५।३१	वैरूप्य यत सहज जरा	१८७।७४
वृद्धस्य वृष्टिशेराहारं	२९६।२१	वैश्यावनैक	३७१।८
वृद्धहस्तेन कुचयो	२९७।६	वैश्यासमागमे शैली	४००।९९
वृद्धा प्रमिद्धा	१२३।५	व्रजति दिनमखित	२९४।४८
वृद्धास्त न विचारणीय	२६।३५	व्रणं स पूतिकलिल	१६१।८०
वृद्धोऽह न्यन्तमार	२६१।३४	व्रत सारस्वतो	६८।२
वृश्चिकारुधा व्यथा	३९०।५६	व्रनदीक्षापरे पत्नी	१५२।६८
वृषरागोऽश्वराग	३८६।१०	व्रतनियमैक	२२३।४८
वृषसज्जञ्च तारुण्यात्	३८८।३५	व्रतिना पयुपासच	६९।८
वगाप्त कालभवने	१८९।१६	व्यथितप्रायितं	३१०।३०
वेधघूननधूपेन	३६५।९५	व्यथित्यथगता	२१४।५२
वेल्लत्पल्लवसमिल	७१।१३	व्यसनपरितप्त	२५०।३३
वेशवला नृत्यकला	२४३।३	व्याघ्रोव कुट्टनी	३५४।४१
वेश्याजनस्य कितव	३७८।७१	व्याप्तास्वशोक	१०९।२०
वद्याभिर्विप्रलब्धो	२८८।११	व्याप्तानु नगरग्राम	३०९।२४
वेश्याभि स्थूकृतमुख	२८७।६	व्यापिन जन्महीनाय	३०८।८
वद्यावनैक पालिन्वा	३७१।८	व्यापृतोऽप्यनिश	३२०।१४१
वेश्यामवनो द्यूतकर	२९३।३१	व्यावलन्ति तरला	९७।३६
वेश्याया जघनीद्याने	२८१।२१	व्यूढोऽम्को वृषम्बध	८०।७०

श

शक्तिक्षये	१३९।४७
शक्तिःपतग्द्राह	३१७।१०९
शक्तिविरोधे	२६८।१२
शक्रराज्यापहरणक्षमा	२८४।२
शत्रुसैवागताः तत्र	१८२।३०
शटीपाशसमाकृष्टः	३३४।१३५
शतमात्रेणामुयाता.	३३६।१२
शतवर्षिकमामलक	२६६।७२
शतविधौ सिद्धौ	२६१।८
शत्रुन्ताक्षरसंयोगैः	९६।११
शत्रु शल्यशताना	२६९।२४
शनैः प्रयाते	३४३।८४
शनैर्दिनतपने क्षीणे	३६७।३
शनैः शनैराश्रम	२०२।४५
शब्दाटोपैः भय	३०३।३५
शब्दैर्निसर्गकटुभिः	६८।१०
शमदमभक्तिविहीनः	२६३।३६
शमयति चित्त पाप	३८२।११४
शयनेह तवास्त्रैव	२८१।१९
शय्यावहारैर्षयन	३९२।८०
शशिकिरण	२२०।८
शाठ्यादिवाति	३७६।४५
शाईलक्रीडितैरेव	११६।३५
शालिचूर्णे सितच्छत्र	३३६।३
शालिनीशलय	९५।१०
शास्त्राकाव्यं चतुर्वर्ग	१०९।४

शास्त्रकाव्येऽति दीर्घाणां	११०।८
शास्त्रं काव्यं शास्त्रकाव्यं	१०९।२
शास्त्रं काव्यविद.	१०९।३
शास्त्रं कुर्यात्	१९९।६
शास्त्रं मणिदीपानाम्	२६९।२२
शिक्षाम्यासेन सुव्यक्त	१६५।२
शिलरिप्याः पदैः	१०४।३२
शिलरिप्याः समारोहात्	१०४।३१
शिर. शूलदिक	३९१।६
शिरसा विभर्ति	२२४।५५
शिरामुखशतैस्तस्य	३८२।१०४
शिलोच्छवृत्तिना	१९९।३९
शिल्पिना कौशल	६९।७
शिवशक्तिभरा	३२०।१३४
शिशिरे यस्य	३१७।१०५
शिशुतरमणेऽस्या	४०३।४९
शिशुपालस्य शिरसि	१८९।१७
शिशुरण्यऽस्माकं	४००।२७
शिशोरङ्कुशशून्यस्य	१५८।४८
शिष्यसपादितामेष	१५८।५०
शिष्याणामुपदेशाय	६३।२
शीतकाले शिर. शरी	२९२।२०
शीतेनोद्धृतिता	२१।२२
शीतशालेव	३६०।५६
शीत नैव विभर्ति	१६६।१३
शीत्कारिदीर्घं	२१३।४६
शीलं परहितासमित	१६७।२४
शीर्णजीर्णपटी	३१४।७३

शील पालय चपले	२४०।४०	शोच्यता मात्यशीलेन	१६६।१६
शील शीलयता	१२१।२०	शीचाचारविवादी	२२४।६०
शीलशुक शुका	१७३।९१	शीचाशोचविवादेन	१६८।३८
शुकाभिधानोऽन्त	३८९।३९	शीरिर्जयति कसस्य	५।१०
शुक्तिका रजतजान	१७१।७०	शौर्यमद भुजदर्शी	२५२।६
शुकस्य विद्या	१७९।१५३	शौर्यं विक्रीतकार्यस्य	१९०।२६
शुक्रविष्टशरीर	२३०।४९	शौर्यमद रूपमद	२५२।४
शुचितरकनक	२६६।६२	शौर्यश्रीकेशपाश	१०८।६५
शुचिदम्भ शमभ	२२४।५९	शौर्यस्तवे नृपादीना	११४।२२
शुक्लस्थानेषु	३६५।१०२	शौर्यागाधितभगं	२५।३३
शष्कचर्मोपम	३४१।६९	शौर्येण दर्पं पुरुषस्य	१८८।२
शुक्लशोकध्यानात	३००।१९	श्मशानकोशक्षपथं	३४१।५६
शुष्यत्यम्धुघय	१८६।७०	श्मश्रुराशोचित	३५०।९
शून्यश्रवणपाशस्य	१८४।४३	श्यामा शुशुभ	२२२।३३
शून्या देवतटी	३२२।९	श्यामास्वङ्ग चकित	७६।३०
शून्यायतन गत्वा	२४९।२१	श्यामाद्दिघ्नग्रह	५३।९०
शूरा सन्ति सहस्रश	७२।१५	श्रव्या श्रीव्यास	१३४।१००
शूरो दोषाकर स्त्रीणा	०८८।१०	श्राद्ध श्रद्धान्वित	१३५।४
शूलारूढसमान	०५२।२	श्राद्धेषु मुग्ध	३३९।३५
शूग्राही दधि	२९३।३४	श्राद्धपक्ष मठच्छात्रो	०९३।४०
शूगारशौर्यकथन	०३९।३१	श्राद्धे भर्तुरविद्या	३०५।५०
शूगारालम्ब	१११।१७	श्रावस्या सार्यवाहो	१०४।११
शूणु ककक मम	३५२।२६	श्रिय कुरुणामधिपस्य	११२।८३
शूणु पुत्र वञ्चकाना	२२२।३९	श्रिय कुयात् पलायिन्या	१४२।८४
शूणु भगवन्मेन	२५०।२९	श्रीकामो गोमय	३३३।१०६
शूणु मात	८०३।३	श्रीखण्डोज्ज्वल	३९६।२८
शेषाणामप्यनुवताना	११४।२४	श्रीमद्भागवतचार्य	८००।८

श्रीरत्नचन्द्रवर	२१३।४७	षष्टिषर्पापि भद्रेद्या	२८२।३३
श्रीरत्नसिंहे सुहृदि	६२।४	षष्ठी प्रजागरेणेव	२९६।२६
श्रीलाभसुभग	१३५।१		
श्रुतिस्मृत्युक्तम्	३४०।८३	स	
श्रुत्वा तन्मुनिवचन	२५६।१८		
श्रुत्वाभिमान	४२०।७	सयुक्त भभसं	८७।१७
श्रुत्वातदतुल	२३०।२५	स एव सत्त्वाभरण	१२१।१४
श्रुत्वातद्वत्तर	२५०।३८	स एवाहृदय	३७८।८३
श्रुत्वातन्मुनिवचन	२६०।२७	स एव बहुनिक्षेप	३४२।७१
श्रूयता पुत्रि सर्वत्र	३८५।२	स कदर्य सदा	१५४।१२
श्रूयता प्रथम पुत्रि	३७३।१८	म कदाचिदाप	२४९।२०
श्रूयता यत् पुरा	३८१।९४	स कदाचिद्वाराश्वेकु	१५०।४७
श्रूयता ययया	१९६।३८	सकरकृत् वर्णाना	३०५।४४
श्रूयन्ते प्रतिनयर	४०६।३५	सकलकस्य क्षयिण	२४८।२७
श्रौत्र कर्णमुखाभ्यास	३८८।३१	सकलैव ता रसवती	३७०।३५
श्लथस्वभावात्	९६।१२	सकारैरन्वित	८९।२५
श्लोकेऽस्मिन्	१०४।३३	सकोचवलेसजाता	३६७।२
श्वजग्धजातु	३४५।१०५	सकोचव्यतिकर	९९।४४
श्वपुच्छे स्थाग	२८५।१३	सकोचितकमलाया	२४१।५६
श्वशुरादि बन्धु	२४३।७२	सकाचिताङ्गी सुरते	२७९।६
श्वशुरेण त महार्घ	४१०।७८	स एष बहु	३४२।७१
श्वशुरो याग	३३२।११७	स कोऽपि प्रेमाद्रं	६१।१०५
श्वश्रूजनविरुद्धा	३२१।२	सक्रान्तहृदयस्नेहा	३७२।१५
श्वारुह्योरत्यन्त	३८९।३७	सक्ताश्रुपातजननी	३७२।९
श्वेता सरस्वती	६४।११	सन्तुपात्रे तत मिद्वे	१९६।४०
श्वेतार्का कृतिगणपति	३०१।२३	स गत्वा जाह्नवीतीर	१६७।१
य		सग्नअपारिजात	३४।५३
यद्भिर्भै रथ	३८०।१०७	सगुणत्व सुवृत्तत्व	३४।९१

स चतामूवच भद्रे	४०९।१६	सत्त्वप्रशमतपोभि.	२२८।३
स चास्ति भुवि	१२।४६१	सत्संगः कामजय	२६७।८
स चेत्पुनः	६९६।८३	सत्साधुवादे	२७४।११
स जने जवनी पुनः	२८९।२२	सदष्ट्रा कट्टनी क्रूरा	२८४।८
स जनेऽपि साधुवेपा	२६५।६०	सद्गुणाः शुचयः	१६५।८
सज्जनपूजन	९५।७०	सदा खण्डनयोग्याय	२७३।५
सज्यासु रजभोज्यासु	१९५।२९	सदा दयार्द्रहस्तेन	४२२।२
सतत दिनव्ययं वः	४१०।७४	सदा प्रच्छाद्य	१५५।१८
सततभ्रुकुटि	२५२।११	सदा विप्लवशीलेन	२७२।४
सततानुरक्तदोषा	२३९।२५	सदा सक्त शैत्य	३६।५६
सततमधोदृष्टि	२६५।५९	सदा सक्तं शैत्यं	७२।२०
सततावर्तभ्रान्ते	२२३।६५२	सदा सुरेश्वरी	३५७।२९
स तथा स्नानान्तर	४०८।४६	सदा स्वकाव्याख्यानं	६९।१४
स तमूचे करोम्येव	४२१।२	सधन कामुकं धृष्टा	२८५।१६
स ताभिर्नर्मसोदप्राप्त	३२६।४४	सधारयेत् त च	३९२।७७
स तामदैर्घ्यं वदनस्य	१२२।३९	सध्यया क्षिप्ररागिणा	३६७।४
संतोष. राज्यानां	२६९।२५	सधि विधाय रिपुणा	१४०।५८
संतोषाम्भः पिवति	१३२।२८	स धीमान् वेदविद्वादी	१४७।२३
य तो कृताञ्जलिः	१८४।४५	स निभिन्नललाटास्थि	१६२।८८
सत्यं कृताधिकलह	२७७।२१	स निश्चयः सन्नय	१७५।१११
सत्यं पातालकुक्षि	१०८।७४	सन्तः कुर्वन्ति यत्नेन	१५६।३२
सत्यं मनोरमासमाः	३०।४६	सतर्जयन् इव जनः	३१८।११५
सत्यं वानि दृशि	१२०।११	सन्तर्ज्यमाना इव	२०२।५१
सत्यं विनाशाय	३७८।६९	संत्यक्तभोगाः स्पृहया	२००।२८
सत्यस्वन्वस्तरुण	११९।१	स पर प्रभातनिद्रा	४०६।३४
सत्यासत्यकया	३५९।४६	स पिशाच इवाभाति	२९२।२४
सप्राप्तेनोदर	२९३।३७	स पूज्यः पूजितः	३८१।९१
सप्रे छाप्रेण पाप्रेण	२९२।३०	सप्तवर्षेव सा	३५६।६

सत्पाक्षरसमायुवत	८६ । ११	समा समधने	३७१ । ५
सपूर्णदानसत्पुष्टा	४२१ । २	समासैलघुवृत्ताना	९४ । ३
सप्रस्थितेय सह	३९५ । १४	स मुक्तो बन्धनान	३१९ । १२९
सपूर्णस्यायुष	१८६ । ६७	समूर्च्छितो विपणैव	१५१ । ६०
स प्रविश्य प्रकाशाशा	४०० । ११	सन छात्रेण पात्रण	२७२ । ३०
सप्रसादपदव्यास	७० । २१	सम्मोहपातालविताल	१५३ । ३५
स प्राणाहुतितोयार्थी	१९६ । ४८	समोहमीलिताक्षी	२४२ । ६५
स प्राप्य प्रददौ	३१५ । ८६	स यस्य दशकन्धर	११५ । १७
स प्रायस्थखली	३१५ । ८४	स युवा रंभ्यतनय	१६६ । १७
स बीजाश्व इव	३२६ । ५२	सरस स्मरतारतरो	७० । १४
स ब्रह्मचारी कामेव	१७२ । ८३	सरस्यामेतस्यामुदर	६७ । ७
स भक्तसचय	१५५ । १६	सरागकापाय	१९९ । १३
सभाया नत्रवलत्र	३५६ । ९	सरागरोग बहुल	१९८ । २१
स भाषा बुध्यमान	३२६ । ४८	स राजा हृतसर्वस्व	३४४ । ९५
सम्बन्धी पुत्र	१५ । ७	स रोगिमृगवर्षणा	३५३ । ३८
सभारोऽथ भुवन	१९५ । ३७	स लक्षित जतर्ज	९० । २६
सभृतविपुलबलौघै	२४६ । ०	स लब्धसज्ज	१५१ । ५९
सभोगमुखसपत्ति	३९८ । २	स लब्धसज्ज	१७६ । १२५
सम शत्रौ च	२७३ । ६	सलीलमाकांति	३९४ । ६
समन्वित मनजरे	९० । २८	स लोचनाभ्या गृधु	२०० । ३४
स मया दुग्रहप्रस्त	१७५ । १०८	सवत्सरे पचविंश	४१५ । २
स मयाभिहित कूट	३७९ । ७६	स व पुनातु	७ । ४
समयन मातृका सा	४१५ । १२९	स वधमान शनके	१६२ । ८२
समस्ताश्चर्याणाम्	२८ । ४२	स विचित्य गृहे	२३२ । ४८
स महान्त समासाद्य	३१३ । ६५	स वृत सेवकशतै	३१० । ३८
समानधु व्यतीतेषु	१५९ । ५८	स वैद्य एव	३२८ । ७३
स मामेकाकिनी	१५२ । ७२	सवक्लेशापहृत्र	३२१ । ४४
समायाते पत्न्यौ	१२८ । ८१	सवथा सत्त्वशुद्धाय	१९७ । ५२

सर्वदेवग्रहग्राम	३१५।८५	स सेवार्थं समानीत	३२७।५७
सर्वभक्षा नमस्कृत्य	३५५।२	सहजमनुरागम	२४५।१८
सर्वनानूचर	३८९।४७	सहरन्ति सदा	३३४।१३४
सर्वस्वग्रहणेनापि	३७१।४	सहवास कविवैर	६८।४
सर्वस्वमेव परम	२६०।२	सहसासादितार्थस्य	१५७।४१
सर्वस्वरवाग्नि	३५७।२३	महमा हृतवस्त्राणा	३१४।७०
सर्वम्बहरण धर्म	३६०।५३	सहसैव दूषयति	२५७।३
सर्वस्वहरण बन्धो	३१९।१२२	सहस्त्राक्ष तृण	२७६।७
सर्वस्वेनाप्यमतुष्टा	२८७।३३	सहृत्तब्रह्मविष	२२४।६१
सर्वात्मना शुद्धधिया	१९७।२	साक्षेपक्त्रोधधिककारे	११३।११
सर्वानन्दस्वरूपाय	३११।४३	साकाराद्यै	९७।१५
सर्वापायचयाश्रयस्य	२७।३९	साकाराद्यक्षर पाद	१०५।३५
सर्वावयवविभूतन	२६६।७१	सा कृत्याश्रमक	३६१।६१
सर्वे स्वर्गसुखार्थिन	४५।७४	सा कृत्वा विदितक्या	२४०।४१
सर्वोद्वेगवरी	२८७।२	सा चान्त पुर	२४६।३१
ससरीर स्वय	३।११२	सा चेत्प्रकीर्णं	३६६।१०७
सशिखिशिखव धूम	१०२।५२	सा चोरद्वविण	३६०।४८
सश्रीदेवघराख्यस्य	४२१।११	सा जिह्वाच्छद	३६०।५१
ससवतेप् सुरामयो	३८५।१३३	सा तत्र ग्राहक	३६१।५७
ससञ्जय गुप्त	१९८।१०	सा तत्र भोगमित्रस्य	३६०।५३
ससम्प्रभोत्थिता	३७२।१०	सा तस्य क्षैब्ध	३५६।११
स समभ्येत्य ता	३५०।२	सा तस्य वदनकमल	२४२।६८
ससारचित्रमाया	२३७।७	सा तीव्र जडनिम्न	२१५।५६
ससारदोषप्रसमक	१६५।१	सा तेन चपलनयना	२४०।३९
ससारव्यतिरेकाय	१४५।२	साथ कदाचितर	२४६।३१
स सुरासुरयुद्धाप्त	१९०।३१	साथ तक्षकयानाया	३६४।८८
सस्मरन्ती रति	३३८।३१	साथ बन्धनपालस्य	३६०।५०
सस्मित सस्मितालाप	३२६।४४	साथ मेघापघातेन	३६३।७५
से ल का ३१			

साथ शनैरुपसृत्य	४०८ । ५९	सावधयः सर्वमदा	२५३ । १४
साथ सत्यव्रती	३६४ । ९३	सा वर्धमाना सुमुखी	३५६ । ५
सादरं मृद्वमानेषु	३७६ । ५१	सा विद्या या मद	१६५ । ३
सा दूरे हरिचंदनस्य	१३३ । २५	सा वैश्वविक्रया	३५९ । ४१
साधयेद्धमकामार्थान्	१४१ । ६९	सा शिरोवेदना	३२७ । ६१
साधिक्षेपत्यागः	२६६ । ६४	सा सखे करभ	३५२ । २७
साधुतेजोवधायैव	१६६ । १२	सा समीहितमस्माकम्	३२४ । ३२
साधो धातुप्रकोपेन	३७५ । ४०	सा सर्वदेश	३६६ । १०६
सार्धंक्षीरनिभा	३६२ । ६८	सा स्वादे नवसौरभ	१२५ । १९
सा नक्षत्रपरावृत्ति	३६३ । ८३	सा हर्म्यंशिखरारूढा	३५० । ८
सान्ध्यरागस्तथा	३८६ । ७	सिद्धः प्रयत्न	३५२ । ६२
सान्ध्यश्चलश्च	३८८ । २७	सिन्दूरपूर्वगम्भीर	३३२ । १०९
सान्ध्य शोभते	३५ । २०	सीकृतदन्त	२२४ । ५४
सापि हृदयान्तर	२४० । ४७	सीधुस्पर्शभयात्	२३ । २६
सा पौष्टिकी	३६३ । ८१	सुकविरतिशयार्थी	७१ । १
सा प्राप्य चापलोचितम्	२४२ । ७०	सुकुमाररसस्यात्र	१०७ । ४०
सापि बालकुरग	३२१ । १	सुगिरा चित्त	३११ । ३९
सा भग्ननिगडा	३६० । ५२	सुचिर प्रेक्षपो	३२३ । १५
साभिनयाञ्चित	२२४ । ५३	सुचिर बालक	२८९ । १९
सा भुक्त गृहनारीणा	३६३ । ७८	सु चिरात्समैत्य	४१० । ७७
सामान्यलोहपात्रात्	२५७ । १४	सुचिरोत्थिते	२२६ । ७८
सार सकलधनानां	२५७ । २	सुजातस्य प्रजातस्य	३८० । ८४
सारं संप्रहवावयै.	५४ । ३४	सुतोपरोधो	३२२ । १२
सारस्वतमंत्रार्थी	३०० । १७	सुघोतवसना तीर्थे	२८३ । ४०
सा रागकोश	२८३ । ४२	सुप्तजनेऽप्य निशार्थे	२४१ । ५९
सारारम्भानुभाव	९३ । २६	सुप्ताकर्षण	२१४ । ५१
सालकारतया	४१५ । १	सुप्रभाततगरायातैः	३३३ । १२७
सा वर्णमानमुद्रा	४१० । ८३		

सुरक्षित तिष्ठति	२५३ । २	सोऽपि सर्वकपः	२७८ । ३३
सुरक्षितोऽपि ह्यारिद्रः	३८७ । २२	सोऽप्यनेकार्यसन्देश	३१४ । ७८
सूलभमहो वत	२९८ । ४	सोपस्नेह स्वेद्य.	२५८ । ५
सुवशा कालिदासस्य	११५ । ३४	सोऽभूत् पूर्वतर	३३१ । १०१
सुवर्णपाश्वर्चं नकुलं	१९५ । ३३	सोऽभ्येत्य तूर्णमुच्छिष्ट	१९५ । ३२
सुवर्णाहं प्रबन्धेषु	११५ । ३७	सोऽब्रवीत्त्वामह	३१२ । ५२
सुविभक्तिस्तमन्वित	६३ । ५	सोऽब्रवीदद्य	३४४ । ८८
सुर्वत्त शखतिलका	३५६ । ७	सोऽय निधानकुम्भो	२२३ । ४१
सुमिदुकन्याञ्जलि	२०२ । ४२	सोऽयमयुरः प्रगाथी	२५४ । २८
सुस्थ को नाम	२५१ । ४५	सोऽवदत् कोपदण्डोष्टः	१५५ । २१
सुस्पष्टजानु	२०३ । ३१	सोऽवददति	२३५ । ८५
सुस्पष्टदृष्ट	३७१ । ६	सोऽवददवनि	२५६ । १६
सुहृज्जनाजंनम्	३९१ । ६०	सोधे मन्मथरूप	२३९ । ३८
सुहृदा मर्गजेन	२३२ । ५२	सौनिकेन प्रजातो	३०९ । १९
सुहृद्भूरेव जानाति	३९१ । ६१	सौवर्णच्छेद	३८७ । २३
सूचीहस्तः सूत्रधारः	२८८ । ७	स्कन्धतटे सुभटाना	२५४ । ३७
सूत्रस्यैवात्र	९५ । ७	स्तनयुगमश्रुस्नातम्	३५ । ५४
सूयग्रहे त्रिभिः	४२० । ३	स्तनस्थली हारिभि.	१२७ । ९
सूर्यवंशे त्रिशकुपं	१४६ । १७	स्तनो नखमुखोच्छिष्टौ	२८१ । २३
सेनास्तम्भ करिष्यामि	३६५ । ९६	स्तनो स्तब्धो तीक्ष्ण	७३ । २२
सेवाकाले बहुमुखं	३०७ । २३	स्तनो सुपीनो	७६ । ३१
सेवाध्वजोञ्जलि	२०८ । १२	स्तम्भान्न पश्यति	२५२ । ९
सेवाप्रते प्राय	२१२ । ३८	स्तम्भतविदुध	२२४ । ५८
सेवासक्षपितागाना	२१० । २६	स्तुतिबागुरात्रिबद्धे	२५६ । १२
सेव्य. कविदुधा	३८० । ८७	स्तुतिसंकीर्तनात्	४१९ । ४
सोत्कण्ठेषु श्रोतृषु	३०३ । ३१	स्तोत्रजपगीत	२४९ । २२
सोऽय मुग्धः	३७६ । ५०	स्तोत्रपदाराधितया	२३६ । ८७
सोऽपि ग्रामगणेश	३३५ । १४३	स्त्रीजितो न भवेत्	१३७ । २६
सोऽपि महाधन	४०८ । ५२		

स्त्रीणा मध्ये	२६ । ३४	स्पृहणीया सता तावत्	१६५ । ७
स्त्रियो यत्र प्रगल्भन्ते	१५५ । २३	स्पृहारागविनिर्मुक्ता	२७९ । २
स्थविरत्वे पुरुषाणा	४१२ । १०३	स्फटिकासनोपविष्ट	२२२ । ३७
स्थिरताशा न ब्रध्नीयात्	१३९ । ६२	स्फाराजगरसरुद्ध	१८९ । १९
स्थिरयोवना. प्रकृत्या	४१२ । ९९	स्मरसरनिशिताक्ष्या	१२७ । ८
स्थूलग्रन्थि	२२३ । ५१	स्मराद्भगनाकेलि	३९४ । ५
स्थूलतरकुश	२२५ । ६९	स्त्रवद्भिस्तस्य	३८१ । १०१
स्थूलतरतूल	४१० । ८४	स्त्रुक्स्त्रवी समिधो	३३६ । ५
स्थूलभूर्जफडत्	३२० । १३७	स्वकूलान्यनता	१४१ । ७०
स्नातु याते तस्मिन्	२४९ । २६	स्वच्छन्दप्रोच्छलन्	६ । १६
स्नातु वाञ्छसि किं	७६ । ३३	स्वच्छन्दलघुरूपाय	८५ । २
स्नातु वाञ्छसि किं मुधैव	१०६ । ७०	स्वच्छन्दप्रवाहमुभगा	७ । २
स्नातो मृद्गर्भ	३३३ । १२४	स्वजिह्वारस्तुतिभि	१६७ । ३०
स्नात्वा सपुत्र काले	१७४ । १०४	स्वप्ने मयाब्जहस्ता	२३४ । ४४
स्नानजपव्रत	२५१ । ४०	स्वप्ने सदैव प्रलपेत्	३९२ । ७३
स्नानाभ्यक्तेन न मया	१८५ । ५२	स्वभावभिदुर काच	६८८ । २६
स्नाने दाने व्रते	२९४ । ४४	स्वभावोचित्यमाभाति	५३ । ३३
स्नानोत्तारितकेयूर	१८४ । ४२	स्वमासविक्रयासक्त	२०८ । १९
स्नायी जपोच्चलत्कूर्प	३१७ । १०२	स्वय कुलकृतस्तस्मात्	१४६ । १४
स्नेहार्थी बन्धुजन	२३२ । ४५	स्वय प्रदत्तेऽपि	३९२ । ७१
स्नेहो विपमविषाणाम्	२६९ । २३	स्वयभूतिलये	४२० । ४
स्निग्धश्चामलशादले	७५ । २६	स्वय मात्रा च	३६८ । १६
स्तुताश्रु कथितकलेश	१५० । ४९	स्वयमुत्थाय यातायाम्	३४५ । १०१
स्पर्श परिहृन्	२९१ । ९	स्वर्गादिसंभोग	१९२ । २
स्पष्टकूटकुचा	२८० । १७	स्वार्थाद्यिन प्रयता	२५० । ३५
स्पष्ट वराशन त्यक्त्वा	२८१ । २६	स्वार्थोपाय तत	३१५ । ८७
स्पृशति मति न हि	१७१ । १५४	स्वामी प्रमादेन मदेन	७८ । ३८
स्पृहणीयत्वचरिते	११५ । ३०	स्वाम्य सर्वजगत्सु	३७४ । ३२

स्वीट्टैरिह दानेन	३१६ । ९०	हारिद्रो नीलरागदत्त	३८६ । ५
स्वैरविहारगत	२३७ । १३	हारेण किं सुमध्यायाः	३३८ । २८
		हारो जलार्द्रं	१८ । १५
ह		हारो भारायते	३२१ । १४४
		हालोहलोत्वणां	२८४ । १
		हा शृगारतर	२४ । ३०
हहो वृष्टविनष्ट	२१५ । ५७	हासायातीत	३०७ । ६
हंहो म्निग्धमये	६७ । ९	हासेन लज्जित.	२७३ । ५
हते वितृग्रजे	३५७ । २४७	हा हा नयनानन्द	२४२ । ६६
हन्त याञ्जावमानेन	२०९ । २३	हितं न किञ्चित्	१२० । ९
हरगुप्तबुले	२३१ । ३१	हितोपदेशं वृत्वा	१४० । ५९
हरणोद्यतहस्तो	३०४ । २५	हिमाचले श्यामल	१९९ । १७
हरत्यपवयमनिश	२८५ । २०	हिमासहस्रं रवि	१२४ । १२
हमन्ति किं भणन्ति	२९२ । २२	हिरण्यवर्णा वसुधां	३५३ । ३१
हस्तन्यस्तललाट	२३२ । ५१	हृताञ्जनश्यामरुचिरैः	९४ । २८
हस्तरथा धनरेखा	२६१ । १६	हृत्वा धनं जनानां	२२८ । ५
हस्तागुलीन्यस्त	३११ । ४९	हृदयदयितावियोग	२४२ । ६२
हा पुत्र रक्षितेनावि	१७६ । १२६	हृदयनयनचोरो	२८३ । ४८
हारिणी सा तनुलता	३९९ । १२	हृदयविहीनो घूर्तः	३०३ । ३४
हारिण्यदत्तदुलतरल	२४३ । २	हेमन्तं माजरीर इव	३९२ । ७९
हारिण्यो हरिणीदूतः	२२० । १७	ह्यो दत्तार्थं कथमिव	४१४ । ११६
हारितपनगधुवसन	२४९ । १९	ह्यो येन भग्नाः	१८८ । ६

परिशिष्टम् (२)

क्षेमन्द्रोदोहताः ग्रन्था ग्रन्थकाराश्च

अभिनन्दः -

तस्यां निजभुजो १११।७८

अमरकः

अमरशतकम्

३. जालोलामळावली ६१।१०७

गन्तव्यं यदि नाम ६७।८

आनन्दघर्षनः

ध्वन्यालोक

(३।८७) विरोधी वाविरोधी वा ३२।५०

आयंभट्टः -

दाददितिसर्गकटु ६८।१०

उपाध्यायगंगक -

स कोऽपि प्रेमाद्रेः ६१।१०५

कलशकः

अज्जली जलमपीर ९७।३५

कापटिकः

दीतेनोद्घुपितस्य २१।२२

कालिदासः

पुन्तेश्वरदोहम्-

इह निवसति मेघः ३७।६४

कुमारसम्भवम्

- (८ ६३) अङ्गुलीभिरेक १११ । ८२
 (२ ६४) अथ स ललितयोपित १०० । ४८
 (१ ६०) अवचित्तवलिपुष्पा ११२ । ८५
 (१ १) अस्त्युत्तरस्या दिशि ९५ । २९
 (८ ८२) ऊर्मूलनख १७ । ८
 (३ ७२) क्रोध प्रभो सहर ६० । १०४
 (३ २७) बालेन्दुवचनाणि २२ । २४
 (१ ३९) मध्यम सा वेदि १०१ । ८०
 (३ २८) वर्णं प्रकर्षे सति २२ । २५

मेघदूतम्

- (१) कश्चित् वा ताविरह १०५ । ६५
 (६) जात वश त्रिभुवन १६ । ९
 (२) तस्मिन्नद्वौ ११३ । ८९
 (५१) ब्रह्मावत जनपद १०५ । ६४
 (१०१) शमामास्वङ्ग ७६ । १०१

रघुवशम्-

- (३ ७०) अथ स विषय ४९ । ८२
 (१ १२) तदवयव शुद्धिमति ९४ । २७
 (१ १) वागर्थविव ६५ । २
 (१ ३३) व्यूढोरस्वो वृष ८१ । ५२

विक्रमोर्वशीयम्

- (२ ६) इदमसुलभवस्तु ५९ । १०२

शाकुन्तलम्

- (२ ६) गाहता महिषा १०७ । ७१

कुमारदास

जागकीहरणम्

- अयि विजहोहि ४४ । ७३

(महाभाष्ये (१ ३.४८) उदाहृत किन्तु जानकीहरणे न दृश्यते)

गन्दिनक

करतरलितवन्धम् १०० । ४९

गौडकुम्भकार

लाङ्गलेन गभस्तिमान् ३६ । ५८

घन

नेतु नीमिरिभा ११४ । ९०

सत्यं पातालकुक्षि १०८ । ७४

चन्द्रक

बुदा काण खञ्ज २८ । ४०

कृष्णोनाम्ब गतेन २० । २१७

(ली-आगुलस्य कृष्णकर्णामृते (२ ६३) दृश्यते)

सगोत्क्षिप्तं २० । १९

यनानेके क्वचिदपि ८० । ५३

मुद्रेषु भाग्य १९ । १६

स्तनो मुपीतो १७६ । ३१

सुञ्जीर

त्वन्मूखचन्द्रनिरीक्षण ३५ । ३१

दामोदरगुप्त

कुदुनीमतम्

(४०२) अघरे बिन्दु वण्टे २८ । ३

दीपय -

अयि चिरह् विचिंते ५३ । ५१

तन्मृगग्रहर १०३ । ५८

पुष्पे ग्रामे वने ५० । ८५

श्येनाङ्घ्रिग्रह ५३ । ९०

धमंकोरित

लावण्यद्रविणमद १४ । ३

परिव्राजकः

तपो न तप्त वयमेव ५३ । ९५

परिमल.

अच्छासु हंस इव ९३ । ४६

आहारं न करोति ३५ । ५३

तत्र स्थित स्थिति ३९ । ६५

मग्नानि द्विपता १३ । २

हा शृङ्गारतरंगिणी २४ । ३३

प्रवरसेनः

सेतुबन्धः

(१.२०) दण्ड एन्द सहिर २५ । ३२

(४ २०) सग्न अम्मरिजाअ ३४ । ५३

भट्टनारायणः

वेणीसंहारम्

(३.४) महाप्रलयमारुत १८ । १४

१०२ । ५१

(३ १२) यो य शस्य २४ । ३७

भट्टप्रभाकर.

दिङ्मातङ्गघटाः ३७ । ६०

भट्टबाणः

कादंबरीप्रस्तावना

(२) जयत्युपेन्द्रः स ३७ । ६७

(५) जयन्ति बाणासुर ९८ । ३९०

(४) नमामि भवोश्च ९८ । ४०

(१०) स्तनयुगमश्रुस्नातम् ३८ । ५४

हारोजलाद्रवसनं १८ । १५

(न एव बाणभट्टस्य दलोकः किन्तु रविचन्द्रस्य एव— प्रा.
सी. आर. देवघरमिश्राणा अमरशतकम् अत्र द्रष्टव्यम्).

भट्टभल्लटः

भल्लटशतकम्

- (५) द्रविणमापदि ७९।४५
 (४) नन्वाथय ६६।४
 (९) मृत्योरास्यनिव ४६।७८

भट्टेन्दुराजः

- आदाय वारि परितः ३९।६३
 आश्रयंवडवानलः ५२।८९
 उपपरितर १०३।६०
 गुणपरिचय १०३।५९
 रहसि हृतदुकूला १०१।५४

भर्तृमेष्ठः

आतोद् दैत्यू ह्यग्रीवः ११०।७७

भर्तृहरिः

सुभाषितसंग्रहः

- (२८७) भवन्तो वेदान्त ११६।८६
 (१६२) विपुलहृदयैरन्यैः ११३।८७

भषभूति

उत्तररामचरितम्

- (४.२९) ज्याजिह्वयावलयित १६।२१
 (२.२७) पुरा यत्र स्मृतः ४७।८०
 (४.२७) योज्यमथ पतकेयम् १६।१०
 (५.३४) यद्धास्ते न विचारणीय २६।३५

मालतीमाधवम्

- (५.५०) असारं ससारम् १०४।६३
 अज्ञानाद्यदि वा १०६।६९

भारवि

किरातार्जुनीयम्

(११) श्रिय कुरूणाम् ११२ । ८३

भीमसाहिः इन्द्रभानु

स्नातु वाञ्छति ७६ । ३३

भातृचक्रपाल

सरस्यामेतस्याम् ६७ । ७

माघ

बुभुक्षितेर्व्याकरणं ५१ । ८७
(एष शिशुपालवधे न दृश्यते)

मातुगुप्तः

नाय निशामुख ४२ । ६७

मालवकुवलयः

च्युतसुमनस कुन्दा ४६ । ७७

मालवरद्र

अभिनववधूगोप २० । २०
एतस्माज्जलधि ३८ । ८२
वेल्लत्पल्लव ७१ । १३

मुवताकण.

यथा रन्ध्रं ६७ । ६, १०४ । ६१
लीलाचामरदम्बरो १०६ । ६८

मुषितकलशः

द्विपुरपि सन्नद्ध ७६ । ३६

यशोवर्मा

उत्पत्तिर्भण्डकुले ४३ । ८३
यत्त्वन्नेत्रसमान १०७ । ७२
रयतस्त्य नवपल्लव. ७१ । १४
रा यस्य दशकन्धरः ११३ । ८८

रत्नाकरः

वण्ठप्रियं कुवलय	११ । ४५
जृम्मापिगमित	११२ । ८४

राजमुक्तापीडः

नीवारप्रसवाश	२७ । ३८
--------------	---------

राजशेखर

कपूरमञ्जरी

(११.८) माण मुजुचघ	३३ । ५१
-------------------	---------

प्रचण्डपाण्डवम्

(२११) नाले शीर्षमहो	१५ । ८
---------------------	--------

यालरामायणम्

(५२१) एतस्याः स्मरसज्जरः	१७।१७
--------------------------	-------

(४३) ज्यायान् धन्वी	५७ । ९९
---------------------	---------

(१६३) ताम्बूलनद	१०७ । ७३
-----------------	----------

(२२८) पीलस्य प्रणयेन	३८ । ६१
----------------------	---------

(१३९) यत्पार्यतीहठ	१७ । १२
--------------------	---------

(१०४१) सम्यन्धी पुरु	१५ । ७
----------------------	--------

विद्वदालभजिक्ता

(१.३०) इह हि नववसन्ते	१०१।५०
-----------------------	--------

कर्णाटीदशनाकितः	४८ । ८१
-----------------	---------

चिताचक चन्द्रः	२१ । २१
----------------	---------

नयदलितहरिद्रा	७९ । ७४
---------------	---------

स्त्रीणां मध्ये सलिलम्	२६ । ३४
------------------------	---------

रिस्मुः

स्नातु वान्छसि	१०६ । ७०
----------------	----------

लाटडिण्डीरु

चित्र तावदिद	१०८ । ६७
--------------	----------

वराहमिहिर

क्षीणश्चन्द्रो विशति ४७ । ७९

वाग्भट.

मधुर्मुखमिव सौत्पलम् १०९ । ७६

विद्यानन्द

द्यामालोकयता ८० । ४७

चीरदेव

तवशतत्रयत्रय १०१ । ५२

सशिखि शिखेव १०२ । ५३

व्यास

अतथ्यान्यदि तथ्यानि ८१ । ५५

इव कविवरं ६८ । १२

(म भा हाद्रोणपर्व १८४ ४६) तत कुमुदनाथेन ८७।५

सत्य मनोरमा रामा ३० । ४६

शिष्यभट्टोदयसिंह

भक्तिभवनहाकाव्यम् -

वात्स्यादेव निरर्गल ८३ । ६१

ललिताभिधानम् -

इह विकसदगोत्र ८२ । ५९

शिष्यराजपुत्रलक्ष्मणादित्य.

आशापाशविमुक्ति ८६ । ६१

श्यामल

आलान जयकुञ्जरस्य १०५ । ६६

चुम्बनसवत सो ऽस्या २३ । २८

घृतो गण्डामोगे १०४ । ६२

धीचन्द्र

१ ।

देवो जानाति सर्वम् ४५ । ७५

श्रीमदुत्पलराजः

अहो वा हारे वा	२३।४५
मात्सर्यतीव्र	६७।५
हुताञ्जनश्यामल	७४।२८

श्रीहयं

रत्नावली

(२४) उद्दामोत्कालिका	२२।२३
(४.२१) एष ब्रह्मा सरोजे	८१।५४
(२.२) कण्ठे वृत्तावशप	२६।३६
(२.७) दुर्वासिकुसुमशर	९९।४३
(२३) नष्टं वर्षवरैः	२७।३७
(२.१३) परिम्लान पीन	१४।४
(१.८) विश्वान्तविग्रह	२०।१८

साहिल.

कचग्रहमनुग्रहम्	१०२।५४
-----------------	--------

परिशिष्टम् (३)

क्षेमेन्द्रस्य उदाहृताः स्वकीयाः श्लोकाः

अमृततरङ्गः —

आवर्तशोभी ८०।१००

अवसरसारः —

भग्नाहितश्वसित ३६।५७

अनकजानकीः —

अत्रायः मरदूषण २३।२३

आर्यस्यास्यघन ३०।४८

कर्णभ्रमणविकीर्ण ८०।४९

जम्बूविम्व ८२।५७

यामस्कन्दनिपण्ण. ८२।५८

चतुर्धर्मसंग्रहः —

(४.२३) चित्तं वातविकासि ८३।६३

(४.७) भोगे रोगभयं २९।४३

(१.२६) मान्यः कूलीनः ८२।५९

चित्रभास्तनाटकम्: —

इतदचञ्चत् २२।१९

नदीमुन्दोद्गम ५२।८८

पयुनास्तकया ७९।४३

देशोपदेशः —

(४.५) भगदत्तप्रभाषादया ७८।४०

नीतिमाला-

त्रैलोक्यात्ममणै	४१ । ६८
य प्रख्यातजव	३४ । ५२
वरुणरणसमर्था	४१ । ६७
शीयराधित	२५ । ३३

पद्यकादम्बरी-

अग चदन	८० । ४६
अगेऽनङ्गज्वर	७२ । १८
अथोद्ययौ बाल	७५ । २७
विचित्रकुजित	७३ । २१
तत्कालोपनते	७५ । २५
नित्यार्चाहृदय	७२ । १८
यत्प्राप्य न मनोरथै	७८ । ३५
स्वामी प्रमादेन	७८ । ३८

पवनपञ्चाशिखा-

प्रेतच्छलाभिघात	११४ । ९१
-----------------	----------

बोद्धावदानकल्पलतिका

(२४ १११) क्षीबस्येवाचल	३१ । ४७
(६४ ११७) तारुण्येन निपीत	६० । १०३
(८३ ३४) दिवि भुवि फणिलोके	५१ । ८६

मुक्तामली

अत्र वल्बलजुष	५० । ८४
निरासगा प्रीति	७९ । ४२

मुनिमतमीमांसा-

अद्वयधामवधाभिधान	५८ । १००
आचार भजति	४४ । ७२
वर्णस्तान्ति	५४ । ७२

कुसुमशयनं पापाण	२९ । ४४
गाण्डीवस्रुवम्लानि	३१ । ४८
चैत्रे सूत्रित	४२ । ७०
तीक्ष्णान्तस्त्री	३२ । ४९
नीवारप्रसर	२७ । ३८
प्रत्यग्रोपनताभि	२४ । २९
प्रम्लाने चिरकाल	५८ । १०१
भक्तिः कातरतां	५३ । ९४
योऽभूद् गोपशिशुः	४६ । ७६
विविधगहनगर्भः	५५ । २४
समस्ताश्चर्याणाम्	२८ । ४२
स्वर्गे स्वर्गे सुखा	४५ । ७४
सर्वोपायचयाश्रय	२७ । ३९

ललितरत्नमाला—

निद्रां न स्पृशति	४० । ६९
-------------------	---------

लावण्यवतीकाव्यम—

जदय दशसि किं	५६ । ९६
नियति दयिते-गृहे	५६ । ९७
मार्गे केतक	२३ । २७
मुक्तः कन्दुकविभ्रम	५७ । ९८
रादा सक्तं शैत्य	३६ । ५६
सीघुत्पशं	२१ । २६
स्तनी स्तब्धी	७३ । २२

यातस्यायनसूत्रसारः

काम कामं कमलवदना	६१ । १०६
------------------	----------

विनयवल्ली—

देवो दयावान्	१५ । ५
धीरः स किर्मीरः	१५ । ६

शशिवश -

अग्र गच्छत गच्छत	७४ । २४
भोजैर्भोजन	८१ । ५६
माधुर्यानुभवे	७२ । १७
शूरा सन्ति सहस्रश	७२ । १५
स्निग्धश्यामल	७५ । २६

परिशिष्टम् (४)

क्षेमेन्द्रस्य अर्तिदिष्टग्रन्थाः स्वकीया इलोकाः

अत्र चन्द्रसमये	९६ । ३४
अम्बरेऽम्बु	९७ । ३७
कचग्रहसमुल्लसत्	१०२ । ५६
कमलपल्लव	९८ । ४१
जन स्मार्तदशाष्ट	८६ । २
जनस्य विप्रताप	९० । १५
जवात् स रजसा	९० । २१
जसमरसना	९३ । २३
जितो जगत्येष	८८ । ९
तद्भाजिजन्म	३१ । १८
तेन प्रविभक्ता	८६ । १
तौ जन्मगूढौ	८८ । ८
दम्प्य नर्मकल	८९ । ३
ननननभय वाणी	९१ । १९
ननमाने	८३ । ६
नमसि भगं	९० । १६
निजभुजं	९१ । २०
निपतता न्रमता	९८ । ४२
पृथु शास्त्र	१११ । २९
प्लोपकलेश	९६ । ३१

भग्नमसत्यैः	८७ । ७
भो भवविभ्रम	८८ । १६
मत्ता गोष्ठीं	८९ । १२
मदघूर्णित	९७ । ३८
मध्ये भंगीवलन	९३ । २३
माद्यत्सज्जः	९३ । २४
मानौजः सुरभि	९० । १७
मौनेऽप्यादि!	८६ । ३
लज्जामज्जत्	९६ । ३३
व्यावल्गन्ति	९७ । ६३
शौर्यं श्रीकेश	१०४ । ७५
संकोचव्यतिकर	९९ । ४४
सज्जनपूजन	९५ । ३०
सरसाः स्मरसार	९० । १६
सारारम्भानु	९३ । २६
हंहो स्निग्धसरवे	६७ । ९

परिशिष्टम् (५)

शब्दसंग्रह

- अकालपुष्टः, १ precocious ४०३।३
- अकृतश्चम, १ one who has never studied ३२९।८३
- अक्षरमल्लवमेलालिप्तमुख, ११ whose mouth is besmeared with the
black soot while licking off letters from
writing, ३०५।४५
- अक्षरवि ११, ११ a tutor teaching the alphabets ४१५।३७
- अक्षिकोष ११ irritation of the eyes ३४१।६०
- अभिरुचि ११ eye love love as expressed by an exchange
of glances (cf चम ११) ३८६।८
- अक्षिजन्मन, ११ born of eyes ३८८।३१
- अक्षिजीवाञ्जन, ११ colrium making the eyes lively ३६८।५९
- अक्षोट ११ a walnut fruit ३१६।९६
- अट्टकदाताट्टका, ११ marked out with hundred figures ४०७।४५
- अट्टकसहस्राट्टक, ११ marked with thousands of curves (hooks) ३७१।४
- अट्टकुशनिखा, ११ the tip of the goad (अकुश) ४१२।९५
- अपारदाहिन्, ११ (cf आगला-वा in marathi) a legal term (?) ३२४।२८
- अडगममन्, ११ vitals of the body ३९०।५४
- अडगरक्षक, ११ cloth soft to touch ३११।४८
- outer covering of the body (आपरक्षा) ३१४।७२
- अडगविद्विषा, ११ a f. whose body is pervaded by poison (cf विषकम्पा)
३६५।१०१
- अडगविमाविन्, ११ apparent on the body ३८६।१४
- अडगहारपुवि, ११ a plan for gesticulation ४००।४४

अलगारराग-,m	love representing charcoal or fire	३८६।७
अञ्जलाकर्ष, a	pulling at the end of the garment	३९१।५७
अचिक्वित्सक-,m	one who does not diagnose	३९९।१२८
अचुलीपाक-,m	without anything ever being cooked in the fireplace	२७७।२८
अचोर, m.	not a thief, i. e. honest	३४१।५८
अज्वर, a	having no fever	३००।५८
अज्ञातचित्त, a	of an unknown mind	३८९।४७
अञ्जलिसृष्टहस्ता, a f	with hands closed (embraced)	३९६।२९
अतिचोर, a	expert in theft, surpassing thieves, better than ordinary thief	३०२।२७
अतिपूण, a	excessively full (of wealth or pos)	२७५।७
अतिरात्र, m	a proper name	३९६।१२
अतिसन्तापनष्टच्छाय, a	losing lustre through great heat or pain	३९०।५६
अत्यतनिकटस्थिति, a	staying very close	३८८।८
अत्यतनिश्चल-, a	extremely steady	३९०।५६
अदृष्टवशा, a f	who had never seen salt (on account of stingyness)	२७७।१५
अघनापवाद, m	scandals concerning poverty	३९३।८१
अधमगा, a f	going to the wicked or the lowest persons, acting wickedly	३७१।५
	(the three musical notes धमग)	३७१।५
आधिकारणद्विज, m	the birds of the court, judicial officers	३३५।१४४
	of, अधिकारणभट्ट	३३४।१३३
अधिकारणपत्रलिखित-, n	writing on a stamp, a letter of authority	४१२।१०४
अधिकारणभट्ट-, m	an officer in the court (नासर in marathi)	३९४।३३
अधिकारपरिभ्रंश, m	loss of authority	३४४।९७
अधिकारमद, m	vanity of authority	३४४।९८
अधिकारिपुत्र, m	the son of an officer	३६९।३०

- अनङ्गलेखा, f. a proper name ३९५।१४
 अनङ्गसार, - m. the essence of love ३९४।१०
 अनन्त, a. having no end. N of a king in kashmir ३०७।३
 अन्यचित्तनियत, a. solely bent upon other's mind ३८०।९०
 अनशनव्रतिन्, a. having a vow of not eating; abstaining from food ३०१।२४
 अनुपमा, f. a proper name ३६०।५२
 अनुवर्तनजीविन्, a. living on compliance ३१०।३३
 अनुवृत्तिपूर्वम्, ad. preceded by obedience ३९२।७०
 अनेकनिह, a. speaking in different languages; double tongued i.e. a deceiver २८७।२
 अग्न्युक्त, a. firmly attached ४११।८१
 अन्तःशान्ति, a. internally repenting ३७५।६०
 अन्तःक्षण, m. last moment at the time of death ३५३।३१
 अन्तरस्थ, a. lying inside ३८९।४३
 अन्तर्गामी, a. abiding within himself २८७।५
 अन्तर्गामी, a. having no love in the heart ३८८।३१
 अन्तर्मुख, a. turned towards, self contrived, introward २८७।५
 अन्त्याङ्गुलि, m. the small finger ३२०।१३२
 अन्धशत्रु, m. enemy of the demon अन्धक i.e. god siva ३९८।४
 अन्यप्रकारता, f. assuming different form २८४।८
 अन्यराशिप्रवण, a. inclined to acquire other's wealth ३१६।९७
 अन्यवक्षः, a. f. with her face turned aside ३९३।८३
 अन्धशत्रु, a. depending on others ३८५।९०
 आरपाकिन् (स्वयंपाकिन्), a. one who cooks his own food himself २९०।३३
 आरपुत्र, m. another's son or another son ३५८।२४
 आस्माराम, m. love resembling epilepsy ३८६।१४
 अन्नव्यञ्जन, n. food and condiments ३८२।१०५
 अन्नमंसाद्भक्षिन्, m. desirous of food

- अपुनर्दानचेतसा-, ad. not with a view of returning ३१८।११३
 धनोप्यपरिपूरक-, a. filling the wealth of the poor ३१२।५४
 अप्रस्तावकटूकटा-, a. f. bitter and unpleasant on account of
 being inopportune ४००।२४
 अभिचारहुत-, a. offered to for exorcising purpose, ३७२।९
 fire to whom an oblation is offered of
 अभिचारहोम ३८५।९
 अम्बुङ्गपट्टिका-, f. ointment bandage ३२८।६०
 अम्बुङ्गलाकृति-, a. having an inauspicious face २७७।६
 अमृतस्पर्श-, m. nectarlike touch ३७७।५
 अम्भोभर-, m. volume of water २९९।१२
 अम्बुस्थितस्तव्य-, a. risen and stiff (prosperous and haughty)
 ३४४।७७
 अयत्नसाध्य-, a. available without effort, loose ३२२।५
 अघर्मपथ-, m. a path of sin ३०२।२७
 अर्थमाण-, a. who regard wealth as his life i.e. richman
 ३२८।७४
 अर्थलुब्ध-, a. greedy of wealth, desirous of good
 meaning २७९।१
 अर्थस्तुति-, f. praise of money or wealth ३८३।११५
 अर्थक्षीराभिषा-, f. named अर्थक्षीरा ३६२।६८
 अर्थवर्षटिका-, f. a proper name ३५५।४
 अर्धनिबोधमाज्ञ-, a. half awakened ३९२।५२
 अर्थोद्यम-, m. efforts for acquiring or earning ३८५।३५
 अर्धवेलाभ-, ad. for half a time i.e. for a short time २१३।७२
 अवाप्ततिलक-, a. marked with a तिलक at the time of feeding
 २७०।५
 अलिपिज्ञ-, a. not conversant with writing; ignorant;
 illiterate २९०।८
 अर्थशास्त्र-, n. (should be as अर्थशास्त्रम्) plenty of wealth
 ३५२।२२

अलोकनिस्पृहः, a	pretending to be desireless ३१० । ३१
अल्पकौशलाः, a f.	having little skill ३७९ । ३३
अल्पलीनः, a	sticking for a short time; disappearing in a short time ३८७ । २०
अवधकारिन्, a	doing blameable actions; doing base actions ३२७ । ६६
अवधविद्यावित्, a	knowing the censurable lore ३१३ । २८
अवनिसवत्, a	rooted to the ground २७६ । ११
अवरुद्धिवाः, f	a woman secluded in the inner apartment; a kept woman or a keep ३५७ । २१
अवस्करक्षेत्रः, n	a place for a closet सडाग, सोचकूप) ३४२ । ७१
अवसादपदवीः, f	state of distress ३५२ । २३
अवहारोपयोग्यावः, a	for use in breaking an appointment ३९१ । ६९
अचारितम्, ad	unrestricted ३८१ । ९४
अविकारः, m	no change ३५२ । २३
अविचिन्तितः, a.	unexpected ३२९ । ८४
अविदितसकलसमाप्तः, a.	who did not understand the whole compound ३०४ । ४१
अशुचिरत्तः, a	attached to unclean things ३९० । ५०
अशेषः, a	without a remainder १ e a popper (M. W.) ३८४ । ४
अशेषामृतः, a	about to die ३०१ । २०
अशोचनिधिः, m.	store of impurities ३३२ । २१३
अधृतपण्डितः, m.	conversant with ignorance, ignorant २७४ । ९
अविचलेक्षणः, a.	steady eyed ३४२ । ८३
अध्रुवपिन्, a.	shedding tears; weeping २९५ । ५
अश्वरागः, m.	horse-like love ३८६ । १०
अश्वशालादिविरः, m.	a stable man; a groom or warder ३५९ । ३७
अष्टावतारस्तोत्रः, n	a stotra referring to the अष्टावतार or वृष्णस्तोत्र ३२५ । ४०
असाधुशब्दः, a.	using bad words ३०४ । ४१

- अमृचिमेघ-१ not to be pierced even by a needle, too young
for the amorous sport २८०।१६
- असत्यवाच-*a f*, based on falsehood having a false principle
३७८।६९
- अस्थानिनखदन्त-*a* nail wounds given at an improper place
(puḍendā) ४०४।११
- अस्थियन्त्रगिरावन्तो *f* the frame of bones and a lute with
strings ३७१।२
- अस्थिरता-*f* unsteadiness, attached to or fond of
bones (Sch) ३७१।६
- अस्थिराग-*m* bone like love २८६।१३
- अस्थिराग-१ one whose bones have only remained
२३४।१३५
- अस्थिरागता-*f* reduction to a skeleton ३४६।२११
- अस्थिराग-*a* lying in bones ३८९।४३
- अह्वारस्तव्य-*a* stiff or weak with vanity २९०।८
- अह्वाराभिधान *a* having the name of ego ३८६।९

आ

- आकारक्षीपहारिण-*a* omitting sign of the long आ and the head
destroying body and headlines of letters, ३०५।४५
- आशुद्विजित-*a* devoid of crying ३६०।५१
- आशुविक्षणित-*a* damaged or bored by rats ३१७।१०१
- आचारनिधि-*m* store of good conduct ३८१।९८
- आतरदगनमात्रम् *ad* enough for the sight of freit for crossing
the river ४११।८५
- आतुरवित्त-*n* money received from a diseased person (by
a physician) ३५३।२८
- आत्रोदरवृत्तिका-*f* having skin over bowels and stomach
sunk deep inside ३७१।३

- आत्मारामता-*f* condition or state of rejoicing in one's self
(M W.) ३३६।२१
- आत्मारामस्थिति-*a* staying in his own garden; rejoicing in
self position २८७।५
- आपप्रशमन-*n*. pacification of the distress; removing
distress ३१६।९७
- आप्तस्यमान-*a* what was going to be obtained ४१३।१०५
- आमण्डुरमुखो-*a, f.* (पाण्डुरमुखी) pale faced (M. W.) ३३०।९०
- आप्तवित्त-*n*. with wealth obtained or acquired ३९३।८८
- आमाचोट-*m* a kind of dress; a piece of cloth (of sch)
(कुडवे in marathi) ३०४।३८
- आयव्ययकार्य-*n* transaction concerning income and
expenditure ३५८।३१
- आयातकार्य-*n*. with whom people have some business
३१७।१०७
- आयुःक्षयकार-*n* causing destruction of life ३२८।७३
- आरामिक-*m* a gardener ४०१।३९
- आरुद्धरतिवन्-*n* (रतिवास-मयोग) being in the posture of
cohabitation ३७७।५६
- आर्याङ्गना-*f* a noble lady ३५८।३३
- आमपक्वसह्यहारकारि-*n*. consuming or devouring raw as well as
cooked food ३३७।१९
- आसन्नयौवन-*a*. approaching youth, adolescent ४१२।९८
- आसन्नरोग-*a*. who is almost to fall ill ३२७।५८
- आसन्नलाभाभिमुख-*n* with face turned towards eminent profit
३९७।१२
- आदिलष्टकूट-*a*. deceitful without efforts ३७०।३५
- आस्थानदिक्षि-*m* the assembly clerk ३३२।११७; ३३३।३२०
- आस्थानभट्ट-*m* a clerk of the assembly ३९६।९६
- आस्थानभट्ट-*m*. court officer, medical officer ३२४।२३७

इ

- इन्द्रियसंज्ञक-,a. named after इन्द्रियः ३८६। ९
 इन्द्रावधराग-,m. rainbow like love ३८६। ७
 इन्द्रियेच्छा-,f. desire of the senses ३८९। ३६

ई

- ईर्ष्या-,f. anger due to envy; wounded or scared
 with spite (vedic) ३८१। २७, ३७५। ३
 अरुप्-,f. soar or wounds (M. W.) ३७५। ३४

उ

- उच्छिष्टकालक-,n. a wooden tray for throwing the उच्छिष्ट
 कालकम्-,n. a shovel ३२८। ११२
 उज्जामतकुल-,m. a kind of rice (?) ३५३। ७
 उच्छृंखलायास-,a. tormenting of perverted men १२३। २२
 उज्जास-,m. liberation कवजेपत्र; ताया in marathi) ४१२। ९६
 उक्तोचमक्षण-,n. swallowing bribes; corruption ३३५। १४१
 उक्षिप्तभुजा-,a. f. with hands raised ३९३। ८३
 उक्षिप्तशृङ्खला-,a. one who has thrown off the chains ३६०। ५१
 उत्तमस्त्रीसमागम-,m. intercourse with high class women ३८९। ४६
 उत्पथविवर-,m. hole made through wrong road or a byelane
 ४०६। ४०
 उत्सृंसिताक्षर-,a. who had rubbed off the letter ३२०। १३२
 उत्तररत्नपटलीभिश्चकंकावलयमालित-,a. having a large number of
 sandal bracelets interwoven with a moving
 golden ring (पटली) ३२०। १३६
 उत्तकोत्तितमुख-,a. (cf उत्तमुञ्चितमुख) whose beard has been plucked
 ३४४। ९०

उदञ्चित च-a with the hair raised up or combed backward
२८८।१६

उद्देशनिर्देशन-,n illustration by the object of description
३०६।५२

उद्देशलेखन-ad in the form of statement, by way of sample
३१४।९०

उत्साजितानना~,a having a clean face २८२।३३

उद्वाणदृश-,a having tearful eyes ३५३।३५

उद्वेगविद्वेष्टन ,n writing and squirming ३१६।२८

उतात m pain, troubles, N of a demon ३१०।३६

उपखिन्दु-m smaller dot ३३१।१०४

उपलब्धिका ,f pieces of stones, rubbles ४१०।५३, ३३५।२

उपस्करण n utensils or house hold articles ३१७।१०४

उपानतकृत्तिनाराधगवि~,a haughty on account of the despised
noise of a shoe २९१।१२

उपायशूय ,a devoid of expedient ३८४।१३१

उपासकदास ,m a buddhist servant ३६१।६५

उतुवचदन a having owl like face, owl faced ३७१।७

उच्छ्रगल ,m the neck of a camel २८५।१३

ऊ

ऊरुस्वरितक-,n a स्वरितक formed by crossing the thighs
३२८।६५

ऊर्णागु-,m. a ram (मेघ), a blockhead (vedho) ३७३।२०

ऊर्ध्वनयन ,a with his eyes upwards, looking up २९३।४०

ऊगमन्-m fire ३६३।७७

ऋ

ऋणराशि-,a having a burden of debts, greatly in debts
३०४।३८

श्रद्धिवर्धन-*n.* increase in prosperity, growth of wealth
३६१। ६४

ए

एकदृष्टि-*n.* one eyed, concentrating solely upon
one thing २७६। १०
एकपुरुषसेव्य-*n.* fit to be enjoyed by one man only ४१३। ११३
एकाङ्गनाशन-*n.* destroying one side of the body ३२३। २३

क

कसाकुट्टन-*n.* pounding the sides ३२०। १४०
कशालनामन्-*m.* named कशाल ३९५। १९
कङ्क-*m.* a proper name ४०१। ३१
कटकमुख-*n.* a pincer, a sharp instrument,
a sort of forceps (M W) २७४। ११
कवाली, *f.* (पिशाचिनी) devouring human flesh, a female
demon, a proper name ३७२। १४
कङ्क + बाली, (?) a row of birds २८४। ९
कङ्ककालय-*n.* a sandal bracelet ३२०। १३६
कञ्चुकाश, *a.* like to a कञ्चुक ३९३। ८९
कटि, *f.* a proper name ४००। २२
कटक-*n.* (?) ३६९। २२
कटीघण्टाभिधान, *a.* कटीघण्ट by name ३६४। ८९
कटकतीक्ष्ण, *a.* as sharp as a thorn ४०४। १४
कटीमूल, *m.* sciatic pain, plumsy २९१। १८
कटुकायिवास, *m.* bitter smelling cosmetics ३९३। ८२
कण्टकजालापते, *a.* behaving like thorns ४०५। २४
कण्ठप्रणाल, *m.* throat passage ३३१। १०७
कण्ठविलडन, *a.* appeasement of itch (sexual desire
of women) ३३९। ४४

कथितावसाद- <i>m</i>	(?) expressed indifference ३९३।८१
कदशन, <i>n</i>	bad food or little food २८१।२६
क-वामजरी <i>f</i>	a blossom like girl १ e १ beautiful young girl २९५।७
कपटकाममयी <i>a f</i>	full of false love ३७३।२४
कपटतुला <i>f</i>	a balance of deceit ४०७।४५
कपटनाटक, <i>n</i>	a drama of deceit २८८।७
कपटधय <i>a</i>	based on tricks, full of tricks ३५५।१
कपटाक्षालिका <i>f</i>	a false dice ३६३।८०
कपटाक्षाला <i>f</i>	a gambling house for deceiving cf चूतशाला ३६१।८०
कपाटपाणि <i>a</i>	with a skull in hand ३०२।२५
कविमूरा <i>a</i>	having a monkey like face, N of a demon ३१०।३६
कमल <i>m</i>	a proper name ४०१।३२
करणक, <i>m</i>	(?) skeleton २९०।३
करणो <i>f</i>	a mason's instrument (चर्री in marathi)
करण- <i>m</i>	a bamboo basket १९१।१४
करभशीवा- <i>f</i>	long necked as a camel ३५२।२७
करिका- <i>f</i>	water vessel ३१७।१०९
कर्णपूरण- <i>m</i>	love resembling ear ornaments ३८६।१४
कर्णलम्प, <i>a</i>	attached to the ear, constantly lacking ३८९।४६
कर्तरीहस्त <i>a</i>	with a scissor in hand ३०९।२५
कर्मसुखम्यास, <i>m</i>	practice of giving pleasure to the ear ३८८।३१
कपर, <i>m</i>	a proper name ४०१।३८
कपरी, <i>f</i>	a torn cloth, a ragged cloth ३२०।१३७
कटमकर्तरी <i>f</i>	a penknife or scissor to cut the ends of a pen ३१८।११२
कटमज्जुत- <i>a</i>	fallen or dropped down from the pen ३३४।१३०
कलमरेखा, <i>f</i>	the pen point ३२०।१३२

- कलमसिखाहत-.a. beaten with a stroke of a pen i. e. destroyed through writing २९८। ६
- कलमाकर-.m. a mine of pens; working with a pen ३१०। ३४
- कलमास्त्र-.n. a weapon in the form of a pen ३०८। १२
- कलस-.m. a proper name ४०१। ३४
- कलसप्रद-.a. (?) giver of a pot (pitcher) ३४३। ८५
- कलह-.m. a proper name ४०१। ३५
- कलहाङ्कुर-.m. sprouts producing quarrels ४११। ९३
- कलहोत्कट-.a. furious in quarrel; quarrelsome २७४। ७
- कलहोपवास-.a. fast done as a result of quarrels ३९३। ८२
- कलङ्ककण-.m. slightest blame ३८२। ११४
- कला-.f. a proper name ३६४। ८८
- कलाकोश-.m. wealth of arts ३८२। १८
- कलानृत्-.m. one holding some art, an artisan, the digit bearer, i. e. the moon २८७। १
- कलावत्-.a. god siva (M. W.) ३०७। ८
- कलावत्-.a. possessing arts, skilled in fine arts, the moon २८४। ६
- कलिपन्नग-.m. a serpent during the कलि age ३४२। ७२
- यत्नमपमानस-.a. desirous of moral stain ३०९। १८
- कल्पदोष-.d. having the defects of a kalpa ३८८। २७
- कल्पपाल-.m. ३२४। २४, ३३६। १३
- कल्पपाली f. कल्पपाली ३६४। ८८
- कवलितानिल-.a. swallowing every thing ३०८। १६
- कष्टं मयैव कृष्टः उवलितागारः स्वहस्तेन, alas, I have myself pulled out chestnuts out of fire ४०४। ८
- कस्तूरिकामधु-.n. liquor or honey-scented with musk ३२१। १४७
- काकप्रोवा-.a (f) with neck just like a crow; crow-necked ३०१। १

- काचकाचरलोचन-,a with glassy eyes; having eyes shining like glass ३५० । १
- काचर-,a (कपिल) tawny, brown ३१३ । ६७
- काचराक्ष-,a having glassy eyes. ३३१ । १०५
- काचराग-m. glass like love ३८६ । ६
- काञ्चनी-,a.f a poisonous medicine producing jaundice and ultimately death ३५३ । ३०
- काञ्जिका-f sour gruel of rice (पेज in marathi) ३५५ । १०७
- कांतावृत्ति-,f the appearance or form of a lovely woman ३७३ । २४
- कान्तावृत्तेश्वरविभागवत्-,a. sharing in the least the pain of the female companion ३८९ । ४२
- कापालिकव्रत-,n a vow observed by a कापालिक ३२४ । २४
- कामतत्त्व-,n. principles of love ३६५ । १०३
- कामतात्त्विक-,a expert in the science of sexual love ३३७ । १७
- कामप्रयोजनमयका-,f. (? owned by (or subservient) or completely under the control of sexual enjoyment ४१२ । ९४
- कामप्रयोज-,f sexual enjoyments ४१२ । ९४
- कामप्रयोजसामग्री-,f materials of enjoyment ४०७ । ५०
- कामला ,f jaundice ३१३ । ६२
- कामलाहरितच्छायागिर शटकञ्जुक-,a. whose shirt and head-dress had a green lustre like that of jaundice ३१३ । ६२
- कामसत्त्वम्-,n amorous sport, free enjoyment ३३९ । ४३
- कामिण-,m a friend of the lustful ३८३ । १२०
- कामिनीदीप्तिरसिक ,a. taking delight in the lustre of women ३९० । ५५
- कामिस्वयिन् a vying with lovers ३९१ । ६३
- कामुकछपचारिन्-,a (श्री f) — (prostitute) practising deceit towards lovers ३४१ । ५६
- कामुकलोक-,m. a group of lovers ३८४ । १२७
- कामुकलोकयात्रा-,f. conduct of lovers ३९३ । ८४

काम्ब-,m	a proper name ४०१।३७
कामपण ,m.	wealth in the form of body ४०९।६४
कायविक्रय-,m	sale of body (prostitution) ३८३।११६
कायस्थनाथ-,m	chief of writers ३००।२८
बायदपंश्लोद्धव-,a	born of pride in one's own physique ३८८।३५
कामस्थसुन्दरी-,f	the beautiful lady of the writer ३२१।१४८
कायदूत- m	a messenger ३११।४६
कालकङ्काल-,a	reduced to death-like skeleton २९०।१२
कालसण्ड ,m	a part of time ३९५।१७
कालदौरात्म्य ,n	wickedness of time (ago) ३४४।९३
कालाहार ,m.	(कालापहार) whiling away the time, waste of time ३६९।२५
काव्यहेवाकिन्-,a	devoted to composing poetry ३००।१८
कापायराग-,m.	love resembling brown colour २८६।४
काष्ठभूतता-,m	the state of being reduced to a piece of wood १०६।२०
किशाखवति, f (?)	ointment prepared from the beard of corn ३४१।५९
गितवचक ,n	a group of gamblers ३०१।२३
किलाट ,m	inspissated milk ३२७।५९
कीलवर्त-,m	a proper name, a helmsman (मुकायूवाला) ४०१।३९
कुकुटोकोटरोदर ,n	the inside of which is like the nest of a hen ३१६।९९
कुक्षिभेद ,m	splitting the sides, N of a demon ३१०।३६
कुक्षिभेदिन ,n	loosening the bowels, splitting the bowels २९३।३१
कुडकुमराग ,m	love resembling कुकुम ३८६।४
कुम्भादेवी-,f	a proper name ३६४।८६
कुटुम्बभट-,m	hosts of family relatives ३०४।२८

- कुटिलक m a cook, a proper name ४०० । २२
 कुटनी f a pestle (मुसळ in marathi) २८४ । ९
 कुट्टनीकृताच २ like god of death for a harlot ३५३ । ३७
 कुण्डघटादिमूल्य n cost of कुण्ड (pots) bells etc ३९५ । १९
 कुहानकभाषा f the wife of a potter (कुहालक) ३०९ । १९
 कुण्डागृह n the house of a prostitute (कुलटा) २८८ । ८
 कुमुन्हासिनी a f (a night) laughing through kumud flowers
 ४०५ । २०
 कुण्डलिराजस्रवालीवलितकरा a f whose hands are filled with
 कुण्ड लिल and a silver ring who has got कुल लिल
 and a silver ring in hand ३०९ । ४९
 कुलवाणीशी f family deity of learning ३०० । १७
 कुण्डवदिन a speaking good २९७ । २८
 कुलाली f a potter woman २९४ । ४५
 कुल-आली कुलदरपरा f the ways and customs of the family
 २९४ । ४५
 कुण्डराग n leprosylike love ३८७ । १६
 कुमुन्धराग m love resembling the colour of saffron ३८६ । ४
 कृत्कामिन n false lover ३६९ । २१
 कूटकुटिला a f crooked in her tricks ३६६ । १०७, ३५४ । ४९
 कूटकुचकञ्चुक m a bodice containing falsies (false breasts)
 ३५६ । ७
 कूटवृत्तप्राणा नवेष्टा f pretending to attempt to end one's own
 life ३७९ । ७६
 कूटवेगवत a f (ती) having false hair ३६२ । ६७
 कूटवपटप्रकटाभरवीवि n expert in कूट (ambiguous) शब्द (trick;
 and प्रष्ट (clear) writing ३१९ । १२९
 कूटवप्य .n deceitful trade ३७८ । १७
 कूटरसग n hiding or guarding of the tricks ३३५ । १४१
 कूटरप .m a proper name ३१९ । ४२

कूटसंकेतपटीपात्र-,n (?) cloth and pot containing secret signs

३३३।१२

कृतकनिद्रा-,f. feigned sleep; pretended sleep २८१।१७

कृतकनिस्वन-,m false groaning ३७६।४९

कृतकोपवादतामूच्छित-,a. fainted on account of angry speech

३९६।२४

कृतद्विषयतागत-,a,f. come and gone twice or thrice ३९९।८

कृतदोष-,a. initiated ३२६।५४

कृतविस्मरण-,n. forgetting of services rendered २७६।३१

कृतरात्रिमोग-,a. who has enjoyed the night; who has enjoyed during night ३९४।२

कृतान्धस्त्रीसमागम-,a. having intercourse with another's wife or another woman ३९०।५

कृतान्ताधिकृत-,a. an officer of death i e मम ३२८।७०

कृताभियोग-, making efforts ३५१।१६

कृताह्वि-,a. having loss of appetite; one who has created displeasure २९४।४

कृतोपवास-,a. one who has fasted २८८।१२

कृताङ्गुष्ठ-,a. whose thumb has been cut off ३१९।३०

कृत्याश्रमक-,a. hermitage of a witch ३६१।६१

कृत्रिमकुञ्चित-,a. artificially made crooked; curled २८९।१८

कृत्रिमराग-,m. false (artificial) tunes ३७१।५

कृत्रिमसनिधौ-,a(f) showing false love; pretending to love

२८०।९

कृपापर-,a. kind, compassionate ३४१।५८

कृसर-,(f) (विवक्षे) a mixture of rice, peas with a few spices ३३६।६

कृष्णीकृतकेश-,a. one who has darkened (dyed) his hair ३९५।२५

केतुराग-,m. love resembling केतु ३८६।७

केवलभक्त-,m. a mere devotee ३०२।२६

केलिपटह-,m. a drum for sport; playfully struck again and

again ३५०।१०

कैलिप्राण-*n.* courtyard for playing sports ; a playing ground ३४९।४

केशधन-*n.* having good hair as his wealth (fine looking on account of hair) ३८९।१८

केशरञ्जन-*n.* colouring of the hair ३८२।३१

केशराम-*m.* love resembling the hair ३२६।३१

कोच्छिन्नावाद्य-*n.* a musical instrument called कोच्छिन्ना. ३४३।८१

कोपप्रकार-*m.* ways of causing or showing anger ३९२।८०

कोविद्वृत्त-*n.* estranged with anger ३७६।५

कोपपानम्-*n.* swallowing of treasurer or money ३६०।४०

कोटागलबद्ध-*m.* (?) soigne of abdomen and throat ३४५।१०४

कोटामारप्रहारिक-*n.* a robber of treasury ४०२।४२

कोकिलराम-*m.* cuckoo-like love ३८६।१२

कोटिरससार-*n.* essentially crooked ३९२।८०

कोतुतास्वादमात्र-*n.* interested only by way of curiosity

३९०।५५

कोतुकोपयो, (f) (?) an herb or plant used in ceremony

कोलका-*(f).* family tradition; the tradition of the kaulas

कोमुय-*n.* flowery, coming from flowers ३८७।१६

कविविद्विद-*n.* having rules of sales and purchases ३१६।९५

कूकोपाक्षेप-*n.* convulsed on account of great anger ३९०।४८

कालगतवैप-*(nd)* out of whom hundreds have faded (died)

३१८।१२०

केशवप्राप्तिरितेशसमागम-*n.* indulging in intercourse without caring for the pain or bondage ३८८।३८

केशमूल्य-*n.* price of trouble (?) ३७७।१६

क्ष

क्षयशीतवसायमान-*n.* behaving like a person quickly grown poor ३९४।११

- क्षणिकोदार, a. noble for a moment ३९० । ५९
- क्षन्निन्, a. (?) २९० । ३
- क्षपारम्भ-, m. beginning of the night; evening ३५७ । १७
- क्षपाशिन्-, a. eating during the night ३३१ । १०३
- क्षपितविभव-, a. whose wealth is lost ३९३ । ८९
- क्षपितेन्द्रिय-, a. destroying the limbs of others; killing others ३२८ । ७३
- क्षय-, m. undergoing waning and waxing ३८८ । ३०
- क्षयहेतु-, m. cause of destruction ३२९ । ७७
- क्षयनिर्भर-, a. deeply attached to destruction ३९० । ५५
- क्षयवृद्धिभाक्-, a. undergoing waxing and waning ३८८ । २७
- क्षयोद्यतमति-, a. with mind bent on destruction ३७८ । ६६
- क्षयोद्यत-, a. ready for destruction ३५३ । २८
- क्षिप्तचक्षुस्-, a. directing the eye upwards ३५० । २१
- क्षिप्रवृत्त-, a. hastening; fast approaching ३४१ । ८५
- क्षिप्रोपदेश-, a. quick advice, quick instruction ३५४ । ८७
- क्षिप्ररामिणी-, a (f) showing transitory (quick) love or colour ३६७ । १४
- क्षीणवटा-, a. (f) with saintly cloth; having no cloth i. e. poor
- क्षीणवित्त-, a. having tattered clothes; one whose wealth is exhausted ३४१ । ५० (cf क्षपितविभव-, ३९३ । ८९)
- क्षीरशय-, m. } drying up of mother's milk ३१३ । ४७
- क्षीरमशय-, m. } ३६२ । ५७
- क्षुण्णनामि-, a. proper name; with hands folded ४०० । २०
- क्षुण्णेशुशङ्खप्रतिम-, a. similar to the crushed sugar cane chips (शङ्ख) (चिखट in marathi) ३९२ । ७८
- क्षुद्रभक्षोदर-, a. whose belly has been suffering through hunger ३१४ । ७१
- क्षुद्राशमनुदि-, a. having his stomach irritated through hunger ३४५ । १०४

सुद्राभूत ,a	supporting the hailots (सुद्रा) (sch) of कुट्टनीमत ३६९।२२
क्षेत्रवासिन् ,a	living in the region २९८।१३
क्षेमकारिन् ,a	conferring happiness or security (M W) ३२५।४१
क्षौण्डशाम ,a	imatiated through weakness ३९८।७
क्षव्यमुप्त -,a	who had slept due to intoxication ३५६।१०
क्षोभराग ,m	love causing fury ३८७।१५
क्षमाय m.	a king ४१४।१२४
क्षुरिकाण्टट्ट -,m	a belt for holding a dagger २९१।१३

ख

खञ्जन ,n	a proper name ४०१।३८
खटिका ,f	a chalk ३३५।१
खट्वागदरण a	supported on the खट्वाग or leaning on the staff (M.W.) ३७१।८
खडखडाराव ,m	the noise खडखड ३१६।९९
खण्डितमानस ,a	having a disappointed mind, distracted, broken hearted ३३७।२३
खट्वाग m	a javelin (खजिर) ३१७।११०
खड्गपात्र m	a vessel made of a rhinoceros horn (M W) ३३९।३८
खड्गपत्र ,n (?)	the blade of the sword ३१८।१११
खण्डिलेख-,n	difficient records ३२३।२२
खरदास ,m	a proper name ४०१।३७
खलमेत्री ,f	friendship of a wicked person २८४।७
खङ्कुरता ,f	cruelty of the खर demons, terribly cruel ३९६।२६
खरराग ,m	donkeylike love ३८६।१०
खरस्वन -,a	speaking like a donkey, having a harsh noise as that of a donkey २८८।९

सप्तकुटीरक-,n.	a hut made of khasha grass २८९।२५
सलतर-,a	very wicked ३२९।७८
खलपण्डित-,m.	a learned rogue २७५।१८
स्वाश -,m.	(?) death ३३०।१२
स्वाशाति -,m	(?) one who brings on death ३३०।१२
खेदहलान्त-,a.	wearry on account of sexual pleasures (खेद- sexual passion of महाभाष्य 1st वार्तिक) ४०३।७
खलदाटकपेर-,n.	a cranium of a bald man; a bald cranium ३५०।१०

ग

गगनसंनि-,a.	attached to the sky ६८६।८
गगनस्थलीकृषि-,f.	farming in the sky ४१०।७५
गगनाङ्गन-,a.	the courtyard of the sky i. e. the sky ३९४।२
गंगासूत-,a	earth from the ganges ३१८।११२
गञ्जदिविर-,m.	chief clerk in charge of treasury (गञ्ज) or a treasury officer ३१५।८३
गडङ्कार -,m.	the sound गडगड ३३२।११०
गणनापति, m.	an arithmetician; a calculator; an accountant or accounts officer ३०८।९
गणशरक-,m. गणपति-,m. गणाधिपति-,m.	protector of clans, tribes, corporations ३९५।१२
गणविज्ञानिका-,f.	one who has the knowledge of गण i. e. female astrologer ३६३।८४
गणिकागृह-,m	preceptor of courtezans २५०।८
गणितापवार-,m.	astrological troubles; trouble indicated by astrology ३९२।८०
गणेशनैवेद्यमण्डक-,m	sweet balls (मण्डक) to be offered to Ganesha ३९२।७७
गतिप्रद-,a.	giving final beatitude ३८०।८७

- गण्डक-,m. (?) a ball ३६५ । १०१
- गन्धयुक्ति-,f blending of fragrant substances i. e. perfumery २८९ । २७
- गन्धयुक्तिप्रकाश-,f stories relating to the preparation of perfumes २८९ । २७
- गर्भभार-,m responsibility of carrying a womb ३७२ । १५
- गर्भशंका-,f fear of pregnancy ४१२ । १००
- गलमुखम्, गर्भमुखम्-,a pleasure of cohabitation ३७८ । ६६
- गलगर्भपाशुलिन्-,a finding pleasure only in gullet and cavity (of a woman) ३७८ । ६६
- गलग्रह-,m seizing by the throat ३५५ । १०४
- गलगुरम्-,ad upto the throat ३९९ । १३
- गणहस्तादिवादन-,m. (?) sound produced with throat and hands ३७६ । ४२
- गानधर्वराग-,m. love belonging to a singer ३८७ । १५
- गानधरिन् -,m a singer ३९६ । ४६
- गायत्रिज्ञान-,a one who knows the गायत्र्यन्तर-,m (jugglery)art of a charmer-(M W) ३३५ । १४१
- गीतृतादिरगतमनःप्रमानम्-,a greatly attached to singing, dancing etc ३९० । ४९
- गुणदोषविभागवृत्त-,a making a distinction between virtues and vices ३८८ । ३९
- गुणवशात्प्राप्तविश्ववन्द्यवर्गिन-,a. voiding attachment towards a virtuous ३८८ । ३४
- गुणमद-,m. pride of one's merits ३७४ । २९
- गुणविभाग-,m. classification of merits; distribution of merits
- गुणावर्तनवृत्त-,a bent on (engaged in) listening to the qualities (of wife) ३८८ । ३१
- गुणोचित-,a adjusted with strings, or appropriated to qualities ३९१ । ९२
- गुरुदण्ड-,n. father's money ४०५ । २९

गुणोन्मिश्रित ,a	void of merit i e worthless, free from the presence of the three qualities (सत्त्व रजस तमस)	२७९ । २
गृध्रात् m	uncle or father's brother, an elder brother	४०१ । ३४
गुल्फदामन n	stung reaching the ankles	३११ । ४१
गृहभट्ट- m	venerable preceptor (गृह) ३३५ । १, of गृहनाथ	३३१ । १०३
गृहनाथ m	lord preceptor (ironical)	३३१ । १०३
गुल्फात्फालन n	(?) the expanse of the ankles	३६२ । ७०
गृहाख्य ,n	the private part, secret part of गृह्यागम	२९६ । १९ / ३७७ । ५९ /
गृथलिप्त १	besmeared with ordure	३३७ । १६
गृहकृत्य ,n	affairs of a royal house	३१० । ३२
गृहवृत्त्यमहत्तम a	supervisor of the household affairs	३४४ । ८८
गृहवृत्त्याधिपति ,m	a chief person looking after the household affairs	३०७ । १
गृहभञ्जन n	demolishing the house	३१९ । १२२
गृहनिधान n	a house treasure	३५२ । २७
गृहव्यय m	household expenses	२७६ । ७
गृहावृत्तिविचक्षण a	expert in returning to the house	३९० । ४९
गृहाश्रय ,a	residing in a house	३८२ । १०९
गृहोल्बु m	a fire brand in the house N of a demon	३१० । ३६
गृहिणीसङ्गम m	intercourse with one's own wife	४११ । ९२
गृह्वारी ,f	a woman of the household	३२५ । ३९
गोधामलवगच्छिद् ,a	stealing salt and grass meant for the cow	३०९ । २६
गोचर ,m	a pasture land	३१२ । ७४
गणालता ,f	state of a hordaman	३१३ । ३२

- गोप्रदक्षिणकृत्-,n. circumambulating a cow or the earth ३१७।१०३
- गोभक्ष-,n. a cow eater ३३७।१४
- गोष्ठीविधायिन्-,n. making conversation ३२६।४७
- गोष्ठीरसामिज-,n. knowing the pleasure of association (with women) ३२६।५१
- गोदशरण्ड-,m. a gaud rogue २९१।१४
- गोरवस्थायिन्-,n. lasting for the duration of respectability (गोरव) ३८८।२६
- गौरीगर्भगृह-,n. inner apartment of the gauri temple ३५७।१९
- ग्रन्थिजूट-,n. having knotted hair २९२।२५
- ग्रन्थिनिबद्ध-,n. kept in a knot; perfectly knotted ४०५।२८
- ग्रन्थिभेदिन्-,n. a pick-pocket; breaking open the baskets of others २७१।१४
- ग्रस्तस्यावरजगम-,n. swallowing or capturing the moveables and immoveables; destroying all moveable and immoveable creation ३०९।२१
- ग्रहण-,n. the fees of a prostitute ३६८।११
- ग्रहणद्वय-,n. double fees ३६८।१६
- ग्रहवार-,m. (ग्रहवारः) planetary days; eating at different houses by turns २९०।४
- ग्रहाण-,m. planet like love ३८७।१५
- ग्रहस्थिति-,f. position of stars २८३।४४
- ग्रहामिय-,n. known as planets (ग्रह) ३८७।१७
- ग्रामगणेश-,m. a leader of the village ३३५।१४३
- ग्रामचिकित्सा-,f. medical practice in a village ३२७।२६
- ग्रामदास-,m. a village servant ३२७।५२
- ग्रामनियोग-,m. appointment in the village ३१०।३२
- ग्रामनियोगिन्-,n. village officer ३२५।१३
- ग्राममत्स्य-,m. a village fish; a fish in the village tank ३१८।११६

ग्रामयात्रा-,f.	village fair; pilgrimages	३६३।८२
ग्राहकघट्टन-,n.	pushing the customers, bringing round the customers or deceiving the customers	३००।१५
ग्रासीकर्तुम्-,inf. of p.	to swallow or steal	३६२।६८
ग्रीष्मवृषारतुल्य-,a.	like the dew or frost in the summer	३६३।८८
ग्रीष्मलान-,a.	withering due to summer	३५२।२६

घ

घटघटारव-,in.	the noise पटपट while drinking	३३१।१०७
घटिल-,a.	having a prominent neck (गणरत्नमहोदधि gives घाटाल)	३३७।१५
घटी-,f.	a water jar or a small bell	३१६।९३
घटीप्रतिष्ठा-,f.	ceremony performed on the first day of आश्विन (known as घटस्थापना)	३४०।५४
घण्टा-,f.	a large bell	३१६।९२
घण्टिका-,f.	a small bell	३१६।९३
घण्टमाला-,f.	series of grind stones; a proper name	३५५।४ } ४१४।१२४ }
घर्षरा-,f.	a proper name	४०२।४१
घर्षस्वन-,a.	having indistinct sounds	२८३।४६
घुणजघ-,a.	eaten by worms	२९९।२५
घृणारंकुचिताशय-,a.	with mind repulsed with disgust (घृणा)	३८१।१०२
घृताम्यक्त-,a.	annointed with ghee	३६३।८९
घ्राणरग-,m.	love resembling the nose	३८६।९
घृतनाडी-,f.	a नाडी for feeding घृत (ghee)	३३०।९६

च

चक्र-,n.	(?) the part of the body	३७६।५०
चक्रचारिन्-,a.	acting crookedly	२८८।९
चक्रनाराचसंचय-,m.	(?) collection of wheels and arrows	२९१।१०

चकलिवा, f.	patches ३१४।७२
चक्रावृत्ति, n.	riding on a wheel ३१०।५०
चक्रिवाचिव, m.	(?) fraudulent sivas ३१६।९०
चक्षुर्वैद्य, m.	quack-eye specialist, eye-doctor ३४१।५९
चक्ररवि, n.	having a sparrow-like intercourse ४०३।७
चक्रराज, m.	a sparrow-like love ३८६।१२
चटिका, f.	(चटणी) chatnee ३३६।४
चक्रघण्टा, n. f.	having harsh bells ३१६।३०
चक्ररोद्धृष्ट, n.	rubbing fiercely (violently in sexual intercourse) ३३७।२३
चक्रवर्ण, m.	a proper name ४०२।४१
चक्रवाचार्थ, m.	a preceptor teaching cleverness ३७०।३७
चक्रवर्ज, n.	one who had taken all the four sides; four sided, all sided ३१६।९५
चक्रानन्द, n.	god Brahma; state of being clever mouthed i. o. clever in speech ३०७।२१
चक्रादीन्यविन्, a.	born in the family of चक्रादीन् (a kashmirian prince of the ७th century) ३०४।३६
चक्रपङ्क्ति, a.	licking the sole of the feet ३६५।१०३
चक्रपङ्क्त, n.	touching the feet ३९१।१९
चक्रपङ्क्ति, n.	lying at the feet, worn on the feet; sticking to the feet ३८९।४५
चक्रपङ्क्ति, n.	near the feet; at the feet ३८४।२९
चर्मचार्य, n.	who has become the guru of the shoe-maker ३२०।१३३
चक्रवा, f.	(चक्रवा) a female hawk having a moving shop ३६४।८८
चर्मवर्ण, n.	(चर्मवर्ण) a shoe-maker ३२६।४९
चर्मवर्ण, n.	tied or covered in a skin ३०१।३
चर्मलिङ्ग, m.	artificial penis made of skin (this was

known even to the Greeks in olden times)

३३१।४४

चर्मवस्त्र-*n* (इतिवाह्) covered with hyde; wearing only skin clothes २८६।९

चात्रिक-*n* (?) trickery ३११।४७

चात्रिक-*a* moving in bad company २९३।३१

चान्द्रम-*m* love resembling the moon;—moon-like love ३८६।७

चाम-*m* (?) water in which rice is boiled (वेज in maathi) ३२१।१४७

चारुवेष्ट-*m* pretty dress (M. W.) २८३।४८

चिकित्साचतुर-*a* expert in curing, expert in diagnosing ३१९।१२८

चिटिक्ता-*m* a proper name ३९६।२६

चिनाभिष-*a* pyrenamed; a proper name ३८७।१७

चित्तग्रहण-*n* captivation of the heart (cf मनोग्रहणम्) ३५८।३१

चित्रगुप्तविवेष्टित-*a* acting or behaving like चित्रगुप्त ३२३।२१

चित्राम्बर-*a* having multicoloured clothes २९१।१०

चीनानक-*m* (?) some kind of a bird ३६१।१९

—चिरिका-*f* a piece of paper ३२८।७०

चोरिकालिखित-*a* written on a slip of paper ३३६।९

चोरीचोतकारतार-*a* as loud as the noise of a cricket or the tip of the pen-point (चोरी) ३२०।१३२

चीवरित्-*a* clad in rags ४१३।११२

चुम्बनलालन-*n* kissing and caressing ३९३।८७

चुल्लमुख-*a* having bleary face ३०४।३६

चुल्ललोचन-*a* having bleary eyes (cf क्लिन्नस्य चित् पित्, लक्ष्मस्य चक्षुषी, बुल् च P. v. 2-35 वातिक) २७८।२९

चुल्लीमुष्ट-*a* lying in (at) the fireplace ३५४।४३

चूर्णलवण-*n* salt powder ४१०।७९

चोरिका-*f* a female thief ३३६।९

चौरग्रस्त- <i>n</i>	robbed by thieves	३५६।११
चौरद्रविण- <i>n</i>	the money of a thief or stolen money	३६०।४८

छ

छगलदट्टकम्- <i>n</i>	horn of a he-goat	३३३।१२०
छन्नपथ- <i>n</i>	a closed path;(a) having a secret path or way	४०५।२९
छत्रनिरीक्षण- <i>n</i>	observing all pretences or tricks	३८७।२६
छागमीवर- <i>n</i>	having a large number of goats and pasture land	३६२।७४
छागनृज्ज- <i>n</i>	the horn of a goat	२८५।१३
छायापद्ममिष- <i>n</i>	named छायाग्रह	३८३।४७
छायाञ्जन- <i>n</i>	a magic ointment	२८३।४७
छायाराम- <i>m</i>	shadow-like love	३८६।१४
छिन्ननासिक- <i>n</i>	(छिन्ननास) cut-nose	३३७।१५
छिन्नार्धनासिका- <i>n</i>	having half the nose cut off	२७६।२४
छिद्रसिक्खण- <i>n</i>	acquisition of knowledge of other's weak points	३३५।१४१

ज

जगदुन्मूलनघ्न- <i>n</i>	who has taken a vow of destroying the world	३०९।१९
जपनस्पर्श- <i>m</i>	touching of pudenda (cf गुह्यस्पर्श)	३२८।६५
जटाघर- <i>n</i>	an ascetic, one who has matted hair	३०५।४६
जटामृत्- <i>n</i>	wearing matted hair	३९४।९; ३३९।४१ (जटाघर)
जतुरक्षा- <i>f</i>	(?) protection with the help of lac (जतु) used as a charm	२८२।१९
जनजीवापहार- <i>n</i>	taking away the life of people; killing the people	३१०।११९

जनदुष्कृत .n	wicked actions of the people	sins	३११।४६
जननीविकार m	disturbance due to her mother		३९२।८०
जनपुण्यम- n	meritorious actions of the people		२८४।९
जनस्थानविनाशहेतु m	cause of destruction of an area		३९६।२६
जनाभिसार m	meeting of the people		३७९।८०
जनादन .a	name of the vishnu, tormentor of people		३७२।११
जनितशिरःशल .a	having head-ache		३०४।३९
जमजघन्य a	condemnable throughout life		४११।९२
जमदिनोत्सव .m	birthday celebrations		२८२।२९
जमहीन a	not having birth		३०८।८
जमसंचित a	acquired during life-time		३७६।५
जमावधि m	the lower limit of adult life (the age of puberty)		२८१।३८
जपोच्छलःकूच a	whose heard is moving while muttering		३१७।१०२
जयपट्टक n	a record of victory in a law suit		३५९।४२
जयनति .f	enlogy for victory		३६५।१०४
जरच्छिला a f	a grey haired women		२८५।१
जरद्विट m	an old paramour or keeper of harlots		३३६।१३
जग्गालु .m	an old rat or an old thief		३१६।९६
जाड्यधन a	having foolishness as his wealth	1 o a fool	३९१।६४
जानुषटिक a	to whose knees bells are tied		३३७।१६
जापिन् a	muttering something to himself		३४४।९६
जारगुरु m	a paramour in the guise of गुरु (preceptor)		३२६।५४
जारी सब m	merry-making with a paramour		२७७।२३
जालवध .m	killing after catching in snares or tricks		२५६।६

जीवजीवोपमवृत्ति	a	having a form just like an old lute	२९६।२०
जीवनदिविग	m	a dairy clerk, a clerk in charge of births and deaths	३२३।२०
जीवनहृत	a	robbing of life life destroyer	३२३।२३
जावजीवराग	m	pheasant-like love	३८६।१२
जीविताहा	a	taking away life, destroying life	३२९।७६
जीविताम्यधिक	a	more precious than life	३७३।१९
ज्योतिर्वासर	m	sunday in the month of ज्येष्ठ	३३१।९९
ज्योतिगणक	m	an astrologer or astronomer	३२९।८१
ज्वरामिध	a	called ज्वर	३८७।१७
जुगुप्साभीलिङ्गण	a	with his eyes closed through disgust	३८१।१०४
ज्योति गान्धर्वि	a	one knowing astrology or astronomy : e	
		an astrologer or astronomer	३३९।८२
ज्ञानमयस्व	n	the whole essence of knowledge	२९८।४
ज्ञानात्मा	m	with (having) an eye of knowledge : e,	
		a wise man	३८२।११२
ज्ञानम्	m	a proper name	३८१।९८

झ

झिरीमन्	f	cymbals (ताज)	३१६।९४
---------	---	---------------	--------

ट

टवट	m	a foolman (sch)	३७०।३३
टवट	m	a proper name	३९५।१५
टवटारकोटि	f	crores of blows, millions of blows	२८९।२१
टवटार	n	blow on the head	३९९।६२
टवटार	m	(टवटार twang of a bow (M W)	३८०।१०
टिपि	n	(?) (टिपि) cap	३११।४३

टिप्पिकावन्ध, m. (?) arranged with the help of a gloss (टिप्पिका)
(वन्ध composition such as गद्यवन्ध, पद्यवन्ध, सर्गवन्ध
of टिप्पणी-) ३०४।४०

टुप्पिका, f. a cap ३१८।११०

ठ

ठक्कगृह, n. the house of a merchant २९३।४०

ठक्कुरपुत्र, m. the son of a chief (सरदारपुत्र)

ड

डामर, m. a lord; a baron, (adj) causing tumult
३५७।२१

त

तक्षकयात्रा, f. the Naga fair held in honour of तक्षक or a
naga prince. ३६४।८८

तत्कालोद्यतकातर, a. agitated or overpowered on account of
being ready for immediate intercourse ३८८।३५

तत्क्षणधनदानमोग्य, a. enjoyable on account of wealth to be
paid then and there. ४१४।११६

तनुतराम्बर, n. thin cloth २८८।१३

तनुतरासंवदधेना, f. distress on account of scantiness or
shortage of money ३८५।१३२

तनुमर्मभेदिन्, n. piercing the vitals of the body ३९२।७९

तनुवभूषण, n. ornament for the body ३५१।१८

तनुवोरशोषा, a. f. (?) (wrong reading for तनुवारशोषा) having
rags on her body ३६६।१०५

तन्मग्नहीन, a. void of तन्म & मग्न ३०५।४६

- तन्त्रस्थानायात- a who had come to or from a तन्त्रस्थान (a place of worship or a temple) ३०५।४८
- तरमूह्य-, n freit for crossing a river (तरीचा उतार) ३१३।८५
- तरलारम्भ-, m. with a fickle beginning ३८८।२८
- तरुणाकाक्षिन्-, n. (०णी f) desirous of young men ३४२।७३
- तर्यरिपु-, m. (?) ३६८।२०
- तस्या-, f. (तसर, तसरिक) something woven (ढोळी in marathi) ३०४।३६
- तरुणीभार्य-, n. having a young wife ३४१।६४; २९७।२९
- तद्विशलाश्रय-, n. full of trees and rocks ३०६।२
- ताडीपुग-, n. a pair of ear ornaments ३६२।७०
- ताम्बूलकलकवलित-, n. full of remains of ताम्बूल ३७५।३८
- ताम्बूलगण्डूप-, m. spitting of a ताम्बूल (विड्याची चूळ) २८८।१५
- ताम्बूलप्रणयिन्-, n. attached through receiving the ताम्बूल ४०१।३०
- ताम्बूलावेलपाटल-, n. red with spitting of the chewed betel ४००।२८
- ताम्बूलचोलामात्ररवि, n. desirous of only of chewing the betel
- ताम्रकुण्ड- , n. copper vessel ३१७।१०८ (cf ताम्रकुण्ड)
- ताम्रज-, n. made of copper ३११।१२
- ताम्राक्ष-, n. (love) resembling copper colour ३८६।६
- ताम्राक्ष-, n. (क्षी f) red eyed ४०३।२
- तालमुट- m. (?) as small as- (span) measure (ताल) (M. W.) २९८।७
- तारी, f. a proper name ३७३।८६
- तिलकरण, m. love resembling sandal (तिलक) ३८६।१३
- तीक्ष्णदृष्टि- , n. keen eye (दृष्टिपटल=क्षि) ३२३।२१
- तीरमण्डप-, m. a frog at the bank ३९०।१
- तीर्थार्थिन्-, n. (नी) desirous of a holy place ३६४।१४
- तीर्थोपनिविन्-, n. resorting to sacred places ३३९।४०
- तीव्रसतविदारण- n. tearing through terrible wounds ३९०।५०

वीरदर्व-,a.	full of strong (great) pride; greatly proud	३१३।६४
तीव्रशपथ-,m.	strong oaths	३७६।४२
चीव्रावमान-,a	bitter dishonour; strong insults	३९३।८३
तुलाधर-,m.	a goldsmith or a scale holder; a proper name	४०७।४५
तुल्यरुचि-,a	having the same lustre; having the same attachment	३८७।२३
तुल्यप्राप्त-,a.	equally obtained; equally intimate	३५७।१६
तुहिनखिप्-,a	the moon	३६७।८
तुहिनागम-,m	advent of winter	३४५।१०८
तूणरक्षक-,m.	a person in charge of arrows (if may be a mistake for तूणरक्षक a stable-man)	३३०।९२
तूस्तप्रावरण-,n.	covering of dust lying in dust	२८९।२१
तूस्ती-,f.	dust	४१४।१२४
तृणबुस-,n.	chaff i. e. worthless stuff	२७६।७
तृणापात-,m.	falling down of a blade of grass or straw	३६८।२१
तेलोन्मृष्ट-,a.	rubbed with oil	३४१।५७
त्यक्तयग्यगण-,a.	losing restraint; unrestrained	३९०।५०
त्यक्ताहार-,a.	avoiding or giving up food	३९०।५६
त्रिगुणायतंवालिङ्क-,m.	a thin ring with three golden threads	३११।४९
त्रिघण्टिक-,a.	having three bells	३३७।१५
त्रिटोकार-,m.	(?)	३३७।१४
त्रिदशोषित-,a.	fit for gods	३७२।१७
त्रिकलाशालनविमल-,a.	without dust on account of washing with त्रिकला	३०५।४०
त्रिमलशालक-,a.	purifying the three unclean humours	३२८।७३

त्रैलोक्यतुलन-,n	weighing or comparing of the three worlds	३७१।५
त्रैलोक्याक्रमण-,n	crossing the three worlds as in the incarnation of vaman	३०९।२७
घोटितकर्णपाली-,a f	with ear-ornaments broken	३९५।१२
त्वप्राग-,n.	love resembling skin	३८६।९

थ

यूवृत-,n	disregarded; scorned	२८५।६
	(of राजतरणिणी 7 1116;	४१०।८१
यूवृतमुख-,n	whose face has been spit upon	२८७।६

द

दहन-,m	destroying	३१३।६१
दण्डक्षमलेख-,m.	letters as to the acquittance to condono punishment or fine	३१९।१२६
दण्डधृत्-,n.	having a stick in hand	२९३।३५
दण्डनिषेधित्-,n.	who oppose punishment or fine	३११।५३
दनाक्षिजीवाञ्जना	,a.f. who had made her eyes lively	३९१।५९
दत्तानुवाद-,m.	repeated mentoning of what is given by others	३९३।८१
दक्षिणीर-,n	curda and milk	२९३।३५
दन्तवामुल-,m	having a betel-nut under his teeth	२८८।१७
दन्तसग-,m.	tooth like love	३८६।१३
दन्तस्त-,n.	prominently looking an account of teeth	२९४।४५
दम्भविषय-,n.	store house of hypocrisy i.e. excessively hypocrite	
दम्भस्वर-,n.	having hypocrisy as his characteristic	३१०।३४

दम्भभूति-,m.	a proper name ४०२ । ४२
दम्भ, योग-,m.	feigned enjoyments ३६१ । ६५
दम्भसंभावित-,a.	being honoured on account of hypocrisy ३१० । ३२
दम्भस्तम्भ-,a.	stiff with hypocrisy ३३० । ८७
दम्भहरार्चन-,n.	pretended worship of siva ३१० । ३८
दरिद्रशाला-,f.	a house of a poor man ३७७ । ६९
दर्पणपरा-,a f	frequently looking in the mirror ३२१ । १४३
दवी-,f.	a ladle ३१५ । ८०
दशाश्रय-,a.	depending on condition or wick ३८८ । २७
दस्यसुत-,m.	the son of a rogue or a thief ४०६ । ३२
दाक्षिणात्यमगिमणिति-,f	clever way of talking of the दाक्षिणात्य people ३८९ । २५
दाडिम-,a	(love) resembling a pomegranate ३८७ । १५
दानक्षीण-,a.	emaciated on account of exudation of rut; poor on account of giving alms ४०४ । १६
दानोद्यत-,a.	ready for giving alms ३५१ । १७
दाप्यप्रसारितकर-,m.	who had spread out the hand for bribe (दाप्य) ३१४ । ७८
दारिकम्-,n.	(?) ३१९ । १२८
दारिद्र्यनिकेतन-,n.	abode of poverty ३०२ । २६
दारिद्र्यशाला-,f.	house of poverty; i. o. poor ३७८ । ५९
दाहगिरि-,m.	a wooden mountain २९३ । ४१
दाहपात्री-,f.	a wooden vessel ३१७ । १०१
दिग्दर्तामात्रसेनक-,m.	serving only by bringing news from all quarters or directions ३२४ । २८
दिवरमणीय-,a.	charming only for a day ४११ । ५२
दिव्यवय-,m.	(दिव्यवय) daily expenses ४०० । ७४
दिविर-,m.	a secretary, the chief clerk १०८ । १७
दिविरूपिन्-,a.	having the form of a secretary (दिविर) ३०८ । १७

- दृष्टानेकनामक-,a who has seen or enjoyed many lovers ३२७।५८
- देवद्रव्य-,n. wealth of gods, offerings given to the gods ३३६।९०
- देवप्रासादशाल-,m. a keeper of the royal palace or temple ३६३।८१
- देवमात्रादि-,a money i. e. belonging to the god or temple
- देवालकरण-,n. ornaments of god statue ३५७।२०
- देवालवधाव्यभुक्ति-,f dues to be paid for enjoying or consuming the grain belonging to a temple ४११।८८
- देशभाषापद-,n. local words; words of the ordinary people २९७।१
- देशोपदेश-,m painting out some circumstances ३९२।११५
- देशोत्सव-,m local festival २७७।१७
- देहक्षयस्यायिन्-,a remaining to the end of life ३८७।२२
- देहमल-,m. impurities of the body. ३०१।२२
- दैत्यावतार-,m. incarnations of the demons ३१०।३५
- देव्यजननी-,f. causing poverty २८३।४६
- देशिक-,d. a kind of dance ३२५।४०
- दोष-,m. a blame २७४।१५
- दोष-,m. the three humours of the body; defects ३०३।२४
- दोषोद्योगिन्-,a. attempting to find faults ३१८।११९
- दोर्गत्यनपत्-,n. poverty and penance or penance imposed by poverty ३४६।१११
- दोशीत्यदेशना-,f wicked advice ३६१।६३
- द्रगदेश-,n. name of a country ३३५।१४४
- द्यूतशाला-,f. gambling house ३६३।८०
- द्रविणक्षयदीक्षा-,f initiation in stealing the wealth ४००।२०
- द्रविणवस्करक्षेत्र-,n. like a अवस्करक्षेत्र for money ३४२।७
- द्रविणाधिगम-,m. acquisition of wealth ३८५।१३४
- द्रविणोपाय-,m. means of getting wealth ३५४।४६

द्वादशीव्रत ,a	one who observes the द्वादशीव्रत (observance on the 12th day of the first half of भाद्रपद called वामनद्वादशी) ३१७ । १०३
द्वारभञ्जक ,a	breaking the door, n of a demon ३१० । ३५
द्विजह्व f	anger towards Brahmin (of महाभारत for this story) ३७५ । ३४
द्वित्रिदिनोत्सवा ,a f	whose festivity lasts only for two or three days ३८३ । ११८

घ

घनधारणपत्रिका f	a document regarding holdings of wealth, receipt for keeping money ४१२ । ९५
घनप्रधान ,a	having wealth as the chief thing ३७९ । ८०
घनमत्त ,a	intoxicated with wealth २७४ । २७
घनवती f	a proper name ३६२ । ७४
घनादानपात्र ,n	the object of getting wealth ३९३ । ८९
घनाधान ,a	(घनदय) rich ३७८ । ६७
घनिकादुक ,a	rich lovers ३४० । ५५
घनघाशा f	the north ३९८ । २
घनसत्कार्य n	noble deed in accordance with religion (धर्म)
घातुश्रवण ,m	imitation of humours ३ ५ । ४०
घातुकादिन- n	an assayer, a metalurgist २८९ । २८
घातुकादिनी f	speaking about the humours of the body
घातुद्विजमुत्त ,m	a paramour an adulterer and a brahminson ३९१ । ६६
घातु ,m	a paramour ३९१ । ६६
घा परासि m	heaps of grain ३३१ । ९९
घातसहस्र n.	thousand of grains ३१६ । ९५
घात्रीरस- n	juice of the घात्री plant (given to a wet nurse) (of घात्रीफल) or the milk of a nurse ३१२ । ७२

धावक ,m	a washerman ४०१ । ४०
धीधन ,a	having wisdom as his wealth, a wise man ३७४ । २०
घृणहीन a	void of incense ३०८ । १२
घूमवेतु m	a comet N of a demon ३१० । ३६
घूमपिङ्गल n	brown through smoke २७८ । ३०
घुनवातालीन a	engaged in talking to or about rogues ३७१ । १
घुनसहाय a	with rogues as friends ३९१ । ६५
धूलिलिप्त a	covered with dust ३०८ । १३
धूलिपट n	(धूलिपट्ट) a wooden slab covered with sand and used for writing on ३१० । ८८
ध्याननिश्चल a	motionless in contemplation ३६१ । ६१
ध्यानशिव m	siva in meditation ३०५ । ४६
ध्यानलम्बन a	resorting to contemplation engrossed in deep thought ३५० । १३

न

नक्तशिन a	eating at night time (of नक्तभोजिन) २७७ । १३
नक्षत्रचक्रिका f	a calender (पंचांग) ३१८ । २११
नक्षत्रपरिवृत्ति f	change of stars, returning of stars ३६३ । ८३
नखराग- m	nail like love ३८६ । १२
नगराचार्य m	(नगराधिपति)-town chief ३३३ । ११८
नगरार्चित a	earned or obtained in the town ३९५ । १८
नटामते v	behaves like an actor २८८ । ७
नदिसोम m	a proper name ३५७ । १९
नपुंसकप्रकृति ,a	neuter by nature ३०४ । ४१
नपुंसकवद m	scandal of impotency ३९१ । ६५
नयनपीड a	having an eye sore eye soled ३०४ । ३६
नयनगिब m	siva in eyes ३०५ । ४६

नरकप्रतिमा-,f	similar to hell	३१८ । १२०
नरकपाल-,m	a guard of hell	३३८ । १३९
नरकशृङ्ग-,m.	as if a thorn amongst men; a wicked man	
नरकप्रद-,a	leading to hell	३१० । २९
नरकसम्पद्-,f.	wealth of hell	३१८ । ११८
नरकस्थिति-,f.	residence in hell	३३३ । १२८
ननकीधरातृ-,m.	brother of a dancing girl (ननकी)	३३५ । १४२
नर्ममाला-,f.	series of jokes	३०७
नवचीनवामदान-,n	gift of new china cloth	३९५ । १६
नवदरकारिन्-,a	causing new fears, making new holes while writing	३०५ । ४५
नवदर्शन-,n	first appearance	३७२ । १३
नवनवीन्मुख-,a	inclined towards new objects	३९० । ५५
नवोदलमनोभव a	having a new adhesion in love; during which there is upsurge of passion	३९८ । १
नष्टच्छायाज्जन-,n	lustreless magic ointment, disappearing or vanishing ointment (?)	२८३ ४७
नष्टच्छायोपदेश-,m.	a clue, advice as regards hidden articles	३६५ । ९८
नष्टतारका ,a f	with stars disappearing, having lustreless pupils of the eyes	२८२ । १७
नागरिका ,f	a proper name	३५७ । ९६
नानावहारदुषित-a	enraged through failure to keep various appointment	३५७ । १८
नापितवस्तुहस्त ,a.	supported or helped by a barber	३९४ । ५
नापितदूत ,m	the barber messenger	३९९ । ८
नानप्रहणकारिन्-,a	(‘णो f) causing the continuity of some body’s name (by bearing a son to him)	२९६ । २२
नामनिबद्ध-,a	connected with his name	३१२ । ७३
नामपरिवर्तन-,n	change of name	३५९ । ३७

नामाभिधानमात्रज्ञ-,a.	who only knows the names; or signs of the thieves	३६३ । ८४
नारङ्गक-,m	libertine	३६७ । १४
नारंगिक-,a.	love having a sign of an of an apple; or orange like love	३८७ । १६
नासासंश्लेषण-,n.	joining the nose by surgery	
निक्षेपशयकारिन्-,a	destroying the deposit	३०० । १४
निक्षेपकम्बल-,n.	a blanket to lie upon; or a blanket kept as a deposit	३६३ । ७६
निगल-,m.	(?) a swallower	४०१ । ३८
निगोर्व-,ad.	taking off stealing	३५६ । १०
निग्रहभट्टसूनु-,m.	the son of a jail superintendent	३९४ । १०
निग्रहभट्ट-,m,	the superintendent of the jails	३१४ । २०
निजदारा-,m (pl)	one's own life	३१८ । ११८
निरयसीध-,a.	constantly intoxicated	३९१ । ६७
नित्यनेमित्तिकश्चिद्-,a.	destroying all the regular and recurring ceremonies	३१० । २८
नित्यसंताप-,a.	constantly painful; scorching	३८१ । ३०
नित्याभ्यवृत्त-,a	constantly anointed	२८३ । ४३
नित्याभ्यास-,m	constant practice	३७३ । १८
निधनावधि ,ad	till death	३१८ । १२१
निधनैषिन्-,a	(‘णी. f) wishing for death	३५७ । २३
निन्दाप्रवाद-,m.	words of censure	३९३ । ८१
निबद्धबुद्धि-,a	with mind fixed; brought under control	३९२ । ७४
नियमजननी-,f.	the creator of rules; one formulating rules	३५५ । ५१
नियोगविद् ,a.	one who knows the appointment or occupation	३१६ । ९७
निगोमिनिविष्ट-,a.	crowed with officers	३११ । ४५
निक्षत्प्रतिज्ञ-,a.	whose intelligence could give no answer; unanswerable	४०६ । ४०

निरुद्धबाय ,m	whose body is bound	३९२ । ७६
निगूँट- m	a low grade clerk or officer	४०० । २० } ३०४ । ३६; ४०७ । ४२ }
निर्गुणवाञ्छा-,f.	desire for worthless persons	३८० । ८९
निदग्धचन्दन-,n	(?) burnt sandal	३२५ । ३४
निदिष्टताराकुसुम-,a	with star like flowers placed	३९४ । २
निर्धामधूमकतू-,a.	(?) producing smoke without the house (ad to नियोगिन्)	३११ । ४२
निर्गुणान्तक-,m	destroyer worthless people	३२३ । २१
निर्मलिकमाक्षिक ,n	honey comb without bees; empty honey comb	४०४ । १७
निर्मान ,a	devoid of self respect (sch)	३६९ । २७
निर्यन्त्र -,a.	having no check; unrestricted persons	३५५ । ५१
निर्वर्तितकृत्य-,a.	who had completed the business	४११ । ९०
निर्वाणदीक्षित-,a	initiated in निर्वाण	२७३ । ६
निरिकल्पव्रत u	vow of nonhesitation or nondiscrimination with regard to paramour	३२६ । ५४
निर्विचल्यसुख ,a.	who had complete happiness	३६० । ४९
निर्विचारसुख-,n.	thoughtless or un contemplated intercourse	२८१ । १९
निर्विभाग-,a	uninterrupted	३४३ । ८४
निर्व्याजार्जवचेतस्- a	having a sincerely honest mind	३७७ । ५७
निशाशेष-,m	end of the night	३५७ । १७
निशीथभोग-,m	night enjoyment	३९५ । २१
निश्चलासत्यनिश्चय-,a	adhering to the firm falsehood	३७९ । ७८
निःशब्द-,a	faultless, without any fault or object	४०७ । ५०
नि शेष रनरव-,n.	state of being pennyless; pennylessness	३९२ । ७७
निश्वासतान्त्र-,a.	withering with sighs	३५० । १३
निश्वासनिद्रा-,f.	sleep accompanied with deep breathing(sound sleep)	३५७ । २०

निष्कासनोपाय-,m.	ways or means of driving away	२८६ । ३२
निष्कान्तेवित्त-,a	devoid of wealth	३८५ । १३३
निष्पीतसार-,a	whose wealth has been completely swallowed or sucked out	३९२ । ७८
निष्पुरुष-,a	having no company of a man	२८३ । ४२
निष्प्रतिश्रिय-,a.	one who cannot be retaliated	३१३ । ६४
नि.सरव-,a	devoid of magnanimity; character void of creatures	२७६ । २१
नि मध्य-,a	innumerable (M. W.)	३४० । ५०
निह्वकारिन्-,a	expert in concealing	३०० । १४
नीचपाञ्चा-,f.	begging by a low person.	२८३ । ३६
नीराजदण्ड-,m.	public punishment	३०४ । ३८
नीलराग-,m	love resembling blue colour	३८६ । ५
नृपाह्-,a	befitting a king	३५१ । १६
नृपुरीषप्रणाल -,m.	a channel for the excrement of men; drains or gutters	३४६ । २१०
नेत्रनैर्मल्य-,n.	clarity of sight	३४४ । ९८
नेत्ररसायन-,n.	elixir to the eyes	३८४ । १२ } ३३८ । २४ }
नेत्रपीडा-,f.	eye sore or pain in the eye	३२९ । ८४
नेत्रान्चलसंज्ञा-,f.	a sign with a side glance or eye-corner	३५० । ११

प

परिवर्जति-,a	classified according to birds	३८६ । १२
पङ्क-,m	a proper name	३९७ । २१
पङ्कशायिन्-,a	lying in mud	३४६ । ११०
पञ्चबाण-,a	having five hoods (i. o. five fingers)	३४० । ५१
पञ्चभद्राक्षर-,a.	leaving five beautiful things	२९३ । ३२
पञ्चवर्णक-,m.	five coloured (thread)	३३५ । २
पञ्चालधारापठ-,m.	an as'ram at पञ्चालधारा	३६४ । ९२

पञ्जिकाभिघ-,a	named पञ्जिका	३६३।८०
पटिका-,f	a little chest, a small basket	३१५।८०
पटला ,f	an ornamental mark on the forehead (गारले in marathi)	२९८।८
पश्यजीवन-,a	business-man, a trader	४०४।१४
पश्यता-,f	trade	३५६।६
पश्यदशा-,f.	vendible stores, state of something to be sold	३९४।५
पथवृद्धि ,f	increase in trade	२८१।२३
पथानुपथ ,n	paying off the charges or fees	३७७।५५
पथोपनत-,a	brought or presented for sale	४०४।१८
पथितपथित ,a	missing the lines in writing	३०५।४८
पतत्पुरोप-,a	voiding excrement (through fear)	३४४।१०
पदमन्दमानुनासिक-,a	slow in nasal-like speech	३०४।३९
पदमद-,ad.	slow in speech; low in steps	३०४।३९
पदभुक्तिघन्यकाल-,m	auspicious time of the release of his post	
पवार्यमहारिन्-,a.	destroying the meaning of words, destroying everything	३०५।४५
पदालगनादिन्-,a	that has inauspicious things attached to the foot	३११।४७
पदस्थ-,a	occupying an important position	३७४।१७
परगुणोत्कृष्ट-,a	excellence of other's merits	३०६।२
परदारानुबद्ध-,a	attached to another's wife, bent upon rending others excessively	२८७।३
परदीवानुदर्शन ,n	observation of other's faults	३२४।२६
परपनवर्ण-,a.	colour shining or flourishing through other's money	४०५।२५
परनाम्ना ,ad	in other's name	२९१।१८
परपुष्टवन्धु ,m	friend of cackoos	३७४।३१
परबीज-,n.	another's seed	२९६।३३
क्षे ल. का ३५		

परभोजननियमवत् ,a	making a rule against परभोजन (taking food at other's house)	४०९।७०
परयाचन- n	begging others	३७३।२५
परमञ्जन ,n.	very efficacious ointment	३४४।९८
परिकल्पितपुत्रिका ,f	adopted daughter	३७०।१३
परिध ,m	a belt, name of a demon	३१०।३६
परिचुम्बननिश्चल- a	steady while kissing	३८९।४२
परिज्ञान n	perception	४१२।१०३
परिणतस्टुन ,n	with longing developed	३८८।३१
परिहासक- ,m	carotiker	३१५।८९, ३१३।६१
परिहासपुर ,n	a town of jokes, N of a place	३५५।३
परुषप्रवाद m	harsh words	३९३।८१
परुषावचार ,m	harsh treatment	३९२।७९
पर्यन्तनिष्फल- ,n	ultimately useless	२७९।४
पर्यन्तरिम a	unpleasant in the end	२८१।२४
पर्यन्तार- m	fatal dysentery	३०१।२२
पर्वदिन (श्राद्धदिन) ,u	an anniversary day	३३९।४२
पलाल- ,n.	grass	३६०।९२
पलालदहनज्वालाघपत्र	sickle like the flames of straw fire	३४५।१००
पलालपूती ,f	straw bundles	३३०।९२ ,
पलामयन ,n	a straw bed, lying in dust	२८९।११
पलप	(?)	
पवित्रचरित्र- ,n	pure characterized	३३२।११३
पवित्रतूत्रक ,n	the sacred thread	३३८।१११
पशुपात्रता- ,f	state of a hardsmen	३२३।२२
पशुमुदि ,n	having an intellect as that of a beast i.e a blockhead	३७६।५२
पशुसकाय- ,n	appearing like an animal	३०२।२६
पशुसंस्पर्श- ,m	the touch of an animal	२९९।९
पशुमुदि- ,f.	device of pretending to prescribe wholesome food	३५३।३७

पाकोष्मन्, m	cooking fire	३६३ । ७७
पाचक, m	a cook	३३७ । १४
पाणिसंगत, a	attached to the hand, similar to hand	३८६ । १३
पाण्डुवल्ली, f.	(?) a white creeper	३४१ । ६०
पातङ्ग- a	pertaining to a butterfly	३८७ । १७
पातालललना, f	women of the Patala	३६५ । १००
पा-यावसयपालिका, f	a female keeper of a tavern (hotel)	३५५ । ३
पारावतदत्तसन्, a	being given a sign by the pigeons, 1 e	
	awakened by the pigeons	३९४ । ६
पामुल्लिपसत्रप, a	drinking at muddy tank or pond	२९२ । २४
पाशुशायिन् a	lying in dust, sleeping on ground	२७६ । २
पादराग, m	foot like love	३८६ । १३
पादसबाहून, n	rubbing the feet, shampooing the feet	२९६ । २३
पादा, m	your honour	३३१ । ९९
पादास्फोटन, n.	kicking with the foot	२९१ । ९
पादोन्तिक, ad	towards your honour	३३१ । ७७
पानभोजन, n	drinking and eating	२७८ । २५
पानभोजनसेवक, m	looking after or (serving in respect of)	
	drinking and eating	३३७ । १८
पान्यकन्या, f	a daughter of a traveller	३६३ । ७९
पारदारिक, m	an adulterer	३५१ । १
पारावतराग, m	pigeon like love	३८६ । ११
पार्श्ववलोकिन्, a	looking side-wards	३४३ । ८७
पार्वदी भुक्ति, f	the food or possession given to an attendant	
	of God	३१६ । ९०
पिगर्तल, n	yellow oil	३०० । ११
पिठिरक, m	(पिठोरक) a pan	३३२ । ११४
पिण्डपात, m	abortion	३६२ । ६६
पिण्डाप्ति, f	obtaining food	३६१ । ६२
विभूतिदिन, n	(श्राद्धदिन) day for the dead (anniversary day)	
		२७७ । १७

पिण्डादिन्-,a.	asking for food wishing for food	३७४।७ } ३४५।१०१ }
पितृव्रज-,m.	going to pitris (father's side)	३५७।२४
पिशाचनिचय-,m.	a group of demons or ghosts	३०९।२५
पिशाचराग-,m.	love of a ghost	३८७।१७
पिशितवेदमन्-,n.	a store house for flesh	
पीतकोश-,m.	having his funds exhausted	२९३।३३
पुण्यपरिपाकेत्-,ad.	through good fortune or fortunately	४००।२६
पुत्रकार्यार्था-,f.	expectation for ceremony to be performed by the son	४०५।२३
पुत्रशङ्किन्-,a.	(•नो f) suspicions of a son	३५९।४३
पुत्रार्थमनोरथ-,a.	having a desire for a son	३९२।७४
पुस्वलक-,m.	an arrogant man	३३२।५१
पुराणनिष्कम्प-,a.	old and wonderful	३६०।५३
पुराणपुस्वली-,f.	an old harlot	३२४।३१
पुरहारिन्-,a.	destroyer of the city i. e. god śiva	३०८।७
पुष्पकाल-,m.	the time of blossoming i. e. the spring or (?) time of worship; summer	३४३।८६
पुष्पदर्शनस्तान-,n.	adolescent after the menseful period	४१२।१००
पुष्पधूपदिभूरितौरमलोभम्त्-,a.	having a strong greed for the rich fragrance of flowers and ungeants etc.	३८८।३३
पुष्पमही-,f.	region or area full of flowers	३५४।४५
पूजाधर-,m.	worshipper of a temple	३७१।१
पूजापुरस्सर-,a.	preceded by homage	३७२।२०
पूजामात्रपरिग्रह-,a.	accepting only worship or praise	३९०।५१
पूजासज्ज-,a.	ready for worship	३६५।१०४
पूर्णपाणि-,a.	full of money or other things obtained as bribes	३१५।८१
पूर्णवर्णसुवर्णवत्-,a.	having pure or the best of gold ornaments	३५६।८

पूर्वविभवः, a	full of prosperity	४१५ । १२०
पूर्णिकः, m	a proper name	३५६ । ८
पूर्वरगयोग्यः, a	fit for the previous stage	४०१ । ४३
पृथुचूलकलापः, a	having big side locks	३९७ । ३२
पृथुप्रवासः, m.	long sojourn	३९३ । ८२
पृथुभोज्यभूरिख्यः, m.	great expenses (large amount of money) for the purchase of many things	३९४ । १०
पृथुश्वासः, a.	panling	३४३ । ८७
पृथुसाहसः, a.	demanding a great dare	४०६ । ३३
पेशलवीः, a.	having a compassionate mind; kind hearted	३७२ । १३
मैशुग्यमातृकाः, f	magic formula	२७५ । २२
पोषिकः, m	a seller in flowers (a flower man)	३४२ । ४४
पोषिकम्	(?) flower money i. e. remuneration for favour	३४२ । ७४
पोष्टिहीः, f.	(?) belonging to one of the nourishings	
प्रकटनरकरः m	open thief, open rogue	३१० । ३३
प्रनामाशाः, f.	clear quarters; the east	३९८ । १८
प्रविशन्, a	moved with compassion; moist; sweated (rotten in prison) (M. W)	३४४ । ९५
प्रक्षीणवित्तः, a	whose wealth is lost i. e. poor	३९३ । ८६
प्रचुरमत्सरः, a	having a great envy; excessively zealous	३९२ । २२
प्रचुरलाभः, a.	plentiful gain	३५१ । १५
प्रच्छन्नसुरतः, m.	secret intercourse	३९१ । ६३
प्रच्छन्नस्नेहजीवितः, a.	regarding concealed love as his life	३८९ । ४३
प्रजोपसर्गः, m.	calamity amongst the subjects	३०७ । ४
प्रज्ञावत्, m.	a particle of intelligence or wisdom	३७५ । ३५

प्रज्ञाद्वि १	pool in intelligence, pool talented, weak-minded	४०७ । २१
प्रज्ञाननिष्कर्षं m	the chief out-drain	३०० । १६
प्रज्ञापपुर, n	N of a town	३५७ । २१
प्रतीपचारिन्, a	behaving in a contrary manner	२८४ । ६
प्रत्यक्षलक्षण, n	obvious sign	३७७ । ५८
प्रत्यन्तविषय, m	neighbouring country (place)	३६२ । ७४
प्रत्यासत्त, a	(प्रति+आ+सद) (vedic past passive participle) seated, come, approached	३५८ । ३५
प्रत्युत्तरार्हं a	fit to be answered	३०६ । २
प्रथमपुष्पिता a f	having menses for the first time (mense sweating for the first time)	२८१ । १९
प्रथमयौवन-१	one in early youth 1 e a youth or young	
प्रथमकौतुक, n	initial curiosity	३६० । ५५
प्रथितस्थान n	a place of prestige	३११ । ४६
प्रथमपत्रक, n	list of valuable goods	३३१ । ९७
प्रबलवत् a	very strong	३२१ । १४६
प्रपुराण, १	very old (M W)	२८२ । ३५
प्रभातचारिन्, a	walking in the morning	३९५ । १८
प्रभातवेला, f	morning time	२८२ । ३७
प्रभुभक्तिकृन्, a	devoted to some god	३१२ । ५७
प्रभूतप्रसरत्क्व, a	talking at great length	३८९ । ४२
प्रम्लाननयन, a	having faded eyes	२८३ । ४६
प्रयत्नविभव, m	wealth of efforts, great efforts	३५२ । २२
प्रलयकारिन्, a	causing destruction or ruin	३३४ । ३३४
प्रवादप्रणयिन्, a	believing in rumours	३५९ । ४६
प्रवाससक्ति a	attached to travels	३६९ । ३०
प्रज्ञातरागानलशीतल a ca m	on account of the love fire having been cooled down	३९२ । ७५
प्रज्ञा तार्ति, a	soothing all pain	३८८ । २७
प्रग्वनूरकोपा a f	furious disorder of the humours	furious

	anger at the time of delivery	३७१।६
प्रसवदिन-,n.	day of delivery	४१२।१०१
प्रसवहृतशोचना-,a	f. whose youth has been destroyed by delivery	४१२।१०२
प्रसिद्धायतन-,n.	well known sanctuary	२८३।४१
प्रस्तावयन्तित-,a.	without talking, without making any reference	२८९।१९
प्रहृयनोद्यत-,a.	bent on ridicule	४०६।३३
प्राशु-,a	strong	२९३।४१
प्राग्जन्मसम्बन्ध-,m	relation of the former birth	४०९।६४
प्राग्भार-,m	presents	३६२।७०
प्राणहृत्-,a.	taking away life; a killer	३१३।६४
प्राणाचार्य-,m.	a physician	३२८।७४
प्राणिनामन्-,a.	called प्राणि	३८९।४४
प्राणिभेदज-,a.	named after various animals	३८६।११
प्राप्तपद-,a.	reaching the place	३२४।७७
प्राप्तलाम-,a.	getting benefit; getting wealth	३९१।६६
प्रायकुत्-,a	starving	२९३।३१
प्रायतपोमि-,ad.	with penances; crusing death of	३०५।४८
प्रायस्थ-,a	(प्रायगत) approaching death	३२८।७१
प्रायस्था-,a	f. about to die	३२८।७१
प्रायस्थसलीकार-,m	ill treatment given to those approaching death	३१५।८४
प्रायस्थान-,n.	death place	३११।४१
प्रासादपाल-,m	a palace guard	३५७।१९
प्रासादपालता-,f.	the keeping of the palace; a palace keeper (जीर्जीदार)	३३५।१४३
प्रेक्षण-,n.	a show; spectacle	४१३।२१
प्रेतार्थप्रतिग्रहिन्-,a.	receiving money for obsequial rites	४०१।३३

प्रेमशालिन्, a	shining through affection १. & affectionate	३९१।६२
प्रोक्षितस्तनी, a f.	having her breasts thrown out	२८२।३६
प्रोक्षितपति, f.	wife of a man dwelling abroad	३५०।१३
प्रोक्षितपति, a f	longing for an adult, desirous of an adult person	२८०।१६
प्रोक्षित, a	having great enthusiasm	३५२।२४

फ

फट्कार, m	flapping sound	३२०।१३७
फल, n	wealth	३०४।३८
फलाशन, a	eating fruit	३९१।६५

व

वदमुष्टि, a	having his fists closed	३८९।४४
वदकीभोजकारिन्, a	giving enjoyments to a courtesan	२८५।२१
वदकीशिक्षा, f.	advice given by a harlot	३८९।१
वदन्पाल, m	superintendent of prisons	३६०।४९
वदन्प्रोथ, a	fit for being tied or bound	४०५।२०
वधुनिधन, n	death of a relative	२८२।२९
वधुसार, m	a proper name	३५८।३०
वद्वयुद्ध, n	fight amongst the relatives	३५७।२३
वद्वेदमन्, n	house of a relative	३४५।१०१
वद्वेदपट्टा, a f	having eyes tied or bound with a cloth (for ceremonial purposes)	३४०।८६
वद्वेद, f	a proper name	३२४।९२
वद्वेदविन्, a	spitting frequently, ejecting much	३२२।११
वद्वेदगत, a	gone outside his native region	
वद्वेदभत, ad	having a full inside	३९०।५२
वद्वेदकृतान्मुलदग्धास्त, a	with his mouth burnt (scorched) with	

a तम्बूल containing excess of chunam (चूर्णक)
३९८ । १८

बहुवराक्वती-, a f having many marks on the body (वेद्या)
having weights of high dimensions (?)
(balance) ३५५ । ५०

बहुबाहु-, a, having many hands; doing wicked actions
३०९ । २३

बहुभक्ष्यशित्-, a eating too much rice ३२७ । ६३

बहुगाय-, a, having many tricks ३०९ । २३

बहुमुख-, a, having many mouths i e. flattering very
much ३०९ । २२

बहुवर्ण-, a, multi-coloured ३८८ । २८

बहुवचन-, a causing a great illusion २९७ । २

बहुसम्पत्ति-, a, possessing great wealth ३५८ । ३२

बालकंजाली-, f (?) approaching young men (आकषा. कक to go
१४) २८४ । ९

बालमुख-, a child faced; looking like a child ४०४ । ८

बालसंगम-, m. intercourse with a young boy ३९९ । २१

विन्दुसार-, m. a proper name ४०१ । ३५

विलक्षण-, n giving information of the cave; knowledge
of the pit, विलम् (?) a mine २८९ । २७

विलसिद्धि-, f. supernatural power to enter a hole
३६५ । १००

विलम्बवृत्ति-, m. (?) ३२५ । ३३

वीजाश्व-, m. a stallion ३२६ । ५२

वीर्यमाचारवैरस्य-, n unpleasantness on account of scornful
conduct ३९० । ५३

पुद्गलिक-, m a buddhist rustic २९३ । ३७

पुद्गलिक-, a obtainable by talent or skill ३७३ । १९

पुद्गलिक-, a produced by intellect ३८९ । ६

पुद्गलिकविभाग-, m distinction of talent ४१५ । १२७

युसरज्ज ,n	straw dust	३०६।१
बृसी ,f	a seat for an ascetic	३१५।८०
ब्राह्मणवादिनी a f	professing to be a brahmin	३६४।९३
ब्राह्मणक्षय m	destruction of brahmins	३४०।५३

भ

भयनगोठव- m	balls of cooked rice	३४५।१०५
भक्तपानीयकांक्षन् ,a	desiring for boiled rice and water	३०८।१३
भक्तिविवादशील ,n	nature contrary to devotion (विवाद=विस्वाद)	३९२।७१
भक्तिसम्भव ,v	born of devotion	३४३।७९
भक्ष्यराशिस्तान्वित ,a	full of hundreds of heaps of food	३८१।९९
भगमुख a	(भगाय) whose mouth is used as uluva	३३७।१५
भगवत्पाद a	having auspicious feet	३१७।१०९
भगस्थली ,f	(भग) ulva	३३८।३१
भगाङ्क m	marks of uluva N of Indra	३७४।३२
भगापान n	sucking or licking of female organ	३३३।१२३
भगाचतकल a	(?) (writing) like or similar to that done in worshipping भग (siva)	३०५।४३
भ्रनद त ,a	having the teeth broken (broken toothed)	२७५।१८
भ्रननिगड ,a	one whose fetters are broken	३६०।५२
भ्रनस्राष्ट ,a	who has used a broken pot for a seat	३२०।१६८
भ्रनमुख a	with his face hanging down, with a drooping head	२९२।२४
भ्रनव्यथ a	who has lost (appressed) the agony	३१०।३१
भ्रनाटगद ,a	having the armlets broken	३९५।१२

- भटपूज्य-, m. chief servants or soldiers ३१० । ३७
 भट्टभगवतायित-, a. who was requested by the wise and devotees of vishnu ३१५ । ८३
 भट्टभोजकशाला-, n. a शाला in which learned men are fed ३०५ । ५०
 भट्टव्यय-, m. remuneration given to a learned man (a bard) २०७ । २३
 भद्राभवन्-, n. the temple of the goddess; the house of भद्रा ३१५ । १०
 भक्तभाषाज्ञ-, n. conversant with the language of the actors (भक्त) or conversant with rules of भक्त ४०१ । ३७
 भवभैरवी-, f. a terror (भैरवी) to the whole of the world ३५५ । २
 भस्मभूष-, a. ornamented with ashes ३८९ । २८
 भस्ममुष्टिहतमूक-, a. in whose head the lice have been killed with handful of ashes ३०५ । ४७
 भस्माङ्गो- a. f. whose body is besmeared with ashes ४१३ । ११२
 भस्माक्षयप्रतिपान-, a. named भस्माक्षय ३०९ । २५
 भस्माङ्ग-, m. N. of s'iva; one whose body is besmeared with ashes (M. W.) ३७३ । २७
 भागसन्तोष-, m. satisfaction regarding his spheres ३१५ । ७७
 भाटवागीतघोटक-, a. for whom a horse has been brought on hire ३१८ । २१४
 घोटक-, m. horse, भाटकम् (hire; wages)
 भागीकृत्य-, ad. dividing; making a division; sharing २९३ । ३९
 भाटी-, f. earnings of a prostitute २८० । १७
 भाण्डारि-, m. lord of vessels; a vessel merchant ४०८ । ५९
 भाण्डालाघ्र-, n. foremost of the vessel shops ४१० । ८४
 भाण्डोपकरण-, m. pots and ornaments ३१८ । ११३
 भारत-, m. hard labour ३२३ । २२

- भारिक- m. a porter; a carrier ३२७ । ५७
 ारिका- f a female carrier ३१९ । १२३
 भारिकम्- n. a load ३६४ । ९१
 भांकारपाणिग्रहति- a. one who has given a kick with heels ३१८ । ११४
 भावपरीक्षा- f. test of feelings ३८५ । ३
 भावविद्व्यभिधाना- a. who had assumed the name भावविदि ३६३ । ८५
 भीषणाकृति- a. having a terrible appearance ३७१ । ६
 भिक्षारूपद- n. receptacle of begging ३६१ । ६२
 भिक्षाभक्त- m. cooked rice obtained by begging ३६१ । ६०
 भिक्षाभक्तापेदायिन्- a. who gave half the cooked rice obtained by begging ३६१ । ५८
 भुक्ताफल- a. whose wealth has been enjoyed ३०४ । ३८
 भुक्तोज्झित- a. enjoyed and left ३६८ । १८
 भुवतीत्तर- ad. after eating ३४२ । ७६
 भुजग- m. a proper name ३६० । ४९
 भुजिष्याभवन- n. house of a prostitute ३९३ । ८५
 भुवनत्रयिन्- a. conquering the whole world ३९२ । २४
 भूतप- m. (?) ३५७ । २७
 भूतराग- m. love resembling ghost ३८६ । १४
 भूतरांका- f. fear of ghosts or demons २८२ । ३८
 भूतावेश- m. demoniac possession (M. W.) २८३ । ४७
 भूपभय- n. fear of the king ३५८ । २७
 भूमिका- f. a proper name, a place ३५५ । ३
 भूतिनृजप्रयोग- m. many documents ३५९ । ३९
 भूजंज्ञ- a. one who knows the written documents (भूजं) ३१० । ३२
 भूजंभट्ट- m. a person in charge of documents; a record keeper ३३४ । १३३
 भूजंभखा- f. a leather bag for keeping the written documents ३१७ । १०९

- मूर्जमाण्डादिक-, a. documents and pots etc. ३२८ । ७६९
 मूर्जयोजन-, n. arrangements for documents; modifying
 written document ३१९ । १३०
 मृगलुब्ध-, a. greedy for ornaments ४०६ । ३९
 मृगशुङ्ग-, a. m. a sacred mountain in the Himalayas;
 having a high peak २८६ । २७
 मृगतिञ्जित-, n. humming of bees ३९८ । ५
 भूतवस्त्र-, a. one who has carried or acquired his
 dress २२७ । ५६
 भैरवसौम-, m. a proper name ३६१ । ५८
 भोगभ्रष्ट-, a. devoid of pleasures ४०७ । २१
 भोगमित्र-, n. a partner or a companion in enjoyment
 ३३६ । ९
 भोगमित्र-, m. a proper name ३६० । ५३
 भोगवञ्चन-, n. cheating of enjoyments ३७६ । ५२
 भोगविरतिवाम्, a. with desires for great enjoyments २१७ । ३५
 भोगाग्नोद्दृष्ट- , n. the bees in lotus in the form of enjoy-
 ments ४०० । २४
 भोगार्ह-, a. deserving enjoyment or pleasure (M.W.)
 (c f. गगार्ह ३८४ । १२३)
 भोगावहार-, m. avoiding of enjoyments ३७६ । ४६
 भोजनपानैकसेवक-, m. mainly addicted to food and drink
 ३०२ । २७
 भोजनवैयुनप्रवृत्ति-, a. desiring for food and sexual intercourse
 ३७८ । ६६
 भोजनप्रतिग्रह-, m. acceptance of dinner २९२ । ३०
 भोजन-, n. festive dinner
 भोजनप्रदान-, n. (भक्षणम्) food giving ३८७ । ९६
 भ्रमण-, a. causing confusion; going round ३०४ । २८
 भ्रमण-, a. called confusion ३८७ । १७
 भ्रष्टमांस-, n. roasted meat ३११ । १२७

अष्टाधिकार, n	fallen from a high position who has lost his authority ३४५। ९९
अव्यारय, a m	void of residence, who has lost his residence ३०८। १३
भूजगुप्त, n	protected with documents ३१०। ४४
भ्रमर- a	pertaining to a bee ३८७। १७

म

मगल, m	a proper name ३६१। ६५
मठक्षय m	tuberculosis for the मठ, destruction of the hermitage २९३। ३४
मठचट्ट, m	(?) a man eating voraciously in an वाहन a voracious man २९४। ४५
मठतपस्विन m	an ascetic of a hermitage, an ascetic of a cloister ३०५। ४८
मठदशिक m	residing in a मठ ३२५। ३६
मठरक- m	a proper name ३७५। ३८
मठरमणान, n	cemetery in the form of an asrama २९४। ४२
मठिभट्ट m	a priest in charge of a मठ ३९९। ४१
मणितमूक्य, a	produced from jewels ३८६। ६
मण्डकारिन् a	wishing for (desirous of) ricegruel ३४१। ६२
मण्डलगुणनामन a	named मण्डलगुण ३९५। १२
मण्डलविद्या f	teaching of the group or multitude ३६१। ६३
मतग m	a proper name ३९५। १२
मतिभ्रष्ट m	loss of intelligence ३९०। ५७
मत्निभर a	completely intoxicated ३४३। ८०
मदशीर्ष a	(?) intoxicated with liquor fond of liquor ३३६। ७३
मद्यवट, m	(मद्यकुम्भ) a liquor vessel ३३१। १०७

- मद्यध्वनिः, a. rolling or tottering; faltering on account of liquor ३३३।१२२
- मद्यराग, m. wine coloured; love resembling wine ३८७।१६
- मद्यसमृद्धिः, f. excessive wine; excess of wine ४०७।४७
- मद्यमिषप्रिय - n. fond of wine and meat ३२८।६७
- मद्यकुम्भवाहिन्, a. carrying a pitcher full of liquor ३९५।१४
- मद्यघटः, m. a pot of wine ३१३।१२४
- मद्यपानकेलिः, f. sport of drinking liquor or honey ३९४।३
- मद्यलुब्धः, n. coveting for liquor ३६८।१०
- मनुजपमंन्, n. a path traversed by human beings ३७५।३४
- मभेद्यः, a. (मनोहारिन्) stealing; (captivating) the mind ३८०।८५
- मन्त्रस्तिकाः, f. a booklet containing मन्त्र-8 ३५७।११०
- मन्त्रसपः, f. wealth or abundance of charms (मन्त्र-8) ३४२।७४
- मन्त्रमुद्राः, f. secret seals ३५५।५१
- मन्मथमत्तः, a. intoxicated with love ३८१।१
- ममंघातिन्, n. wounding mortally ३०९।१९
- मलदिग्धागः, a. having the body besmeared with dust ३२०।३१९
- मलयः, n. (?) dirty marks of tattoos; a dirty paper २९१।१०
३२५।३६
- मलयत्रयम्, a. carrying a मलय ३२९।८३
- मलपूजः, n. full of dirt, dirty २७९।३०
- मलिनवस्त्रम्, a. having a dirty cloth २७४।१५
- मलपुत्रः, m. a pupil of the मल २९३।३५
- मलिकाः, f. a proper name ३९५।१९
- मलीभाण्डः, n. ink pot ३२०।१३८
- मन्त्रिहीनः, n. void of ministers ३१४।४५
- मलीलिज्जलम्, n. a pen besmeared with ink ३०९।२४
- मलीलिज्जलम्, n. having the body besmeared with ink ३०९।२१

मयीविशुद्ध ,m	a drop of ink	३३४ । ३३०
महत्तम- ,a	the great man	३१३ । २१
म कोप- a	having a very great anger, highly angry	३१३ । ६४
महामणिगुरु- ,a	precious (rich) on account of excellent jewels	३७४ । ३२
महामत्सर- ,a	greatly envious	३०६ । ७८
महामायामयकल ,a.	full of deceitful acts	३७९ । २
महाराग ,a	having great love	३८७ । १७
महार्घहठवणिज्- ,m	a merchant doing business in precious jewels	३२७ । ३१
महाविट m	chief keeper of prostitutes	३९५ । २१
महोभण्ड ,m	a jester, a bafoon on earth	३१० । ३४
महोभारपरिग्रह- ,m	the assumption of burden of the world	३७३ । २५
महत्तमा- ,f	a proper name	३५६ । १३
मगित्यस्पृहणीयता	f desire for suspiciousness	३८० । ८४
मज्जिष्ठराग ,m	love resembling मज्जिष्ठ	३७६ । ४
माद्य n	wine pertaining to liquor	३५९ । ३९
मादव- m	a proper name	३५९ । १४
मानसराग ,m	love resembling the mind	३८६ । ९
मायांगना गान्तिनी- ,a	f assuming the form of respectable ladies	३६४ । ९२
मायानिवान ,a	full of tricks, abode of tricks	३२३ । ८२
मायाविघातिन् a	(मायाविन) acting with the help of mystic power	३०८ । ७
मयूरराग ,m	peacock like love	३८६ । १२
मायूरगान्तिन् ,f	a shoe having the shape of a peacock, a shoe studded with peacock feathers	३१९ । १९४ ३५९ । १३४

मारुति- <i>n</i>	(मारुति) N of s'iva; a proper name ४०२।४०
मार्गपति- <i>m</i>	a road inspector ३१६।१७
मार्जरेणु- <i>m</i>	washing powder ३००।१५
मार्जारजिह्वा- <i>af</i>	having a cat-tongue; proper name ३९६।२२
मार्जारलोचन- <i>n</i>	(मार्जाराक्षी) having catlike eyes ३७१।७
मासमात्रायामिन्-	a. lasting only for a month ३८९।४४
माजरिराग- <i>m</i>	catlike love ३८६।११
मासमूल्- <i>n</i>	monthly wages, or salary ३२५।३७
मासवेतन- <i>n</i>	" ३२६।४४
मासवृत्ति- <i>f</i>	" ३३१।३८
मासास्तवतिनी- <i>a</i>	f lasting for a month
मण्डलविद्या-	(?) mass education ३६१।६३
मित्रवर्धयिन्-	desiring distribution of friend or the Sun ३८८।३०
मित्रमन्दिर- <i>n</i>	house of friends ११८।१२३
मित्रवत्त- <i>n</i>	dependent on friends ३९१।६०
मीटितानाका-	having pupils the eyes closed, in which stars have disappeared ३९४।१
मुकुट- <i>n</i>	a proper name ४०२।४०
मुकुटिका- <i>f</i>	a seller of birds; a proper name ३९३।८१
मुक्कणन- <i>n</i>	contraction of mouth; i. e. without opening the mouth ३००।१८
मुखरस- <i>n</i>	(??) basket faced ३३७।२३
मुखमुपविपति- <i>n</i>	existing only in the pleasure of mouth (i. e. talking) ३८९।३९
मुष्पात् भुवो-	enjoys with the fools ३८९।२३
मुष्पायमुष्प- <i>n</i>	a piece of cloth tied round the head (मुष्पायम्) (मुष्पाये in marathi ३१७।१००
मुष्प- <i>n</i>	two measures of मुष्प (मुष्प pulse) ३१७।१००
मुष्पामुष्प- <i>n</i>	market with seal, sealed ४०९।६९
मुष्पामुष्प- <i>n</i>	lustful ३१७।१८

मुष्टिप्रद-,a	giving by handfuls	३९६।२१
मुष्टिमानेन-,ad.	measured with one fist; fistful	२७७।१६
मूहूर्तमोहन-,n.	causing a swoon for a moment	३६६।१०२
मूहूर्तार्ध-,m.	half a moment	३५४।४२
मूहूर्तविघ्न-,m.	momentary obstacles	३९५।१६
मूत्रविरोध-,m.	obstruction in urine; garudal (मूत्ररुद्ध in marathi)	३०१।२४
मूर्खखल-,m.	a foolish rogue	२७५।१८
मूर्तिस्पर्श-,a.	touching the body or the image	३९७।३१
मूलदिविर-,m.	chief secretary; chief clerk	३१९।१२८
मूलपुरुष-,f.	a river of earnings; source of getting money	२८५।१४
मूषामुष-,m.	having the mouth of a crucible	३०१।२१
मृगवती-,f.	a proper name	३५८।२८
मृगयानिर्गत-,a	gone out for hunting	३५३।३८
मृतकाशीच-,n.	(मृतमशीचम्) impurity contracted through the death of any one	२७७।१७
मृतकोद्धार-,m.	uplifting of the dead	३०५।५०
मृतजीविन्-,a	living on the dead	३२४।२४
मृतभोजन-,n.	food offered to the dead (श्राद्धभोजन)	३३९।१७
मृदगीदर-,m.	a proper name	४००।३५
मेघापात-,m.	drought (दुष्काळ; अवर्षणम्)	३६३।७५
मेघप्रतीकानुकारिन्-,a.	(?) resembling a strong sport	३१३।६३
मेरुतिरस्-,n.	the top of the mountain मेरु	३७४।१२
मेला-,f.	black substance used in writing	३०५।४५
मेलकलमसकारभारमलय-,a.	(?) having a dirty bag full a big lord	
	ink and pens	३९४।४०
मेघप्रद-,a	giver of rains; a proper name	३९५।१७
मेघमति-,a.	a block-head	३९३।३२
मेघमुग्ध-,a.	silly like a ram	३७७।५३
मेघराग-,m.	enjoyment of eating a ram	४०७।४६

याञ्चाधिकार-,m.	quarrels over asking demands (for fees)	३९३।८१
युक्तकृत्-,n.	(युक्तकर्मन्) doing proper actions	३७३।२७
युग्मवाहन-,n.	a coachman or a driver	४०१।३८
यूकङ्ग-,n.	full of lice	३०४।३६
योगपट्टक-,m.	a cloth thrown over the back and knees in meditation	३१८।२१२
योगा-,f.	a proper name	३९६।२५
योगवह-,n.	bringing out union	३९६।२५
यौवनभंग-,m.	loss of youth (cf. यौवनच्छेद)	४१८।२११
यौवनवास-,m.	a day of youth	३५४।४०
यौवनसहाय-,n.	a friend of young age i.e. a helper	३८३।२१६

र

रवनशीब-,n.	intoxicated with liquor	३३४।१३६
रक्तापरक्वता-,f.	attachment and non-attachment	३९१।६१
रक्तविरक्त-,n.	attached and indifferent	३५३।३४
रंगप्रेक्षणशाल-,m.	boys looking at a theatre (रंगप्रेक्षण)	३६३।८२
रङ्गाभ्यङ्ग-,n.	besmearing with colours or coloured powders	३५९।४४
रञ्जनक्रम-,m.	course of pleasing	३७७।५७
रण्डा-,f.	a slut	३३७।२२
रण्डाप्रिय-,	dearer to a slut; lover of a slut	३३९।३६
रतमात्रादिन्-,n.	longing only for sexual intercourse	३८८।३५
रतिस्पृष्टीकार्य-,n.	touched by way of intercourse	३७७।५४
रतिकाम-,n.	desirous of intercourse or (amorous enjoyment)	३३८।८६
रतिवाढव-,m.	a stallion in love	३६९।३७
रत्यन्तविमुख-,n.	in different or disinclined at the end of intercourse; with faces overturned	३८८।३७

- रसवती-, f. medicine containing mercury (रस) ३५३।२९
- रसायनसिद्ध-, a. expert in chemical production; an alchemist ३०१।२०
- रसार्धविरत-, a. stopping mid way in the intercourse ३७७।६०
- रक्तच्छाय-, a. having red appearance २८२।३८
- रक्तकपण-, n. extracting of blood; attracting of lovers २८४।४
- रक्षा-, f. (?) the thread round the wrist ३१८।११२
- रज्जुनेपीकृत-, a. reduced to the form of a rope ३८५।८५
- रजस्वलोरुहण-, m. celebration at the appearance of the first menses २९६।१९
- रजोभेद-, m. various minerals of the earth ३३५।२
- रणोद्यम- m. war efforts, beginning of a war ३६५।९६
- रणशिवेय-, m. faith less devotion in the guise of a रण्डा २८३।४०
- रत्नाङ्क- m. set with jewels ४११।८६
- रतिराग-, m. love resembling the sixth digit रति of the moon ३८७।१७
- रतिरागकृत्-, a. arousing desire for amorous enjoyments ३३०।९१
- रतिविघ्न-, m. prevention of amorous enjoyments २७९।३६
- रतिनामन्-, m. a proper name ४०१।३९
- रदनसङ्गी-, (?) ३२५।४२
- रसनरिणी- f. river of pleasures, enjoyments ३३९।३५
- रणक-, m. colour ३३५।४२
- रणविलास-, m. a proper name ४१३।१०७
- रत्नमूढिका-, f. (रत्नमूढिका) a small jewel basket ३१५।१
- रजस्वलापलाप-, m. straw used by a रजस्वला (a women in menses) for sleeping ३४५।१०८

रसायनिन्-	an alchemist	३३७ । २७	
रसायन	"		३३७ । १७
रतिचित्रमहोत्सव ,m	an orgy of amorous enjoyments	३४३ । ८४	
रतिविक्रय ,m	sale of sexual intercourse (cf मधुयविक्रय)		२८५ । १५
रतिमुख ,n	pleasure of sexual intercourse	३३८ । ३१	
रभसरस-	desire to be impetuous	४०४ । ८	
रमणस्थल ,n	(रतिमन्दिरम्) a place of enjoyments	३७७ । ५९	
रविराम ,m	lover resembling the sun	३८६ । ७	
रसगणित	reverting to the tongue	३८६ । ८	
रागजतुप्रसक्त ,a	attached with love in the form of love		३९३ । ८३
रागदग्ध ,a	suffering from love	३२२ । १२	
रागवेला ,f	limit (time) of love	३६० । ४७	
राजावर्तमणि ,m.	the best jewel	३९८ । १५	
रात्रिभोग ,m	night pleasure night enjoyment	३७६ । ४४	
रात्रिमुख- n	enjoyment during night	} ४०३ । २ ३९४ । ४०	
राहुच्छाया f	the shadows of राहु		२८४ । ६
राक्षसाकृति ,f	having an appearance of a demon	३३२ । १०८	
रामायण ,n	the great epic, the ways of beautiful women i.e. the prostitutes	२८५ । १५	
रागमहाव्रत-,n	first great vow of love	३७१ । ८	
रागविभाग- m	classification of love	३८५ । १	
राजमार्गप्रकार ,m	(?) free or open to the public having com- pound walls along the main road	३९४ । ६	
राजराजिधर n	money belonging with king	३४४ । ८८	
राजमार्ग-,f	the main road	३९४ । ९	
रात्रिभोग a	enjoyable at night, night lover	३९४ । ८	
रात्र्यर्थ- m	midnight	} ३४४ । ८८ ३४३ । ८४	

राशिगणप्रदर्शनम् ,a	one who shows the path of stars and an astrologer ३१२।५२
राहुसङ्गः, in	lover resembling राहु ३८६।८
रिक्तहस्तः, in	one who has no money in hand; empty Landed ४०४।१५
रीतिरङ्गः, in	love resembling bell colour रीति, (bell metal i e काश्य) ३८०।६
रत्नकारिन्, a	causing a sound २९८।३
रधिरसज्ञा ,a	called रधिर ३८७।१८
रूपवन्, a.	having beauty, beautiful ३९३।८६
रूपशिवः, in.	s'iva in appearance ३०५।४६
रेचकः, in	a proper name ४०७।२०
रोगचन्द्रः, in	a proper name ४०१।३६
रोगधरः, a, in	carrying or preserving a disease; a proper name ३५३।२१
रोगातिः, f	sufferings caused by diseases : २८३।४७
रोममालान्तम्, ad.	filled with the garland of hair ३५०।१०

- लम्बशक्तिः, a. one who has acquired strength ३४२।७४
 लम्बस्थलः, a. occupying a place ३७०।३३
 लम्बाधिवासयकारिशुष्कः, a. dry on account of being withered
 after being used for fragrance ३९२।७८
 लम्बमानतनुः, a. with body hanging ३८१।१००
 लम्बमानमुखी, af. long faced; discontented ३७१।४
 लवणसरणी, (?) a path leading to a salt mine ३६४।९१
 लवणहीनः, m. not having salt in the house २७६।८
 लाक्षाराम, m. love resembling lac ३८६।४
 लाभलवोद्गतिः, a. arising out of slightest profit २७८।२४
 लाभलोभः, a. avarice for gain ३७९।३६
 लाभान्नः, m. amount of gain ३२९।८४
 लालनयोग्यः, af. fit to be fondled ३९८।१९
 लालटः, a. existing on the forehead ३६६।१०६
 लालापूर्णः, a. full of saliva ३९९।१०
 लालिन्, a. running saliva; slobbering ३२१।६५
 लालास्यः, a. having mouth full of saliva ३७७।२९
 लीलायलम्बिन्, af. (ली) resorting to pleasures ३५८।३६
 लीलाशिवः, m. pretending to be s'iva ३९४।९
 लुप्टिः, f. plunder ३५९।३९
 लुब्धचेतस्, a. covetous minded २७९।३५
 लेखपत्र, a. letters, records ३१९।८२
 लेखाधिकारिन्, a. keeper of records ३१४।७४
 लेखकोऽध्यापः, m. (?) the chief writer ३१४।६७
 लेखशतद्वयः, n. two hundred writings (letters) ३१४।७९
 लेखसंस्कारः, m. refinement of writing records ३१४।७४
 लेख्यसमुद्गीहस्तः, m. having a box of documents in hand
 ४०८।५३
 लोकोपहासः, m. ridicule of people ३०६।५२
 लापिका, f. a kind of sweetmeat ३३२।१०९
 लोभवशति, f. abode of greed, greedy ३९७।३१

—वपानुवाचिन्)

लोहपिण्डीवठित्त	,n	hardness as that of a lump of iron	३९२।७।
राहस्य	,m	love resembling iron	३८६।६
साहित्यम्बल	,m	red blanket	३९८।२२१
लोहितानन	a	having a red face	३८८।२९
लोहितस्य	m	red wine	३२७।६३
लैल्यनिय	,m	abode of greediness	३४५।१०।

वर्तवृत्तनयना—af having eyes besmeared with collirium
(वर्ति) २८३।८४

वर्मदत्त—,m a proper name ४०२।४०

वर्षहिन—,n anniversary day of a temple ३४१।६२

वर्त्तविविषयस्तुम्बूदभाव m having old age manifested through
particular wrinkles ३९६।१५

वश्ययोग—,m (वशीकरणयोग) tame tricks ३२४।२९

वशीकरणयोग—,m tame tricks २८२।३९

वशीकरणचूर्णक—,n powder for bewitching (वशीकरण) ३४०।५५

वश्यप्रयोगत—ad born of (वशीकरणप्रयोग) ३९०।५४

वसाकण—,m a particle of fat ३८२।१०५

वस्त्राञ्चलग्राहिन्—,v catching the skirts of cloth ३९०।४८

वस्त्रालकरणेष्वित—,a desirous of cloth and ornaments
३१७।१०५

वश्यञ्जान—,v ointment for bewitching or subjugating
३५०।६

वर्हिपात्र ,n a fire vessel ३४१।१०९

वाचस्पत्यञ्च m the entire phenomenon of speech, the entire
expanse of speech ३६५।१०३

वाचप्रौढा ,af expert in speech ३१६।६

वाचयनमन्त्रय m, coordination of speech or sentences ३०४।४०

वाटापेटनवारता f (?) the condition of a garden basket which is
used by a number of persons by turns
३७०।३३

वातञ्च a vry (U W) ३४२।१

वा मत्पजननी f mother or source of affection ३७७।६३

वातभोजन v having food vomited २८६।२३

वा-तासव— m vomiting the liquor २९९।१३

वायक ,m v weaver ३३७।१४

वायुभक्ष a wind swallower i e serpent ३१४।७४

वारकलह ,m quarrel for turns ३६८।१५

वारविग्रह m	missing the turns ३७० । ७०
वारविहार m	avoiding an appointments ३९५ । १८
वारिवानी f	a water container ३१६ । ९८
व रियत्र n	water session (पाणपोई in marathi) ३६३ । ८२
वारोन्निस्त n	losing his turn ३७० । ३३
वारिणी f	a water container ३३६ । ४
वापसहस्र u	extending over a thousand year ३०८ । १०
वासरवन्धन	a lover visiting a prostitute during day ३९४ । ६
विप्रयचर्चा f	talk of sale ४१९ । १०२
विश्रुतेनित्यवस्था n f	who had disposed of their all and all ३१५ । ८८
विशेषाय n	which has remained after disposal or selling ३११ । ९१
विशालोदना n f	whose youth is declining ३५७ । २५
विशालाक्षन n	loving eyes flowing (oozing) i e full of tears ३१५ । ८२
विरिचरणा n f	having unusual nature, of various kinds ३९३ । ८४

विटभोज्य n	to be eaten or enjoyed by knives (विट)	२७५।१
वित्तवृत्तिश्री f	wealth of Kubera	४०२।४५
वित्तव्यय—m	expenditure of money	३२९।८४
वित्तवियोगदीन a	meek on account of loss of wealth	३९३।८३
वित्तसमाश्रय a	depending on wealth	३८०।९०
वित्ताशिन a	desirous of wealth	२८५।१९
विद्युद्विलोड ,	fickle like lightning	३७३।२२
विनम्रशालापरिपक्व a	ripening on a bending branch	३९२।७६
विनष्टधा ,a	one who has lost his understanding or sense	३२९।८२
विनष्टमन a	(विनष्टमति) out of mind losing the power of thinking	३९२।७५
विपन्न ३	without a vehicle or without a leaf leafless	३१८।१२०
विपद्बिचार ,m	thought of adversity	३९२।८०
विप्लवगाल ३	habitually causing trouble habitually jumping (monkey)	२८७।४
विफलविलष्ट—a	miserable on account of having failed	४०७।४१
विद्युद्वधेनि ३	enemy of gods hostile to gods	२७५।१९
विषयवर्जित a	avoided by wise men or gods	२८४।२
विभक्ति f	separation	३६२।७०
विभवोद्भव m	source of prosperity	३७६।३७
विभाविन् ३	(?)	३६९।२१
विरक्त ad	blameless clean	४१३।२११
विरतोपना m	having his usefulness completely stopped or disappeared	३९२।७८
विरलमधु a	having a sparse beard	३३१।१०९
विरागात् a	ending in aversion	२८८।७
विराटागते v	behaves or appears like the king विराट्	२८८।१२

—घोरवर्तनी)

- विन्यस-*n*. saltless ३१९।१२७
 विलवणाशन-*m*. saltless food ३७६।५
 वक्रमाविलासम्-*a*. generated by the play of crooked tricks ३८८।२८
 विविधप्रयोग-*m*. various appliances ३९९।९०
 विविधप्रसार-*a*. moving in various directions ३९२।८०
 विविधास्वादभोग्यसहारलोह्यवत्-*ad*. having a strong greed for a large variety of lasty food ३८८।३२
 विविधोदय-*ad*. bringing about various properties ३७८।९७
 विनाश्यवेदमकरण-*m*. making the house free from any sort of horror ४१४।१२५
 विनीर्णवस्त्र-*n*. having cloths torn ३९६।२६
 विशेषवित्त-*a*. particularly rich ३९२।७७
 विश्रान्तिनियम *m*. restriction due to abatement (विश्रान्ति) ३८७।६

- गट निपतित)

सन्दर्भग्रह

वद्यापिनी a f	requesting for a physician	३९२।१७
वधुतराम- m	love resembling lightning	३८६।७
व्यथादायिन- a	causing pain	३९०।५६
व्ययकारिन्- a	spending money	३९९।२८
व्ययद्विज्ज n	money for expenditure	३५४।४४
व्ययभीत- a	afraid of spending money	२७७।२३
व्यसनोपवास ,m	(?) fasts due to troubles	३९३।८२
व्याधिकाल ,m	a period in which an epidemic prevails, a period of a prevailing epidemic	३६२।७२
व्यापारिका f	female trader	३१६।७७
व्रतवती a	observing a vow	४१३।१०७
व्रतक्षिन्न a	depressed (weakened) by a vow	२९०।६
व्रतपालिनी- a f	observing a vow	३३६।२१

श

शकलश्लेष्म m	joining of parts	३९०।५९
शकुल्लिप्त a	besmeared with excrement	३४५।९७
शकरपुर n	a name of a city	३५६।१३
शकरवाहन m	a proper name	३७६।४४
शकरायतन n	siva's temple	३४०।५२
शक्तिरिद्ध a	weak in strength feeble	२९६।१८
शक्तिनारिध्य n	poverty of potency impotency	३४१।६४
शलमयी ,a	(शलावत) crooked like the hole in a conchshell	३८५।१३३
शटीजपध्यान n	} matted hair and meditation	३०५।४८
शटाजटाजपध्यान n		
शटीदीनारभाजन n	a pot for money obtained in an auction	३३०।१४५
शटीपाशनामाकृष्ट a	drawn in the snares of auctioning or confiscating	३३४।१३५
शटीनिपतित a	fallen in auctions	३३४।१३६

शटीसंयुक्तम्-,n.	(?) kindling or causing the auction to take place ३३५ । १४१
शटिल-m.	a person engaged in auctioning; a bankrupt ३३३ । १२७
शतधारा-,f.	N. of a river; having hundred streams ३२८ । २९
शतवत्-,n.	hundred folded ३८२ । १०९
शब्दाटीप-,m	a show of words (cf शब्दावडम्बर) ३०३ । ३५
शम्बरमाला-,	a proper name ४०२ । ४२
शम्बरसार-,m	a proper name ३९६ । २५
शय्यानिकेतन-,n	a bed chamber (शय्यागृह) २९५ । १४
शय्यावसर-,m.	time of going to bed ३०६ । ४७
शय्यावहार-,m.	avoiding going to bed (for sexual intercourse) (sleeping on the same bed) ३९२ । ८० ३७० । ३५ ४१४ । ११८
शरत्फल-,m.	the fruit coming in शरत्; autumn crops ३८१ । ६०
शरत्मासकल्पना-,f	report on account of the autumnal half year ३१५ । ८४
शाल्यहर्ता-,m	remover of thorns, a surgeon ३४१ । ६१
शशाकलेखा-,	a proper name ३९५ । १५
शय्यकवलाम्ब्यामस्तुत्यरनिस्पृह-,a	whose love (desire) has been similar to the swallowing of fodder ३८८ । ३६
शस्तमुख-,m.	face of an auspicious person i. e. an auspicious person ३३३ । १२२
शालिक-,	a dealer in shells; a conch blower ४०१ । ३२
शाटक-,m	a piece of cloth ३०४ । ३७
शाण्ड्य-,n	celibacy, virginity; bachelorship ३०६ । ४५
शालिपूर्ण-,n	rice flour ३३६ । ३
शास्त्रोन्माद-,a	insane through excessive learning ३९१ । ६७

—सुगयाहिन्)

निशा-	a woman's name ३६१।५८
सिधिलस्थूलवसन-	a having loose, and heavy clothes ३१८।११५
निःपसपादन-	n accomplishing an art, completing or preparing an object of art ३२३।१७
शिरगाटी-	f. a piece of cloth round the head २९२।२०
शिवकुण्डिका-	f. a basket for keeping शिवलिङ्ग ३४२।७६
शिवतासिद्धि-	f. becoming s'iva १०५।४८
निशुमट्गम-	m intercourse with a young boy ४०४।१०
शिष्यव सल-	affectionate towards pupils ३४०।५४
शीतशाला, f	a cold house, a summer house ३६०।५६
शीताम्बर, n	not having warm clothes २८३।४२
शीलबिप्लव-, m.	destruction of character (शीलभ्रम) ३५८।३४
शुकपाठवत-, ad.	parrot like ४००।१४
शुक्रराग-, m	parrot love ३८६।१२
शुक्रपूजन-, m	worship of the planet शुक्र ३३०।९२
शुक्रममागम- m	union with the planet शुक्र ३३०।९१
शुक्रस्वान-, n	a toll house ३६५।१०२
शुक्रान्नदान्-, n.	giver of dry food ३९६।२२
शुक्राशित्-, n	eating dry food (devoid of butter or milk) २७८।३१
शुक्रास्य, n	whose mouth has dried up ३४५।१०४
शुद्धति- f	(शुद्धकार) hissing or drizzling sound ३४३।७८
शु-यगृह, n	empty house ३३०।९१
शु-यप्रमुत्त, n	sleeping in an empty place ३९५।२१
शून्याशय- n	vacant minded, absent minded (शून्यचित्त) ३७८।६६
शूरशूर-, n.	N of a town ३६४।९०
शूलाहट-, n	fixed on stake ३९३।४०
शूलोपशान्ति- f	removal of pain ३७६।५०
शूङ्गयाहिन्-, n	carrying a शूङ्ग, without asking any one (cf शूङ्गहारिक) २९३।३५

श्रीवाचस्पति-,m	a s'arva preceptor ३३७।१५
शैलराग-,m	love resembling a rock or mountain ३८६।६
शैलवसरलाय-,a	simple hearted on account of childhood, simple hearted simple ४०५।२०
शोषकरिन्-,a	causing dryness ३८९।४०
श्रीलिक-,m	a superintendent of tolls and customs, a customs-officer ३६५।१०२
श्यामलगल-,a	blue necked, black necked, (नीलकण्ठ), having a dirty neck २७६।९
श्रद्धाधामन्-,n	receptacle of faith ३८३।११४
श्रीधर-,m	a proper name ३८१।९१
शमशानकोश-शपथ-,a	swearing by cemetery and treasures ३४१।५६
श्राव्यधर्म-,m	resort of लक्ष्मी ३७३।२५
श्रीसन्निव-,m	a companion possessing wealth or accompa- nied by riches i. e. a rich man ३३६।९
श्रीनाराग-,m	love resembling the ear ३८६।८
श्रीसिंह-,m	a proper name ३५७।२४
श्लघावरकथा-,f	talk without respect ३८१।९७
श्लाघ्यसंगमोन्नति लक्षण-,a	having the characteristic progress (property) due to the company of good people ३८८।३४
श्लघाश्राव-,a	form in a den २९४।१
श्लोकास्य-,a	having his mouth licked by dogs ३९९।१३
श्लेठिका-,f	a cowry (कवची in marathi) ४१०।८०
श्लेष्मकृत्-,m	excrement of a dog ३३२।१२६
श्लेष्मन्-,n	white cloth ३३६।१
श्लेष्मन्-,a	comparable to a dog ३२४।२४

घ

षट्काष्टवा-, f.	the sixth and the eighth places of the horo- scope ३६३।८४
षष्टिवर्ष-, a	(षष्टिवयिन्) sixty years old २७८।३२
षष्टीप्रजागर, m	waking on the sixth day of a child's birth २९६।२६ ४१४।१२९

स

संसिद्धयन्-, a.	firmly adhering to a vow; faithful to an obligation (स+गी P.P.P.) २९०।४
समुद्धिमंत्राय-, m	fear of purification or clearing २७८।२५
ससारवञ्चक-, m.	cheating everybody ३०१।२४
ससारवर्तिन्-, a	found in the world; worldly; temporal २८१।२४
सन्वितास्थिरता-, a f	assuming unsteadiness, becoming unsteady ३७१।१
संस्पर्शरणं-, a	touching the ear by way of disgust or fear; ३८१।१०२
सहतेन्द्रिय-, a.	restraining the senses २८७।५
सारण्डक-, a.	having a small basket (सरण्ड) in hand ३३३।१२६
सारण्य-, a	having pens in hand ३०८।१६
सारण्यमाय-, a.	using all tricks ३०८।१६
सकलान्-, a	knowing all arts २९६।१७
सहृदुयुषरञ्जुता-, af	having falsies (false breasts) २५६।७
सहस्य-, ad.	(might be सहस्य) ३३४।१३३
संश्लेषन्-, m.	who craves mixture ३०५।४४
संश्लेषणम्-, n	house for assignation; rendezvous ३४९।४
संश्लेषणम्-, n.	code name (of medicine) ३७८।७०
संश्लेषिताद्गी-, a f.	making the limbs shrink (old age) con- tracting ultra २७९।६

संक्षय-,m.	theft ३५६। ५
सग्रह-,n.	accompanied by planets; tenacious ३७६। १०
सग्रह-,m.	collection or material ३९८। ७
सग्रहरहित-,n.	having no cause of medicine; a quack doctor ३०३। ३४
मसारचेष्टित-,n.	the ways of the world ३२०। १३५
गततत्पर्श-,n.	touched constantly ३२८। ७८
सज्जशय्या ,n f	one who had prepared a bed to receive a lover (cf. वाससज्ज) ३६८। १२
सतताभ्यासस्पृष्टामात्रगन्तव्य-,m	having the only intention for constant desires ३८८। ३३
सततामेघ्य-,n	always impure; constantly nepharious ३०५। ४४
सततोदय ,n	rising day after day ३८८। ३०
सत्त्वविर्जित-,n	void of truth; false ३७८। ६८
सत्त्वव्यक्ति-,f.	manifestation of reality ३५८। ३५
सत्यरथ-,m.	a proper name ४१३। १०९
सत्यच्छेद-,m.	closing of the free eating house ३९२। २८
सत्यवती-,f.	a proper name २९२। २८
सत्यनूर्य-,m	a musical instrument belonging to the मत्त २९३। ३७.
सनभोजन-,n.	food supplied at a free eating place ३२४। ३३
सनसन्निपात-,	like the collapse of the free dinner house २९३। ३४
मन्त्रपाली ,f.	keeper of a free dinner house २९४। ४५
सनात-,n.	food given at the free dinner house २९३। ३७
मथूत्कारम्.,ad.	spittingly; accompanied by spitting ३१९। १२६
सदान्तरपथ-,m	the path of good behaviour ३१९। १०२
सदाच्छत्रिन् ,n	always carrying an umbrella २९३। ३५
मदुग्धाह-,m	(?)
सन्तोषगुण-,n	blessed with contentedness ३४६। ११२

मदंद्- <i>n</i> .	having large teeth	२८४।८
सद्भावलीन- <i>n</i> .	stopped in goodness	३८५।१३३
सद्भावनील- <i>f</i> .	good natured	३७९।४०
सत्तनरह- <i>m</i> .	quarrels amongst the rivals	४१४।१२२
गविप्रहवायम्प-	<i>m</i> . a secretary for managing (foreign) affairs	
	in making peace or war (M.W.)	३३५।१४३
नश्यन्नपट- <i>n</i> .	who has thrown off the rags (वपट)	३१५।८४
मन्थासभैरव- <i>m</i> .	greatly horrible, (भैरव) causing a great fear;	
	a यथ causing great fear	२९८।४२
मन्तदिवसमन्थायिन्- <i>n</i> .	lasting for seven days	३८९।४३
सद्भावलीन- <i>n</i> .	steeped in goodness; devoted to goodness	३८८।१३३

संज्ञा-प्रत्यय- n	price of a meal ४०० । ७
समाजितालयन १	whose courtyard has been swept clean ३१७ । १०६
समुद्रगिरा ,f	(समुद्रग) १ round box or casket (M W) ३३९ । ३८
समुद्यतमति f	ready witted ready minded ३५२ । २२
सर्वगुरु १	big or large in everything ३३२ । ११२
सर्वगानि n	approaching everybody २७९ । ४
सर्वजनानुष्ट १	not seen by all men or by anybody २८१ । १००
सर्वसंहारपातक n	sin of killing all ३४० । ५१
सर्वमादिनी १ f	(पत्नी) indulging in sexual intercourse with all ३२६ । ५४
सर्वप्रणत १	saluted to by all or saluting all ३४४ । ९६
सर्वप्राणहर १	robbing the life of all i e killing all ३५४ । ३९
सर्वमक्ष n	devouring all ३३१ । १०३
सर्वमसङ्गहेतु m	cause of all suspiciousness ३२१ । ४३
सर्वमाता f	the mother of all २८५ । १८
सर्ववृत्तिविनाशिन-	causing the destruction or loss of livelihood of all ३०९ । २०
सर्वसन्धय m	resort of all resorted to by all ३४१ । ५९
सर्वधनमिमात्र m	ownership of all his wealth ३५७ । २३
सर्वस्वहृत् १	stealing or snatching everything ३७८ । ६६
सर्वस्वापहृन् f	stealing everything robbing everybody's sleep i e awakening everybody २८२ । ३७
सर्वाङ्गशङ्खित m	burning the whole body ३९० । ५४
सर्वाङ्गमदन n	champooing the whole body ३७६ । ५०
सर्वाङ्गालिङ्गना युक् १	eager for the embrace with the whole body ३८८ । ३२
सर्वाधिकारिन् १	the sovereign dominating over every body ३०८ । ८
सर्वापराधिन १	who commits all faults ३१८ । १२१

सर्वावहारिन-१	} seizing everything ३०९।२० (M W) ३३७।१७
सर्वहारिन-	
सर्वानिश्चिन्-३	suspecting everybody ३७०।३४
सर्वायजननी f	effecting or producing things, accomplishing all desired objects ३५७।१
समर्थद्विद-३.	giving or bringing success in all undertakings ३०८।१६
सर्वांगानिष्पल	frutless on all sides, barren २७५।१
सर्वोहार-10	full meal (पूर्णहार) ३२९।७९
सर्वेन्द्रियोज्झित-१	one who has abandoned faculties of senses १७७।२०
गर्वोद्भव-१	producing anything २८९।१९
मयसंक्षिप्तचूडिक-१	having locks of hair besmeared with mustard ३९८।१५
सन्नेहसंसम्बलक्षण-३	characterised by affectionate intercourse ३८९।४०
सस्मितप्राप-१	talking smilingly ३२६।४७
गतिश्रब्ध-१	troubled ३९४।१
गन्धर्व-३	containing sugar (M W) ३२९।१०
सस्यपाता f	state of being a grain keeper, cropkeeper or field guard (M W) ३३५।१४२
गन्धर्व-१.	N of Indra, having thousand marks of female organs ३८१।३२
गन्धर्वगण-१	having a thousand ears and eyes ३१२।९
मात्रि-10	a person engaged in a free dinner house (गन्धर्व) ३३४।१३३
माधुर्यमात्र-१	common sense, general knowledge ३३०।८७
माधुर्यमात्र-१d.	scornfully ३१९।११६
माधुर्यमात्र-३	cutting or destroying of the good ३३५।१४१
माधुर्यमात्र f	a good position, a position of a noble man ३८०।२३

साधुवाद-,m.	good sayings; praise of the good ३१३।८१
सांध्यराग-,m.	love resembling twilight ३८५।७
सारणा-,f.	note of a lute ३०२।३१
सारणां दद्या-,	producing a note on the lute ३०२।३१
सारग्व्यता-,f.	essential doctrines ३८२।११५
सारङ्गमुग्ध-,n.	silly like a सारंग bird ३७९।३१
साधुविलोचन-,n.	having tears in eyes ३१०।३८
सितच्छत्र-,n.	a white umbrella (M.W.) ३३६।३
सिद्धगुणा-,m.	accomplishments of a सिद्ध (an ascetic with supernatural power) २८३।४७
सिद्धामक-,m.	white mustard; an ointment १३५।५
सिद्धिकाम-,m.	desirous of success or prosperity ३३३।१२६
सिद्धुराग-,m.	love resembling सिद्धुर ३८६।४
सिद्धुरीदरमन्दिर-,n.	a house which contains a temple painted with bitumen (सिद्धुर) ३१७।१०६
सिद्ध्याश्चामी-,f.	a chair having the legs shaped like those of a lion; a lion footed seat (सिद्ध्यामन)
सिद्धगुप्त-,m.	a proper name ४००।२२
सीमकराग-,m.	love resembling lead ३८६।६
मुकुतनिधि-,n.	store house of virtue ३८८।२१४
सुखजीविका-,f.	happy livelihood ४१२।१०३
सुखस्थिति-,f.	comfortable position ३८६।३९
सुतोऽज्यत-,n.	abandoned by happiness ३५२।२३
सुविस्थासिद्धि-,n.	staying for a long time ३७७।६३
सुतोऽपरोध-,m.	trouble due to a son ३२२।१२
मुषावबलित-,n.	white washed ३१७।१०६
मुषीतसितवर्ण-,-n.	whose cloth has been well washed ३१६।११६
सुप्रभाततरम-,nd.	earliest dawn; very early in the morning ३३३।१२७
गुरतमन्त्र-,m.	(?) the मन्त्र which is like गुरत (talk about the sexual intercourse २९६।२२

- स्कन्दकदानवाल-,m. (?) time of offering her body (for prostitution) ३९९।१५
- स्कन्दक-,m. (?) a body ३९५।१५
- स्वन्दक-,m. (?) ३३१।९८
- स्व-धगुमाविचतकर्णमुवर्ण-,a. having the golden earrings touching the shoulders ३९७।३२
- स्व-धवाघरस-,m. sound of the musical instrument in the form of shoulders ३२०।१४०
- स्तनसंपूर्ण-,a. completely full with breasts ३३२।१०९
- स्तव्याय-,a. known as स्त-घ ३८९।४७
- स्तुतिपद-,n. object of praise (M.W.) ३५३।३८
- स्तोत्रमन्त्र-,n. stotras and mantras ३१८।२१२
- स्तोत्रवृत् कारिन्-,a. reciting a स्तोत्र ३३७।१६
- स्त्रीचनावज्ञाज्वलित-,a. burning though dishonour shown by woman ३८८।२९
- स्त्रीबालधन-,n. women's or children's property ४२१।८६
- स्त्रीणदर्शनचञ्चल-,a. fickle through the sight of women ३८८।३६
- स्त्रीरहस्यप्रवासक-,a. revealing the secret (parts) of a woman ३८९।३५
- स्वलयति-,m. a proper name, a land lord ४०१।३४
- स्वावरविलव-,a. ruin or taking away or robbing of immovable property ३३४।१३३
- स्विरभोग-,a. contact with oil; long lasting enjoyment ३८७।२१
- स्विरलभ-,m. constant gain ३६९।२८
- स्विरस्थिति-,a. firmly established (cf. स्विरम्यायिन्) ३५२।२७
- स्मूलगुलिका-,f. large balls ३९८।१५
- स्मूलतूलनट्टी-,f. think (costly) cotton cloth ३२१।४८
- स्मूलत्रिगुणवालकी-,a.f. having a treble and thick earring ३९२।२३
- स्मूलमुख-,a. having a thick or big flat face ३९७।३२

सूक्ष्म n	a coarse cloth	२८८।१३
सूक्ष्मव्ययारम्भ- m	beginnings of heavy expenses	४१०।७४
स्नानकोष्ठक n	a bath room	३५९।२८
स्नानगाटिका f	a piece of cloth worn round the waist while bathing	३१७।२१०
स्नानि n	one taking a bath	३१७।१०७
स्नायुबद्ध १	tied to a bowstring	३८१।१०३
स्नुयाव मिन् a	desirous of or longing after having an intercourse with his own daughter in law	३२४।२६
स्नेहललाटेवत् १	having a mouth soft on account of soft or tender love, having top of the wick wet with little oil	३९२।७७
स्नेहदेय- १	having adhesion of oil, mixed with oil, affectionate embrace	३८७।१९
सप्तपृष्ठमही f	(?) a place of longing and touch	३०८।२८
सप्तपृष्ठमहा १ f	having prominent falsies (artificial breasts)	३८०।१७

- स्वप्ननिरीक्षण m having a vision ३४४ । ९६
 स्वभावमिदुर- , a fragile ३८७ । २६
 स्वभावमलिन a impure by nature ३६७ । १
 स्वभावरूढ a naturally dry ३८६ । २९
 स्वभावविमुख- a disinclined by nature, advised by nature
 स्वमूयचलकाहार , a having only a handful of one's own mine
 as food ३७० । ३४
 स्ववित्तपरिक्षीण- a not having money as his own or different
 in his own wealth ४०१ । २५
 स्वरमाला , f series of notations of music ३७१ । ५
 खरस्वर , a having a donkeylike sound ३२० । १३४
 स्वर्गमही- f heavenly region or world ३७४ । ३२
 स्वल्पभागी- f low wages ३६१ । ५७
 स्वल्पवमारचोक्तिः- f a list of requisite materials ३३० । २१९
 स्वयमु स्कीतरूपप्रमदनुत्तवन्- , a dancing with great vanity of his
 physical beauty ३८९ । ४१
 स्वरकूरता f cruelty of terribly harsh words ३९६ । २६
 स्वल्पभाटी , f low fees ३६१ । ५७
 स्वस्थितिदानदश , a skilful to show his own position, about
 to rise ३०४ । ३
 शयनरहिति , f loss of sleep, ३६७ । २
 मयार्थोपाय m means of serving self interest ३११ । ८६
 स्वीकरणायुपाय , m means of वाचरण (bringing under the
 influence of) ३९२ । ८७
 शयनारसविद् , a one who has the knowledge of acceptance,
 knowledge of acceptance ३१५ । ८७

ह

- हमराग- , m sw in love ३८६ । १२
 हट्टेद- m a market servant ४०० । १४

हृतास m	one who professes to be a sage in a bazaar	३३६ । १३ ३४० । ४७
द्वितीरण .n	the portal of a market place	३५६ । ६
हृदिपाच m	demon in the market place	३०० । १५
हृदिपाचालास n	vessel store of the bazaar	४०७ । ५१
हृदिम m	abode of violence an abode of rogues	२९३ । ४१
हृदिमिड m	chains in the market place	३०० । १६
हरणविता f	anxiety to snatch everything	३१८ । ११८
हृदिमिड n	full of joy or overjoyed	३३४ । १३२
हृदिमिड m	elephant like love	३८६ । ११
हा कष्टवादिन् n	uttering हा कष्ट हा कष्ट alas alas	२९५ । १३
हारितश्चिनि n	who had caused the residence or maintenance to be removed deprived of maintenance	३६१ । ६१

हृदयपरिमल- m. joy of heart; fragrance of the heart २०६।१
 हृतसर्वस्व-, a. who has seized or stolen everything

२८०।१०

हृदयविहीन, a. heartless; cruel ३०६।३४

हृदयाभावनिरस-, a. dry on account of heartlessness ३८७।२६

हेमन्तमार्जार-, m. a cat in the winter ३९२।७९

हेमपूर्ण, a. full of gold ३४३।७६

हेमवालकवालिका- f. golden bracelet and rings ३५६।११

हेमवालिका-, f. a thin golden ring २८६।२९

हेमस्त्रिका-, f. golden rings; necklace ३६२।७३

शुद्धाशुद्धसूची

पृष्ठम्	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
२३	४	काव्यास्य	वाव्यास्य
१७	४	विकटो दरम्	विकटोदरम्
२२	३	ध्रुवम्	ध्रुवम्
२३	१०	लावण्यावस्याम्	लावण्यावस्याम्
२७	१६	भयास्य	भयस्य
३०	२	शिवशिवशिवेति	शिव शिव शिवेति
३१	१	अङ्गाङ्गिभावो	अङ्गाङ्गिभावो
३२	१७	शृङ्गाररसस्य	शृङ्गाररसस्य
३९	२५	—	कुन्दो. १
५१	९	—	(८३ । ३४)
५५	२२	अलङ्कृत	अलङ्कृत
५६	११	—	add काव्यकोतुके
५९	१८	दक्षितेयु	दक्षितेयु
६०	१	—	(६४ । ११७)
६४	२	निगूहनम्	निगूहनम्
६४	१३	प्रमोदिनीम्	प्रमोदिनीम्
६९	७	व लेना	व्रतिनाम्
७७	२१	प्रकीर्णोऽ	प्रकीर्णोऽ
७८	४	प्रायण	प्रायेण
८१	५	व्यटारस्को	व्यूटोरस्को
९६	४	गाढ	गाढ
१००	४	बललीबलून	बललीबलून
१०२	६	असमानेः	असमानेः
१०६	१६	—	add दूतागरे ९
१०७	१२	यनूवेनेत्र	यन्स्वनेत्र
११२	२	—	कृ. सं. ८ । ६३

पृष्ठम्	पङ्क्ति	अध्यायम्	शुद्धम्
११२	११	नन्नाकरस्य	रत्नाकरस्य
११२	१७	कलिदासस्य	कालिदासस्य
१२०	५	काम	काम
१२१	५	प	पर
१२२	८	यणं	पूर्णं
१२१	६	विवन	वित्तम्
१२७	७	स्मशर	स्मरगर
१२७	१३	विलङ्घिताम	विलमङ्घिताम
१३०	२१	व	न
१३१	१८	भोगाम्नि	भोगनाम्नि
१३२	१७	सत्यसुखामृतस्य	सत्यसुखामृतस्य
१३८	४	चदन	चदन
१४२	१५	पञ्चलश	पञ्चलेश
१४३	९	बन्धुमयन	बन्धुमयन
१४५	३	दण्डमर्षासंज्ञात्	दण्डमर्षासंज्ञात्
१८८	७	दरिद्र्येण	दरिद्र्येण
१४९	८	स्यात्	स्यान्
१४९	२२	निरीक्षणविद	निरीक्षणविशेषि
१५०	५	निजाम	निजाम्
१५१	१०	लुलिताक्षरं	लुलिताक्षरं
१५३	१५	दण्डदले	दण्डदले
१५८	१२	पापात्ता	पापात्ता
१५८	१९	भूभजा	भूभजा
१५९	१३	परिपोष	परिपोष
१६१	८	भोगभङ्ग	भोगभङ्ग
१६१	१९	पञ्चम्यश्रुति	पञ्चम्यश्रुति
१६२	१९	दृष्ट्या	दृष्ट्या
१६४	११	मृमृपणा	मृमृपणा
१६५	२१	पाटितानुवा	पाटितानुवा

१७१	१	दण्डलतम्	दण्डलनम्
१७१	११	विकृत	विकृति
१७६	५	तमिन	तस्मिन्
१७८	८	तमैय	तेनैव
१७८	१२	तमूचुत्रिदि	तमूचुस्त्रिदि
१८०	५	विम्बम	विम्बम्
१८४	१	दण्डय	दण्डय
१८७	१७	पराक्षमेन्द्र	पराक्षमेन्द्र
१९४	२	वाच्यदानन	वाच्यदानन
१९८	१३	मूलम्	मूलम्
२००	६	आकथ्य	आकर्ण्य
२०५	१२	मयन	मयेन
२२०	२२	मुग्धानम्	मुग्धानाम्
२२१	१७	सचूर्णन	सचूर्णन०
२३२	२१	० लुब्धन	० लुब्धेन
२३३	११	महेश्वरस्तेन	महेश्वरस्तेन
२५०	१७	पुण्यायतन	पुण्यायतने
२५१	९	इत्यव	इत्यव
२५४	२०	मदवर्णन	मदवर्णन
२५६	२०	क्षयदास	क्षयदास
२५७	१	तहृतविमवा	तहृतविमवा
२६०	१३	स्थितरते	स्थितरते
२६०	१७	० परिवर्त	० परिवर्त
२६३	१९	सनमर्षचिन्म	सनमर्षचिन्म
२६६	१	मुचिरतर	मुचिरतरक
२६८	७	० धनूमेव	० धनूमेव
२६८	२०	वर्षेस्ति मिर	वर्षेस्तिमिर
२६९	१९	० र्पाणाम	० र्पाणाम्
२७९	१०	वेश-वर्तनम्	वेशवर्तनम्
२७९	२२	वनता	वनता
२८०	१४	कुठरपारेय	कुठरपारेय

२८१	९	पुण्यवधूलंगे	पुण्यवधूलंगे
२८३	२१	वेशोपदेशे	वेशोपदेश
२८५	२१	भोजकारिणा	भोजकारिण
२८७	१५	परदानवद्धस्य	परदानवद्धस्य
२८९	१९	रसायनैविल	रसायनैविल
२९३	१८	पुर	पुर :
२९५	१२	नत	धत
२९५	२२	बृद्धस्य	बृद्धस्य
२९६	२१	अजीर्णकारिण	अजीर्णकारिणा
२९७	१७	सक्षित्पधिया	सम्भित्पधिया ?
२९९	१७	भैरव	भैरवम्
३०१	१६	धृतकर	धृतकर
३०३	१०	श्रोतूणा	श्रोतूणा
३०६	१२	दशध्य	दशध्य
३०९	१९	ननत	ननतं
३१०	२	कापस्य	कापस्य
३११	२२	वागातबुर्वाण	वागात बुर्वाण
३१४	६	लटत्	लटत्
३१५	२	वृसी	वृसी
३१६	१८	लुण्डने	लुण्डने
३१६	१७	लुण्डने	लुण्डने
३१९	७	गृहापरररणादिग	गृहोपस्त्र रणादिकम्
३२०	२१	वानेनवानल	वानेनेवानल
३२३	१४	जावा दिविर	जीवनदिविर
३२५	२१	मूर्णं	मूर्णमुम्भपो
३२६	८	नाया	नाया
३३०	१७	पादेहती	पादेहता
३३१	१७	नित्यादि	नित्यादि
३३२	७	गृह	गृह
३३३	१५	समयाग	समायाग
३३५	१७	गृहभटा	गृहभटा

११६	९	रापूष	रापूष
११९	२१	मूकराकुल	मूकराकुलः
११४	७	लुण्ठित	लुण्ठित
११५	८	दुःप्रक्षया	दुःप्रक्षयो
११७	४	तर्भ	तर्भ
११८	६	अर्थशास्त्रम्	अर्थशास्त्रम्
१५५	९	भागी कृत	भ गीकृत
१५५	१८	भवभरवीम	भवभरवीम्
१५९	१२	चक्र	चक्र
२६०	२२	वरयो	वरयो
२६४	१३	प्राग्वं	प्राग्वं
२६४	२०	भुवम	भुवम
१३६	५	तनुवीरगीता	तनुवीरगीता
२७०	१४	मवरोत	मवरोत
२७०	१८	बुटलना	बुटलना
२७४	२२	बुद्धि	बुद्धि
२७५	१६	बुद्धि	बुद्धि
२७६	१८	चक्र	चक्र
२७९	१०	०दग्न	०दग्न
२७९	१०	०दग्न	०दग्न
२८१	२२	अदश्यन	अदश्यन्
२८६	१९	०तामिष	०तामिष
२९०	९	वट	वट
२९०	१३	समापति	समापति
२९२	१०	लभत	लभत
२९३	१३	प्रक्षिण	प्रक्षिण
२९४	१९	प्यारिभोग	परिभोग
२९७	१६	जट्टनालिका	जट्टनालिका
२९७	१९	तिमात्र	तिमात्र
२९८	८	पराधीनेव	पराधीनेव
२९८	१६	विसदयेवा	विसदयेवा

४०४	१०	वेत्तश्रमण	वेत्तश्रमण
४०५	३	मुखेद	मुखेन
४०६	४	०मत्तस्माद्	०मत्तस्माद्
४०६	११	पणाडगना	पणाडगना
४०९	१७	साधम	साधम्
४१०	१	समन्वित	समन्वित
४११	२	नाम्ति	नाम्ति
४१३	१२	त्वदगत सरभस	त्वदगतसरभस
४२२	८	क्षेम द्रस्त	क्षमे द्रस्त
४२१	१०	३१। ३५	३१। ५५
४५१	४		
४७२	२७	सपूवतै	सपूवती
४७४	६	विवाग्तम्य	विवासस्तम्य
४७४	११	विश्वा त विग्रह	विश्वातविग्रह
४७५	३	वक्षारोहसहस्रपु	वक्षारोहसहस्रपु
४७६	१८	पयुषामच्च	पयुषामच्च
४७६	८	समारोहत	समारोहत
४७६	१८	शिगुरप्यस्माक	शिगुरप्ययमस्माक
४७६	२४	वृणुकक	गृणुकक
४७८	१०	धमता	धयता
४७८	२६	वेतार्का	श्वेतार्का
४७८	२८	पडभिर्भरथ	पडभिर्भारयम्
४७९	१०	य ती	स ती
४८०	१	सत्पाक्षर	सप्ताक्षर
४८०	१४	नेत्ररत्न	नेत्रवलन
४८१	१२	माकाराद्यक्षर	माकाराद्यक्षरे
४८१	१८	जिह्वाच्छद	जिह्वाच्छद
४८२	६	साधयेदमका	साधयेदधम
४८३	२१	स्तनो मुपीतं	स्तनो मुपीतो
४८४	७	सर्वद्विस्तस्य	सर्वद्विस्तस्य
४८७	२	क्षमेद्रोहता	क्षमेद्रोहाहता

४८७	७	आलोलामलावली	आलोलामलावली
४८७	१७	अञ्जली जल	अञ्जलीजल
४८९	३	गन्दिनक	गन्दिनक
४९३	२६	हिण्डीर	हिण्डीर
४९४	२३	म-भा हाद्रोण	महाभा द्रोण
४९८	६	पचाकदम्बरी	पचाकदम्बरी
५०३	५	m	a
५०३	१३	a	n
५०३	१५	a	a f
५०६	३	on account	on account
५०६	६	—	in
५०५	१०	अमृतस्पर्षा	अमृतस्पर्श
५०९	८	आषाण्डुरमखी	आषाण्डुरमखी
५०९	२४	c f	cf.
५१९	१२	seigure	seizure
५२०	१६	a	m
५२१	२६	खर demon	खर (demons)
५२३	९	only,	only
५२३	२३	voidy	void of
		towards a	towards the
		nouse N.	house; N.
५२४	२३	घ्राणराग	घ्राणराग
५२६	२५	चर्मकत्	चर्मकत्
५२७	२८	ज ठालु	जरठालु
५३०	२१	the Naga	the
५३२	११	तनुमर्मभेदिन्	तनुमर्मभेदिन्
५३२	२०	esembhng	resembling
५३२	२६	अक्षिपटल=अक्षि	अक्षिपटल=अक्षि
५३३	२७	il may	it may
५३४	१२	of dust lying	of dust; lying in
५३४	१४	in dust	dust

५३५	१२	दगन	दगन
५३६	१६	दण्डनिषेधिन	दण्डनिषेधित
५३७	१	peculiar	peculiar
५३७	१८	द माच्छास	द माच्छास
५३७	२७	विकारभूत	रभकवर्ति
५३८	१	god statue	god (statue)
५३८	२०	दार्पाद्यागिन	दार्पाद्यागिन
५३९	४	n of	N of
५३९	१६	घनदण	घनादध
५३९	२९	घातुप्रकोप	घातुप्रकाप
५३९	२१	घातुवादिन	घातुवादिन
५३९	२२	घातुवादिनी	घातुवादिनी
५४२	२४	brought	brought
५४२	२९	नियामिनिविड	नियामिनिविट
५४३	८	rd to	rdy to
५४७	१९	पद्मालम्बाशिन	पद्मालम्बाशिव
५४४	८	विमवाद	विमवाद
५६१	१६	pupils the eyes	pupils of the eyes
५६१	२८	मुदपलद्रय	मुदपलद्रय
५६२	१६	मृताग्रीव	मृताग्रीवम
५६३	१३	garrulous	garrulous
५६८	२९	rediculouse	rediculouse
५६९	६	लैव्यनिलय	लौव्यनिलय
५७०	४	वपटिन	वपटिन
५७०	१५	वयपञ्जन	वयपञ्जन
५७१	६	वाधामि	वाधामि
५७१	१५	ving eyes	having eyes
५७२	२४	source	source
५७३	२४	विसर्पाक्ष्य	विसर्पाक्ष्य
५७४	१८	वेधघूननघूत	वेधघूननघूत
५७४	१९	wound	wound
५७५	१	वैद्याभिना	वैद्याभिनी
५७५	१६	गङ्गा	गङ्गा